

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 5.
a Móra Ferenc Szakkollégium évkönyve

*80. születésnapja alkalmából
szeretettel ajánljuk a kötetet
Vörös Lászlónénak,
a Móra Ferenc Szakkollégium
nyugalmazott igazgatójának.*

A kötet a
Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégiumának
kiadványa.

A kötet megjelenését támogatták:

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány az NTP-SZKOLL-17-0029 jelű,
A Móra Ferenc Szakkollégium szakmai, kulturális, közéleti
programjai pályázat keretein belül készült.

SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 5.

MÓRA AKADÉMIA
SZAKKOLLÉGIUMI TANULMÁNYKÖTET

SZEGED

2018

Sorozatszerkesztő

KOVÁCS ATTILA

Szerkesztette

BÍRÓ GYÖNGYVÉR

A kötetben szereplő tanulmányok szerzői:

BANOS BENJÁMIN

BUDAI CSILLA MARIANN

CSIBY ÉDUA BOGLÁRKA

CSIFÓ TAMÁS

CSÍK ÁDÁM LAJOS

CSÍKI OTTÓ

CSUTAK ZSOLT

DEÁK ÁDÁM

GAÁL GABRIELLA

HERGOTT KRISTÓF

HIRTH ZSÓFIA

KARÁCSONYI KRISZTINA

KELEMEN DÁVID

KONKOLY SÁNDOR

KOVÁCS GYÖRGYI

KRIZSÁN BÁLINT

MAKOVICS GÁBOR

MÁLTESICS PÉTER

MOGYORÓSI RENÁTÓ

MANUEL

NAGY LÁSZLÓNÉ

NAGY VIOLA JÚLIA

NÉMET KLAUDIÓ

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

RIDEG BÉLA

SÜLI SZABINA MERCÉDESZ

SZABÓ DOROTTYA

SZIVÓS ÁDÁM

TAR CZALI LEVENTE DÁVID

TÓTH BALÁZS

ISSN 2064-809X

© a szerzők 2018

© a szerkesztők 2018

Minden jog fenntartva.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (KOVÁCS ATTILA)	10
-------------------------------------	----

NYELVÉSZET

KARÁCSONYI KRISZTINA: A magyar relációs főnevek szintaktikai szerkezete	13
--	----

KRISZTINA KARÁCSONYI: The syntactical structure of Hungarian representation nouns	19
---	----

CSIBY ÉDUA BOGLÁRKA: Esettanulmány egy angol írástechnikát fejlesztő kurzus összetett oktatói értékelésének hatékonyságáról	20
--	----

ÉDUA BOGLÁRKA CSIBY: A case study on the effects of complex feedback practise in an EFL writing course.....	29
---	----

SZABÓ DOROTTYA: A vlogsorozatok műfaji előzményei	30
--	----

DOROTTYA SZABÓ: The genre context for vlogseries	40
--	----

IRODALOM

KOVÁCS GYÖRGYI: A hamelni patkányfogó alakja Robert Browning versében és Lucy Maud Montgomery <i>Anne a Zöld Oromból</i> sorozatában	41
---	----

GYÖRGYI KOVÁCS: The Pied Piper of Hamelin in Robert Browning's poem and in Lucy Maud Montgomery's <i>Anne of Green Gables</i> series.....	50
---	----

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: Kisfaludy Sándor portréja és a nemzeti irodalom képe Eötvös Károly balatoni utazásaiban	51
--	----

DÁNIEL SZABOLCS RADNAI: Sándor Kisfaludy's portrait and the image of national literature in Károly Eötvös' travels around Lake Balaton	63
--	----

BUDAI CSILLA MARIANN: A történetmondás és kultúra kapcsolata Vincze Ferenc <i>Desertum</i> című művében	64
--	-----------

CSILLA MARIANN BUDAI: Legătura dintre istorisire și cultură în opera <i>Desertum</i> de Vincze Ferenc.....	73
--	----

GAÁL GABRIELLA: (Szöveg)testek kavalkádjában Tóth Krisztina <i>Pixel</i> című prózakötetében.....	74
--	-----------

GABRIELLA GAÁL: In the Pixel-cavalcade of Tóth Krisztina's (text)corpus	83
---	----

RIDEG BÉLA: Női sors, realitás, misztikum Mari Saat <i>A lasnamäe-i megváltó</i> című kisregényében.....	84
---	-----------

BÉLA RIDEG: Naiste saatus, tegelikkus, müstikism Mari Saat Lasnamäe Lunastaja väikeses vähendamises.....	90
--	----

FÖLD- ÉS KÖRNYEZETTUDOMÁNY

KONKOLY SÁNDOR: A Mohácsi-sziget, mint potenciális termálvíz és szénhidrogén lelőhely ..	91
---	-----------

SÁNDOR KONKOLY: The Mohács Island, as potential thermal water and hydrocarbon reserve area	112
--	-----

MÁLTESICS PÉTER: Aktív turizmus a Mátrában. A turisztikai megújulás esélyeinek és lehetőségeinek vizsgálata	113
--	------------

PÉTER MÁLTESICS: Active Tourism in the Matra Hills. Chances and opportunities of product innovation.....	137
--	-----

RÉGÉSZET ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY

HERGOTT KRISTÓF: Avar kori nyílhegyek a Körös-Tisza-Maros vidéken	138
--	------------

KRISTÓF HERGOTT: Avar age arrowheads from Körös-Tisza-Maros region	154
--	-----

CSIFÓ TAMÁS: Szilágyi Erzsébet politikai tevékenysége 1458–1464 között	155
---	------------

TAMÁS CSIFÓ: The political activity of Elisabeth Szilágyi between 1458 and 1464	172
---	-----

DEÁK ÁDÁM: Az 1843/44. évi országgyűlés a liberális főrendi ellenzék szemszögéből.....	173
ÁDÁM DEÁK: The Diet in 1843/44 from the perspective of the liberal lords.....	191
TAR CZALI LEVENTE DÁVID: Széchenyi István az 1847–1848-as országgyűlésen.....	192
LEVENTE DÁVID TARCZALI: István Széchenyi on the 1847–1848 diet.....	206
KRIZSÁN BÁLINT: A magyar konzervatív sajtó az 1848-as forradalmak idején. Elutasításból elfogadás – 1848. január–március.....	207
BÁLINT KRIZSÁN: The Hungarian conservative press during the Revolutions of 1848 From rejection to acceptance –January–March 1848	217
NÉMET KLAUDIÓ: Elkerült tragédiák.....	218
KLAUDIÓ NÉMET: Avoided tragedies	221
CSÍK ÁDÁM LAJOS: Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás a 31. harckocsiezered szemszögéből	222
ÁDÁM LAJOS CSÍK: The Entry into Czechoslovakia in 1968 from the point of view of the 31 st Tank Division	232
MOGYORÓSI RENÁTÓ MANUEL: Oroszország helye a nap alatt. Az Ukrajnáért vívott geopolitikai sakkjátszma három szintjének elemzése.....	233
RENÁTÓ MANUEL MOGYORÓSI: Russia’s place in the sun. The examination of the three levels of the geopolitical chess game for Ukraine	251
<i>SZOCIOLÓGIA, PSZICHOLÓGIA, PEDAGÓGIA</i>	
KELEMEN DÁVID: Nemekkel kapcsolatos szerepelvárások tükröződése szabad mesélési helyzetben.....	252
DÁVID KELEMEN: Expression of Gender Stereotypes on Open-ended Situation of Telling Stories	270

MAKOVICS GÁBOR: Társas összehasonlítás az iskolai motiváció tükrében	271
GÁBOR MAKOVICS: Social comparison from the view of school motivation	287
NAGY VIOLA JÚLIA: A kreativitás vizsgálata gimnáziumi tanulók körében.....	288
VIOLA JÚLIA NAGY: Examination of Creativity among Secondary School Students	303
SZIVÓS ÁDÁM – NAGY LÁSZLÓNÉ: A kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltség együtttes fejlesztésének lehetősége biológiaórán	304
ÁDÁM SZIVÓS – LÁSZLÓNÉ NAGY: The possibility of joint development of critical thinking and oral health literacy in Biology classes.....	315
 <i>POLITIKATUDOMÁNY, NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ÉS BIZTONSÁGPOLITIKA</i>	
HIRTH ZSÓFIA: A populizmus elemei a Jobbik politikájában	316
ZSÓFIA HIRTH: The elements of populism of the Jobbik's policy	326
BANOS BENJÁMIN: A kelet-németországi területek konvergenciája a 2017-es választások tükrében	327
BENJÁMIN BANOS: The convergence of the eastern part of Germany in the context of the 2017 German federal elections	341
SÜLI SZABINA MERCÉDESZ: A kémkedés megítélése, és büntetőjogi természete a rendszer váltást követő évtizedekben, különös tekintettel a rehabilitáció jogi és politikai relevanciáira.....	342
SZABINA MERCÉDESZ SÜLI: The perception and criminal character of espionage in the decades after the change of regime, with special regard to the legal and political relevance of rehabilitation	359
CSUTAK ZSOLT: Kiberbiztonsági kihívások a 21. században.....	360
ZSOLT CSUTAK: Cyber security challenges in the 21 st century.....	375

TÓTH BALÁZS: Válság utáni kihívások az államadósság-finanszírozásban Közép-Európa országaiiban.....	376
--	------------

BALÁZS TÓTH: Post-crisis challenges in the government debt management in the Central European countries	388
--	-----

CSÍKI OTTÓ: Az elektromos autók számának előrejelzése globális szinten	389
---	------------

OTTÓ CSÍKI: A forecasting study of the number of electric cars on a global level	411
--	-----

Tisztelt Olvasó!

Szeretettel ajánlom figyelmébe az SZTE Móra Ferenc Szakkollégium Móra Akadémia sorozatának ötödik kötetét, mely a 2017. december 1–2-i I. Móra Nemzetközi Interdiszciplináris Szakkollégiumi Konferencia előadásaira épül, az ott elhangzott előadások szerkesztett változata, de a kötetbe bekerült néhány különösen értékes, elsősorban történelmi és társadalomtudományi kutatás anyaga is.

Hallgatói kezdeményezésre, a fél évszázados múltra visszatekintő Móra Ferenc Kollégium nemes hagyományaira, gazdag és sokszínű programkínálatára, egyetem és városszerte is ismert népszerű előadássorozataira építve hoztuk létre 2011-ben a Móra Ferenc Szakkollégiumot, amely az elmúlt évek aktivitásának, szakmai tevékenységének elismeréseként először 2015-ben, majd 2018-ban újfent elnyerte a 3 évre minősített szakkollégium címet, 2018 márciusától pedig akkreditált kiváló tehetségpont.

A szakkollégium struktúrájában öt tagozatra épül, a humántudományi, a természettudományi, a közgazdaságtudományi és a jogi, valamint a pedagógiai tagozat lefedi a szakmai munka minden szegmensét. A tagozatok a kurzusok, konferenciák szervezésében autonómiát élveznek, ugyanakkor a tagozati sokszínűség lehetőséget teremt az interdiszciplinaritásra is. Képzési modellünkben a kurzusok, műhelyek, vitaestek mellett fontos szerepet szánunk hallgatóink tudományos tevékenységének elősegítésére, szorgalmazzuk, hogy kutatásaik eredményeit, módszertanát mutassák be, és vitassák meg hallgatótársaikkal. Ez a cél vezérelt bennünket, amikor létrehoztuk a Móra Akadémiát, amelynek azt a szerepet szántuk, hogy fórumot teremtsen hallgatóink tudományos, szakmai megnyilvánulásaira, és összefogja, koordinálja a szakmai konferenciáinkat. Az Akadémia 2013-ban, a szakkollégium első önállóan szervezett tudományközi belső konferenciáján sikeresen debütált, azóta további tizenegy országos konferenciának, workshopnak adtunk otthont, a mórás konferenciák az idő haladtával egyre népszerűbbé és színvonalasabbá váltak. Különösen országos bölcsészettudományi konferenciáink vívtak ki rangot maguknak a szakkollégiumi közösség körében, a kétévente rendezett eseményen általában 5–6 felsőoktatási intézmény 8–10 szakkollégiumának 30–36 előadóját láthattuk vendégül. Szakkollégistáink körében a természettudományi konferenciáink is népszerűek voltak, de külső szakkollégiumokból már kisebb volt az érdeklődés, míg közgazdaságtudományi konferenciánk az SZTE hallgatói mellett a vidéki szakkollégiumok számára jelentettek vonzerőt. A bölcsészettudományok mellett még politológia tárgyú konferenciáink váltak igazán sikeressé és népszerűvé, az alkalmanként társszervezőkkel (Nézőpont Intézet, NKE Biztonságpolitikai Szakkollégium, Szegedi Politológus Hallgatók Egyesülete, Doktoranduszok Országos Szövetsége Történettudományi- és Politikatudományi Osztály) lebonyolított rendezvények országosan is komoly

visszhangot és elismerést váltottak ki a hallgatók és a tudományterület ismert kutatói körében.

Mára a Móra Ferenc Szakkollégium a Szakkollégiumi Mozgalom meghatározó tagjává vált, az a közel 200 kurzus, szakkurzus, műhelyfoglalkozás, előadássorozat, amelyet az elmúlt években szerveztünk, elősegítette hallgatóink tudományos fejlődését, ismereteinek bővítését. Míg 2013-ban csak 15 olyan szakkollégistánk volt, aki tanulmányai mellett tudományos tevékenységet is folytatott, ez a szám mára már meghaladja a százat. Két Interkollnak, Szakkollégiumi Nyári Találkozóznak adtunk otthont, képviseltetjük magunkat a Szakkollégiumok Egyeztető Fóruma Minősítést Segítő Bizottságában, és delegálunk oktatót a Minősítő Bizottságba. Szakkollégiumi találkozókat, workshopokat szervezünk, segítünk és mentorálunk tudományos műhelyeket. Úgy gondoljuk, hogy a szakkollégiumoknak fontos szerepe van a tehetséggondozásban, különösen a vidéki felsőoktatási intézmények tehetséggondozásában. Ennek a küldetésnek, filozófiának a szellemében álmodtunk egy nagyot, és szerveztük meg 2017 decemberében első nemzetközi interdiszciplináris konferenciánkat. A jelentkezők száma és az érdeklődés bennünket is meglepett, ugyanakkor igazolta, hogy szükség van a hasonló rendezvényekre. A két napos, két helyszínen zajló rendezvényünkre 8 felsőoktatási intézmény 17 szakkollégiumának 85 hallgatója jelentkezett. Az előadások színvonala szekcióvezetőink szerint az Országos Diákköri Konferenciákkal vetekedett, nem egy esetben komoly kihívást jelentett megnevezni a szekció különdíjas előadókat.

A konferenciákon elhangzott előadások sikere, pozitív visszhangja arra ösztökölt bennünket, hogy a legjobb előadások írott, szerkesztett változatát kötetben is megjelentessük. Így indult útjára 2014-ben Móra Akadémia tudományos sorozatunk, amely a szakkollégium névjegyévé vált, és immár ötödik kötetét tarthatja kezében a tisztelt olvasó. A Móra Akadémia első kötetének megjelenésekor még kissé aggódva gondoltunk arra, hogy vajon lesz-e annyi vállalkozó kedvű szakkollégistánk az elkövetkező években, hogy a Móra Akadémia évente megjelenő periodikává váljon. A második kötet 2015-ben nemcsak a választ adta meg, hanem egyben utat is mutatott a jövőre. Történt, hogy az Országos Bölcsészkonferenciánk zárásakor kértük, hogy aki szeretné, küldje el előadása írott, szerkesztett változatát, és saját hallgatóink mellett meghívott vendégeink is éltek a lehetőséggel. Így a Móra Akadémia „szakkollégium közivé vált”, szerzői között pécsi, budapesti, kaposvári, debreceni, kolozsvári szakkollégistákat egyaránt köszönhetünk. Ma már kifejezetten törekedünk arra, hogy a szakmai rendezvényeinken fellépő vendégeink küldjenek tanulmányt a Móra Akadémia köteteibe, úgy gondoljuk a szakkollégiumok közötti együttműködésnek, közös gondolkodásnak, a szakmai produktumok előállításának ez lehet az egyik járható útja.

A Móra Akadémia 5. köteté a konferencia jellegéből adódóan interdiszciplináris, számos tudományterület közül válogat, de a Móra hagyományaihoz is igazodva a bölcsészet és a társadalomtudomány dominál.

Nem véletlenül, a kötet szerzői között legnagyobb számban történészekkel, irodalmárokkal, nyelvészekkel, pszichológusokkal és politológusokkal találkozunk. Ugyanakkor a természettudomány és a közgazdaságtudomány is képviselteti magát néhány tanulmánnyal, így elmondhatjuk, hogy az ötödik kötet sokoldalúságával, változatosságával mindenképpen kiemelkedik az eddig megjelentek közül.

A kiadvány tanulmányaihoz mindenkinek jó szórakozást kívánok, remélem a tematikai és műfaji sokszínűség előnyévé válik a Móra Akadémia ötödik kötetének is, és mindenki talál érdeklődésének megfelelő írást, elemzést. Végül köszönetet szeretnék mondani az SZTE azon oktatóinak, munkatársainak, akik közreműködtek a konferencia szervezésében, szekcióvezetőként értékelték az előadásokat, megnevezték a szekció különdíjasokat, tanácsaikkal segítették az előadók szakmai fejlődését. Külön köszönet Bíró Gyöngyvérnek, aki formába öntötte, lektorálta, szerkesztette a kötetet, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériumának, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelőnek és a Nemzeti Tehetség Programnak az anyagi támogatásért, amelynek segítségével a kötet megjelenhetett.

Szeged, 2018. június 13.

Kovács Attila
*a Móra Ferenc Szakkollégium
igazgatója*

A magyar relációs főnevek szintaktikai szerkezete

KARÁCSONYI KRISZTINA

Korábbi kutatásaim során igéből képzett magyar főnevek szintaktikai szerkezetével foglalkoztam, a relációs főnevek pedig sok tekintetben igei tulajdonságokkal rendelkeznek, ezért szerkezetük felépítése bizonyos részeiben hasonlít a különböző deverbális főnevek szerkezeteihez, előbbi levezethető az utóbbiból. A tanulmánynak terjedelmi okokból kifolyólag sem célja a relációs főneveket igéből képzett főnevekkel, illetve bármilyen más típusú főnevek ágrajzaival összevetni, itt pusztán a relációs főnevek szintaktikai szerkezetének bemutatására vállalkozom. Az ágrajzok minden esetben megfelelnek a transzformációs generatív grammatika minimalista programjában foglalt szabályoknak,¹ emellett pedig Grohmann fáizselmélete² alapján épülnek fel – amelyet később részletesebben ismertetek majd. Első lépésként tisztázni fogom, mit értek relációs főnevek alatt.

A relációs főnevek

Ahogy arra Farkas és Alberti rámutatott,³ a közönséges főneveknek nincs argumentumstruktúrája, a relációs (és a reprezentációs) főnevek azonban mások ebben a tekintetben, azaz igei jelleggel is bírnak, ilyen módon pedig illeszkednek az általam eddig vizsgált főnévi szerkezetek sorába.

A relációs főneveknek minden esetben rendelkezniük kell legalább egy argumentummal, ugyanis az az entitás, amit az ilyen típusú főnevek jelölnek, csak egy másik entitással való kapcsolatában – relációjában – interpretálható, ellenkező esetben (legalábbis a megfelelő szövegkörnyezet hiányában) agrammatikus kifejezéseket kapunk (vö. (1a)-t (1b)-vel).

(1a) *
A szél megrongálódott.

(1b) Az asztal széle megrongálódott.

Laczkó alapján⁴ három kisebb csoportról beszélhetünk a relációs főnevek halmazán belül: a testrészek neveit (2a), a szociális kapcsolatokat jelölő (2b) és a rész-egész viszonyt reprezentáló relációs főnevek (2c) csoportjairól. A két entitás közti kapcsolat a testrésznevek esetében lehet elidegeníthető és nem elidegeníthető is (vö. (2a)-t (2a')-vel), ami szintén igaz a szociális viszonyokat

¹ CHOMSKY 1993; CHOMSKY 1995.

² GROHMANN 2003.

³ FARKAS – ALBERTI 2018, 2.1.1.2.

⁴ LACZKÓ 2009.

kifejező főnevek esetében (2b'), valamint a rész-egész viszonyt reprezentáló főneveknél is (2c').

(2a) Ez *a világ legzsirosabb szíve!* – kiáltott fel a boncmester.

(2a') A fűszeres vacsora után *Péter gyomra* fájni kezdett.

(2b) *Mari apja* pónit vett a lányának a hetedik születésnapjára.

(2b') Te vagy *a világ legjobb apja!*

(2c) Reggel félálomban nekimentem *az asztal sarkának*.

(2c') Ez a leghegyesebb sarok a világon!

A relációs főnevek további fontos, szintaktikai szerkezetük szempontjából is releváns jellemzője, hogy argumentum szerepű vonzatuk operátorfunkciókkal is rendelkezhet, ebben a tekintetben (is) hasonlítanak az igéből képzett főnevekhez. Nagy eltérés mutatkozik az egyes főnévi konstrukciók grammatikalitásában attól függően, hogy milyen operátorok jelenhetnek meg a szerkezetben, különösen akkor, ha jelöletlen birtokos szerepű az említett vonzat. *Csak* partikulával ellátott fókuszos kifejezések (3a) és pozitív értelmű univerzális kvantorok (3b) esetén teljes mértékben jól formált kifejezéseket kapunk. Amennyiben az argumentum szerepű vonzat pozíciójában *-nAk* ragos birtokos realizálódik, minden fent említett esetben (3a', b') grammatikus konstrukciót kapunk.

(3a) *Csak Péter húga* jött el a buliba.

(3a') *Csak Péternek a húga* jött el a buliba.

(3b) *Mindkét barátom húgát* meghívtam.

(3b') *Mindkét barátomnak a húgát* meghívtam.

Az elméleti háttér

A relációs főnevek szintaktikai szerkezetének bemutatása előtt mindenképpen ismertetnem kell a grohmanni fáziselméletet és a D-láthatósági elvet (D-visibility), az ágrajzok kialakításának legfontosabb elméleti pilléreit.

A grohmanni fáziselmélet

A modell és a benne használt szerkezeti elképzelések illeszkedek az univerzális grammatikához, mivel Grohmann monográfiája⁵ Chomsky minimalista rendteremtő elveinek pontosításaként, cizellálásaként is felfogható. Eltér azonban a minimalista program eredeti struktúrájától abban, hogy az X'-elméletnek megfelelően⁶ megtartja a szerkezetekben a vonás kiterjesztést, ennek megfelelően a tanulmány végén prezentált szerkezetekben én is hasonlóképpen járok el.

Grohmann a szintaktikai szerkezetben három *szerteágazó tartományt* (Prolific Domains) különböztet meg – ezek alkotnak egy fázist –, amelyek a

⁵ GROHMANN 2003.

⁶ JACKENDOFF 1977.

mondat és a főnévi csoport szintaktikai szerkezetét három részre osztják fel. A szintaktikailag „legalacsonyabb” tartomány a tematikus kapcsolatokért felelős theta zóna(Θ), előlött helyezkedik el az egyeztetésért felelős phi zóna (Φ), amelyet a szerkezetben legmagasabban helyet foglaló és a diskurzussal kapcsolatos jegyeket meghatározó elemeket tartalmazó omega zóna (Ω) követ. Az angol mondat szerkezetben a theta zóna a vP héjig tart, a phi legmagasabb szintaktikai kategóriája az IP kiterjesztés, az omega zóna csúcsán pedig a mondat egységet lezáró CP helyezkedik el.

Azt, hogy az egyes elemek miként mozognak, akár egy fázison belül, akár pedig a különböző fázisok között, az antilokalitási hipotézishez kapcsolódó *antilokalitási elv* határozza meg. Az *antilokalitás* fogalma szerint a mozgatsnak nem szabad túl lokálisnak lennie,⁷ a fogalomra épülő *hipotézis* (Anti-Locality Hypothesis) szerint pedig az egy „szerteágazó tartományon” belüli mozgats lehetősége kizárt.⁸

Ezek értelmében egy összetevő bizonyos esetekben azért nem mozgatható egy magasabban elhelyezkedő pozícióba, mert az szerkezetileg „túl közel”, helyezkedik el hozzá. A zónán belüli mozgats tehát nem engedélyezett, de egy elem akár többször is mozgatható, amennyiben fennáll, hogy csak egyetlen zónával kerül magasabbra, így kizárva azt, hogy az elem bázisgenerált pozíciójától „túl távolra” mozogjon. Egy fázison belül egy elem theta zónából phibe, phiből omega zónába mozoghat, illetve engedélyezett a fázisból fázisba történő mozgats is, ebben az esetben az elem theta zónából theta zónába, phiből phibe vagy omegából omega zónába tud elmozogni.

A D-láthatósági elv

A másik, a dolgozatban bemutatott szerkezeteket meghatározó elméleti pillér, a D-láthatósági elv (D-visibility principle),⁹ amely alapvetően Alexiadou munkájához köthető, magyar nyelvi vonatkozásban pedig Egedi alkalmazta a határozott névelőről szóló, történeti jellegű munkájában. Az elv azt mondja ki,

⁷ GROHMANN 2003, 26.

⁸ GROHMANN 2003, 26.

Fontos megemlíteni, hogy a modell bizonyos esetekben megenged lokális mozgatsokat, ám az mindig névmások jelenlétét eredményezi. A magyar példában (i) *Péter* és a vele koreferens *maga* visszaható névmás az ige ágensi vonzatának kétféle hangalakban való realizálódásai az omega zónában: A *Péter* kvantor, a *maga* pedig fókusz operátor módosítójába kerül. Grohmann példájában (Grohmann 2003: 203 (11a)) a *Marie* főnévi kifejezésre utal vissza au *euren* 'övé' névmás. A két kifejezésre szintén igaz, hogy egy ugyanarra a valóságdarabra referáló főnévi kifejezés, de eltérő formában történő realizálódásai. Ez a zóna ezen nyugatflamand példa esetén az egyeztetésért felelős phi.

- (i) Péter is maga ment le a boltba.
- (ii) Marie euren oto.
- (iii) Marie neki MASC autó MASC.
- (iv) 'Marie autója'.

⁹ ALEXIADOU 2004; EGEDI 2015.

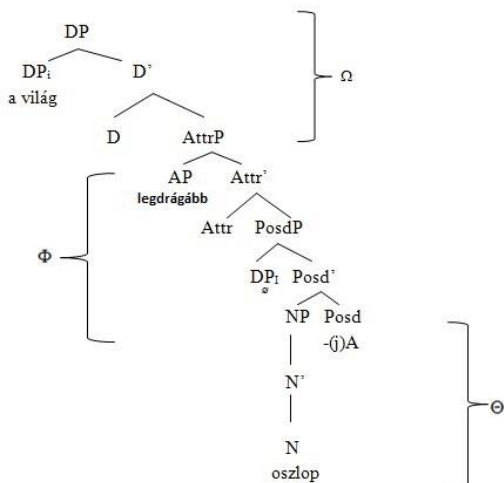
hogy egy olyan szintaktikai szerkezetben, amely határozott főnévi kifejezést reprezentál, a D fejnek, vagy a D specifikálójának kitöltve kell lennie, azonban ez a két szerkezeti hely semmiképpen nem lehet egyszerre kitöltve.

Szerkezet

Az ágrajzok képesek megmutatni, hogy a relációs főnév és a vele relációban álló entitás között elidegeníthető, vagy elidegeníthetetlen viszony áll-e fenn. Ilyen módon két eltérő szerkezetről beszélhetünk. Ahogyan arra Farkas és Alberti rámutatott,¹⁰ a birtokltságot, relációt kifejező *-(j) A* morféma *j* hangja többnyire azokban az esetekben realizálódik hangtanilag, amikor a relációs főnevekben a két entitás közti kapcsolat elidegeníthető. Az 1. ábra illusztrálja a (4a) alatt bemutatott relációs főnév szintaktikai szerkezetét, ahol elidegeníthető viszony áll fenn a két entitás, a *világ* és az *oszlop* között. Ezzel szemben a (4a')-beli konstrukcióban elidegeníthetetlen viszony áll fenn a relációs főnév és a vele (jelöletlen) birtokosi kapcsolatban álló argumentuma között; jól látható, hogy a birtokltságot kifejező *-(j)A* morféma *j* hangja nem realizálódott a hangtani komponensben. A szerkezetek bemutatását azzal az ágrajzzal kezdem, ahol elidegeníthető a viszony a relációs főnév és a vele relációban álló másik főnév között (1. ábra).

(4a) a világ legdrágább oszlopja

(4a') a ház legszebb oszlopa

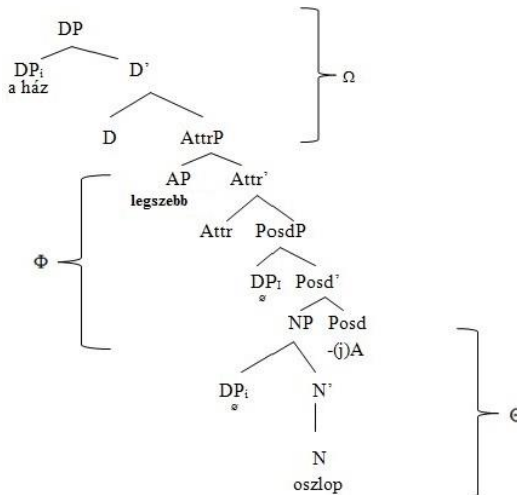

**1. ábra: A relációs főnevek szintaktikai szerkezete
(a két főnév közt elidegeníthető viszony áll fenn)**

¹⁰ FARKAS – ALBERTI 2016.

A szerkezet theta zónáját az N kiterjesztés teszi ki, ennek fejében hangzik el az *oszlop* szó. Az előlött kezdődő phi tartomány hierarchikusan legalacsonyabban elhelyezkedő héja a Posd héj. Ennek specifikálójában bázisgenerálódik a relációs főnév egyetlen argumentuma, a későbbi jelöletlen birtokos, ami aztán a D specifikálójába mozog el. A D-láthatósági elv alapján a D fej ilyen esetben üresen marad, hiszen határozott főnévi kifejezésről van szó, amelynek ki van töltve a specifikálója. A mozgás megfelel az antilokalitás elvének, hiszen a D kiterjesztés operátorszerű viselkedése miatt¹¹ omega tartományként is értelmezhető, jelen esetben pedig egymaga teszi ki az egész omega zónát.

A jelzői Attr frázis ezúttal egy klasszikus értelemben véve vett jelzőt, melléknevet tartalmaz specifikálójában, feje pedig üresen marad, hiszen a *való* kifejezés semmilyen esetben nem realizálódhatna hangtanilag ebben a kifejezésben úgy, hogy grammatikus szókapcsolatot kapjunk. Az Attr, valamint az alatta elhelyezkedő Posd héj alkotja az ágrajzban az egyeztetésért felelős jegyeket tartalmazó phi zónát. Ennek fejében a relációs viszony fennállását jelző *-(j)A* morféma található meg. Mivel a két entitás között elidegeníthető viszony áll fenn, így ennek a morfémának a *j* hangja is realizálódik hangtanilag.

**2. ábra: A relációs főnevek szintaktikai szerkezete
(a két főnév közt nem-elidegeníthető viszony áll fenn)**

A 2. ábra szemlélteti azon relációs főnevek szintaktikai szerkezetét, amelyekben a két entitás között nem-elidegeníthető viszony áll fenn, így a *-(j)A* morféma *j* hangja nem realizálódik hangtanilag. Hogy a szintaktikai szerkezetben mégis

¹¹ É. Kiss 2000.

jelöltem a *j* hangot is a Posd fejben, az magyarázza, hogy Alberti és Farkas vizsgálatai alapján jelentős eltérések, ingadozások mutatkoznak az anyanyelvi beszélők körében abban a tekintetben, hogy mely esetekben ejtik ki a szóban forgó *j* hangot, és hogy kiejtését mennyire ítélik grammatikusnak. Az előző ágrajzhoz képest csupán egy, ám annál lényegesebb különbséget kell megemlítenem a 2. ábra kapcsán, jelesül azt, hogy a relációs főnév argumentuma már a theta zónában, NP specifikálójában bázisgenerálódik és onnan mozog PosdP specifikálójába, phi tartományba. Erről a szerkezeti helyről a D-láthatósági elvvel összhangban a DP specifikálójába, omega zónába mozog el, ott nyeri el a szerkezetben a végső helyét és ölt hangalakot.

Irodalom

- ALEXIADOU 2004 = Alexiadou, A.: On the development of possessive determiners. Consequences for DP structure. In: Fuss, Eric – Trips, Carola (eds.): *Diachronic clues to synchronic grammar*. (Linguistik Aktuell 72) Amsterdam 2004, 31–58.
- CHOMSKY 1993 = Chomsky, N.: A minimalist program for linguistic theory. In: Hale, Kenneth L. – Keyser, Jay S. (eds.): *The view from Building 20: Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge 1993, 1–52.
- CHOMSKY 1995 = Chomsky, N.: *The Minimalist Program*. Cambridge 1995.
- EGEDI 2015 = Egedi, B.: *The Hungarian definite article across time: an account of its spreading*. Presented at ICSH 12, Leiden, May 22–23, 2015.
- FARKAS – ALBERTI 2016 = Farkas, J. – Alberti, G.: *The Relationship between (In)Alienable Possession and Deverbal Nominalizers in Hungarian.*; <http://cgrh.nytud.hu/project/publications/farkas-alberti-sinfonija8-handout.pdf> (Letöltés: 2017.04.24.)
- FARKAS – ALBERTI 2018 = Farkas, J. – Alberti, G.: „Complementation”. In: Alberti G. – Laczkó T. (eds.): *Syntax of Hungarian Nouns and noun phrases. Volume II*. Amsterdam 2018, 662–774.
- GROHMANN 2003 = Grohmann, K. K.: *Prolific Domains: On the Anti-Locality of Movement Dependencies* (Linguistik Aktuell 66). Amsterdam 2003.
- JACKENDOFF 1977 = Jackendoff, R.: *X-Bar Syntax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge 1977.
- É. KISS 2000 = É. Kiss, K.: The Hungarian NP is like the English NP. In: Alberti G. – Kenesei I. (eds.): *Approaches to Hungarian. Volume 7*. Szeged 2000, 119–149.

LACZKÓ 2009 = Laczkó, T.: *Relational Nouns and Argument Structure – Evidence from Hungarian.*; <http://web.stanford.edu/group/cslicpublications/cslicpublications/LFG/14/papers/lfg09laczko.pdf> (Letöltés: 2017.04.24.)

The syntactical structure of Hungarian representation nouns

KRISZTINA KARÁCSONYI

In this paper I show the syntactic constructions of Hungarian representation nouns in the framework of transformational generative grammar. After presenting the most important grammatical attributions of the representation nouns, my goal was to reveal how the structure can show the differences between alienable (*a világ legdrágább oszlopja* = *the world's most expensive column*) and in-aliable (*a ház legszebb oszlopa* = *the most beautiful column of the house*) nouns. The structures are based on Grohmann's Phase Theory¹² and also contain the D-visibility Principle.¹³ Grohmann's Anti-Locality Hypothesis divides the structure of a noun into three Prolific Domains, and by these prescribes how the elements can move.

¹² GROHMANN 2003.

¹³ ALEXIADOU 2004; EGEDI 2015.

Esettanulmány egy angol írástechnikát fejlesztő kurzus összetett oktatói értékelésének hatékonyságáról

CSIBY ÉDUA BOGLÁRKA

Bevezetés

Az összetett, egymásra épülő oktatói értékelés és a különböző javítási módok alkalmazása hatékonyan képes működni az angolt idegen nyelvként tanulók írástechnikát fejlesztő kurzusán. A tanulók így képessé válnak, hogy egyénileg megtalálják a számukra megfelelő szerkesztési módot, amelyet következetesen és megbízhatóan tudnak alkalmazni. A kurzuson az írástechnika fejlesztésében a korrektúra-változat használata és a portfolió készítése kiegészítő elemként a többszintű értékelés hatékonyságát segítette. A korrektúra készítésével a tanulók önellenőrzési stratégiája fejlődhetett, mert így az írásaik félobjektív olvasóivá válhattak, és az értékelés első részét saját maguk alapozták meg.

A jelen esettanulmány egy nagyobb kutatás részeként elsősorban az eltérő oktatói értékelés és a tanulók javítási módjainak hatékonysága közötti kapcsolat vizsgálatára tesz kísérletet. A tanulmány középpontjában az eredményes szerkesztési folyamat nyomkövetése áll, az említett szempontok összevetésével. Továbbá elemeztem, hogy a szerkesztés folyamán a különböző írásos oktatói javítási módok értelmezése milyen mértékben volt sikeres a tanulók szempontjából.

Elméleti háttér

Az írásos javítási módok vizsgálata a kutatások egyik központi érdeklődési pontjának számít. Egyik első ilyen kutatás Truscott névéhez fűződik, aki úgy véli, hogy a nyelvtani hibákra koncentráló javítás nem tartozik az eredményes értékelés közé, és akár káros is lehet, ha a diákok így a nyelvtani pontosságra koncentrálnak törekednek arra, hogy sikeresebb írókká váljanak, és nem fektetnek hangsúlyt a szövegük stilisztikai és strukturális megformázására.¹

A jelen kutatás nem kíván a vita ilyen irányú részéhez szervesen kapcsolódni, hanem az értékelést egy tágabb keretben, konstruktív szerepében vizsgálja. Kifejezetten a különböző típusokra és a tanulói értelmezésekre koncentrálok. Bitchener, Young és Cameron úgy találták, hogy a vegyes értékelési skála jelentősen befolyásolta a tanulók teljesítményét és pontosságát. Megállapították, hogy a direkt szóbeli és írásos javítás együttes alkalmazása hosszú távon hatékonyabban segítette a helyes nyelvhasználatot, mint magában a direkt írásos javítás.²

Ferris – hasonlóan a jelen tanulmány kérdésfeltevéséhez – a különböző típusokat vetette össze a tanulók sikeres alkalmazási módjaival, és arra a

¹ TRUSCOTT 1996.

² BITCHENER – YOUNG – CAMERON 2005.

konklúzióra jutott, hogy a két javítási mód együtt hosszú távon szignifikánsan csökkentette a hibák számát, és javult a nyelvhelyesség is.³

A tanári értékelésnek, visszajelzésnek két fő típusa különböztethető meg: a direkt és indirekt forma. Ellis definíciója értelmében a direkt javítás során az oktató egyértelmű jelöléssel megadja a helyes nyelvi formát vagy kifejezést, míg az indirekt típusnál a hiba megjelölését (aláhúzás, bekarikázás) nem követi kiegészítő magyarázat vagy javaslat.⁴

A portfólió alapú követelményrendszer is további lehetőséget kínál a tanárnak a visszajelzésre, illetve a tanulóknak, hogy alakítsanak a szövegükön és önellenőrzést végezzenek. Penaflorida úgy fogalmazta meg, hogy a tipikus írásos portfólió tartalmazza a tanulók teljes munkáját, amely az összeteljesítményüket határozza meg, de olyan munkák is részei lehetnek, amelyeket a tanulók maguk választanak ki.⁵ Hamp és Lyons egy esettanulmányban arra a következtetésre jutott, hogy nem egyértelmű ezen metódus jótékony hatása a tanulókra nézve, de többek között a szerkesztési képességet fejleszti, amely további visszajelzési potenciállal bír az oktató szempontjából. Ebben az esetben két összetett folyamat kötődik egymáshoz, ami végül eredményes értékeléshez vezethet.⁶

Taki középfaladó diákok portfólió-alapú kurzusát vizsgálta, és azt találta, hogy a portfólió egy komplex és megbízható értékelési módnak bizonyult, amely a tanulók írástechnikájának minden részére hatással volt.⁷

Kutatói kérdések

- A tanulmány az alábbi kérdésekre kereste a választ:
- Milyen hatással van az írástechnikára és az írás folyamatára a korrektúra készítése?
- Milyen javítási módokat és milyen mértékben alkalmaz a kurzus oktatója?
- Eltérően értelmezik és alkalmazzák a kapott értékelést és javítási módokat a hallgatók?
- Milyen hatással volt az összetett értékelés a tanulók összeteljesítményére?

A kutatás résztvevői

Az esettanulmányban három, az angolt idegen nyelvként tanuló egyetemi hallgató vett részt. Egyikük alkalmazott nyelvészeti mesterképzési programban tanul, a másik két tanuló pedig negyedéves hallgató az ötéves tanárképzési programban. A résztvevők mindegyikének volt már írástechnikát fejlesztő kurzusa, így volt már tapasztalatuk ebben. Mindhármukkal retrospektív interjút

³ FERRIS 2006.

⁴ ELLIS 2009.

⁵ PENAFLORIDA 2002.

⁶ HAMP – LYONS 2006.

⁷ TAKI 2011.

készítettem, amelynek fő kérdései az előzetes tapasztalataikhoz, a különböző javítási technikáikhoz és a teljesítményük értékeléséhez kötődtek.

Alkalmazott módszerek

A kutatás alapja

A kutatás a Pécsi Tudományegyetem 2017/2018-as akadémiai év őszi szemeszterében oktatott angol tudományos írástechnikát fejlesztő, Academic Writing Skills című kurzushoz köthető. A kurzuson mesterszakos és osztatlan tanárképzésben tanuló hallgatók vettek részt. A kurzus fő célja volt, hogy a hallgatók megismerkedjenek a különböző diszkurzusok írásos műfajaival, és elsajátítsák a formális műfajok mind stilisztikai, mind formai sajátosságait. A szemeszter első felében a hallgatók minden héten egy előre megadott témában vagy adott formai megkötésben rövid, korrektúrával ellátott írásokat készítettek. A kurzus oktatója mindegyikhez direkt és indirekt értékelést, javítási ajánlást fűzött, amely nemcsak a nyelvtani hibajavításra összpontosult, hanem a tartalomra, stilisztikai megformáltságra is. A hetedik hét végén a tanulók átszerkeszthették a beadott írásaikat a kapott ajánlások, értékelés alapján, végül pedig egy portfólióban összesítették azokat.

Adatgyűjtés módjai

Az adatgyűjtés a tanulók beadott korrektúrázott, tanári értékeléssel ellátott írásaiból összeállított, és a portfólióban összesített írásokból álló mintából, valamint a hallgatókkal készített retrospektív interjúkból állt. A félig-strukturált interjúk fő kérdései azzal foglalkoztak, hogy a résztvevők milyen előzetes tapasztalatokkal rendelkeznek az írástechnika hatékony fejlesztéséről, milyen stratégiákat használnak, milyen értékelést vélnek hatásosnak.

A kutatás folyamata

Elsőként összegyűjtöttem a korrektúrázott írásokat és portfóliókat a véletlenszerűen választott három tanulótól. Ezt követően elemeztem a hibajavítási technikákat, majd kategóriákba rendeztem őket. Összesen öt ilyen kategóriát különböztettem meg, amelyek a következők voltak: nyelvtani, lexikai, tartalmi, betűzés és pontozás. Hasonló analógiával elemeztem az oktató értékelését, s javítási módjait két fő, Hendricksontól⁸ átvett kategóriába (direkt és indirekt javítás) soroltam. Az alkategóriák a könnyebb összehasonlítás érdekében megegyeztek a tanulói javítási módok kategóriáival. A kategóriába sorolás után azt elemeztem, hogy a hallgatók hogyan tudták értelmezni az oktatói visszajelzéseket és javítási ajánlásokat. Ebből a célból alkalmaztam a Ferris⁹ által bevezetett hibajavítást kezelő módokat. Továbbá félig-strukturált, retrospektív

⁸ HENDRICKSON 1978.

⁹ FERRIS 2006.

interjút készítettem a kutatás résztvevőivel, amelyekből átiratot készítettem, és a kutatói kérdéseket figyelembe véve elemeztem, és összevetve a írásaik elemzésével válaszoltam az előzetes kérdésekre, illetve megvizsgáltam a fejlődésük menetét.

Eredmények

A korrektúra alkalmazásának hatása

Az első kutatói kérdés arra irányult, hogy a hallgatók milyen tudatosan és hatékonyan készítik el a korrektúra-változatokat, és hogy milyen hatással van ez az írás folyamatára. A tanulók hibajavítási módjait külön kategóriákba soroltam, és egyenként elemeztem az összehasonlíthatóság érdekében.

Az alábbi táblázatban (1. táblázat) „A” tanuló különböző hibajavítási módjait gyűjtöttem össze a különböző típusokra és az egyes szövegekre lebontva:

Hibajavítás módja	1.hét	2. hét	3. hét	4. hét	5. hét	7.hét	8.hét	Összesen
Grammatikai	0	1	1	2	2	1	2	12
Lexikai	0	0	0	1	0	2	1	5
Tartalmi	0	0	1	0	0	2	2	5
Betűzés	0	0	0	0	0	1	0	1
Központozás	0	2	0	0	0	0	0	2
Összesen	0	3	2	3	2	6	5	24

1. táblázat: „A” tanuló hibajavítási módjainak száma hetenként

„A” tanulónál a heteket tekintve megfigyelhető, hogy szignifikánsan tudatosabbá vált a korrektúra alkalmazásában, mert a legtöbb javítást az utolsó három hétben tette. Az utolsó két alkalommal az összes javítása 45,8%-át teljesítette. Összegezve elmondható, hogy többnyire grammatikai, lexikai és tartalmi elemre irányuló hibajavítást alkalmazott a szövegein. Az interjúval való összevetés is ezt igazolja, mert megemlítette, hogy a nyomtatás előtt mindig figyelmesen átnézi, javítja még a szövegét, mert a nyomtatott változatot a véglegesnek tekinti. Úgy vélte, hogy magának nehezebben tűnik fel egy-egy hiba, mint egy külső szemlélőnek, mint barátainak vagy családjá egy tagjának.

A következő táblázatból (2.táblázat) „B” tanuló hibajavítási technikájára vonatkoztatva elmondható, hogy jelentős mértékű tudatosságról árulkodik. Többnyire lexikai, grammatikai és tartalmi hibajavítást eszközölt. A vele készített interjúban ezzel egyezően megemlítette, hogy főként a nyelvtani és lexikai tudatásában szeretne fejlődést elérni.

Hibajavítási mód	1. hét	2. hét	3.hét	4. hét	5. hét	7. hét	Összesen
Grammatikai	2	2	1	3	1	1	10
Lexikai	0	4	1	2	3	1	12
Tartalmi	0	0	0	0	4	1	8
Betűzés	1	0	0	0	0	0	1
Központozás	0	0	0	1	3	1	5
Összesen	3	6	2	6	11	6	36

2. táblázat: „B” tanuló hibajavítási módjainak száma hetenként

„C” tanuló (3. táblázat) esetében pedig konzisztensen hatékony korrektúra-alkalmazás volt megfigyelhető, mert az egyes szövegeken tett javítások száma közel azonos volt az összes javítás számának átlagához. Legnagyobb mértékben lexikai javítást végzett, de nagy számban szerepelt tartalmi jelölés is a szövegeiben. Az interjúban elmondta, hogy a kurzus előtt nem tekintette magát hatékony szerkesztőnek, és úgy érezte, hogy bizonyos stilisztikai kérdésekre szeretett volna koncentrálni.

Hibajavítási mód	1. hét	2. hét	3. hét	4. hét	5. hét
Grammatikai	0	1	1	0	1
Lexikai	3	6	1	5	2
Tartalmi	1	1	3	2	2
Betűzés	1	0	1	0	0
Központozás	0	1	0	0	0
Összesen	5	9	6	7	5

3. táblázat: „C” tanuló hibajavítási módjainak száma hetenként

Mindháromuk teljesítményét összegezve fejlődés mutatkozik a hibajavítás és szerkesztés területén is, így a korrektúra alkalmazása hatékony kiegészítő elem volt a fejlődésükben. Ezt a későbbiekben a portfólióban tett változtatások is

igazolták, melyben több alkalommal átírások és átszerkesztések voltak megfigyelhetők.

Az oktató hibajavítási módjai

A második kutatói kérdés az oktatói hibajavítási módokkal és azok arányával foglalkozott. Az oktatói hibajavítási módok (4.táblázat) két fő kategóriája alapján a indirekt mód (54,9%) dominált a direkttel (45,1%) szemben. Az altípusokat nézve pedig a lexikai és tartalmi javítás volt túlsúlyban. Érdekes módon a lexikai javítás nagyobb részben volt indirekt (85,7 %), mint direkt (4,3%). A grammatikai korrekció esetében éppen ellenkezőleg a direkt volt ugyanilyen arányban több, mint az indirekt.

Hibajavítási módok	Direkt	Indirekt	Összesen
Grammatikai	3	8	11
Lexikai	2	12	14
Tartalmi	12	2	14
Betűzés	1	2	3
Központozás	3	4	7
Stilisztikai	2	0	2
Összesen	23	28	51

4. táblázat: Az oktató hibajavítási módjai és száma

A különböző oktatói hibajavítási módok és visszajelzések tanulói értelmezése és alkalmazása

A harmadik és negyedik kérdés azt vizsgálta, hogy a hallgatók mennyire hatékonyan és mennyire eltérően értelmezték, illetve alkalmazták a kapott oktatói hibajavításokat és visszajelzéseket az átírás folyamatában.

Elsőként a direkt és indirekt javítási módok sikeres alkalmazását elemeztem az alapján, hogy sikeres volt-e a portfólióban megjelenő átszerkesztett szövegekben a javítás. Az eredmény (5.táblázat) azt mutatja, hogy a diákok sikeresen kezelték a direkt hibajavítási javaslatokat, mert csak két tartalmi elemre irányuló javítási módnál nem történt változtatás.

Típus	Grammatikai	Lexikai	Tartalmi	Betűzés	Központozás	Stilisztikai	Összesen
Korrekt javítás	1	2	8	0	3	1	15
Inkorrekt revision	0	0	0	0	0	0	0
Nincs változtatás	0	0	2	0	0	0	2

5. táblázat: A direkt oktatói hibajavítási javaslatok típusai és hallgatói kezelésük

Ezzel szemben az indirekt hibajavítási javaslatok értelmezése (6. táblázat) már nehezebbnek bizonyult a résztvevők számára. Két esetben inkorrekt javítást eszközöltek, és hét esetben figyelmen kívül hagyták a visszajelzést. Előfordult, hogy azokat a szövegrészeket, ahol egynél több hibajavítás volt megfigyelhető a hallgatók teljesen újraírták. Az interjúban „A” tanuló kitért erre a problémára, és azt mondta, hogy volt egy olyan eset, amikor egyszerűen nem tudta, hogy mit és hogyan változtasson az adott bekezdésen, így inkább teljesen átírta azt.

Típus	Grammatikai	Lexikai	Tartalmi	Betűzés	Központozás	Stilisztikai	Összesen
Korrekt javítás	4	6	2	1	2	0	15
Inkorrekt javítás	2	0	0	0	0	0	2
Nincs változtatás	2	1	1	0	2	1	7

6. táblázat: Az indirekt oktatói hibajavítási javaslatok típusai és hallgatói kezelésük

Ez az eset azt példázza, hogy a tanuló nem talált egy olyan stratégiát, hogy sikeresen értelmezze a kapott visszajelzést, és egyedüli módja a javításnak a figyelmen kívül hagyás volt. Így ebben a szerkesztői stratégiában nem volt hatékony, mert nem tudta a hibajavítást kezelni.

A teljes mintát nézve a tanári hibajavítási javaslat 22%-a nem került alkalmazásra a portfólióba szerkesztés folyamán, de a hallgatók javítását tekintve csupán 5%-a bizonyult inkorrektnek. Ez az eredmény is azt bizonyítja, hogy a diákok hatékonyan tudták egyénileg értelmezni a különböző javaslatokat, és

emellett az oktatói visszajelzési módok is sikeresek voltak. Az egyik interjúban elhangzott, hogy annak ellenére, hogy volt példa, nem tudta értelmezni az indirekt javítási javaslatot, de mégis értékesnek tartotta, mert így többet fejlődhetett. Ezzel ellentétben volt arra is példa, hogy egyikük frusztrációként élte meg a hasonló esetet: *„Úgy gondolom, hogy nehéz csak egyszerűen a hibát javítani, ami először lehet, hogy észre sem vesszünk. Ha csak egy jelölést látok nem feltétlen tudom, hogy mi lesz a helyes javítás. Inkább szeretem, ha közvetlen magyarázatot kapok, hogy mi is a probléma forrása, és milyen lehetőség nyílik a kijavítására.”* („B” tanuló).

Ezt a kijelentést még kiegészíti az az információ, hogy a hallgató előzetes tapasztalati során leginkább direkt hibajavítással találkozott. Így ez az eset magyarázható azzal, hogy a hibajavítási stratégia alkalmazásánál a tanulók felhasználják a múltbeli tapasztalataikat is, és arra referálva, alapozva kezelik a kapott visszajelzéseket.¹⁰

Továbbá, egyikük kiemelte, hogy a hibajavítás a hiba típusától is függ, mert *„ha egyértelmű a hiba, akkor nem szükséges a hiba forrását megjelölni, és nem szükséges a direkt javítás. Azonban, ha nem egyértelmű, akkor a direktebb hibajavítás célravezetőbb, és úgy érzem, nekem szükségem is van rá, vagy csak bővebb kifejtésre, további javaslatokra. Ilyen módon tudok tudatosan a hibáimra fókuszálni.”* („B” tanuló).

Ez a vélemény is az előbbi megállapítást támasztja alá, mert ennek a tanulónak is nehezebbre esett, hogy változtasson a megszokott stratégiáin, és a hibajavítás módja nagyban meghatározta, hogy mennyire sikeresen tudta kezelni azokat. Ezen probléma megoldására az oktató lehetőséget biztosított arra, hogy a diákok egymás munkáit is értékeljék, segítsék a javítás folyamatát, vagy az oktatóval egyénileg megbeszéljék a kérdéses eseteket, de mivel a diákoknak nem volt ilyen tapasztalatuk a múltban, nem voltak sikeresek ezek a módok. Az írásos visszajelzés pedig egy dialogikus viszony kialakulásának első lépésének számít az oktató és hallgató között, ezt segítheti az összetett értékelés alkalmazása és a hallgatói közös értékelés is.¹¹

Konklúzió

Jelen tanulmány az eddigi kutatások közé úgy illeszkedett, hogy szoros elemzéssel megvizsgálta az eltérő oktatói visszajelzések, hibajavítási módok hatását a tanulói alkalmazásukra nézve, valamint megfigyelte, hogy ezen módszerek mennyiben segítettek az egyéni szerkesztést és hibajavítást. Az esetek elemzésével a kevert értékelési technika hasznosnak bizonyult, és tudatosabbá tette a szövegek szerkesztését.

Az első kérdésben a tanulók fejlődését vizsgáltam meg a korrektúra változat készítése szempontjából. Arra voltam kíváncsi, hogy milyen hatékonysággal alkalmazzák ezt a technikát. Az eredmények azt mutatták, hogy fejleszteni tudták

¹⁰ CAMPBELL – SCHUMM FAUSTER 2013.

¹¹ CAMPBELL – SCHUMM FAUSTER 2013.

a szerkesztői képességüket, tudatosabban tekintettek a saját szövegeikre, és az előzetesen gyengének megjelölt területekre koncentráltak a kurzus előrehaladtával. A portfólióban tapasztalható volt továbbá, hogy más javításokat is találtak még, más területen is szerkesztették a szövegeiket a korrektúra változatokkal összevetve.

A második kérdéshez kötődően az oktatói oldalról elemeztem a hibajavítást, és megállapítottam, hogy nagyobb arányban nyújtott indirekt visszajelzéseket az oktató, amelyeket több esetben nehezen értelmeztek a hallgatók. Annak ellenére, hogy a tanulók az indirekt javítást problémásnak ítélték, mégis úgy nyilatkoztak, hogy a fejlődésüket segítette, így a tudatos szerkesztésben összességében hatásosnak értékelhető ez a javítási mód.

A tanulmány a kevert értékelési módok (órai szövegírások, később korrektúrával ellátva; tanári hibajavítással kiegészített változatok, portfólió) hatékonyságát vizsgálta. A kutatás eredményeképp megállapítható, hogy a kevert értékelési módok segítették a folyamatot, amely során a diákok magabiztos és tudatosabb szerkesztőivé válhattak a szövegeiknek. Így egyszerre segítette a kurzus az írás technikai részét és a szerkesztési folyamatot.

A jelen esettanulmány egy későbbi kutatás kezdeti fázisa, amely komplexen kívánja majd elemezni a hallgatói hibajavítási módok kezelését és az oktatói visszajelzések diszkurzusanálízisét. Ezt a két tényezőt együttesen vizsgálva lehetőség nyílik a visszajelzések által generált oktató és hallgató közötti dialogikus viszony elemzésére.

Irodalom

- BITCHENER – YOUNG – CAMERON 2005 = Bitchener, J. – Young, S. – Cameron, D.: The effect of different types of corrective feedback on ESL student writing. *Journal of Second Language Writing* 14 (2005) 191–205.
- CAMPBELL – SCHUMM FAUSTER 2013 = Campbell, N. – Schumm Fauster, J.: Learner-centred feedback on writing: Feedback as dialogue. In: Reitbauer, M. – Campbell N. – Mercer, S. – Schumm Fauster, J. – Vaupetitsch, R. (eds.): *Feedback matters: Current feedback practices in the EFL classroom*. Frankfurt am Main 2013, 55–68.
- ELLIS 2009 = Ellis, R.: A typology of written corrective feedback types. *ELT Journal* 63(2009) 97–107.
- FERRIS 2006 = Ferris, D.: Does error feedback help student writers? New evidence on the short and long-term effects of written error correction. In: Hyland, K. – Hyland, F. (eds.): *Feedback in Second Language Writing*. New York 2006, 81–104.

- HAMP-LYONS 2006 = Hamp-Lyons, L.: Feedback in portfolio-based writing courses. In: Hyland, K. – Hyland, F. (eds.): *Feedback in Second Language Writing*. New York 2006, 140–161.
- HENDRICKSON 1980 = Hendrickson, J.: The treatment of written work. *Modern Language Journal* 64 (1980) 216–221.
- PENAFLOIDA 2002 = Penafloida, A. H.: Non-traditional forms of assessment and response to student writing: A step toward learner autonomy. In: Richards, J. C. – Renandya, W. A. (eds.): *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*. Cambridge 2002, 344–353.
- TAKI 2011 = Taki, S.: The Effect of Using Portfolio-based Writing Assessment on Language Learning: The Case of Young Iranian EFL Learners. *English Language Teaching* 4:3 (2011) 192–199.
- TRUSCOTT 1996 = Truscott, J.: The case against grammar correction in L2 writing classes. *Language Learning* 46:2 (1996) 327–369.

A case study on the effects of complex feedback practice in an EFL writing course

ÉDUA BOGLÁRKA CSIBY

The aim of this case study is to explore the possible relationship between the practice of proofreading and the efficacy of applying written corrective feedback. My focus is on the development of efficient editing with the two mentioned techniques. Moreover, the other aim of this paper is to explore the effects of different types of error correction on the treatment of the errors by the students during the process of editing. The dataset for this study consisted of student texts with proofreading and teacher feedback in student texts; the finalised version of portfolio from all the participants, and transcribed, retrospective semi-structured interviews with participants. This study addresses the following research questions:

1. Does the proofreading have any effects on improving the process of self-editing and error correction?
2. What types of error correction does the instructor use to give feedback?
3. Do students apply the different types of the instructor's error correction differently?
4. In what ways do students' attitude and perception relate to performance in writing and editing?

A vlogsorozatok műfaji előzményei

SZABÓ DOROTTYA

Bár nem a legelső vlogsorozat, de a *The Lizzie Bennet diaries* (2012) megjelenését követően figyelhetjük meg a vlogsorozatok elterjedését. Az azóta eltelt hat évben az adaptációk mellett megjelentek az eredeti forgatókönyvek is, és néhány sorozat folytatást is nyert második évad formájában, bár ez utóbbi továbbra sem jellemző.¹ Ezek az alkotások egy erős intertextuális hálót hoztak létre egymás között, illetve az alkotók is szorosan együtt dolgoznak. Ebből kifolyólag a nézőnek már a műfaj vizsgálata előtt is lehet egy elképzelése arról, hogy maguk az alkotások/alkotók melyik műveket sorolják együvé. Jelen tanulmányban ezeknek a sorozatoknak a műfaji hasonlóságait szándékozom megvizsgálni, azt feltételezve, hogy az elbeszélői formának egy specifikus, nem előzmény nélküli, de újító esetét hozta létre.

Ennek értelmében, a tanulmányban elsősorban korábbi műfajok elbeszélői formájával fogom összehasonlítani a vlogsorozatok elbeszélői formáját. Azt remélem, hogy így meg tudom mutatni, hogy milyen hagyományt folytat ez a műfaj, illetve mit ad hozzá az eddig ismert elbeszélői lehetőségekhez. A hagyomány, amiről beszélek a talált kézirat, illetve talált felvétel hagyománya. Az elbeszélői formát pedig úgy határozom meg, hogy diegézisen belüli elbeszélő, aki által megismerjük a történetet. A talált kézirat, illetve felvétel hagyományán kívül is léteztek természetesen olyan elbeszélések, amik a fenti elbeszélői formát követték, ám ennek alakult ki olyan folyamatos hagyománya, amit nyomon tudok követni.

Bár a vlogsorozatokat a diegézisen belüli elbeszélő általános kategóriáján belül látom, csak két másik műfajt fogok kiemelni az összehasonlításhoz. Ennek oka pusztán az, hogy ha két másik, jól körülhatárolható műfajt választok ki, eredményesebben tudom bemutatni a folytonosság és az újítás mibenlétét, mintha az általános elbeszélői kategóriához hasonlítanám. A két kiemelt műfaj pedig a levélregény és az áldokumentarista film.

Mielőtt azonban ezekkel az előzményekkel foglalkoznék, röviden bemutatnám a vlogsorozat műfaját. Először a fő publikálási platformmal, azaz a YouTube oldallal fogok foglalkozni. Emellett említeni fogom a vlogsorozat elbeszélésrészleteinek többi megjelenési színterét. Ezután rátérek arra, hogyan működnek a vlogok a felületen és ezután mutatom be, hogyan használják fel a vlogsorozatok ezt a formát és alkotják meg fiktív történeteiket.

A YouTube mint a vlogsorozatok disztribúciós felülete

A YouTube-ot mint felületet többféleképpen is megközelíthetjük. Christy Desmet ezt a kettőt alkalmazza: „*A YouTube alapvetően hibrid műfaj: részben*

¹ PIGOTT 2018.

videó, részben weboldal és kombinálja az első közvetlenségét és a második keresetőségét és az általa biztosított kritikai távolságot.”² Szükségesnek tartom itt egy harmadik bevezetését, ez pedig a közösségi média. Ez a három egyszerre határozza meg azt a felületet, ami lehetővé tette a vlogsorozat műfajának létrejöttét.

Ez a hibriditás eredményezi azt, hogy ahogy Hank Green mondja: „*a YouTube nem tévé*”,³ és már csak szükségszerűen ebből is adódik, hogy a vlogsorozatokat meg kell különböztetnünk a televíziós sorozatoktól. Ez akkor is igaz, ha a websorozatokat általános kategóriájáról beszélünk, ahol csak a publikálási felület különbözik a többi sorozattól. Azonban ebben a szövegben azt szeretném bizonyítani, hogy a vlogsorozat műfaji jellemzői inherensen kötődnek ahhoz, hogy a sorozatokat a YouTube felületén publikálják. Ez a hibriditás tehát meghatározó jegye lesz maguknak a vlogsorozatoknak is.

A televízió és YouTube közötti különbség figyelhető meg a csatornák esetében is. Ugyan a kifejezés azonosságra hasonlóságra tűnik utalni, ám ez megtévesztő. A csatorna egy alkotót, esetenként pedig egy műsort, programot jelöl. Az alkotó és a csatorna kapcsolatáról Mátyus írta: „*A csatorna neve összeolvad a műsorvezető felhasználónevével, mely egyszerre hangsúlyozza a kettő elválaszthatatlanságát, személyes jellegét [...]*”.⁴ A fenti megközelítések alapján tehát elmondhatjuk, hogy a csatorna egyrészt gyűjtőhelye bizonyos típusú programoknak, másrészt a közvetítés szűkebb színtere, harmadrészt pedig alkotói profil. Egy YouTube profil azonos a csatornával, és a felhasználó nemcsak videók megosztására tudja használni, hanem kommunikációra is, amit mind a vloggerek, mind a vlogsorozatok ki fognak használni. A vloggerek persze több csatorna között is szétszórhatják a tartalmaikat, és a vlogsorozatokat epizódjai is általában több „karakter profil” felületén vannak szétszórva.

A színtérrel való megismerkedés után röviden térjünk ki a vlogformára. A YouTube felületén az alkotók egy részét a közösség vloggerekként tartja számon, akik nevüket a video blog típusú alkotásokról kapták. Ezek a vlogok azonban már nem naplóként funkcionálnak, sokkal inkább komédiát, közéleti témákat (például a mentális egészség vagy szexuális- és nemi kisebbségek kérdését) vagy termékeket mutatnak be videóikban. Ugyanakkor ezeken a csatornákon a műsorvezető önmaguként jelenik meg a videóikban: bár lehet érvelni a nyilvános perszóna mellett, de ez a nyilvános perszóna tartalmazza azt az egyezséget a nézővel, hogy az alkotó és műsorvezető itt mint önmaga kommunikál velük. Ezek azok az alaptulajdonságai a vlogoknak, amik később fontosak lesznek a vlogsorozatok esetében.

A vlogsorozatok felhasználják a vlogok ismert műfajait: felvetnek közéleti témákat, kommunikálnak más vloggerekkel, esetenként zenés videók is megjelennek. Viszont a vlogger magánéletére vagy magánéletének látszatára

² DESMET 2009.

³ GREEN 2015.

⁴ MÁTYUS 2012.

szükségszerűen nagyobb a rálátása a közönségnek a vlogsorozatok esetében. Bár olykor utalnak az elbeszélők arra, hogy ez eltér a normától és valamilyen indokot is szolgáltatnak rá, de az átlagosnál több epizód szól kizárólag arról, hogy mi történt a vlogger kamerán kívüli életében. Ezt valóban többször indokolja például a vlogsorozaton belüli szereplők közötti kommunikáció. Ez a kommunikáció is rendszeresen kiemelt része a vlogsorozatoknak, de a nézőt – amennyiben szintén rendelkezik profillal az adott közösségi médián – ugyanúgy bevonják. Ez annál is egyszerűbb, mivel a karakterek a YouTube felületén kívül más felületeken is kommunikálnak egymással. Tehát elmondható, hogy míg a vlogsorozatok vloggerei használják a vloggerek viselkedését mint viselkedési normát, de attól olykor eltérnek a történet érdekében.

Abból, hogy a nézőt is bevonják a szereplők a kommunikációba, bizonyos nézői viselkedés következik. Nem állítom természetesen, hogy bárki, aki megnézi a vlogsorozatokat így fog viselkedni, csupán azt, hogy a vlogsorozatok elbeszélési módja épít erre a fajta befogadásra. Az egyik ilyen elvárás, hogy a néző maga is a közösségi média többi részét használja értelmezési keretnek és normának a vlogsorozatok szereplőinek viselkedésével kapcsolatban. A másik ilyen elvárás, hogy a néző saját jelenlétét a közösségi médián értelmezhesse a diegézis világába való bevonódási lehetőségként: meghívásnak a cselekményben való részvételre. Ez a két elvárás minden olyan sorozatnak része lesz, ami a fenti formát követi.

A levélregény és a vlogsorozat

Most áttérnék a levélregények releváns tulajdonságainak értelmezésére. Elsősorban itt is az elbeszélői formát és a befogadó iránt támasztott elvárásokat fogom vizsgálni. A bemutatás során az összehasonlítás fő pontjaira fogok koncentrálni, de ugyanakkor remélhetően elégséges módon fogom meghatározni a korpuszom általános tulajdonságait is.

Levélregény alatt azokat a regényként kiadott alkotásokat értem, amik levélsorozat vagy napló formájában beszélnek el a történeteket. Általában azonban – ellentétben a vlogsorozatok videóival – ezeket a levél- vagy naplórészleteket nem szánták eredetileg kiadásra, és vagy az eredeti elbeszélő halála után, vagy a kéziratok megtalálásakor egy harmadik fél dönt úgy, hogy kiadás alá rendezi őket és megosztja a nyilvánossággal. Ez a harmadik fél továbbra is a diegézis fiktív világában létezik, számára a kézirat továbbra sem fiktív, bár azok valóságát nem minden esetben tudja hitelt érdemlően bizonyítani. Így általában van legalább egy befogadó a diegézis világán belül is, aki mintát mutathat az elvárt befogadói viselkedésre. Amit a legfontosabbnak találok annak szempontjából, hogy egy regényt levélregénynek tudjunk tekinteni, az a bemutatott befogadás, ami nem-fiktív kéziratokként kezeli az elbeszélést alkotó szöveget.

Ez a diegézisen belüli befogadó tehát példát mutathat a regény befogadójára számára is. Azonban maga a napló- vagy regény, de mindenképpen kéziratos forma önmagában is irányadó. Ha tudatában is vagyunk annak, hogy a

kezünkben tartott napló vagy regény fiktív, de ismerjük a nem-fiktív megfelelőit és az azokkal szemben alkalmazott olvasói stratégiáinkat, akkor is felkeltheti figyelmünket pusztán maga a forma. Természetesen az elbeszélő és a szöveg viszonyáról alkotott elvárásokat is meghatározza, hogy milyen típusú kéziratról van szó és, hogy ki áll a kiadó személyében.

A közreadó (tehát beépített befogadó és elsődleges közlő) és az elbeszélő szerepén kívül még további pozíciókat hoz létre a levélregény elbeszélési formája, attól függően, hogy monologikus vagy dialogikus levélregényről van szó. Pontosabban a befogadói és elbeszélői pozíció érintkezéséről van szó a dialogikus levélregényben. A naplóregény esetén többnyire ez nem létezik, ám a levélregény gyakran él azzal, hogy több elbeszélőt alkalmaz, akik értelemszerűen egymás leveleinek olvasói. Ez létrehozza azok köreit a cselekményben minden egyes levéllel, akik ismerik az adott levél tartalmát, és azokét, akik nem. A szereplők közötti kommunikáció tehát egybeesik az elbeszélés szövegével. Ezáltal az olvasói értelmezések is meg többszöröződnek.

Az elbeszélő és a szövege közötti kapcsolat is egyedi a levélregények esetében. Természetesen az elbeszélő nem regényként tekint a saját elbeszélésére, de ugyanúgy szöveggként tekint rá, mint ahogy mi is szöveggként tapasztaljuk meg. Ez szembehelyezi mindazokkal az elbeszélésekkel, ahol ugyan belelátunk bizonyos szereplők nézőpontjába, ám az azt bemutató nonverbális jeleket csak reprezentálja a szöveg. A levélregények esetében közvetlenül azzal találkozunk, ahogy a szereplők verbalizálják mondanivalójukat. Természetesen ez teret ad a megbízhatatlan elbeszélőnek is, ez a forma nem a diegézisen belüli események vagy a szereplők nézőpontjának autentikusabb elbeszélését teszi lehetővé, pusztán a szöveg szerepel abban a formában, ahogy a szereplők megtapasztalják azt. A levél- és naplóregények esetét azért is emelném ki a talált kéziratok közül, mert ezek mutatják ugyanazt a sorozatosságot, mint a vlogsorozat. Ezáltal a cselekmény több pontján is találkozhatunk nézőpontokkal, a különböző részletek lezárt egységet alkotnak, így lehetséges közöttük a kommunikáció és reflexió. Nem visszatekintve kell megismerjük ezeket a nézőpontokat, hanem a cselekménynek az elejétől a végéig lesznek olyan pontjai, ahol megismerhetjük ezeket. Tehát közvetlenül ugyanazt a szöveget tudjuk megtapasztalni, amit a szereplők a cselekmény közben tapasztalnak.

A levélregénynek ezen tulajdonságai két téma bemutatásának kedveznek különösen: a kommunikáció és emberközi kapcsolatok témájának és az érzelmek, emberi psziché témájának.⁵ Így nem meglepő, hogy a legtöbb levélregény társasági- vagy szerelmi témákat szerepeltetett. Az elbeszélő egyben a főszereplő volt, akár a szerelmi páros egyik tagja és beszámolt szenvedélyeiről, vagy pedig megfigyelhetjük a szerelmesek közötti levélváltást. Nem minden levélregényre igaz ez, Mary Shelley *Frankenstein avagy a modern Prométheusz* című regénye kifejezetten kilóg a sorból, ám ott is megfigyelhetjük az elbeszélő

⁵ SINGER, 1933.

Frankenstein érzelmeinek részletezését, hiába ezek az érzések nem a szerelmi életével, hanem a tudományával és a szörnyel kapcsolatosak.

Már említettem, hogy a levél- és naplóregényeknél az elbeszélő nem minden esetben azonos a közlétezővel. Ebben az elbeszélő által feltételezett befogadó kisebb-nagyobb mértékben (de hozzá való viszonyában mindenképp) el fog térni a regény befogadójától. A közreadó viszont a regény kiadójának pozícióját foglalja fel. Ezáltal alkalma van a paratextus módosítására is. Az ilyen regények esetén tehát feltételeznünk kell, hogy a címadás vagy akár a szerzőként szereplő név is mind részei a diegézis világának.

Az áldokumentarista film és a vlogsorozat

A másik, a vlogsorozatokat megelőző műfaj, aminek a tágabb kontextusában el kívánom helyezni a vlogsorozatokat, az az áldokumentarista film. Áldokumentarista filmnek tekintek tág értelemben minden olyan fiktív filmes alkotást, ahol a felvételeket, amikből a film áll, a film szereplői valósnak tekintik. Ilyen értelemben tehát a dokumentumfilmet utánzó filmeknél kívül, a talált felvételen alapuló filmeket is ilyennek tekintem. Csak ezt a meghatározást tekintve idetartoznak az olyan szituációs komédiák is, mint a *Városfejlesztési osztály*. Azonban, bár a szereplők olykor említik, hogy filmkészítők vannak jelen az események alatt és rendszeresen interjút is adnak ezeknek a filmkészítőknek, ezeket a felvételeket soha senki nem nézi. Olyannyira, hogy a szereplők viselkedése láthatóan nem is feltételez nézőt. Kialakult a jól megszokott humora az interjújelenetek és felvételek összevágásának, de az, hogy ez a felvétel a film többi szereplője által nézhetővé válhatna, egyáltalán nem jelenik meg a diegézis világában. Így, bár a forma a diegézis világán belüli elbeszélőre utal, nem alakul ki valódi diegézisen belüli elbeszélői és befogadói pozíció ezekben a sorozatokban. Ez a kikötés pedig kizárja a szituációs komédiákat és még az áldokumentarista filmek nagy részét is.

Amit valóban áldokumentarista filmnek tekintek a vizsgálat számára releváns szempontból az az, ami az áldokumentarista formán kívül a diegézisen belüli elbeszélő és befogadó pozícióját is létrehozza. Ehhez pedig nem elég, ha a szereplők számára létezik a kamera (belenéznek, esetenként beszélnek hozzá, anélkül, hogy a negyedik falat megtörnék), de azt is kell feltételezzük, hogy a befogadó ezeket a felvételeket láthatja. Ugyanúgy tudatában kell lenniük annak, hogy kommunikálnak a felvételeken keresztül, mint ahogy a levélíró is tudatában van szövege kommunikációs szerepének.

A szereplők viselkedésén túl pedig a közreadó viselkedése is szerepet játszik ebben. A talált felvételre talán még a talált kéziratnál is jobban igaz, hogy az elkészült felvétel önmagában nem befejezett. Persze vannak olyan áldokumentarista filmek, ahol a vágatlan felvételt találják meg, de a megtalálónak akkor is kezelnie kell azt a felvételt, címet adnia neki, esetleg megvágni vagy ha mindezeket elhagyja, akkor azzal is kommunikál azok felé, akiknek megmutatja a felvételt. Az áldokumentarista filmnél tehát két

kommunikációs lehetőség van: beszélhet az elbeszélő a kamerába, vagy kontrollálhatja a felvételt, amit közread. Itt tehát az a lezárt pont, ahonnan az elbeszélői nézőpontba betekintést nyerünk, az tulajdonképpen csak a közreadáskor jön el, hiszen a filmet mindaddig manipulálni lehet, a paratextussal pedig – amiért szintén a közreadó a felelős – az értelmezést és a befogadói viselkedést lehet befolyásolni.

Az említett befogadói viselkedés pedig a film esetén azt jelenti, hogy a néző tudja, hogy azok, akik a filmet szerkesztették és azok, akik a felvételeken szerepelnek, ha nem is ugyanazok, de ugyanabban a világban léteznek. Ez azt is jelenti számára, hogy a film szereplői azt hiszik, hogy ő mint néző is az ő világukban él, legalábbis, hogy olyan nézők mint ő, élnek a szereplők világában. Ennek megfelelően fog hitelt adni vagy kételkedni a látottakban. Ezért nem tartom filmrevíhetőnek ebben a formában Frankenstein történetét. A nézőnek vagy azt nem lenne szabad elfogadnia, hogy a szereplők hisznek a nézőben vagy azt, hogy a szereplők világában létrejött a film, és egy egyszerű dokumentumfilmmel reagálnak rá.

Ahogy a levélregénynél is a regény szövege ugyanilyen formában létezik a regénybeli elbeszélő-szereplő számára, úgy az áldokumentarista film világában is; maga a film mint felvétel és mint kész, megszerkesztett alkotás létezik a film világában. Ez lehetővé teszi, hogy azok a filmalkotásra utaló jelek, amelyek más műfajú film esetében hitelteleníthetnék a film alkotásait (mint akár egy látható mikrofon), azok itt részei a diegetikus világnak, akár a cselekménynek. James Keller ezt így fogalmazza meg az *Ideglelés* kapcsán: „*A film felhívja a figyelmet saját fikcionalitására és megalkotottságára miközben kísérletet tesz arra, hogy meggyőzze a befogadót a Blair Witch körüli események valóságáról. Ezt a kontrasztot a bizonytalan és rosszul fókuszált kamerafelvételeken keresztül éri el, illetve a teljes elsötétüléseken, amik mind felhívják a figyelmet a kamerára, mint korlátolt és korlátozó művészeti médiumra, ahelyett hogy ablakot mutatna a valóságra. A fakó színek, a szerkesztetlen képek és a rossz megvilágítás impikálja, hogy a filmben valós események vannak közvetlenül ábrázolva, hogy a filmkészítőknek nem volt lehetősége, hogy megkonstruálják és megtervezzék a jelenetüket adekvát módon vagy kiszámított változtatásokat eszközöljenek a felvételeken, amivel művészi rendszert vihetnének bele.*”⁶ Itt a szerző emellett érvel, hogy a felvételek látszólagos érintetlensége a felvételen látottak hitelességét bizonyítja, azonban kitarva a fenti állításom mellett sem gondolom, hogy ez szükségszerűen így van minden áldokumentarista filmnél. Mint ahogy a levélregénynél is említettem, ez a forma teret ad az elbeszélői megbízhatatlanságnak. Azonban a kamera jelenléte nem az események hitelessége mellett érvel, hanem amellett, hogy a film létezik ebben a formában a film világán belül. Ez azonban olyan tulajdonság, amit teljesen majd csak a vlogsorozat tud kihasználni.

⁶ KELLER 2000.

Az *Ideglelés* című film példáján mutatom be, hogy hogyan, milyen szerepet tud betölteni ebben a folyamatban a paratextus. A film készítői valójában két filmet mutattak be. Az egyik egy talált felvétel volt, amit a jelek szerint erdőben táborozó diákok vettek fel, akik később eltűntek, csak a felvételt hagyva maguk után. A másik pedig az ő eltűnésükről és az általuk keresett Blair witch legendájáról szóló dokumentumfilm volt. Tehát már csak a film megtekintéséhez is két film ismeretére volt szüksége a befogadónak. Ezen kívül később kiadtak egy, a dokumentumfilmhez hasonló szerepet betöltő dossziét és a diákok autójában megtalált kazettának a másolatát. Amit talán a legérdekesebbnek mondanék a film körüli szövegek közül, az a hirdetésük volt. Egy filmfesztivál városában, ahol szerepeltek a filmkészítők az *Idegleléssel*, kirakták a diákok eltűnéséről szóló posztereket. Már a dokumentumfilm is úgy kezeli a talált felvételt, mint aminek a világával kapcsolatba tudunk lépni (megkeresni a diákok családját, kutatást végezni a Blair witch folklórjával kapcsolatban etc.), de ezek az eltűnésről szóló plakátok szó szerint felszólították a lakosságot cselekvésre a film fiktív világának közegében. Ez a keretezés volt tehát az, ami az *Ideglelés* áldokumentarista tulajdonságait felerősítette, és ami előhívta az általam elemzett elvárást a befogadóval szemben.

Transzmédia használata az áldokumentarista filmekben, valamint a vlogsorozatokban

Az *Idegleléstől* eltekintve, az áldokumentarista filmek talán a transzmédiát tudják leginkább használni a fent említett célra. Az *Ideglelés* részben túl korai, részben pedig a cselekmény más kommunikációs eszközöket érintett (rendőrségi és folklorisztikai). Azonban nem példa nélküli, hogy ugyanolyan szerepet – mint amilyet az *Ideglelés* esetében a rendőrségi poszterek vagy a folklorisztikai dosszié, internetes felületek kaptak – töltsenek be más filmeknél. Ez kötődhet a felvételek szereplőihez, amennyiben a film jelenidőben játszódik, vagy a film közlétevéoihez is. Van példa arra, hogy olyan film is szétterjeszti elbeszélésének részleteit internetes felületen, aminek egyébként nagy része olyan elbeszélésekből áll, ami nem létezik a diegézis világán belül. Kiegészítheti bármelyik játékfilm az elbeszélését egy honlappal vagy YouTube videóval. Éppen ezért itt szeretném a transzmédia két használatát megkülönböztetni.

A transzmédia élmény még önmagában csak annyit jelent, hogy a befogadó hozzáférhet a diegézis világában létező transzmédia alkotásokhoz. Ilyen a *Westworld* sorozathoz kapcsolódó cég honlapja⁷ vagy akár egy YouTube csatorna, ahol a *Community* egyik karaktere, Leonard pizzákat értékel.⁸ Ezekben az esetekben is komplett szerepet tölthet be a közösségi médián megjelenő elbeszélésrészlet a diegézis világán belül, ám még ha az egyes alkotásokban nem is lehet tisztán elválasztani, most a transzmédia alkalmazásának két, különálló formáját mutatnám be. Az egyik, amihez inkább sorolnám a most említett két

⁷ <https://discoverwestworld.com/#> (Letöltés: 2018.03.25.)

⁸ <https://www.youtube.com/user/leonardlikespizza> (Letöltés: 2018.03.25.)

alkalmazást is, ahol egy alapvetően nem talált kéziratként-/felvételtként működő elbeszéléshez kapcsolják ezeket a részleteket, pusztán a mélyebb befogadói bevonódást jutalmazza többletinformációval. Így a *Westworld* című sorozat már az évad premierje előtt információkkal szolgál a sorozat eseményeiről azok számára, akik alaposan tanulmányozzák a honlapot. Ezzel szemben a transzmédiának az a használata, amit a vlogsorozatokhoz és az Idegteleléshez is kötök, a dolgozatban már leírt befogadói viselkedés létrehozásának eszköze. Ez a kétféle transzmédia használat a sorozat elbeszélésének módjához és az azáltal felkeltett elvárásokhoz köthető.

A vlogsorozatnál az elbeszélés egésze különböző közösségi média felületeken keresztül érhető el. Így az elbeszélés egészére igaz, hogy a transzmédia eszközeivel felkelt bizonyos befogadói viselkedést. Nincs az elbeszélésnek olyan részlete, aminek a szövegéhez ne írhatna hozzá az az elbeszélő, aki maga is jelen van a közösségi médiában. A YouTube videó alatt kommentet írhat, a szereplő Twitter profiljának üzenetet írhat és mindaz, amit így leír, részévé válik a diegézis világának, amint a szereplő tudomásul veszi. A szereplők pedig gyakran tudomásul veszik a befogadó jelenlétét, és válaszolnak is a hozzájuk intézett kérdésekre, megjegyzésekre. Ugyanúgy kapcsolatba tud lépni a befogadó a diegézis szereplőivel, mint azok egymással. A szereplők pedig folyamatosan kommunikálnak egymással az elbeszélésben részt vevő közösségi média felületeken keresztül. Azonban ez nem jelenti azt, hogy mindig minden szereplő tudatában lenne az elbeszélés egészének és ezáltal hozzáférne a többi szereplő nézőpontjához. Ahogy egyre nő a jelentősége ezekben a sorozatokban a szereplők közötti kommunikációnak, úgy terjed el az elbeszélői megbízhatatlanság is. De ha ez nem is lenne akadály: nem befogadója minden szereplő minden szereplő elbeszélésének. Az ezzel létrejövő elhallgatások, félreinformálások és információhiány aztán fontos elemei lesznek a vlogsorozat cselekményének.

Összegzés

A vlogsorozat magában hordozza az azt megelőző diegézisen belüli elbeszélések tanulságait. Az elbeszélés egésze és paratextusa a diegézis világán belül kerül megalkotásra és a szereplők tudják ezt. Ugyanahhoz az elbeszéléshez hozzáfér a befogadó, ahogy az elbeszélés szereplői is. Ezek az alkotások informálhatják a diegézisen belüli és kívüli befogadókat az elbeszélői pozíciót elfoglaló szereplő nézőpontjáról, vagy megbízhatatlansága eredményeként az elbeszélő szándékosan vagy szándékolatlanul félrevezetheti a befogadókat. A megbízhatatlanság vagy a megalkotottság azonban a befogadó kételyét nem a fiktív világ egysége iránt ébreszti fel, hanem megerősíti abban, hogy az általa befogadott elbeszélés ugyanilyen formában létezik a diegézisen belül is. A vlogsorozat még egy fontos tulajdonsága segít abban, hogy ilyen befogadói élmény tudjon létrehozni, mégpedig az, hogy sorozat.

Említettem, hogy a levélregény a cselekmény egésze alatt biztosít olyan pontokat, ahol a befogadó hozzáférhet egy elbeszélői pozíciót elfoglaló szereplő nézőpontjához. Az áldokumentarista film esetében egy ilyen pont van, hiszen a film közzétételéig azt folyamatosan alakítani lehet. Valójában a levélregény esetében is van még alkalma a közzevőnek szerkeszteni az általa közzeendő kéziratot. A vlogsorozat e tekintetben is újdonságot hoz. Mivel sorozat, ezért folyamatosan újabb és újabb részletek válnak hozzáférhetővé a befogadó számára. Azonban a vlogsorozat szabályai szerint, amikor az elbeszélés egy részlete elérhetővé válik a befogadó számára, ugyanakkor válik elérhetővé az elbeszélés többi szereplője számára is. A szereplők a sorozat teljes ideje alatt használják közösségi média profiljaikat, ugyanúgy belátást engedve saját nézőpontjukba, mint ezeknek a felületeknek a többi felhasználója. A befogadó pedig maga is felhasználó, ezeket már tudja dekódolni. Ez az a publikálási mód, ami miatt egy vlogsorozat csak jelenidőben tud működni. A felvételek egy része lehet archív,⁹ de a szereplők akkor is ugyanakkor férnek hozzá azokhoz a felvételekhez, amikor a befogadó.

A vlogsorozat ezért elválaszthatatlan a közzevési felületétől, a YouTube-tól. Az ott létrehozott paratextus biztosítja, hogy a vlogsorozatok létre tudják hozni a fent bemutatott befogadói viselkedést. Az elbeszélés részeit (a felvételeket, közösségi média megnyilvánulásokat etc.) kiemelve azokról a felületekről, ahol megjelentek, nem tudna többé vlogsorozatként működni. Ezért gondolom, hogy a YouTube és más közösségi média színterek mint közzevési felületek alapvetően meghatározzák a vlogsorozatokat a tágabb értelemben vett diegézisen belüli elbeszélős fiktív történetek között.

Korpusz

Autobiography of Jane Eyre

<https://www.youtube.com/watch?v=GK8HqCXybok&list=PLI1RWwMQaUx8teZ7W3an4cQCdpB4ljCiu> (Letöltés: 2018.03.25.)

East and West

https://www.youtube.com/watch?v=A1nymSwhMcE&list=PLDBZ2RkPODh_RAaRinWATbbHm-C-NhDb (Letöltés: 2018.03.25.)

Green Gables Fables

<https://www.youtube.com/watch?v=PDOhS23KyCM&list=PLEcmjDOggZzQsuBhPjvpc2tidh95BRBI> (Letöltés: 2018.03.25.)

Lovely little losers (Nothing much to do, második évad)

<https://www.youtube.com/watch?v=C8D4GLwoilY&list=PLgyveADib3M6R7HvIHGA91QnBQQLvIQ1P> (Letöltés: 2018.03.25.)

⁹ Ezt az elbeszélési módot választja a Middlemarch the series is.

March family letters

https://www.youtube.com/watch?v=1GoGcG1vpcM&list=PL_ePOdU-b3xf69PZcEbgxlvLrBhJ_cpp (Letöltés: 2018.03.25.)

Middlemarch the series

<https://www.youtube.com/watch?v=DspoCjpNfiQ&list=PLR4nSxCP4IdsPGtXF-JMChQGavHf5zc48> (Letöltés: 2018.03.25.)

Northbound

<https://www.youtube.com/watch?v=m1sMibrr9Vk&list=PLEqPkbevFLepiWDw219fljXtUBXYV3pVe> (Letöltés: 2018.03.25.)

Nothing much to do

<https://www.youtube.com/watch?v=iakDRoQg-sM&list=PLgtRIWtmHefN5mhLGzm87bM6AKzWvD-ls> (Letöltés: 2018.03.25.)

The Lizzie Bennet diaries

https://www.youtube.com/watch?v=KisuGP2lcPs&list=PL_ePOdU-b3xcDyzeR5NjxeLEElsqYzn1 (Letöltés: 2018.03.25.)

Irodalom

DESMET 2009 = Desmet, Christy: Teaching Shakespeare with Youtube. *The English Journal* 1 (2009) 65–77.

GREEN 2015 = Green, Hank: *A decade later YouTube remains a mystery, especially to itself*; <https://medium.com/@hankgreen/a-decade-later-youtube-remains-a-mystery-especially-to-itself-80a1c38feeaf> (Letöltés: 2018.03.25.)

KELLER 2000 = Keller, James: ‘Nothing That Is Not There, and the Nothing That Is’: Language and The Blair Witch Phenomenon. *Studies in Popular Culture* 22/3 (2000) 73–74.; JSTOR – www.jstor.org/stable/23414523 (Letöltés: 2018.03.25.)

MÁTYUS 2012 = Mátyus, Imre: Szubkulturális identitásperformansz – Online önmediatizáció, a Comicbookgirl19 Youtube csatorna példája. In: Pusztai Bertalan (szerk.): *Médiумok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szeged : Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 385–394.

PIGOTT 2018 = Pigott, Jules: LIW history – era breakdown.;

<https://medium.com/@julespigott/liw-history-era-breakdown-89f255493cb5> (Letöltés: 2018.03.25.)

SINGER 1933 = Singer, Godfrey Frank: *The epistolary novel: its origin, development, decline and residuary influence*. New York : Russel&Russel, 1933.

The genre context for vlogseries

DOROTTYA SZABÓ

In the following paper I will examine the kind of series where the narrative is based on the character's vlog. I will draw comparison between the vlogseries genre and the epistolary novel and the mockumentary. I will place it into the wider context of the genre where a narrator comes from within the diegesis. I intend to prove that vlog as a form which the vlogseries is based on what makes this genre unique and stand alone in this wider context.

A hamelni patkányfogó alakja Robert Browning versében és Lucy Maud Montgomery *Anne a Zöld Oromból* sorozatában

KOVÁCS GYÖRGYI

Bevezetés

A tanulmányban megkísérlem összehasonlítani a hamelni patkányfogó alakját Robert Browningnak *A hamelni patkányfogó* című versében¹ és Lucy Maud Montgomerynek az *Anne a Zöld Oromból* sorozat utolsó két kötetében, ezeknek a címe: *A Szivárvány-völgy*² és *Anne gyermekei a háborúban*.³ Először röviden bemutatom a patkányfogó legendáját, majd elemezni fogom Robert Browning versét az elemzés fő szempontjai: stílus, a vers által közvetített világkép, a patkányfogó tettének elfogadhatósága és a gyermekek sorsa, akik követték a patkányfogót. Majd röviden bemutatom az *Anne a Zöld Oromból* sorozatot, és elemzem azokat a jeleneteket, amelyekben Walter Blythe a patkányfogóról beszél, vagy *A patkányfogó* című versét említik, az elemzés szempontjai ugyanazok, mint Robert Browning versénél. Végül összehasonlítom Walter Blythe-et a patkányfogóval, és következtetéseket vonok le.

A patkányfogó legendája

Egy középkori német legenda szerint egy tarka ruhás, furulyás férfi 130 gyermeket vitt el rejtélyes körülmények között Hameln városából 1284. június 26-án. A történet az évszázadok során sokat változott. A Grimm-testvérek belefoglalták a gyűjteményükbe (*Deutsche Sagen*, 1816–1818), az ő változatukban a patkányfogó megszabadítja a várost a patkányoktól, és azért viszi el a gyerekeket, mert a városiak nem akarják kifizetni neki a pénzt, amit ígértek. Az évek során sokan próbálták kideríteni, mi volt a legenda valóságalapja, a patkányfogót kapcsolatba hozták a pestissel (bár a patkányok csak később jelentek meg a történetben) és a gyermekek keresztes hadjáratával.⁴ Udolph professzor megoldása szerint az 1227-es német-dán háború után a győztes németek az elfoglalt területeket be akarták népesíteni, így lokátorok járták az országot, reklámozva ezeket a területeket, győzködve fiatalokat, hogy költözzenek oda. Ezek a lokátorok tarka ruhákat viseltek, így akár közülük is kikerülhetett a hamelni patkányfogó.⁵ Ervín Cerny cseh helytörténész a kutatásai során arra jutott, hogy a morvaországi Podomi közelében létezett egykor egy

¹ BROWNING 1842.

² MONTGOMERY 1997.

³ MONTGOMERY 1998.

⁴ PÉREZ CUERVO 2010.

⁵ KARACS 1998.

Hamlíkov, vagyis Kis Hameln nevű település. Egy német történész munkája említi, hogy Bruno olmützi püspök a 13. században szászokat telepített Dél-Morvaországba. Bruno püspök Hameln környékéről származott, és Cerny valószínűnek tartja, hogy onnan hozatott telepeseket, akik a régi városukról nevezték el az új települést. Hamlíkov sajnos a huszita időkben leégett, és egy 16. századi dokumentum szerint végleg elpusztult, azonban régészeti ásatások során épületmaradványokat találtak a helyén. A patkányfogó tehát valószínűleg egy olyan személy volt, aki Bruno püspök nevében toborzott.⁶

A patkányfogó kifejezés angolul *pied piper* (vagyis „tarka furulyás”), ami mostanra a köznyelvben is elterjedt, részben Robert Browning versének hatására. A szótár három jelentést ad meg a kifejezésnek: ’valaki, aki nagyon erős, de megtevéstől vonzerővel rendelkezik’; ’vezető, aki felelőtlen ígéreteket tesz’; illetve ’karizmatikus személy, akit sokan követnek’.⁷

Robert Browning: *A hamelni patkányfogó*

Robert Browning *A hamelni patkányfogó* című versét az 1842-ben megjelenő *Dramatic Lyrics* kötetében jelentette meg, ami a *Bells and Pomegranates* sorozat része volt. A *Dramatic Lyrics* verseiben Browning legtöbbször a drámai monológgal kísérletezik, a legismertebb ezek közül a *My Last Duchess* és a *Porphyria's Lover*, mindkét vers egy-egy monológ, és ahogy az olvasó halad előre a versben, lassan rájön, hogy a beszélő örült. *A hamelni patkányfogó* eredetileg nem lett volna része a kötetnek, de a nyomdász felajánlotta Browningnak, hogy van még hely két-három versnek, Browning pedig úgy döntött, hogy inkább *A hamelni patkányfogó*t szeretné beletenni, ami kissé hosszabb a többinél, így pont befér.⁸

Browning az ifjú William Macreadynek írta a verset, akinek az apja nem akarta színpadra állítani Browning egyik drámáját, a *Sordello*-t. A vers megírásával Browning talán az édesapa jóindulatát akarta megnyerni, hogy mégis előadják a darabját.⁹ A vers alcíme: *A Child's Story*, ami a magyar fordításban nem jelenik meg. Browningot sokszor kritizálják azért, mert nehezen értelmezhetőek a művei, *A hamelni patkányfogó* azonban teljesen világos, könnyen érthető.¹⁰ Browning jól ismerte a patkányfogó legendáját, legalább három különböző változatát ismerte, olvasta Nathaniel Wanley *Wonders of the Little World* című könyvében, Jeremy Collier *Great Historical, Geographical, Genealogical and Poetical Dictionary*-jében, és egy latin változatot Otto Melandor *Jocoseriá*-jában.¹¹

⁶ Múlt-kor történelmi magazin.

⁷ *Pied Piper* a Merriam-Webster szótárban.

⁸ KENNEDY – HAIR 2007, 95.

⁹ HAWLIN 2005, 15–16.

¹⁰ Egy anonim kritika a *London Quarterly Review*-ban 1878-ban. In: LITZINGER – SMALLEY 2005, 472.

¹¹ KENNEDY – HAIR 2007, 95.

A *hamelni patkányfogó* legszembeötlőbb jellemzője a ritmikussága.¹² A rímélése szabálytalan, és az angol eredetiben szokatlan hangkombinációk akasztják meg a figyelmet.¹³ Ez az angol eredetiben igazán hangsúlyos: „*Rats! / They fought the dogs and killed the cats, / And bit the babies in the cradles, / And ate the cheeses out of the vats*”. Edward Dowden úgy jellemzi a verset, mint ami „*a puszta játék szellemében íródott*.”¹⁴ Matthew Campbell kiemeli, hogy Browning költészetében a hangulat gyakorolja a legnagyobb hatást az olvasóra, az elbeszélte történetről magától akár el is lehet tekinteni.¹⁵

A *hamelni patkányfogó*ban a ritmus a gyerekmondókákat idézi, és a rímek játékossága elveszi a tragédia életét. Például a polgármester így reagál a patkányok okozta gondra: „*Prémis köpenyem garasért odaadnám, / bár vinne el innen az ördög! / Még hogy valamit tüstént kitaláljak! / Szegény fejem, csak úgy ne fájna! / Már annyit törtem, s mindhiába! / Patkányfogót, patkányfogót!*”, angolul: “*I wish I were a mile hence! / It’s easy to bid one rack one’s brain / I’m sure my poor head aches again, / I’ve scratched it so, and all in vain / Oh for a trap, a trap, a trap!*” Az egyetlen túlélő patkány pedig így meséli el a patkány-apokalipszist: „*s úgy tűnt, hogy egy hang szól eképp / (hang, mely hárfák szavánál edesebb volt, / vagy zsolnárnál): „Örvendj, patkányi nép! / A Föld mától egyetlen fűszeresbolt! / Hát fald csak bátran, és nyald csak, rágd csak, / edd meg ebédedet, edd vacsorádat!*””, angolul: „*And it seemed as if a voice / (Sweeter far than by harp or by psaltery / Is breathed) called out, ‘Oh rats, rejoice! / The world is grown to one vast dry-saltery! / So munch on, crunch on, take your nuncheon, / Breakfast, supper, dinner, luncheon!’*”

A vers egy erkölcsi mondanivalóval végződik: „*Hát Will, te meg én, kössük meg a békét / most bárkifiaival – furulyásokkal főként! / S ha ők tovaűzik a házból a férget, / s mi bármit ígértünk – legyen szent az ígéret!*” Ez két különböző okból is azt a hatást erősíti, hogy az olvasó kevésbé veszi komolyan a történetet. Egyrészt egy lehetetlen szituációt ír le, meglehetősen valószínűtlen, ahogy az olvasó – vagy akár a kis Willy Macready – találkozni fog a patkányfogóval, és alkut fog kötni vele. Másrészt pedig a narrátor itt nem utal a következményekre, csupán azt hangsúlyozza, hogy meg kell tartani az ígéreteinket, ezt pedig minden kisgyerekeknek sokszor elmondják, nem sok új van benne, és ezért nem is nehéz követni. A *hamelni* gyerekek sorsa nem szolgál ténylegesen intő példaként. Browning költészetének egyik jellemzője, hogy a felszín alatt valami groteszk van, még azokban a versekben is, ahol ez egyáltalán nem illene oda,¹⁶ például egy gyerekeknek írott versben egy történelmi tragédia.

A patkányfogó jellemzése a furcsaságát hangsúlyozza, nem a veszélyességét. Egy egész versszak írja le a külsejét, amelyennek a városi tanács látta őt, és egy

¹² CHESTERTON 1974, 90.

¹³ KENNEDY – HAIR 2007, 95.

¹⁴ DOWDEN 1927, 74.

¹⁵ CAMPBELL 1999, 85.

¹⁶ CHESTERTON 1974, 91.

másik versszakban ő maga mutatkozik be. A polgármester és a városi tanács legfőképp furcsának látják őt, de tisztelik is („s belép – soha ily különös figurát!”, „És mind meredt szemmel csodálja”, „s szól egy: „Akár a szépapám”). Amikor bemutatkozik, a patkányfogó felajánlja szolgálatait a városnak, egyenes és becsületes, ez abban mutatkozik meg, hogy beismeri, hogy a varázshatalmát csak „leggyakrabban” használja az embereknek ártó lényeken, tehát rendszerint igen, de képes arra is, hogy a saját érdekeinek a szolgálatába állítsa. Elmeséli a múltbeli tapasztalatait is: Tatárországban óriás, vad szúnyogoktól megmentette a kánt. Az angol eredetiben vámpírdenevérektől is megszabadított embereket Indiában, a fordításban a vámpírdenevérek helyett mérges pókok szerepelnek. A patkányfogó úgy jelenik meg tehát, mint aki egy tündérmeséből érkezett, neki a varázslatos lények elűzése a mindennapi munkája.

A versben a városi tanács és a polgármester úgy döntenek, hogy nem fizetik ki neki a pénzt, amit ígértek a patkányok elűzéséért, és a patkányfogó sérelme indokolt, még az is érthető, hogy a város ellen fordul. A gyermekek elablása ezzel együtt is túlzás, de a narrátor egyszer sem említi, hogy a gyerekek boldogtalanok lettek volna, épp ellenkezőleg, az egyetlen gyerek, aki szomorú volt, az a sánta kisfiú, aki ott maradt, mert nem tudott lépést tartani a többiekkel. Browning a legendának azt a változatát követi, amelyikben a gyerekek nem halnak meg, hanem Erdélyben kijönnek egy barlangból, és ott maradnak. A vers végére már teljesen beilleszkedtek az új helyükön, nekik is vannak gyerekeik, és bár nem emlékeznek, hogyan kerültek oda, elégedettnek tűnnek. Még úgy is fel lehet fogni a dolgot, hogy jobb nekik Erdélyben, mint egy olyan városban, ahol a város vezetősége nem tartja meg a szavát. Browning korában az irodalomban észak utalt a halálra, ha egy irodalmi műben a szereplők északra mentek, akkor az azt jelentette, hogy meghaltak. Erdélynek emellett egyfajta tündérországhoz hasonló hírneve volt, így az, hogy Browningnál a gyerekek keletre mennek, Erdélybe, az nem a halálukat jelképezi, hanem inkább azt, hogy részévé váltak a tündérmesének.¹⁷

A patkányfogó Lucy Maud Montgomery *Anne a Zöld Oromból* sorozatában

Az *Anne a Zöld Oromból* sorozat első kötete 1908-ban jelent meg, és sok folytatás követte.¹⁸ Az első kötetben Anne kislánként megérkezik Avonlea-be, a későbbi kötetek alatt lassan felnő, férjhez megy, és gyerekei lesznek. Az utolsó kötetekben már a gyerekek kerülnek a figyelem középpontjába, bár Anne is ott van még a háttérben. *A Szívárvány-völgy* és az *Anne gyermekei a háborúban* az utolsó két kötet, ezekben a regények vilásképe már jóval sötétebb, mint eleinte (még egy kötet megjelent később, már csak Lucy Maud Montgomery halála után, a címe *The Blythes are Quoted*, és rövidebb írásokat tartalmaz).

Anne két legidősebb fia gyakran szerepel együtt, és a személyiségük között látványos az ellentét. Jem (a James Matthew becézve) inkább átlagosabb fiú,

¹⁷ Dr. Kelemen Zoltán, a konferencián a szekció elnöke, az előadásomra reagálva.

¹⁸ RUBIO – WATERSTON 1995, 123.

ezzel szemben WALTER Mary Rubio így jellemzi a szerzőről írott monográfiájában: „egy érzékeny fiú, aki sokkal jobban vonzódik a művészi szépséghez, mint a durva csetepatékhoz a többi fiúval. Ő belát »a fátoly mögé,« egy olyan világba, amit a többiek nem látnak”.¹⁹

Az első jelenetben, amelyben a patkányfogót említik, a gyerekek a kedvenc helyükön játszanak, melyet Szivárvány-völgynek neveztek el. Az olvasó megtudja, hogy itt gyakran hallgatják, ahogy Walter történeteket olvas fel nekik. A kedvenc történeteik között említi a narrátor többek az örök zsidót, Tell Vilmost és János papot.²⁰ Itt mondja el Walter először a patkányfogó meséjét is. A gyerekek vitatkozni kezdenek, hogy a történetek valóságosak-e, és ekkor van Walter első látomása a patkányfogóról (a vastag betűs kiemelés most és a későbbi idézetekben is tölem származik):

„– Egy nap, vidám és édes furulyaszóval ereszkedik majd le a dombról a hammelni patkányfogó, és végigballag itt a völgyön – szólalt meg Walter, és álmódzva legejtette szemét az égen. – Én pedig követem, rendületlenül, le a partra, a tengerhez... s egyre távolabb kerülök tőletek. Akaratom ellenére szegődöm a nyomába, nem úgy, mint Jem, aki ezt remek kalandnak véli majd. Nem, én csakis azért követem, mert muszáj! A muzsika ellenállhatatlanul hívogatna, csalogatna, míg csak magával nem vinne.”²¹

Még azt teszi hozzá később, hogy a lányok otthon fognak maradni.

Ez a patkányfogó drasztikusan különbözik a Browning versében megjelenőtől. Mitológiai és mesebeli személyek között említik először. Csak a távolból lehet látni, míg Browning patkányfogója az utcán járkált az emberek között, és beszélgetett velük. A titokzatos vonzerő, aminek hatására követik őt, Browningnál sokkal egyszerűbb volt: a gyerekek boldogan mentek utána, az egyetlen szomorú gyerek a sánta kisfiú volt, aki nem tudott lépést tartani a többiekkel. A Szivárvány-völgyben Walter azt mondja, hogy akarata ellenére fogja őt követni. Browningnál minden gyerek követte a patkányfogót, itt csak a fiúkat akarja elvinni.

Másodszor a regény legvégén említik a patkányfogót. A diákok az utolsó napjukat töltik együtt a Szivárvány-völgyben, mert Jem másnap elutazik, egy másik városban fog tanulni. Walter ismét beszél a patkányfogóról, azt mondja, hogy egyre közeledik és az összes fiúnak követnie kell majd őt. Jem erre azt válaszolja, hogy boldogan fogja követni – számára a kalandot jelenti, azt, hogy megkezdheti a felnőtt életét. A narrátor egy másik lehetséges értelmezést is ad, ami az Anne gyermekei a háborúban kötetben lesz igazán hangsúlyos: a patkányfogó az első világháborút jelenti, és a fiúknak el kell menniük harcolni.

¹⁹ RUBIO 2010, 179.

²⁰ János papról azt tartották a középkorban, hogy egy mesebeli ázsiai országban uralkodott, ami valóságos földi Paradicsom volt, mivel ő nem annyira közismert itthon, a fordító Gellért püspökkel helyettesítette.

²¹ MONTGOMERY 1997, 8. fejezet.

A patkányfogót gyakran említik az *Anne gyermekei a háborúban* kötetben, legtöbbször a háború metaforájaként. Jem boldogan megy a frontra, és végül hazatér. Walternek van egy újabb látomása: megjósolja, hogy a háború hosszú és borzalmas lesz. Ő sokáig még otthon marad, egyrészt mert tifuszból lábadozik, és így nem is szabad neki részt vennie a harcokban, de miután meggyógyult, akkor sem akar menni, mert idegen a természetétől az erőszak:

*„Fizikailag nem; egészséges vagyok, mint a makk. Lelkileg vagyok csak alkalmatlan, s ez bemocskol, szégyent hoz rám. Ne sírj, Rilla. **Nem jelentkezem, ha ettől tartasz. A Patkányfogó muzsikája mindegyre a fülemben szól, de nem követhetem.**”²²*

Később a közösség nyomására ő is kénytelen bevonulni. A halála előtti estén ír egy levelet a húgának, amiben megírja, hogy ismét látta a patkányfogót, és tudja, hogy követnie kell, és hogy ez azt jelenti, hogy másnap meg fog halni. Azt írja, hogy boldog, mert nem tudna tovább élni azok után, amit a háborúban látott, és örül annak, hogy hozzájárult a győzelemhez, vagyis ahhoz, hogy egy jobb világot teremtsenek.

Sok különbség van Browning és Lucy Maud Montgomery patkányfogója között. Browningnál a patkányfogó egy fura figura, aki megérkezik Hamelnbe, beszélget az ottaniakkal, és miután becsapják őt, mérges lesz, és elviszi a gyerekeket – ezt lehet bosszúként és igazságszolgáltatásként is értelmezni. Az *Anne a Zöld Oromból* sorozatban a patkányfogó csak egy metafora, nem érkezik meg ténylegesen Avonlea-be. Walter az egyetlen, aki látja őt, összesen háromszor, és Walter különleges az avonlea-i gyerekek között. A patkányfogó nincs elfogadható indoka arra, miért viszi el a gyerekeket, az alakja annak a paradoxonnak a megszemélyesítése, hogy fiatal férfiak boldogan mentek meghalni a háborúba. Ez visszaüt az angol szótár definíciójára: karizmatikus, de felelőtlen vezető.

Waltert össze lehet hasonlítani az otthon maradt, sánta kisfiúval – eleinte ő is otthon marad betegség miatt, mivel tifuszból lábadozik, illetve ő az egyetlen, aki nem követi vakon a patkányfogót, hanem elégedetlenséget fejez ki. Abban viszont sokkal összetettebb az alakja a sánta kisfiúnál, hogy végül ő is engedett a patkányfogó varázslatos vonzásának, először az akarata ellenére, a közösség nyomására (kapott egy névtelen levelet, amelyben gyávának nevezték), később pedig önként, mert a háború hatására kiábrándult az életből, és úgy érezte, a halál jobb lenne számára, mint folytatni az életét. A patkányfogó metaforája ekkor megváltozik: most egy kiutat ajánl a háborúból, és Walter boldogan követi őt. Végül a sorsa pont az ellenkezője lesz, mint a sánta kisfiúé: eleinte nem akarta követni a patkányfogót, később azonban ő volt az egyetlen, aki a végsőig követte, akkor is, amikor a halálba vezette őt, míg Jem, aki az elsők között vonult be, épségben hazatért.

²² MONTGOMERY 1998, 11. fejezet.

Walter Blythe és a patkányfogó

Miután Walter bevonul, ír egy verset *A Patkányfogó* címmel, amiben őszintén kifejezi a háborúval kapcsolatos igencsak ellentétes érzéseit. A regény világában ez a vers rendkívül népszerű lesz, és ennek hatására tömegek jelentkeznek önként a hadseregbe. Bizonyos szempontból Walter válik patkányfogóvá, ugyanis az ő verse tesz olyan hatást az emberekre, hogy bevonuljanak.

Már a Szivárvány-völgyben is, amikor a gyerekek játszanak a völgyben, és Walter az első látomásában meglátja a patkányfogót, Walter személyisége hasonlóan van bemutatva, mint a patkányfogóé.

„– Jaj, hallgass mán! – borzongott meg Mary. – Ne nézz így, Walter Blythe. A hideg futkos a hátamon tőle. Azt akarod, hogy torkom szakadtából bömböljek? Láttam azt az undorító patkányfogót, ahogy elmén innét, s ti, fiúk, követitek, mi meg, lányok, itt ülünk, s várunk egyedül. Nem tudom, miért van ez, de amikor elkezdesz halandzsázni, mindig rám gyün a sírhatnék.

Walter diadalittasan mosolygott. Szerette társai felett gyakorolni ezt a hatalmát: játszott az érzéseikkel, felkeltette a félelmüket, elvarázsolta a lelküket. Valami benne rejtőző drámai késztetésnek engedelmeskedett ilyenkor.”²³

Waltert gyakran nevezik költőnek, amikor azt akarják meghatározni, miben is különbözik a többi gyerektől. A regényben ez az érzékenysége utal, arra a képességére, hogy mások érzéseire hasson, valamint természetesen arra a tényre, hogy megírta *A Patkányfogó* című versét. A hatás, amit a története és a verse gyakorol a környezetére, hasonló ahhoz a varázslathoz, amivel a patkányfogó veszi rá a gyerekeket, hogy kövessék őt.

Browning versében a patkányfogót akár művésznek is lehet tekinteni. A furulyáján játszik, vagyis a zenéjével büvöli el az embereket és az állatokat, de a zene nemcsak egy egyszerű eszköz számára, még akkor is játszani akar, amikor egyébként senkit nem kell elvarázsolnia. Így mutatja be őt Browning, amikor a városi tanács előtt áll: „*s hogy a sál végén ott lóg furulyája, / s hogy olyan sebesen mozog föl-le az ujjá, / mintha akár máris belefujna / abba a furcsa, ómódi ruhája / fölött himbálódzó furulyába*”. Johnson azt írja, hogy Browning számára a tudatalatti határozta meg igazán az ember személyiségét, és a prófétákat és a művészeket nem az intellektuális kiválóság határozza meg, ők inkább gyermekien az ösztöneikre támaszkodnak.²⁴ Sem a patkányfogó Browning versében, sem Walter az *Anne a Zöld Oromból* sorozatban nem mutatja jelét különleges intelligenciának, úgy viselkednek, ahogy az nekik a legjobb, és nem gondolkodnak rajta különösebben. J. R. Watson hozzáteszi, hogy egy művész zsenijének az a próbája, hogy képes-e cselekvésre ösztönözni a közönségét.²⁵ Ezt a próbát mind Browning patkányfogója, mind Walter kiállja.

²³ MONTGOMERY 1997, 8. fejezet.

²⁴ JOHNSON 1974, 97.

²⁵ JOHNSON 1974, 113. Érdekes, hogy egy alkalommal, amikor Browning elszavalta a versét egy csapat gyereknek, az egyikük felkapott egy furulyát, és az ő vezetésével a

Mind Browning patkányfogója, mind Walter még különlegesebbek, mivel az olvasó egyikük esetében sem tapasztalja meg a művészetüket első kézből, csak a másokra gyakorolt hatást látja. Browning esetében az egyetlen túlélő patkány beszámolóját ismerjük csak, valamint a sánta kisfiú panaszát. Az *Anne a Zöld Oromból* sorozatban a verset magát nem ismeri meg az olvasó, csak az arról szóló párbeszédet, illetve a szituációkat, amikor elszavalták, és hogy hogyan reagált rá a hallgatóság. A művészet presztízsét még jobban emeli, hogy elérhetetlen az olvasó számára.

A Patkányfogó vers

Az *Anne a Zöld Oromból* sorozat legutolsó kötete a *The Blythes are Quoted*, ez jóval Lucy Maud Montgomery halála utána jelent meg, és tudomásom szerint még nem fordították le magyarra. A kötet nem folytatja a történetet az *Anne gyermekei a háborúban* után, hanem rövid történeteket és verseket tartalmaz, mindegyik Anne családjához kapcsolódik valamilyen módon. A kötet *A Patkányfogó* című verssel kezdődik, azonban ez formai okokból nem lehet Walter verse, ugyanis a regényből világosan kiderül, hogy Walter műve három versszakból áll, a lövészárokban írta, és Walter érzéseit fejezi ki a háborúról, vagyis egy rendkívül szubjektív hangvételű, a lírai én belső konfliktusát bemutató versről van szó. Lucy Maud Montgomery verse csupán két versszakból áll, elmeséli a patkányfogó legutóbbi látogatását, és megígolja, hogy újra el fog jönni. A vers hangvétele elégikus, a szabadság érdekében hozott áldozat szükségességét hangsúlyozza, hiányzik belőle az a fokú személyesség és vívódás, ami a regény szerint Walter versét jellemezte.²⁶

Összegzés

Browning versében a történet komolyságát a rímek és a ritmikusság enyhítik, illetve a legendának egy olyan változatát követi a vers, amelyben a gyerekek nem haltak meg, sőt, boldogan élték le az életüket. A patkányfogó egy furcsa személyiség, de a versnek egy szereplője, aki beszélget a többi szereplővel, a saját érdekeit tartja szem előtt, és a tette valamilyen mértékben igazolható. Az *Anne a Zöld Oromból* sorozatban a patkányfogó az első világháborúnak, később pedig a halálnak a metaforája. Egyedül Walter látja őt, és ő is csak a látomásaiban. Waltert össze lehet hasonlítani a hátramaradt, sánta kisfiúval és a patkányfogóval is. Mind Walter, mind a patkányfogó művészek, ami abban nyilvánul meg, hogy cselekvésre tudják ösztönözni a hallgatóságukat.

gyerekek fel-alá masírozni kezdtek. Browningnak is sikerült cselekvésre ösztönözni a közönségét (KENNEDY – HAIR 2007, 262).

²⁶ CHETTLE 2011

Irodalom

- CAMPBELL 1999 = Campbell, M.: *Rhythm and Will in Victorian Poetry*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.
- CHESTERTON 1974 = Chesterton, G. K.: Browning as a Literary Artist. In: Watson, J. R. (ed.): *Robert Browning. Men and Women and Other Poems. A casebook*. Houndmills–London : MacMillan 1974, 75–95.
- DOWDEN 1927 = Dowden, E.: *The Life of Robert Browning*. New York : Dutton, 1927.
- HAWLIN 2005 = Hawlin, S.: *The Complete Critical Guide to Robert Browning*. London–New York : Routledge, 2005.
- JOHNSON 1974 = Johnson, E. D. H.: Authority and the Rebellious Heart. In: Watson, J. R. (szerk.): *Robert Browning. Men and Women and Other Poems. A casebook*. Houndmills–London : MacMillan 1974, 96–123.
- KARACS 1998 = Karacs, I.: Twist in the tale of Pied Piper’s kidnapping. *Independent*, 1998 január 27. <http://www.independent.co.uk/news/twist-in-the-tale-of-pied-pipers-kidnapping-1141174.html> (Letöltés: 2017.11.08.)
- KENNEDY – HAIR 2007 = Kennedy, R. S. – Hair, D. S.: *The Dramatic Imagination of Robert Browning. A literary life*. Columbia–London : University of Missouri Press, 2007.
- LITZINGER – SMALLEY 2005 = Litzinger, B. – Smalley, D. (eds.): *Robert Browning: The Critical Heritage*. London–New York : Routledge, 2005.
- MONTGOMERY 1997 = Montgomery, L. M.: *Anne és a Szivárvány-völgy*. Budapest : Európa Könyvkiadó, 1997.
- MONTGOMERY 1998 = Montgomery, L. M.: *Anne gyermekei a háborúban*. Budapest : Európa Könyvkiadó, 1998.
- RUBIO – WATERSTONE 1995 = Rubio, M. – Waterstone, E.: *Writing a life: Lucy Maud Montgomery*. ECW Press, 1995.
- RUBIO 2010 = Rubio, M.: *Lucy Maud Montgomery. The Gift of Wings*. Anchor Canada, 2010.

Internetes források

- BROWNING 1842 = Browning, R.: *The Pied Piper of Hamelin* – a vers angolul és magyarul Rakovszky Zsuzsa fordításában: http://www.magyarulbabelben.net/works/en/Browning%2C_Robert-1812/The_Pied_Piper_of_Hamelin/hu/27428-A_Hamelni_patk%C3%A1nyfog%C3%B3 (Letöltés: 2017.11.08.)

CHETTLE 2011 = Chettle, C.: *Lucy Maud Montgomery: The Piper*. Home for a Rest: University of Leeds Centre for Canadian Studies (CCS) November 8, 2011.; <https://homeforarestleeds.wordpress.com/2011/11/08/l-m-montgomery-the-piper-and-the-aftermath/> (Letöltés: 2018.03.06.)

Merriam-Webster szótár

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/pied%20piper>.

(Letöltés: 2017.11.08.)

Múlt-kor történelmi magazin

https://mult-kor.hu/20140701_megfejtettek_a_hamelni_patkanyfogo_legen_da_rejtelyet (Letöltés: 2018.02.12.)

PÉREZ CUERVO 2010 = Pérez Cuervo, M. J.: The Lost Children of Hamelin.

Fortean Times, 2010 június (2010); https://web.archive.org/web/20131208111608/http://www.forteanimes.com/features/articles/3805/the_lost_children_of_hamelin.html

(Letöltés: 2017.11.08.)

The Pied Piper of Hamelin in Robert Browning's poem and in Lucy Maud Montgomery's *Anne of Green Gables* series

GYÖRGYI KOVÁCS

The story of the pied piper is in a German legend from the Middle Ages and it describes a mysterious event in which 130 children were taken from the town of Hamelin by a piper dressed in many colours. This story inspired many authors, for example the Brothers Grimm, Robert Browning and Lucy Maud Montgomery. In this essay, I compare the character of the pied piper in Robert Browning's poem *The Pied Piper of Hamelin* and in Lucy Maud Montgomery's *Anne of Green Gables* series. In Browning's poem, the seriousness of the story is softened by its rhymes and rhythm and by choosing to follow a version of the legend in which the consequences are not fatal. The Pied Piper a strange figure, but a character of the story who interacts with the other characters and has his own motivations, his actions are more or less justified. In the *Anne of Green Gables* series the Pied Piper is a metaphor for the First World War and later for death. He is seen only by Walter Blythe and only in visions. Walter can be compared to the lame child who was left behind and to the Pied Piper, too. Walter and the Pied Piper are both artists who use their art to move their audience to action.

Kisfaludy Sándor portréja és a nemzeti irodalom képe Eötvös Károly balatoni utazásaiban

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

Eötvös Károly (1842–1914)¹ *Utazás a Balaton körül* (1900) és *A balatoni utazás vége* (1909) című, egységes alkotásnak tekinthető kötetei lényegében egyetlen történetet beszélnek el: a szerző híres erdélyi barátaival (Gyulai Pállal, Salamon Ferencsel, Szilágyi Sándorral, Nagy Miklóssal és Szentirmay Józseffel) tett 1875-ös balatoni utazásának hosszára nyúlt krónikáját írják le. De korántsem kizárólag magáról az utazásról vagy általában a Balatonról szólnak Eötvös anekdotázó stílusú kötetei: megtudhatjuk belőlük, ki is az a drótos tót,² mivel tölthették az országgyűlési szünetet az 1840-es évek jurátusai,³ illetve avatott leírását kaphatjuk a századvégi magyar fürdőorvosok munkájának is.⁴ Eötvös, a szóbeliség epikai hagyományában gyökerező elbeszélő művészet mestereként⁵ gyakorta dolgoz föl másoktól hallott történeteket, s rend szerint személyes forrásait is feltünteti. Ugyanakkor nagy hangsúlyt fektet alakjai (legyenek azok kevésbé ismert kortársak vagy jelentős történelmi személyiségek) „beszéltetésére” is, hiszen kicsivel több mint húszkötetes életművében több életrajzi munkát is írt.⁶ Mindez hordozza szövegvilágának szubjektív, személyekhez kötött jellegét. A következőkben az Eötvös-életmű talán legismertebb darabjait: két Balaton-tárgyú könyvét elemzem ebből a szempontból.

E köteteket lapozgatván az az érzése támadhat az olvasónak, hogy a balatoni utazás történetének fejezetei közé (sok egyéb mellett) odakeveredtek egy el nem készült Kisfaludy Sándor-életregény (1772–1844) epizódjai is. A három kötetnek összesen nyolc fejezete⁷ kapcsolódik közvetve vagy közvetlenül a sümegi születésű költő és egykori hitvese, Szegedy Róza (1775–1832) életéhez. Eötvös „regénye” hol novellisztikusan beszél el egy-egy momentumot a költő

¹ Eötvös Károly életéről és műveiről lásd HERCZEGH 1928; TÓTH JÁNOSNÉ 1987, 11–32.

² Magyar fürdő, magyar orvos c. fejezet (EÖTVÖS 1901/a, 79–86).

³ Hazádnak rendületlenül... c. fejezet I. (EÖTVÖS 1909, 26–36).

⁴ Balaton-Füred c. fejezet (EÖTVÖS 1909, 65–78).

⁵ SZALAY 1977, 542–554; NÉMETH G. 1985, 212.

⁶ *Magyar alakok* (1900), *Gróf Károlyi Gábor följegyzései* (1902), *Deák Ferencz és családja* (1905), *Szilágyi és Káldy* (1906), *A Jókay-nemzettség* (1906).

⁷ Az *Utazás...* két kötetében: Az első magyar nemzeti színház (EÖTVÖS 1901/a, 109–141); Miként kezdődik Himfy szerelme? (EÖTVÖS 1901/b, 127–138); Szegedy Róza szeret (EÖTVÖS 1901/b, 139–162); Az elválás (EÖTVÖS 1901/b, 163–183); A költő életéből (EÖTVÖS 1901/b, 264–183.). *A balatoni utazás végében*: Szegedy Róza halála (EÖTVÖS 1909, 1–25.); Ki ad érte többet? (EÖTVÖS 1909, 215–222); Felső-Eörs ligeteiben (EÖTVÖS 1909, 300–306) c. fejezetek. S ehhez még hozzászámolhatjuk a jurátusok utazásáról szóló hosszú fejezet (Hazádnak rendületlenül...) V. részét, melyben a hét utazó meglátogatja az öreg Kisfaludyt sümegi otthonában (EÖTVÖS 1909, 189–204).

életéből (szerelemre gyúlását, a füredi magyar nyelvű kőszínház építése körüli munkálkodását stb.), más fejezetekben pedig egy önjelölt archeológus buzgalomával kutat olyan kérdéseket, hogy például átszúrták-e halálakor a költő szívét, miként végrendeletében lefektette, vagy, hogy ki mindenki vett részt Kisfaludy halála után az ingóságok árverésén.

Amikor Eötvös költőket, írókat s műveiket emlegeti a balatoni utazások közepette – Csokonai *A tihanyi ekhóhoz* című versét, Berzsenyi elbeszélő költeményét, *A remetét*, *A füredi szívhalászatot* Vörösmartytól, s Jókai Füred-fejezeteit *Az arany emberből* – „érdemeik elismerése mellett” leginkább racionalizálni szeretné alkotásaikat: az foglalkoztatja, hogy a Balatonnal kapcsolatos szövegek földrajzi elhelyezkedés és történeti hűség szempontjából mennyire felelnek meg a valóságnak. Ez alól nem kivétel Kisfaludy Sándor sem,⁸ csupán annyi a különbség, hogy Kisfaludyt többször szerepelteti, jóval gyakrabban hivatkozik rá, s – érvelésemben ezt szeretném bizonyítani – bele is helyezkedik a költő nézőpontjába, jobban mondva az ő szólamát is felhasználja saját elképzelései alátámasztására. Annak, hogy Eötvös bizonyos értelemben Kisfaludy Sándort mutatja föl mint a balatoni ember ideáltípusát – kultikus perspektívába helyezve a költőről és műzsájáról, Szegedy Rózáról való gondolkodást – irodalomtörténeti vonatkozásai is vannak.

Először is Eötvös haszonnal forgatja Kisfaludy szépirodalmi munkái mellett a korban már sajtó alá rendezett *Napló és francia fogságom* című emlékiratát, valamint levelezését Szegedy Rózával és másokkal,⁹ mely mozzanatban több szimbolikus aktust is felfedezhetünk. Kisfaludy műveinek és levelezésének Eötvös általi olvasása és interpretációja egyfelől a költő irodalmi jelentőségének századvégi aktualizációját jelenti, másfelől az utazás olyan lényeges mozzanatai mint a költő sümegi szülőházának, badacsonyi szőlejének és Szegedy Róza egykori otthonának, a felső-örsi Mike palotának a felkeresése egyfajta kommemorációs aktusnak¹⁰ is tekinthető. Amellett, hogy Eötvös kiemeli a

⁸ Lásd példaként Kisfaludy *A Szent-Mihályhegyi remete* című regéjével kapcsolatos kiegészítéseit (EÖTVÖS 1901/b, 70–74), vagy a Szegedy Rózával való megismerés történetének összevetését a *Himfy szerelmeinek* vonatkozó momentumaival (EÖTVÖS 1901/b, 127–138)

⁹ KISFALUDY 1893, 592.

¹⁰ A „kulturális emlékezet” fogalmkörében olyan eljárások, szimbolikus cselekvések, kinyilatkoztatások tekinthetők kommemorációs aktusnak, melyek valamilyen múltbéli (a jelen szemszögéből értéktelített) személy, eszme, esemény, intézmény stb. újraaktualizálását, az intézményesített emlékezetben történő megőrzését tűzik ki célul. Jellemző formái az emlékműállítás vagy másfajta (irodalmi, képzőművészeti stb.) művészeti alkotásokban való megjelenítés, de ide tartoznak az emlékezetet preformálni célzó nyilvános beszédek is. Lásd ASSMANN 2004; RICOEUR 1999. A Pierre Nora (1999) által bevezetett „emlékezet hely” fogalma érdekes módon Kisfaludy Sándor és a Balaton kapcsolatában is releváns lehet: Szegedy Róza egykori badacsonyi szőlőbirtokának préházából utóbb Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza életét bemutató emlékmúzeum lett, ugyanakkor az az elgondolás, hogy általában a Balaton vidéke Kisfaludy Sándorral

magyar nemzet Balatonnal kapcsolatba hozható nagy szerzői közül Kisfaludy Sándort, narrativizálja az életének egyes epizódjait – ahogy ez a pozsonyi jurátusok utazásával összekapcsolva is megtörténik –, a jövő dimenzióját is rávetíti a költő munkásságára. A „Miként kezdődik Himfy szerelme?” című fejezetben idézi Kisfaludy egyik levelét:

„Halálom után, midőn már porhadni fogok, ez oly hely leend Magyarországon, melyet megnézni el nem mulasztandja az utas; hová az utóbbi fiatal nemzedék, mint már most is a regéimben megéneklelt váromladékokhoz zárandokolni fog, hogy lássa azon helyet, hol egy tántoríthatlan hazafinak szívveréből azon szövatok hangzának ki, melyek a magyart hazaszeretetre gerjedni, nemzetiséget és ezzel nemzeti életet visszavivni, szóval a magyart önmagának visszaadni segítették.»

Ezt írta a költő 1844. évi február 25-én Batthyányi Fülöp herczegnek.”¹¹

Itt kezdődik bizonyos értelemben Kisfaludy munkásságának és élettörténetének kultikus beszédmódba való áthelyezése. Noha Kisfaludy a fenti levelet eredendően szöleje eladása céljából, mintegy azt ajánlgatva írta, ahogy erre Eötvös ki is tér – az utazás kontextusában, annak szimbolikus céljait számításba véve egyfajta önbeteljesítő jóslatként olvasható a Balaton-vidék felvirágoztatásával kapcsolatban. S Kisfaludy a vidék szülöttként, nemcsak mint a Balaton első „valódi” írója, s a térség szép jövőjét megjósoló váteszsköltő reprezentálódik Eötvös művében: Kisfaludy a Balaton fejlődésén és általában a magyar kultúra előmozdításán nagy erővel munkálkodó közéleti ember is. Ő szervezkedett 1831-ben a füredi (Eötvös által elsőnek vélt) magyar nyelvű színház¹² megalapításán;¹³ ő volt az, aki bécsi testőrként megmutatta az angol követeknek, hogy a magyar nemes németül, latinul és franciául is perfekt, s alkalmasint Tassó fordít olaszból;¹⁴ aki nyit a fiatal nemzedék felé, s már idős fejjel 1844-ben ő döbbenti rá az utazó jurátusokat hazájuk megismerésének

kapcsolatba hozható „irodalmi emlékhely” és ihletforrás, már az 1840-es évek publicisztikájában is megjelent. Vö. KOVÁCS 2007, 65–66. és KOVÁCS 2013, 41–50.

¹¹ EÖTVÖS 1901/b, 128.

¹² A füredi magyar nyelvű színház valójában csak a harmadik volt Kolozsvár (1821) és Miskolc (1823) után. Vö. KÖHEGYI 1970, 95–102.

¹³ Az első magyar nyelvű színház (EÖTVÖS 1901/a, 109–141).

¹⁴ „Nagy csodálkozással ballagott el tőle a két lord, s meg is köszönte a herczegnek a rendivüli élvezetet. Csakugyan érdekes emberfaj ez a vad magyar. Csak az kár, hogy ugy elzárkózik a polgáriasodástól. Pedig, ime, erre is lenne képessége.

Ezt a kalandot is meghallotta Szegedy Róza. Elbeszélte neki apja is, testvérbátyja is, egész rokonsága is, nők, férfiak egyaránt. Tudta ezt egész Túl-a-Duna. Minő tudós a magyar! Minő lángeszű a magyar nemes ifju! Hogy mentette meg a nemzeti becsületet! Hogy pipálta le a két angliust! Minő jó hírünk lesz ezentul az angolok közt!” (EÖTVÖS 1901/b, 137).

fontosságára, mely alkalommal nem mellesleg (a hipotetikus balatoni ember legfőbb erényeként)¹⁵ páratlan vendégszeretetéről is tanúbizonyságot tesz.¹⁶

Szegedy Róza nem különben a magyar nőideál megtestesítője Eötvös szövegeiben; róla még nagyobb rajongással szólnak a tárgyalt fejezetek, mint a dunántúli költőről. *A' kesergő szerelem* háttértörténetének elbeszélése során így jellemzi:

„A női jellem egyes részeiből a költő ihlete alkothat eszményi női alakot. Alkotott is minden nagy költő s minden nemzetnek meseszövé képezelete. De Szegedy Róza élő alak volt, s nem a költő, s nem a nép képzeletének szüleménye. Benne mégis a nő eszményének fensége áll előttünk. Oly tisztán, oly magasan, oly nemesen; őt nem szárnyalta túl a nőiség ragyogásában a történelem egyetlen nőalakja sem.

Szegedy Róza a magyar szűznek örökkévaló ideálja.”¹⁷

Mint a Himfy-dalok ihletője, Szegedy Róza közvetve az irodalom révén a „magyar nemzeti szellem” előmozdításának is fontos szereplője.¹⁸ A Kisfaludy-életrajz balatoni tájjal kapcsolatos momentumainak kultikus prezentálása ugyanakkor nem feltétlenül jelent valóságtól elrugaszkodott idealizálást: ezen fejezetek érdekességét éppen az adja, hogy – alapvetően dicsőítő hangnemük ellenére – nem egyszer életszerű esendő emberként mutatják be a költőt és hitvesét. A Badacsony hegyén való megismerkedésük, s az ezt követő évődés epizódjai¹⁹ leginkább Mikszáth Kálmán hasonló időszakban (1906) született Jókai-életrajzában²⁰ azon fejezeteit juttatják eszünkbe, melyek Jókai Mór és Laborfalvi Róza házasságának fordulatos történetét mesélik el. Izgalmas párhuzam, hogy Eötvös Károly hasonlóképp bontotta fel az életrajzírás korábbi

¹⁵ Lásd Hrabovszky Dávid 1827-es beszámolóját: „Egyébéránt a' Balaton melléki Magyar nemzetiségnek még sokkal nagyobb eredetiségét mutathatja, mint a' kevéssel feljebb lakó Vas, 's Veszprim Vgyei. Megtartotta még tellyes mértékben a' Magyar vendégszeretést, melly szép tulajdonság nemzeti Characterünknek fő billyege. Örül, ha mást lát körülötte örülni, 's tsak hogy jó kedve legyen, erővel is itatja legjobb borából a' megelőször látott idegent is, sőt megbántotnak véli magát, ha el nem fogadja. Megkülömbözteti őtet egyéb közelebbi vidékiektől a' tartós jó kedv, artzájának pirosabb színe, és az elevenesség.” (HRABOVSKY 1827, 98). Tulajdonképpen ezen leírás tudattalan példázata történik meg *Az Utazás...* „Csobáncz vára” című fejezetében, mikor is Gyulaiék megismerkednek a gyulakeszi emberrel (EÖTVÖS 1901/b, 225–234).

¹⁶ EÖTVÖS 1909, 194–195.

¹⁷ EÖTVÖS 1901/b, 174.

¹⁸ „Hanem hogy Himfy Szerelmének költészete mekkora világot gyújtott a magyar szivekben, hogy ez a költészet miként ébresztette föl a nemzet közszellemét, s hogy ez a költészet Szegedy Róza dicső alakja körül született meg: ez bizony nincs följegyezve az anyakönyvben.” (EÖTVÖS 1909, 13).

¹⁹ Miként kezdődik Himfy szerelme? (EÖTVÖS 1901/b, 127–138), Szegedy Róza szeret (EÖTVÖS 1901/b, 139–162), Az elválás (EÖTVÖS 1901/b, 163–183) c. fejezetek.

²⁰ MKÖM 18–19.

meghatározó normáit a századvégen, mint Mikszáth Kálmán a *Jókai Mór élete és korában*.²¹ Rubinyi Mózes írja Eötvösről a Balaton-kötetek és a *Gróf Károlyi Gábor feljegyzései* kapcsán 1962-ben: „[m]unkáit még leginkább memoárnak lehetne mondani. [...] Ez az a műfaj, mely a regényes életrajz közvetlen elődjeként, csak Eötvös halála után lett Európa-szerte ismert.”²²

A balatoni utazások (biografikus) elbeszélője ennek megfelelően – mintha pusztán egy regényhősről volna szó – némileg azonosul is Kisfaludy Sándorral. Az előbb idézett Kisfaludy-levél mint a Balaton fejlődésére vonatkozó jóslás, Eötvös Károllyal mint krónikással teljesedik be. Noha a balatoni utazás során felmutatja az elmúlt száz év karsú balatoni irodalmát, a bevezető a valódi „költői felfedezés” hiányával is szembesít,²³ mely nézőpontból a szimbolikus „kezdőpontként” tételeződő Kisfaludy Sándornak egyedül maga a krónikás, Eötvös lehet egyetlen folytatója. Ezt az azonosulást az is hangsúlyozza, hogy Eötvös elbeszélője bizonyos értelemben párhuzamba állítja saját életét Kisfaludy életrajzával. *A balatoni utazás vége* kötet első fejezete, a „Szegedy Róza halála”,²⁴ mely a költő hitvesének utolsó napjait beszéli el, egy alkalmi székfoglaló előadás szövege, melyet Eötvös a Petőfi-társaságban mint megválasztott tag olvasott fel 1903. január 6-án. A kötet záró darabja pedig „Az én tavalyi Karácsonyom”²⁵ című rövid fejezet, mely Eötvös feleségének, Fromm Etelkának az 1905-ben bekövetkezett halálát, utolsó napjait, óráit örökíti meg. Így lényegében a hitves elmúlása és a gyász foglalja keretbe tematikailag a könyv tartalmát, melynek első fejezetében Kisfaludy Sándor az értékesztett alany, az utolsóban pedig maga Eötvös Károly. Ám a szöveg ennél továbbmegy; az utolsó fejezetből megtudjuk, hogy Eötvös és felesége (csakúgy, mint Kisfaludy és Szegedy Róza) a Balatonon, egészen pontosan Balatonalmádiban ismerkedtek meg. Mi több, Eötvös elhunyt hitvese – azon túl, hogy harminchét évig volt hű társ – rendelkezett azokkal az attribútumokkal, amelyekkel a szöveg Szegedy Rózát számunka megjelenítette:

²¹ T. Szabó Levente vizsgálta monográfiájában részletesen, hogy Mikszáth *Jókai Mór élete és kora* című munkája – a saját korában leginkább csak tanácsstalanságot váltva ki a recepcióban – miként rúgja fel az életrajzírás normáit, ellépve a regényszerűség felé. (T. SZABÓ 2007, 273–290).

²² RUBINYI 1962, 162–163.

²³ „Hogy a Balaton máig sincs még felfedezve: legékesebben bizonyítja ezt az a husz-harmincz tudós férfi, a kit a történetírás balatoni bizottságnak nevezett el, és a ki tíz év óta mindig a Balatont fedezi föl, de munkáját máig se végezhetette el. Vannak barátaim is e bizottságban. Herman Ottó már korábban fölfedezte a Balaton halait s madarait. Daday fölfedezett benne több mint százötven fajta rákot. Lóczy egészen közel jár ahhoz, hogy fölfedezze partjait, s mások közel járnak ahhoz, hogy fölfedezzék mélységeit. Azonban a halak és madarak, a rákok, partok és mélységek még mindig nem a Balaton. [...] Se mérnök, se tudós, se állatbuvár azt igazán felismerni sohase lesz képes. Utazó kell ahhoz, aki egyuttal költő és történetíró [...]” (EÖTVÖS 1901/a. 4–5).

²⁴ EÖTVÖS 1909, 1–25.

²⁵ EÖTVÖS 1909, 307–313.

„Kisfaludy Sándor, a nagy költő azt írja egyik töredékes végrendeletében Szegedy Rózáról:

– Csekély szerzeményeimet iparkodásom mellett leginkább az ő hiv
szeretetének, segedelmének, maga megvonásának és okos
gazdasszonyágának köszönhetem!

Ime, Szegedy Róza!

Ilyen volt az én szerény feleségem is. Jobb asszony és jobb gazdasszony
nem volt a földön.”²⁶

„Egyébként nem akarom ama dicső emlékü nőhöz hasonlítani” – teszi persze
hozzá rögtön az elbeszélő, megtartva Szegedy Róza isteni magaslatokba emelt
kultikus képének érinthetetlenlenségét. Ezen túl is izgalmas lenne végigkövetni,
hogyan preformálja és próbálja Kisfaludy Sándor portréját a szöveg Eötvös
képére formálni. Az alábbi részletben például – mint jó kálvinista – hosszasan
fejtegeti, Kisfaludy valójában nem meggyőződésből kötődött a katolikus hithez:

„– Római katolikus vallására sokat adott Kisfaludy. Volt a Kisfaludy
családnak egy protestáns ága is, de ő a maga ágazatát előbbvalónak tartotta
a protestánsnál. De indoka politikai természetű, s nem vallásos természetű
volt. Élt-halt a nemességért; rajongó álmódzásai közé tartozott a nemesség
középkori fényének s a Kisfaludy nemzetség ősi dicsőségének és hatalmának
visszaszerzése. Deák Ferencz pártját kálvinista pártnak tartotta, a
kálvinistákat szabadelvűeknek látta, s a szabadelvűségtől féltette nemességét
s a nemesi előjogokat. Ebből állott minden felekezetsége. Bármennyi
kápolna, remete, gyóntató pap, zárándok, hajnali harangszó, imádság fordul
is elő költeményeiben: ennek nincs más értelme, mint a valláshoz politikai
okokból való ragaszkodása.”²⁷

Eötvös maga is reflektál Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza szerelme
kapcsán az életrajzírói szerepre, mégpedig a hitvesi irodalom és a szerelem-
történetírás hazai hiányosságaira hívva fel a figyelmet. Nem elég, hogy „[...] a
világ összes költői hálátlanok a nők iránt”,²⁸ tulajdonképpen nincs is olyan mű,
amelyből kimerítően megismerhetnénk íróink-költőink (magán)élettörténetét:

²⁶ EÖTVÖS 1909, 308.

²⁷ EÖTVÖS 1901/b, 271–272.

²⁸ Az idézet így folytatódik: „Kevés a kivétel. Társaságunk [a Petőfi-társaság – R. D. Sz.]
dicső elnöke, Jókai Mór mindenestre kivétel. Lantjuk zengő dala s költészetük ragyogása
rendszerint csak addig veszi körül a nő alakját, míg az lánya, míg hajadon, míg
menyasszony. A nő szívének történetével az esküvő után nemigen foglalkozik a költészet.
Pedig a nő azután hasonlít legjobban az istenekhez. Azután terem, azután alkotja meg és
őrzi meg a boldogságot, s azután gondoskodik arról, hogy folyton szebb legyen a világ.

Igaz – a korunkbeli irodalom és költészet foglalkozik a házasság nők szívbeli ügyeivel is.
De oly irányban, hogy nincs köszönet benne. A nők imádása helyett a nők élvezésére
buzdit Helikon serege.

„Egy költőnek szerelméről se irtak annyi könyvet, mint Kisfaludy Sándoréról. De szerelmének történetét se irta meg egy költőnk se annyira, mint Kisfaludy Sándor. Se Petőfi, se Csokonai. Pedig ennek boldogtalan, amannak boldog szerelméről oly gyakran zengett a lant. Vörösmarty szerelméhez alig mertek írónk hozzányúlni; Arany Jánoséról, Tompa Mihályéról szólni ledérségnek látszott volna. Kisebb költőink lóti-fúti szerelme éppen nem ébreszté föl a nemzet kíváncsiságát. De hol lehet megismerni Kölcsey és Kemény Zsigmond, Jósika és Eötvös József szívének ifjúkori paradicsomkertjét? Hejh, de kezdetén vagyunk mi még csak annak a műnek, mely irodalmunk és írónk élettörténetét igazán állítaná elénk!”²⁹

Az írók, költők élettörténetének, szerelemtörténetének behatóbb ismerete mellett Eötvös Károly megfogalmazásaiban ott munkál az igény – miként Jellasics bán és István nádorispán 1848-as szerepéről kialakult képet is igyekszik átalakítani³⁰ – nemcsak a történelem, hanem az irodalomtörténet átértelmezésére is. Kisfaludy Sándor személyének és munkásságának interpretálása kapcsán domborodik ki Eötvösnél, hogy Gyulai Pállal való mulattató nézeteltéréseik magvát lényegében a kultúra és az irodalom két egészen másfajta felfogásának az összeütközése okozza. Nem elég, hogy a balatoni utazások Gyulai Pálját általában hidegen hagyják azok a látványosságok, amire Eötvös felhívja tudós társai figyelmét³¹ – hacsak nem arról a pontról van szó, ahol Berzsenyi búcsúzott Kemenesaljától³² –, ennek tetejében merőben eltérő elképzeléseik vannak a

Sohase született még nő e világon, kinek alakja, szíve, fenséges gondolkodása magasabb és nemesebb érzelmekre hangolta volna a költő lantját, mint Szegedy Róza. A világirodalom más nemzetek nyelvén ismer nagynevű nőket, mert azoknak már akadt történetírójuk. Szegedy Rózának eddig még nem akadt.” (EÖTVÖS 1909, 21–22).

²⁹ Eötvös 1901/b, 130.

³⁰ Eötvös 1901/a, 267–288.

³¹ „Jól elmúlt harminczkét éve, mikor erdélyi barátaimmal arra jártam. Amint a vasut elhagyja a szántódi révet, attól kezdve jó szem megláthatja a lovasi hegy szíves hajlékának fehér homlokát. Barátaim figyelmét oda irányítottam. Gyulai Pál kifigurázott vele. Ügyel is ő minden szőlőhegyi nyájas viskóra. Ők bizonyára elfeledték ezt már, én el nem feledhetem.” (EÖTVÖS 1909, 290).

³² Gyulai nem akart továbbmenni a Badacsonyi hegyén felfelé, s leheveredett egy körtefa alá. Eötvös furfangos módon csábította mégis feljebb:

„– Várj csak, Gyulai Pál ur, majd kimozdítlak én a vadkörtefa alól.

Odaszóltam Nagy Miklóshoz, Salamon Ferenczhez, Szilágyi Sándorhoz.

– Álljatok mellém! Oda nézzetek, ott áll Tátika vára! Annak tulsó lábánál vonul el az országot Sümegről Keszthely felé. Tátika mögött észak felé, félmérföldnyire fekszik Bazsi falva. Egész addig mindig jól lehet látni észak felé Ságh hegyét és Kemenesalját. Bazsitól délre van egy lejtő, az ut is fordul ott, ha azon lejövünk, nem látni többé Sághot sehonnan. E lejtő magasán állt meg Berzsenyi, midőn szülőföldjéről, Kemenesaljáról 1808-ban végképp elköltözött. Itt búcsúzott el örök szép költeményében Kemenesaljától [...]. Hangomat elvitte a reggeli szellő a vadkörtefa alá, Gyulai Pál ur füleihez.

magyar irodalom fejlődéstörténetéről is. Az utolsó kötet egyik fejezete szerint egy ízben, már hazafelé, azon vitatkoznak össze, tökéletesen félreértve egymás érvelését, hogy vajon Kisfaludy Sándor költészete jelent-e többet a magyar embernek, mint Goethe világa a németnek. A vita során Eötvös kinyilvánítja – noha egy szóval sem mondja –, hogy Kisfaludy nagyobb költő, mint Goethe: a magyar ember számára Himfy és a regék dalnoka (a nemzeti szellem ápolása és a magyar táj népszerűsítése miatt) sokkal értékesebb, mint bármely világhírű költő. Kettőjük (Eötvös és Gyulai) érvrendszerének eltérő volta, a köztük lévő félreértés és a vita feloldhatatlansága, ha úgy tetszik *A balatoni utazás vége* rövid, anekdotikus részletéből ki is rajzolódik.³³ Míg Gyulai számára a pozitív vagy negatív irodalomtörténeti értékelés és általában az irodalom mibenlétének hátterét állandó vagy történeti fejlődés folytán kialakuló etikai-esztétikai maximák³⁴ határozzák meg, addig Eötvös művészet- és irodalom-felfogása tárgyyszerű, tematikus és mindenekelőtt tájközpontú.³⁵

Ugyanez jelenik meg hangsúlyosan Kisfaludy Sándor irodalomtörténeti folyamatba ágyazása kapcsán Eötvös Károlynál. Az utazás sok egyéb apróbb összecsordulásán túl a másik jelentékenyebb (csupán két bekezdésben összegezett) vita Gyulai és Eötvös között a magyar irodalom 19. századi felvirágzásának eredeztetéséről folyt. Míg a század közepének Toldy Ferenc általi nagyelbeszélésében,³⁶ s így Gyulai Pál számára is a magyar irodalom nemzeti újjászületése leginkább a nyelvújító Kazinczy Ferenchez (emellett éppenséggel Kisfaludy Sándor öccséhez, a nemesi családból kitagadott, s a Pest-Budához kötődő modern írói életformát meghonosító Kisfaludy Károlyhoz)³⁷

A zerge is ugrik, a mókus is ugrik, a szöcske is ugrik, de mind semmi ahhoz, ahogy Gyulai Pál ur felugrott. Vadkörtefa árnyéka, zöld pázsit illata, dacoló szeszélye: minderről lemondott abban a pillanatban.

– *Hol az a pont? Hol állott meg Berzsenyi? Honnan nézett ő vissza Sághegyére és Kemenesaljára?*” (EÖTVÖS 1901/b, 209–210).

³³ „Társalgás közben azt mondtam: Kisfaludy Sándor nekünk, magyaroknak, mint költőnk több és nagyobb s nemzetünk életének történetében nagyobb munkás, mint Goethe a német nemzetnél. Okom erre az volt: Goethe készen talált maga előtt nemzetet, mely a szépműtani irodalomban jártas volt s azért lelkesült, Kisfaludy pedig nem talált, neki ilyet teremteni kellett, s ő ilyet valósággal teremtett.

No hiszen, izzó paraszat gyűjtöttem ezzel ártatlan fejemre. Gyulai Pál ur azóta minden alkalmas alkalommal rám bizonyítja, hogy én Kisfaludy Sándort nagyobb költőnek tartom Goethénél, s kétségtelen diadallal veri szét az én harcoló érveim egész vitéz hadseregét. Sehogy se akar köztünk tisztázódni az az állapot, hogy voltaképpen más-más malomban őrlünk.” (EÖTVÖS 1909, 232–233).

³⁴ TAKÁTS 2007.

³⁵ CSÜRÖS 2004, 66–68.

³⁶ TOLDY 1872–1873.

³⁷ Lásd például az Arany Jánosról írt emlékbeszéde (1883) vonatkozó részleteit: „Az irodalmi, társadalmi és politikai fejlődés egymásra hatva, egy magasabb nemzeti irányba olvad, és újjászüli Magyarországot. Ez irány először is Kisfaludy Károlynál mutatkozott

kapcsolódik, Eötvös mindezt a 19. század eleji „túlادunai” költők: Berzsenyi Dániel s legfőképp Kisfaludy Sándor érdemének tartja. Mi több, a fent idézett Kisfaludy–Goethe szembeállításnál úgy fogalmaz, Goethével szemben Kisfaludy Sándor nem talált maga előtt kész nemzetet, „[...] neki ilyet teremteni kellett s ő ilyet valósággal teremtett”.³⁸

„Visszatérő utunk alatt nagy vitába keveredtünk. Akkor még nemzeti irodalmunk történetéről Toldy Ferenc felfogása uralkodott, s ezt vallotta Gyulai Pál ur is. E szerint nemzeti irodalmunk újjászületése Kazinczy nevéhez és működéséhez fűződik.

Ezzel szemben én azt állítottam, hogy Kisfaludy, Berzsenyi s társaik, a túlادunai írók s költők alkották újra a század legelső éveiben a nemzeti irodalmat. Azt állítottam, hogy olvasóközönséget Kisfaludy teremtett, s a magyar nők szívét s a magyar ifjuság képzeletét Himfy dalai s az édes bus nemesi regék s Berzsenyi lantjának harsogó dalai hódították meg a költészet és szépirodalom számára. Új alakban kell tehát összeállítani irodalmunk történetét.

*Gyulai Pál urnak ma is sok élce van az én felfogásom rovására, nekem pedig ma is sok igazságom van az ő felfogásának rovására.”*³⁹

A magyar romantika kezdeti, konfliktusoktól terhes időszakának (1800–1810)⁴⁰ egyik neuralgikus pontja jelenik itt meg; Kazinczy és körének, valamint Kisfaludy Sándor század eleji közönségformáló erejének konfliktusa. Míg a Kazinczy Ferenc köré szerveződő irodalmi kör programja, a klasszicista mintákat követő „nyelvi alapú polgárosítás” nagyobb és későbben kamatozó hatást gyakorolt az irodalom intézményesülésének alakulására, addig Kisfaludy Sándor működésének – Rohonyi Zoltán szóhasználatával –, paradox „nemesi szentimentalizmusának” érdemei inkább tematikus újdonságaiban keresendők.⁴¹ Azok a külsőségek, melyek megelőlegezték a későbben megerősödő romantika motívumrendszerét (középkori témaválasztás, múltba révedés, érzelmek felülértékelése, eredetiség-kultusz stb.), sablonok formájában már megjelennek Kisfaludy Sándornak a korban kifejezetten sikeres munkáiban, ugyanakkor ezek mögött – ahogy ezt Drexler Dóra tájtörténeti munkája is bizonyítja⁴² – egyáltalán nem egy polgárosult világkép (és irodalom-felfogás) körvonalazódik, hanem a nemesi ideák továbbélése.⁴³

feltűnőbben. Magyar történelmi és társadalmi rajzai közelebb hozták költészetünket az élethez, és líráján megzendültek olykor népdalaink visszhangjai is.” (GYULAI 1914, 235).

³⁸ EÖTVÖS 1909, 232.

³⁹ EÖTVÖS 1901/b, 224.

⁴⁰ A magyar romantika fogalmát Rohonyi Zoltán korszak-meghatározása alapján használom. Vö. ROHONYI 1975, 7–18.

⁴¹ ROHONYI 1975, 9–10.

⁴² DREXLER 2011, 165–170.

⁴³ ROHONYI 1975, 10–13.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy Eötvös Károly is hasonlóképp gondolkodott s mérlegelt, melynek végeredményeként kialakította véleményét, poétikailag felülértékelvén Kisfaludy Sándor szerepét a magyar romantika (nála: „nemzeti irodalom”) felvirágoztatásában a romantikus motívumok, s el nem hanyagolható módon a magyar táj, azon belül is a Balaton-vidék felfedezése folytán. Ennél sokkal szimptomatikusabb, hogy a 19. század első évtizedében a Rohonyi Zoltán által két „irodalmi pólusnak” nevezett szűkebb csoportosulás: a Széphalom köré szerveződő Kazinczy-kör (Szemere Pál, Kölcsey Ferenc stb.) és Kisfaludy Sándor, az „antikazinczyánusok, ortológusok” vezető egyéniségének⁴⁴ közege térben, földrajzilag is elkülönült, előbbi az észak-keleti régióhoz, utóbbi a Dunántúlhoz kötődően. Eötvös perspektívájából ez lehet a döntő szempont.

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben Dunántúl-fejezetében, melyet (a Balaton-vidék, Zala és Veszprém vármegyék leírása mellett) ugyancsak Eötvös jegyez, a következőképp konstruálja meg a térség kulturális, irodalmi hagyományait:

*„És míg a felső Tisza és Tokaj vidékén Kazinczy és Kölcsey hasonló buzgalommal és hasonlóan fenséges lángolással, de némileg idegen zamattal kezdték a magyar költészet és nemzeti irodalom műveltségét megalapítani, addig a Kisfaludyak, Berzsényi és Vörösmarty a Badacsony és Balaton vidékén tiszta ősi erejét fejtették ki a magyar nyelvnek és nemzeti szellemnek. Voltaképp a magyar nemzet újjászületését nem is az államférfiak, hanem e költők és írók teremtették meg. Wesselényi és Széchenyi csak utána mentek Kazinczynak és Kölcseynek, valamint Nagy Pál és Deák Ferencz csak azon a nyomon haladtak az ország alkotmányos fejlesztésében, a mely nyomokat a Kisfaludyak, Berzsényi és Vörösmarty törtek már öntudatosan a nemzet önérzetének és jövőndőt követelő hitének megalkotásában.”*⁴⁵

Kisfaludy Sándor működésének kiemelésében tehát a Dunántúl mint idealizált kulturális színtér és ihletforrás a fő motívum Eötvös számára, mely egyben az irodalmi intézményesülés vonatkozásában a nemesség, s nemesi reprezentációk szerepének ártértekelésére, idealizálására is lehetőséget nyújt neki.

Tanulmányomban több példát is hoztam arra vonatkozóan, miképp igyekeznek Eötvös szövegei idealizálni Kisfaludy Sándor személyét, egyben a Balaton-vidéki ember történeti mintapéldájaként mutatva őt fel. Az idézett szövegben, ennek végpontjaként nem csak ő maga, hanem általában a mindenkori „túladunai” költők (és politikusok) is megdicsőülnek. Abból tűnik ki, hogy Eötvös (például Gyulai Pállal szemben) nem szilárd esztétikai megfontolások mentén értékeli, s „[...] irodalomtörténeti »rendszerezése« táji

⁴⁴ ROHONYI 1975, 9.

⁴⁵ Rövidesen így folytatódik az idézet „[...] s a földnek annyi bája, a múltnak annyi hagyománya és a népnek oly tiszta magyarsága együttesen országunkban sehol sincs meg nagyobb mértékben, mint Vasnak, Veszprémnek, Somogynak és Zalának azon a részén, a hol és a miről Berzsényi és a Kisfaludyak éltek és daloltak.” (EÖTVÖS 1896, 14).

tipológiából származik”,⁴⁶ hogy az elképzelt, felülreprezentált „dunántúliság” keretében (korszakra, költői programra, egyéni habitusra való tekintet nélkül) együvé tartozónak tekint és üdvözöl olyan szerzőket, mint Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály. Ebből adódóan – merőben különböző irodalmi karrierjük és elköteleződéseik ellenére – a dunántúli származás révén (familiáris alapon) ide sorolja Kisfaludy testvéröccsét, Károlyt is. Nem túlzottan reflektált, szilajul kinyilvánított, ám részletesen ki nem fejtett irodalom-felfogásának – mellyel saját Balaton-képét egyben egy nagyobb Dunántúl-reprezentációba fordítja – kiindulópontja az, hogy a nemzeti irodalom története (s általában a történelemé, kultúráé) nemcsak uralkodó eszmék, ideák vagy megnyilvánulási formák alakulástörténeteként beszélhető el: elképzelhető különböző régiók párhuzamos fejlődésének és interakciónak nyomon követéseként is.

Irodalom

Primer szövegek

EÖTVÖS 1901/a = Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül* I. Budapest : Révai Kiadó, 1901.; <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/> (Letöltés: 2018.01.31.)

EÖTVÖS 1901/b = Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül* II. Budapest : Révai Kiadó, 1901.; <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/balaton0022.html> (Letöltés: 2018.01.31.)

EÖTVÖS 1909 = Eötvös Károly: *A balatoni utazás vége*. Budapest : Révai Kiadó, 1909.; <http://mek.oszk.hu/04900/04924/html/balaton0042.html> (Letöltés: 2018.01.31.)

Szekunder szövegek

ASSMANN 2004 = Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest : Atlantisz Könyvkiadó, 2004.

CSÜRÖS 2004 = Csűrös Miklós: Eötvös Károly művészeti és irodalmi nézeteiről. Szemelvények és kommentárok. In: Csűrös Miklós: *Költők, írók, mitológiák*. Miskolc : Felsőmagyarország Kiadó, 2004, 64–75.

DREXLER 2010 = Drexler Dóra: *Táj és tájértelmezés*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2010.

EÖTVÖS 1896 = Eötvös Károly: A Dunántúl. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország IV. kötete*. Budapest : Magyar Királyi Államnyomda, 1896, 3–16.

⁴⁶ CSÜRÖS 2004, 67.

- GYULAI 1914 = Gyulai Pál: Arany János (1883). In: Gyulai Pál: *Emlékbeszéd*. 1. kötet. Budapest : Franklin-Társulat, 1914, 225–284.
- HERCZEGH 1928 = Herczegh Matild: *Eötvös. Károly*. Budapest : [magánkiadás], 1928.
- HRABOVSKY 1827 = Hrabovszky Dávid: Néhány Levelek Balatonról, és Balaton mellyéről. *Tudományos Gyűjtemény* 1827/X. (1827) 82–104.
- KISFALUDY 1893 = Kisfaludy Sándor: *Minden munkái*. VII. kötet. Szerk.: Angyal Dávid. Budapest : Franklin-társulat, 1893.
- KOVÁCS 2007 = Kovács Emőke: A Balaton a 19. század első felének hírlapirodalmában. In: Fábri Anna – Ács Anna (szerk.): *Jer, nézd a Balatont. Reformkori művelődéstörténeti szemináriumok és konferenciák. Badacsony 1999–2002*. Veszprém : Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007, 51–70.
- KOVÁCS 2013 = Kovács Emőke: *A régi idők Balatonja*. Budapest : Széphalom Könyvműhely, 2013.
- KÖHEGYI 1970 = Köhegyi Mihály: Adatok a Kisfaludy Sándor alapította balatonfüredi színház történetéhez. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9 (1970) 95–102.
- MKÖM 18–19 = Mikszáth Kálmán Összes Művei 18–19. *Regények és nagyobb elbeszélések 1905-1906. Jókai Mór élete és kora*. I–II. Sajtó alá rendezte: Bisztray Gyula. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1960.
- NÉMETH G. 1985 = Németh G. Béla: Egy vidékies „aetas aurea” múzeumának öre: Eötvös Károly. In: Németh G. Béla: *Századutóról, századelőről*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1985, 203–218.
- NORA 1999 = Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas* 1999/3 (1999); http://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html#P10_119 (Letöltés: 2018.02.01.)
- RICOEUR 1999 = Ricoeur, Paul: Emlékezet, felejtés, történelem. In: Thomka Beáta – N. Kovács Tímea (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest : Kijárat Kiadó, 1999, 51–68.
- ROHONYI 1975 = Rohonyi Zoltán: *A magyar romantika kezdetei*. Bukarest : Kriterion Könyvkiadó, 1975.
- RUBINYI 1962 = Rubinyi Mózes: Eötvös Károly. In: Rubinyi Mózes: *Emlékezések és tanulmányok*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1962, 157–164.
- SZALAY 1977 = Szalay Károly: *Humor és satíra Mikszáth korában*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1977.

- T. SZABÓ 2007 = T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában.* Budapest : L'Harmattan Kiadó, 2007.
- TAKÁTS 2007 = Takáts József: Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció. In: Takáts József: *Ismerős idegen terep.* Budapest : Kijárat Kiadó, 2007, 234–253.
- TOLDY 1872–1873 = Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégibb időktől a jelenkorig.* I–II. kötet. Pest : Athenaeum Kiadó, 1872³; 1873³.
- TÓTH JÁNOSNÉ 1987 = Tóth Jánosné: *Eötvös Károly bibliográfia.* Szerk.: Madarászné Szakmáry Katalin. Veszprém : Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 1987.; HTML szerkesztés: Szabolcsi József; <http://mek.oszk.hu/00000/00009/html/index.htm> (Letöltés: 2018.02.01.)

Sándor Kisfaludy's portrait and the image of national literature in Károly Eötvös' travels around Lake Balaton

DÁNIEL SZABOLCS RADNAI

The main topic of this study is the representation of Sándor Kisfaludy's portrait in connection with Hungarian National Literary History by Károly Eötvös' works in three volumes (*Utazás a Balaton körül I–II.* [Travel Around Lake Balaton], 1900; *A balatoni utazás vége* [The End of the Balaton Travel], 1909). In my analysis, I would like to show how Eötvös uses Sándor Kisfaludy's biography and his literary works (such as topics of a special literary cult) in the course of making Lake Balaton as a characteristic 'national landscape'. Moreover, I interpret how Eötvös takes Kisfaludy in the process of Hungarian literary history, actualizing the importance of Kisfaludy's œuvre, concerning the literary representation of Lake Balaton and West-Hungary at the end of the 19th century.

A történetmondás és kultúra kapcsolata Vincze Ferenc *Desertum* című művében¹

BUDAI CSILLA MARIANN

Bevezetés

Hipotézisem, hogy az elnyomó diktatúrák alól szabadult országok kortárs irodalmában van egy generációsnak tűnő gyökeres változás, ami a kultúrához, az ősökhez, a hagyományokhoz való viszonyban mutatkozik meg. Úgy gondolom, hogy Románia és Magyarország esetében ez a társadalom egészében jelentkező, mentalitást, attitűdöt érintő változás, az 1989-es rendszerváltást követően élesedett ki. Mivel az irodalom minden szövegterméke alapvetően egy interpretációs folyamat eredménye, megköveteli, hogy a szöveggé konstruálódást megelőzze egy, a társadalmi jelenségek megértésére, feldolgozására irányuló folyamat a szerző és a társadalom részéről, amely által az identitás kulturális keretek közé rendeződik. Úgy vélem, hogy a feldolgozási folyamatot követő reflexió és ennek az irodalomban való lecsapódása a 2010-es években került előtérbe.

Jelenleg ezt a kiindulópontot az erdélyi származású szerző, Vincze Ferenc: *Desertum*² című regénye kapcsán vizsgálom. Ahogy számos, azonos időben keletkezett regényben, úgy itt is meg kell említeni a szerkezet azon sajátosságát, hogy a törzsszöveg több, rövidebb terjedelmű fejezetre oszródik, amelyekben a különböző történetszálak nem kronologikusan követik egymást, így a köztük lévő kapcsolat laza, szinte már novellafüzér jellegű. A *spatial turn* (térbeli fordulat)³ fedezhető fel a jelenségben, hogy az eltérőnek, egymástól függetlennek tűnő történetszálakat összekötő kohéziós erő erőteljesen földrajzi és kulturális terek mentén körvonalazódik. A földrajzi tér jelentősége azért is kiemelt fontosságú, mert az első és az utolsó fejezeteken kívül (amelyek bevezetnek, illetve kivezetnek a regénytérből) végig egy falu határain belül járunk, illetve a faluközösség tagjainak életébe kapunk bepillantást. A fejezetek közti áthallások, és a sejtett vagy sejtetett kapcsolati háló így egy térhez kötődő sajátos emlékezetmintát rajzolnak ki.⁴

A regény szövege számos szempontból vizsgálat alá vonható, de dolgozatomban a múlt áthagyományozódásának változása kerül fókuszba. Terjedelmi korlátaim miatt ezt az aspektust három, általam kulcsfontosságúnak vélt fejezeten keresztül fogom felvázolni. A kiválasztott fejezetek a negyedik, a

¹ A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatja.

² VINCZE 2014. A tanulmányban szereplő kiemelt idézetek végig ebből a kötetből származnak.

³ BACHMANN-MEDIC 2018.

⁴ BORBÉLY 2015.

hatodik illetve a nyolcadik fejezet,⁵ amelyekben végigkövethetjük, hogyan jelenik meg egy generációs alapkonfliktus a diktatúrában nevelkedett nagyapa és a diktatúra után szocializálódott unoka által képviselt generációk között, és ez milyen hatással van a családi történetek folytonosságára, hagyományozhatóságára. Jelen elemzésben élek a feltételezéssel, hogy a kiválasztott három fejezet a cselekmény temporalitását tekintve kronológiai sorrendben van, ám szeretném jelezni, hogy ez az állítás csupán erre a három fejezetre vonatkozik, a regény egésze szempontjából nem állja meg a helyét.

Narratológiai szempontból a regény egészére jellemző, hogy egy dominánsnak tűnő alap narratív szála számos ettől eltérő történetfonal is keveredik, így a különböző történetek egymásra, illetve egymásba ágyazódnak, alkalmanként felül is írják egymást. Mindhárom közös jellemzője, hogy az alap narratíva (ifj.) Dimitrij Herskovits alakjához köthető, amelyet a narrációban megjelenő sajátos elemek (Amerikában töltött idő hatására a beszédbe épülő angolszász kifejezések, laza nyelvi megformáltság, cinikus kommentárokkal és személyes hangvétellel rendelkező megnyilatkozások) is megerősítenek. Az elbeszélő, Dimitrij átmeneti karakter, prototipikus megszemélyesítője egy, a változások miatt tanácstalan, döntéskényszerbe szorított generációnak. Az olvasó már rögtön az első fejezetben találkozik Dimitrijel, méghozzá egy hagyományos átmeneti térben, egy vasútállomáson, utazás közben. Köztességét hangsúlyozza később a faluhoz való viszonya is: Dimitrij a faluból származik, de Amerikába költözött, így mind az ismerős mind pedig az idegen kategóriája köthető karakteréhez. A generációs különbséget a regény szinte összes fejezetében egy nagyapa-unoka kapcsolat reprezentálja. Az apák és az anyák a regényvilágban csak háttérszerepet kapnak, létük azért fontos, mert elengedhetetlenül szükségesek voltak a nagyapa-unoka konstelláció létrehozásához, illetve néhány esetben annak kiélezéséhez. Az elemzett három fejezet az unoka, ifjabb Dimitrij Herskovits, és anyai nagyapja, Ludwig közötti viszony alakulásának folyamatát mutatja be.

A negyedik fejezetben az olvasó szembesül az általános, megszokott hagyománnyal, azzal, hogyan fogyasztja el közös vasárnapi ebédjét a két személy. Ekkor az ifjabb Dimitrij nagyapját egy szubjektív, szinte becéző névvel, az opival illeti, amely valószínűleg gyermekkorából maradt meg szóhasználatában. A hatodik fejezetben a nagyapa halála után találkozunk Dimitrijel, amint a régi ház eladását intézve olyan iratokra bukkan, amelyek megkérdőjelezik nagyapja szavahihetőségét. Sokatmondó, hogy ebben a fejezetben az opiként való megnevezést átveszi a távolságtartóbb nagyapa vagy

⁵ A fejezetek a törzsszövegben címet nem, csak számozást – illetve három esetben csillagozást – kaptak, ám a regény végén található tartalomjegyzékben az olvasó szembetalálja magát az alcímként funkcionáló kiragadott, időnként torzított Vörösmarty Mihály Szózat című klasszikusából kiragadott részletekkel, amelyek újabb izgalmas olvasati lehetőségeket, és intertextuális kapcsolatokat tárnak fel. Az elemzett három fejezet alcíme sorban: V- (unokáink leborulnak); VI- (sehonnani, bitang ember); VIII- (kárhozottak elvtársaink). Erről részletesebben: WÉBER 2015.

nagyapám megszólítás. Ezek váltakozása mutatja a fiatalban lejátszódó lelki vívódást, amely során a gyermekkorából nagyapáról őrzött képet megpróbálja összeegyeztetni az újonnan megtudott információkkal. Végül, a nyolcadik fejezetben az unoka szembesül felmenőjének dossziéjával, aminek hatására saját gyökereitől való eltávolodás olyan méreteket ölt, hogy az unokaként leképzett önmagáról csak egyes szám harmadik személyben, mintegy külső emberként képes nyilatkozni.

IV-(unokáink leborulnak)

A negyedik fejezetben egy régóta fennálló hagyomány, egy visszatérő esemény, a közös ebéd bemutatása történik meg, amelyben érezhető a két fél, nagyapa és unoka közötti távolság. Dimitrij leírása által Ludwig úgy jelenik meg, mint aki nem változott semmit az idők során, a gyermekkori asszociációk által megjelenített múlt és a jelen egymásba csúszása egy megkövesedett, megmerevedett jellemet tár az olvasó elé, aki mindig egy előre megtervezett, megtörhetetlen mintát követ, illetve ismétél szinte már szakrális jelleggel. Szintén kiderül, hogy a Ludwigról kialakult képet döntően szóbeli megnyilatkozásai formálják meg:

„...nem ismert pardont. [...] Mindig mindent csak pontosan úgy, ahogy abban a könyvben meg van írva. [...] Persze azt a könyvet szerintem opin kívül még senki nem látta. De létezett, mert mindig erre hivatkozott. Ez volt az alap. Ebben voltak lefektetve a jogok és kötelességek. A pontosan filozófiája. [...] Az első megszólalás mindig ebéd közben történt” ugyanis *„Minden ebédhez akadt egy történet. Egy kimért, precíz történet. Aminek volt eleje, közepe és vége. Néha még tanulsága is.”*⁶

Az idézett részből kiderül, hogy Ludwig számára a szigorúan meghatározott, kiszámítható, előre megtervezett, átlátható cselekvések és kommunikáció a természetes. Ezzel szemben állnak azonban az elbeszélő Dimitrij kommentárjai, amelyekből kiderül, milyen erős ellenállás, bizalmatlanság van a fiúban a kimondott szavak, a jól megformázott megnyilatkozások irányában. Bizalmatlansága mértékét mutatja, hogy nem csupán Ludwig megjegyzéseit kezeli fenntartásokkal, hanem saját állításait is: *„A >>minden ebédhez akadt egy történet<< azért egy kicsit elhamarkodott kijelentés volt. Igaznak igaz, csak nem fedi a teljes valóságot, és hát félígazságokkal ne dobálózzunk, mondaná opi.”*⁷

A köztük lévő konfliktust végül egy harmadik narratív szál, az elhunyt nagymama portréja által megelevenített elbeszélő mondja ki, teszi nyílttá. Ez a narratív váltás a következő mondatlal kezdődik: *„A szörcsögés és a történet nem halkult, s omi tekintete beszédessé vált.”*⁸ Azt, hogy ezt a szövegrészt a nagymama mondja, megerősíti a tény, hogy a Ludwig megszólítással illeti a férfit, s korábban már elhangzott Dimitrij szájából, hogy így csak omi hívta a

⁶ VINCZE 2014, 66.

⁷ VINCZE 2014, 66.

⁸ VINCZE 2014, 72.

nagyapját, mégpedig akkor, amikor dühös volt, amit az alábbi idézet is igazol: „Lehetnél végre őszinte, lehetnél végre az, aki az után a mondat után lettél, hogy végre igazat mondj, hogy elmondd mindazt, amit csak ketten tudunk, hogy mindez semmit sem ér, hogy mindez teljesen lényegtelen, hogy mindez csak emlék, hogy semmi más, csak a felgöngyölt múlt, ami már nem érdekli őt, valld be magadnak, valld már be végre, hogy téged se.”⁹

A nagymama látszólag kitérőt tesz, és egy riporternő és a nagypapa kapcsolatát meséli el, ám a monológ végén világossá válik indoka: „Ez a gyerek erre kíváncsi, ez a gyerek szintén egy ember, se több, se kevesebb, [...] és nem akar mást csak látni téged, ahogy a frajlán sem akart mást, csak látni azt, aki vagy. [...] ...mesélj neki a frajlánról, meséld el [...], hogy minden nap kimész a frajlánhoz a temetőbe, hogy minden nap leülsz a sírja elé, leülsz a gyöngyvirágokkal benőtt sírhoz, és minden egyes nap úgy sírsz a **síromnál**,¹⁰ mint aznap.”¹¹

Mind a nagymama, mind Dimitrij a személyes jelenlét hiányát róják fel a nagyapának, mert enélkül a történetek idegenek, tanúságtétel nélküliek maradnak. Az ebéd közben elhangzó történet (ahogy a nagypapa többi története is) azért válik hazugsággá, mert hiányzik belőlük a személyes, mert nincsen szavuk az egyszerire, a viszonylagosra, a mellékesre, a megtörtségre, az önmagával való szembenézésre.¹² A szereplők ha kommunikálnak is, elbeszélnek egymás mellett, nem értik egymást és nem tudják elmondani mit éreznek. Az ironikus megszólalásokból látható, hogy Dimitrij számára nem a vágyak szavakba öntésével van a probléma, hiszen ezt magában folyamatosan megteszi,¹³ hanem azzal, hogy ezeket a szokásokat megtörve kihangosítsa, így Omival, a nagyanyjával szemben képtelen vállalni a konfrontációt, képtelen őszintén megszólalni vagy az elvárttól eltérően cselekedni. Dimitrij passzívan tűri, hogy nagyapja beteljesítse szokott szertartását, és kivigye őt a temetőbe. A temetőbe, de nem a kettejük kapcsolatát fenntartó nagymama sírjához, ami személyes emlékeket és érintettséget tudna adni számukra, ami megteremthetné a köteléket a két alak között, hanem az elesett katonák emlékművéhez. Ez a gesztus, a személyesség terébe való bevonás helyettesítése a „nagy történet” történelmi távlatát felidéző emlékmű terével ellehetetleníti az unoka számára, hogy nagyapját valós személyként, sőt élő rokoni kapcsolatként lássa. A megtört, saját életúttal rendelkező Ludwig helyébe egy távoli történeti alak, egy személytelenített szoborszerű ember kerül, aki előtt a személyes érzelemnyilvánítás, az őszinte gesztusok ellehetetlenülnek, s helyükbe csak a hősiességnak járó leborulás, a kiüresedett, kötelezővé vált pótcselekvés kerülhet.

⁹ VINCZE 2014, 73.

¹⁰ Kiemelés tőlem.

¹¹ VINCZE 2014, 80–81.

¹² BORBÉLY 2015.

¹³ WÉBER 2015.

VI-(sehonnani, bitang ember)

A hatodik fejezet cselekménye két egymásba íródó narratív szálon keresztül bontakozik ki. Az egyik a már említett Dimitrijt érintő narratíva, amiben a nagyapa halála után a fiú a ház eladásával próbál meg elszakadni a közösségtől, a saját és nagyapja múltjától. Ennek apropóján fejti ki véleményét Varga Károly, a falu tiszteletese, a következő szavakkal:

„Egy házzal nem kell csinálni semmit. Az csak van. Addig van, amíg el nem adod. Enni nem kér, de amíg a tiéd, addig te is ide tartozol. Utána már csak vendég leszel, ha egyáltalán eljössz még. [...] Nincs miért jönni. Amíg van, addig dolog is van. Utána semmi. Desertum.”¹⁴ „Amíg van ház, számolnak veled, ahogyan én is. Ha már nem lesz, csak távoli kedves rokon leszel, akiről majd néha megemlékeznek.”¹⁵

A tiszteletes szavai által láthatóvá válik az egymásra íródott korábban is említett földrajzi és kulturális tér jelentősége. Az emlékezet tereit a viszonyok képezik: az emlékezet az emlékező és az emlékezet tárgya közti összefüggés szerint alakul.¹⁶ Az előző fejezetben megmutatkozó, hosszan elnyúló probléma után a nagyapa halála felszabadítja Dimitrijt az őt korábban kötő hagyományoktól és íratlan szabályoktól, így lehetősége van új viszonyt kialakítani a hellyel és a kultúrával, amiben szocializálódott. A ház eladása azonban a tervezett elszakadás mellett a múlt megbolygatásával, új információk megtalálásával is jár.

A már másik történetszál, amely mentén bonyolódik a történet egyszerre több elbeszélőhöz is kötődik. Dimitrij ugyanis a ház átnézésekor rátalál egy, a nagyapjának tulajdonított naplóra, amelynek részleteiről néhol forrásmegjelölés nélkül (tehát mintegy Ludwig nézőpontját közvetítve), néhol pedig Dimitrij szájából értesülünk, amint beszámol azokról a falu papjának, a már említett Varga Károly tiszteletesnek. A gyermekkor óta hallgatott történetek írásos dokumentuma azonban több ponton kétségesse, bizonytalanná válik a tiszteletes rá adott reakciói hatására:

„Varga Károly tiszteletes már harmadszor lapozta át nagyapám noteszét. Egy-egy oldalnál eltöprengett, ujját lassan végighúzta a girbegurba sorokon, és néha belekortyolt a második pohár borba. [...] Aztán egyszer csak rám nézett.

– Furcsa, hogy ilyen keveset írt a munkatáborról.

Nem értettem.

– Tudod, egyfolytában erről beszélt az utolsó időkben. [...] Ha belekezdett, nagyapád nem tudta befejezni. A fogsággal kezdte és a szökéssel végezte...

– Azt hittem, hazaengedték...”¹⁷

A szóbeli hagyomány tehát konfrontálódik egy írásos dokumentummal, amely az unokát a nagypapa történeteinek újraértelmezésére készteti. A falu

¹⁴ VINCZE 2014, 128.

¹⁵ VINCZE 2014, 129.

¹⁶ BÁNYAI 2016, 17.

¹⁷ VINCZE 2014, 122.

szempontjából, amely a közösség összetartását, hagyományát jelképezi, a két médium közti hierarchia egyértelmű: a szóbeli közlés dominánsabb, akár felül is írhatja az írott történetet, hiszen a közösség emlékezetének alapja nem csupán a történet szavaiban keresendő, hanem azok előadásmódjában, a gesztusokban, amelyek éppolyan fontos részeivé válnak a közös emlékezetnek, mint az elmondott szavak és tartalmuk. A falu szempontjából a történetek igazságtartalma tehát alárendelődik magának az elmondás, a történetmesélés aktusának.

„Tudod, néha elég nehéz ezekkel a történetekkel. Bármit csinálsz, megmaradnak, hiába is akarsz, nem tudsz szabadulni tőlük. Tehetsz úgy, mintha nem lennének, de még a legapróbb mozdulataidban is visszaköszönnek. És ha néha sikerül is megfélekedned róluk, minduntalan visszatérnek, én már csak tudom. Ugyanaz a történet kísért.” „Varga tiszteletes részletesen ismerte a fogság történetét. A végeláthatatlan káposztaföldeket, a patkányhúsos töltött káposztát, és ahogyan mindezt előadta, emlékeztetett apámra és nagyapámra. Hasonló gesztusok és hangsúlyok, valamikor nagyapámé lehettek, most már a tiszteletesé is.”¹⁸

Dimitrij, aki már kívül került a hagyomány szorosan vett terén, képes más szemmel, objektívebben, külső bírálóként tekinteni a nagyapai örökségre. Számára az igazságtartalom felértékelődik, sőt elsődlegessé válik. A nagyapjához való viszonyt csak a kimondott szavak helytállósága határozza meg, és mivel a szavak elbizonytalanodnak, így a Ludwigról alkotott kép is megremeg, hitelességét látszik veszteni. A ház eladásával Dimitrij, a regény többi szereplőjével ellentétben, képes kiszakadni az emlékek és hagyományok fojtó röghöz kötő kényszeréből.¹⁹

VIII-(kárhozottak elvtársaink)

Az előző fejezetekből látszik, hogy Ludwig nagyapa életét tulajdonképpen a szóbeli megnyilatkozások irányítják, azok határozzák meg. A negyedik fejezetben felbukkanó nagy könyvet, amiben „minden meg van írva”, de, amit – ahogy Dimitrij rámutat – soha senki nem látott még, e gondolat mentén tartom kiemelt jelentőségűnek. A nyolcadik fejezet fejezetindító, Ludwigról szóló leírása is ezt a szóbeliséghez való kötődést erősíti meg: „Nagyapám soha nem lépett be a párba, így mondta, mikor még élt. [...] S néha árnyas erdőkben, széles kaszálókon, két csiperke között eltelt időben arra tanított, hogy a nemzetnek szüksége van hitre, forradalomra és Istenre. Így mondta, így volt.”²⁰

Ez a pusztán szóbeliségen alapuló identitás kerül szembe az előkerülő dokumentummal, a dossziéval, amely hivatalos jellegénél fogva mintegy teljes szembenállást képvisel Ludwig eddig tapasztalt viselkedésével. A fejezet tulajdonképpeni cselekménye Dimitrij olvasási folyamata, amely a fizikai

¹⁸ VINCZE 2014, 123.

¹⁹ NYERGES 2014.

²⁰ VINCZE 2014, 161.

észrevételeken keresztül a mentális küzdelmekig igen széles körben kerül leírásra. A jelen dolgozatban elemzett három fejezet közül itt a legerősebb a narratív szálak egymásba ágyazottsága, hiszen a lehető legextrémebb módon konfrontálódnak a múltból maradt, szóbeliségből eredő személyes tapasztalatok és emlékek, a múltat könyörtelenül, látszólag objektíven őrző írott információkkal.

Az „igazság”, amiről csak a nagymama tudott egy identitáslopás volt, Ludwig ugyanis volt zsidó barátjának életét, múltját és történeteit vette át. A zsidó barát, Grün Feri élete volt a maszk, amit Ludwig haláláig viselt, aminek fenntartásának feltétele volt a sémákhoz, a bevált szavakhoz, leszabályozott cselekvésekhez és történetekhez való görcsös ragaszkodás.

Kiemelném, hogy maga az identitásváltás gesztusa is a történetmesélésen keresztül történik meg a szövegben: *„Mert nagyapám egy idő után már nem üvöltött sebzett vadként legjobb barátja után, hiszen megtalálta múltját. Nem beszélt már barátságról, csak magáról. Ő akart a történetek hőse lenni, egyedül és kizárólagosan.”*²¹ Az elhatározás, a döntés fokról fokra alakult ki, és a felépített maszk rétegről rétegre, a kimondott és sajtáttá tett szavak által konstruálódott meg párhuzamosan Ludwig és Dimitrij, a nagyapa és az unoka számára is. *„És miközben a karosszékből mesélt történetek széttartó szálait nagyapám egyre hatalmasabb alakja kezdte összetartani, aki ott lebegett mindenek felett, és kitartóan fűzte egymásba összeszedett mondatait, indásan, kacskaringókkal, hogy bámulatba ejtse a szájtátva bámuló unokát, addig Grün Feri emléke lassan kiürült...”*²²

Az előkerült dosszié Dimitrij számára mindazt a személyes, belső információt jellemezi, amit oly sokáig hiába várt nagyapjától. A dosszié Dimitrij perspektívájából egyfajta önéletrásnak is olvasható, amely azonban egy megtagadott, de a megtapasztaltat felülíró arcot, maszkot, identitást konstruál meg. Ennek az új tudásnak a birtokbavételével érdekes módon nem megváltozott, vagy eltorzult Dimitrij nagyapa-képe. Ehelyett jelentés szövegei és a gyermekkori emlékek szembesítése valósággal megkettőzte a nagyapáról alkotott képet, és egymás mellé rendelte azokat. A fejezet nyitó sorai, a gyermek Dimitrij által kialakított Ludwig-kép a következőképp jeleníti meg őt: *„Nagyapám magas, szikár ember volt, aki sosem lett párttag, mert elvei voltak. A legszörnyűbb időkben is eljárt templomba, hitt a forradalomban, és természetesen Istenben. Tette ezt csendben és halkán, igaz emberként.”*²³ A dosszié végigolvasása után a fejezet végén újból szembesülünk Ludwig leírásával, ám ezúttal kiegészítve még egy bekezdéssel, amely a korábbi leírás pontos grammatikai vázára épül, de ezúttal a gyermeki nézőpont eltűnik, és a megítélés az írott dokumentumok fényében változik meg: *„Nagyapám alacsony, görbe hátú ember volt, mert elvei voltak. Lábat életében templomba be nem tette,*

²¹ VINCZE 2014, 177.

²² VINCZE 2014, 178.

²³ VINCZE 2014, 161.

hitt az ellenforradalomban és természetesen a pártban. Tette ezt csendben és halkan, igaz emberként.”²⁴ A fejezet elején olvasott leírás kiindulópontként szolgál, míg a torzított ismétlés a dosszié elolvasásának hatását, annak mintegy végpontját mutatja be. A gyermekkorból emlékek által őrzött nagyapa képe – bár megmarad – hitelét veszti, teljes hazugságként képeződik le Dimitrijben, hiszen megjelenik egy „másik” nagyapa, az, aki a dosszié szövegeinek írója, aki sem külső, sem belső tulajdonságaiban nem egyeztethető össze a korábbi Ludwig-képpel.

A három kiemelt fejezetben nyomon követhető, ahogyan egy nagyapa és az unokája közötti távolságtartó kapcsolat megbomlik, ami arra készíti az unokát, hogy szülőföldjét és kulturális közegét elhagyva új életet kezdjen. Ám a múltjával és hagyományaival való teljes szakítás a nyolcadik fejezet záró soraiban fedezhető fel, amiben a falu, az emlékek elhagyása után megtagadja nagyapjához való rokoni kapcsolatát is, így inkább választja a gyökértelenséget egy másik földrészen, mint a múltban történtek feldolgozását, megértését, elfogadását.

„Az unoka van, lapozgatja a dossziét, rendezgeti az iratokat.

Lélegzik. Gondolkozik.

Van. Ez bizonyos.

Az unoka. Ez bizonytalan.”²⁵

Záró gondolatok

Az elemzett három fejezet alapján látható, hogy a két generáció között tapasztalati hasadék tátong, amelyet képtelenek a nyelv által betölteni, hiszen éppen a nyelvhez való viszonyuk az, ami legerőteljesebben megváltozott. A nagyapák generációja egy hallgatásra, duplafenekű kommunikációra, egy hazugságokra épülő világban szocializálódott, ahol a személy szavakon keresztüli feltárása életveszélyes cselekedetnek bizonyult. Számukra (hiszen Ludwig története csak egy a Vincze Ferenc *Desertum* című regényében szereplő történetszálak közül) túlélési technika volt az elhallgatás, a történetek összemosása, vagy igen gyakran bizonyos események, következtetések ignorálása, a tudomásul vétel megtagadása. A rendszerváltás után nevelkedett generáció azonban nem ismeri ezt a történelmi nyomást, az ő életük a kimondás szabadságában zajlik, ahol minden megkérdőjelezhető, szóvá tehető, a határok átjárhatók és áthághatók. Az unokák generációja gyakran csak érthetetlen, vagy kibogozhatatlan történeteket hall nagyapáik életéről, és ez, ahogyan Dimitrij esetében is történt, eltávolítja őket őseiktől. A nagyapák múltbeli cselekedetei a körülmények megtapasztalása vagy legalább ismerete nélkül éppolyan érthetetlen és elítélendő az unokák számára, amennyire a jelenbeli elhallgatásaik vagy csúsztatásaik.

²⁴ VINCZE 2014, 178.

²⁵ VINCZE 2014, 179.

A kortárs irodalomban megfigyelhető egy olyan generációs probléma előtérbe kerülése, amelynek alapja a diktatórikus élményből származó, a nyelvhez való sajátos viszonyban kifejeződő kultúrafelfogás, illetve a közösséget kialakító kollektív tapasztalat eleve adottságának megszűnéséből fakadó konfliktus. Az új generációban ugyanúgy megvan az otthonosodásra,²⁶ a saját kultúrához, nyelvhez kötődő stabil viszony kialakítására való igény, de ők elődeiktől eltérően értelmezik a múltbeli eseményeket, így interpretációikban a különbségek kerülnek kihangsúlyozásra. De a fiatal generáció belefárad a különbségekbe,²⁷ és elfogadás helyett a saját viszonyaikat és identitásukat szeretnék kialakítani, amely – ahogyan a regény megmutatja – sokszor az erősen térhez kötődő kultúra elhagyásával, az attól való eltávolodással oldható csak meg. Bizonyos esetekben ez belső folyamatok által is képes megtörténni, ám több esetben, köztük Dimitrij életében, valódi eltávolodás, dezertálás válik szükségessé, ez tűnik az egyetlen útnak a saját identitás kialakításának lehetőségéhez.

Irodalom

BACHMANN-MEDIC 2018 = Bachmann-Medic, Doris: Spatial turn. In: Dánél – Hlavacska – Király – Vincze (szerk.): *Tér-Elmélet-Kultúra*. Budapest 2018. (kézirat fordítás, megjelenés előtt)

BÁNYAI 2016 = Bányai Éva: *Fordulat-próza – Átmenetnarratívák a kortárs magyar irodalomban*. Kolozsvár 2016.

BORBÉLY 2015 = Borbély András: Közös történet, mely hiányzik. *Újnautilus* 2015. június 27. (2015) <http://ujnautilus.info/kozos-tortenet-mely-hianyzik> (Letöltés: 2018.03.16.)

FARAGÓ 2005 = Faragó Kornélia: *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*. Újvidék 2005.

KOVÁCS 2014 = Kovács Flóra: Vincze Ferenc: Desertum. *Magyar Napló* 26. évf. 7. sz. (2014) 64–65.

NYERGES 2014 = Nyerges Gábor Ádám: Az emlékezés szorongása. *Népszabadság* 2014. május 17. (2014) <http://nol.hu/kultura/az-emlekezes-szorongasa-1462475> (Letöltés: 2018.03.16.)

VINCZE 2014 = Vincze Ferenc: *Desertum. Ad notam nagyapáim*. Budapest 2014.

²⁶ FARAGÓ 2005, 9.

²⁷ KOVÁCS 2014, 65.

WÉBER 2015 = Wéber Anikó: Régi, kopott fekete-fehér tragédiák. Vincze Ferenc: Desertum. *Kortárs online* 2015. május 19. (2015) <http://www.kortaronline.hu/aktual/irodalom-regi-kopott-fekete-feher-tragediak.html> (Letöltés: 2018.03.16.)

Legătura dintre istorisire și cultură în opera *Desertum* de Vincze Ferenc

CSILLA MARIANN BUDAI

În cercetarea mea mă ocup de analiza cărții *Desertum* de Vincze Ferenc, apărută în 2014 sub îngrijirea editurii Orpheusz. Caracteristica narativă a textului este învâlmășeala firelor întâmplărilor coordonate reciproc, care când se împletesc, când se separă sau doar se ating. În centrul studiului meu se află această dezordine aparentă a narațiunii.

Păreră mea de bază este că, în reprezentarea literaturii transilvănene contemporane, în prim plan apare din ce în ce mai frecvent conflictul dintre generația „tăcută” care a crescut în timpul dictaturii și generația care a crescut după schimbarea regimului. Ceea ce pentru generația din timpul dictaturii era ceva de la sine înțeles, deoarece ca existențiale a epocii dictaturii, pentru noua generație nu se mai subînțelege ca fiind legitim de experiență fundamentală colectivă, identitatea și cultura lor au devenit părți ale experienței la sine.

Socializarea noii generații a avut loc în cadrul libertății de exprimare și de a pune întrebări, astfel că pentru ea este inexplicabilă relația „tăcuților” față de întâmplări, istorisiri și cultură. Miza confruntării nu este altceva decât senzația de familiaritate și satisfacția de a aparține unui loc, inerente culturii. Noua generație trebuie să depună eforturi pentru a-și însuși cunoștințele despre trecut și folosindu-le, va trebui să-și revizuiască propria identitate și relația față de cultură.

În expunerea mea voi face reflecții asupra modului în care jocurile narative din *Desertum* prezintă linia de frontieră trasată între cele două generații, respectiv cum pot acestea evidenția importanța istorisirilor despre trecut prin faptul că îndreaptă atenția asupra problemelor cauzate de evenimentele istorice și de schimbarea regimului, care definesc transmiterea moștenirii culturale și procesul de transmitere a moștenirii culturale. Deci, pe baza secvențelor romanului pe care le-am considerat de importanță deosebită, în centrul prezentării mele se află istorisirea, ca cel mai vechi mod de transmitere a culturii.

Bevezetés

Tóth Krisztina kortárs magyar író 2011-ben megjelent novelláskötetének, a *Pixel*nek a játékosága magával ragadja az olvasót. A kötet a testrészekkel való játékra invitál, ahol a befogadó a testrészeket egy-egy puzzle darabként illesztheti össze, felfedezve a kapcsolódási pontokat. Az olvasás során felmerülhet a kérdés, vajon hogyan találhatnak egymásra a különböző testek testrészei, hogyan találhat a *fej* végre hozzá illő *nyakra*, de miképpen lehet, hogy közben a *fül* eltávolodik tőle? A történetek rendkívül kétségbeejtő hatásúak tudnak lenni, megrázó, mennyire magányos tud maradni egy *szív*. Ezekben az elbeszélésekben a testrészek magányosak és a *kéz* hiányolja a másik testének érintését és tapintását.

A *Pixel* fabuláját az alcímekben jelzett, és a szövegeken végigvonuló magányos testrészek történetei adják. A testrészeket a (szöveg)test a testből, egy látványból, egy cselekvésből, vagy mozgásból ragadja ki, ezáltal a test szétszedhetősége, a szétdarabolt test funkcióját veszített képét idézi meg.¹ Egy test képe, megjelenése azonban soha sem magában való, mindig mással adott, *testszinekdochéban* létezik, erre a legjobb példák a testi érintések, és az azok hiányát őrző testi, emlékezeti nyomok, amik *testi szinekdochéként* funkcionálnak és képesek összekapcsolni, illetve viszonyrendszerbe állítani a kiemelt testrészeket.²

(Szöveg)testek kavalkádja

A *Pixel*ben megjelenő (szöveg)test-töredékek fogalmának körüljárásához érdemes megvizsgálni azokat a testeket, amikből a testrészek kiszakadtak. Az elemzés homlokterében a testfelszínen megfigyelhető időbeli változások, a szereplői testekből kiszakadó más szereplők testrészei, a szereplők közötti érintés helyének megmutatásának lehetséges módjai állnak. A tanulságok levonásával kiderül, hogyan beszélhetők el, írhatóak le a szereplői testek. A (szöveg)testek értelmezéséhez pedig a korporeális narratológia nyújthat segítséget.

A kötetben a testrészek külön-külön történettel bírnak, de amint a (szöveg)test szintjén összekapcsolódnak, megszűnik a történetük, terük és idejük zártága. A történetek világában többnyire névtelen szereplők bolyonganak, akiknek az azonosítása csak az egyedi, megkülönböztető funkcióval bíró jelek felfedezése által lehetséges, de érdemes figyelembe venni, hogy a történetek kapcsolódását nem befolyásolja, hogy a bennük érintettek tudatában vannak-e

¹ FEKETE 2014, 187.

² Vö. BAGI 2005, 104.

annak, hogy mi kapcsolja össze őket. A szereplők félig-meddig felismert egymásrautaltságban bolyonganak, és keresik a helyüket, a valahová tartozás megnyugtató érzését. Sorsuk tragikumában is rejlik, hogy ezt a helyet nem találják, a világ túl szűkösnek mutatkozik az érintések hiányának szorító hatalmában.³ Mindegyik történet egy külön zárt teret képez, ahogy egy-egy puzzle darab is, amelyek zártsága csak az egészben, a teljes képben oldódik fel. A novellák által egy szereplő életének alakulásáról több metszetet is kaphatunk, az egyik történetben még főszereplőként, míg egy másikban akár mellékszereplőként is láthatjuk.⁴ Ugyanakkor lineáris olvasat révén nem derülnek ki a történetek egymáshoz való időbeli viszonyai.⁵ Az olvasóra van szükség, hogy feltárja az időbeli kapcsolódási pontokat és az interpretáció során a novellákat összeillessze. A kapcsolódási pontok feltárásához a test lép elő olyan szervezőelemmé, amely biztosíthatja a múlt és jelen egységét, egymásra hatását, mivel a testrészek alcímmé emelésével össze lehet kapcsolni a különböző idősíkokat (például a testrészek képesek megőrizni az idő lenyomatait: a ráncokat, a sebeket és a jellegzetes foltokat),⁶ képes a múlt és jelen szétfeszítő rétegeinek összeöltésére.⁷

A narratív szövegek megértése nagyban függ a test modern felfogásától. A test kultúrspecifikus hatások lenyomatait őrzi a posztmodernben, a felszínén vagy magában a testben mint szervezetben számos diskurzus találkozott, mind antropológiai, feminista, orvosi, irodalomelméleti és társadalomelméleti narratívában.⁸ Független, objektív testkép nem létezik, mivel a test mindig valamilyen diskurzusba vagy narratológiába íródik. A test társadalmi, szociális reprezentáció is, mert minden kultúrában a testi megjelenés teszi lehetővé a viszonyulást a Másikhoz és az intézményrendszerekhez.⁹ A test megértése a szöveg, a narratológia megértését is elősegíti.

Daniel Punday a korporeális narratológia egyik legnagyobb úttörője szerint a test megjelenésével és interpretációjával érzékelhetővé válik a narratívában elbeszélte realitás, és lehetőség adódik a szereplői kapcsolatok viszonyrendszerének alapos feltárására.¹⁰ A kiemelt novellák elemzése által bemutatható: a kötetben megjelenő (szöveg)test kétféle testtípus jellemzőit foglalja magába. Az egyik a *megkülönböztetett testek* halmaza, ilyenek azon szereplői testek, melyek elsődlegesen negatív előítéleteket váltanak ki másokból. A negatív előítéletek felszínre hívása a nemi másság vagy rasszista jegyek alapján történhet. Megkülönböztetettek lesznek az ápolatlan, a beteg, a

³ Vö. MARGÓCSY 2005.

⁴ Lásd: Tizenkettedik fejezet, avagy a *haj története*, Huszadik fejezet, avagy a *fog története* és a Huszonkettedik fejezet, avagy a *talp története*.

⁵ TAKÁCS é.n., 6.

⁶ ALBERT 2013, 156.

⁷ LUCHMANN 2011, 2.

⁸ DECZKI 2011, 68.

⁹ FÖLDES 2011, 3.

¹⁰ RÁKAI 2015, 36.

fogyatékos szereplői testek, melyeknek nincs helyük a normálisnak tartott társaik világában. Ezen szereplők idegenné válnak és a szemlélő alany számára elutasítandóként konstruálódnak meg, melyek zavarják az „egészségesnek, normálisnak” tételezett szubjektumot, akiben a látott testkép szorongást és félelmet vált ki. A sérült, beteg test a self törekénységére emlékeztet, amelyben egyben figyelmezteti az ént, hogy vágyai és ösztönei elfojtásával létrehozott normalitása csak álca és valójában ugyanolyan sérült, mint a testi különbözőségekkel bíró embertársai. A szorongást kiváltó megkülönböztetett kristevai értelemben vett abjekt-Másikként jelenik meg, aki kizáródik a társas tevékenységekből és a perifériára sodródik. Az abjektált test származhat más etnikumból, népcsoportból, rasszból vagy ismeretlen közösségből.¹¹ A kirekesztetteket a hatalmi diskurzus erőteljes testi jegyekkel ábrázolja, a testi voltukban is kiemelve idegen vonásukat.¹² A másik testtípust a *hétköznapi testek* alkotják, amely kategória a normális, egészséges testtel rendelkező szubjektumok csoportját jelöli. Ebbe a testtípusba tartozó szereplők képesek meghatározni, hogy mi lehet elfogadott és mi válhat elutasítandóvá, azaz a *hétköznapi testek* teszik megkülönböztetetté a Másikat, és képesek szétszakítani a kapcsolatokat, ezzel töredékessé, sérültté téve az ént. Az alábbiakban a két testtípus jellemzése kerül bemutatásra.

Megkülönböztetett testek vizsgálatára alkalmas a novellacikluson belül található kisebb ciklus, amely négy novellából épül fel.¹³ A történetekben a cigány identitás problémái kerülnek előtérbe, a főszereplőként megjelenő cigányfiú történeteinek keresztül válik láthatóvá az előítéletek megalkotásának folyamata. A narrátor közvetetten nem nevezi meg a főszereplő fiú etnikai hovatartozását, hanem a sztereotípiákkal játszik el ironikus módon és épít az olvasó előítéleteire. A fiú etnikai hovatartozásának megjelölése egy szereplő, a jószívű budai polgár által történik meg, de ironikus sztereotipizált képzettársításokkal kísérvé. „*Azt mondta neki, hogy ne raboljál meg bűnőzzél, fiam, csak azért, mert cigány vagy.*”¹⁴ A narrátor azonban lebontja a negatív sztereotíp jelleget, és rávilágít az életeseményekben megfigyelhető ok-okozati összefüggésekre.¹⁵ A cigányfiúnak és testvérének nincs neve, de azoknak, akikkel konfliktusba kerülnek van; például Bogdán és Kovaljov Mihály. Mintha a cigányfiú a borszíne miatt nem számítana teljes értékű embernek, csupán egy névtelen alak lenne, identitás nélkül. A kiemelt novellák reprezentálják, hogy az emberek olyan minimális benyomások, tudáshorizontok alapján formálnak másokról véleményt, mint a nem, a faj és a fizikai külsőségek. Az előítéletek felszínre hívásával megtörténik az egyértelmű státusz meghatározás, amely a

¹¹ FÖLDES 2011, 9.

¹² RÁKAI 2015, 36.

¹³ Lásd a Tizenegyedik fejezet, avagy a *boka története*, a Tizennyolcadik fejezet, avagy a *has története*, a Huszonhatodik fejezet, avagy a *hát története* és a Huszonhetedik fejezet, avagy az *orr története*.

¹⁴ TÓTH 2016, 97.

¹⁵ ALBERT 2013, 162.

megkülönböztetés kitüntetett jelentőségű eszköze. Az előítéletek oka lehet az egyének személyes tudásának a töredezettsége, ami ugyan sokoldalú, de ellentmondásos is egyben. Az alany azt választja ki a kulturális anyagból, ami a saját tapasztalataival egybeesik, vagy ami megfelel az ideológiai elköteleződésének. Az előítéletek által pedig hajlamosak általánosítani, ami a konfliktusok legfőbb forrásait képezi.¹⁶

A másik testtípus kategóriáját a már említett *hétköznapi testek* alkotják.¹⁷ A *pénisz történetében* Jean-Philippe és Jyrán szakítása látható, Jyrán arra hivatkozik, hogy a férfi nemzésre hivatott és kettejük kapcsolata nem lehet termékeny. A férfi alávetődik a Mások által elfogadott értékeknek, hiszen az egyik legfőbb célja megszüntetni a kívülállóságát. Ezt úgy próbálja elérni, hogy a társadalom által elvárt férfi szerephez próbál igazodni. A nemi szerv nemzésbeli funkciójának rendeli alá a testének többi részét, annak ellenére, hogy teste jelzéseket bocsát ki ez ellen a „funkció” ellen. Jyrán elfojtja a vágyait és megpróbál alkalmazkodni a *hétköznapi testek* normáihoz. Jyrannél meghatározó a félelem érzete. Fél, hogy a vonzódás felvállalása maga után vonja az addigi állapot törlését. Tehát, ha Jean-Philippevel lenne, törlődne az eddigi élete, baráti körével és a családjával való kapcsolata. A félelme miatt lehetetlen az önmegvalósítása, inkább az üres formát ragadja meg, konzerválja a boldogság elérésére tett félbemaradt kísérleteket, és egy köztes állapotban ragad. Jól látható, hogy a társadalmi viselkedés intézményesült kulturális szabályai főleg a test szexuális vagy agresszív ösztönkésztetésének korlátozására épülnek, egy belső én elfojtására törekedve. A testi határsértéseket tilalmazó normák pedig az identitást is deformálják, megtörik a személyiséget, hiszen ezek gátlásával a vágyakat is blokkolják, ami önmegtagadáshoz vezethet.¹⁸

A nem-telen (szöveg)test

A *Pixelben* egy olyan (szöveg)test jön létre, amelyben minden testrészt egyenértékű. Ezt a feltevést az is alátámasztja, hogy a kötetben nincs tartalomjegyzék, ami önkéntelenül is hierarchiába rendezné a testrészek történeteit. Nincs a szerkesztő vagy a szerző által megszabott linearitás. Az egyenértékűség másik pillére, hogy a kötetben a férfi és a női nemi szervről is található történet, viszont egyik sem kerül központi funkcióba, azaz biológiai értelemben funkciójukat veszti. A novellák által az androgün (szöveg)test megképződésére tett kísérlet nyomai is feltárhatóak, de a differens szereplők sorsában mutatkozó veszteségek, hiányok nagyobb törvényszerűséget mutatnak, amelyek elmozdítják a történeteket az egyenértékű (szöveg)test nem-telen közössége felé.

¹⁶ NEMÉNYI 2011, 80.

¹⁷ Példaként említhető a Nyolcadik fejezet, avagy a *fil történetében* Jyrán, akivel a Tizenkilencedik fejezet, avagy *pénisz történetében* is találkozhatunk.

¹⁸ KÉRCHY 2009.

A platóni szerelemértelmezés szerint, amikor valaki rátalál a maga másik felére, csodálatos mámor önti el. Egymáshoz tartozás érzése forrasztja össze őket, és nem akarnak elválni, de nem tudják megfogalmazni, hogy mit kívánnak egymástól.¹⁹ A teljesség keresése zajlik a *Pixel*ben is. A *Pixel* szereplői mintha erre a feltételezett teljességre vágnának, erre törekednének. Ha a szereplőkben egymás iránt fel is támad a szerelmi vagy a testi vágy, akkor csupán az ősi természetüket igyekeznek összeilleszteni, kiegészíteni önmagukat. Az egyesülés által kívánják magukat meggyógyítani, és betölteni az űrt. A másik hiányzó féllel igyekeznek kiegészíteni a saját töredékes létüket, a kötetben azonban lehetetlenné válik a teljes harmóniában bekövetkező egyesülés, egymásra találás.

A kötetben mindkét nemi szerv (férfi és női) alcímmé predesztinálódik, ezzel az eljárással a szövegtest szintjén a szereplői testrészek egyenértékűvé válnak, illetve egyben utal a platóni értelemben vett ősi androgün létállapotra is. Ezt az értelmet az a kötet védőborítója is megerősíti: a cím tipográfiai elrendezésénél az „X” kerül központi, felnagyított helyre. Az „X” utal az X-kromoszómára, amely mindkét nemnél megtalálható, így „*kétszeres nemi jelöltség*”²⁰ funkcióval rendelkezik a kötet. Az egyenértékűség azonban nem lehet teljes, hiszen a szereplők szintjén nem valósulhat meg a harmonikus férfi-női vagy férfi-férfi, vagy női-női egyesülés, egymásban való feloldódás. Elmondható, hogy a *Pixel* sokkal inkább egy semleges nem-telen (szöveg)testet hoz létre, amelyben egyik nem jegyei sem válnak dominánssá, mindegyik funkcióját veszti a hiány által.

A posztmodern széttöredezett testnek meghatározhatatlan a neme, és változtathatja a genderét a nézőponttól függően, ezáltal pedig a határok összezavarásával *játszik* el.²¹ A Huszonnyolcadik fejezet, avagy a *térd története* című elbeszélés fogalmazza meg a kötet narratív/poétikai önreflexióját. Magáról a művészetéről szól, és arról, hogyan áll össze a sok töredékből az Egész. Az idő művész férfialak, Jean Philippe, akit a *pénisz* történetében ismerhettünk meg, önmagát, mint mesterembert Leonardóhoz méri és megpróbálja a lehetetlent: kiszáradt teafilterekből egy monumentális emlékművet létrehozni. Az alkotás több évtizede zajlik. A Mű alapanyaga a hulladék, az ízét vesztett, kiszáradt teafű, Jean-Philippe azért dolgozik teafilterekből, mert az elgondolása alapján azok képesek egyedül arra, hogy az emberi bőrszín minden árnyalatát visszaadják, illetve bemutassák.²² Az alkotó térdeplő munkapozícióban hozza létre a Művet, amelynek munkafolyamatát jelzi a párnák kikopása, de mielőtt Jean-Philippe kidobta volna az elkopott párnákat, azokat is lefotózta. Az elkészült részleteket pedig fotókon rögzítette. Minden egyes apró részlet a leendő egészet, teljességet előlegezte meg. Az alkotás elkészítésének folyamata kifejezi a műalkotással szembeni alázatot.²³ „A Mű lényegéhez hozzátartozik az

¹⁹ PLATÓN 1994, 95.

²⁰ ALBERT 2013, 159.

²¹ BORDO 2006, 110.

²² HUDÁKY 2012, 106.

²³ ALBERT 2013, 174.

*észrevétlen, fokozatos formálódás.*²⁴ A művész az érzéseiből hozta létre, nem kellett teljesen látnia egyben az egészet. Az installáció jobboldali sorozata az alkotó kezét ábrázolja, ahogy egy újabb kiszáradt teafiltert tart, mindig ugyanabban a pozícióban, ám távolabbról egy lótuszülésben meditáló figurának tűnik. Az egész alkotás első ránézésre értelmetlen, alaktalan, szabálytalan halmaznak tűnik, viszont ha többször megvizsgáljuk, akkor egy hason fekvő férfitestet ábrázol, térdtől fölfelé. A két karja el van vágva, mintha túllógnának a műterem falán. „*A feje sincs a térben, nyaknál az északi fal vágja el, mint valami guillotine. A háta óriási, szomorú, izmos lejtő... Kissé aszimmetrikusan fekszik: ha volna lába, az egyiket bizonyosan felhúzná. Fehér falak közt alvó korpusz.*”²⁵ A meztelen hátat formáló installációra irányul a művész tekintete. A meztelen hát ábrázolásnak az elsődleges funkciója, hogy feltűnjön, hatalmába kerítse a befogadó tekintetet.²⁶ Egyenértékű, de több elemből, többféle színből összeálló emberi testfelszín képződik meg. Közelről csak pixelek láthatóak, míg távolabbról a különböző színű teafilterek egyetlen testté olvadnak össze. Magasabb, szinte *isteni* szemszögből, felülnézetből pedig észrevehető, hogy a férfi torzó alakon egy felirat található. A sötétebb teafilterek a fenék vonalától a vállig a „*Thirty years*” tetoválás-szerű képét adják. Az üzenet utalhat a Mű megszületésének időintervallumára, de semmiképp sem egy konkrét dátumot jelöl.

A *térd története* és vele együtt ez a teafilter installáció a létrejövő szövegtestnek a leképeződött mása. A teafilterek mint az egyes testrészek történetei is a kötetben, egy-egy mesterségesen lezárt világok, de az egész kompozícióban a mesterséges voltak felszámolódik, a test szerves összetevői lesznek.

A (szöveg)test hiány alakzatai

A Pixelben mindegyik testrész története a magányról és a hiányról árulkodik. A teljesség hiányának különböző motívumai pedig szövegszervező funkcióval bírnak. A narrátor képes járkalni az elbeszélések között, és megmutatni az érintések helyét, valójában a hiány által mozgó szövegvilág keletkezik.

A Másik test hiánya a legerőteljesebb hiányalakzat, mint ahogy a Huszonnyolcadik fejezet, avagy a *térd történetében* láhattuk. A Műként összeálló teafilterek a szakítás apró emlékei. A másik hiányát testesíti meg a Mű. Jelen esetben Jyran hiányát. A Tizenkilencedik fejezet, avagy a *pénisz történetében* kiderült, hogy Jean-Philippe mit szeretett Jyranben. „*A háta vonalát, a sárgás szeme fehérjét, a sötét ínyét és rózsaszín nyelvét, a fehér fogait. Szerette a hajlatok kékes-szürkés színben játszó árnyalatait. Ezerszer lerajzolta már Jyrant, mindig meztelenül.*”²⁷ Érdekes, hogy már ennél a leírásnál is

²⁴ TÓTH 2016, 153.

²⁵ TÓTH 2016, 154–155.

²⁶ ORBÁN 2014, 15.

²⁷ TÓTH 2016, 99.

különböző színeket párosít a szeretett férfi testrészeihez. A színskála különböző árnyalatát fedezi fel a test felszínén, ha közelebből megnézzük a Mű alakjának mezítelenségét, akkor újra felfedezhető a bőrfelület sokszínűsége. A másik testének különböző színárnyalatainak felismerése és megkülönböztetése mély szeretetre utalnak. Az eltérő színárnyalatokat élethűen adják vissza a sokszínű kiszáradt teafilterek, amelyek által létrejövő testfelszín különbözősége feloldódik az egész képen, alkotásban, és egyenértékű testfelszín, *testközösséget*²⁸ alkot. A rajzolási kísérletek is mély szeretetre utalnak, illetve a másik fájó hiányára, de a fekete-fehér rajz nem képes visszaadni a test több árnyalatban pompázó szépségét, ennek a visszaadhatatlanságnak az oka, hogy az emberi test csak halála után, holtként válhat műalkotássá. Élő testként ellenszegül minden olyan kísérletnek, amely műalkotásként akarja értelmezni vagy azzá akarja tenni, ilyen értelemben Jyrannek képletesen halottnak kellene lennie Jean-Philippe számára. Kapcsolatuknak halottnak kell lennie, hogy a Művész a vászonra vihesse az egykor még érintett test körvonalait. Ha kettejük viszonya még tartana, és létrejöhetne az érintés a két test között, akkor az érzelmek túl heves áradata miatt képtelen lenne a szeretett testet és a hozzá tartozó személyt ábrázolni, azáltal, hogy megszűnt az érintkezés közöttük, az egyik test kivonódott a másikból, üressé váltak, észrevehetővé vált a hiány. Tehát Jean-Philippe számára Jyrannek távoznia kell az életéből, a történetéből, erőszakosan ki kell szakítania magát ahhoz, hogy a Mű alanya legyen, addig *élő* Jyran teste, míg közös történetük van, amíg együtt vannak, ezért nem tudta Jean-Philippe a szakítás előtt lerajzolni Jyrant. Az alkotás során visszaemlékezés, felidézés művészeti folyamata jön létre. A szakadás, kivonódás torzóját mutatja a kötet ars poeticáját megfogalmazó novella.

Jean-Philippe műalkotása a Másik testének adaptációja lesz, a test szöveleinek, és a test történetének képpé redukálása, mely akkor kezdődik, amikor Jean Philippe és kedvese szakítottak, aznap halásztá ki a művész az első teafiltert a szemétből. Valódi művészetet teremt a hiány, és azt eredményezi, hogy az egyén képes lesz reprezentálni a Másik testét. A Másik test hiányában beéri annak lenyomatával. A művészi alkotás két ember viszonyának legszebb, legegyszerűbb tükrözése. A torzó férfi alak mezítelensége a test sebezhetőségére is figyelmeztet. Az önmagát felsebző test és a meztelen test bőrszíne felforgatja a társadalmi, kulturális, nemi konvenciókat és a művészetet, megsérti a nézőt azzal, hogy megmutatja a vágyott hiányát.²⁹ A megalkotott torzó test, a hiány örökösen fennálló allegóriája lesz. A Műnek nincs arca és keze, arc hiányában pedig az egységes, egyenértékű emberkép kérdőjeleződik meg. A torzó nem tud testet öltetni, bezáródik médiumába, fotókódba zárul és élettelen, életre kelthetetlen test-töredék marad. A teljes kép kialakítása, a kipótlás lehetősége, amely által életképessé válhatna a torzó, a befogadóra van bízva, akinek viszont nincs elég rálátása az alkotásra, mert a narrátor szándékosan ez ellen dolgozik,

²⁸ Vö. BÖHM 2002.

²⁹ ORBÁN 2014, 36.

úgy navigálja az olvasót. Az egészben látás hiánya lesz a legmeghatározóbb, amely gátolja a megértést.

Összegzés

A *Pixel*ben a hiányalakzatok segítik a nemileg semleges testkép létrejöttének a lehetőségét. A teljesség hiánya, a másik kivonódása az egyén életéből, a fizikailag megjelenő hiány és az utalásrendszer, mind-mind a funkcióját veszített testképet erősítik meg. A szereplők szintjén jelentkező vágy pedig valójában mély hiányként jelentkezik. A fragmentált test valójában egy vágy-halmaz, mely a kitöltésre, a másik érintésére vár, hogy a másik által teljessé váljon, de a különböző testtípusok ennek a beteljesülését gátolják és elmélyítik a szakadást, a rést. Ugyanakkor a *hétköznapi* és a *megkülönböztetett testek* a hiány által lesznek egyenértékűvé, a hiány teremt egyfajta közös test- és léttapasztalatot.

A bemutatott novellák értelmezhetőek a hagyományos kétnemű struktúrák működésképtelenségének bizonyítékaiként. A kötet rávilágít arra, hogy jelenlegi kultúránk a társadalmi nemek kettősségére épül. Nyelvünk, történelmünk, társadalmi információink mind nemi meghatározottságúak. A kötet megpróbálja feloldani a biológiai nemi különbözőségeket, a létrejövő (szöveg)test összeköti a funkciójukat veszített különböző testrészeket és partnerségre hívja őket, ahol új szerepet tölthetnek be. A fókuszba a különféle nézetű, ízlésű és viselkedésű emberek között megteremthető kapcsolat kerül, hogy a férfias és nőies szerepek kategóriái találkozzanak, és összemosódjanak az egyenértékű partnerség nemtelen zónájában. A kötet alcímében jelzett és a történetek által konstruálódó nemtelen (szöveg)test másságok és idegenség tapasztalatok sokaságát foglalja magába.

Irodalom

ALBERT 2013 = Albert Kinga: Testpoétika és hiányalakzatok Tóth Krisztina *Pixel* című művében. Szövegek között 18 (2013) 153–177; <http://www.szokoz.complit.u-szeged.hu/wp-content/uploads/2013/11/Albert-Kinga-Test-poetika.pdf> (Letöltés: 2018.02.07.)

BAGI 2005 = Bagi Zsolt: A körülírás. Nádas Péter: Emlékiratok könyve. Pécs 2005.

BORDO 2006 = Bordo, Susan: Feminizmus, posztmodernizmus és genderszkepticizmus. In: Séllei Nóra (szerk): *A Feminizmus találkozásai a posztmodernnel*. Debrecen 2006, 94–128.

- BÖHM 2002 = Böhm Gábor: „... megosztani vele a test történetét.” A testi emlékezet nyelve az Emlékiratok könyvében. *Kalligram* XI.évf. 2002. október (2002); <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2002/XI.-evf.-2002.-oktober-Nadas-Peter-60-eves/megosztani-vele-a-test-toertenet> (Letöltés: 2018.03.10.)
- DECZKI 2011 = Deczki Sarolta: Test, logosz, tánc. *Helikon* 57. évf. 1–2. sz. (2011) 68–86; https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HELIKON_2011/?pg=73&layout=s (Letöltés: 2018.03.10.)
- FEKETE 2014 = Fekete Richárd: „Kifőtt velő a gondolat”. A test reprezentációja Erdős Virág verseiben. In: Borbély András – Orbán Jolán – Pieldner Judit: Irodalom, test, emlékezet. Kolozsvár 2014, 183–193.
- FÖLDES 2011 = Földes Györgyi: Szövegek, testek, szövegtestek. A testírás-elméleti irányai. *Helikon* 57. évf. 1–2. sz. (2011) 3–49; https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HELIKON_2011/?pg=73&layout=s (Letöltés: 2018.02.08.)
- HUDÁKY 2012 = Hudáky Rita: Test – kép töredékek. Tóth Krisztina: Pixel. *Iskolakultúra* 22. évf. 10. sz. (2012) 103–116; http://epa.oszk.hu/00000/00011/00169/pdf/EPA00011_Iskolakultura_2012-10_103-116.pdf (Letöltés: 2018.02.02.)
- KÉRCHY 2009 = Kérchy Anna: „Tapogatózások. A test elméleteinek alakzatai” *Apertúra* (2009); <http://apertura.hu/2009/tel/kerchy> (Letöltés: 2018.02.02.)
- LUCHMANN 2011 = Luchmann Zsuzsanna: „.....Megint rám, az elbeszélőre kell hagyatkozniuk.” – avagy a tárca posztmodern csevegése”. *Jelenkor* 10. sz. (2011) 1090–1094; <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2352/megint-ram-az-elbeszelore-kell-hagyatkozniuk-avagy-a-tarca-posztmode> (Letöltés: 2018.02.04.)
- MARGÓCSY 2005 = Margócsy István: Nadas Péter: Párhuzamos történetek.; <http://nadas.irolap.hu/hu/margocsy-istvan-nadas-peter-parhuzamos-tortenek> (Letöltés: 2018.02.07.)
- NEMÉNYI 2011 = Neményi Mária: A valódi formák pluralizmusa (Talált tárgy 1989-ből). In: Aczél Ágnes (szerk): A társas szociológus: Tanulmányok Somlai Péter 70. születésnapjára. Budapest 2011, 78–97.
- ORBÁN 2014 = Orbán Jolán: Testhatársértések–a performativitás kegyetlensége. In: Borbély András – Orbán Jolán – Pieldner Judit: Irodalom, test, emlékezet. Kolozsvár 2014, 15–37.
- PLATÓN 1994 = Platón: A lakoma. Budapest 1994.

RÁKAI 2015 = Rákai Orsolya: Korporális narratológia és idegenség: egy kontextuális narratológia továbbgondolása. *Irodalom Ismeret* 1. sz. (2015); http://www.irodalomismeret.hu/files/2015_1/rakai_orsolya.pdf (Letöltés: 2017.12.29.)

TAKÁCS é.n. = Takács Tímea: Novellák túl a novellán. A kortárs magyar novellisztika és Tóth Krisztina *Pixel* című kötete.; vmtdk.edu.rs/fex.file:takacstimea_dol/takacstimea_dol.doc (Letöltés: 2018.02.02)

TÓTH 2016 = Tóth Krisztina: *Pixel*. Budapest 2016.

In the *Pixel*-cavalcade of Tóth Krisztina's (text)corpus

GABRIELLA GAÁL

The central topic of the project is the volume „*Pixel*” by Krisztina Tóth. The theme is oriented on the interpretation of the narrative-poetic formations of the corpus, which allows to demonstrate what kind of poetic principles are the examined novels based on; how they fit together.

The volume represents the complicated web of the (text)corpus-fragments. The characters are identified by the feeling, after once they belonged to a common corpus. The lack deprives them of the experience, in which the corpus was complete. The analysis offers a guide to the labyrinth of the (text)corpus-fragments, where the lack of formations function like momentary contact surfaces. The (text)corpus of the “*Pixel*” actually isn't the incarnation of a real physical body, because in it we get such an androgynous (text)corpus, where every bodypart is equal value.

The volume invites the reader and the researcher to an exciting game, a game in which the task is to solve a pixel image, where each puzzle-piece lives a separate and different life, while they are connected to each other, creating something complex together.

Női sors, realitás, misztikum
Mari Saat *A lasnamäe-i megváltó* című kisregényében

RIDEG BÉLA

„Dmitrij Dmitrijevics [...] eddig úgy viszonyult a nőkhöz, mint akiket a Teremtő a férfiak bosszantására alkotott. Nem, nem vetette meg, és nem is gyűlölte őket. Ellenkezőleg, inkább csodálta őket...”¹

A kortárs észt irodalomról

Kortárs észt irodalomról az 1990-es évek elején bekövetkezett mélyreható társadalmi változások idejétől kezdve szokás beszélni. A mai észt irodalom változásainak vizsgálatakor három aspektust célszerű figyelembe venni: a társadalmi változásokat, a technikai fejlődést, valamint az esztétikai kánonban történt átalakulásokat.² A társadalmi változások középpontja a Szovjetunió összeomlása, a szovjet birodalom befolyásának gyengülése, valamint a kapitalista piacgazdaság kialakulása. Észtország, mint ahogy arra Mari Saat kisregénye is reflektál, a szovjet idők alatt elnyomott volt, a Szovjetunió bekebelezte, annak részeként kényszerült működni. Az 1991-es események (önálló Észt Köztársaság kikiáltása) a társadalmi változások mellett a kulturális kontextust is gyökeresen megváltoztatta: a szabad információáramlásnak köszönhetően megnőtt az idegennyelvű kultúra beáramlása, ezzel párhuzamosan az emberek idegennyelv-tudása is gyors fejlődésnek indult.³ Az észt társadalom hihetetlen gyorsasággal hagyta maga mögött a szovjet idők borzalmait, az irodalom szempontjából az egyik első jelentős változás, hogy 1990-ben eltörölték a cenzúrát, és ezzel lehetővé vált a szólásszabadság. A prózairodalomban bekövetkezett (esztétikai) változás is 1990-re tehető, ugyanis ekkor jelent meg három, a korábbi észt irodalmi kánontól jelentősen eltérő mű: Peeter Sauter *Indigo* [Indigó], Jaan Undusk *Kuum* [Forró], illetve Mati Unt *Õs on asju* [Vannak dolgok az éjszakában] című regénye. E művekben a nyelv szintjén érhető tetten a változás, ugyanis ezekben a regényekben jelennek meg elsőként a (szélsőséges) modernség és a posztmodernség jellegzetes vonásai.⁴ E három regény olyan hullámot indított, mely az egész észt irodalmon átvonult, megváltoztatta, átalakította az addigi esztétikai eszményt. Ám e művek megjelenésének előfeltétele volt a szólásszabadság, a szabad nemzet, hiszen olyan témákat feszegetnek, melyek a szovjet időkben nem kerülhettek volna nyomtatásra.

¹ SAAT 2016, 72.

² VIRES 2009, 290.

³ VIRES 2009, 290.

⁴ VIRES 2009, 294

Mari Saat (1947) jelentős alkotója a kortárs észt irodalomnak, a '70-es évek óta publikál, elsősorban kisprózai alkotásai tették neves íróvá. Saat (lévén eredetileg közgazdász) pontos megfigyelője az észt társadalomnak, műveiben a mai észt irodalom legjobb jellemábrázolóját vélik felfedezni. Hősei elsősorban hétköznapi emberek, nők, akik képesek kitörni hagyományos szerepükből, nem a férfinak rendelik alá magukat, hanem egyedül boldogulnak a sokszor megpróbáltató élethelyzetekben. Írói stílusában, technikájában, mint ahogy Jávorszky Béla kiemeli,⁵ fontos szerepet kap a fantázia és az álomlátás, valamint előtérbe helyezi a szimbólumok és allúziók alkalmazását is. Mindezen visszatérő jellemzők megfigyelhetők legújabb kisregényében, *A lasnamäe-i megváltóban*, mely mű 2016-ban látott napvilágot magyar nyelven, Jávorszky Béla fordításában.

Identitás és létkérdés a kisregényben

Mari Saat kisregénye a realista (kis)próza hagyományaiiba illeszkedik, mind elbeszélés-technikailag, mind pedig a témaválasztásban. A világ objektív ábrázolása mögött azonban az írói figyelem és ábrázolásmód a szereplők belső válságának aprólékos bemutatására fókuszál. *A lasnamäe-i megváltó* színhelye Tallinn legnagyobb, a szovjet időkben épült lakótelepe (Lasnamäe), melynek sajátossága, hogy olyan betelepült oroszok lakják, mint Natalja Filippovna. Natalja Filippovna egyedül neveli a gyermekét, Sofiát. Sorsukon keresztül realista igénnyel jelenik meg a szegénység, a megalázottság, majd pedig a fennmaradásért elkövetett bűnök sorozata. A kisregény azt az időszakot tárja a befogadó elé, amikor a Szovjetunió már nem létezett, de az újjáéledő Észtország is csak önállóságának kezdeti szakaszában volt. A megrekedés hangulata jellemzi a művet, és ez nyelvileg is kifejeződik, ugyanis visszatérő tematikája az észt-orosz kettősség, mely olyan hétköznapi dolgokban jelenik meg, mint például az észt és orosz házépítési szokások: az észt házak kőből kapnak alapot, így szikarak, időtállóak, míg az orosz házak alapozás nélkül épülnek, felszínesek, lágyak, folyósak, mint az orosz társadalom, ahogy Sofia szavaiból kiolvasható.⁶

Mari Saat Natalja Filippovnája evokálja Dosztojevszkij Nasztaszja Filippovnáját, ám mint ahogy az írónővel készített riportból kiderül, az átvétel véletlen, ugyanis nem ismeri behatóan az orosz irodalmat.⁷ E rájátszásból az vonható le, hogy Mari Saat olyan nevet választott, mely nagyon erőteljesen sugallja a tipizálható orosz irodalmi nőalakok identitását, arculatát. Ám a neve orosz-sága ellenére Natalja Filippovna nem tekinthető teljesen orosznak, hiszen nem rendelte alá magát egy alkoholista férjnek, mint ahogy (saját szavai szerint) az orosz nők többsége teszi: „Az észtországi nők gyakran éltek magányosan, sokan voltak, akik egyedül nevelték gyermeküket, nem feltétlenül azért, mert a férjük elhagyta őket, hanem mert úgy érezték, hogy ez így helyes. Natalja

⁵ SAAT 2016 (fülszöveg).

⁶ SAAT 2016, 45.

⁷ MÁRKUS 2014, 9.

Filippovnának mindig tetszettek az erős nők. Miért ne élhetne ő is szabadon? De úgy érezte, hogy így csak itt, ebben a nyirkos és szürke országban élhet és gondolkodhat. Ha visszatérne Oroszországba, vissza az Ural mögé, ahonnan jött, mindjárt másképp, szenvedve és megalázkodva kellene élnie.”⁸

Sofia édesapjának alakja végig homályban marad a műben, csak utalások szintjén jelenik meg, ám Natalja Filippovna mindig úgy emlékezik rá, mint jóképű, magas férfira, aki ha tudja, hogy Sofia megfogam a Krími nyaralás alatt, biztosan nem hagyja magára. Sofia törvénytelen gyermek, „bűnben fogant” a szigorú orosz megítélés szerint, ám Észtországban ezzel kevésbé foglalkoztak, az apa hiánya a lány identitásában nem okozott sérülést, teljesen természetes a helyzethez való viszonyulása, nem keresi apai gyökereit, és nem is szenved annak hiányától. Natalja Filippovna és Sofia kapcsolata egyszerre alapul szereteten és függőségen. Az anya ugyan mindent megtesz a lányáért, eltartása érdekében prostituált lesz, mégis lánya számára inkább „programot”, kiutat jelent a magányból, eseménytelenségből: *„Hogy jól tette-e, hogy a világra hozta [Sofiát], erre a kérdésre nemigen tudott válaszolni. De legalább nem volt magányos, volt, akinek éljen a munkája eléggé kifárasztotta, esténként csak annyi ereje maradt, hogy bámulja a tévében a szappanoperákat.”⁹* Natalja mégsem tekinthető kifogásolható anyának, hiszen gyári munkája elvesztése után egyre csak azon gyötrődik, mi lesz Sofiával, hogyan fog alakulni a sorsuk, de ami a legfontosabb: miből fizeti ki lánya fogszabályozóját, ami nélkül szája megbénulna, és csak résnyire tudná nyitni. A célja tehát, amiért bármilyen munkát, még prostitúciót is vállal, Sofia egészségének megléte. Natalja önfeláldozó, hiszen gyűlöli új munkáját, ám még a bűnös ágyban is csak lányára, és az őt megmentő eszköz kifizetésére gondol, ezeket a szavakat mondja kuncsaftjának, későbbi szerelmének, Dimának: *„[a pénz] nagyon is fontos, a pénz a legfontosabb, a legfontosabb, mert ki kell fizetnem a fogszabályzót, na, nem az enyémet, hanem a lányomé, különben nem fogja tudni kinyitni a száját, és közben a gyárban is fölmondtak, merthogy az elektronikai ipar válságba jutott.”¹⁰*

Natalja Filippovna kitűzött célja a lánya ellátása, illetve a már említett fogszabályzó anyagi feltételeinek megteremtése. E hétköznapi szituáció emeli drámaivá az elbeszélést, ugyanis emiatt merül fel Sofia esetleges szájbénulása, emiatt lesz az anya prostituált, ugyanakkor mindkettőjüknek a fogszabályzó előteremtése ad egyedül távlati célokat. Az elbeszélő a fogszabályzó kapcsán is utal az észt-orosz különbségekre, hiszen Oroszországban az efféle „szépséghibákkal” nem törődtek: *„Az ilyesmire Oroszországban ügyet sem vetnének, mit számítana ez Moszkvában vagy Szentpétervárott, csakhogy itt,*

⁸ SAAT 2016, 9.

⁹ SAAT 2016, 10.

¹⁰ SAAT 2016, 36.

*Észtországban a gyerekeket rögtön fogorvoshoz viszik, itt majdnem minden gyerek fogszabályzót visel a szájában.*¹¹

Az észt-orosz kettősség tehát minden hétköznapi, spirituálisra kihat az elbeszélésben, s ezáltal elmosódnak a határok észt és orosz kultúra, valamint észt és orosz identitás között. Az elbeszélés női sorsait figyelembe véve elmondható, hogy egyetlen olyan női karakter jelenik meg benne, aki egzisztenciát képvisel, Sofia barátnőjének nagymamája. „Munkát” és keresetet ad Sofiának azáltal, hogy a lány felolvassa neki a híreket. A nagymama a kisregény meghatározó misztikusa, apokaliptikus jóslatai, megállapításai (például: a Föld élőlény, akit az emberek eltaposnak; az élet hiábavaló; a Föld elsivatagosodik és megszűnik az élet) azt mutatják, hogy ő az egyedüli olyan alakja a műnek, aki nem ragad bele a hétköznapi szürkeségébe, hanem a végtelen jövőig lát. Sofia világlátására nagy hatással volt a nagymamánál eltöltött idő, hiszen a léttel való végső kérdések fogalmazódnak meg benne az idős nővel folytatott beszélgetések során: *„Mi van, ha tényleg nincs értelme az életünknek, mit számít akkor, hogy van-e a szájában fogszabályzó, vagy nincs, és hogy élete végéig ferde, félig zárt szájjal kell járnia?”*¹² Sofia a nagymama által elmondottakat megértve egy olyan magasabb szintre jut, mellyel felülemelkedik azon a körülményen, amely számára adott, hiszen eddigi életét elkerülte a filozofikus gondolkodásmód, nem töprengett az élet végső kérdésein, sokkal inkább őrlődött az őt és édesanyját érintő hétköznapi valóság eseményein.

Míg édesanyja mind identitásában, mind világszemléletében orosz marad (hiszen nagyon alacsony szinten tud észtül, noha állandó célként látja maga előtt az államnyelv elsajátítását), addig Sofia identitásában inkább az észt kulturális háttér tesz nagyobb hatást. Anyanyelvén, az oroszon kívül folyékonyan beszél észtül és angolul is, észt nyelven tanul az iskolában, az észt történelmet és kultúrát ismeri, így például fejből fel tudja sorolni Kalevipoeg kutyáinak nevét. Édesanyja, Natalja Filippovna visszavágyódik abba a Krímbe, ami a kisregény idejében már nem úgy létezik, mint régen, mivel a Szovjetunió felbomlásával a Krím elvesztette üdülőhely jellegét, és a háborúknak adta át a helyet. Ebből az is kiolvasható, hogy Natalja Filippovna számára nem realizálódik teljes mértékben az a nagyívű történelmi-társadalmi változás, amely (hacsak implicit módon is, de) áthalad a művön. Számára a tér és a hozzá kapcsolódó kulturális vetület nem identitás-meghatározó, hanem mindössze pusztá helyszíne hétköznapi életének. A lasnamäe-i lakótelep ugyanakkor olyan kulturális szempontból univerzális és sokrétű tér, ahol kultúrák, szokások olvadnak össze a betonrengetegben. Ezen a lakótelepen minden megtalálható egy helyen: a bűn, a szorongás, Isten és az ő keresése, valamint mindaz a kétely, kisszerű félelem, amely a karaktereket meghatározza. A lasnamäe-i lakótelep egyszerre tekinthető a bűn, a bűnbánat, majd pedig a megváltás színterének, ám a megváltás is groteszk, hiszen a feloldozást hozó pap, Dmitrij Dmitrijevic (aki egyben a legnagyobb bűnös,

¹¹ SAAT 2016, 13.

¹² SAAT 2016, 58.

hiszen Natalja Filippovna egyik első kuncsaftja) meghal, megölik azon az úton, amelyen Natalja Filippovna felé tart szerelmet vallani, megváltani a bűnös életet, a bűnös világot.

Szimbólumok és allúziók

A kisregény realitásában olykor olyan elemek, motívumok kapnak helyet, amelyek felerősítik a spirituális olvasat igényét. A mű címe is evokál egyfajta „biblikus” olvasatot, a hétköznapiak szintjére hozza le a megváltót, jelesül a lasnamäe-i lakótelepre. A lasnamäe-i megváltó Dmitrij Dmitrijevics, aki felfogható Jézus Krisztus allúziójaként, hiszen halálával megváltotta, magasabb gondolati síkra emelte Natalja Filippovnákat. A jézusi tanítás Dmitrij Dmitrijevicsnél sokban átalakul, hiszen kettős életet él: nappal gyóntató pap, éjjel pedig testi örömet keres, egészen addig, míg egy ilyen alkalommal megismeri Natalját. Natalja Filippovna az életében az első olyan nő, akitől tanul, méghozzá nem is keveset: az önmegtartóztatást. Az első együttlét után többé nem történik meg az aktus, beszélgetéssel töltik el az időt. *„Uram, bocsáss meg, bocsáss meg szegény bűnösöknek!”* – tanácsolja Dmitrij Dmitrijevics Nataljának, hogy a más férfiakkal folytatott aktusok közben erre gondoljon, ne arra, ami éppen történik vele. A jézusi irgalom e szólama Natalja Filippovna munkáját végigkíséri ezentúl, ugyanis számára ezek a megváltás szavai, hiszen nem mint bűnös gondol már magára, hanem mint önmagát feláldozó anyára, aki a gyermekéért bármit képes megtenni.

Natalja Filippovna sejti, hogy gyóntató papja egyben a szeretője is, hiszen megismeri a hangját, arcát, sőt: *„...megkérdezhetné tőle, mintegy mellékesen, hogy van-e fivére, és hogy a fivére pap-e, de ennyire nem illik beleártania magát egy kuncsaft életébe.”*¹³ Míg a „háziak” azt hitték, Natalja a munkáját teljesíti, addig a legkülönbözőbb dolgokról beszélgetett Dimával. A férfi a Napról mesélt neki, arról, hogy nem egy Nap van az égen, ahogy mi, halandók érzékeljük, hanem kettő. Tulajdonképpen egy Nap van, de két arca: az egyik gonosz, míg a másik jó – magyarázta Dima Nataljának. Natalja nem értette ezt a szimbólumrendszert, de az a tény, hogy Dmitrij felajánlotta, hogy elmagyarázza neki mindezt a szimbólumokat tartalmazó könyv segítségével, alapot adott egy hivatalos találkozóra is. A találkozás nem jött létre, ugyanis (mint fentebb említettem) Dmitrij Dmitrijevicset, mikor Natalja Filippovnához tartott, megölte két drogfüggő fiatal, Sofia ismerősei a lasnamäe-i lakótelepen. A Dmitrijnél talált könyvet Sofia sokkos állapotban vitte haza, ám ő mit sem tudott arról, hogy mi édesanyja új munkája, illetve ki az a férfi, akit a lakásán vár. Sofia a váratlanul kapott könyvet próbálja megfejteni: *„Az örökkévalóság szeme Sophia tükrében mutatja meg magát. A szem, amellyel Ő engem lát, ugyanaz, mint amellyel én látom Őt; az én szemem az Ő szeme. Mindez egyetlen egység: egy szem, egy látás, egy szeretet...”*¹⁴ Felvetődik a kérdés, hogy vajon értelmezhető-e e

¹³ SAAT 2016, 70.

¹⁴ SAAT 2016, 94.

jelentésteremtés posztmodern jellemzőként? Mari Saat műveiben távol tartja magát a posztmodern prózapoétikától, nyelvére egyszerű, minimális mondatok használata jellemző. Írói technikája (a magyarul megjelent művei alapján) a hagyományos jelentéshordozáson alapszik, nem él posztmodern jegyekkel, alakzatokkal. Am a fentebb idézett sorok, valamint a regényt átható szimbolikus motívumok felvetik annak a lehetőségét, hogy a befogadó (részben) posztmodern műként olvassa és értelmezze *A lasnamäe-i megváltót*.

Összegző gondolatok

Mari Saat kisregénye a szikár valóságot tárja elénk, erről tanúskodik mind írói stílusa, mind pedig azon információk, melyek a vele készített interjúkból kiolvashatók.¹⁵ E valóság nem más, mint (női) sorsok bemutatása a szovjet felbomlás utáni újfajta sivárságban. Egy anya, akit Natalja Filippovnáknak hívnak (vagyis tipizálható neve helyére bármely anya, nő behelyettesíthető), elveszti munkáját, majd hónapokig prostituáltként él, mígnem lánya barátnője révén új gyári munkához jut. A lányáért bármire képes, feladja erkölcsét, életét, hogy fenn tudjanak maradni a legnagyobb gazdasági válság közepette is. Boldogtalan, s mikor lehetősége nyílna boldogságra, a megváltó, aki egyben a szeretője is, meghal. Idővel férjhez megy egy régi kuncsaftjához, de ez a kapcsolat nem boldogságon, hanem megszokáson alapszik, ahogy Natalja egész élete. Ebben áll sorsának tragédiája.

A munkámban elemzett kisregény realista igényű mű, mind írói stílusa, technikája, mind pedig tartalma erről tanúskodik. Mindemellett erőteljes spirituális átítatottság jellemzi, hiszen egy zsúfolt lakótelepet tesz meg a kora 21. századi megváltás színteréül.

Irodalom

MÁRKUS 2014 = Looking for transparency. Interviews with Mari Saat by Virág Márkus. *Estonian literary magazine (Elm)* 2014 autumn (2014) 4–11.

SAAT 2016 = Mari Saat: *A lasnamäe-i megváltó*. Budapest : Magyar Napló Kiadó, 2016.

VIIRES 2009 = Viires, Piret: Áttekintés az észti kortárs irodalomról. *Pluralica* 2009/1–2 (2009) 290–301.

¹⁵ Például: MÁRKUS 2014, 4–10.

**Naiste saatuse, tegelikkuse, müstikismi
Mari Saat Lasnamäe Lunastaja väikeses vähendamises**

BÉLA RIDEG

Tänapäeval ilmuvad ungari tõlkes üha rohkem kaasaegseid eesti fiktsioonitöid. Üks põhjusi (lisaks soome-ugri sugulaste) on suur kirjandust eesti ja ungari kirjanduse sarnasuse poolest témamerítést: rõhumine, ajalugu, võimatu saatused. Kaasaegne eesti kirjandus tavaliselt tekitab sotsiaalseid küsimusi, nagu Sofi Oksanen (Soome - Eesti päritolu kirjanik) ja Mari Saat romaanid samuti, ja muidugi, feministlik aspekte ka keskne roll. Eesti (ja üldiselt Põhjaga) kirjandust iseloomustab läheduse ja müstilise armastus ning neid ümbritseb tavaliste inimeste igapäevane elu. Nii juhtub Mari Saat: oma romaanis Lasnamäe Päästja. Sa saad tavaliste inimeste kangelased, kes vastasid müstikiküsimustele.

Teie tegijad otsivad vastuseid inimeste olemasolu küsimustele ja need küsimused on seotud ka nende sotsiaalse olukorraga. Lasnamäe Lunastaja räägib Sofia ema Natalia Filippovna ja tema ema-teismelise tütre loo. Nende elu on kooskõlas lasnamäe eluaseme maailmaga venelastel. Seda maailma iseloomustab puudus, füüsiline ja psüühiline alandus ning uus Eesti, ehitatud nõukogude varemeist. Minu doktoritöö eesmärk on avaldada ja esile tuua töö, eriti romaani naiste saatuste osas. Lisaks on minu ülesanne edendada kaasaegset eesti kirjandust.

A Mohácsi-sziget, mint potenciális termálvíz és szénhidrogén lelőhely

KONKOLY SÁNDOR

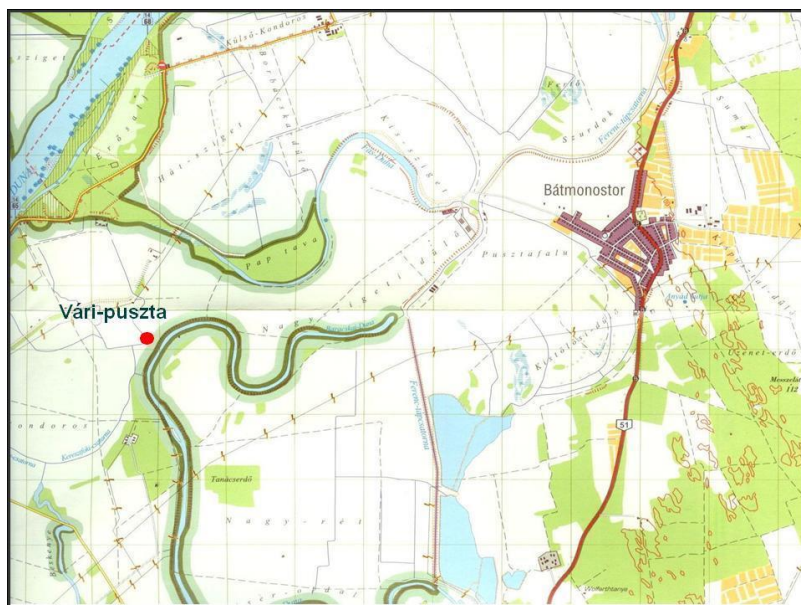
A Dél-Baranyai-síkság területén a fiatal üledékekkel borított felszínből több helyütt mezozoos rétegek bukkannak elő. A kutatók figyelmét már a 19. században felkeltették a Mecsek és a Villányi-hegység közt felszínre kerülő karbonátos szigetrögök. A jellemzően ÉK–DNy-i csapásiránnyal rendelkező vonulatok – mélyszerkezeti viszonyait tekintve – szoros kapcsolatot feltételeznek a Mecsek és a Villányi-hegység felszín alatti folytatásával. Az alaphegység felszíni rétegei kivétel nélkül triász vagy jura korúak, és a vékony üledéktakaró alatt az Alföld irányában meglehetősen jól nyomozhatóak. A vonulat legkeletibb tagja a Mohácsi-sziget északi részén bukkan a felszínre, melynek földtani jelentőségét, sőt létét sokáig megkérdőjelezték. Dél-Magyarország e térségének alapos földtani megkutatása – ásványi nyersanyagok híján – rendre elmaradt. Elsőként a Kreybig által 1931-ben készített talajtérképek ábrázolják hitelesen a medencealjzat kibúvárait, viszont nem foglalkoztak azok földtani tartalmával. A terület módszeres és részletes földtani felmérése az ország 1:25000 méretarányú, egységes szemléletű földtani térképezése keretében 1952-ben valósult meg. Ezek, valamint az időközben lemélyített fúrások és többcélú geofizikai mérések eredményei szolgáltak alapul a különböző méretarányú és tartalmú – ma is használatos – tematikus térképek megszerkesztéséhez. A triász mészkőszirt kutathatóságát leginkább az ismeretlenségéből fakadó adathiány gátolta, hiszen a neves geológusok közül Ifj. Lóczy Lajos mellett Kertai György, Kaszap András és kezdetben Vadász Elemér is csupán térképezési hibának vélte a kibúvást.¹ A vári-pusztai mészkő előfordulás eredetileg a Duna ártéri szintje fölé 10 méternél magasabbra emelkedő, kb. 200000 m² alapterületű szirtszerű kiemelkedés volt, amely közvetlenül a Baracscai-Duna jobb partján helyezkedett el (1–5. ábra). Az évszázadokon keresztül tartó bányászat következtében a szigetrög mára csaknem teljesen megsemmisült, amely visszafordíthatatlan károkat okozott a hozzá kapcsolódó történelmi emlékeinkben. Munkámban a szigetrög földtani feldolgozását vállalva ismertetem azokat a legfontosabb eredményeket, amelyek a kutatómunka tudományos jelentősége mellett, annak gazdasági hasznosíthatóságára is rávilágítanak.

Célok és kutatási módszerek

A földtani feldolgozás elsődleges és legfontosabb feladata, a célként kitűzött alaphegységi kibúvás kőzetanyagának fácies- és anyagvizsgálatára, korrelációs kapcsolatainak megállapítására, valamint a mészkő-összlet kormeghatározására

¹ VADÁSZ 1961, 156–182.

irányult. A korábban már elvégzett szedimentológiai, lito- és biosztratigráfiai vizsgálatok eredményeinek részletezésére jelen dolgozat terjedelmi korlátai nem adnak lehetőséget. A laborvizsgálatok során elvégzett mikro- és makroszkópos, valamint anyagösszetételt elemző műszeres vizsgálatok (XRF, XRD) megerősítették, kiegészítették és pontosították a vári-pusztai szigettrög kőzetanyagával kapcsolatos korábbi ismereteinket. Jelen munkámban a fűrómag-minták elemzésére, a vízkémiai vizsgálatok eredményeire és a többcélú geofizikai mérések eredményeiből levont következtetésekre fókuszálok. Céloom a vári-pusztai alaphegységi kibúvás tudományos jelentőségének és földtani környezetének új szempontú értelmezése.

1. ábra: Vári-puszta – a kutatási terület elhelyezkedése a Mohácsi-szigeten

A Délkelet-Dunántúl földtani viszonyai

Hazánk területének földtani szerkezetét alapvetően meghatározza, hogy a paleozoos medencealjzatra a fiatal harmadidőszaki képződmények nem közvetlenül, hanem jelentős elterjedésű és vastagságú mezozoos képződmények közbeiktatásával települnek. Mindez jól jelzi, hogy a Kárpát-medence jelentős része a földtani középidőben tengeri előrenyomulás színtere volt.² A Délkelet-Dunántúl területét a Mecseki- és a Villányi alegység uralja. Ezen belül három kisebb egységre bontható e régió, melynek felszínét K-ÉK-Ny-DNy

² TÖRÖK 1993, 281–295; CSÁSZÁR 2005, 245–313.

csapásirányú kiemelkedések alkotják. Elsőként a Mecsek-hegység, amelyet déli irányból a Mecsekalja-vonal választ el a másik két földtani egységtől. Másodsorban a vonaltól délre elhelyezkedő Mórágvi-Granitoid Komplexum, és a Dráva irányában szélesedő, elfedett helyzetben lévő Görcsönyi-hátság. Ezek masszív, nyugodt talapzatok, melyeknek a pikkelyeződésben, illetve a feszültségterek kialakulásában volt kiemelt szerepük. A harmadik egység maga a Villányi-hegység, melynek északi határa a Máriakémond-bári vonulattól délre, Egerág és Vokány között nyomozható elfedett helyzetben. Délen a hegységet tektonikus vonal határolja, tágabb értelemben tehát a Monyoród-Báta vonaltól déle eső terület szintúgy a Villányi-hegység részét képezi.

Régóta ismert, hogy a Mecsek és a Villányi-hegység mezozoos képződményei az Alföld medencealjzatában K-ÉK-i irányú csapás mentén folytatódnak. Az 1960-as években intenzívvé váló szénhidrogén kutatások mélyfúrási eredményeiből rengeteg új információt kaptunk a paleogén, neogén, valamint a középső és óidei medencealjzat geológiai viszonyairól. A mélyfúrások során feltárt mezozoos összletekben a legnagyobb elterjedést a triász rétegsorok mutatják. A Tiszai nagyszerkezeti egység Mecseki- és Villányi alegységei sok tekintetben bizonyos hasonlóságot mutatnak, ám a képződmények kronosztratigráfiai besorolása esetenként bizonytalan biosztratigráfiai adatokon alapul. Az idősebb mecseki- és villányi rétegsorok hasonlóságának oka valószínűleg települési helyzetükből fakad, hiszen a két terület a mezozoikum során meglehetősen közel helyezkedett el egymáshoz. A két geoszinklinális feltehetően egy epikontinentális üledékgyűjtő részeként az időközben benyomuló Neotethys öblének északi térfelén helyezkedett el. A kora-triász során kiegyenlítetté vált térszínen zajló sekélytengeri törmelékes üledékképződést a középső triászban karbonátos, a késő-triászban pedig vegyes üledékképződés folyamata váltotta fel. A Mecseki-, a Villányi-, a Békés-Codruis és a Kisbihari-zónák közti különbség igazából a Tiszai-egység északi határvonalának kirajzolódásától, vagyis a jura időszak kezdetétől válik nyilvánvalóvá. A nagyszerkezeti egység a középső jurában válik le az Európai-lemezről, ettől fogva a különbség megmarad, sőt a krétában növekszik.³ A Tiszai-egység valójában egy összetett takarórendszerként értelmezhető, amely legmarkánsabban a triász időszaki transzgresszió során vált a tengeri üledékképződés színterévé. Nyugati szegletében a paleogén idején történt lepusztulás teljes egészében eltüntette a mezozoos fejlődéstörténet nyomait, így a Mecseki- és a Villány-Bihari-zóna határa megvonhatatlan. Török Ákos a Mecseki-zónát nyugat felé még a határ előtt kiékelte, de a Villány-Bihari-zónát tovább futtatja nyugat felé.⁴ A Mecseki-zóna északi határa megegyezik a Tiszai-egység északi határával, azaz a Közép-magyarországi vonallal. Déli határát hazánkban a Villány-Bihari-zónába tartozó kristályos képződmények takarófrontja jelöli ki. A Mecsek és a Villányi-hegység fejlődése között már a

³ CSÁSZÁR 2005, 119–285.

⁴ TÖRÖK 1993, 281–295.

felső-triásztól kezdődően érzékelhető a különbség, ám ez igazán a jurában érvényesül. A jurát jelentős üledékhézagok, eróziós és szögdiszkordanciák jellemzik, a Mecsekben ugyanekkor tömeges üledék-felhalmozódás folyik.⁵ A felső-jura mészkőképződést követően egy hirtelen kiemelkedés hatására, az alsó-krétában egyre erősödő rift jellegű bazaltvulkanizmus kezdődött, melynek hatása a Villányi-zónában is megjelent. A vulkanizmus nem csupán tufalepel formájában jelentkezett, hanem telérek, sőt Nagybaracsán lávapadokat is szolgáltató kisebb vulkánok formájában. A középső-kréta üledékciklusának alakulásában egyre erőteljesebben érvényesült a kompressziós jellegű szerkezetfejlődés hatása. Ennek következménye, hogy elmosódni látszik a két fácies-övezet közötti alapvető különbség, és a Villány-Bihari-zónában fellépő flexurális medence – kompressziós hatásra – a Mecseki-zóna területére is áttevődött.⁶ A két alegység fejlődéstörténetét röviden összefoglalva megállapítható, hogy a Mecseki- és a Villányi-zóna fejlődéstörténetében számos közös vonás mutatkozik, de egyes képződményeinek kifejlődésében már sok különbséget találunk. A vizsgálatunk tárgyát képező vári-pusztai szigettrög éppen a Villányi- és a Mecseki fácies-öv határán helyezkedik el, habár szerkezetileg a Villányi-zónához tartozik, kifejlődése alapján mégis mecseki vonásokat mutat.⁷

A vári-pusztai mészkő előfordulás

Az allúviumból előtörő mészkőszirt valamiért mindig elkerülte a tudományos érdeklődés figyelmét, jóllehet Bátához hasonlóan igen korán, már az ókorban megindult a mészégetésre kiválóan alkalmas kristályos mészkő bányászata. A hajdani mészégetők szétosztó darabjaiból még napjainkban is rábukkanhatunk néhány töredékre a mezőgazdasági művelés alá vont kutatási területen. A 20. század elejére a magas talajvízszint és a vastagodó meddő miatt a bánya kimerült, a további fejtés gazdaságtalanná vált, majd hamarosan bezárták (2. ábra). Az uránipar az 1950/1960-as évek fordulóján újabb lelőhelyek felkutatása érdekében terjesztette ki földtani kutatási tevékenységét a Dunántúl délkeleti részére. A kutatási koncepció kiemelten vizsgálandó területként jelölte meg a mórágai gránittömb közvetlen környezetét. Mindez megkívánta a Duna mentén található természetes feltárások ilyen szempontú értelmezését, és a rendelkezésre álló földtani ismeretanyag felszíni, geofizikai kutatásokkal történő kiegészítését. Ekkor került sor először a bátai és a vári-pusztai mészkörögök geoelektromos vizsgálatára, melyek kimutatták azok egymással való szoros összefüggését, és a mórágai gránittömeg fedőjéhez, illetve tágabb értelemben a villányi-hegységi kifejlődéséhez való tartozását (3. ábra).⁸

⁵ WEIN 1974, 34–80; HAAS 1993, 278; HAAS 2004, 384.

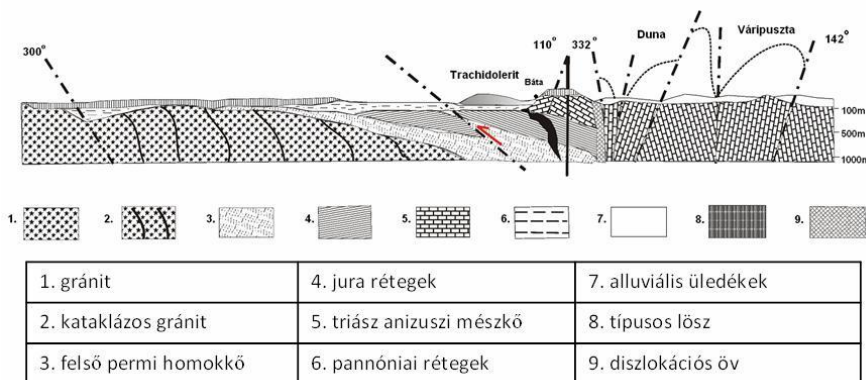
⁶ SZEDERKÉNYI 1964, 27–32; HAAS 1993, 278.

⁷ WEIN 1974, 34–80; HAAS 1993, 278; HAAS 2004, 384; SZEDERKÉNYI 2005, 209–215.

⁸ SZEDERKÉNYI 1964, 27–32; WEIN 1974, 34–80; HAAS 2004, 384.

**2. ábra: Szálban álló kőzetek Vári-pusztán
A fejtés nyomai láthatók a felhagyott bányagödörben**

**3. ábra: A Bata – Vári-pusztá – Nagybaracska mezozoos
gerinc érintésével szerkesztett földtani szelvény**

A tudományos körökben lassan ismertté vált feltárást – mint földtani kuriózumot – Vadász Elemér Kossuth-díjas geológus kezdeményezésére védetté akarták nyilvánítani, ám ez kellő támogatottság híján megtorpant és mára sajnos végleg megghiúsult. 1972-ben Vári-pusztá települését megszüntették, épületeit lerombolták, és megpróbálták az egyenetlen felszínt elsimítani. Ma a tájból alig 1–2 méter magasságban kiemelkedő lankás, megközelítőleg 100–100 méter átmérőjű kettős lapos halommá vált az egykori szirt. A mészkőrög kiemelt

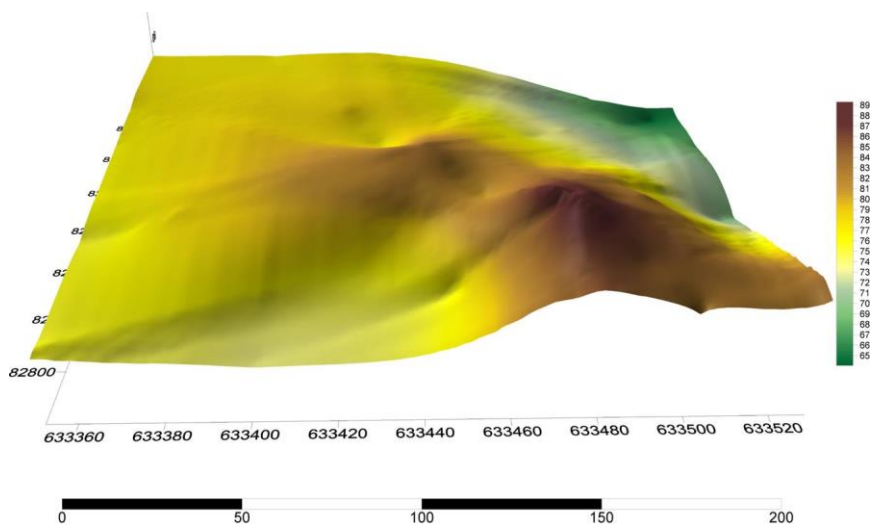
helyzetű részeit 1–1,5 méter vastag bányameddő, mészkőtörmelékkel kevert agyagos talajtakaró fedi, amely az 1980-as évek óta intenzív mezőgazdasági művelés alatt áll (4. ábra). A megszűnt feltárást a rendszerváltást követő időszakban – bányászati céllal – ismét megnyitották. A szükséges vizsgálatokhoz kapcsolódóan kutatóárkot mélyítettek, ezáltal a rétegeket megint hozzáférhetővé tették. A feltárás említett szakaszán a geológusok elvégeztek ugyan néhány technológiai vizsgálatot, ám mindazok a korszerű rétegtani és közettani vizsgálatok, amelyek alapján a képződmény korrelációs kapcsolatai is hitelesen tisztázhatók lennének, ismét elmaradtak. Mielőtt a szakmai oldal erre sort keríthetett volna, a területileg illetékes Dunafalva önkormányzata eltömédékelt a művelt területen létesített kutatóárkot.

4. ábra: Alaphegységi kibúvás Vári-pusztán
A szálkőzetet törmelékkel kevert anyagos talajtakaró fedi

A feltárásban mért dőlésszögek eltérnek a korábbi, szálban álló kőzetpadon mért értékektől, ami alapján feltételezhetjük, hogy erősen gyűrt, vagy vetődésekkel tagolt képződményről van szó. Az 1960-as években mért $300/80^\circ$ általános dőlési értékekkel szemben most 23° , illetve 78° – 82° értékek kerültek rögzítésre. A rétegdőlés északnyugati (300° – 305°), amely megegyezik az általános délkelet-dunántúli fő szerkezeti csapásiránnyal (2–3. ábra). A mészkő tömeg erősen karsztosodott, kiváló vízleadó képessége összefüggésbe hozható a környezetében lévő folyami üledékekkel, amelyeken keresztül szoros kommunikáció mutatható ki a Duna vizével. A mészkőhalom környezetében világosszürke, apró szemű, csillámos, agyagos homoklencsék foszlányai láthatók. Vadász Elemér szerint ezek a felső pannóniai homokos rétegek maradék összletének tekinthetők, melyeket az erózió eddig megkímélt a teljes lepusztulástól.⁹

⁹ VADÁSZ 1961, 156–182; SZEDERKÉNYI 1964, 27–32; WEIN 1974, 34–80.

5. ábra: A vári-pusztai kőzettést fedetlen térbeli modellje

Dunafalva Polgármesteri Hivatala 1994-ben bízta meg a GEO-S Bt.-t, hogy Váripuszta térségében geofizikai méréseket végezzen a korábban már külszíni fejtéssel művelt alaphegységi kibúvás felszín alatti elterjedésének felderítésére. A tektonikusan kiemelt helyzetű, vélhetően horszt szerkezetű triász mészkő-összlet bányászatát a magas talajvízszint miatt az 1970-es években egyszer már gazdaságtalannak minősítették. A modern műszerekkel ismételt elvégzett geoelektromos (VESZ) mérések megerősítették a már korábról is ismert eredményeket, miszerint a kőzettömegnek csak aránytalanul kis része van a talajvízszint felett,¹⁰ így gazdaságtalan volna egy mészkőbánya nyitása. A kutatási területen kijelölt, három szelvény mentén 20 pontban végzett, minimálisan 70 méter lehatolási mélységet biztosító vertikális elektromos szondázás módszerével azonban a korábrinál pontosabb képet kaptunk a mészkörög területi és mélységi elhelyezkedéséről (5. ábra). A mérési eredmények kimutatták, hogy a nagyobb mélységek irányában a „mészköves” terület alakja változó, nagysága egyre inkább növekszik. A mészkő-összlet területe 2 méter mélységben mindössze 0,75 ha, 5 méter mélységben 3,1 ha, 10 méter mélyen pedig már 7,3 ha. Mindazonáltal a terület hidrogeológiai viszonyai (legfőképp a magas talajvízszint) negatív módon befolyásolják a felszíni kiterjedésű, de a mélységbe meredek oldalakkal lehatoló mészkörög ipari bányászatának lehetőségét. A geoelektromos szelvények tanúsága szerint a talajvízszint feletti területrész nagysága csupán 2,2 ha. Számítások alapján a talajvízszint felett elhelyezkedő nagy ellenállású mészkőtömeg térfogata

¹⁰ Jelenleg a nagy ellenállású mészkőtömeg talajvízszint feletti legnagyobb vastagsága csupán 6,5 méter, amelynek egy része töredezett mészkő.

57000 m³, a törmelékes (60 ohm/m) összleté további 18500 m³. Az alaphegység egyes pontjai felett észlelt igen alacsony ellenállás értékek (7,5 ohm/m) zsíros agyagos üledékekre jellemzőek, de elképzelhető, hogy a nagymértékű csökkenés valamilyen szennyező sós oldatok hatására következett be. A nagy ellenállású alaphegység mélysége a szelvények szélei irányában egyre inkább növekszik. Újbóli felszín közelébe történő kiemelkedése a térség más részein, a korábbi földtani-geofizikai vizsgálatok alapján nem várható (3–5. ábra).¹¹

6. ábra: Üde felületű közettörmelék az alaphegységi kibúvás területéről

A vízkutató sekélyfúrás eredményei

Újabb mélységi vizsgálatokra 1997-ben került sor Vári-pusztán térségében. Ekkor a GEO-CONSULT Bt. regionális ivóvízbázis kutatása céljából pilótafúrást mélyített a kibillent helyzetű mezozoos mészkörögbe. A kutatófúrás vizsgálati eredményei kiemelt fontossággal bírnak az alaphegységi kibúvás rétegtani-közzettani viszonyainak pontos definiálása céljából. A Vári-pusztán-1. számmal jelzett sekélyfúrás 103. méter talpmélységig hatolt. A teljes szelvénnel mélyülő pilótafúrásból nyert fúrómag minták közzettani minősítését Szederkényi Tibor geológus végezte el.¹² A fúrómag mintavételre csak négy mélységszakaszon került sor: 40,0–41,0; 60,0–61,0; 80,0–81,0; 100,0–101,0 méter között. Mind a négy fúrómag minta váltakozó repedezettségű, gyakran előforduló nyitott oldási járatokkal és másodlagos kalcit bevonattal átszőtt mészkőből áll (6. ábra). Az oldási járatok mentén ma is aktív vízáramlási útvonalak valószínűsíthetők. A fúrómagokon gyakran megfigyelhetők limonitos festődések, illetve kitöltések,

¹¹ BARANYI 1994, 1–38; SZENTHE 2003, 23.

¹² SZEDERKÉNYI 1997, 1–7.

ami megmagyarázza a fúrásból vett vízminta magas vastartalmát. A fúrásban 9,0–85,0 méter közötti mélység-intervallumban végeztek karotázs méréseket, és kétfajta behatolási mélységű elektromos ellenállást, valamint természetes potenciált (SP) vizsgáltak. A mérések pontossága és jó minősége következtében lehetővé vált a főbb közethatárok, töredezett, vízjáratos, illetve karsztos szakaszok megbízható kijelölése. A fúrási rétegsorok alapján egyértelműen kijelölhetők a legjobb víztároló szakaszok a víznyerésre alkalmas, karsztosodott triász időszaki mészkő-összlet vonatkozásában (7–8. ábra).

A Vári-pusztá-1. számú vízkutató sekélyfúrás fúrómagjainak földtani-kőzettani leírása:¹³

1. 40,0–41,0 méter, maghossz: 0,45 m

Mészkő: szürkés rózsaszínű, barna árnyalattal. 5–10 cm-es darabokból, közel függőleges litoklázisokkal, némelyik nyitva van. Helyenként erős oldási nyomokkal, 3–4 cm-es nyitott járatok kalcit bevonattal. A régi litoklázis kitöltések „belógnak” a fiatal oldási üregbe. Az oldási járatok több magdarabon is jól követhetők. Valószínűleg ma is aktív vízáramlási útvonalak.

2. 60,0–61,0 méter, maghossz: 0,60 m

Mészkő: barnásszürke, vörösfoltos, igen kompakt. 12–13 cm-es darabokból áll. Rétegződés nem észlelhető. A függőleges irányú nyírási repedezettség (kitöltve kalcittal és limonittal) itt is elterjedt. Dolomit kristálykék ritkásan elszórva, egyes szakaszokon előfordul. Foltokban limonitos festődés, és oldási járatok itt is jellemzőek. Friss törésfelületen – ahol ép a kőzet – a középszürke mészkő jellegzetesen drapp színű, alakatlan foltokkal tarkított.

3. 80,0–81,0 méter, maghossz: 0,46 m

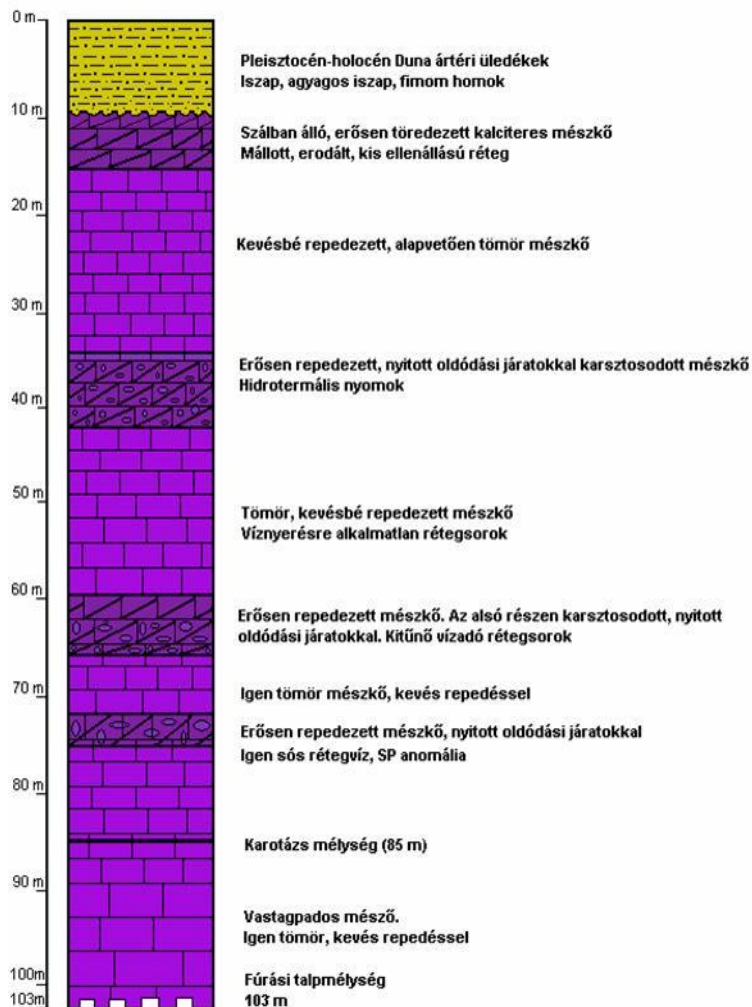
Mészkő: világos drapp színű, tömött, a csarnótai kőfejtő mészkövéhez hasonló, rétegzetlen kőzet. 2–8 cm-es darabokból áll, helyenként limonittal festett, függőlegesen repedezett. A repedések itt is két generációsak. Az idősebb kalcittal, limonittal kitöltött, a fiatalabb néha agyagos. Ez utóbbiak kioldási járatokat képeznek. Mindkét repedésrendszer közel függőleges, de nem túl sűrűn helyezkednek el (2–4 db fordul elő egy-egy mintában). Némelyik litoklázison enyhe sztilolitos nyomok is megfigyelhetők.

4. 99,0–100,0 méter, maghossz: 0,82 m

Mészkő: rózsaszínes, világos drapp színű, vastagpados mészkő. Kissé világosabb az előbbi maganyagánál és kevésbé töredezett, azaz főleg nagyobb méretű (12–25 cm) darabokból áll. A függőleges nyírási nyom 0,5–1 cm-es sávban

¹³ SZEDERKÉNYI 1997, 1–7.

végigvonul a magon, helyenként oldási üregekkel, illetve limonit festődéssel tarkítva. Előfordul, hogy 1–1, 5 cm méretű nyitott járatokat formál. Rétegzettség nem látható.

7. ábra: A Vári-pusztá -1. számú vízkutató sekélyfúrás földtani szelvénye

0,0 - 10,2 m.	Holocén-pleisztocén korú Duna ártéri üledékek: iszap, iszapos agyag, agyagos finom homok. Szürke.
9,0 - 15,0 m.	Szállban álló, de erősen töredezett, repedezett triász mészkő. Egykori felszíni előfordulása miatt mállott, erodált, ami a fajlagos ellenállás viszonylag alacsony értékével jelentkezik a karotázs szelvényen
15,0 - 34,5 m.	Alapvetően tömör mészkő, kevésbé repedezett. 2 - 4 méter vastagságú eltérő ellenállású rétegek összességéből áll.
34,5 - 42,8 m.	Erősen repedezett, nyitott oldódási járatokkal karsztosodott mészkő. Jelentős vízáadó képességgel rendelkezik.
42,8 - 60,0 m	Tömör, az előző rétegsornál kevésbé repedezett mészkő. Víznyerésre nem alkalmas mélységszakasz.
60,0 - 66,0 m.	Erősen repedezett mészkő. A 64,0 - 66,0 m. közti szakaszon karsztos nyitott oldódási járatokkal. Kitűnő vízáadó képességű.
66,0 - 73,0 m.	Igen tömör mészkő, kevés repedéssel. Valószínűleg azonos a fűrómagok kőzettani leírásában szereplő úgynevezett. vastagpados mészkővel.
73,0 - 75,5 m.	Erősen repedezett mészkő, nyitott oldódási járatokkal. A karotázs szelvény alapján a fűrásba bejutó rétegvíz itt a „legsósabb”. E helyen jelentkezik a legkisebb elektromos ellenállás, SP anomália.
75,5 - 103,0 m.	Igen tömör vastagpados mészkő, viszonylag kevés repedéssel.

8. ábra: A Vári-pusztá -1. számú vízkutató sekélyfűrés geofizikai adatok alapján értelmezett földtani rétegsóra

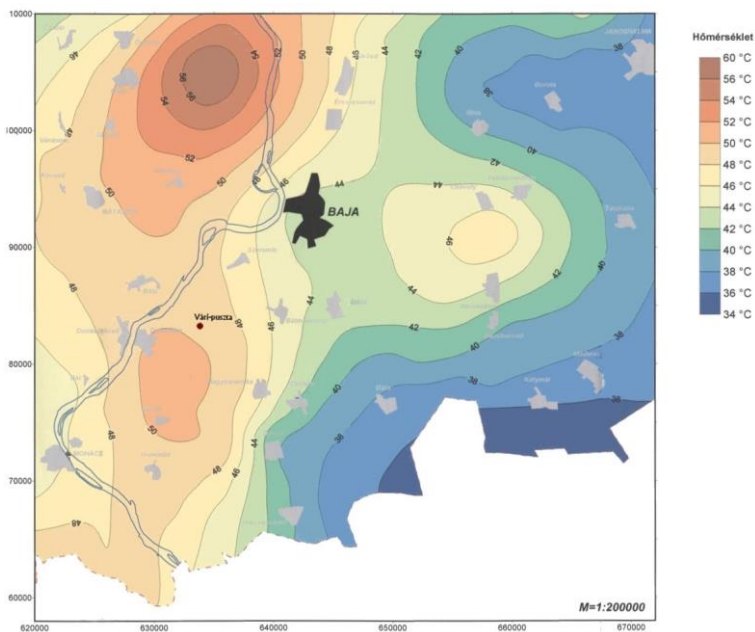
A Vári-pusztá-1. számú vízkutató sekélyfűrés karszt- és vízvizsgálati eredményei:

A fűrés lemélyítése után alkalmazott kompresszoros eljárás 1500–1800 liter/perc folyamatos vízhozamot eredményezett. Az adott fűrésátmérő (152 mm) mellett ez kiugróan magas érték, és jelzi, hogy a kinyert víznek folyamatos utánpótlása van a karsztos kőzetekből. A kútfejnél jelentkező pozitív nívó jelzi, hogy az itt kinyerhető víz jelentős része alulról felfelé áramlik (pozitív hidrosztatikus nyomásgradiens). A kinyert víz hőmérséklete 14,8 °C, amely magasabb, mint az adott átlagmélységből elvárható lenne. A mélységi feláramlásra utal a víz gáztartalma és gázos összetétele is. A fűrásból vett vízminta laboratóriumi elemzése azt mutatja, hogy a fűrásból kinyerhető víz kémiai összetétele és oldott gáz komponensei több tekintetben sem elégitik ki az ivóvizekre vonatkozó szabványok követelményeit. A várakozásoknak megfelelően a vári-pusztai karsztos triász mészkő kiváló vízáadó kőzet, ám ivóvízként történő felhasználásra kémiai összetétele alapján nem alkalmas. A gáztalanítás és sómentesítés annyira megnövelné az ivóvíz önköltségét, hogy kinyerése gazdaságtalanná válna. Kiemelendő azonban, hogy a fűrés térségében nagyobb mélységben (300–400 m.) jelentős sótartalmú, gázos termálvizek előfordulása valószínűsíthető. Ilyen magas ásványosodottsági fokú vizek általában szénhidrogén lelőhelyek térségében, vagy azok peremén fordulnak elő, ezért a fűrés térsége más aspektusból ugyan, de továbbra is földtani, hidrogeológiai vizsgálatok, továbbá

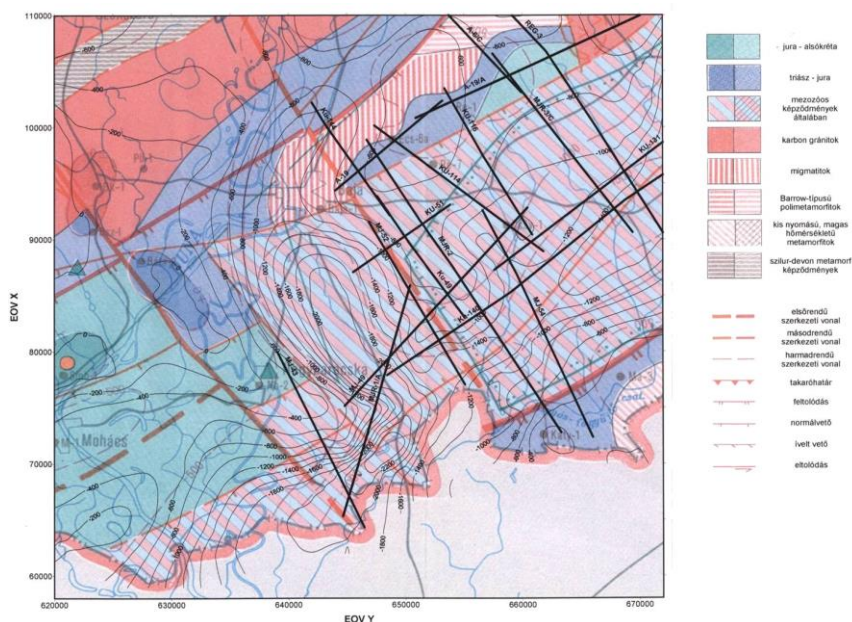
nyersanyagkutatótárgyát képezheti (9. ábra). A gázos karsztvíz ásványi összetétele és a víz-, illetve gázhőmérséklet adatai alapján a vári-pusztai képződmény potenciális gyógy-, valamint termálvíz lelőhely is lehet, amennyiben a kutatófúrás mélyítése a jövőben megvalósul. Becslések alapján a víztároló kőzettest hőmérséklete 500 méteres mélységben elérheti az 50 C°-ot, 1000 méteres mélységben akár a 70–80 C°-os hőmérsékletet is (10. ábra).

Jellemzők és anyagok	Mértékegység	Szabványban meghatározott felső határérték	Vári-pusztai sz. fúrás vízében meghatározott érték
Ammonia	mg/l	2,0	3,36
Összes keménység	CaO mg/l	350	401
Fajlagos vezetőképesség	µS/l	1600	2204
Vas	mg/l	0,3	1,44 (!)
Mangán	mg/l	0,1	0,27
Metán	l/m ³	0,8	11,26 (!)
Széndioxid	térfogat %	minta: 17,71	levegőmentes: 19,74

9. ábra: A vízkémiai vizsgálatok részeredményei

10. ábra: A víztároló karsztos kőzettest becsült hőmérséklete 500 méter mélységben

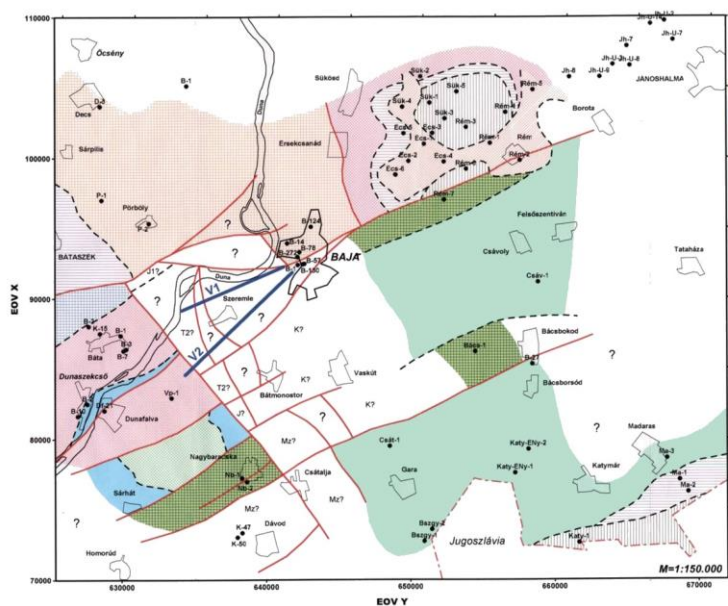
11. ábra: A pre-neogén aljzat minősége és szerkezete a Mohácsi-sziget térségében

A geofizikai vizsgálatok eredményei

A Bába–Vári-pusztá–Nagybaracska mezozoos vonulat szerkezeti viszonyairól a bajai termálvízkutató fúrások, és a földtani környezet geofizikai vizsgálatai eredményeként kaphatunk közelebbi képet (11. ábra). A Bábától Nagybaracskaig húzódó elfedett gerinc északkeleti és délnyugati oldalról bonyolult tektonikai szerkezetekkel határolt, és megtalálható benne pikkelyes formában a teljes villányi mezozoikum. Az egész Dél-Magyarország medencealjzatában érvényesülő villányi-hegységi felső kréta tektogenezis nyilvánvalóan jelentkezik a Mohácsi-sziget térségében is, kutatási területünkön azonban hatása kevésbé érvényesül. Baja térségében már kis amplitúdójú alsó- és középső-miocén mozgásokat jeleznek a legújabb szeizmikus szelvények. E mozgások viszont elég nagyok ahhoz, hogy a medencealjzatot töredezteté alakítsák (12. ábra).¹⁴ A Bajától délre elhelyezkedő mélymedence rétegtani és szerkezeti viszonyait már az 1959-es szénhidrogén kutató fúrások és szeizmikus mérések, valamint a 2002-es és 2007-es bajai termálvíz lelőhely kijelöléshez kapcsolódó geofizikai kutatások meglehetősen jól feltárták. A sülyedék peremi részei helyenként felszínen, vagy felszín közelében vannak, és ismert mezozoos kőzetekből állnak. A vizsgált Nagybaracska–Vári-pusztá–Bába vonal ennek a peremnek a keleti

¹⁴ HAAS 1993, 278; SZEDERKÉNYI 2005, 209–215.

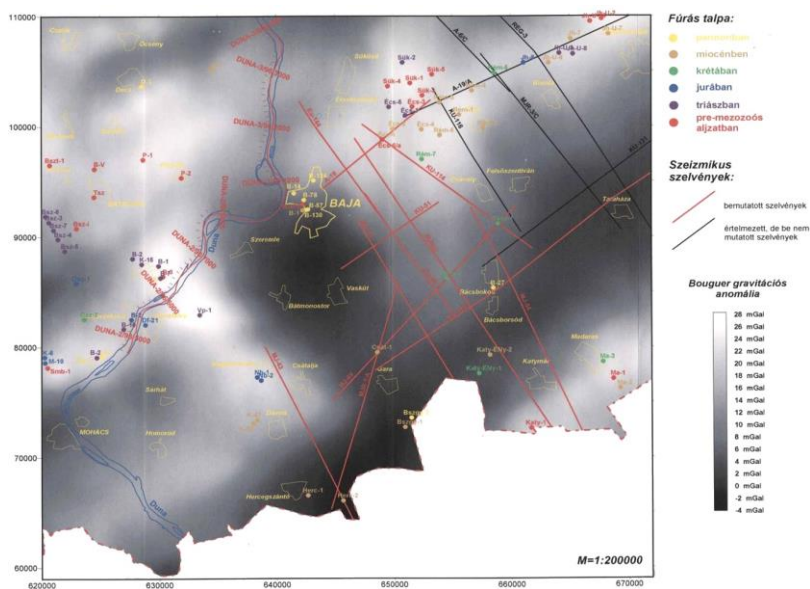
részét képezi. A fiatal üledékekkel kitöltött medence aljzatáról feltételezhetnénk, hogy nagy mélységben ugyanaz a triász mészkő képezi, amely jelen vizsgálatunknak tárgya. A képződmény nem vonul zavartalanul Baja irányába, a gerinc széles tektonikai zónával, igen meredeken határolódik le északkeletről. A zónán belül akár az óidős kristályos aljzat képződményei is jelen lehetnek. A triász (esetleg jura, vagy alsó kréta) képződmények a vizsgált refrakciós szelvények mentén egészen Baja városának déli határáig húzódnak, jelezve azok rétegtani és fizikai állapotbeli azonosságát. Bajánál a medencealjzat kristályos palára, illetve gránitra vált. Az észak felé tektonikusan megszűnő mezozoos képződmények közt rétegtanilag és kőzettanilag is lényeges különbségek adódnak.¹⁵ A Villányi-zónához tartozó triász, jura, és kréta karbonátos kőzetek karsztosodási hajlandósága eltérő. Az eltérő tulajdonságok megszabják a kőzetek víztároló és vízleadó képességét is, hiszen a karbonátos kőzetek repedezettségi és karsztosodottsági mértéke dönti el azok vízkészletét és vízleadási paramétereit. A Villányi-zóna alsó-kréta kőzete valamennyi mezozoos karbonátos kőzet közül a legjobban képes karsztosodni (ezáltal a legjobb vízádó), ellenben a jura (dogger – alsó malm) tűzköves mészkő képes a legkevésbé ugyanerre. (A tapasztalatok szerint még töredezettsége ellenére is vízrekesztő.)

12. ábra: A Mohácsi-sziget térségének tektonikai- és aljzattérképe

¹⁵ SZEDERKÉNYI 1997, 1–7.

A szeizmikus szelvények tanúsága szerint a mezozoos aljzat felső határa csakis eróziós felület lehet. E kőzetek minden bizonnyal évmilliókon keresztül a felszínen voltak, karsztosodhattak, majd erre a karr felszínre éles határral miocén rétegek települtek.¹⁶ A földtani környezetből következően ez a mezozoos köztömeg legnagyobb valószínűséggel alsó- és középső-triász korú lehet, amely a miocénhez hasonló igen éles eróziós határral, alapkonglomerátummal települ az idős kristályos aljzatra. Ezt több mint 200 méter vastagságban alsó-triász homokkő-összlet követi (Jakabhegyi Homokkő Formáció), amely éles határ nélkül átmegy agyagos, majd gipszes rétegekbe. A mezozoos aljzatnak csak a legfelső 200–250 méter vastagságú szakasza állhat karbonátos kőzetekből, legfőképpen középső-triász mészkőből. A nyilvánvalóan karsztosodott triász mészkő-összlet hidrogeológiai viszonyait az alsó-miocénben bekövetkezett tektonikus átmozgatás (nagyfokú töredezettség) csak javította. A vízkivételhez köthető mérések kapcsán kétféle szeizmikával is bizonyított, hogy az aljzatot a medencében szinte biztosan karbonátos kőzetek, nagy valószínűséggel alsó-kréta, vagy dogger rétegek, nagyobb mélységekben feltételezhetően triász anizuszi képződmények alkotják.¹⁷

13. ábra: Bouguer gravitációs anomália a Mohácsi-sziget térségében

¹⁶ Nem véletlenül merült fel már több alkalommal, hogy ivóvíz, vagy termálvíz nyeres céljából érdemes geofizikai módszerekkel e régiót alaposabban szemügyre venni.

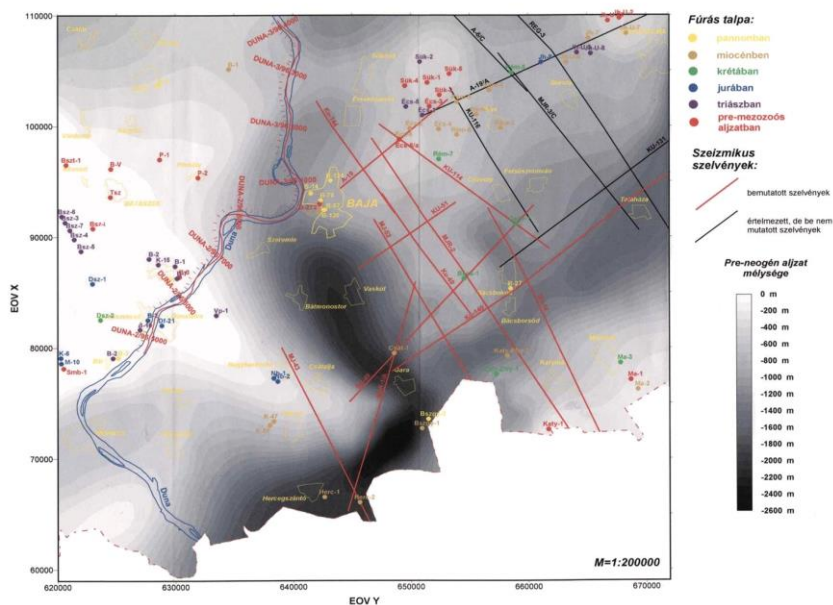
¹⁷ SZEDERKÉNYI – ULBRECHT 2007, 1–13.

A Mohácsi-sziget ivóvíz ellátásának elősegítése céljából a Központi Földtani Hivatal kutatásokat kezdeményezett az 1970-es években. A mészkőből álló medencealjzat kutatását előbb geoelektromos módszerrel, majd Nagybaracska térségében mélyfúrással folytatták. Két kutatófúrás is létesült, amelyből alkáli-hidrogénkarbonátos, kloridos, szén-dioxidban dús ásványvíz tört fel magas metán tartalommal. A vizsgálatok újabb adatokkal szolgáltak a mezozoos medencealjzat bizonytalan földtani környezetével kapcsolatban. A gravitációs mérési hálózat adatai szerint a Mohácsi-sziget északi részén egy északnyugat-délkeleti csapásirányú, eltemetett medencealjzat felszínközeli vonulata mutatható ki. Ez a vonulat a bátai hegytől indulva a fiatal üledékek alatt 2–3 km szélességű, igen tagolt felszínű gerincet alkot Vári-pusztá érintésével Nagybaracska község délkeleti határáig terjedően. Hazánk területének legnagyobb síkvidéken mért gravitációs anomáliáját adó eltemetett vonulat Vári-pusztánál kerül a felszínre (13. ábra). Az észak-északnyugati dőlésirányú, meredeken álló, töréseket és gyűrődéseket egyaránt mutató középső-triász anizuszi mészkőhalom rétegtani csapása a Mecsek hegység általános csapásirányával párhuzamos. A próbafúrások, valamint a részletes geoelektromos kutatások igazolták a gravitációs mérések helyességét, és pontosították a vonulat mélydomborzati képét. Megállapítást nyert, hogy a mezozoos vonulat nem csak Vári-pusztánál rendelkezik felszínközeli részekkel, hanem Nagybaracska község területe alatt is, ahol helyenként 50–60 méternél sekélyebb mélységben helyezkedik el a gerinc második, Mohácsi-szigeti csúcsa. A vonulat adott helyzetű jelenléte benne rejlő nagy tömegű karsztvíz-potenciált helyezett kilátásba, amelyet a Nagybaracska területén mélyítették kutatófúrások igazoltak. A fúrás által feltárt rétegsor (1973) villányi-hegységi és Mecsek hegységi jura-kréta kifejlődés különleges vegyületéből áll. A villányi típusú karbonátos rétegsort mecseki típusú alkáli diabáz összlet, és a mecsekihez hasonlítható berriasi alapbreccsa jellemzi. A különleges földtani kifejlődés miatt a Központi Földtani Hivatal 1976-ban 1000 méter mélységű folyamatos magfúrással mélyülő fúrást kezdeményezett azzal a szándékkal, hogy olyan földtani alapfúrás mélyüljön, amely a jura képződmények alatti – Vári-pusztánál felszínen lévő triász anizuszi – feltételezett karszt vizét csapolja meg. A mélyfúrás földtani célját tekintve csak részben tekinthető sikeresnek. A szakaszos magvétellel mélyült fúrás végül nem érte el a feltételezett mélykarsztot, így a jura képződményeket sem tárta fel teljesen. Mindazonáltal a részletes fúrási maganyagvizsgálatok hiányosságában is értékes rétegtani anyagot és korrelációs jelentőségű ismereteket szolgáltatottak. A két fúrás rétegsora és a megelőző geofizikai vizsgálatok egyértelműen igazolják, hogy valóban töredezett, zúzott zónákkal átjárt és enyhén gyűrt karsztvíz adó mezozoos közettömeg alkotja a Bata–Vári-pusztá–Nagybaracska gerincvonulatot (11–12. ábra).

A vári-pusztai szigettrög földtani környezetének mélyszerkezeti képe

Vári-pusztától északi irányban egy markáns, a Baja-Báta északkeleti csapásirány mentén húzódó eltolódásos vetőzónát találunk. A Duna vonaláig terjedő dunántúli területen gránitra települő alsó-triász Jakabhegyi Homokkő roncsok, vagy a gránit felszínére közvetlenül települő pannóniai rétegek, és pleisztocén-holocén Dunahordalékok jelentkeznek. A gránitmurvás pannóniai rétegek és a ráakódott alluviális üledékek együttesen sem haladják meg a 400 méteres vastagságot. Az eltolódásos törésvonaltól északkeletre egy boltozatszerkezetet találunk, amely gneisz és csillámpala boltozat magból és felette periantiklinális szerkezetű alsó-triász Jakabhegyi Homokkőből áll. A homokkőre alsó-triász werfeni rétegek települtek, miközben a középső-triász anizuszi medencealjzat itt teljesen hiányzik. Az aljzat-kiemelkedés felszínére Érsekcsanád térségében szarmata és bádeni korú rétegek rakódtak, melyek partközeli fáciese durvahomokból, konglomerátumból és durvamészkből áll. A fenti rétegekre települő alsó-pannóniai agyagos, agyagmárgás, agyagmárga-homokos rétegsor rossz vízleadó tulajdonságú, nem így a felső-pannóniai. Bajától északra (az eltolódásos vetőöv és az érsekcsanádi egység között) migmatit aljzatot találunk, rátelepülő nagy vastagságú miocén és pannóniai rétegekkel. A vetőzóna déli oldalán nagy vastagságú alsó- vagy középső-kréta korú mészkő-mészmárga tömeget tárt fel a Rém község körzetében mélyült szénhidrogén-kutató fúrás. Kifejlődése alapján elképzelhető, hogy fiatalabb is lehet a rétegsor, amely akár Baja városának nyugati széléig is húzódhat. A Mohácsi-szigetet keletről határoló területrészt jelentős hányada bizonytalan aljzatú és kifejlődésű mezozoos képződményekből áll. Csávoly község térségében a medencealjzat sok száz méter vastagságú szenon mészmárgát rejt, melyben agyagos-márga és mészkő betelepülések is jelentkeznek. Nem kizárt, hogy a mészmárga északkelet-délnyugati csapással keleti irányból benyúlik Baja városa alá. A képződmény déli határa a Bácsbokod környéki, hasonló csapású középső- és alsó-kréta mészkővonulat. Bácsbokod községtől nyugatra, illetve délnyugatra a medencealjzat nagy vastagságú, nem túl nagy mélységben elhelyezkedő alsó- és középső-kréta mészkőtömegből áll (Nagyharsányi Mészkő Formáció). E képződmény határozottan délkelet-dunántúli, szűkebben értelmezve villányi-hegységi kifejlődésű. Kitűnő hévíz szolgáltató karsztosodott kőzet (Szigetvár, Majs) fedőjében felső pannóniai rétegekkel. A Báta–Vári-pusztá–Nagybaracska vonaltól keletre, az eltolódásos vetőövtől déli irányban egy nagy mélységű, ismeretlen aljzatú, bonyolult tektonikai felépítésű medencét találunk. Ez a már említett bajai mélymedence területe (14. ábra). Kelet felé a csávolyi szenon, valamint a bácsbokodi alsó-kréta mészkőterülettel érintkezik. Ez a vizsgált térség geológiai „fehér foltja”, hiszen a medencealjzat közettani minőségére, rétegtani felépítésére, szerkezetére vonatkozóan csupán feltételezések vannak. Az ismeretlen aljzatú, bonyolult tektonikai felépítésű medence mélysége a szeizmikus mérések szerint 2200–2500 méter. Néma információt az 1959-es szénhidrogén-kutatások kapcsán készített szeizmikus felvételek, és a peremeket

érintő geoelektromos mérések, valamint a legújabb szeizmikus felvételeink adnak. Az 1924/25-ös sikertelenül lemélyített kutatófúrásról kevés adatunk van, a korabeli feljegyzések szerint nem érte el a medencealjzatot. A medence északról, nyugatról és délről tektonikailag lehatárolható. Az aljzat lehet kristályos (gneisz, csillámpala) vagy karbonátos, bár a szakértők szerint a középső-triász, vagy alsó-, esetleg középső-kréta tömeg nagyobb eséllyel valószínűsíthető. A medenceüledékek a mély süllyedékben az alsó-miocéntól a pleisztocénig folyamatosak, alsó szakaszukban agyagos, durvatörmelékess rétegeket tartalmaznak. Nagybaracskától délkeletre a medencealjzat nagy valószínűséggel kréta korú, szenon, jobb esetben a bácsbokodihoz hasonló alsó- és középső- kréta. A csátaljai szénhidrogén-kutató fúrás az alsó-miocénig hatolt, és szintén az ottangitól a pleisztocénig hiánytalan rétegsorral szolgált. Ez 2000 méter vastag üledéket jelent, melyből a felső 1000 métert kárpáti, bádeni és szarmata karbonátos kőzeteket tartalmazó, durvaszemcsés, konglomerátumos, homokkőves rétegek alkotják. A Bába-Vári-pusztán-Nagybaracska gerinctől nyugatra a medencealjzatot jórészt jura és alsó-kréta kőzetek alkotják.

14. ábra: A pre-neogén aljzat mélysége fúrások és szeizmikus szelvények alapján

A tektonikailag és rétegtanilag egyaránt bonyolult felépítésű mészkőgerinc Nagybaracska települése alatt az említett két mélyfúrás által is feltárt. A két fúrás egymástól alig 250 méterre található, de a mezozoos rétegsorok igen eltérőek. Ennek magyarázata a gerincevonulat morfológiai tengelyére merőleges csapású,

virágszerkezetű törésrendszerben keresendő. A Nagybaracska-1. sz. fúrásban a felpikkelyezett helyzetű középső-kréta (albai) mészkő alatt egy mecseki típusú, nagy vastagságú alkáli bazalt láva és agglomerátum sorozat jelentkezett, amely néhány méter vastagságú berriázi tufás homokkőre és mészkő breccsára települt. A Nagybaracska-2. sz. fúrásban csak néhány vékony alkáli bazalt szill képviseli a vulkanitokat, viszont turbidites, földpátos homokkő-konglomerátum (Bólyi Homokkő Formáció) települ az apti-albai, nem túlzottan vastag Nagyharsányi Mészkő Formáció közeteire. Mindez 3–400 méter vastagságú felső-jura tűzköves mészkő tömegben fekszik. A jura-kréta időszaki karbonátos közettömeg alatt a toarci márgás rétegek feltáratlan fekéjében minimálisan 600 méter vastagságú középső-triász (anizuszi) mészkő rejlik. A térség aljzatmélységére vonatkozóan az 1996-ban készített nagyfelbontású szeizmikus adatrendszer kiértékelése volt segítségünkre.¹⁸ A gravitációs (Bouguer) anomália térképek jól mutatják a fiatal üledékekkel kitöltött mélyebb medence-területek és a nagyobb sűrűségű képződmények – pl. a kiemelt aljzattal rendelkező területek – határait. Az eltérő sűrűségű közzetek gravitációs hatásuk alapján tömegtöbbletet (pozitív anomáliát) vagy tömeghiányt (negatív anomáliát) jeleznek. Segítségükkel a markáns, medence-aljzatot is elvető, vagy erősen eltérő sűrűségű összleteket elválasztó törések, szerkezeti zónák is jól azonosíthatók. A gravitációs anomália térképek és a szeizmikus szelvények jól korrelálnak egymással, kiegészítik, illetve ellenőrzik a geoelektromos mérések eredményeit. Negatív anomáliák általában a fiatal üledékekkel kitöltött medencékhez köthetők, a pozitív anomáliák többnyire a nagyobb sűrűségű és tömegű képződményekhez, felszíni, vagy felszín közeli, fedett helyzetű hegységekhez. A térképeken szembetűnő a Bata–Vári-pusztá–Nagybaracska vonallal jelzett aljzatgerinc igen magas pozitív gravitációs anomália értéke. Ez a gerinc alkotja a negatív gravitációs értékekkel bíró bajai mélymedence délkeleti peremét. A medenceterület és a magaslat között a gravitációs tér igen gyorsan változik, ami arra utal, hogy a lesüllyedt és kiemelt terület között egy elsőrendű törési zóna húzódik, mégpedig északnyugat-délkeleti irányú csapással. A szeizmikus térképek eredményei mindezt megerősítik (13–14. ábra).

A Duna vonalát érintő nagyfelbontású szelvények rávilágítanak, hogy Bajától délkeletre a medence-aljzat tektonikusan, azaz törésvonalak mentén szakaszosan egyre mélyebbre kerül. A szeizmikus szelvények szerint az aljzat lankásan billen a medence tengelyének irányába. Az aljzatot elért bajai fúrások kristályos képződményeket tártak fel, ám a gravitációs értékek gyors változása az aljzatminőség hirtelen megváltozására utalhat. Ennek magyarázata nem más, minthogy a kristályos aljzat Baja alatt törések mentén kibillenve, hirtelen nagyobb mélységbe zökken. Délnyugat felé (Szeremle irányában) a Bouguer anomália stabilan negatív, ami arra utal, hogy az aljzatban nincs lényeges minőségi változás. Az azonban továbbra sem ismert, hogy Vári-pusztá és a közeli Baja délnyugati határa közötti területen hol változik át a triász karbonátos aljzat

¹⁸ SZEDERKÉNYI – ULBRECHT 2002, 1–35; SZEDERKÉNYI – ULBRECHT 2007, 1–13.

kristályosra. Mindamellet a mezozoos képződmények jelenléte Baja és Vári-pusztá határában takarós pikkelyek, vagy tektonikus ablakok formájában is elképzelhető. A gravitációs kép alapján azonban a legvalószínűbb, hogy a bajai mélymedence aljzata jórészt kristályos kőzetekből áll, az aljzatminőség pedig csak a Szeremle-Bátmonostor vonaltól délnyugatra vált át a Vári-pusztá térségében feltárt karsztvíz adó triász sorozatba (11–14. ábra).

Összegzés

Talán nem véletlen, hogy a szakmai körökben is kevésbé ismert vári-pusztai szigetrög csak az utóbbi időkben került a földtani kutatások látóterébe, hiszen a legújabb kutatási eredmények a tudományos érdeklődés kielégítésén túl a képződmény gazdasági hasznosíthatóságának lehetőségét is felvetik. A kutatási területen mélyült vízkutató fúrások eredménye, valamint a többcélú geofizikai vizsgálatok elemzése alapján magas sótartalmú gázos termásvíz előfordulása feltételezhető a szigetrög mélyebben fekvő vízáadó rétegeiben. A felszínre jutott karsztvíz hőmérséklete, szokatlanul magas széndioxid tartalma és oldott metán koncentrációja alapján a térség a jövőben más aspektusból ugyan, de továbbra is földtani, hidrogeológiai vizsgálatok, valamint szénhidrogén-kutatás tárgyát képezheti.

Irodalom

- BARANYI 1994 = Baranyi István (szerk.): *A Dunafalva vári-pusztai mészkőelőfordulás geoelektromos vizsgálata*. Nagybaracska 1994.
- CSÁSZÁR 2005 = Császár Géza (szerk.): *Magyarország és környezetének regionális földtana I. Paleozoikum-paleogén*. Budapest 2005.
- HAAS 1993 = Haas János (szerk.): *Magyarország litosztratigráfiai alapegységei. Triász*. Budapest 1993.
- HAAS 2004 = Haas János (szerk.): *Magyarország geológiája. Triász*. Budapest 2004.
- SZEDERKÉNYI – ULBRECHT 2002 = Szederkényi Tibor – Ulbrecht László: *Földtani lehetőségek termásvízkutató fúrás lemeltyítéséhez Baja városában és környékén*. Budapest 2002.
- SZEDERKÉNYI – ULBRECHT 2007 = Szederkényi TIBOR – Ulbrecht LÁSZLÓ: *Földtani szakvélemény a bajai termálkút helykijelöléséhez*. Szeged 2007.
- SZEDERKÉNYI 1964 = Szederkényi Tibor: A baranyai Duna menti mezozoos szigetrögök földtani viszonyai. *Földtani Közlemények* XCIV. I. füzet (1964) 27–32.

- SZEDERKÉNYI 1997 = Szederkényi Tibor (szerk.): *Zárójelentés a Vári-pusztá-1 sz. vízkutató fúrás vizsgálati eredményeiről*. Pécs 1997.
- SZEDERKÉNYI 2005 = Szederkényi Tibor: Ma már nem látható, jelentős kőzetkibúvások Tolnában és Baranyában a Duna mentén. In: Dövényi Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Tóth Józsefnek*. Pécs 2005, 209–215.
- SZENTHE 2003 = Szenthe István: *Adalékok a Mohácsi-sziget földtani felépítéséhez.*; <http://www.kbfi-triasz.hu/Esettanulmanyok-11> (Letöltés: 2017.12.18.)
- TÖRÖK 1993 = Török Ákos: Egyenlejtés karbonát rámpa üledékképződés a mecseki középső-triaszban. *Általános Földtani Szemle* XXVI (1993) 281–295.
- VADÁSZ 1961 = Vadász Elemér: *Magyarország földtana*. Budapest 1961.
- WEIN 1974 = Wein György (szerk.): *Délkelet-Dunántúl geológiája és felszínfejlődése*. Pécs 1974.

Képek forrása

- 1. ábra:** DDNP
- 2. ábra:** HAJDÓK 1962
- 3. ábra:** SZEDERKÉNYI 1964 nyomán saját szerkesztés
- 4. ábra:** saját felvétel
- 5. ábra:** geoelektromos szelvények adatai alapján saját szerkesztés
- 6. ábra:** saját felvétel
- 7. ábra:** fúrási adatok alapján saját szerkesztés
- 8. ábra:** SZEDERKÉNYI 1997 nyomán saját szerkesztés
- 9. ábra:** Geo-Consult Bt.
- 10. ábra:** Geomega Kft.
- 11. ábra:** Geomega Kft.
- 12. ábra:** Geomega Kft.
- 13. ábra:** Geomega Kft.
- 14. ábra:** Geomega Kft.

The Mohács Island, as potential thermal water and hydrocarbon reserve area

SÁNDOR KONKOLY

At the northern part of the Mohács Island, the Mesozoic basement rocks reaches the alluvial sediment covered surface. A limestone cliff outcrops at the bank of the local bywater mined in the previous centuries. The research area is East from Dunaszekcső village, 5 km away from the river bank of the settlement. This basement outcrop is the highest point of the Mesozoic Nagybaracska High and of the Mohács Island as well. As a tectonic horst consisted of crystallized Middle Triassic Anisusian limestone. This limestone is good candidate for water and hydrocarbon reservoir. The water reservoir characteristics of the Middle Triassic limestone is discovered recently with a shallow water exploration well on the Northern edge of the outcrop. The limestone is well karstified, and during the compressional water tests from 3 layers the flow rate is extreme high and continuous, 1500–1800 l/min with 14.8 °C temperature, which is higher than it was expected from this depth interval. Using this value for further estimation, the water temperature can be 50 °C in 500 m depth and even 70 °C in 1000 m depth. Because of the gas content of the karstic water, it is not suitable for consumption as drinking water without cleaning and de-gasification treatments, however the waters from the deeper layers could be utilized for thermal spas, medical treatments thanks to the high mineral content and temperature. Geophysical measurements show an extended buried structure towards the Baja Subbasin. Considering the good reservoir characteristics, this structure can be good trap for hydrocarbons as well. The aim of my work is to present the newest results of the research program and the possible economical potential of this karstic limestone reservoir.

Aktív turizmus a Mátrában

A turisztikai megújulás esélyeinek és lehetőségeinek vizsgálata

MÁLTESICS PÉTER

Bevezetés

A Mátra aktív turizmusát és annak kistérségekre lebontott turisztikai potenciálját feltáró kutatómunka elsősorban a térség fejlesztési lehetőségeit kívánja bemutatni az érintett terméktípus jellemzőinek feltárásával, bizonyos termékfajták kiértékelésével. Ha a hegyvidéki területek Magyarországon belüli piaci helyzetét vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy a klasszikus magashegységi sportok nem, vagy csak részben, más turisztikai termékekkel kiegészülve jelentenek versenyképes kínálatot a piacon. Ennek oka, hogy hazánkban egyszerűen hiányoznak azok a természetföldrajzi adottságok, melyek a környező nemzeteknél fontos gazdaságélénkítő szerepet töltenek be. Ezen okból kifolyólag a hazai piacnak a külföldi példák vizsgálata alapján a közép- és magashegységi sporttípusok esetében megfelelő figyelmet kell fordítani az esetlegesen felmerülő hiányosságok pótlására, a magyar aktív turizmust érintő aggodalmak és kételyek megfelelő kezelésére. A Mátra bemutatásában számos információ nyújt segítséget a tájegységek egyedi turisztikai-földrajzi képének meghatározásához. Ezen piaci kínálati fajtán belül a hegyvidéki terméktípusok átfogó áttekintéséhez és elemzéséhez elengedhetetlen a hiteles szakmai források használata, ennek kapcsán tehát dolgozatomban megfelelő és naprakész hivatkozásokra, korábbi személyes szakmai kutatásokra, szakirodalmakra és interjúkra hivatkozva alkotja meg tényfeltáró módon a Mátra aktív turizmusának leíró és elemző formáját.

Ahhoz, hogy a térség idegenforgalmát és annak fejlesztési javaslatait, megvalósítását, kivitelezési módját átfogóbban megismerhessük, a Mátrán belül található, mozaikos felépítésű kisebb területi egységek adnak segítséget, hiszen a hegyvidék nyújtotta kínálati formák komplexitása az érdeklődő számára átláthatóvá, ezáltal fogyaszthatóbbá teszi vizsgált területünk arculatát. Továbbá szükségsszerű megvizsgálni a kínálati eszközök és szolgáltatások mentén megfigyelhető lehetséges előnyöket és hátrányokat, azok jellemzőit és környezetükre gyakorolt közvetlen-közvetett hatásait, hogy a kész tények által következtetni lehessen bizonyos termékek melletti befektetésre, vagy azok elkerülésére. A tanulmány szélesebb körű értelmezéséhez szükséges modern térképi ábrázolások és grafikonos kimutatások pontos eligazítást biztosítanak az aktív turizmus termékeinek piacán, ezzel egyszerűbbé téve a termékek helyzeti pozíciójának megítélését. Mindeközben pedig számításba veszi azokat az építő jellegű ötleteket és kritikákat, melyek segítségével az érintett tájegységek turisztikai fejlesztése megvalósulhat. A kutatást kezdeményező motiváció alapvetően tehát a Mátra komplex idegenforgalmát hivatott megvizsgálni, elsősorban turisztikai termékesportokon keresztül.

Kutatástörténeti áttekintés

Összességében véve elmondható, hogy meglehetősen kevés igazi szakirodalom olvasható a Mátra Tájvédelmi Körzet turisztikai hasznosítása kapcsán, ebből kifolyólag a hegység sportturizmusát illetően sem találni naprakész információt. Némely szakmai kiadvány és internetes portál természetesen említést tesz a témáról, illetve bővíti a már létező ismeretanyagot, ezekből az információtüredékekből azonban nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, már csak azért sem, mert átfogó turisztikai könyvkiadvány eddig nem jelent meg ebben a témában. Ez részben azzal is magyarázható, hogy az említett mintaterület hiányából fakadóan nincs megfelelő összehasonlítási példa, amely alapján a Mátra turizmusa összevethető lenne a hazai hegységi turizmus egyéb jellegzetes ismertetőjegyeivel. Az eredeti hegyvidéki környezet, mely módszertanilag megfelelne a kutatás céljának, leginkább külföldi példákön keresztül ismerhető meg az Alpok és a Kárpátok hegyvonulataiban.¹ Egy hasonló jellegű összehasonlító kiértékelésnél azonban aligha beszélhetnénk reprezentatív, a hazai turizmust tükröző eredményekről.

A térség társadalomföldrajzi megközelítésben tett vizsgálatai többek között régészeti lelőhelyek feltárását, történelmi várak, néprajzi gyűjtemények és szőlőbirtokok turisztikai leírását dolgozzák fel, valamint kiértékelésre kerülnek az erdő- és vadgazdálkodások társadalmi hasznosítási folyamatai, ezen felül pedig a szervezett turistamozgalmak és természetvédelmi szervezetek tevékenységéről és történetéről kapunk információkat.

A szekunder kutatás eredményei a Mátra területén

A Mátra elhelyezkedése

A Mátra az Északi-középhegység belső vulkáni ívének tagjaként egy jól körülhatárolható részegységet képez a hazai középhegységeink sorában. Kőzetei vulkáni eredetűek, melyek kiváló adottságokat biztosítanak talaj termőképességének. A hegyvidéki arculatot magában hordozó középhegységi térszín az Alpok magyar megfelelője. Védett és szabadon megközelíthető természeti értékekkel Mátra-szerte találkozik a természetjáró, persze kellő elővigyázatossággal és kizárólag a kijelölt útvonalon keresztül látogatható a terület a védett fajok és életterük megőrzésének érdekében. Kiválóan körülhatárolható természetföldrajzi kereteken belül a Mátra egyedi kínálatot nyújt, melynek természeti kincseit kisebb, mozaikszerű tájak formálják egységes egészé (1. kép). A felsorolt vizsgálati témák jeles képviselői, többek közt a „Cartographia” térképsorozat egyik főszerkesztője, Baráz Csaba valamint Peták István, Misóczki Lajos, Dávid Lóránt és Veres Gábor is közreműködtek hasonló témájú tanulmányok elkészítésében.

¹ AUBERT 2011, 122–126.

1. kép: A Mátra térképe

A vizsgált terület turizmusföldrajzi áttekintése

A turizmus egy olyan társadalmi jelenség, amelynek folyamatát nem lehet komplex látásmód nélkül összefüggéseiben vizsgálni. Nincs ez másképpen a Mátra esetében sem. Mind a természeti viszonyok, mind a társadalmi közeg figyelembe vételével kell vizsgálni a turizmusfejlődés folyamatát, hiszen megfelelő infrastruktúra nélkül nem is valósulhatott volna meg a fejlesztések nagy része és az ebből megtérülő pénzügyi hozadék sem. Ehhez szükségessé vált a térségi települések üdülési funkcióinak egységes fejlesztési koncepciója, mindennek megvalósulási feltétele volt a turisztikai funkciók javítása oly módon, hogy a települések prioritásban lévő attrakcióira továbbra is nagy hangsúlyt lehessen fektetni.

Prioritásként szerepelt, hogy akcióprogramok szerint növeljék a helyi turizmus kínálatát az üdülési csomagok bővítésével, a fennálló főröhelyek számának növelésével, és mindezt a természeti és társadalmi környezeti értékek védelmének céljából. Lényeges szerepet kapott a vadgazdálkodás és az erdőgazdálkodás művelése alá bevont területek védelme, melyek közül kiemelésre került néhány nézőpont, mint:

- nem csak kifejezetten évszakhoz illő üdülési tevékenységek fejlesztése, ezzel is háttérbe szorítva a szezonalitást;
- adottságokra specializált üdülési tevékenységek megfelelő színvonalú fejlesztése;

- turisztikai érdekekből a reklám-, a marketing- és a propagandamunka erősítése, ami az utazásszervezés egyik elengedhetetlen feltétele;
- mennyiségi fejlesztés, azaz a kapacitáshiány megoldása, szem előtt tartva a tartózkodási idő növelését;
- az idegenforgalmi kínálat eddig szűk lehetőségeinek áthidalása, tehát a vízi- és télisportok igény szerinti növelése, illetve a szezonaltást nem igénylő gyógy- és termálturizmus adta lehetőségek kihasználása.²

A felsorolt fejlesztési javaslatokhoz olyan közgazdasági környezet és pénzügyi támogatás szükségességét kívánták elérni, mely elegendő tőkét biztosít az ésszerű tervezetek kivitelezéséhez, ideértve a banki hitelezést, vagy a külföldi-hazai vállalkozások támogatását is.

A *Magas-Mátra* esetében kiemelt feladatnak bizonyult a központi falvak üdülőhely-bővítése, a helyi bakancsos turizmus fejlesztése, télisportokhoz szükséges eszközök számának bővítése, többek között Mátrakeresztes és Mátraalmás példáján, de egyes kiemelt szerepkörű településeken a gyógyüdüléshez – például Mátraszentimre, Galyatető esetében – a turizmushoz szükséges feltételeket is biztosították. Mátraalmást egyebek mellett azért bővítették turisztikai eszközökkel, mert így tehermentesíteni lehetett Galyatető vendégforgalmát.

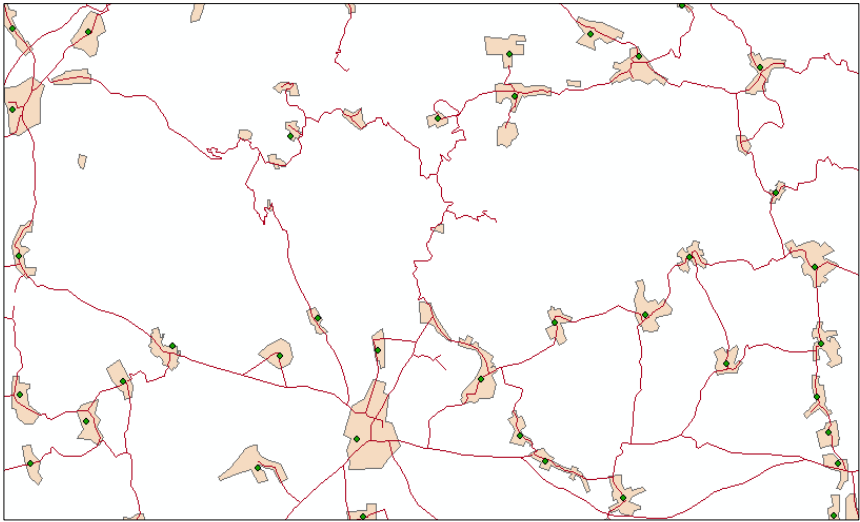
A *Nyugati-Mátra* térsége elsősorban a bakancsos gyalogtúrákat biztosító eszközök fejlesztésére szorult rá. Új túraösvények, menedékházak épültek, ezzel is kihangsúlyozva a turisták domináló szerepét (Hasznos, Mátrakeresztes). A hobbi-tevékenységek művelői itt ugyancsak kiteljesedhetnek, hiszen a vadászati turizmus, a természetjárás és az újszerű extrém sportok művelői (sárkányrepülés, tematikus parkok) a vonzerő jelenléte miatt látogatnak el a területre. Időközben bővült a pásztói termálfürdő nyújtotta kínálat mértéke is. Jelentős tehát a túrázás, a kulturális attrakciók, az extrém sportlehetőségek és a gyógykezelés jelenléte – bár ez utóbbi terméktípus dominanciája más területi egységben kap nagyobb jelentőséget.

A *Mátraalján* fellelhető vonzótényezők elsősorban az északi peremrészén a gyalogtúrázásra, a központi részen és a víztározók környékén az üdülési lehetőségekre specializálódtak. A Markazi Víztározót szegélyező hétvégi üdülőházak beépítésével turisztikailag homogénebbé változtatták a terület kínálatát, míg a kulturális turizmus a kisebb környező falvakban, vagy nagyobb településeken realizálódik.

A *Keleti-Mátra* szerepköre számos terméktípusra kiterjed. Gondoljunk itt a klimatikus gyógyüdülés kiváló adottságaira (Parád, Parádóhuta), a hobbi-turizmus termékeire (lovassport a gyöngyösi kistérségben, vadászati lehetőségek Mátraalmás, Mátrakeresztes környékén), vagy akár a termálüdülésre és a hozzá párosítható szép példára; Mátraderecskére, mely a gyógyhatású víz és

² VÁROSÉPÍTÉSI TUDOMÁNYOS ÉS TERVEZŐ INTÉZET 1990, 39–50.

a mofetta-gáz miatt jelentős látogatói forgalommal számolhat. A települések elhelyezkedése GIS térképen jól elkülöníthető (2.kép).

2. kép : Közúthálózati GIS térkép

A High-Tech Sportok Bázisának bemutatása

A tanulmány fő céljai közé tartozik, hogy vállalkozói oldalról tárja fel a hegyvidék turizmusának fő adottságait, azt elemezve kicsit letisztultabb képet adjon az érdeklődőnek a helyi kereslet és kínálat kapcsolatáról. Ebben a munkában számottevő segítséggel szolgált a High-Tech Sportok Bázisának tulajdonosa, Ocela Tibor, aki egy személyes beszélgetés alkalmával segített megválaszolni és megvitatni a Mátra aktív turizmusával kapcsolatos kérdéseket, problémafelvetéseket és egyéb javaslattevő kezdeményezések kérdéskörét.

Magyarországon jelenleg négy darab High-Tech Sportok Bázisa található, ami jövő évre még három taggal fog bővülni. A kezdeményezés kibontakozása egyfajta szolgáltatásbővítési igényre vezethető vissza, aminek célja, hogy a látogatóknak perspektívát nyújtson a hegyvidéki célterületeket illetően. Ebből kiindulva az elhatározás sem abból indult útjára, hogy a magyar egy síoktató nemzet, s hogy ez által mindenképpen sícentrumokat kell építeni, sokkal inkább a Mátra térségét lenne szükséges átalakítani egy négy évszakai desztinációvá, melyben a turisztikai termékek több évszakra rávetített ciklikus időszerezésére és rugalmasságára helyeződne nagyobb hangsúly.³ A jelenlegi turisztikai trendek is ezt a gyakorlatot támasztják alá, éppen ezért élveznek prioritást a változtatható

³ OCELA 2016.

és rugalmas termékcsoomagok és szolgáltatások. A csapatépítéssel foglalkozó cég programkínálata már csaknem kétszáz szolgáltatással rendelkezik, éves szinten pedig közel négyszáz programot sikerül megszervezniük. Számszerűsítve a dolgot, a vendégforgalom száma évi 60 ezer főre tehető, mely a termékek állandóságára és átfedésére vezethető vissza.

A sportbázis önmagát nem az extrém sportok oldaláról kínálja eladhatóvá, mindinkább olyan extrémnek tűnő, egyedi programkínálatot hirdetnek, melyek biztonságos, szórakoztató és családbarát programok, és nem minősülnek biztonság-technikailag kockázatosnak. Ahhoz a természeti adottságok sem alkalmasak elég mértékben, hogy extrém sportról beszélhessünk, éppen ezért olyan különleges a Mátra hegyvidéki kínálata, hiszen a helyi aktív turisztikai döntéshozatal nagyobb nyomáskényszer alatt, nagyobb teljesítményt vitt véghez, mellyel kiváló piaci példát tud mutatni azon osztrák, vagy skandináv területek számára, melyek még előnyösebb adottságokkal bírnak, mint a Mátra. Számos külföldi ország vesz példát a magyar piac önkiteljesedő technikáiról, mivel e terméktípus szimbiózisban van az autentikus elemekkel, gasztronómiával, kulturális élményekkel és az ez által kidolgozott szolgáltatáscsomaggal. Mivel a fő célcsoport a pénzügyileg tehetősebb réteg, ezért az ő szolgáltatásaik a leggyorsabban összeállítható csomagok.⁴

A szolgáltatás hozzáadott értékében rejlik az is, hogy a vendég nem egy eszközt bérel, hanem egy mátrai túra- és sorstársat szerez, aki a túrázót gyorsan és hatékonyan részesíti a természetjárás élményében, ez pedig a látogatót a tudás élményének befogadásával ruházza fel. Ugyanebben az értelemben kulturális élményt nyújt és autentikussá teszi az idegenvezető a Mátra térségét és ez az a kiegészítő szolgáltatás, melyet a bázis magáénak tudhat, így a hozzáadott érték megoszlása a szakértő szerint 40% eszköz-központú élmény, 60% szakmai munkatárs-központú élmény.⁵ A mai 10–18 év közötti generáció ingerküszöbe olyan magasan van jelenleg, hogy a szülő külön kihívással szembesül, mikor olyan programot keres, amivel össze tudja tartani a családot egy-egy szabadidős program keretében. Az élményszerzés garantált, mivel e high-tech készülékek nyújtotta lehetőségeket a magas anyagi értékük miatt otthon általában nem veszik igénybe a látogatók, amihez által már speciális kínálati terméknek minősül. Maga az oktatás szakmai jellegű, mely tartalmazza az elméleti tananyagot, a gyakorlati módszereket, illetve egy dinamikus, élményszerű előadói technikát, melyet minden túravezető elsajátíthat.

A High-Tech Sportok Bázisának turisztikai jelentősége

Megállapítható, hogy hatékony turizmusfejlesztési koncepciót olyan irányvonal mentén szükséges kidolgozni, melynek eszközei nem szokványos módon térnek el a környező általános trendektől. Konkrétizálva a Mátra példáját, jelen esetben tervezés alatt áll egy modern felvonó kialakítása, mely egyértelműen a

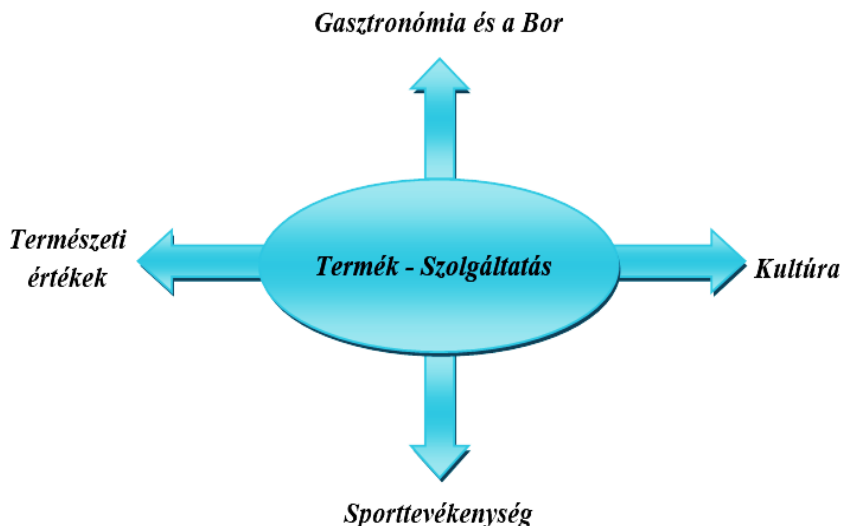
⁴ OCELA 2016.

⁵ OCELA 2016.

hegycsúcsok és sícentrumok könnyebb elérését teszi lehetővé, mellette pedig olyan szolgáltatások kidolgozásának szorgalmazása történik, melyek legalább 3–4 órával növelik a tartózkodás időtartamát – ide tartozik az alapellátás és étkeztetés, illetve komplex vendéglátás biztosítása a felvonó állomásain. A jelenlegi turizmusfejlesztési tervezet tartalmazza, hogy Mátrafüredtől Kékestetőig megépüljön a négy évszakos libegő, mely önmagában is képviselné az aktív turizmus vonzerejének jelenlétét. A vonzerő Magyarországon és Európában is egyedülállóan hosszú felvonórendszert jelentene, amely le- és felszállási lehetőséget biztosítana több ponton, többek közt Sástón, Mátraházán és a nyomvonalat érintő fontosabb sípályákon. Mivel négy évszakos termékínálatról beszélünk, ezért speciális kabinfülkék beszerzésére, illetve korszerű megállóhelyek kialakítására is szükség lenne. A gyöngyösi állomás területén P+R parkoló áll majd a látogatók rendelkezésére, akik így egy napos program alkalmával könnyen eljuthatnak a Központi-Mátra csúcsrégiójába, ahol a vendég folyamatos mozgásából és elfoglaltságból adódóan helyben marad, így rövid időn belül nincs késztetése a terület elhagyására. Fontos, hogy minden célszegmens megtalálja a magának való szolgáltatást – a családok, a párok, a nyugdíjas korosztály, a kisgyermekesek, a gyerekcsoportok, a céges vendégek és valamennyi réteg, aki összeállítja a személyre szabott programját, minél szélesebb spektrumon. Az elgondolás alapja magában foglalja a jó minőségű tömegközlekedést, melynek a libegő egy nagyszerűen működő pillére lehet, amennyiben megvalósul a fejlesztés.

A Mátra kifejezetten nagy előnye az M3-mas autópálya miatt a főváros gyors megközelítése, illetve a hegység egy órán belül elérhető közelsége Budapestről, ebből a szempontból a szolgáltatások a külföldi céges csoportoknak is elérhető távolságban vannak. Ez az egy órás időtávolságból származó helyzeti előny még javára is válik a desztináció látogatottságának, hiszen így a lemorzsolódás vagy szétszóródás esélye is csekélyebb. A közúthálózat javítását követően egy újabb típusú célcsoportra számítanak a döntéshozók – a motorosok, biciklisták célközönségére. Az utóbbi 2–3 év infrastrukturális fejlesztéseinek jóvoltából felújításra kerültek a környező főútvonalak felületi felszínei, szalagkorlátai, illetve a négycsillagos superior szállodák felújítására, mint látványos megvalósításokra is késztetés mutatkozik az aktuális kormány részéről.⁶ Egy saját szerkesztésű termékkapcsolati modell ábráján keresztül jól látható egy-egy kínálati elem jelentős szerepe (3. kép).

⁶ OCELA 2016.

3. kép : Átfogó termékstruktúra koncepciója (2016)

Kicsit ejtsünk szót a turisztikai módszerek helyi hatásvizsgálatáról is. Egy kellően széles spektrumon mozog a keresleti oldal felmérése, ami alapvetően akkor működik hatékonyan, ha a termékfejlesztő- vagy idegenvezető szakember egyfajta proaktív magatartáson keresztül személyesen kíséri a vendéget a vonzerő felé. Ezzel ellentétben mind a kisebb szállások, mind a szállásadók még nem készültek fel kellő módon a feladatra, az igények széles körű teljesítésére, míg a nagy szállodák programkínálata általában magában foglalja az aktív sportok komplex kínálatát. Az átlagosan eltöltött egy-két vendégéjszaka meghosszabbítása csak olyan módon lehetséges, hogy az adott szálloda minél több programot kínál a vendégek részére. A keresleti oldal aspektusából a vendég a szolgáltatást keresi, melyhez célterületet és szálláshelyet társít, vagy pedig a desztináción belül a szálláshely és annak programkínálata iránt érdeklődik. Lényeges megállapításunk tehát, hogy a közlekedés – a programkínálat – a szálláshely-szolgáltatás – a vendéglátás (étkeztetés) – a kultúra – és a sport összehangolt kínálatának bővítése szükséges a Mátra turizmusfejlesztéséhez.⁷ E komplexitásból nem szükséges nagyobb kínálatot hasznosítani, mivel nem lehet cél a látogató fizikai-szellemi kapacitásának megterhelése.

⁷ OCELA 2016.

Az aktív turizmus pilléreinek vizsgálata a Mátrában

Az aktív turizmus pilléreinek vizsgálata a Mátrában a jelenlegi síturizmus tükrében

Megállapítható, hogy hegyvidékeinken a hóval fedett napok száma 30–60 közé tehető, míg az összes csapadékmennyiség 20–25%-a hó formájában jelenik meg. A Mátra ettől az országos éghajlati jellemzéshez képest a maga évi szinten 100 napos hóborítottságával magasan kiemelkedik.⁸ Napjaink havas időjárásának radikális változékonysága miatt a síturizmus egy kényes és gyorsan változó trend a Mátra turizmusában. A hegység termékkínálatának függvényében alapvetően három területről beszélhetünk. Az első Mátraszentistván, melynek látogatottsága magasan vezeti a rangsort, erős lobbí tevékenységet folytat az új pályák és felvonók érdekében, ennek eszközeként pedig létrehozták a Chernel István Sí és Turisztikai Klasztert.⁹ A komplexum 10 pályával és akár 70–80 napos szezonnal is szolgálhat a látogatók számára, ennek ellenére azonban nem jellemző Gyöngyös város látogatása.¹⁰ A másik nagy bázis a Kékestetői Sícentrum, ahol visszatérő jelenség fejlesztés kiváló szándékán és a pénzügyi támogatáson túl, a védett területek érintettsége, a szigorú természetvédelmi szabályozás a ritka fajok fennmaradásának érdekében. A legmagasabb térszínen fekvő sípark 10 különböző pályával rendelkezik, ennek déli része könnyen hóágyúzható, míg az északi felén rövidebb és nehezebb szakaszok biztosítják a haladó szintű sportot. A vezetékes vízből történő hóágyúzás egyelőre nehezen megoldható, akárcsak egy hivatalos szánkó- és bobpálya megépítése.¹¹ A tervezetek többsége a hatástanulmány elemzéséből fakadóan akadályba ütközik, nem valósulhat meg. Az északi (fekete nehézségi fokozatú) pályán a hóágyúzás egy ritka lepkefaj, a hegyi fehérlepke (*Pierisbryoniae*) reliktum-területe miatt kivitelezhetetlen, mellette pedig még számos faj képviselteti magát a hegyoldalban. A harmadik kezdeményező terület a Hunguest Grandhotel alá tartozó galyatetői sípálya – korábban honvédségi sí- és versenypálya – melynek eddig a magas üzemeltetési költségei miatt nem térült meg a haszna.¹²

Az aktív turizmus pilléreinek vizsgálata a Mátrában a jelenlegi kerékpáros turizmus helyzetében

A kerékpáros turizmus egyik jelentős beruházása volt a 6,5 km hosszan, a 24-es főút nyomvonalára mellett megépített korszerűsített kerékpárút, mellette hátrány azonban, hogy az egyéb főútvonalak mentén, illetve az egyéb hegyvidéki aszfaltozott és földutakon nem lehet biztonságos keretek között kerékpározni. A

⁸ http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0017_20_eghajlattan/ch02s05.html (Letöltés: 2017.12.16)

⁹ <http://sieljithon.hu/klaszter/klaszter-feladatai/> (Letöltés: 2017.12.18)

¹⁰ KÁROLY RÓBERT FŐISKOLA 2015, 30–67.

¹¹ KÁROLY RÓBERT FŐISKOLA 2015, 30–67.

¹² OCELA 2016.

különleges terepi adottságok kifejezetten kedveznek egy olyan célszegmensnek, mely már meglévő felszereléssel és állóképességgel, céltudatosan keresi a megfelelő helyet szabadidős tevékenységének végzésére, mindazonáltal az ajánlott utak korszerűtlensége a negatív imázs képét építheti fel a látogatóban. Szervizelési lehetőség Gyöngyösön és Mátrafüreden kívül nincsen, mint ahogyan hiányoznak a biciklis infrastruktúra további kellékei is, mint a kerékpártárolók és biciklis pihenőállomások. 2014 év végén megkezdődött az Országos Kerékpáros Kéktúra Útvonal nyomvonalának felfestése kelet-nyugati irányban, mely egy jó kezdeményezés kapcsán tovább generálhatja a helyi turizmus forgalmát.¹³ Jelenleg aktívan folyik e terméktípus kínálati bővítése, illetve a már létező szakaszokon túl újabb pályák létesítése és az esetleges zsákutca-nyomvonalak összekötése egymással annak érdekében, hogy egy átlátható kerékpárút-rendszer jöjhessen létre.

Az aktív turizmus pilléreinek vizsgálata a Mátrában a jelenlegi bakancsos turizmus szemszögéből

A fenntartó szervezet minden évben jelöl ki új utakat, amiket igyekeznek mindig minél szélesebb látogatói körrel megismertetni a médiafelületeken keresztül, mely egyben a TDM és az Egererdő Zrt. feladatköréhez is hozzátartozik. Alapjában véve 600 km hosszú útvonal húzódik végig a Mátra területén, melynek bővítése állandó jelleggel zajlik, és ez elegendő mértékűnek bizonyul egy fenntartható turisztikai termék keresletének szempontjából, azonban számításba kell venni azt a tényezőt is, miszerint a régi túraösvények és erdei vasutak nyomvonalai számos kiaknázatlan természetjárási lehetőséget hordoznak magukban. Ezen ösvények korszerűsítése, karbantartása, akadálymentesítése a kereskes székesek és a babakocsisok mozgásigényeinek teljesítésére egy nagy előnyt jelentene, melyet a sportbázis teljes mértékig szorgalmaz. Az útvonalak tematikus bemutatása pedig éppúgy szerves részét képezi a kínálatnak, mint az eszközhasználat – élővilág-bemutató, meseerdő-tematika, ahol interaktív állomások segítenek tájékozódni egy-egy témán belül. A Kékestető önmagában is országos vonzerőt jelent, melynek évszaktól független kínálatkomplexuma a földrajzi térszín tiszta levegőjére, a panorámára, a helyi szolgáltatókra és turistautakra építi fel vonzerejét. A Kékes Turista Egyesület, a Hanák Kolos Turistaegyesület és az egyéb turisztikai egyesületek részt vállalnak a fenntartható turizmus és környezetvédelem népszerűsítésében – teljesítménytúrák, oktatási célzatú programok, hulladékgyűjtő túrák, tanfolyamok és tematikus túrák egyaránt szerepelnek a programkínálatban.¹⁴ Közülük is az Országos Kéktúra Útvonal a legismertebb, mellyel kiegészülnek a kisebbrendű tanösvények, így bőven akad lehetőség a különböző tematikára felfűzött okleveles túrák megrendezésére – a Várak a Mátrában, a Vörösmarty Mihály Mátrai Emléktúra és a Mátrai Templomok Lovagja túra történelmi témája beleillik e koncepcióba.

¹³ KÁROLY RÓBERT FŐISKOLA 2015, 30–67.

¹⁴ <http://www.gemscape.net/matraberc/info.php?id=56> (Letöltés: 2017.12.18)

A természetjárás egy új fajtája egy földrajzi felderítő játék, a geocaching, melynek hazánkban csaknem 23000 fős regisztrált tábor van online felületen.¹⁵ A felderítő játékosok biztos lehetőséget nyújtanak a hegyvidék turizmusának, ami akár a turista több napos tartózkodását jelentheti a térségben, arról az innovatív ötletéről nem is beszélve, hogy a virtuális felületű online keresőjátékok világában sokan megtalálják önmaguk kiteljesedését – mint ezt a Pokemon Go applikáció társadalmi kivételései is bizonyítják.

A természetjárás egy másik fejlődőképes formája, a nordic walking jelenleg kilenc darab túraszakaszt foglal magában, melyek modern és tájékoztató jellegű eszközökkel felszerelt útvonalak – az információs panelek bemutatják a helyes bemelegítést, a bothasználatot, a közbeeső természeti és társadalmi sajátosságokat. A kijelölt útvonalon való haladás gátat szab a felesleges természetkárosításnak, így a túrázó komfortosan teljesítheti az általa kijelölt szakaszt, megfelelő eszközök és csoportvezető segítségével. A desztináció és a szálláshelyek kiváló programkínálata miatt egyre több vendégfogadó válik teljesen telítetté szezontól függetlenül, tehát az egyik legsúlyosabb probléma a kapacitás hiánya, így egyértelmű, hogy több szállásra van szükség. A szállodák évi kapacitás-kihasználtsága egyes szállásadók esetében meghaladja a 100%-ot – ilyenkor a vendéglátók a foglalási mutatót feltöltik akár 120%-ra, előre kérik a kaució díját, azonban a férőhely-visszamondási arány még így is olyan magas, hogy nekik megéri tovább tölteni a kapacitást, hiszen a pénz – mint romlandó áru – a rendszerben marad. Ennek megfelelően egy esetleges helyhiány esetén a szomszédos szálláshelyek átvesszik a látogatót, ezzel pedig az adott szálloda kasszáját is töltik, hiszen a profit minden esetben bennmarad a jutalékrendszerben, tehát a térségen belül realizálódott helyi tőkét a szomszédos szálláshely átvállalja, a jutalékból pedig minden egység arányosan részesedik. Erre a tényre alapozva egy jó szálloda 65% feletti mutatót teljesít.¹⁶

A jelenlegi extrém turizmus képe

Az aktív turizmus iránti érdeklődés és a legújabb technikai vívmányok elterjedését követően rendkívül megnövekedett az extrém sportszolgáltatások utáni kereslet, mely megállapítás a Mátra térségének valamennyi pontjára igaznak bizonyul. Ennek tökéletes példája a fent említett High-Tech Sportok Bázisának dinamikus működése, mely az eddigi közel öt éves működési tapasztalatnak megfelelően a turisztikai megújulás trendjét követve már négy évszakos termékstruktúrával szolgálja ki a változó piaci igényeket. A téli időszakban rendelkezésre álló sporteszközök választéka átfogónak mondható – a kétkerekű snowsegway, a láncaltapas snowshredder, a skandináv példából merített kutyaszános kirándulás, az elektromos meghajtású és négykerekű snowranger, az erdei síelés és a téli hófánkőzés, valamint számos, adrenalinban gazdag téli sport teszi különlegessé a kínálatot.

¹⁵ KÁROLY RÓBERT FŐISKOLA 2015, 30–67.

¹⁶ OCELA 2016.

A nyári és a többi évszak sporteszköz-kínálata még szélesebb perspektívát nyújt, mely választék egy része már a jól ismert kellékekből tevődik össze – segwayek, quadok, háromkerekű mountaintartók, hegyi és elektromos rollerek, monsterbike-ok és számos egyéb eszköz garantálja az aktív kikapcsolódást.¹⁷ Természetesen gokartozásra is van lehetőség, melyhez a szabadtéri pályát a 24-es főút mentén található Mátra Ring Gokart pálya biztosítja, míg a Mátra-Kart fedett pálya a város mellett található.¹⁸ A sétarepülések népszerűségét bizonyítja, hogy a Gyöngyösi Repülőklub közreműködésével valósulhatott meg a Pipis-hegyi Reptér termék kínálata, mely tartalmazza a sétarepülést vitorlázó géppel, a sárkányrepülést, légi felvételek készítését és repülő táborok és versenyek lebonyolítását.¹⁹ Mivel több siklóernyő klub és starthely is működik a térségben, ezért a termékátfedés úgyszintén működhet.

A kaland- és élményparkok időszakának kezdete a 2000-es évekre realizálódott, ekkor kezdődtek a fejlesztések országszerte, melynek a Mátrában található Oxygen Adrenalin Kalandpark is része lett 2006-ban. Az élménycentrum 16 hektáros területén kortól függetlenül mindenki megtalálhatja a személyre szabott elfoglaltságot – a téli és nyári bobpályák és quadpályák, drótköteles függőhídpályák, óriás- és átforduló hinták, a kalandpark és a mászófal, valamint a többi sporteszköz teszi lehetővé a szórakoztató kikapcsolódást.²⁰

A Gyöngyös-Mátra Turisztikai Közhasznú Szervezet turizmusfejlesztési koncepciója

Az egyesület 2009-ben alakult abból a célból, hogy a Mátra turisztikai vállalkozásait egységesítse, hogy ez által azok felkerülhessenek a hazai turizmus kiemelkedő célterületeinek térképére. Feladata a TDM rendszer helyi szintű működésének biztosítása, a helyi vonzerők és attrakciók összegyűjtése, feldolgozása és promotálása, szolgáltatáscsomagok formájában. Jelen tanulmány összeállításában jelentős segítséggel szolgált a szervezeti menedzser, Benkő Béla, aki a helyi operatív feladatok kidolgozásán és megvalósításán dolgozik. Az ő segítségével nagyobb rálátást kaptam a szervezet munkájáról, mely jelenleg 87 tagot foglal magában.²¹

Nyílt napok alkalmával az Egererdő Zrt. egy tematikára ráillesztve mutatja be a növényvilág különlegesebb fajtáit, így a Mátra TDM feladata, hogy megbízza a szervezetet a túravezetéssel. Az egyesület leginkább a város értékeit igyekszik bemutatni, fő profiljuk bemutatásának haszna a városban, mint „termékben” realizálódik, de a városnézésnek is akad több változata. Az időszakosan megrendezésre kerülő Múzeumok Éjszakáján például szabadon

¹⁷ <https://hsb.hu/matra-turak-programok> (Letöltés: 2017.12.18)

¹⁸ KÁROLY RÓBERT FŐISKOLA 2015, 30–67.

¹⁹ http://repuloklub.uw.hu/bemutakozas_repter_adatok.htm (Letöltés: 2017.12.18)

²⁰ <https://adrenalin-park.hu/> (Letöltés: 2017.12.19)

²¹ <http://www.gyongyos-matra.hu/hu/> (Letöltés: 2017.12.21)

bejárhatóak azok a helyek, melyek az év többi időszakában nincsenek nyitva. Gyakori, hogy e jeles napok alkalmával bevonják a munkába a vezető szerepű közösségi munkacsoportokat és örökségi értékű településeket, ahol régi pincék és tájházak kerülnek bemutatásra.²²

Működési és fejlesztési irányvonalak mentén az iroda feladata a felelősségteljes gazdálkodás, a sikeres projekt támogatás, a hosszú távú fejlesztések kivitelezése, továbbá foglalkoznak útjelző táblák és információs panelek telepítésével és tematikus térképek forgalmazásával is, mindenféle for-profit tevékenység nélkül. A külső kommunikációs csatornák jelentősége kevésbé a könyvek és szakpublikációk, mindinkább a prospektusok, az útikalauzok, az online bejegyzések (Facebook, TripAdvisor) világában realizálódik.²³ Ezen felül népszerűen az olyan kampányok, melyeket valamely honlap vagy cég készít – ilyen a programturizmus.hu és a travelo-blog, mellette pedig egy webmarketing-szakember kezeli az iroda online felületét és Facebook bejegyzéseit. A rövid blogos hírek iránt nagy az érdeklődés, ezt bizonyítja a weboldal 50 és 100000 fő közötti látogatottsága.²⁴

Az egyesület a *kerékpáros turizmus* kérdésén belül nagy becsben tartja a Gyöngyös – Mátrafüred közti szabványosított kerékpárutat, ami a mai jogrend szerint már nem szabvány az út fel- és lemenő sávjának keskenysége miatt, míg a bicikliút sűrű gyalogosforgalma egy másik probléma forrása lehet. A Mátrát hosszanti irányba átszelő 90 km hosszúságú festett út aszfaltozott- és földutakat egyaránt érint Bátorfyerenyétől – Sirokig, így a pályaminőség jelen esetben sem kiegyenlített. Fontos fejlesztési irányelvként lehetne kiemelni egyesületi szinten a szállodák eszközbiztosítási felkészültségét – fontos lenne a biciklis térképek állandó beszerezhetősége, a tápanyagban dús étel- és ital- szolgáltatók, zárható és biztonságos kerékpártároló, valamint biciklimosó biztosítása. Bizonyítékként szolgálhat a hasonló praktikus technikai szolgáltatások bővítésében a galyatetői turistaház falból kihajtható kerékpártisztítója. Motoros turizmus hivatalosan nincs, néhány program azonban előfordul, így nyár elején egy motoros találkozó keretében a célközönség meglátogatja a kékestetői tematikus emlékhelyet, ahol nagy szerepe van a kopjafák díszítésének. Az emlékhely rendezetté tétele azonban csak egy lesz a helyi turizmus jövőbeni feladatai közül. Jó kezdeményezésnek bizonyulna a továbbiakban a „Szállj le a motorról” program, ahol a motoros sportemberek gyalog tennék meg a nekik kijelölt túraszakaszt.²⁵

²² BENKŐ 2016.

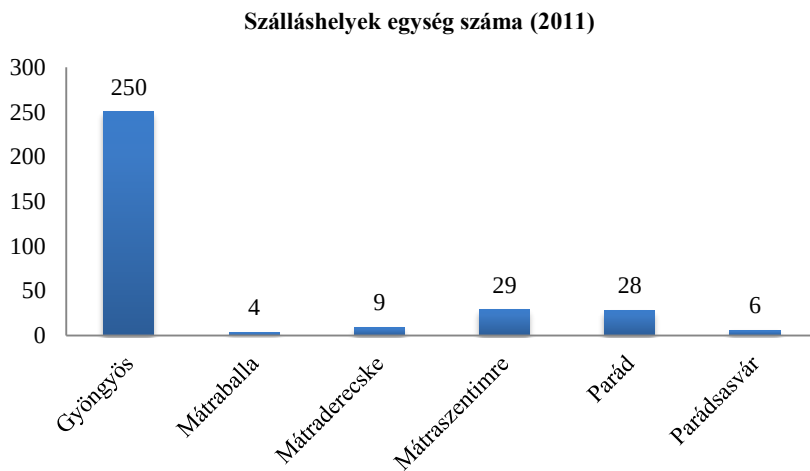
²³ BENKŐ 2016.

²⁴ <http://www.gyongyos-matra.hu/hu/> (Letöltés: 2017.12.21)

²⁵ BENKŐ 2016.

Szálláshely-egységek és vendégforgalom száma a Mátrában 2011–2016 között

A statisztika alapján elmondható, hogy közel öt éve a központi szerepkörrel rendelkező és kulturálisan megújuló város, Gyöngyös bírt olyan méretű szálláshely-kapacitással, illetve forgalommal, hogy a belföldi és külföldi igényeket teljes körűen ellássa, hiszen a város – különösen Mátrafüred, mely Gyöngyös egyik közigazgatási egysége– az aktív turizmus kiindulási pontja minden szempontból. Mátraszentimre pozitív szálláshely-mérlege még mindig a helyi szicentrum látogatottságát tükrözi, míg Parád szálláshely-mutatói a helyi gyógyászati központnak köszönhetően emelkedtek ki (1. diagram).²⁶

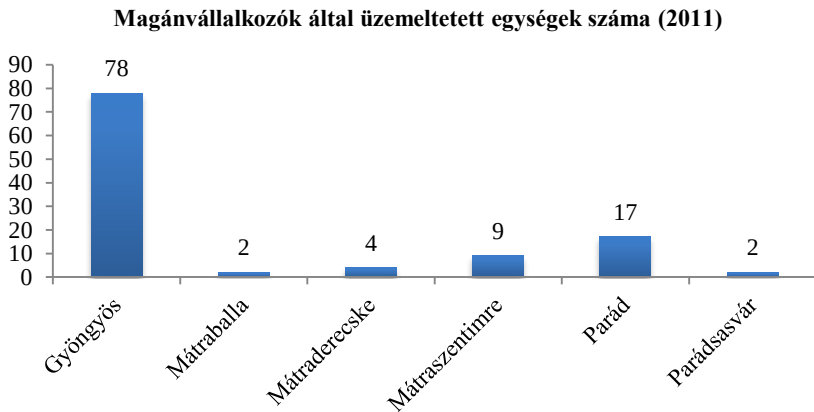
1. diagram: Szálláshelyek egység száma a Mátrában (2011)

A magánvállalkozók által kezelt szálláshelyek tekintetében kisebb különbség volt észlelhető – Parádon gazdaságosabb volt a szálláshelyek építésére és fejlesztésére szánt befektetés, mint a drágább ingatlanértékű Mátraszentimren (2. diagram).

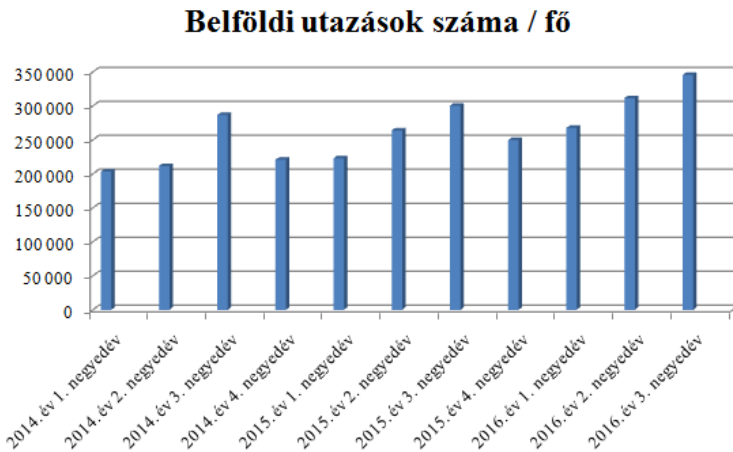
Mint azt a harmadik táblázatban látható grafikon mutatja, a Mátra területére irányuló belföldi forgalom nagysága csekély mértékben, de évről évre növekszik, ezen felül pedig érdemes megfigyelni, hogy az áprilistól szeptemberig tartó időszak prioritást élvez a belföldi turisták körében. Érdemes lenne tehát az év őszi és téli időszakában a helyi turizmus trendjeinek nyomát követve ráerősíteni

²⁶ <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2017.12.21)

az extrémnek tűnő sportok szolgáltatásfejlesztésére, hogy a keresleti oldal ciklikusságát mérsékelni tudjuk (3. *diagram*).²⁷

2. diagram: Magánvállalkozók egységszáma a Mátrában (2011)

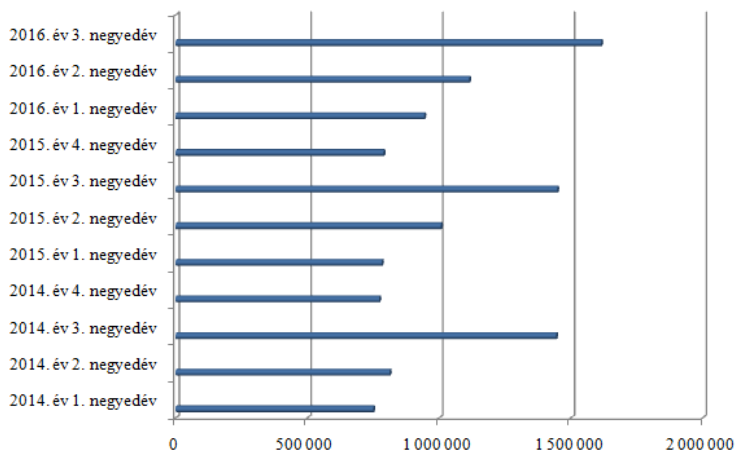
3. diagram: Belföldi utazások száma a térségben (2016)

A célterületen eltöltött időt illetően ugyancsak arra a megállapításra juthatunk, hogy a 3. negyedévet követő időszakban nagyobb döntéshozatali rásegítés szükséges a szálláshelyek telítettségének növelésére, aminek kulcsa a

²⁷ <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2017.12.21)

szálláshelyek kapacitásbővítése, így hatékonyabb a turista számára élménygazdagabb programcsomagok összeállítása. A tartózkodási időszak növelése – a szakértői vélemény megerősítésével – ugyancsak a szolgáltatás minőségén alapszik (4. diagram).

Belföldi utazásokon eltöltött idő / nap

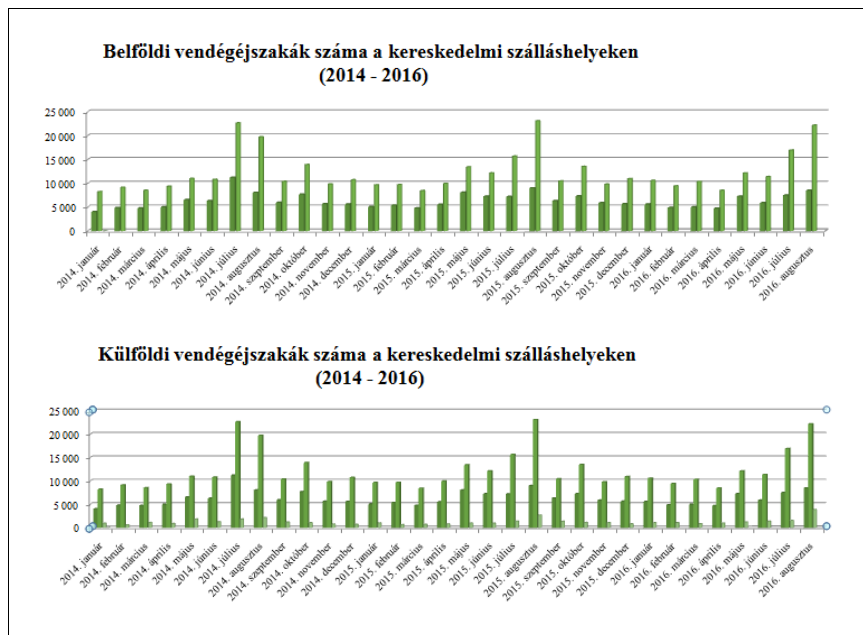
4. diagram: Belföldi utazások száma a térségben (2016)

A külföldi vendégéjszakák tekintetében a kereskedelmi vendégéjszakák számának bemutatása sem szorul különösebb magyarázatra az előző diagramokhoz képest – itt is kivehető ugyanis a májusi kisebb emelkedést követő júliusi és augusztusi csúcsgérgalom, ezt követően pedig az októberi vendégforgalom mutat még éves rendszerességgel egy 13–14000 fős vendégéjszaka számot (5. diagram).²⁸ A közeljövőben természetesen érdemes lesz megfigyelni a mutatók további alakulását, vajon emelkedik-e majd a fejlesztések következtében a téli és tavaszi időszakok vendégforgalma.

A téma kapcsán említést érdemel az a nem elhanyagolható szempont, hogy napjaink aktív turizmusa nemzetközi tekintetben véve egy rendkívül népszerű, intenzíven fejlődő terméktípus, mely állandóan változik, akárcsak az emberi életmód ciklusossága. A legújabb keresleti trendek szerint napjaink tudatos utazója a minőséget keresi, miközben előnyben részesíti a fenntartható turizmus és a helyi értékek tapasztalatából szerzett élményeket, éppen ezért a környezet- és egészségtudatos turista nyomán felértékelődik az aktív turizmus termékcsoportja. Hazánkban jelenleg nem érhető olyan mértékben tetten e terméktípusban való részvételi arány, mint a nyugati országok esetében, mivel

²⁸ <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2017.12.21)

hiányzik a megfelelő infra- és szuprastruktúra hálózata.²⁹ Azonban, ha vállalkozói oldalról, egy-egy jó szakértői vélemény és döntéshozatal felől értelmezzük a jelenséget, akkor a Mátra kiváló példa arra, hogy a high-tech sportok innovációja mennyire fellendítheti a helyi turizmust, ezzel együtt a rendszeres mozgás szeretetét.

5. diagram: Gyöngyös külföldi és belföldi vendégéjszakáinak száma (2016)

Fejlesztési javaslatok összegzése a meglévő Turisztikai Térségfejlesztési Koncepció és saját ötletek alapján

Az alábbi rövid tanulmányrészletben a városi és térségi turisztikai fejlesztési koncepció aktív tematikába illő jövőbeli elgondolásait kívánom összegezni, melyeket saját ötletekkel, személyes terepmunkámból fakadó tapasztalattal kívánok kiegészíteni. A projektek megvalósításánál minden esetben figyelembe kell venni a fenntarthatóság elveit, az ökotudatosság elsajátításának módjait és a természet ökológiai folyamatainak zavartalan működését, ebből kifolyólag pedig szükséges némi módosítás az alapötleten. A támogatási fejlesztések

²⁹ CSAPÓ 2016, 14–20.

lehetséges forrásai az alapítványi és önkormányzati finanszírozáson és magántőkéen túl az állami pályázati forrásokra is kitékintéssel vannak.³⁰

1. Kékestető komplex turisztikai fejlesztésének elemei

- Téli kabinos felvonólift, illetve nyári szabadtéri libegő működtetése Mátrafüred és Kékestető között, turisztikai gócpontok érintésével: Mátrafüred P+R – Benevár romkert – Sástó Üdülőkompékum – Oxygen Adrenalin Park – Lifestyle Hotel Máttra Superior – Kékestető Sícentrum útvonalon.
- Kékestetői Ökopark kialakítása, a helyi kultúrtájnak megfelelő haszon- és gyógynövénykerttel, őshonos állatokkal (KEHOP – 4.1.0).³¹
- Kékestetői magaslati pihenőpontnak és környezetének felújítása, akadálymentesítése.
- Kékestetői Tető étterem és Kékesi vendégház felújítása, kapacitásbővítése, illetve épületenergetikai fejlesztése(KEHOP – 5.2.2).³²
- Kékestetői sport- és szabadtéri park kialakítása korszerű és biztonságos sporteszközökkel valamennyi korosztály számára.
- Gyöngyös – Kékestető, illetve Kékestető – Galyatető segway- és kerékpárút kiépítése, a meglévő nyomvonal útburkolatának szélesítése és javítása.

2. BNP Mátrai Tájvédelmi Körzet Látogatóközpont kialakítása Mátrafüreden

- Látogatóközpont szemléltető és interaktív termékekkel történő felszerelése.
- Bemutatóközpont kialakítása oktatási helyiségekkel és kiállítóegységekkel mely bemutatja a természetvédelem hatékony működését, a Tájvédelmi körzetet és a Natura2000 területeket, illetve az itt élő fajokat s azok ökológiai szerepét.
- Szakmai túravezetések és interaktív előadások, környezet- és természetvédelmi foglalkozások, szabadtéri tanórák szervezése iskolai igény szerint.
- A körtúra-jellegű Rákóczi-tanösvény kiépítése, madár- és vadvédelmi bemutató ösvény Sástó és a Kozmáry kilátó érintésével.

³⁰ Gyöngyös kereskedelmi szálláshely statisztika (Letöltés: 2017.12.21)

³¹ <https://www.palyazat.gov.hu/doc/4382> (Letöltés: 2017.12.22)

³² <https://www.palyazat.gov.hu/doc/4382> (Letöltés: 2017.12.22)

3. Mátrafüred – Sástó kerékpárút építése

- A korábbi kerékpárút-fejlesztési tervzet pozitív irányú előmozdítása a már meglévő Gyöngyös – Mátrafüred szakasz szabványának megfelelően, ezen szakasz járhatóvá tétele segway és egyéb eszközök számára, finanszírozás saját forrásból.

4. Tanösvény rekonstrukció szorgalmazása

- Zöld Tanösvény kiépítése Parádi elágazástól – Galyatetőig.
- Ilona-völgyi geológiai tanösvény mintájára több földtani képződmény bekapcsolása egy-egy tematikus ösvény kínálatába.

Egy tanösvény rekonstrukciója a Mátrában

Az általam kijelölt tanösvény egy kényelmes tempóban teljesíthető közel 12 km hosszúságú nagyobb szakasz, mely 3,5–4 óra időtartamával és terepviszonyaival mozgásba hozza az érdeklődő turistát, miközben számos nagy tájészttikai értékű helyet érint. Az átlagos 3,33 km/h sebességgel megtett távolság 520 m-es szintemelkedéssel teljesíthető, az összesített magasságkülönbség mértéke pedig csupán 369 m (4. kép).³³

4. kép : A bejárt tanösvényen mért adatok megjelenítése (2016)

³³ A fejezet saját terepmunka során tett megfigyelések alapján készült.

Segítségül szolgált egy GPS applikáció, melyen keresztül pontos adatokat nyertem az állandó helymeghatározásról, magasságról, szintemelkedésről, továbbá néhány mintavételi pont segítségével sikerült lokalizálni a lehetséges útvonal és a pihenőpontok helyzetét egy digitális térképen. A GPS program grafikonján mért adatok szerint a lejtési szög szélső intervallumai +8° és -9°, így az átlagos 1° emelkedéssel és az előbb felsorolt jellemzők alapján összegezve egy közepesen könnyen teljesíthető szakaszcsoportról beszélhetünk. Az adatvételi pontok helyzetét egy-egy nevezetesebb objektum, természeti-kulturális, vagy tájésképítő érték szabja meg, melyek segítségével az aktív turizmusban résztvevők mind szélesebb körben megismerhetik a tájvidéket.

0. pont: Parádi elágazás, a Zöld Tanösvény kiindulási pontja – a 24-es bekötőút elágazása után kb. 20 méterrel kialakításra kerülne egy kültéri pihenőhely, ahol információs panel tájékoztatna az útvonal és az állomások egy-egy téma köré felfűzhető bemutatásáról.

1. pont: A Zöld Mátra bemutatása – a téma a hegység keletkezésének bemutatása és geológiai, illetve felszínalaktani magyarázata. A panel felállítása a Z $\square$ dél felőli csatlakozásánál valósulna meg. 50m után az ÉRV Zrt. bekötőútját a víztározó lezárt területe miatt el kell hagyni, így az út már a Z $\square$ jelzést követi, északnyugat felé.

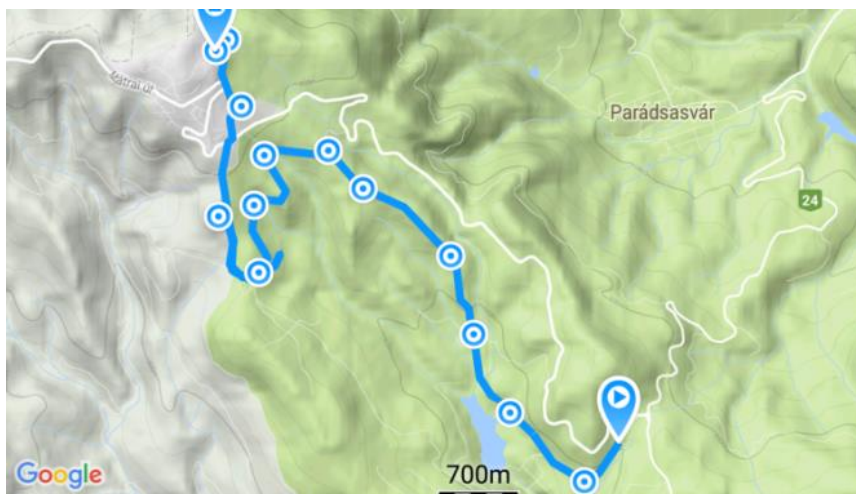
2. pont: Kis Agyagos-folyás és a Csór-réti Víztározó bemutatása – rövid infopaneles ismertetés hazánk legmagasabban fekvő mesterséges taváról és az azt tápláló kisvízfolyásokról. Meredekebb szakaszcsoport van szó, mely a víztározó ÉK-i oldalán halad tovább a Z $\square$ jelzésen, amíg az bele nem torkollik a K $\blacksquare$ útvonalba.

3. pont: Nyírjesi erdészház és a mátrai vadgazdálkodás bemutatása – az erdészház és a major felújítását követően a látogatók személyesen is megismerhetik majd az őshonos és házasított fajtaikat, illetve egy mintakertészet bemutatásával a gyógynövényekről is bővíthetik ismeretüket. Észak felé a K $\blacksquare$ mentén haladunk tovább.

4. pont: Nyírjesi bérce és a Mátra növényvilágának bemutatása – az előző tematikát folytatva a térség, mint flórabirodalom bemutatása, különös tekintettel a védett és reliktfajokra – az északi fodorka, a fűtös kötőrófű, a sárga kövirózsa, valamint egyéb fajtaikat illetően.

5. pont: Vízmű épület és a Mátra vízgazdálkodásának bemutatása – a terület hidrológiai áttekintése a felújított, vízművekhez tartozó épület mellett, illetve pihenőhely létesítése, vízgazdálkodás bemutatása alkalmi jelleggel a létesítmény területén.

6. pont: Mátra túra- és bicikliút-hálózatának bemutatása (Károlyvágási út) – a térség közlekedési- és túraúthálózatának ismertetése, főbb csomópontok ábrázolása, valamint felújított és felújításra váró útszakaszok ismertetése gyalog, biciklivel és a sportbázis nyújtotta kiegészítők igénybevétele. Letérés balra az aszfaltozott szerpentinútra.

5. kép : A bejárt tanösvény megjelenítése domborzati modellen (2016)

7. pont: Mátra állatvilágának bemutatása (Nagy Szarvas-folyás) – a terület zoológiai áttekintése egy infopanel segítségével, a vadállomány és a házasított fajok bemutatása, illetve a terület védett madarainak részletezése a szerpentinút mellett.

8. pont: Mátra népi kultúrájának bemutatása (Károly-forrás) – a Mátra hagyományörzésének ismertetése (ünnepek, építészet, közlekedés, öltözködés, szokásvilág, családi élet és egyéb szempontok alapján).

9. pont: Kilátópont a Kékestetőre – Panorámatérkép és Kilátó – a meglévő pihenőhely korszerűsítése, kerékpár és segway-parkoló kialakítása, egy kisebb kilátótorony tervezése panorámatérképpel és a Mátra csúcsait és egykori vulkánjait bemutató infopanel kivitelezése. Az útvonal egy rövid, jobb kéz felőli bekötőút után a S— úton halad tovább.

10. pont: Nyesettvár földsánc és annak történelmi kitekintése a Mátrában – az egykori földvár, illetve földhalom történeti bemutatása mint stratégiai pont, ezen felül a Mátra történelmi kitekintésű összefoglalója a középkortól – napjainkig. A vár megközelíthetőségének javítása és bekötőút létesítése a 813 méteres magaslati pontra. A S— jelzést észak felé követve Galyatető településre vezet az út.

11. pont: Sportok bemutatása a Mátrában (Galya-csurgó) – a térség aktív sporteszközeinek- és a helyi sportkultúrának bemutatása különböző korok tekintetében. Gyakorlási lehetőségek felvázolása a turista számára mind a síturizmus, a természetjárás, a lovas turizmus, a kerékpárturizmus és az extrém turizmus kapcsán. A Galya-csurgót követő, éles balkanyar után az utolsó szakasz a P+, K+ és S+ jelzéssel folytatódik tovább.

12. pont: Galyatető Vendégház- és Kilátópont, a Zöld Tanösvény befejezési pontja – célállomásunkhoz érkezve a Galya-tető 960m magas kilátója szolgáltatja a panorámát az utazó számára, mely közvetlen környezetében található a Hunguest Hotel Galya. A kezdési ponthoz hasonlóan korszerű pihenőhely és beszállási pont kialakítása információs panellel és a tanösvényről szóló tematikával (5. kép).

Eredmények összefoglalása és általános áttekintése

A Mátra aktív turizmusának elmúlt években tapasztalt trendjeit vizsgálva jól látható, hogy a célterület egy olyan, különösen jelentős területi egység a turizmusfejlesztésben, mely kiváló stratégiai irányelvekkel mintapéldáját jelenti a hazai hegyvidéki idegenforgalomnak, nemcsak a magyar térségfejlesztés, de akár külföldi ötletadó beruházások esetén is.

Hogy mit is jelent ez a gyakorlatban? A három éve feldolgozásra került primer kutatást követően egyértelművé vált számomra, hogy az idegenforgalom, a természeti értékek bemutatása, a társadalmi tárgyasítható és szellemi értékmegővítés, illetve a jól működő infrastruktúra egységes ütemezése lenne szükséges ahhoz, hogy a terület még népszerűbb legyen a turizmusban. Ezen irányelv mentén, s a még összehangoltabb munkát követően, rá három évre nagyobb távlatok nyíltak meg, merészebb ötletek valósulhattak meg, több sikeres támogatás és hatékonyabb gazdálkodási mechanizmus érhetett célt – a két nagyobb sípálya szolgáltatásait és kellékeit bővítették, miközben a többi termékkel való átfedést erősítve egyre komplexebb szolgáltatáscsomagokat kínáltak. A kerékpáros sport népszerűsítése nyomán történt pályaszakasz-felújítás, erdei útvonalak felfestése és becsatolása a hazai kerékpárút hálózatba egy olyan előretervező stratégia alapja, akárcsak a négy évszakos aktív termékek, illetve extrémnek tűnő sportkellékek használatának általánossá tétele. A háttér-infrastruktúra korszerűsítése, erdei útvonalak megtisztítása, azok járhatóságának biztosítása nyomán növekszik a bicikli- és segway-kompatibilis útvonalak, ösvények aránya is. A koncepció alapján lefolytatott személyes terepmunka egy felújítás előtt álló, különleges tanösvényt és annak pontjait szemlélteti, mely irányadó ötletet adhat további vizsgálatokhoz – a későbbiekben az Ilona-völgyi geológiai tanösvény megújítása példaként szolgálhat egyéb földtani értékek tematikus bemutatásához.

Mivel e tényezőből kiindulva a tanulmánynak van még olyan irányvonala, ami mentén szükséges folytatni a vizsgálatot – mind szervezeti, mind önálló elgondolások alapján – ezért a közeljövőben is elengedhetetlen lesz behatódóan foglalkozni a Mátra aktív turizmusának megújulási esélyeivel és lehetőségeinek vizsgálatával.

Irodalom

- AUBERT 2011 = Aubert Antal: Hegyvidéki turizmus. In: Aubert Antal (szerk.): *Turizmus trendek és térszerkezet Magyarországon*. Pécs 2011, 122–126.
- CSAPÓ 2016 = Csapó János: Az aktív turizmus keresletének vizsgálata a turizmus legújabb trendjeinek tükrében. *Start, Sport-Társadalom-Aktivitás-Rekreáció-Turizmus* I. évfolyam, II.szám (2016) 13–23.
- HAVAS-HORVÁTH – OSZ 2010 = Havas-Horváth István – Osz Gusztáv: Az erdő és vadgazdálkodás története – A fajok változása 1981 és 2010 között a Mátrában. In: Baráz Csaba et al. (szerk.): *A Mátra Tájvédelmi Körzet Heves és Nógrád határán*. Eger 2010, 309–316.
- Központi Statisztikai Hivatal Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága 2000 = Központi Statisztikai Hivatal Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága: *A Mátra-Bükk üdülőkörzet adottságai és lehetőségei*. Budapest 2000.
- MAGOS ET AL. 2010 = Magos Gábor – Szabó Szilárd – Szuromi László – Urbán László: Természetvédelem a Mátra tájegységben In: Baráz Csaba et al. (szerk.): *A Mátra Tájvédelmi Körzet. Heves és Nógrád határán*. 378–383.
- Mátra-Bükk üdülőkörzet hosszú távú fejlesztési programja és regionális rendezési terve 1990 = Városépítési Tudományos és Tervező Intézet: *Mátra-Bükk üdülőkörzet hosszú távú fejlesztési programja és regionális rendezési terve: összefoglaló dokumentáció*. Budapest 1990.
- MICHALKÓ 2007 = Michalkó Gábor: A kulturális és örökségturizmus földrajzi sajátosságai. In: Michalkó Gábor: *Magyarország modern turizmusföldrajza*, Budapest 2007, 271–273.
- PETÁK 2010 = Peták István: A szervezett turistaság és a turizmus története a Mátrában – Az indulástól 1945-ig. In: Baráz Csaba et al. (szerk.): *A Mátra Tájvédelmi Körzet. Heves és Nógrád határán*. Eger 2010, 341–349.

Internetes források

- BENKŐ 2016 = Benkő Béla ex. verb: *A Gyöngyös-Mátra Turisztikai Közhasznú Szervezet turizmustámogató feladata* (2016)
- Gyöngyös kereskedelmi szálláshely statisztika – Gyöngyös-Mátra Turisztikai Közhasznú Szervezet adatai alapján – Excel táblázat (Forrás: Tourinform)
- <http://gemscape.net/matraberc/page.php?pg=magunkrol> (Letöltés: 2018.05.17.)
- <http://kalandpark.adrenalin-park.hu/> (Letöltés: 2018.05.17.)

<http://matrasegway.hu/webaruhaz/shredder-tankboard-tura.html>
(Letöltés: 2018.05.17.)

<http://portal.segway.hu/>(Letöltés: 2018.05.17.)

<http://repuloklub.uw.hu/pipisrol.htm>(Letöltés: 2018.05.17.)

<http://sieljiththon.hu/hofesztival-matraszentisvanban-tokeletes-hoviszonyok-kozott-2015-01-28/> (Letöltés: 2018.05.17.)

<http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2018.05.17.)

<http://www.adrenalin-park.hu/> (Letöltés: 2018.05.17.)

<http://www.gyongyos-matra.hu/hu/info/informaciok/turisztikai-informaciok/gyongyosmatra-turisztikai-kozhasznu-egyesulet.html>
(Letöltés: 2018.05.17.)

<https://hsb.hu/matra-turak-programok> (Letöltés: 2018.05.17.)

<https://www.palyazat.gov.hu/doc/4382> (Letöltés: 2018.05.17.)

KÁROLY RÓBERT FŐISKOLA 2015: *Gyöngyös Város Turisztikai Fejlesztési Konceptiója és Átfogó Stratégiája*, Gyöngyös 2015.; http://www.gyongyos.hu/doc/gyongyos-varos-turisztikai-konceptioja0_0.pdf
(Letöltés: 2018.05.17.)

OCELA 2016 = Ocela Tibor ex. verb: *A Hegyi Sportok Bázisának jelentősége a Mátra aktív turizmusában* (2016)

Képek forrása

1. kép: <http://orszagjarok.ucoz.hu/matra.jpg> (Letöltés: 2018.06.13.)
2. kép: saját szerkesztés alapján (2016)
3. kép: High-Tech Sportok Bázisának menedzsmentje nyomán – saját szerkesztés
4. kép: Google Maps felvétel alapján GeoTracker Applikáció
5. kép: Google Maps felvétel alapján GeoTracker Applikáció
1. diagram: <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2018.06.13.)
2. diagram: <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2018.06.13.)
3. diagram: <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2018.06.13.)
4. diagram: <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> (Letöltés: 2018.06.13.)
5. diagram: Gyöngyös-Mátra Turisztikai Közhasznú Szervezet adatai alapján

Active Tourism in the Matra Hills

Chances and opportunities of product innovation

PÉTER MÁLTESICS

Matra is the one of the most popular tourism destinations of Hungary. The mountainous environment provides appropriate opportunities for the native supply and gives every kinds of sport in the mountain environment. The social and natural values of the region take fine background for local tourism and for visitors. The pattern of the local society conserves the Hungarian national traditions, so in this way the renewed castles, museums and basements still gives an atmosphere of the old generations for new ones. Besides the „mountain-character”, the area has got the main profile of activity, continuous movements and active tourism.

The products of intensive sports gives more than hiking opportunities, because the ski-tourism, bike and motorcycle tourism and the extreme tourism guarantees the national competitiveness in demand and supply-side as well.

The Matra is the only one, which has got extended complexity of tourism products from among of native destinations, so it serves perfect choice for the potential visitor of local and social attractions. The original proposal and hypothesis has been confirmed, because all of the product types could result the desired competitiveness altogether, and not in a separated basis.

Avar kori nyílhegyek a Tisza-Maros- Körös vidéken

HERGOTT KRISTÓF

Bevezetés

A nomád népek harcmodora, fegyverzete mindig is fontos kutatási területnek számított, és már számos aspektusból vizsgálták, ugyan úgy, mint az íjászfelszerelésüket is. Az avarokról is elmondható ez, az ő harcmodorukat, fegyvereiket is több szempontból vizsgálták már, jól kutatott területnek tekinthető. Ennek ellenére az avar kori nyílhegyek kutatása periférikus területnek számít. Kalmár János 1945-ös munkája volt az első, és eddig az utolsó olyan tanulmány, mely célzottan az avar nyílhegyekre fókuszált, ezért választottam ennek az „elfeledett” tárgycsoportnak a behatóbb vizsgálatát. Első lépésben egy földrajzilag jól körülhatárolható terület anyagának a felgyűjtését tűztem ki célul. Így esett a választásom a Körös-Tisza-Maros vidék anyagára, mivel ez a vidék mind földrajzi tekintetben, mind az avar anyag szempontjából egy jól meghatározható csoport. A vizsgált területen viszonylag kevés a nyílhegy, célom volt, hogy egy egységes szempontrendszert alakítsak ki a tipológiához, melyet a későbbiekben az Avar Kaganátus teljes területére kivetíthetek.

A Tisza-Maros-Körös csoport

A 6. század második felében a Kárpát-medencében létrejövő Avar Kaganátus népessége az írott és régészeti források alapján nem tekinthető egységes népcsoportnak. Erre jó példa a Körös-Tisza-Maros vidék avar kori anyaga, mely mind leletanyagában, mind temetkezési szokásában rendelkezik olyan sajátos vonásokkal, mely alapján jól körülhatárolható az Avar Kaganátus területén belül. A térség régészeti anyagával már számos kutató foglalkozott.¹

A Tisza-Maros-Körös vidék avar kori anyagával kapcsolatos kutatások az elmúlt évtizedekben újabb lendületet vettek Bende Livia és Lőrinczy Gábor révén. Lőrinczy a térség kora avar kori temetkezéseinek sajátosságaival foglalkozott több tanulmányában, úgy vélte, hogy a területet 568-at követően megszálló népesség csak a Tisza bal parti, a Körös és az Aranka közti sávját szállta meg először. Ezen elméletét főként a Martinovkai típusú övcsatok és egyéb korai verettípusok előkerülésével magyarázta.² Úgy gondolta, hogy az avarok a 7. század első harmadában kisebb mértékben, fokozatosan csak a 626-os vereségüket követően bővítették szállásterületüket a térségben kelet és észak

¹ Lásd bővebben CSALLÁNY 1954; CSALLÁNY 1963; KOVRIG 1955.

² LŐRINCZY 1998, 351; LŐRINCZY 2001, 41.

felé.³ A Körös-Tisza-Maros vidék kora avar kori temetkezési szokásainak főbb jellemzője a részleges állattemetkezés, az ÉK–DNY-i és a K–NY-i tájolás, valamint a füles-, padkás-, padmalyos-, illetve a fülkesírok gyakori előfordulása.⁴ Lőrinczy egyik sajátosságnak tartja a kerámiamelléklet-adás szokását is, mivel az itt előkerült kerámiák típusa egységesnek mondható,⁵ valamint a területen fellelhető temetők többségében a koponya mellől kerülnek elő, és a dunántúli sírokhoz képest gyakoribb jelenségnek tartható.⁶ A terület másik sajátosságát a fegyveres sírokban véli felfedezni. A vizsgált térségben a vágófegyverek (egy- és kétélű kardok) tekinthetők a leggyakoribb fegyvermellékeknek.⁷ Lőrinczy Gábor szerint a tiszántúli népesség anyagi kultúrája nagy hasonlóságot mutat a dél-országi steppe régészeti hagyatékával és halotti kultuszával.⁸

Bende Livia doktori dolgozatában vette górcső alá a térség késő avar kori temetkezéseit. Megállapította, hogy a Körös-Tisza-Maros vidék temetkezési szokásainak egy része hasonló a kora és a késő avar korban, más részük viszont különbözik. A legmarkánsabb különbség a kora és késő avar korban az eltérő tájolás, míg a többi szokás valamilyen szinten rokonítható a tiszántúli korai avarsággal. További különbségnek tartja az állatáldozatok mennyiségének a csökkenését, illetve az összetételének a változását. Az egész marha és juh eltemetése, valamint a részleges lovastemetkezés megszűnik, a lószerszámos temetkezés viszont elterjed ebben az időszakban.⁹ Azokról a temetőkről, melyek a kora avar kortól folyamatosan használatban voltak, megállapítja, hogy a temetkezési szokások fokozatosan változtak, egy-egy temető korábbi sírjaiban megfigyelhető rítuselemek eltűnnek, és azokat újak váltják fel. Ezen rítuselemek között említhető a koporsós sírok megjelenése, illetve a padkás, padmalyos sírok eltűnése, valamint a juhot mint ételmellékletet felváltják a szárnyasok. Közös vonásnak írja le, hogy mind a korai, mind a kései népességnél jelen van a teljes marha sírba helyezésének a szokása, és a két csoportot jellemző lovastemetkezési formához való ragaszkodását is egy ilyen vonásnak gondolja.¹⁰ Bende Livia úgy véli, hogy a helyi lakosság új temetőinek a megnyitása, szállásterületük elmozdulása a 7. század második felére tehető. A Tisza mentére újonnan beköltöző népcsoportot kezdetben a közép avarnak nevezett tárgyi kultúra jellemzi. Bende Livia azt a megállapítást teszi, hogy az itt élő korai népesség elszegényedve hagyta el ezt a területet, megcsappant állatállományára lehet bizonyíték a lószerszámos temetkezés megjelenése, valamint a részleges juh- és

³ LŐRINCZY 1998, 351; LŐRINCZY 2001, 42.

⁴ LŐRINCZY 1998, 344, 351; LŐRINCZY 2001, 41–42.

⁵ Többségében kihajló peremű, összeszűkülő nyakú, hasvonalában kiszélesedő típusú kerámiák (LŐRINCZY 2001, 43).

⁶ LŐRINCZY 1998, 352; LŐRINCZY 2001, 43.

⁷ LŐRINCZY 1998, 354; LŐRINCZY 2001, 44.

⁸ LŐRINCZY 1998, 354; LŐRINCZY 2001, 45.

⁹ BENDE 2017, 369.

¹⁰ BENDE 2017, 370.

marha temetkezések eltűnése. Úgy véli, hogy idővel a népesség gazdasága helyreállt, és ugyan kisebb számban, de újra feltűntek a részleges állattemetkezések és a teljes lovastemetkezések is.¹¹

A nyílvesző szerkezete és részei

Az avar kor esetében nem áll rendelkezésünkre a nyílhegyekkel, nyílveszővel részletesebben foglalkozó szakirodalom, viszont más korszakokból vannak erre a témára vonatkozó szakirodalmaink, melyek adataira jól lehet támaszkodni e kor nyilait illetően is.¹²

A nyílvesző anyagát illetően nincs pontos adatunk, de a nyéltüskén megmaradt famaradványokból kiindulva, valamint a gyakorlati szempontokat figyelembe véve feltételezhető, hogy valamilyen rugalmasabb ág vagy vessző szolgálhatott a nyílveszők alapanyagául. Magát a vesszőt több részre oszthatjuk, az egyik ezek közül anock, melyet a vessző végén alakítottak ki azért, hogy a vessző stabilabban feküdjön rá az idegre.¹³ A vessző következő része a tollazat, mely az egyenes repülést, az iránytartást, a pontosabb célzás lehetőségét biztosítja. Leggyakrabban három tollat rögzítenek a vesszőhöz, az avar kori anyagban sajnos erre szolgáló adat nem áll rendelkezésünkre, de valószínűleg akkor sem történhetett másképpen. Mai párhuzamok alapján tudjuk, hogy a tollak felragasztásának két alapszabálya van: a tollak lemeze egymással 120°-os szöget zárjon be, és az egyik tollnak a nyíl vég hasítékára merőlegesen kell állnia. Ez a toll a „vezértoll,” amely a nyílveszőnek az újra helyezésekor nem az íj teste felől, hanem az áttellenes oldalon kell, hogy legyen. A tollak effajta elrendezésével lehet biztosítani, hogy lövéskor az íj testén elcsúszó nyílveszőt a tollak a lehető legkevésbé térítsék el az egyenes iránytól.¹⁴ A nyílvesző harmadik része a nyílhegy, amelyekkel a továbbiakban behatóbban fogok foglalkozni.

Az avar nyílhegyek tipologizálásához elengedhetetlen az egységes terminológia megalkotása, a nyílhegy egyes részeinek elnevezése (*1. tábla*). A nyílhegyet két fő részre lehet osztani, a levélre és a nyéltüskére vagy köpűre. A levelet pedig további részekre: a csúcra, a vágóélre és a vállra. A vágóélek kialakítása változatos formákat mutatott. A levél részen megkülönböztettem ezek alapján a szárnyakat, melyeknek a részei a vágóél és a váll voltak. A vágóélek találkozása alkotta meg a levélen a csúcst, de gyakran külön kialakítottak a

¹¹ BENDE 2017, 371.

¹² Ilyen alapvető jelentőséggel bíró munka például Cs. Sebestyén Károly *A magyarok íja és nyila* című tanulmánya, melyben részletesen tárgyalja a honfoglaló magyarok íjának a felépítését, valamint a nyilairól is fontos megállapításokat tesz (Cs. SEBESTYÉN 1932), továbbá az íjásatról és a nyílvesző felépítéséről fontos adatokkal szolgált Szöllősy Gábor tanulmánya is, mely gyakorlati megközelítésből vizsgálja az íjat és a nyílveszőt (SZÖLLŐSY 1992).

¹³ SZÖLLŐSY 1992, 457.

¹⁴ SZÖLLŐSY 1992, 458.

nyílhegyeken egy csúcscrészt, amit nem a vágóélek folytatásaként lehet értelmezni, hanem a levél külön részeként. Ezen részek arányait vizsgálva tudtam különböző alcsoportokat létrehozni a főcsoportokon belül. Fontos vizsgálati szempont volt a csúcs és a vágóél által bezárt szög, valamint a váll és a vágóél által bezárt szög, illetve a két rész méretének egymáshoz viszonyított aránya. A vállnál külön figyeltem annak kialakítására, így megállapítottam, hogy a nyéltüskés példányoknál lehetett ívelt kialakítású vagy tompaszögben záródó, melyből rendszerint a nyéltüske folytatódott. Az avar kori nyílhegyek rögzítésére adatokat szolgáltathat a nyéltüske és a váll találkozásánál kialakított rovátkolás, mely a kötöző anyag stabilabb rögzítését szolgálhatta. A tipológiai rendszer egyik kardinális eleme volt a vágóélek számának a meghatározása. Ezek alapján megkülönböztettem a három, valamint a két vágóéllal rendelkező példányokat. Leggyakrabban három vágóéllal rendelkező nyílhegyekkel találkozhatunk az avar kori anyagban.

Nyílhegyek, nyíltípusok az írott források tükrében

Az avarok és hunok fegyverzetére és harcmodorára vonatkozó írott forrásokat legutóbb Pintér-Nagy Katalin gyűjtötte össze és dolgozta fel doktori disszertációjában. A bizánci forrásokban a nyílat a *βέλος* kifejezéssel írják le, mely egyaránt jelenthet nyílveesszőt, valamint hajítódárdát, de általánosan a lövedékre is alkalmazták. Ezzel szemben a frank-avar háborúhoz köthető forrásokban a nyílat a *sagitta* kifejezéssel illetik, melyet csak a nyílakra használnak, nem olyan általános terminológia, mint a görög kifejezés. A *Szent Demeter csodáiban* a szerző leírja az avarok nyílának az egyes részeit. Az auktor megkülönbözteti a nyílhegyen a hegyet (*σίδηρος*) és a nyílveessző végén található tollakat (*ἑπτερωμένους*), ebből az okfejtésből tudtak többek között következtetni a történészek arra, hogy a *βέλος* szó a forrásban a nyílra utalhat.¹⁵ Ezek alapján látható, hogy a korabeli auktorok az avar kori nyílhegytípusokról hallgatnak.

Azonban az avar korinál jóval későbbi időszakra, a mongol korra vonatkozó források már pontosabban leírnak egy-egy nyílhegytípust. A *Mongolok Titkos Történetében* fellelhető néhány részlet, ahol név szerint említenek különböző nyílhegyeket. Ha megvizsgáljuk ezeket a forrásrészleteket és összevetjük az avar kori anyaggal, akkor észrevehetjük, hogy néhány nyílhegytípust egészen jól körül írnak ennek a kései műnek a sorai. Az egyik forrásrészletben például azt olvashatjuk, hogy „*Belgütej-nojan pedig közeles, csontheygyü nyílával rálőtt minden emberre [...]*”.¹⁶ Ez a részlet a mi szempontunkból azért lehet fontos, mert kiderül, hogy a mongolok megkülönböztettek közelre és távolra ható nyílakat. Lehetséges, hogy az avaroknál is lehetett erre példa. Egy másik szövegrészben olvashatunk a zengőnyílakról is, melyeket a Kárpát-medencei avar kori anyagban nem mutattak még ki. A forrásrészletben halvány képet

¹⁵ PINTÉR-NAGY 2017, 88.

¹⁶ MTT 3. 112. Vö. LIGETI 2004, 33; RACHEWILTZ 2015, 40.

kaphatunk a feltételezett készítéséről is, ez a részlet a következő: „Ekkor Dzsamuka egy kétéves borjú két szarvát összeragasztotta, lyukat fűrt belé; az így elkészített zengő nyilat Temüdzsinnek ajándékozta Temüdzsin ciprusfa-gombban végződő nyiláért cserébe, és testvérséget kötöttek egymással.”¹⁷ Ezek a források emlékeztetnek meg a mongolok nyilairól, ami számunkra érdekes lehet, hogy megkülönböztettek közelre, valamint távolra ható nyilakat, illetve, hogy a zengőnyiluk készülhetett szaruból. Elképzelhetőnek tartom, hogy az avarok is hasonló módon készíthették a zengő nyilaikat, ezért nem találjuk a nyomait a sírokban.

Az avar nyílhegyek kutatástörténete

Az avar kori fegyverzet vizsgálata jól kutatott területnek számít. A legtöbb fegyvertípus felgyűjtését, tipologizálását már elvégezték,¹⁸ a nyílhegyek vizsgálata azonban a kevésbé kutatott tárgytypusokhoz tartozik. A nyílhegyek komplex vizsgálatával csak néhány kutató foglalkozott eddig, valamint többnyire egy-egy nagyobb térség¹⁹ vagy nagyobb temető publikációjában²⁰ figyelhetők meg a nyílhegyet értékelő részek. A vizsgált tárgytypus síron belüli szerepével kapcsolatban is megoszlanak a vélemények. Egyes kutatók szerint a nyilak mint

¹⁷ MTT 3. 116. Vö. LIGETI 2004, 34; RACHEWILTZ 2015, 41.

¹⁸ Például az avar kori szúró és vágófegyverek tipológiáját Csiky Gergely készítette el doktori disszertációjában (CSIKY 2009; CSIKY 2015), az ütő és sújtófegyvereket Szűcsi Frigyes gyűjtötte össze (SZÜCSI 2012). Az avar kori íjakkal több kutató, több szempontból foglalkozott (például Cs. SEBESTYÉN 1932; SZÖLLÖSY 2004).

¹⁹ A regionális kutatások kapcsán meg kell említeni Bende Livia kutatásait, aki a Körös-Tisza-Maros vidék késő avar kori temetkezési szokásait gyűjtötte össze és vizsgálta doktori dolgozatában. Bende a vizsgálatai során a nyílhegyekre mint kultikus tárgyakra tekint, szerinte csupán babonás szokásból kerülhettek a sírokba, ezt a fegyveres sírok kis számával, valamint maguknak a fegyvereknek az elenyésző mennyiségével indokolja (BENDE 2017, 333). Ezen kívül még Balogh Csilla kutatásait érdemes kiemelni, aki a Duna-Tisza közét vizsgálta behatóbban. Kimutatta, hogy a térségben általánosan jellemző a nyílhegy szárnyainak az áttörése, valamint gyakori típusnak tartja a keskeny és széles háromélű nyéltűskés nyílhegyeket. Megállapította, hogy a háromélű csapott végű példányok és a kétélű nyílhegyek ritkán fordulnak elő, valamint úgy véli, hogy a köpűs végű nyílhegyek germán hatásra terjedtek el az általa vizsgált területen (BALOGH 2013, 357; BALOGH 2016).

²⁰ Itt érdemes megemlíteni Cs. Sós Ágnes és Salamon Ágnes munkáját, akik a pókaszepetki temetőben feltárt nyílhegyeket négy csoportba sorolták; tipológiájuk alapján a Kalmár-féle csoportosítás képezte (Cs. SÓS – SALAMON 1995, 73–74). Ezen kívül még Kiss Attila különített el formai csoportokat a Kölked–Feketekapu A temetőben talált nyílhegyek alapján. Az itt talált nyílcúcsokat három csoportra osztotta: a háromélű, nyéltűskés nyílhegyekre, a köpűs kétélűekre, illetve a köpűs, szakállas nyílhegyek csoportjára (KISS 1996, 235). Ezek mellett még lásd Alattyán kapcsán: KOVRIG 1963, 141; Környe: SALAMON – ERDÉLYI 1971, 52; Szekszárd–Bogyszló: ROSNER 1999, 130; Vác–Kavicsbánya: TETTAMANTI 2000, 120; Komárom–Hajógyár: TRUGLY 2008, 113.

fegyvermellékletek kerültek a sírba,²¹ mások úgy vélték, hogy a temetkezési szokás egy sajátos vonását tükrözték.²² Emellett felmerült az a lehetőség is, hogy a nyilak száma rangjelző, méltóságjelző szerepet tölthetett be.²³

Az avar nyílhegyeket először Kalmár János vizsgálta az 1945-ös tanulmányában.²⁴ Ebben nagy vonalakban rendszerezte és ismertette az egyes nyílhegytípusokat, továbbá a nyílhegyek formai jegyei alapján csoportokat alakított ki az egyes típusok között. Munkájának fontossága vitathatatlan, mégsem nevezhető átfogónak. Kalmár a nyílhegyek formájából a funkciójára is következtetett. A csapott végű nyílhegyekről azt feltételezte, hogy ezek „*zengő nyílhegyek*”²⁵ lehettek, amelyek esetleg kisebb vadak elejtésére szolgáltak, vagy gyújtó nyílhegyként határozta meg őket. Valamint hangsúlyozta, hogy ez a nyílhegytípus nagy számban fordul elő az avar leletanyagban.²⁶ Kalmár az általa vizsgált nyílhegyek közül megkülönböztetett csapottvégű példányokat, illetve a harci nyílhegyekhez sorolva háromszög alakú darabokat is.²⁷ Ezek két- vagy háromélűek voltak. A háromszög alakú nyílhegyek alcsoportjának gondolta a domború vágóélű példányokat, melyeknél a szárnyak alsó részei homorú ívvel mennek át a tüskébe. Kalmár következő típusai a rombusz alakú nyílhegy, valamint a deltoid- és levél alakú nyílhegyek voltak – ez utóbbi típus alcsoportjának tekinti a középen kiszélesedő levél alakú hegyeket. Kalmár következő típusának példányai a szárnyak alsó szintjénél szélesednek ki, hasonlóan a háromszög alakú nyílhegyeknél, azzal a különbséggel, hogy itt a szárnyak sarkai erősen lekerekítettek.²⁸ Kalmár úgy vélte, hogy a köpüs végű darabok közül a levél alakú példányok a leggyakoribbak. Azt feltételezte róluk, hogy ezek a típusok az avarok körében germán hatásra terjedhettek el,²⁹ s ezt a megállapítást a kutatás máig elfogadja.³⁰ A köpüs nyílhegyek második csoportjának tekintette a szakállas példányokat is, melyek közel háromszög

²¹ Például SZENTPÉTERI 1993, 181; SZENTPÉTERI 1994, 243; BALOGH 2013, 360 – 361.

²² Többek között GARAM 1995, 350; TÖRÖK 1998, 82.

²³ László Gyula úgy vélte, hogy a keleti népeknél a sírokbán a nyílhegyek száma a hatalom jelképei lehettek, a nyilak száma a közös birtokban, munkában való részesedés mértékével függhetett össze (LÁSZLÓ 1986, 52)

²⁴ KALMÁR 1945.

²⁵ A zengő nyíl terminus használata ez esetben téves. A főként a belső-ázsiai régészeti anyagban és a kínai forrásokból jól ismert zengőnyílhegyek teljesen más külleműek, a nyéltüske és a csúcs találkozásánál egy több ponton átfúrt csontgömb található. A nevét onnan kapta, hogy ha a nyílveesszót kilövik, a csontgömb lyukain átsuhanó szél surrogó hangot ad ki (MOGILNIKOV 1981, 122; BÁLINT 1989, 251–252).

²⁶ KALMÁR 1945, 283.

²⁷ KALMÁR 1945, 286.

²⁸ KALMÁR 1945, 288.

²⁹ KALMÁR 1945, 291.

³⁰ Például GARAM 1995, 350; SZALONTAI 1995, 197; KISS 1996, 236; KISS 2001, 214; BALOGH 2013, 358.

alakúak, azzal az eltéréssel, hogy alsó két csúcsuk megnyúlik, úgynevezett szakállt alkotva, ezáltal élük meghosszabbodik.³¹

Kalmár mellett még Peter Stadler kutatta behatóbban az avar nyílhegyeket. Stadler monumentális munkájában Közép-Európa avar korát vizsgálja. A szerző hangsúlyozta, hogy munkája koránt sem mondható teljesnek,³² gyűjtése során elsősorban a nagyobb temetők anyagára fókuszált. Ebből kifolyólag az általa létrehozott nyílhegytípusok Kárpát-medencei területi elterjedése nem mutat reális képet. Erre kiváló példa, hogy az általam vizsgált térség, a Körös-Tisza-Maros vidék területére egyetlen darabot sem jelöl Stadler, mégis megfigyelhetők az általa meghatározott típusok ezen a vidéken.³³ Peter Stadler sok esetben hiányos, töredékes, erősen korrodált nyílhegyeket használt fel a tipológiájához, melyeket állapotukból kifolyólag problematikus típusokba sorolni.³⁴ Ezekből a töredékes nyílhegyekből kialakított típusok kisebb számmal képviselik magukat a gyűjtésében a többi típushoz képest, valószínűleg azért, mert nem alkotnának külön csoportokat, csak jellegzetességeik hiányában a kutató külön típusnak határozta meg őket.

A nyílhegyek tipológiai besorolása

A Körös-Tisza-Maros vidékről összesen 13 lelőhely 27 nyílhegyét (2. tábla) vettem alapul a tipológiai rendszer kialakításához (3. tábla). Temetőbéli és sírbéli eloszlásuk is kevésnek mondható a többi melléklethez képest. A nyílhegyeket elsősorban formai szempontok alapján különítettem el, metrikus adatok alapján alkottam meg a típusokat, altípusokat. A két főcsoportot a nyélhez történő rögzítés alapján különítettem el, így első csoportnak tekintem a nyéltűskés nyílhegyeket (1.), a második csoportnak a kőpüs végű darabokat (2.).

³¹ KALMÁR 1945, 291.

³² STADLER 2005, 13.

³³ Ilyen típusnak mondható az általa Pfeil00100-nak meghatározott típus (STADLER 2005), melyet ugyan jelöl a Duna-Tisza közén, de megtalálható az általam vizsgált területen is. Ebbe a típusba sorolható a Szegvár–Sápoldal lelőhely 3. nyílhegye is (HERGOTT 2017, 3. kat.sz.). Ugyanúgy megtalálható a Körös-Tisza-Maros vidéken a Pfeil00240 (STADLER 2005), illetve Pfeil00610 típus (STADLER 2005), melyek hasonlóságot mutatnak a Békéscsaba–284. számú lelőhely második nyílcsúcsával (HERGOTT 2017, 5. kat. sz.). Ugyanez elmondható a Pfeil00410-es típusról (STADLER 2005), mely megtalálható a derekegyházi anyagban (HERGOTT 2017, 8. kat. sz.). A Pfeil00610-es típus (STADLER 2005) szintén megtalálható a Szegvár–Sápoldal lelőhelyen (HERGOTT 2017, 2. kat. sz.).

³⁴ Ilyennek tekintem a Pfeil00190-es számú nyílhegyet, melynek egyik szárnya hiányzik, illetve a Pfeil00210-es számút, melyről ugyanez elmondható. A Pfeil00270-es számú nyílhegyen a váll és a vágóél találkozását nem lehet megfigyelni, ami véleményem szerint téves következtetésekhez vezethet. A Pfeil00340 típusnak is hiányzik az egyik szárnya. A Pfeil00430 típusnak csak a csúcsa és a szárnyainak két töredéke van csak meg, pontos megfigyelésekre ezek nem alkalmasak. A Pfeil00450 típuson nem lehet megfigyelni a csúcs és a vágóél arányait. A Pfeil00630 típusnak egyik szárnya és a csúcsa hiányzik (STADLER 2005).

Az 1. csoport altípusai a háromélű (1.1), és a kétélű (1.2) nyílhegyek. E két altípuson belül a nyílhegy alakja alapján különítettem el további alcsoportokat. A háromélű nyílhegyek alcsoportjai a süveg alakúak (1.1.1),³⁵ illetve a levél alakú nyílhegyek (1.1.2),³⁶ valamint a keskeny levél alakúak (1.1.3),³⁷ továbbá a hatszög alakú nyílhegyek (1.1.4).³⁸ A kétélű, nyéltüskés nyílhegyek alcsoportjai a következők: villás nyílhegyek (1.2.1),³⁹ deltoid alakú nyílcsúcsok (1.2.2),⁴⁰ illetve a levél alakú példányok (1.2.3),⁴¹ valamint itt is feltűnnek süveg alakú példányok (1.2.4.).⁴² A köpös nyílhegyeken belül megkülönböztetek

³⁵ A típus egyik fő jellegzetessége, hogy a többi nyílhegyhez képest jobb megtartású példányok tartoznak ebbe a csoportba. Jellemző rájuk továbbá, hogy a levél legnagyobb szélessége közelebb esik a nyéltüskéhez, a vágóél és a csúcs hegyesszöget zár be, illetve a váll ívelt kiképzést kapott, a nyéltüske ebből indul ki, néha pedig a váll derékszögben megtörik, és a nyéltüske onnan folytatódik – mint a Békéscsaba–284. lelőhely 2. nyílhegye esetében (HERGOTT 2017, 6. kat. sz.).

³⁶ A csoportnak a főbb jellemzője, hogy a nyílhegy csúcsa hegyesszögben záródik, a vágóél és a váll tompaszöget ad. A váll lekerekített, a nyéltüske abból lett kialakítva, illetve a levél legszélesebb pontja az alsó harmadánál van. A nyéltüske és a levél közel egyforma méretet mutat. Ilyen nyílhegynek mondható a Derekegyháza-nál talált példány (HERGOTT 2017, 8. kat. sz.).

³⁷ Ennek a típusnak a jellegzetessége, hogy a nyílhegy csúcsa hegyesszöget zár be. A vágóél és a váll tompaszöget ad. A levél legszélesebb pontja a nyílhegy alsó harmadán van. Rendszerint ennek a típusnak a levele hosszabb kialakítású a többi típushoz képest. Ebbe a típusba tartoznak a Kiszombor–O 1. sír nyílhegyei (HERGOTT 2017, 15; 16. kat. sz.).

³⁸ A típus jellemzője, hogy a nyílhegy csúcsa hegyesszöget zár be, a vágóéle és a váll tompaszöget ad. A vágóél merőlegesen áll a levél tengelyével, illetve a váll és a nyéltüske általában tompaszöget zár be. Például: Szentes–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje 30. sír nyílhegye (HERGOTT 2017, 27. kat. sz.).

³⁹ Ennek a csoportnak a jellemzője, hogy a váll és a vágóél tompaszöget zár be. A levél általában nagyobb a nyéltüskénél. A levél legszélesebb pontja a csúcsok elágazásánál figyelhető meg. Például: Derekegyháza 3. nyílhegye (HERGOTT 2017, 10. kat. sz.).

⁴⁰ A csoport jellemzője, hogy a vágóél és a váll tompaszögben záródik, a váll nagyobb a vágóélnél. A nyéltüske a vállból lett kialakítva, folyamatosan keskenyedik a nyílhegy aljáig. A levél legszélesebb pontja a felső harmadára esik. Például: Pitvaros 51. sír (HERGOTT 2017, 20. kat. sz.).

⁴¹ A típusnál általában a vágóél és a váll egyenlő hosszúságú, a csúcs nincs külön kiképezve, csak a vágóélek találkozásából alakul ki. Például: Szentes–Lapító 20. sír (26. kat. sz.).

⁴² A gyűjtésemben egy nyílhegy sorolható ebbe az alcsoportba (Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír; HERGOTT 2017, 19. kat. sz.), sajnos mivel a levél törött, pontos megfigyeléseket nem lehetett rajta végezni, mégis a váll kialakításából adódóan egy önálló csoportot képez a nyílcsúcs. A vállról elmondható, hogy a vágóéllal tompaszöget zár, ívelt kialakítású, a nyéltüske vonalától elválík, nem annak a folytatásaként értelmezhető.

kétélűeket (2.1), és ezen belül rombusz alakú (2.1.1),⁴³ nádlevél alakú (2.1.2)⁴⁴ és babérlevél alakú nyílhegyeket (2.1.3).⁴⁵

A nyílhegyek feltételezett funkció alapján történő csoportosítása

Mint már láthattuk, a nyílhegyek változatos formát mutatnak, melyek felvetik a különböző funkció kérdését is. Ahogy már fentebb írtam, közvetett forrásaink vannak a különböző funkciójú nyílhegyekről, viszont erre a korszakra vonatkozóan ilyen adatunk nincs. Ettől függetlenül a nyílhegy kialakítása valamelyest utalhat a funkciójára is. Az általam vizsgált nyílhegyeket a kialakításuk alapján 3 nagy csoportba osztottam. Megkülönböztetek vadász, valamint harci nyílhegyeket, a harmadik csoportba pedig azok tartoznak, amelyek mindkét funkciót betölthették.

A vadásznyílhegyek csoportjába sorolom azokat a nyílhegytípusokat, amik becsapódáskor nagy, széles sebet ejtenek az áldozaton, hiszen ekkor az a cél, hogy minél hamarabb elvégezzen az állat.

A harci nyílhegyek csoportjába tartoznak azok a példányok, amelyek hosszabb, keskenyebb kialakításúak, mivel a harci nyílhegyeknél a páncél átütése volt a fontos, melyhez elengedhetetlen volt, hogy a nyílhegy minél kisebb felületen csapódjon az áldozatba, ezzel is egy pontba koncentrálna az erejét.

Vadászfunkcióra utalnak a kétélű villás nyílhegyek (1.2.1) csoportjába tartozó darabok. Úgy vélem ezt a típust nem a harcban vethették be, Kalmár alapján én is valószínűbbnek tartom a vadászatban betöltött szerepet.⁴⁶ Vadásznyílhegynek tekintem a köpűs rombusz alakú nyílhegyeket (2.1.1), mivel ezek levele széles sebet ejthetett, ebből kiindulva a páncéltörésre alkalmatlan volt, viszont nagyobb vadak elejtésére annál inkább lehetett használni. Ezeket a csoportokon felül a területemen tisztán vadászati szerepek betöltésére alkalmas nyílhegyeket nem találtam.

Harci nyílhegyeknek tekintem a háromélű, keskeny levél alakú nyílhegy típusokat (1.1.2.2), valamint a háromélű, hatszög alakú nyílhegyeket is (1.1.3).

⁴³ A típust az jellemzi, hogy az ide sorolható nyílhegyek csúcsa tompaszögben záródik, a vágóélük és a válluk szintén. A levél legnagyobb szélessége a felső harmadán figyelhető meg. A váll a köpűben végződik, folyamatosan keskenyedik a levél aljáig, majd nagyjából középen elkezd szélesedni. Például: Székkutas–Kápolnadűlő 178. sír (HERGOTT 2017, 22. kat. sz.).

⁴⁴ A típusról elmondható, hogy a csúcsa tompaszögben záródik, a vágóél és a váll szintén tompaszögben zár be, sarkai lekerekítettek. A váll és a köpű is tompaszögben záródik. A levél legnagyobb szélessége nagyjából a közepén, alsó harmadán figyelhető meg. Például: Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír 2. nyílhegye (HERGOTT 2017, 24. kat. sz.).

⁴⁵ A típus jellemzője, hogy a nyílhegyek csúcsa lekerekített, a vágóéllel tompaszögben zárnak be. A vágóél és a váll szintén tompaszögben záródik, a válluk enyhén lekerekített. A köpű a vállból lett kialakítva, az alsó harmadában kezd kiszélesedni. Például: Székkutas–Kápolnadűlő 182. sír 1. nyílhegye (HERGOTT 2017, 23. kat. sz.).

⁴⁶ KALMÁR 1945, 290.

Ezek a nyílhegyek hosszú, keskeny kialakításuk miatt képesek voltak áthatolni a páncélon.

A bifunkcionális nyílhegyek csoportjába sorolom az összes többi nyílhegytípust, azaz a háromélű, süveg alakú nyílhegyeket (1.1.1), a háromélű, levél alakú nyílhegyeket (1.1.2), a kétélű, deltoid alakú nyílhegyeket (1.2.2), a kétélű levél alakú nyílhegyeket (1.2.3), a kétélű süveg alakú nyílhegyeket (1.2.4), valamint a köpűs, nádlevél alakú nyílhegyeket (2.1.2), és a köpűs babérlevél alakú nyílhegyeket (2.1.3). Ezek a nyílhegyek azért tölthettek be vadászati vagy harci szerepet, mert kellőképp keskenyek a páncéltöréshez, ugyanakkor becsapódáskor nagy sebet ejthetnek. Úgy vélem azért lehet ennyi bifunkcionális nyílhegy, mert sokkal praktikusabb lehetett olyan nyílhegyeket gyártani, amellyel vadászni is lehetett, de a harcban is megállta a helyét, a vas nagy értéke miatt nem érte meg az akkori embernek olyan nyílhegyet venni, melyet kizárólag egyféle célra tudott felhasználni. Ebben az esetben sokkal több nyílhegyet kellett volna felhalmoznia a fegyvertárában, melyre valószínűleg nem volt minden avar harcosnak lehetősége.

Összegzés

Összegezve az eddig leírtakat megállapítható, hogy az avar korban a Kalmár által általánosnak vélt csapott végű nyílhegyek nem találhatók meg a Körös-Tisza-Maros vidéken, valamint az áttört példányok megléte sem mutatható ki ezen a területen. Ettől eltekintve azonban az itt fellelhető nyílhegyek változatos formát mutatnak, a vizsgált 27 példányt 11 formai, és 3 funkcionális csoportba tudtam rendezni. Az általam kutatott térség nem nyújt elég adatot a nyílhegyek belső kronológiájának a megállapításához, ez a területre jellemző sajátos temetkezési szokásokkal hozható összefüggésbe. Viszont ahhoz, hogy az avar kori nyílhegyekre vonatkozó tipológia alapjául szolgáljon, az itt fellelhető nyílhegyek száma megfelelőnek mondható. A jövőben ki szeretném terjeszteni a gyűjtésemet az Avar Kaganátus teljes területére, ezzel párhuzamosan pedig szeretném megalkotni a rendelkezésünkre álló avar kori nyílhegyek teljes tipológiai rendszerét.

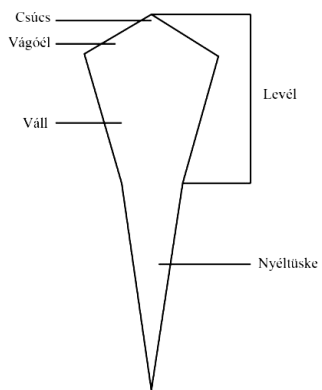
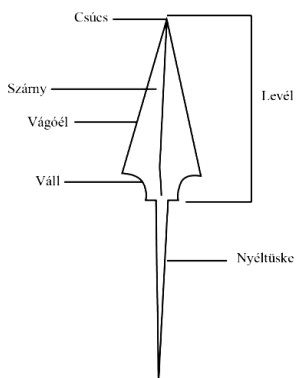
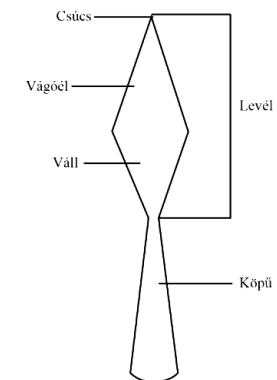
Irodalomjegyzék

- BÁLINT 1989 = Bálint, Csanád: *Die Archäologie der Steppe. Völkerschaften zwischen Volga und Donau in 6.–10. Jahrhundert.* Wien–Köln 1989.
- BALOGH 2013 = Balogh Csilla: *A Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének problémái.* (Doktori Disszertáció). Budapest 2013.
- BALOGH 2016 = Balogh Csilla: *Régészeti adatok a Duna-Tisza közti avarok történetéhez.* (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia) Budapest 2016.

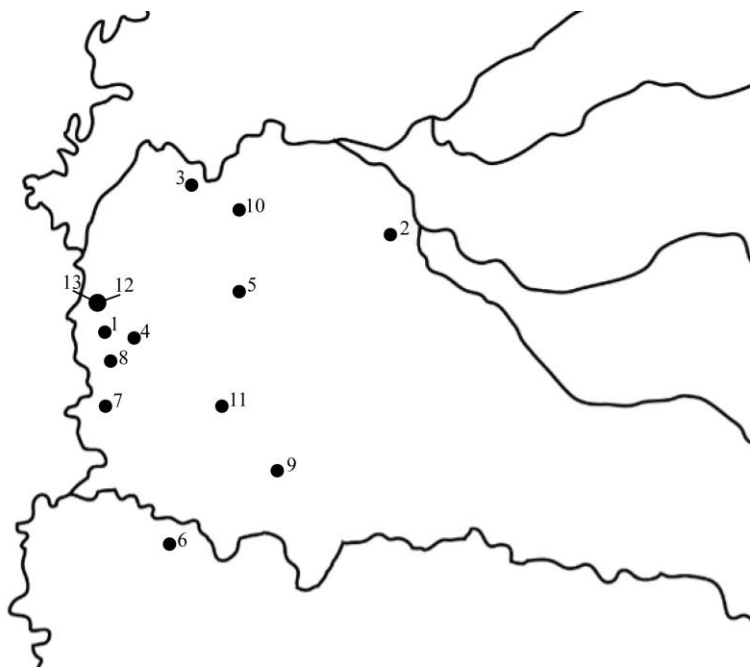
- BENDE 1998 = Bende Livia: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja. Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 4 (1998) 195–230.
- BENDE 2017 = Bende Livia: *Temetkezési szokások a Tisza-Maros-Körös közén az avar kor második felében*. Szerk: Lőrinczy Gábor. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia) Budapest 2017.
- CS. SEBESTYÉN 1932 = Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum...”. A magyarok íja és nyila. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből* 8 (1932) 167–226.
- CSALLÁNY 1939a = Csallány Gábor: A szentes-derekegyházi népvándorláskori sírlelet. *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 116–120.
- CSALLÁNY 1939b = Csallány Dezső: Kora avarkori sírleletek. *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.
- CSALLÁNY 1954 = Csallány Dezső: A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur bolgárok (hunok) temetkezési szokásához és régészeti hagyatékához. *Archaeológiai Értesítő* 80 (1953) 133–140.
- CSALLÁNY 1963 = Csallány Dezső: A kuturgur-bolgárok (-hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. *Archaeológiai Értesítő* 90 (1963) 21–38.
- CSIKY 2014 = Csiky Gergely: *Az avar kori szűrő- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia*. (Doktori disszertáció) Budapest 2009.
- CSIKY 2015 = Csiky, Gergely: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons*. Leiden–Boston 2015.
- GARAM 1995 = Garam, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. (Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary 3.) Budapest 1995.
- HERGOTT 2017 = Hergott Kristóf: *Avar kori nyílhegyek a Tisza-Maros-Körös vidéken*. (Szakdolgozat) Szeged 2017.
- JUHÁSZ 2004 = Juhász, Irén: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas – Grexa-téglagyár, FO 68*. (Monumenta Avarorum Archaeologica 7.) Budapest 2004.
- KALMÁR 1945 = Kalmár János: Az avar nyílhegy. *Archaeológiai Értesítő* 3/1944–1945 (1945) 283–294.
- KISS 1996 = Kiss, Attila: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked – Feketekapu A*. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Studien zur Archäologie der Awaren) Innsbruck 1996.

- KISS 2001 = Kiss, Attila: *Das Awarenzeitliche Graberfeld in Kölked–Feketekapu B.* (Monumenta Avarorum Archaeologica 6.) Budapest 2001.
- KOVRIG 1955 = L. Kovrig Ilona: Adatok az avar megszállás kérdéséhez. *Archaeológiai Értesítő* 82 (1955) 30 – 44.
- KOVRIG 1963 = Kovrig, Ilona: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* (Archaeologia Hungarica 40.) Budapest 1963.
- LŐRINCZY 1998 Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* 4 (1998) 323–372.
- LŐRINCZY 2001 = Lőrinczy Gábor: Kelet-európai népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. In: Márton A. (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 14.) Budapest 2001, 40–47.
- МОГИЛЬНИКОВ 1981 = Могильников, В. О.: Сибирские древности VI–X. вв. В: Степи Евразии в эпоху средневековья. Ред. Плетнева, С. А. Москва 1981.
- MTT = *Mongolok Titkos Története.* Ford. Ligeti Lajos. Budapest 2004
- B. NAGY 2003 = B. Nagy Katalin: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető.* Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archaeologica 1.) Szeged 2003.
- PINTÉR-NAGY 2017 = Pintér-Nagy Katalin: *A hunok és az avarok fegyverzete, harcmódora az írott források alapján.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 31.) Budapest 2017.
- RACHEWILTZ 2015 = Rachewiltz, Igor (Trans.): *The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century I–II.* Leiden–Boston 2006.
- ROSNER 1990 = Rosner, Gyula: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd – Bogviszló Strasse.* (Monumenta Avarorum Archaeologica 3.) Budapest 1999.
- SALAMON – ERDÉLYI 1971 = Salamon, Ágnes – Erdélyi, István: *Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* (Studia Archaeologica 5.) Budapest 1971.
- CS. SÓS – SALAMON 1995 = Cs. Sós, Ágnes – Salamon, Ágnes: *Cemeteries of the early middle ages at Pókaszeptk.* Budapest 1995.

- STADLER 2005 = Stadler, Peter: Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien, 2005. Cd melléklet: https://www.academia.edu/12068114/Stadler_Peter_2005_2004_Installer_for_Quantitative_Avars_more_than_5.000_chronological_and_functional_types_with_thumbnails_and_distribution_maps (Letöltés: 2017.03.08.)
- SZALONTAI 1995 = Szalontai Csaba: Avarkori lelőhelyek és leletek Mindszentről. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica I* (1995) 183–209.
- SZENTPÉTERI 1993 = Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. *ActaArchHung* 45 (1993) 165–246.
- SZENTPÉTERI 1994 = Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II. *ActaArchHung* 46 (1994) 231–306.
- SZÖLLÖSY 1992 = Szöllősy Gábor: Írászati alapismeretek. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32/1987–1989 (1992) 443–446.
- SZÜCSI 2012 = Szücsi Frigyes: A kora- és késő avar kori balták és fokosok. In: Petkes Zsolt (szerk.): *Hadak útján. XX. Népvándorláskori Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Budapest 2012, 121–138.
- TETTAMANTI 2000 = Tettamanti, Sarolta: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Vác – Kavicsbánya.* (Monumenta Avarorum Archaeologica 4.) Budapest 2000.
- TÖRÖK 1998 = Török, Gyula: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. In: Madaras, László (Ed.): *Das Awarische corpus – Avar corpus füzetek* 5. Debrecen–Budapest 1998.
- TRUGLY 2008 = Trugly Sándor: *A komárom-hajógyári avar temető és telep.* (Opitz Archaeologica 2.) Budapest 2008.

1. tábla: A nyílhegy részei

2. tábla: A Körös-Tisza-Maros vidék nyílhegyet tartalmazó avar kori lelőhelyei

1. Szegvár– Sápoldal, 2. Békéscsaba–284. lelőhely, 3. Békésszentandrás–Mogyorós halom, 4. Derekegyháza, 5. Gádos–Lenin utca 1; 6. Kiszombor–O, 7. Mártély–Ap üdülő, 9. Pitvaros, 10. Szarvas–Grexa téglagyár, 11. Székkutas–Kápolnadűlő, 12. Szentes–Berekhát, Buzi Farkas Imre földje, 13. Szentes–Lapistó

3. tábla: Nyílhegytípusok a Körös-Tisza-Maros vidékről

1. Háromélű, nyéltüskés, süveg alakú nyílhegy (1.1.1 típus) (Békéscsaba–284. lelőhely; saját felvétel); 2. Háromélű, nyéltüskés, levél alakú nyílhegy (1.1.2. típus) (Szarvas–Grexa téglagyár, 324. sír; JUHÁSZ 2004, 153); 3. Háromélű, nyéltüskés, keskeny levél alakú nyílhegy (1.1.2.2. típus) (Kiszombor–O, 1. sír; CSALLÁNY 1939b, 143); 4. Háromélű, nyéltüskés hatszög alakú nyílhegy (1.1.3. típus) (Szentés–Berekhat, Buzi Farkas Imre földje 30. sír; saját felvétel); 5. Kétélű, nyéltüskés, villás nyílhegy (1.2.1 típus) (Derekegyház; CSALLÁNY 1939a, 118); 6. Kétélű, nyéltüskés, deltoid alakú nyílhegy (1.2.2 típus) (Mindszent–Bozó A. Károly tanyája XVI. sír; saját felvétel); 7. Kétélű, nyéltüskés, levél alakú nyílhegy (1.2.3 típus) (Pitvaros, 51. sír; BENDE 1998, 221); 8. Kétélű, nyéltüskés, süveg alakú nyílhegy (1.2.4. típus) (Mindszent–Bozó Ambrus Károly tanyája XVI. sír; saját felvétel); 9. Köpűs, kétélű, rombusz alakú nyílhegy (2.1.1 típus) (Székkutas–Kápolnadűlő, 178. sír; B. NAGY 2003, 138); 10. Köpűs, kétélű, nádlevél alakú nyílhegy (2.1.2 típus) (Székkutas–Kápolnadűlő, 182. sír; B. NAGY 2003, 139); 11. Köpűs, kétélű, babérlevél alakú nyílhegy (2.1.3 típus) (Székkutas–Kápolnadűlő, 182. sír; B. NAGY 2003, 139).

Avar age arrowheads from Körös-Tisza-Maros region

KRISTÓF HERGOTT

In this paper I examined avar age arrowheads based on the specimens found in the Tisza-Maros-Körös region. Based on the 27 arrowheads of the 13 sites I have elaborated on the bases of the tipology of the avar age arrowheads. The characteristic feature of the Körös-Tisza-Maros region that in the avar period were put less weapon in the graves. For this reason, both geographically and by burial habits, it can be said to be a well-defined area. Nevertheless this 27 arrowhead has shown a sufficiently variability to form a base of a comprehensive tipology. In this tipology, arrowheads were separated on the basis of shape aspects, it was indispensable to create a standard terminology for the parts of the arrowhead. Beyond the formal separation of the arrowheads I also organized them into functional groups. The 27 arrowheads I examined finally separated into 11 formal group and 3 functional group. This tipology can not be projected into the whole *Avar Khaganate*, but it can be used as a basis for a comprehensive typology in the future.

Szilágyi Erzsébet politikai tevékenysége 1458–1464 között

CSIFÓ TAMÁS

Bevezetés

Horogszegi Szilágyi Erzsébet (*1. kép*) a 15. századi Magyar Királyság neves nagyasszonya volt, akit az egyik leghíresebb nőként tartunk számon a magyar történelemben. Bár a nevére Arany János *Mátyás anyja* című verséből sokan emlékezhetnek, élete – egyes rövidebb szakaszoktól eltekintve – a szélesebb körű nyilvánosság előtt mégis nagyrészt ismeretlen. A Hunyadi-kort taglaló 19–20. századi magyar történeti szakirodalomban Erzsébet gyakorlatilag „mellékszereplőként” jelent csak meg. Ugyan az 1990–2000-es évek fordulóján, Teke Zsuzsa és Estók János nőtörténeti munkái révén Erzsébet nagyobb figyelmet kapott, forrásalapú életrajzi monográfia a mai napig nem készült róla. Hunyadi Mátyás királlyá választásának 560. évfordulója viszont ismét alkalmat nyújt arra, hogy a nagy uralkodó mellett az őt trónra segítő személyekről, köztük az édesanyjáról is megemlékezzünk.

1. kép: Horogszegi Szilágyi Erzsébet

A hazai történetírás eddig Szilágyi Erzsébetnek többnyire csak a fia királlyá választásában játszott szerepét hangsúlyozta, míg történetének későbbi fejezeteire kevesebb figyelmet fordított. Tanulmányom témájául ezért a neves nagyszony 1458–1464 közötti életszakaszát választottam, mely egyben Mátyás uralkodásának első, a hatalma megszilárdításáról szóló fejezetének tekinthető.¹ A téma felvezetéseként először röviden áttekintem Erzsébet 1458 előtti életét. Ezt követően annak szeretnék utánajárni, hogy milyen módon járult hozzá Erzsébet Mátyás uralmának stabilizálásához, milyen más politikai szerepet töltött be ebben az időszakban, valamint milyen jelentőséggel bírt anyakirálynéi méltósága.

Szilágyi Erzsébet élete 1458 előtt

Származása

Erzsébet a katonai érényeiről híres horogszegi Szilágyi család sarja volt, mely egyes elméletek szerint a bosnyák eredetű Garázda-nemzetségből,² más vélemények szerint a partiumi Szilágyságból származott.³ A délvidéki köznemes familia alapítója egy László (vagy más olvasatokban Loránd) nevű személy volt, aki elsőként vette fel a Szilágyi nevet valamikor a 14. század végén. Leszármazottai a magyar Szent Koronához hűséges katonák voltak, így például unokája, II. Szilágyi László is, aki az 1400-as években – rokona, Garázda Miklós oldalán – szreberniki várnagyként a boszniai várháborúkban szerzett hadi érdemeket. A Szilágyiak hősies katonai szolgálatát Luxemburgi Zsigmond birtokadományokkal jutalmazta, így kapták meg 1408-ban egyebek mellett a Temes megyei Horogszeget, egy évvel később pedig címerlevelet is adott nekik a király (2. kép).⁴ II. Szilágyi László 1409–1410 telén⁵ köthetett házasságot a szintén köznemesi származású Bellyéni Katalinnal, akitől hat gyermeke született: Mihály, Osvát, László, Orsolya, Zsófia, valamint 1410 körül Erzsébet.⁶

Ifjúkora és házassága Hunyadi Jánossal

Szilágyi Erzsébet ifjúkoráról nagyon kevés biztos adattal rendelkezünk. Fraknói Vilmos mutatott rá arra az érdekességre, hogy a Szilágyi család egyes tagjai magyar katolikus szentek neveit viselték. Ez alapján feltételezte, hogy Erzsébet is így kaphatta nevét, vélhetően Árpád-házi Szent Erzsébet után.⁷ A nemes hölgy a későbbi férjével, Hunyadi Jánossal 1428 táján ismerkedhetett meg, és

¹ KUBINYI 2007, 87.

² NAGY 1863, 705; FRAKNÓI 1890, 10.

³ BUDAI 1866, 244.

⁴ NAGY 1863, 705–706.

⁵ ELEKES 1952, 90.

⁶ ENGEL Genealógia, horogszegi Szilágyi

⁷ FRAKNÓI 1890, 11.

feltehetően 1428–1430 körül házasodtak össze.⁸ Első ismert közös gyermekük, Hunyadi László 1431-ben jött a világra, majd Kolozsvárott, 1443. február 23-án született meg a pár második fia, Mátyás.⁹

2. kép: A Szilágyi család címere (1409)

Hadi sikerei révén Hunyadi János gyorsan az ország báróinak sorába lépett. Rangbéli emelkedése és az ezzel járó vagyoni gyarapodása viszont kihatott felesége sorsának alakulására is. Hunyadi 1443 körül kezdte el átépíttetni Vajdahunyd várát, melyben Erzsébet berendezhette új, előkelő otthonát (3. kép).¹⁰ Férje 1446–1452 közötti kormányzósága idején pedig Erzsébet az ország első asszonyának számított. Későbbi tevékeny életviteléből kiindulva feltételezhetjük, hogy már ekkor is igen aktívan töltötte mindennapjait. Mivel a férje a had- és az államügyek miatt gyakran volt távol, így a szokásos asszonyi, háztartási teendők mellett vélhetően Erzsébet feladata volt a birtokkormányzati teendők ellátása, családi uradalmaik működésének felügyelete is.¹¹

⁸ KUBINYI 2001, 13.

⁹ KUBINYI 2007, 83.

¹⁰ TEKE 1997, 29.

¹¹ TEKE 1997, 30.

3. kép: Cserna Károly rajza Vajdahunyad váráról

Mátyás királyválasztásának előzményei

Hunyadi János 1456. augusztus 11-i halála után Szilágyi Erzsébet az özvegyi gyász fájdalma mellett a Hunyadiak elleni támadásokkal is kénytelen volt szembenézni. Magyarországot ugyanis már évek óta megosztotta az az ellentét, mely a király oldalán álló főurak, valamint az országot kormányzó Hunyadi család és hívei között fennállt. A belpolitikai feszültséget tovább fokozta az uralkodó unokanagybátyjának, Cillei Ulrik horvát-szlavón bánnak az 1456. november 9-i meggyilkolása, amivel kezdettől fogva Hunyadi Lászlót gyanúsították. Ebben a helyzetben Szilágyi Erzsébetnek azonnal fia védelmére kellett kelnie, hogy megóvja őt az uralkodó bosszújától. Amikor útban vissza Nándorfehérvárról Budára V. László megállt Erzsébet temesvári házánál, az özvegy gyászruhában, Mátyással az oldalán járult elébe, és kegyelemért könyörgött idősebbik fia számára. A király azt ekkor – látszólag – megadta, és rokoniavá fogadta Erzsébetet és fiait.¹² 1457 tavaszán azonban királyellenes összeesküvés vádjával letartóztatta és bűnösnek mondta ki a két Hunyadi fiút. Mátyást börtönbe küldte, míg Lászlót március 16-án, Budán kivégeztette (4. kép).

Egyetlen életben maradt gyermeke kiváltásáról Erzsébet először levélben próbált meg megegyezni a királlyal, ám ezt bátyja, Mihály megakadályozta,¹³ rábeszélvén Erzsébetet a fegyveres bosszúra. Így több mint másfél évtized után ismét polgárháború tört ki Magyarországon. A harcok elől V. László előbb Bécsbe, majd onnan Prágába menekült, magával hurcolva Mátyást is. A gyermektelen király azonban 1457. november 23-án váratlanul meghalt. Ez a

¹² BONFINI 1995, 383; RANSANUS 1999, 134.

¹³ FRANKÓI 1913, 43; PÁLÓSFALVI 2015, 419.

háborúnak ugyan véget vetett, ám egyúttal egy új problémát, trónöröklési válságot idézett elő. A megüresedett magyar trónra pályázó külföldi uralkodók, mint III. Frigyes német-római császár és IV. Kázmér lengyel király, nem tudták érvényesíteni igényüket.¹⁴ Az országból Újlaki Miklós macsói bán, Garai László nádor, valamint a Hunyadi család kívánt V. László örökébe lépni, ám közülük a Hunyadi-párt jelöltje, Hunyadi Mátyás látszott a legesélyesebbnek. Mivel feltett szándéka volt a Hunyadiak nevének régi fényét visszaállítani, Szilágyi Erzsébet teljes szívvel elkötelezte magát Mátyás trónra emelésének terve mellett, amiben fivére, Mihály is segítette.¹⁵ Az asszony elküldte Vitéz János váradi püspököt Prágába, hogy az ott Podjebrád György cseh kormányzó felügyelete alatt tartott Mátyás kiváltásáról tárgyaljon (5. kép). Podjebrád 40 ezer arany forint váltságdíj fejében – amit a püspök Erzsébet pénzéből, az asszony nevében fizetett ki – megígérte, hogy miután Mátyást magyar királlyá választják, szabadon engedi őt.¹⁶ A választáshoz azonban előbb békét kellett teremteni a Hunyadi-pártiak és ellenfeleik között. Erre az 1458. január 12-én, Szegeden megkötött Szilágyi–Garai-egyezménnyel került sor, amivel megnyílt az út Hunyadi Mátyás trónra emeléséhez.¹⁷

4. kép: Madarász Viktor: Hunyadi László siratása

¹⁴ KUBINYI 2007, 86.

¹⁵ FRAKNÓI 1896, 165.

¹⁶ BONFINI 1959, 5.

¹⁷ KUBINYI 2005, 215.

5. kép: Zichy Mihály rajza Arany János Mátyás anyja című verséhez

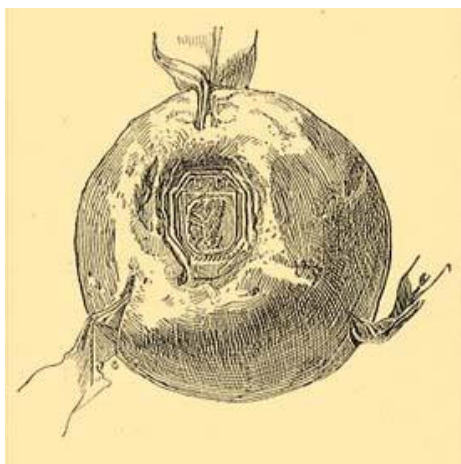
Szilágyi Erzsébet szerepe Mátyás uralmának stabilizálásában

A király és a Szilágyi testvérek együttműködése

Miután 1458. január 24-én Hunyadi Mátyást királlyá választották, Szilágyi Mihály vezetésével egy díszes küldöttség – melyhez Erzsébet asszony is csatlakozott – indult útnak Csehország felé, hogy az ifjú uralkodót hazahozza. A választás hírére Podjebrád György is elindult Mátyással a cseh–magyar határra, és a két csoport február 5-én, Strassnitzban találkozott egymással.¹⁸ Szilágyi Erzsébet közel egy év után végre újra magához ölelhette fiát, ám a megható találkozást feszült pillanatok követték. Ugyanis a Szilágyi testvéreket, akik abban bíztak, hogy a Garai nádorral kötött szegedi egyezményhez Mátyás is tartani fogja magát, kellemetlen meglepetés érte: megtudták, hogy Mátyás már a prágai fogsága idején megígérte Podjebrád Györgynek, hogy feleségül fogja

¹⁸ Strassnitz: ma Stražnice, Csehország.

venni a lányát, Katalint.¹⁹ Erzsébet és Mihály érthető módon egyáltalán nem örültek ennek a döntésnek, és vélhetően meg is próbálták lebeszélni róla a fiatal Hunyadi fiút, ám Mátyás megtartotta a cseh régensnek adott szavát. A király Garai Anna helyett Podjebrád Katalint választotta hitvesül, amivel együtt anyját és nagybátyját is arra kényszerítette, hogy megszegjék a szegedi egyezményt. A Szilágyi testvérek így más választás híján elfogadták az ifjú uralkodó határozatát, azonban nem voltak hajlandók erről oklevelet kiállíttatni. Beleegyezésüket mindössze azzal fejezték ki, hogy a Mátyás és Podjebrád között megkötött szövetségről február 9-én, Strassnitzban kiadott oklevelet – mintegy tanúkként – saját pecsétjükkel ők is megerősítették (6. kép).²⁰ Habár elméletileg fennállt annak a lehetősége, hogy elejtsék Mátyás és a huszita régens szövetségét, a Felvidéken garázdálkodó huszita zsoldos haderő megfékezése szempontjából hasznosabb volt a cseh szövetség fenntartása.²¹ Az a tény, hogy Szilágyi Erzsébet alávetette magát Mátyás királyi akaratának, azt mutatja, hogy számára ekkor is a fia érdeke volt az első, és mindenben kész volt támogatni őt. Erről tanúskodik az is, hogy fia uralkodásának kezdetén a bátyja mellett Erzsébet is megerősítette saját pecsétjével Mátyás okleveleit, ahogyan azt már Strassnitzban is megtette.²²

6. kép: Szilágyi Erzsébet pecsétje

¹⁹ Fraknói Vilmos úgy gondolta, hogy Erzsébet és Mihály tudtak Mátyás és Podjebrád prágai alkujáról, de azt hitték, hogy arról Mátyás az ország és az ő érdekükből le fog mondani (FRAKNÓI 1896, 176.). Ezzel szemben Pálosfalvi Tamás azt állítja, hogy a Szilágyi testvérek a prágai egyezségről csak 1458. január 24. után szerezhettek tudomást (PÁLOSFALVI 2013, 348–349, 352.).

²⁰ FRAKNÓI 1913, 73–74.

²¹ PÁLOSFALVI 2013, 352.

²² FRAKNÓI 1890, 84.

Ilyen volt például az a megállapodás, melyet Mátyás 1458. március 12-én kötött a Szentgyörgyi és Bazini grófokkal Nagyszombat és Szokolca városok megőrzéséről.²³ Ehhez mindkét Szilágyi testvér hozzájárulását adta, amit az oklevélben a „*de voluntate et consensu*” formula jelez. Fraknói Vilmos szerint ez a kifejezés azt jelzi, hogy a királyválasztáskor kormányzónak kinevezett Szilágyi Mihály nem gyakorolta a királyi jogokat, csupán segédkezett azok gyakorlásában, s ebben a tekintetben vele egyenrangú személynek minősült húga, Erzsébet is.²⁴

A király és nagybátyja viszáljai

Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy Mátyást a regnálása elején az anyja és nagybátyja közösen támogatták az uralkodásban, ám ez az állapot nagyon rövid idő alatt megváltozott. Míg ugyanis Szilágyi Erzsébet tudomásul vette azt, hogy gyermeke önállóan kívánja meghozni döntéseit, addig bátyja ebbe nem tudott belenyugodni. Szilágyi Mihály egyrészt a szegedi megállapodással való szembeszállás miatt neheztelt unokaöccsére, másrészt sérelmezte azt is, hogy Mátyás lassan teljesen kirekesztette őt a hatalomból, csupán névlegessé mérsékelve kormányzói tisztségét. A közöttük feszülő nézeteltérés odáig fajult, hogy Mihály szembefordult unokaöccsével, és átpártolt a Mátyás uralkodásával elégedetlen főnemesek táborába. Mellőzöttségét a kormányzó Szerbia trónjának megszerzésével akarta ellensúlyozni. Tárgyalásokba kezdett az 1458 januárjában elhunyt Brankovics Lázár despota özvegyével és Lázár testvérével, Istvánnal, hogy bizonyos Hunyadi-birtokokért cserébe adják neki a szerb despotai címet. A több hónapig tartó egyezkedési folyamatnak végül Szilágyi Erzsébet éles hangú tiltakozása vetett véget 1458. június 23-án.²⁵ Kubinyi András ezt azzal magyarázta, hogy a Brankovicsoknak felajánlott birtokok Erzsébet kezén voltak, aki nem volt hajlandó lemondani róluk.²⁶ Pálosfalvi Tamás viszont úgy gondolja, hogy az asszony óvása mögött más indok állhatott. A Szilágyi–Brankovics-féle megállapodást 1458 tavaszán Hunyadi Mátyás király jóváhagyta, és ahogy azt Pálosfalvi is hangsúlyozza, Erzsébet ekkor nem tiltakozott ellene, noha minden bizonnyal tudott róla. Ebből kifolyólag a szerző úgy véli, hogy Mátyás a megállapodás helybenhagyása után szeretett volna abból kihátrálni. Mivel nem akarta megszegni a saját és tanácsosai szavát, így vélhetően édesanyját kérte meg arra, hogy a Szilágyi által a szerb despota családdal folytatott tárgyalások ellen emeljen szót. A király hozzáállásának megváltozása valószínűleg azzal magyarázható, hogy a kormányzó által felajánlott birtokok rendkívül értékesek voltak, és a Szent Korona visszaszerzéséről szóló tárgyalások, valamint a Jan Jiskra cseh zsoldoskapitány alvezérei elleni felvidéki harcok idején Mátyásnak

²³ MOL DL 15220.

²⁴ FRANKÓI 1913, 78.

²⁵ MOL DL 37638

²⁶ KUBINYI 2001, 48.

rengeteg pénzre volt szüksége.²⁷ Ezzel a pénzügyi indokkal függött össze minden bizonnyal az a tény is, hogy Erzsébet június 23-i oklevelében igen határozott hangnemben ellenezte a nagybányai nemesfémányák elidegenítését.²⁸ Mindez alapján tehát kijelenthetjük, hogy tiltakozásával Szilágyi Erzsébet újfent a fia érdekeihez való alkalmazkodásáról tett tanúbizonyságot. Vállalta a felelősséget azért, hogy Mátyás szavahihetősége ne szenvedjen csorbát. Ennél azonban lényegesen jelentősebb volt az, hogy segédkezett megőrizni az uralkodó kezén az anyagi szempontból értékes területeket, hogy ezzel hozzájáruljon fia uralmának minél stabilabb pénzügyi megalapozásához, ami később a Szent Korona visszavásárlásakor elengedhetlenül fontosnak bizonyult. Véleményem szerint – ha csak közvetve, és kis mértékben is, de – Erzsébet ezzel is elősegítette fia királyi hatalmának megszilárdítását.

Szilágyi Mihály vélhetően sejtette, hogy húga ellenkezése mögött valójában Mátyás akarata állt, ami még tovább élezte a király és nagybátyja közötti ellentétet. Egy hónappal a szerb despotai cím megszerzésére irányuló tervének megghiúsulása után Mihály Simontornyán szövetségre lépett Mátyás bárói ellenzékének két vezéralakjával, Garai Lászlóval és Újlaki Miklóssal. Miután erről hírt kapott, az uralkodó igyekezett megbékíteni bácsikáját, ám első kísérlete kudarcot vallott. Másodszor Vitéz János váradi püspököt küldte el hozzá, akinek sikerült rábírnia Szilágyit egy találkozóra a királlyal, amire 1458. augusztus 8-án került sor.²⁹ Mátyás és Erzsébet az udvarral közösen, személyesen keresték fel rokonukat. Ez a gesztus meghozta a kívánt eredményt: a király és nagybátyja kibékültek, Mihály lemondott a kormányzói címről, Mátyás pedig megerősítette őt az örökös besztercei grófságban. Meglátásom szerint Erzsébet részben mintegy békeközvetítőként vett részt ezen az eseményen. A Mátyás melletti szilárd elkötelezettségéből adódóan az lehetett a célja, hogy segítsen elsimítani minden olyan problémát, mely gátolhatja a fiát az önálló hatalomgyakorlásban. Miután pedig a testvéréről volt szó, természetesnek vehetjük, hogy Erzsébet is elkísérte a királyt. Ugyanakkor azt se felejtjük el, hogy hivatalosan Erzsébet vétőzta meg bátyja szerződését a Brankovicsokkal. Emellett arra is gondolnunk kell, hogy amíg Erzsébet tudomásul vette azt, hogy fia a saját belátása szerint kívánja vezetni az országot, addig Mihály ragaszkodott a kormányzói címéhez, és bele kívánt szólni Mátyás politikájába. Noha nem tudjuk azt, hogy a két Szilágyi testvér között pontosan milyen volt a viszony, úgy gondolom, hogy a fenti körülményekből kifolyólag nem lehetett közöttük tökéletes az összhang, így az augusztus 8-i találkozón nekik is rendezniük kellett kapcsolatukat. Meglátásom szerint erre is szükség volt annak érdekében, hogy minél békésebb viszonyokat teremthessenek Mátyás számára az uralkodáshoz.

A családi béke helyreállítása után pár héttel a király hírt kapott arról, hogy Galambóc várát bevették a törökök. Az uralkodó közfelkelést hirdetett, és úgy

²⁷ PÁLOSFALVI 2013, 357–358.

²⁸ PÁLOSFALVI 2015, 418.

²⁹ FRANKÓI 1896, 190.

határozott, hogy nagybátyjával közösen, személyesen vezeti seregét Délvidékre, az erődítmény visszafoglalására. Augusztus 25-én Mátyás és Mihály el is indultak, majd néhány nappal később követték őket a Juan de Carvajal bíboros pápai követ által összetoborzott keresztesek. Távollétükben Mátyás az édesanyjára bízta a főváros kormányzását, aki emellett a keresztes hadjárat logisztikai lebonyolításában is részt vállalt. A király anyja lelkesen szervezte a lovak, az élelmiszer és a bor beszerzését és a táborba küldését, fáradhatatlan erőfeszítéseivel pedig ösztönözte a harcosokat a hadjáratához való csatlakozásra.³⁰ Erzsébet asszonynak minden bizonnyal meg is volt ezekhez a feladatokhoz a szükséges tapasztalata és szakértelme, ugyanis a későbbi élete során kiállított oklevelei tanúsága szerint az özvegy rendkívül gyakorlatias és hozzáértő volt a birtokkormányzati tevékenységekben, a családi uradalmak gazdasági ügyeinek intézésében. Ezeket a képességeket jól kamatoztathatta a hadjárat szervezésekor is. Ugyanakkor a keresztes eszmekörhöz való viszonyulását meghatározhatta a III. Calixtus pápától 1458 májusában kapott felszólítás a török elleni harc támogatására.³¹ Ez egyben jelzi a pápai érdekekhez való alkalmazkodását és vallásos elkötelezettségét is.

A Mátyás és Mihály közötti kibékülés nem hozott tartós békét, ugyanis a hadjárat után nem sokkal Szilágyi ismét szervezkedni kezdett unokaöccse ellen. A király ezúttal nem bánt kegyesen nagybátyjával: október 8-án elfogatta, majd Világos várába záratta. Szilágyi azonban a következő évben kiszabadult, és megint csatlakozott az uralkodó ellenzékehez. Végül 1459. szeptember elején a pápai követ és az esztergomi érsek rá tudta venni az ingatag hűségű főurat, hogy békéljen meg unokaöccsével. Így a főpapok kíséretében Budára ment, ahol a kalocsai érsek és az országbíró mellett testvére, Szilágyi Erzsébet fogadta. Ezt követően a királyi palotába vezették, ahol újfent rendezte nézeteltéréseit Mátyással. A heves természetű vitéz végül 1460 végén Szendrő mellett a törökök elleni harcok során az ellenség fogságába esett, s a következő év elején a szultán parancsára Isztambulban lefejezték.

„Inkább halva lássam fiamat, mint korona nélkül!” – mondta egy alkalommal Szilágyi Erzsébet, miután hírt kapott egy Mátyás megbuktatására irányuló főúri összeesküvésről.³² Ez a felháborodott kijelentése nagyon jól érzékelteti az asszonynak azt a rendkívüli eltökéltségét, melyet gyermeke trónra emelésében, majd pedig azon való megtartásában mutatott. A neves úrnő mindig kiállt fia mellett, és minden helyzetben az ő álláspontját tartotta szem előtt. Ugyanakkor fivérével ellentétben Erzsébet elfogadta azt, hogy Mátyás önállóan kíván uralkodni, és csak akkor vállalt kisebb szerepet a közügyekben, ha az a király érdekében indokolt volt.

³⁰ FRAKNÓI 1890, 94–95.

³¹ THEINER 1860, 316–317.

³² A felkiáltást a mantovai örgróf követének 1459. március 28-i jelentése őrizte meg (FRAKNÓI 1890, 12.).

Az anyakirályné

Az ország első asszonya

Hunyadi Mátyás királlyá választása Szilágyi Erzsébet életében is komoly változást hozott, ugyanis az új király édesanyjaként Erzsébet igen előkelő társadalmi pozícióba került. Mátyás azonban ezt különböző eszközökkel még tovább fokozta. Az uralkodó ugyanis királynékhoz méltó udvartartást alakított ki szülőanyja számára az óbudai várban, melyet még I. (Nagy) Lajos magyar király adományozott 1343-ban édesanyjának, Piast Erzsébet özvegy királynénak, s amely ettől kezdve hagyományosan a mindenkor magyar királyné lakhelyéül szolgált.³³ A várral együtt Erzsébet megkapta az ahhoz tartozó királynői birtokállományt is, emellett pedig fia is rendszeresen birtokadományokkal tisztelte meg őt, hogy biztosítsa udvarának fenntartási költségeit. Ráadásul Mátyás az egyik keltezetlen oklevelében a „Magyarország királynéja” titulussal illette édesanyját.³⁴ Mindezek révén Szilágyi Erzsébet mintegy anyakirálynői méltóságra lépett, ezzel élete során immár másodízben lett a Magyar Királyság első asszonya.

Az anyakirályné oklevelei

Erzsébet tudatában volt eme magas rangjának és személye fontosságának, amiről főként oklevelei tanúskodnak. Az anyakirályné udvarának valószínűleg saját kancelláriája volt, így diplomáit is itt adhatták ki. Azonban Ányos Lajos az oklevelek vizsgálatakor megjegyezte, hogy azok közül néhány példány megszövegezése feltehetően a királyi kancellárián történhetett. Ányos azt is megállapította, hogy az özvegyasszony oklevelei piros viaszba nyomott pecséttel voltak ellátva, ami a királyi családhoz tartozó személyek pecséthasználati gyakorlatát követi.³⁵ Erzsébet önérzetes és határozott parancsokat osztogatott saját alkalmazottjai mellett vármegyei hatóságoknak, különböző országnagyoknak és bíróságoknak, intézkedései pedig olyan természetűek, amelyhez hasonlókat például Piast Erzsébet anyakirálynétől szokhattunk meg.³⁶ Az is megfigyelhető, hogy rendelkezéseit sokszor a király nevében, illetve az ő tudtával, beleegyezésével foganatosította, büntetésül a király haragjára hivatkozott, ezzel is gyakorlatilag anyakirálynői minőségben lépve fel.³⁷ Olyan ügyekben is hozott döntéseket, mint egyházi intézményeket érintő adó- és vámszedés tiltása, vagy apácázárdáknak a peres eljárásoktól való megvédése.

³³ BERTALAN – ALTMANN 1995, 144.

³⁴ „*Elisabeth Regine Hungarie*” Kiadása: Kaprinai 1767, 52–54. Kaprinai István megjegyzi, hogy mivel a szövegben Mátyás a „*condam*”, azaz „néhai” jelzővel hivatkozik édesanyjára, az oklevél minden bizonnyal Erzsébet 1484 körüli halála után látott napvilágot (KAPRINAI 1767, 53.).

³⁵ ÁNYOS 1927, 59–60.

³⁶ ÁNYOS 1927, 60.

³⁷ ÁNYOS 1927, 61.

1458. október 13-án, a pozsonyi polgárok panaszára reagálva, megtiltotta óbudai várnagyainak és a szentjakabfalvi vámszedőknek, hogy a pozsonyi kereskedőktől vámot szedjenek.³⁸ Ez az oklevél azt sejteti, hogy kiállításakor az óbudai királynéi vár és a hozzá tartozó birtokok már Erzsébet kezén voltak. Ilyen területnek számított a Csepel-sziget is, melyre vonatkozóan 1459-ben és 1460-ban is kiadott egy-egy oklevelet. 1459. március 7-én a Csepel-szigeten fekvő Taksony népét intette rendre, amikor itteni jobbágysai jogtalanul használták Gecsei György Haraszt nevű birtokához tartozó földjeit, erdőit és legelőit.³⁹ 1460. szeptember 3-án pedig a király anyjaként maga elé rendelte a Csepel-szigeten elterülő Szentmiklós bíráját és esküdtjeit, hogy a Haraszi Nagy László ellen emelt panaszukat kivizsgálhassa.⁴⁰

Az oklevelek beszámolnak Erzsébet mély vallásosságáról is. Az asszony többször is kiállt az egyházi intézmények és testületek mellett a királyi és megyei tisztviselők visszaéléseivel szemben. Számos iratban foglalkozott az apácázárdákat ért sérelmekkel. 1458 márciusában fiával együtt fordult II. Pius pápához a nyulak-szigeti apácák azon panaszának az ügyében, miszerint a felügyeletükkel megbízott domonkos szerzetesek állandó visitatioja miatt nem tudják feladataikat ellátni. A király és édesanyja egy Anna nevű nővért neveztek ki a kolostor perjelnökének, és ennek megerősítését, valamint a kolostor szentszéki felügyelet alá vonását kérték a pápától.⁴¹ Ugyanezen év június 20-án ismét a Nyulak szigetén élő apácákat vette védelmébe a pünkösdi vásáron lefoglalt vámok ügyében, és őva intette az egyház- és országnagyokat, valamint az egyházi és világi bírákat az ügyben ártatlan apácák perbe fogásától.⁴² Az apácák mellett Erzsébet más szerzetesi közösségeket is támogatott. Erre példa az 1460. június 23-i eset, amikor a kékesi Szent László kolostor szerzetesei érdekében szólalt fel Nisai Jánossal szemben, aki jogtalanul elragadta a remetéktől a Szöd melletti malmukat. Miután ennek visszaadására Mátyás felszólítása után nem volt hajlandó, Erzsébet is parancsba adta a férfinak az eltulajdonított malom visszaszolgáltatását.⁴³

Ezek az iratok Szilágyi Erzsébet törvényszerető, igazságos, ugyanakkor szigorú, az engedetlenséget nem tűrő személyiségéről tanúskodnak. Emellett pedig azt is bizonyítják, hogy az asszony olyan különböző kisebb belügyekben is segítette fiát, mint birtokpercek, adó- és vámszedés, vagy egyháztámogatás. Erzsébet, a király anyjaként, élve az anyakirálynéként élvezett tekintélyével, ezekben az esetekben is Mátyás mellé állt, ily módon segítve őt akarata érvényesítésében.

³⁸ MOL DF 240426. Kiadása: ÁNYOS 1928, 242.

³⁹ MOL DL 59477. Kiadása: ÁNYOS 1928, 243. Haraszt: mai nevén Dunaharaszti.

⁴⁰ MOL DL 59484. Kiadása: ÁNYOS 1928, 243–244. Szentmiklós: mai nevén Szigetszentmiklós.

⁴¹ MOL DL 15225

⁴² MOL DL 15256. Kiadása: ÁNYOS 1927, 64–65.

⁴³ MOL DL 15513. Kiadása: ÁNYOS 1927, 65–66.

Podjebrád Katalin Magyarországra érkezése

Szilágyi Erzsébet közszereplései közé tartozott fia első királynéjának, Podjebrád Katalinnak a fogadása is. Mátyás király 1461. január 25-én állíttatta ki azt a hitlevelet, melyben ígéretet tett az időközben cseh királlyá koronázott Podjebrád Györgynek lánya, Katalin eljegyzésére.⁴⁴ A dokumentum szerint a cseh király 1461. május 1-jén Trencsénben volt köteles átadni leányát a magyar királynak, vagy amennyiben ő nem tud ott megjelenni, az általa odaküldött megbízottaknak. A leendő magyar királynét fogadó küldöttségben ott volt Szilágyi Erzsébet is, és az ő gondjaira bízta az ifjú hölgyet, aki még csak a 12. életévében járt.⁴⁵ A házassági szerződésben foglaltak szerint, a menyasszony fiatalságára való tekintettel, Mátyás és Katalin a házasságot csak két évvel az eljegyzés után hálhatták el. Azonban ha Erzsébet asszony és a rendek úgy kívánták, akkor ezt már hamarabb is megtehették. A hitlevélben Mátyás hitbér gyanánt Katalinnak adományozta többek között az óbudai és a diósgyőri várakat, a Csepel-szigetet, továbbá minden olyan birtokot és javakat, melyeket egykor Luxemburgi Zsigmond király özvegye, Cillei Borbála királyné birtokolt.

Fia első királyi házasságának ideje alatt Szilágyi Erzsébet kénytelen volt kiköltözni Óbudáról, azonban nem távolodott el a hatalmi központtól. A király anyja az esztergomi Szent István prépostságtól évi 16 arany forintért bérbe vett egy majorságot, mely Buda és Szentpál között, a nyéki út mellett feküdt. Csánki Dezső megállapította, hogy ezt a majorságot Buda városának első ismert bírāja, Kuncz ispán alapította 1300 körül, és egy kőpalota állt rajta.⁴⁶ A történész szerint Erzsébet már 1461 óta itt lakhatott, bár arról, hogy fizette a bérleti díjat csak a következő évből van bizonyíték.⁴⁷ 1462 Szent Mihály napján, vagyis szeptember 29-én a prépostság örkanonokja, Ábrahám társaival együtt elismervényt állítottak ki az asszony által a majorságért kifizetett 16 arany forintról.⁴⁸ 1463. november 5-én Erzsébet újabb ilyen nyugtát kapott, ezúttal Damján esztergomi örkanonoktól.⁴⁹ Sajnos Hunyadi Mátyás első királyi házassága nem volt hosszú életű, ugyanis ifjú felesége, Katalin királyné 1464 márciusában, gyermekágyi lázban, alig tizenöt évesen elhunyt. Ekkor az óbudai várat Szilágyi Erzsébet örökölte, aki így visszatérhetett korábbi anyakirálynéi udvarába.⁵⁰

Szilágyi Erzsébet anyakirálynéságának jelentősége

Hunyadi Mátyás király minden bizonnyal igen nagy becsben tartotta és tisztelte édesanyját. Ezt tükrözik az 1463. február 19-én kiadott oklevelének szavai is,

⁴⁴ A hitlevél kiadása: TELEKI 1855, 3–6. Neumann Tibor magyar fordításában: CSUKOVITS 2008, 172–173.

⁴⁵ E. KOVÁCS 2008, 98.

⁴⁶ CSÁNKI 1906, 720.

⁴⁷ CSÁNKI 1906, 702.

⁴⁸ MOL DL 15771

⁴⁹ MOL DL 37643

⁵⁰ CSÁNKI 1890, 10.

melyben az Arad vármegyei Lippa királyi várához tartozó birtokokat adományozott Erzsébetnek.⁵¹ Ebben az adományozást részben a „szülőanyja iránti gyermeki szeretettel és jóakarattal” indokolta meg.⁵² Ugyanakkor a levélben szerepel egy másik, ennél jelentősebb érv is. Mátyás szándéka az volt, hogy Erzsébet az ő királyi rangjához méltó, előkelő udvart tarthasson fenn saját maga számára.⁵³ Kétségtelen, hogy az uralkodó nagyon sokat köszönhetett édesanyjának, amit vélhetően igyekezett is meghálálni neki. Az Óbudán berendezett saját udvar, valamint Erzsébet anyakirálynéi méltósága azonban véleményem szerint egy ennél – politikai szempontból – sokkal fontosabb célt szolgálhatott. Úgy gondolom, hogy ez a cél Mátyás királyi hatalmának hatékonyabb legitimációja lehetett. Érdekes egybeesést mutat az a tény, hogy Mátyás a mindenkori magyar királyné lakhelyéül szolgáló óbudai várban rendeztette be édesanyja udvarát. Szilágyi Erzsébet ebben a szimbolikus környezetben I. (Nagy) Lajos király édesanyjának, Piast Erzsébet özvegy anyakirálynénak az örökébe lépett. Ráadásul amilyen erélyes, határozott jellemű volt az Anjou-kori úrnő, éppolyan erős akaratú, karakán személyiségűként ismert a Hunyadi-kor nagyasszonya is, nem beszélve mindkettejük politikai befolyásáról, valamint gyermekeik iránti odaadásáról. Mindemellett ahogy azt Szilágyi Erzsébet okleveleinél láthattuk, Ányos Lajos is megjegyezte, hogy az asszony intézkedései szembetűnő hasonlóságot mutatnak egyes korábbi anyakirálynék, mint például az említett Anjou-kori özvegy rendelkezéseivel. Tény, hogy Szilágyi Erzsébet nem királyi házból származott, és nem is volt a szó szoros értelmében vett, megkoronázott anyakirályné. A közte és a száz évvel előtte élő lengyel származású királyné között kimutatható hasonlóságok révén azonban Erzsébet – jelképesen – ugyanazt a magas rangú női méltóságot személyesítette meg. Ezek alapján nem tartom kizártnak, hogy Mátyás (és talán az anyja is) ismerte Piast Erzsébet emlékét, s így a király tudatosan az ő alakjában kívánta feltüntetni saját édesanyját. Ez meglátásom szerint azért lehetett Mátyás számára hasznos, mert ezzel mind a saját uralkodói tekintélyét, mind családjá előkelőségét emelni tudta, amire szüksége is volt, hiszen ereiben nem csörgedezett királyi vér. Úgy vélem, hogy ebben a helyzetben Szilágyi Erzsébet anyakirálynéi méltósága a királyi vérvonalból származás, az uralkodáshoz való törvényes jog látszatát volt hivatott fenntartani. Főleg azt követően volt ez fontos, hogy Mátyás visszautasította Garai Anna kezét. Garai nádor lánya ugyanis anyai ágon a lengyel Piastokkal, apai ágon pedig Cillei Borbála német-római császárnéval és magyar királynéval, valamint Luxemburgi Erzsébet magyar királynéval állt rokonságban, így páratlan uralkodói legitimációt szolgáltatott

⁵¹ Kiadása: TELEKI 1855, 45–46.

⁵² „*ex illa filiali affectione, et benevolencia, quibus Illustri Domine Elysabeth Genitrici nostre carissime afficimur*” (TELEKI 1855, 45–46.)

⁵³ „*quantum illa magis consideratione ducti, ut eadem honori nostro Regio ac statui et conservacioni Curie sue utilins providere possit*” (TELEKI 1855, 46.).

volna Mátyásnak.⁵⁴ Mivel azonban Mátyás erre a házasságra nem volt hajlandó, a királyi trónhoz való jogát más módon kellett alátámasztania, legalábbis addig, amíg meg nem koronázzák Szent István koronájával, ami a hatalmát végleg törvényesíti. Erre szolgálhatott Erzsébet anyakirálynéi rangja, amivel – ha csak szimbolikusan is, de – szintén fia hatalmának megerősítéséhez járult hozzá.

Összegzés

Összességében megállapíthatjuk, hogy horogszegi Szilágyi Erzsébetnek nemcsak I. (Hunyadi) Mátyás királlyá választásában, hanem uralmának megszilárdításában is volt szerepe. Miután hatalomra segítette gyermekét, a közelében maradt, és minden eszközzel azon munkálkodott, hogy a fiát a trónon tartsa. A családközpontú, a Szilágyiak erőyes, elszánt jellemét öröklő asszony mindig kiállt Mátyás mellett, és minden lehetséges módon igyekezett segíteni őt akaratának érvényesítésében. Tette mindezt úgy, hogy nem akadályozta a királyt az önálló hatalomgyakorlásban, hanem alkalmazkodott Mátyás akaratához, és mindenben az ő érdekei szerint járt el. Ebből kifolyólag elmondhatjuk, hogy Erzsébet 1458–1464 közötti politikai szereplése az 1456. november – 1458. január közötti időszakhoz képest mérsékeltabb, visszahúzódóbb magatartást mutatott, és egyértelműen Mátyás királyi hatalmának stabilabb, hatékonyabb megalapozását szolgálta. Mindemellett az asszonyról nem pusztán a fiát odaadóan támogató anyaként, hanem anyakirálynéként is érdemes megemlékeznünk. Ő volt az első nem királyi családból származó magyar nő, aki két ízben is Magyarország első számú asszonyává vált. Rendíthetetlen politikai szerepvállalása, valamint a király anyjaként élvezett tekintélyes udvari méltósága révén Szilágyi Erzsébet a magyar történelem legkimagaslóbb női személyiségei közé tartozik.

Levéltári források

MOL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény

MOL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár

Irodalom

ÁNYOS 1927 = Ányos Lajos: Szilágyi Erzsébet oklevelei. I. *Levéltári Közlemények* 5 (1927) 59–82.

ÁNYOS 1928 = Ányos Lajos: Szilágyi Erzsébet oklevelei. II. *Levéltári Közlemények* 6 (1928) 240–258.

⁵⁴ PÁLOSFALVI 2013, 349.

- BERTALAN – ALTMANN 1995 = Bertalan Vilmosné – Altmann Júlia: A középkori Óbuda. In: Kiss Csongor – Mocsy Ferenc (szerk.): *Óbuda évszázadai*. Budapest, 1995. 139–200.
- BONFINI 1959 = Bonfini, Antonio: *Mátyás király. Tíz könyv a magyar történetből*. Fordította Geréb László. Budapest, 1959.
- BONFINI 1995 = Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Fordította Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- BUDAI 1866 = Budai Ferencz: *Polgári Lexicon*. III. kötet. Pest, 1866.
- CSÁNKI 1890 = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. kötet. Budapest, 1890.
- CSÁNKI 1906 = Csánki Dezső: Kuncz ispán majora Budán. *Századok* 40 (1906) 685–725.
- CSUKOVITS 2008 = Csukovits Enikő (szerk.): *Mátyás és a humanizmus*. Budapest, 2008.
- E. KOVÁCS 2008 = E. Kovács Péter: *Mátyás, a reneszánsz király*. Budapest, 2008.
- ELEKES 1952 = Elekes Lajos: *Hunyadi*. Budapest, 1952.
- FRAKNÓI 1890 = Fraknói Vilmos: *Hunyadi Mátyás király. 1440–1490*. Budapest, 1890.
- FRAKNÓI 1896 = Fraknói Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526)*. (A magyar nemzet története. IV. kötet). Budapest, 1896.
- FRAKNÓI 1913 = Fraknói Vilmos: *Szilágyi Mihály Mátyás király nagybátyja*. Budapest, 1913.
- KAPRINAI 1767 = Kaprinai István: *Hungaria diplomatica temporibus Mathie de Hunyad regis Hungariae. Pars I*. Bécs, 1767.
- KUBINYI 2001 = Kubinyi András: *Mátyás király*. Budapest, 2001.
- KUBINYI 2005 = Kubinyi András: Mátyás trónra kerülése és hatalmának megszilárdulása. In: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest 2005, 214–224.
- KUBINYI 2007 = Kubinyi András: Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. *Aetas* 22 (2007) 83–100.
- NAGY 1863 = Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. X. kötet. Pest, 1863.
- PÁLOSFALVI 2013 = Pálosfalvi Tamás: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkről krónikájához. *Századok* 147 (2013) 347–380.

PÁLOSFALVI 2015 = Pálosfalvi Tamás: Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála. *Századok* 149 (2015) 383–441.

RANSANUS = Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Fordította Blazovich László és Galántai Erzsébet. Budapest, 1999.

TEKE 1997 = Teke Zsuzsa: Szilágyi Erzsébet. In: *Nők a magyar történelemben*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1997. 26–45.

TELEKI 1855 = Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. XI. kötet. Pest, 1855.

THEINER 1860 = Theiner, Augustino: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Tomus II*. Róma 1860.

Elektronikus dokumentum

ENGEL Genealógia = Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Uő.: *Magyar középkori adattár*. CD-ROM

Képek forrása

1. kép: http://andrassygimi.hu/joomla/wrappers/koll_tortenet/images/szilagyi.jpg (Letöltés: 2017.11.22.)

2. kép: http://andrassygimi.hu/joomla/wrappers/koll_tortenet/images/szilagyi_cs_cimere_1409.jpg (Letöltés: 2017.01.24.)

3. kép: <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/img/nagy/29e9.jpg> (Letöltés: 2018.02.11.)

4. kép: <http://mek.oszk.hu/01400/01466/html/nagykep.jpg> (Letöltés: 2015.07.08.)

5. kép: <https://2.bp.blogspot.com/-hKq4vCck3GM/VqScxM3kTbI/AAAAAAAAAao4/Hz8tNVNZMbk/s1600/M%25C3%25A1ty%25C3%25A1sanyja.jpg> (Letöltés: 2017.11.22.)

6. kép: https://upload.wikimedia.org/wikibooks/hu/5/53/Szilágyi_Erzsébet_pecsétje.jpg (Letöltés: 2018.01.24.)

The political activity of Elisabeth Szilágyi between 1458 and 1464

TAMÁS CSIFÓ

Elisabeth Szilágyi of Horogszeg was the renowned dowager of the Kingdom of Hungary in the 15th century. She is considered to be one of the most famous women in the history of Hungary. Still, her life, apart from certain periods, is mostly unknown in front of the widespread public. During the 19th and 20th century, in the Hungarian historiography Elisabeth was portrayed as a less important, subsidiary character, and no one has written a biographical monograph about her based on historical documents to this day. However, in the year 2018 we celebrate the 560th anniversary of the election of King Matthias I of Hungary. This provides us an opportunity to commemorate about those, who had helped him ascending the throne of Hungary. The historical books have emphasized only Elisabeth's role in the election of her son, paying less attention to the subsequent chapters of her story. This study presents Elisabeth's life between 1458 and 1464, from the election to the coronation of king Matthias Corvinus I. This work investigates the political activity performed by the noble widow in these years in order to help her son stabilizing his power. In addition, it examines Elisabeth's high-ranking title as "queen mother"; her special dignity deriving from the fact that she was the mother of the king.

Az 1843/44. évi országgyűlés a liberális főrendi ellenzék szemszögéből

DEÁK ÁDÁM

Bevezető

Az 1839/40. évi országgyűlés pozitívan zárult, 51 törvénycikket fogadtak el, melyeket az uralkodó is szentesített. A sikerhez az is hozzájárult, hogy ezen az országgyűlésen megszerveződött a liberális főrendi ellenzék Batthyány Lajos gróf (1. kép) vezetésével, aki létrehozott egy ellenzéki mágnás kaszinót 1839. június 10–11-én. Később létrejött egy úgynevezett kiskaszinó, az egyik ilyen kiskaszinói gyűlésen, 1839. november 18-án mondták ki a főrendi ellenzék megalakítását.¹

1. kép: Gróf Batthyány Lajos – Franz Eybl litográfiája (1842)

A reformpárti politikusok ezek után nagy reményeket fűztek a következő országgyűléshez, amit 1843. május 14-ére hívott össze V. Ferdinánd (1835–1848) Pozsonyba. A diéta 1843. május 18-án ülésezett először. Batthyány első és legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy az előző országgyűlésen megszerveződött kiskaszinót, amely a főrendi ellenzék központja volt, ismét újjáélessze. Molnár András véleménye szerint ezek a kiskaszinói gyűlések hasonlóak voltak a kerületi ülésekhez abból a szempontból, hogy az ellenzéki arisztokraták, mint a karok és rendek a kerületi ülésen, itt vitatták meg először a kérdéseket és egyeztettek álláspontjaikat. A Záborszky Alajos által szerkesztett

¹ MELKOVICS 2014.

Országgyűlési Szemle harminckilenc főre becsülte a főrendi ellenzék számát 1843 augusztusában. Joseph Andrew Blackwell bécsi angol nagykövet 1844 áprilisában negyvenkét főre, míg az országgyűlés után egy titkosrendőri jelentés ismét harminckilenc főre. A három jelentés összesen hatvanegy főt nevezett meg, tizenkilenc főnek a neve mind a három listán szerepelt, valószínűleg ezek a személyek alkothatták az ellenzék magját.² Kezdetben az országgyűlés hangulata talán azért is lehetett bizakodó, mert a királyi javaslatok is sok olyan pontot tartalmaztak, melyek a reformokat segítették volna elő. Ezek közül megemlíthünk néhányat: a büntetőtörvénykönyv reformja, katonai élelmezés és elszállásolás ügye, a Duna szabályozása, hitelbank felállítása, nem nemesek hivatalviselési és birtokbírátsági joga, a közlekedés javítása, valamint a szabad királyi városok országgyűlési helyzetének a rendezése. Talán ez volt az első olyan reformkori országgyűlés, ahol a megyék és a kövek kezdeti legfontosabb célja a polgárosodást elősegítő reformok kidolgozása és elfogadtatása volt, nem pedig a kormányzat ellenes sérelmek hangoztatása. Amikor látták, hogy nem érhetnek el sok sikert, mégis szóba kerültek ezek a sérelmek is. A felső táblán 196 szavazó jogú tag foglalt helyet, 618 főrendi tag nem jelent meg, akik az alsó táblára küldtek 537 követet szavazati jog nélkül. Az alsó táblán 234 főnek volt szavazati joga, de csak 200-an jelentek meg. Az alsó tábla nagyon aktív volt az 1843/44. évi országgyűlésen, ugyanis 352 kerületi és 274 országos, illetve a főrendekkel közös ülést tartottak.³ Az ellenzéket 18, a konzervatívokat 16 vármegye támogatta biztosan az alsó táblán, 15 megye álláspontja gyakran változott. Az ingadozó vármegyék közül hét legtöbbször az ellenzékieket, nyolc a konzervatívokat támogatta (2. kép).⁴

A továbbiakban az országgyűlésen napirendre került legfontosabb politikai kérdéseket tekintjük át.

A nemesség megadóztatása

Az egyik legfontosabb kérdés a nemesség megadóztatása, illetve az ösiség eltörlése volt, ezzel egy nagyon fontos nemesi privilégium szűnt volna meg. Mégsem volt sikeres ez a javaslat, mert 52 megye közül, csak 19 vette be az utasításai közé a háziadó nemesség általi fizetését, illetve a bécsi udvar sem támogatta. A megyékben hatalmas vitákat váltott ki ez a kérdés. Az egyik legismertebb eset Deák Ferencé, aki Zala megye követe lett volna, de visszalépett, mivel nem került bele az utasítások közé az adóztatás.⁵ A Zala megyei konzervatívokat Forintos György vezette, aki felszólította a nemességet, hogy lépjenek fel a házi adó elvállalása ellen. A *Nemzeti Ujság* az 1843. évi 33. számában egy zalai levelet közölt, mely szerint a nemesség joggal hivatkozik a vérről szerzett privilégiumaira, ha ez nem tetszik valakinek az költözzön el, és

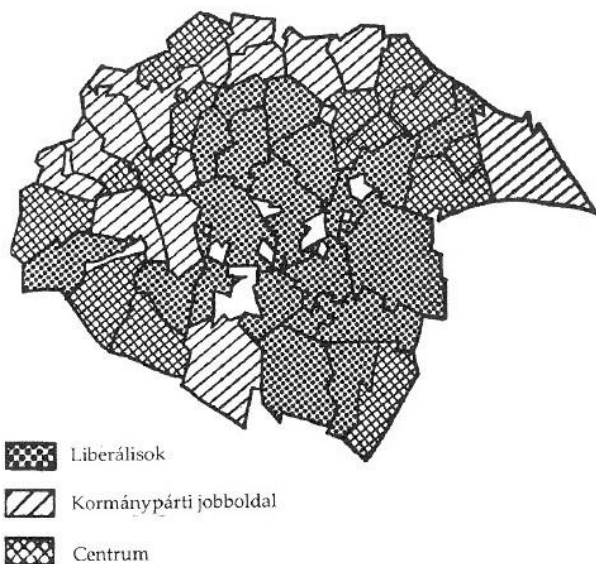
² MOLNÁR 2007, 147–150.

³ VÖRÖS 1980, 894–897.

⁴ BÉRENGER – KECSKEMÉTI 2008, 258.

⁵ VÖRÖS 1980, 895.

szerezzen új hazát magának. Emellett Deák Ferencet, Horváth Jánost és Csány Lászlót hazaárulónak titulálták. Az 1843. április 4-én tartott zalai közgyűlésen a nemesség végül megbuktatta a háziadó elvállalását. Még ezen a napon levélben tudósította Deák Kossuth Lajost minderről, s hogy nem vállalja a követséget. Továbbá kérte Kossuthot, hogy ha másik vármegye kérné fel követnek, azt utasítsa el a nevében, Pest vármegye ennek ellenére szeretne volna, ha Deák az ő követük lesz. A Zala megyei közgyűlés után ráadásul a feldühödött nemesség egy része Kehidára utazott Deák házához, ahol gyűjtogattak és lövöldöztek. Végül a városi örök fékezték meg a rendbontókat, de közben több személy is megsérült és meghalt. Zalában még ez év augusztus 31-én közgyűlést tartottak, ahol végül megváltoztatták az április 4-ei határozatot, és mégis elfogadták a közös adózás elvét. Követeknek Deák Ferencet és Kerkapoly Istvánt választották, de csak Kerkapoly fogadta el a tisztséget.⁶ Később még Lőcse szabad királyi város is országgyűlésileg akarta felszólíttatni Deákot, hogy vállalja el a követséget.⁷ Deák azonban távol maradt az országgyűlési ülésteremtől.

2. kép: A vármegyék politikai megoszlása az 1843/44. évi országgyűlésen Horvátország és Erdély nélkül

⁶ KÖNYI 1903, 1–54.

⁷ Lőcse szabad királyi város levele a vármegyékhez, 1843. szeptember 14. (MNL CSML IV. A. 3. b. 3329/1843.)

A nemesség részéről történő köztehervállalást Széchenyi István is felvetette, aki az *Adó* és a *Két garas* című munkákban irányozta elő, hogy milyen módon lehetne a hazai gazdaságot fellendíteni. Eszerint az ország minden hold megművelt földje után két garast kellett volna fizetnie az azt megművelőnek. Ezt a befolyt összeget csak az ország gazdasági helyzetének a fellendítésére lehetett volna fordítani, és csak az országgyűlés határozhatott volna a felhasználásáról. A befolyt összeg kezelésére létrehozta volna egy kincstárat Pest-Budán. Ebből az összegből a földesuraknak adtak volna évi 5%-os kamatra hitelt, hogy saját gazdaságukat fejlesszék. Széchenyi telekdíjnak kezdte nevezni ezt az általa javasolt új közterhet. Kossuth azt követelte, hogy ne csak a nemesek, hanem a „nép” is hozzájuthasson ezekhez a kölcsönökhöz. 1844 márciusában végül az alsótáblán elfogadták ezeket a javaslatokat, és egy bizottságot is kiküldtek, hogy a terveket kidolgozzák. A bizottság megállapította, hogy a közteherviseles bevezetése lenne a legmegfelelőbb, de mivel ez még kivitelezhetetlen, egy országos közpénztárat kell felállítani. Az ügy végül azon bukott el, hogy a két tábla nem tudott megegyezni a beszedni kívánt telekdíj mértékéről.⁸

A magyar nyelv és a nemzetiségi kérdés

A magyar nyelv ügyéről már az 1840. évi 6. törvénycikk is rendelkezett, amely szerint az országgyűlés és a törvényhatóságok magyar nyelven küldhetik fel irataikat az uralkodónak és a kormányzéseknek. Emellett a nemzetiségi kérdés is felbukkant már ezen az országgyűlésen. A horvát országgyűlésen az illír párt nyomására nem a magyar és reformpárti turopoljei követeket küldték a diétára, hanem saját embereiket. Az illírizmus ideológiájának fő kidolgozója Ljudevit Gaj volt, a határozottan magyarelles horvát nemzeti irányzat atyjaként. Hívei azt hangoztatták, hogy a magyarok erőszakosan meg akarják fosztani őket nemzetiségüktől, ezért számos összetűzés alakult ki. 1840-ben a magyarbarát horvátok kaszinót alapítottak Zágrábban a magyar nyelv és kultúra fejlesztése céljából, ám rövid időn belül az illírizmus hívei átvették ott az irányítást. 1841-ben Varasd vármegye kérte, hogy ők is küldhessenek követet a magyar országgyűlésre, ám az illír párt ezt megakadályozta azzal, hogy a megbízólevelekkel manipulálta a szavazást. Azok a nemesek, akik nem óhajtottak személyesen részt venni a közgyűléseken és választásokon, megbízóleveleket küldhettek az álláspontjukról, később ezeket a leveleket manipulálták és hamisították, így befolyásolva a választásokat. 1841 végén a Zágrábban állomásozó katonai ezred magyarelles nótát játszatott el, ami szintén konfliktusokat generált. A *Pesti Hírlap* 1842. június 19-én kiadott 153. száma szerint Gollner volt az ezred neve, Varga János viszont úgy vélekedett, hogy Gollner (Göllner) volt az ezred parancsnoka.⁹ 1842. május 31-én Zágráb megyében tisztújításra került sor, ahol Anton Josipović képviselte a magyarbarát túrmezei nemességet. Az illír párt ismét élt a megbízólevelek manipulálásával,

⁸ MOLNÁR 2007, 179–186; VÖRÖS 1980, 908–909.

⁹ Pesti Hírlap 1842. június 19. 153. szám; VARGA 1982, 83–84.

sőt fegyvert is vittek magukkal a választásra, amivel elűzték a magyarbarátokat. A helyszínre ugyan kivezényelték a katonaságot, de a rend helyreállítása után is csak az illír párt tért vissza, így megnyerték a választást.¹⁰ Az országgyűlés kezdetén az alsótábla olyan határozatot hozott, hogy az országos tanácskozásban csak a magyar nyelvet lehet használni, ennek ellenére a horvát követek latinul szólaltak fel, s ez akkora feszültséget generált, hogy három hétig be kellett rekeszteni az országgyűlést. Az udvar végül közbeavatkozott, és az uralkodó érvénytelenítette a határozatot.¹¹ Batthyány Lajos a következőképpen vélekedett a nyelvhasználat ügyében a felsőtáblán: *„Én is azok véleményét pártolom, kik minden nemzetben azt kívánják tisztelni, mi nálunk, magyaroknál is leginkább tiszteletre méltó, tudniillik a nemzeti szellemet; azért én sem kívánom a horvátokat törvény által magyarosítani, hanem csak azon láncot és kapcsot óhajtanám, hogy magyar volna, mely a két országot érintésbe hozza.”*¹² Az ellenzékiek azt szerették volna elérni, hogy ha a nem magyar nemzetiségek képviselői az országgyűlésen, valamint a magyar törvényhatóságokkal való érintkezésben a magyar nyelvet használják. A belügyeikre nézve nem emeltek az ellen kifogást, hogy a saját vagy a latin nyelvet használják. A vármegyéknek korábban is akadtak gondjaik a horvát megyékkel, az egyik ilyen eset Torontál vármegyével történt, mely magyarul írt levelet Károlyvár városának, de az utóbbi vezetői csak annyit írtak vissza, hogy mivel nem latinul írtak, nem foglalkoznak az ügygel.¹³

A kerületek és szabad királyi városok rendezése

Javaslatok születtek a Hajdú és Jászkun kerületek, a szabad királyi városok, továbbá a magyar tenger melléki városok: Fiume és Buccari igazgatásának reformjára vonatkozóan. Ezek közül a szabad királyi városok rendezése váltotta ki a legnagyobb vitákat. Batthyány Lajos így nyilatkozott 1844. február 29-én a városi kérdésben, amikor először tárgyalták azt a felsőtáblán: *„Remélem, hogy az összes táblának nézetét mondom ki, ha azt állítom, miképp in abstracto senki sem veszi kérdésbe a királyi városoknak képviseleti jogát, hanem hogy csak felfüggesztjük azt a királyi városok belső szerkezetének elrendezésétől: vajon innen túl nagyobb mértékben részesüljenek-e a képviseletben, mint eddig vagy sem?”*¹⁴ Gróf Pálffy József (3. kép), aki ezen az országgyűlésen a főrendi ellenzék egyik legaktívabb tagja volt, szintén a diéta legfontosabb kérdésének tartotta a városi ügyet. *„Én az országgyűlésen fontosabb kérdést nem ismerek a sz. kir városok kérdésénél, mert itt olly néposztálynak képviseleti jogáról van szó, melyet minden állásánál, mind pallérozottságánál fogva, mind pedig arra nézve, hogy*

¹⁰ VARGA 1982, 72–92; SOKCSEVITS 2011, 292–333.

¹¹ CSORBA – VELKEY 1998, 160.

¹² FÖRENDI NAPLÓ I., 176. XXIX. ülés 1843. augusztus 18.; MOLNÁR 2007, 440–441.

¹³ Torontál vármegye levele a többi vármegyéhez. Nagybecskerek, 1842. szeptember 5. MNL CSML IV. A. 3. b. 3320/1842.

¹⁴ MOLNÁR 2007, 486; FÖRENDI NAPLÓ III., 181. CX. ülés, 1844. február 29.

minden közterhekben is részt vesz, a köztanácskozásból kizárni nem lehet; annyiival inkább is kötelessége a törvényhozásnak, hogy ezen néposztálynak szavazati jogot adjon, s hogy ez a köztanácskozásokban részt vegyen és hogy ott hol a közterhek viseléséről van szó mellyeknek hordásában tetemes részt vesz, befolyással bírjon.”¹⁵ A rendezés alappillére a „bekebelezés” volt, amely szerint a városok magukhoz csatolhattak volna olyan területeket, amelyekkel már összenőttek, de más törvényhatóság irányítás alatt álltak. A városoknak megengedték volna, hogy statútumokat hozhassanak, de azok hatálya nem terjedhetett volna túl a város határán, és azok hatályban lévő törvényekkel nem ellenkezhetek. A szabályrendeletek végrehajtását a Helytartótanács felügyelte volna. A konzervatív főrendek főfelügyelői intézményt is szerettek volna bevezetni (mintegy a megyei főispáni hivatal mintájára), de az ellenzékiek ezt határozottan elutasították, mivel a kormánynak még nagyobb befolyása lett volna a városok belügyeire, például a követ és tisztségviselő választásokra.

3. kép: Gróf Pálffy József – Franz Eybl litográfiája (1848)

¹⁵ FÖRENDI NAPLÓ III., 176. CX. ülés, 1844. február 29.

A polgárjog megszerzése is fontos kérdés volt, a konzervatívok szűkre szabták volna azoknak a körét, akik polgárok lehetnek, míg a liberálisok több lakosnak tették volna lehetővé, hogy megszerezzék ezt a jogot. Az igazságszolgáltatás kérdésében az ellenzékiek úgy vélekedtek, hogy a szabad királyi városokon belül mindenre ugyanazok a rendőri és bírói szabályok vonatkozzanak. Az aulikusok ezt hevesen ellenezték, mivel nemesi privilégiumuk sérült volna. A legnagyobb vitákat a városok országgyűlési szavazati jogának rendezése váltotta ki. Törvényesen az 1608. évi koronázás utáni 1. törvénycikkben¹⁶ rendezték a szabad királyi városok szavazati jogát az országgyűléseken, a fennálló állapot szerint azonban egyetlen kollektív szavazattal rendelkeztek. A megvitatott tervezet szerint 32 vagy 16 szavazatot kaptak volna a városok, melyen lakosságszámuk arányában osztottak volna. A 30 ezer főnél népesebb városok két szavazatot, a 12 ezer főnél népesebbek egy szavazatot, a 9 ezer főnél népesebbek fél szavazatot kaptak volna. Az ennél kisebb városokat össze akarták vonni kettes-hármas csoportokba, és együttesen kaptak volna egy vagy fél szavazatot. A népesség száma volt a döntő, de figyelembe kívánták venni a város gazdasági helyzetét, illetve azt, hogy mennyi adót fizet. A városok képviselői azonban nem támogatták ezt a javaslatot, ők a városonkénti egy-egy szavazat mellett álltak ki végig.¹⁷

A megyei kihágások megelőzése

A megyei kihágások megelőzése is szerepelt a királyi javaslatokban, mivel az országgyűlést megelőző megyegyűléseken történt erőszakos esetek országos visszhangot váltottak ki. Említhetjük például Fejér vármegyét, ahol a tiszt- és követválasztások alkalmával családok és törvénytelenések történtek. Olyan Fejér megyei nemeseknek, tiszteknek a neve is szerepelt ugyanis a választási iratokon, akik bevallásuk szerint nem látták a követutasításokat, és a tisztségviselő választásokon sem vettek részt. Olyan is szerepelt a listán, aki nem is létezett, legalábbis a megyében nem volt nyilvántartva. Létezett egy úgynevezett vörös tollas párt a vármegyében, a hozzá tartozók neveit állítólag többször is rávezették a választói ívekre. E sérelmet kivizsgálás céljából az országgyűlés elé akarták terjeszteni.¹⁸ A másik itt felidézendő eset Szatmár vármegyében történt: Uray Bálint, konzervatív, udvarhű vármegyei alispán vezetésével 1841 decemberében a vármegyei közgyűlésen megbuktatták a szatmári 12 pontot, köztük a háziadót.¹⁹ A megyei kihágások meggátolása

¹⁶ SZIJÁRTÓ 2010, 43–46: ez a törvény kimondta, hogy szétválik az országgyűlés, így létrejött az alsó- és felsőtábla. A négy rendet a főpapok, mágánások és bárók, nemesek, valamint a szabad királyi városok alkották. A szabad királyi városoknak ez a törvény biztosította a részvételt az országgyűlésen.

¹⁷ CZOCH 2005, 291–310; CZOCH 2006, 216–230; GÁRDONYI 1926, 103–125.

¹⁸ Fejér vármegye levele a többi vármegyéhez. Székesfehérvár, 1843. július 18. MNL CSML IV. A. 3. b. 2424/1843.

¹⁹ HORVÁTH 1868, II. 347–350.

érdekében a kérdés rendezésére kiküldött országgyűlési bizottmány a következő javaslatokat vetette fel: a vármegyékben háromévente tisztújítást kell tartani, akkor is, ha a főispán nem akarja, csupán a levéltárnok és a tiszti orvos posztja képezett ez alól kivételt, akik élethosszig tartó tisztséget viseltek. A törvénytervezet szabályozta a választók körét, a szavazás módját, illetve azt, hogy mit lehet rendbontásnak tekinteni. Választó lehetett eszerint az a nemes, aki elérte 20. életévét és Magyarországon született, vagy az, aki tíz éve élt az országban és három éve a megyében. Továbbá tudniuk kellett magyarul. Emellett a köztisztviselők, valamint az értelmiségi végzettséggel rendelkezők, ahogy a szabad királyi városok és a szabad kerületek képviselői is, helyet kaphattak a megyegyűléseken.²⁰

A büntetőtörvénykönyvi és büntönügyi javaslat

Ekkor már a büntetőtörvény és a büntönrendszer átalakítására is elérkezett az idő. Az 1840. évi 5. törvénycikk értelmében felállítottak egy bizottságot, amelynek ki kellett dolgoznia a büntető törvénykönyvi javaslatot. A bizottság tagjai 1841. december 1-jén tartották első ülésüket, három albizottság munkálkodott, amelyek 1843. július 5-én mutatták be a tervezeteiket az országgyűlésen. A bizottságok közötti munkamegosztás a következő volt: 1. bizottság: büntettek és büntetések, 2. bizottság: büntetőeljárás, 3. bizottság: büntönrendszer.²¹ Ezek a javaslatok rendkívül részletesek voltak, 546 paragrafusból álltak, számos tekintetben az ellenzékiek nézeteit tükrözték. Az esküdszék rendszerét szerették volna a bizottság liberális tagjai bevezetni, aminek két típusát vázolták fel: a kis esküdszék (ítélő esküdszék) feladata a bűnösség megállapítása volt, míg a nagy esküdszék (vádesküdszék) arról döntött volna, hogy a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján megindítható-e az eljárás. A bizottság többségét alkotó konzervatív tagok azonban ezzel szemben végig kiálltak a szakbírószági rendszer mellett.²² Az ellenzékiek a halálbüntetés eltörlésének javaslatát is megfogalmazták. Az ügy legfőbb támogatója az alsótáblán Borsod megye követeként Szemere Bertalan volt, részletesen tanulmányozta az amerikai és európai büntönviszonyokat, valamint a halálbüntetésről is részletes tanulmányt írt. Az 1843. augusztus 19-én tartott kerületi ülésen így vélekedett a halálbüntetésről: *„Van-e tehát oly bűn, mily emberi bírótól halált érdemel? Nincs, mert az élet elidegeníthetetlen jó, mert az ember tiszta s tökéletes ismerettel nem bír, sem a cselekvő szándékáról, mi a bűn szubjektív oldala, sem a megsértett erkölcsi törvényekről, mi a bűn objektív oldala; s ha van eset, melyben ember az életre méltatlan, az ott áll elő, hol a bűn e két oldala legmagasb fokra hágott, azaz: hol a teljes erkölcsi romlottság van. S itt ítélhet-e más, mint a mindenható? Vajjon az örök igazság szerint ítélnek-e a földi törvényhozók, kik mérföldenkint más-más törvény szerint ítélnek, kik egy*

²⁰ VÖRÖS 1980, 903–905.

²¹ BÉLI 2009, 329–332; MEZEY 2007, 318–324.

²² FAYER 1896, I. 244; STIPTA 1997, 131–136.

tartományban néhány hónapig fogsággal büntetik a bűnt, mely a szomszédban halállal sújttatik?”²³ Az alsótáblai konzervatívok úgy vélték, még nincs itt az ideje a halálbüntetés eltörlésének, ennek ellenére többségben voltak azok, akik az eltörlésre szavaztak. Deák Ferenc, aki korábban szintén a bizottság tagja volt, ekképpen vélekedett a halálbüntetésről: „A halálos büntetésnek célja nem bosszúállás, mert a bosszúállás kegyetlen indulat, ilyen indulatot pedig az igazság kiszolgáltatásnak ismerni nem szabad. De elégtételt sem szerez a halálos büntetés, mert a meggyilkolt polgárok életét semmi büntetés, semmi kegyetlenség vissza nem adja többé a köztársaságnak. Ha azonban a kemény törvény szoros rendelkezést irgalom és könyörületesség mérsékel, ha az ítélet nemcsak törvénytelen, hanem felebaráti szereteten is alapul, megtartatik egy polgár kinek élete a köztársaságnak még talán hasznára válhat.”²⁴ Az ügy végül a felsőtáblán bukott el, és majd csak 1878-ban született meg az első magyar büntetőtörvénykönyv.²⁵

Vallásügyi kérdések

Az 1791. évi 26. törvénycikk biztosította a protestáns felekezetek számára a szabad vallásgyakorlatot. Szabályozták az áttérés, valamint a vegyes házasság kérdését, azonban csak katolikus pap előtt lehetett vegyes házasságot kötni, a protestáns félnek reverzálist kellett adni, ami szerint katolikus hitben kell nevelni a gyermekeket. Ha az apa katolikus, akkor minden gyereknek katolikusnak kellett lenni, ha az anya katolikus, akkor a gyerekeknek nemük szerint a szülők vallását kellett követni. Ha a protestáns fél nem adott ilyen kötelezvényt, csak szóban ismerték el a házasságot (passzív asszisztencia). A legnagyobb sérelem az volt, hogy protestáns papok előtt nem lehetett vegyes házasságot kötni. Az ügy már az előző országgyűlésen is heves vitákat váltott ki, végül 1840. május 12-én, az országgyűlés utolsó napján hirdették ki a király döntését, aki megígérte a sérelmek orvoslását, de a következő országgyűlésre hagyta a törvénybe iktatást. Lonovics József csanádi püspök 1840 novemberében Rómába ment tárgyalni, ahol elérte a reverzális nélküli, illetve protestáns pap előtt kötendő házasság érvényességét. A megegyezés ellenére az 1843/44. évi országgyűlésen éles vitákat generált a vallás ügye. Batthyány kijelentette: „*Véleményem szerint nem kisebb a zsarnokság ott hol a más hitű arra kényszerítetik, hogy ő az idegen hit dogmáit tartsa meg, mint ott, hol ő a maga dogmáinak gyakorlatában eddig volt; én pedig azt látom, hogy a jelen esetben protestáns atyánk fiai ezen zsarnokság alatt sínylődnek, [...]*”²⁶ Végül az 1844. évi 3. törvénycikkben rendezték a vallásügyi kérdéseket, ami szerint ezután protestáns lelkészek előtt is köthettek

²³ KERÜLETI NAPLÓ II., 303–313. 42. kerületi ülés 1843. augusztus 19.; HERMANN 1998, 63–74.

²⁴ MOLNÁR 1995, 160; Idézi: MOLNÁR 1998, 159–160.

²⁵ BÉRENGER – KECSKEMÉTI 2008, 267–268.

²⁶ FÖRENDI NAPLÓ I., 344. XLI. ülés 1843. szeptember 9.; MOLNÁR 2007, 452.

vegyes házasságot. Emellett szabályozták az áttérést is, a szándékot két tanú előtt kellett kinyilatkoztatni.²⁷

A zsidók emancipációja

A zsidók emancipációjának a kérdését is újra felvetették az ellenzék tagjai, ugyanis az 1839/40. évi országgyűlésen ez az ügy elbukott, csak részeredmények születtek. Az 1840. évi 29. törvénycikk megengedte a zsidóknak, hogy bárhol letelepedjenek, kivéve a bányavárosokat. 1844 novemberében tárgyalták újra a kérdést, az ellenzéki javaslatok főként az előző országgyűlésen kidolgozott törvénytervezeteken alapultak. Megszüntették volna a türelmi adót, a zsidók bárhol letelepedhettek volna (még a bányavárosokban is), ha azt az illetékes városi tanács engedélyezi, s ha bizonyították, hogy van elég pénzük. Az értelmiségi pálya is megnyílt volna előttük, saját gyáruk lehetett, illetve nemesi birtokokat is haszonbérbe vehettek. Ennek fejében részletesen szabályozták volna a zsidók oktatásának kérdését is. A főrendek nagyon gyorsan elfogadták ezeket a javaslatokat, kivéve az utóbbit, mert úgy vélték, az oktatásügyről átfogó törvényi szabályozást kell majd kidolgozni. Az uralkodó azonban nem hagyta jóvá a törvényjavaslatot. A zsidók állampolgári emancipációját végül csak 1849. július 28-án mondta ki a magyar országgyűlés, de az a szabadságharc bukása miatt nem valósult meg, majd csak a kiegyezés évében, 1867-ben lépett érvénybe.²⁸

Gazdasági reformok

A gazdasági törvényjavaslatokból a bányatörvényt lehet kiemelni első helyen, amely 615 paragrafusból állt. Legfőbb célja az volt, hogy megkönnyítse az ércbányászattal kapcsolatos ügyek intézését, valamint csökkentse a visszaéléseket. Egy rendszeres bizottság már 1827-ben elkészítette a törvényjavaslatot, de az országgyűléseken történő tárgyalását elhalasztották. Ezzel a tervvel a korábbi Miksa-féle 1573. évi bányatörvényt cserélték volna le.²⁹ Fontossá vált a vámrendszer reformja is, mivel ekkor még fennállt a Mária Terézia (1740–1780) által 1754-ben létrehozott kettős vámhatár, amit csak a szabadságharcot követően, 1850-ben töröltek el. Az alsótábla véleménye szerint ez volt a fő oka annak, hogy sok nemesi birtokos elszegényedett. A javaslat bizonyította, hogy a fennálló vámrendszer káros az ország gazdasági életére, ezért felvetette egy védegylet megalakítását a hazai ipar támogatására. A felirati javaslat követelte azt is, hogy a harmincadot az országgyűlés állapítsa meg. A legradikálisabb javaslatuk viszont az volt, hogy a magyarországi külkereskedelem ezután legyen teljesen független, és ezentúl csak törvényhozás útján lehessen szabályozni a vámrendszert, rendeleti úton az uralkodó

²⁷ ERDMANN 2014, 256–283; HERMANN 1973, 376; 1000 év.

²⁸ VÖRÖS 1980, 905–906.

²⁹ VÖRÖS 1980, 907.

felségjogként ne rendelkezessen afelett. A bécsi udvar ezeket a javaslatokat a leghatározottabban elutasította, mivel súlyos bevétel kiesést okozott volna a birodalmi költségvetés számára. A konzervatív főrendek így ezeket a javaslatokat nem támogatták. A hazai ipar fejlesztésével számos ellenzéki is foglalkozott, köztük Kossuth Lajos, aki a *Pesti Hírlapban* így jellemezte a fennálló helyzetet: „[...] egyes igen jeles iparművesekben nem szűkölködünk; 's a' gyáripár egyes: bimbóvirágai sem hiányoznak; örvendeztetők, mint zöld oasis homoktengerben; de általában véve azon magas és terjedt gyármunkásságot, mely a' hon nyers termékeit értékesítse, mely nélkül a' földművelésben még olly gazdag nemzet is csak egy félkarú óriáshoz hasonlít.”³⁰ Az országgyűlés alatt, 1844 októberében megalakult a Védegylet, amely a hazai ipartermékek vásárlását támogatta, azonban hamar kifulladásra jutott a kezdeményezés, mivel nem volt a Magyar Királyság területén erős ipar, amely kiszolgált volna az igényeket.³¹

A közlekedés fejlesztése

Fontosnak tartották továbbá a közlekedés fejlesztését is, vasútvonalak építését irányozták elő. Az egyik volt a Bécs–Pest–Buda vasútvonal terve, melynek két változata is volt. A Duna jobb partján vezetendő vasút tervét báró Sina György dolgozta ki, ez összeköttetésben állt volna a Bécs–Trieszt vasúttal. A Duna bal parti vasút tervének fő támogatója ezzel szemben Ullmann Móric volt, aki Debrecenig meghosszabbította a vonalat. A másik vasúti vonal terve Pestet és Fiumét kívánta összekötni. Az egyik változat szerint csak Vukovártól vezetett volna vasút Fiuméig, Vukovárig vízi úton lehetett volna eljutni. Ezt többen azért is ellenezték, mivel télen a Duna befagyhat, így akadályozhatja a kereskedelmet. A Bécs–Trieszt vasútvonalat pedig azért ellenezték többen, mert az gyengítette volna a Pest–Fiume vasút kereskedelmi jelentőségét. A kormányzat ekkor még nem hajlott az állami építésű vasútra, ezért magánvállalkozóknak nyújtottak úgynevezett kamatbiztosítási támogatást. A *Pesti Hírlapban* Kossuth Lajos is számos cikkben foglalkozott a fiumei vasút ügyével. Az 1844. május 12-én kiadott 351. számban így írt: „És méltányolom én, mint akárki más mind azon jótéteményeket, mikkel a' nyugaton fekvő száraz földdel könnyebb közlekedés ígérkezik; – de építsetek Bécshez vasutat (és isten adja, hogy építsetek), meddig mentek? Bécsig uraim, eljutottatok Ausztria piaczára; szép az, és gazdag és életdús, csak néhány millio lakos, csak egy tartomány. Ellenben építsetek vasutat Fiuméhez, 's ott áltok a' magyar tenger partján, és e' tenger part? nem egy tartomány; ez a' földteke szabad küszöbe, ez a világ!! mely egy nyílt terem gyanánt tárul fel vállalkozástok előtt, ezernyi millio lakosaival, legtávolabb éghajlatainak kellékeivel, kincseivel!”³² Végül az 1848. évi 30. törvénycikk

³⁰ Pesti Hírlap 1843. október 22. 293. szám; Idézi: BEKKER 2002, 78–82.

³¹ VÖRÖS 1980, 907–908.

³² Pesti Hírlap 1844. május 12. 351. szám; Idézi: BEKKER 2002, 166–170.

határozott a Pest-Buda–Fiume vasútvonal megépítéséről.³³ Fiume két javaslatot nyújtott be a külkereskedelem fellendítésére. A: Fiumében egy kikötőt kell építeni országos segítséggel. B: A közlekedést fejleszteni és javítani kell. Az A pont szerint hiányzott a szabad rév és kikötő, illetve emiatt a sirokkó szél is nagy pusztításokat végzett. Tizenhat-tizenhét éve készültek ugyan tervek a kikötő fejlesztésére, de azok már nem voltak korszerűek. A B pont szerint a vízi és tengeri utakat kell fejleszteni: vagy a Dunán keresztül a Fekete-tengeri utat, vagy az Adriai-tengeri kereskedelmet. Az Adriai-tenger felé vezető úton történő szállítás is drága volt, ezért két lehetséges megoldást vetettek fel, az úgynevezett Lujza út³⁴ megvásárlását vagy a fiumei vámok leszállítását.³⁵ A csatornák és a folyók szabályozására vonatkozóan szintén jelentős javaslatok láttak napvilágot, az egyik legkiemelkedőbb terv a Dunát a Tiszával egybekötő csatorna terve volt, melyet az 1840. évi 38. törvénycikk elfogadott. Báró Vécsey Miklós szatmári főispán és báró Sina György elnöklete alatt állt fel az a társaság, amely meg akarta építeni a Duna-Tisza csatornát. Az egyik pontja Pest és Bölcske vagy ezek vidékén indult volna és Szegednél érte volna el a Tiszát. A csatorna keresztülhaladt volna Csongrád és Szolnok megye vidékein is.³⁶

A liberális ellenzék csalódása

A liberális ellenzéknek az előzetes várakozások után hamarosan csalódnia kellett, hiszen több hónapnyi vita és tárgyalás után sem haladtak előre a javaslatok. Az alsótáblán viszonylag hamar keresztülmentek a reformtervezetek, azonban a felsőtáblán sorra megakadtak. A konzervatív főrendek többségben voltak, és rendre visszaküldték ezeket a javaslatokat az alsótáblára újratárgyalás végett, így lassítva annak munkáját. A szabad királyi városok átalakítására irányuló javaslatok ügyében például kilenc üzenetváltás történt a két tábla között. Ahogy közeledett az országgyűlés bezárásának az uralkodó által kitűzött időpontja, 1844. október 15-e (végül november 12-ig tartott), egyre többen hangoztatták a csalódottságukat a sikertelenség miatt. Pálffy József gróf volt az egyik legradikálisabb, akit az 1844. augusztus 28-án tartott felsőtáblai ülésen elragadtak az indulatai, és csalódottságában kijelentette, hogy csak akkor fog az ország fejlődni és polgárosodni, ha eltörlik a felsőtáblát, mivel akadályozza a reformok megvalósulását. *„Mihegyt a haza java ezt megkívánja én a nemzet érdekének előmozdításában egyedüli gátnak tekintem ezen táblát, és azért nyilván kinyilatkoztatom és nem tartózkodom egy szempillanatig sem többé*

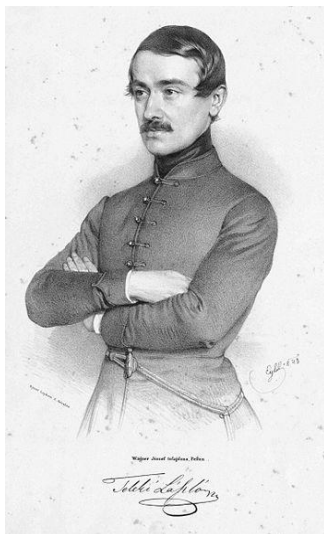
³³ ERDMANN 2014, 394–403; GERGELY 1987, 323–379.

³⁴ GERŐ – BOKOR 1895, XI. 719: a Károlyvárostól Fiuméig vezető út mellékvonalaival együtt 22 mérföld hosszú. 1820-ban a Lujza-társulat szerezte meg működtetési jogát ötven éves időtartamra. 1877-ben a Monarchia kormánya megvásárolta a tulajdonosi jogokat 325 ezer forintot áron, amit az 1879. évi XVII. törvénycikk megerősített.

³⁵ Fiume szabad királyi város levele a vármegyékhez. Fiume, 1842. december 1. MNL CSML IV. A. 3. b. 1443/1843.

³⁶ ERDMANN 2014, 400–403; 1000 év.

*kimondani, hogy örülni fogok, midőn azon időpont előfog jönni, midőn ebbéli jogommal utoljára foghatok élni, miszerint ezen tábla eltörlésére szavazhassak: ez hitem és meggyőződéseem.”*³⁷ Ez a felszólalása akkora indulatokat keltett, hogy József nádor is felszólalt, és rosszalta Pálffy kijelentését, azzal a megjegyzéssel, hogy az az alkotmány sértés határát súrolta. Pálffy egy másik hozzászólásában válaszolt a nádornak. Kifejtette, az alkotmány is csak törvényekből áll, ha van köztük olyan törvény, amely a haza érdekeit sérti, az ellen fog szavazni. Megismételte azon kijelentését, hogy hajlandó eltörölni a felsőtáblát, ha a nemzet érdeke úgy kívánja. Bírálta a konzervatív főrendi táblai tagokat, köztük Apponyi György grófot azzal az indokkal, hogy az országgyűlés végén nem a „nemzet kebelére” fognak visszatérni, hanem a kormányzatéhoz.

4. kép: Gróf Teleki László – Franz Eybl litográfiája (1843)

Teleki László gróf (4. kép) felszólalásában védelmébe vette Pálffyt. Ő is kijelentette, hogy a mostani rendszer a haza fejlődésének az útjában áll. *„Én is gyanúsítani akarom a többséget, mert azon véleményemet vagyok kénytelen kijelenteni, hogy azon rendszer, melyet a méltóságos főrendi táblának többsége követ, alkotmányellenes, veszélyezteti a haza jövőjét, és az ország korkívánatával ellenkezésben van.”*³⁸ Pálffy a későbbi hozzászólásaiban továbbra is ostromozta a főrendi tábla tagjait: *„Hanem nem tartóztathatom meg magamat kimondani, hogy sajnálom hazámat, melynek azon balsors jutott, hogy oly fiai, oly törvényhozói születtek, kik a leggyengédebb kötelékeket szét tépni*

³⁷ FŐRENDI NAPLÓ VI., 48–50. CCVII. ülés, 1844. augusztus 28.

³⁸ FŐRENDI NAPLÓ VI., 53. CCVII. ülés, 1844. augusztus 28.

készek egy aranyborjúnak elnyerése végett, mely körül méltóságok [...] táncolnak.”³⁹ Később Széchenyi István gróf is reagált Pálffy József beszédére: „Hinni akarom, hogy legtisztább szándékból és hazafi indulat nyomán ezen egész táblát eltörölni kívánja becsületes szándékból ered, és ezzel őméltósága magasabb célt akár elérni.”⁴⁰ A vita után azonban nem sokkal, Zay Károly gróf beszéde közben Széchenyi ájultan esett le a székéről. Idézem Zay ezen beszédét: „Hogy pedig a magyar arisztokrácia nemzetiségünket fönntartotta volna, ennek a história ellent mond: a szegény református prédikátorok és a bocskoros nemes ember viskóiban tartaték fenn a nemzetiség, de korántsem az aranygyapjas vitézek, nem a többi lovagrendek nagykeresztesei, s nem a belső titkos tanácsosok által.”⁴¹ Ezután Pálffy is felszólalt, egyetértett abban Széchenyivel, hogy a nemzetet előre kell mozdítani, és fel kell szólalni az érdekében. Ismét bírálta az arisztokráciát, az alábbi kérdést tette fel: „[...] Kérdem méltóságokat, tekintsék meg ezen táblát, van-e ezen arisztokráciában nemzeti szellem? Azt tartom, hogy itt egy csepp nemzetiség, nemzeti szellem nem létezik.” A baloldalon ülők nem tetszésüket fejezték ki, a hallgatóság viszont éljenzésbe tört ki. Majd Pálffy megismételte: „Mondom ezen táblában egy csepp nemzetiség sem létezik...” A magyar nyelv ügyét is szóba hozta, kijelentette, ha ez volt a legnagyobb siker, amit elértek a nemzet érdekében, az nem sok. „Miben létezik ennek nemzetisége? Abban, hogy magyarul szólnak a nemzet érdeke ellen” – jelentette ki Pálffy.⁴² Teleki is kijelentette, hogy a kormányzat iránt sem neki, sem a karoknak és rendeknek nincs bizalma. „Mellőzve az idő rövidege tekintetéből – számos okokat, melyek e’ részben felhozathatnak, csak azt jegyzem meg, hogy mi nincs, az nem csökkenhetik meg, már pedig tisztán kijelentem, hogy tudtomra a’ nemzetnek a’ kormány iránt bizodalma jelenleg teljességgel nincsen, hogy bennem legalább a’ kormány iránti bizodalomnak a legkisebb szikrája is elenyészett. [...] Ugyanis a’ t. RRnek nincsen bizodalma a’ kormányban azért, mert a’ haza jólétének előmozdítása egy illy elvű kormánytól, millyen a’ mostani, nem várhatják.”⁴³

Összefoglalás

Az 1843/44. évi országgyűlés össz mérlege elszomorító volt az ellenzék számára, hiszen csak tizenhárom törvénycikkelyt fogadtak el. Ha pontosítani szeretnék, akkor csak tíz új törvény született, hiszen a többi három törvénymódosítás volt. Apponyi György gúnyosan meg is jegyezte, hogy a mágnaellenzék elszigetelődött. Batthyány viszont kijelentette, hogy nem az ellenzék szégyene az, hogy az alsótábla számos kérdésben megváltoztatta a véleményét. Ugyanakkor megannyi rendkívüli fontosságú javaslat került tárgyalásra, talán az

³⁹ FÖRENDI NAPLÓ VI., 315–316. CCXXXVI. ülés, 1844. október 3.

⁴⁰ FÖRENDI NAPLÓ VI., 316–318. CCXXXVI. ülés, 1844. október 3.

⁴¹ FÖRENDI NAPLÓ VI. 318. CCXXXVI. ülés, 1844. október 3.; LACKÓ 2001, 31.

⁴² FÖRENDI NAPLÓ VI., 320–321. CCXXXVI. ülés, 1844. október 3.

⁴³ FÖRENDI NAPLÓ VII., 305. CCLXXI. ülés, 1844. november 10.

1843/44. évi országgyűlésen a legtöbb (több mint 100 javaslat), de közülük csak alig néhány emelkedett törvényerőre. Ezek a következők voltak: az 1844. évi 1. törvénycikk a koronaőr-választást szabályozta. A legfontosabb a 2. törvénycikk volt, amely hivatalossá tette a magyar nyelvet az államéletben, az oktatásban. A 3. törvénycikk elismerte azt, hogy protestáns lelkészek előtt is lehet vegyes házasságot kötni. A 4. és az 5. törvénycikkek kimondták, hogy a nem nemesek is bírhatnak nemesi birtokot és viselhetnek közhivatalt, ám amíg az ősiség törvénye fennállt, nehezen lehetett az előbbi megvalósítani. A 6. törvénycikk az 1840. évi váltótörvényt módosította. A 7. törvénycikk a csődtörvényt pontosította. A 8. törvénycikk a felsőbírósági tárgyalások hosszúságáról rendelkezett. A 9. törvénycikk a közmunkát szabályozta. A 10. törvénycikk a futóhomok általi károkról rendelkezett. A 11. törvénycikk az országgyűlési szállások nagyságát és díját állapította meg. A 12. törvénycikk kimondta, hogy az országgyűlési költségeket a nemeseknek kell állniuk. A 13. törvénycikk a Hrabovszky-alapítvány körüli kérdéseket rendezte.⁴⁴

Az országgyűlés után 1844 novemberében a kormányzat az adminisztrátori rendszer kiterjesztésébe fogott, ezzel akarta erősíteni a befolyását a megyékben. A megyék nagy része ugyanis reformpárti volt, a bécsi udvar ezért hozzálátott a főispánok leváltásához, illetve helyettesítéséhez. Ezek az új tisztviselők egyértelműen a kormányzatot szolgálták, ezért cserébe magas fizetést kaptak (évi 5–6 ezer forintot). A legfontosabb feladatuk az volt, hogy a megyéjükben tartózkodjanak, felügyeljék az adóbehajtást és a megyei pénztárat, illetve a megyei közgyűlési üléseket vezessék. A kormányzatnak rendszeres jelentést kellett küldeniük. A tervet kidolgozásával Apponyi Györgyöt bízta meg az uralkodó, néhány hónap alatt 21 új adminisztrátort és jó néhány új főispánt nevezett ki V. Ferdinánd. A kormányzat ezen akciója sikerrel járt, mert sok helyen többségbe kerültek a kormány támogatói az ellenzéki politikusokkal szemben. A törvénytelen eszközöktől sem riadtak vissza a közigazgatásban és a tisztújítások alkalmával. Olyan eset is előfordult, amikor a szavazók névjegyzékét manipulálták. A kudarc ellenére mégis megállapíthatjuk, hogy az 1843/44. évi országgyűlés fontos állomást jelentett a liberális ellenzék történetében, hiszen tovább fejlődtek és egységbe kovácsolódtak, ami előkészítette az Ellenzéki Párt 1847-es megalakítását.⁴⁵

⁴⁴ VÖRÖS 1980, 913–914.

⁴⁵ CSORBA – VELKEY 1998, 166.

Források

FÖRENDI NAPLÓ = *Felséges Első Ferdinánd Austriai Császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843–dik évi május 14–kére rendelt magyar-országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartatott országos ülések naplója I–VII kötet.* Pozsony–Pest 1844.

KERÜLETI NAPLÓ = Kovács Ferencz: *Az 1843/44–ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója I–VI. kötet.* Budapest 1894.

MNL CSML IV. A. 3. b. = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Levéltára IV. A. 3. b.

Pesti Hírlap = Pesti Hírlap digitalizált számai
<https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/PestiHirlap/> (Letöltés: 2018.03.09.)

Irodalom

1000 ÉV: *1000 év törvényei internetes adatbázis.* <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> (Letöltés: 2018.03.17.)

BEKKER 2002 = Bekker Zsuzsa (szerk.): *Kossuth gazdasági írásai.* Budapest 2002.

BÉLI 2009 = Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–Pécs 2009.

BÉRENGER – KECSKEMÉTI 2008 = Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Budapest 2008.

CZUCH 2005 = Czuch Gábor: Pozsony és a „városi kérdés” a reformkorban. In: Gábor Czuch (főszerk.) – Aranka Kocsis – Árpád Tóth (szerk.): *Fejezetek Pozsony múltjából magyar és szlovák szemmel.* Pozsony 2005, 291–310.

CZUCH 2006 = Czuch Gábor: Hogyan határozható meg a város területe? – Az 1843/44. évi városi törvény vitái. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat.* 24–25. sz. (2006) 216–230.

CSORBA – VELKEY 1998 = Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom (1790–1849).* Debrecen 1998.

ERDMANN 2014 = Erdmann Gyula: *Szabadság és tulajdon – Az 1839–40. évi országgyűlés története.* Budapest 2014.

- FAYER 1896 = Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I–IV.* Budapest 1896.
- GÁRDONYI 1926 = Gárdonyi Albert: A szabad királyi városok az 1848 előtti törvényhozásban. *Városi Szemle* 12. évf. 1–2. sz. (1926) 103–125.
- GERGELY 1987 = Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Budapest 1987.
- GERŐ – BOKOR 1895 = Gerő Lajos – Bokor József: *A Pallas nagy lexikona.* Budapest 1893–1897.
- HERMANN 1973 = Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae) München 1973.
- HERMANN 1998 = Hermann Róbert: *Szemere Bertalan.* Budapest 1998.
- HORVÁTH 1868 = Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig.* Második kötet. Pest 1868.
- KECSKEMÉTI 2008 = Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848.* Budapest 2008.
- KÓNYI 1903 = Kónyi Manó: *Deák Ferencz beszédei 1842-1861.* 2. kiadás Budapest 1903.
- LACKÓ 2001 = Lackó Mihály: *Széchenyi elájul – Pszichotörténeti tanulmányok.* Budapest 2001, 29–42.
- MELKOVICS 2014 = Melkovics Tamás: A reformkori főrendi liberális ellenzék. *Vasi Szemle* 68. évf. 2. sz. (2014) 183–200.
<http://www.vasiszemle.hu/2014/02/melkovics.htm> (Letöltés: 2018.03.09.)
- MEZEY 2007 = Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Budapest 2007.
- MOLNÁR 1995 = Molnár András (s. a. r.): *Deák Ferenc ügyési iratai 1824–1831.* Zalaegerszeg 1995.
- MOLNÁR 1998 = Molnár András: *Deák Ferenc.* Budapest 1998.
- MOLNÁR 2007 = Molnár András: *Viam meam persequor – Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig.* Budapest 2007.
- SOKCSEVITS 2011 = Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig.* Budapest 2011.

STIPTA 1997 = Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen 1997.

SZIJÁRTÓ 2010 = Szijártó M. István: *A diéta – A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Keszthely 2010.

VARGA 1982 = Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest 1982.

VÖRÖS 1980 = Vörös Károly: Az 1843–1844. évi országgyűlés. In: Mérei Gyula (főszerk.) – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története: 1790–1848*. Budapest 1980, 894–922.

Képek forrása

1. kép: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eybl_Batthy%C3%A1ny.jpg (Letöltés: 2018.03.17.)

2. kép: KECSKEMÉTI 2008, 364.

3. kép: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/5632> (Letöltés: 2018.03.17.)

4. kép: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Teleki_L%C3%A1szl%C3%B3_Eybl.jpg (Letöltés: 2018.03.17.)

The Diet in 1843/44 from the perspective of the liberal lords

ÁDÁM DEÁK

The Diet in 1839/40 was successful, because the Diet created 51 laws which the king approved. Lajos Batthyány led the liberal lords party, which contributed the success. Then they made great hopes the next Diet which Ferdinand V. (1835–1848) convened on 14 May 1843. The king recommended lot of reform measures, therefore the mood was optimistic. However the liberal lords were disappointed, because the conservative members sent back lot of laws proposed for the House of Commons that they slow down the job. More liberal lords said the disappointment for example Earl József Pálffy, who wanted to abolish the House of Lords. The Diet in 1843/44 was unsuccessful for the liberal politicians, because the king accepted just 13 laws. However this Diet was important for the liberal lords, because they developed and united, later they founded the Opposition Party in 1847.

Széchenyi István az 1847–1848-as országgyűlésen

TAR CZALI LEVENTE DÁVID

Bevezetés

Az 1847–1848-as diéta, mely az utolsó rendi országgyűlésként vonult be a köztudatba, némileg a feledés homályába merült a márciusi, forradalmi események hatására. Az 1847 novemberére összehívott gyűlésről mind a kormánypártiak, mind az ellenzékiek tudták, hogy kulcsfontosságú lesz. Mindenki izgatottan várta, hogy az egész reformkort átívelő kérdések közül mire sikerül megoldást találni. Megvalósul-e a köztelherviselés vagy éppen az örökváltság; eltörlik-e az ősiséget? A konzervatív párt programja a status quo: elsősorban a feudális viszonyok és az abszolutisztikus politikai rendszer lassú reformálása; az ellenzékiek ezeknek mielőbbi felszámolása és polgári intézmények behozatala. *„És e két párt között, vagy talán felettök állott gróf Széchenyi István, mosonyi képviselő, kinek követsége maga eseménynek mondható.”*¹ Akit az utókor és kortársai is gyakran konzervatívnak tituláltak, ő azonban így nyilatkozott magáról: *„Különös állásban vagyok; – én nem nevezem magamat conservatívnak – sokszor mondtam és írtam... én progressio embere vagyok”*.² Dolgozatomban a „legnagyobb magyar”, gróf Széchenyi István (1791–1860) tevékenységén keresztül igyekszem bemutatni az 1847–1848-as országgyűlésen történeteket.

Széchenyi munkássága a korábbi országgyűléseken

I. Ferenc 1825 júliusában érkezettnek látta az időt arra, hogy összehívja az országgyűlést. Ezen a diétán tulajdonképpen ismét kompromisszum jött létre az udvar és a rendek között. A király lemondott arról, hogy rendeleti úton kormányozzon, és hozzájárult ahhoz, hogy az 1791-es törvényeket megerősítsék. A kortársak kifejezéseivel élve, megtörtént a rendi alkotmány körülsáncolása.³ A diéta egyik legfontosabb mozzanata volt, amikor 1825. november 3-án, a pozsonyi vármegyeházán az alsótábla kerületi (tehát nem hivatalos) ülésén Felsőbüki Nagy Pál élesen kikelt magából a nemzeti kultúra és az anyanyelv iránt közömbösen viselkedő mágnások ellen. Erre reflektálva szólalt fel Széchenyi István, aki birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel egy Tudós Társaság létrehozásához, melynek fő feladata a magyar nyelv ápolása. Széchenyi ezzel a felszólalásával gyakorlatilag berobbant a politikai köztudatba, ő azonban mindössze így értékelte beszédét a naplójában: *„A kerületi ülésen beszéltem; minden honfitársamat ellenséggemmé tettem.”*⁴ A Tudós Társaság (később: MTA)

¹ HORVÁTH 1868, 266.

² SZÉCHENYI 1978, 1127.

³ GERGELY 2005, 151–153.

⁴ SZÉCHENYI 1978, 420.

alapítását 1827-ben törvénybe is iktatták, majd 1830-ban az alapszabályok kidolgozása és a királyi jóváhagyás után kezdte meg tényleges működését. Széchenyi az országgyűlés után inkább távolságtartónak mutatkozott a rendi politizálás hagyományos fórumaival szemben.

Az 1830-as országgyűlés menetét nagyban befolyásolta az európai forradalmi hullám, melytől megrettentek Bécsben. A szeptember és december között lezajló diétán a rendek megszavazták az uralkodónak az adót és az újoncokat, emellett Ferdinándot – aki V. Ferdinánd néven lesz magyar király (1830–1848) – királlyá koronázták. A rendek számára a legnagyobb siker, hogy innentől kezdve a törvényhozásban a két tábla közötti üzenetek magyar nyelvűek lehettek. A következő országgyűlést a következő év októberére tűzték ki, azonban el kellett halasztani, ugyanis szörnyű kolerajárvány söpört végig az országon, mely a híres-hírhedt kolerafelkeléshez vezetett 1831-ben.⁵ Széchenyi 1830. augusztus 24-én Isztambulban keltezett levelében hálálkodik József nádornak, amiért a király jóváhagyta a Tudós Társaság alapokmányait. Illetve kifejezi azon kérését, miszerint szeretne jelen lenni a társaság megalapításánál, s szerinte az országgyűlés előtt könnyen teljesülhet is kérése.⁶ Naplójában több bejegyzést is rögzített az egyes ülésekről, melyeken kirekesztettnek érezte magát.

Nem jutott sokkal komolyabb szerep Széchenyinek az 1832–1836-os országgyűlésen sem. József nádor felajánlotta neki, hogy legyen az Al-Duna szabályozásának királyi biztosa, s ezért 1833-ban elhagyta Pozsonyt, így sokáig nem tudott tevékenyen részt venni a diétán. Melynek egyik legfontosabb kérdése az önkéntes örökváltság ügye volt, aminek értelmében a jobbágyság egy meghatározott összeg kifizetésével megválthatták magukat úrbéri terheik alól. Az örökváltság törvényjavaslata 1833 júliusában került az országos ülések elé. Némi huzavona után a felsőtábla is elfogadta a javaslatot, így az feliratként a királyhoz került, akinek esze ágában sem volt szentesíteni azt. Végül 1834. augusztus 28-án leiratot küldött a rendeknek, melyben anyagi engedményeket szorgalmazott a jobbágság javára, de a reformjavaslatot elutasította. Másik sarkalatos pontja volt a diétának a magyar nyelv ügye. A főrendek megnyugodtak a magyar nyelvű üzenetváltás tényében, de nem fogadták el a feliratok és törvények magyar nyelvűségét. Hiába emelt szót a magyar nyelv ügye mellett Széchenyi és Wesselényi is, a főnemesek hajthatatlanok voltak.⁷ 1835 januárjában Széchenyi, József főherceg pártfogásával javasolta az országgyűlésen, hogy építsenek egy állandó hidat Buda és Pest között, amelyen mindenkinek, még a nemeseknek is fizetniük kell, ha át akarnak kelni rajta. Széchenyi naplójában ezeket a sorokat írta január 13-án: „*Hid a kerületi ülésen. A fizetés elve nagy többséggel átmegy... Mindenki ámul – győzelmem óriási. Az ülésen sokan dicsérnek etc... de nyiltan ellenségesek is. NAGY HAZAFI...*

⁵ MÉREI – VÖRÖS 1980, 672–674.

⁶ KOVÁCS ET AL. 2014, 111–112.

⁷ MÉREI – VÖRÖS, 720–729.

VILÁGOS PISTA – ezek a neveim.”⁸ Ezek után az elegyes ülésen is hasonló eredmény született: az alsótábla után a püspökök és mágnások táblája is beleegezett, s ezzel a rendek tettek egy lépést a közteherviselés intézménye felé.⁹ Elmondhatjuk, hogy a harmincas években inkább a gyakorlati alkotó- és szervezőmunka kötötte le Széchenyi erejét. Nem kerülhették el figyelmét azonban az évtized második felére kiéleződő politikai küzdelmek sem. A közvélemény a szólásszabadság ügyével azonosította Wesselényi, Kossuth vagy épp Lovassy perét. Széchenyit nem ragadták el a kormányellenes indulatok, ugyanakkor a kulisszák mögött mindent megtett jó barátja, Wesselényi Miklós szabadulásának érdekében.

Ez a fajta távolságtartás jellemezte Széchenyi szereplését az 1839–1840-es országgyűlésen is. Bár a legtöbb kérdésben az ellenzék álláspontját támogatta, nem csatlakozott a Batthyány Lajos gróf által vezetett főrendi ellenzéki csoporthoz. Ennek a diétának a legfontosabb kérdése a szólásszabadsági sérelem orvoslása, azaz a politikai elitéltek kiszabadítása volt, melyet Deák Ferenc remek taktikai érzékének köszönhetően sikerült megvalósítani. Emellett még több reformjavaslatot szentesített az uralkodó 1840. május 13-án, mint például a legutóbbi országgyűlésen elbukott önkéntes örökváltság javaslatát, szabaddá tették a gyáralapítást és a boltnyitást. Széchenyi maga is szerepet vállalt a politikai foglyok kiszabadításáért vívott küzdelemben, élénken támogatta az örökváltság engedélyezését. Széchenyi követeléseit túlnyomórészt megvalósultak, úgy érezte, hogy haladhatnak tovább az általa kitűzött úton. Ám tudta, hogy saját politikai tekintélye nem elég ahhoz, hogy elképzeléseit teljes mértékben véghez tudja vinni, ehhez szeretne volna megnyerni magának Deák Ferencet, akivel ekkoriban igen jó baráti viszonyban voltak. Augusztus 20-án, a gróf névnapján, egy népes vendégsereg előtt Deák köszöntötte őt a cenki kastélyában.¹⁰ Az országgyűlés krónikájához tartozik még az 1840. november 19-én, a pesti vármegyeház üléstermében elhangzott beszéd, a börtönből frissen szabadult Kossuthtól, melyben köszönetet mond az ellenzéki vezérmegeének a kiszabadításáért. A hálálkodás után következtek már-már ikonikussá vált mondatai, melyekben Széchenyit a „legnagyobb magyarnak” nevezi. Széchenyi a naplójába a következőket írta az esetről: *„Kossuth megragad egy alkalmat, hogy a legnagyobb magyarnak nevezzen. Dübörgő, hosszú tetszés. Én nem indulok meg. Később: Kossuthnak: MIÉRT EMEL OLLY MAGASRA, HOL NEM TARTHATOM FEL MAGAMAT.*”¹¹ Ha Kossuth dicsérő szavait nem emeljük ki, hanem kontextusában vizsgáljuk, más képet kapunk. Széchenyi reformtevékenységeit ugyan méltatja, ezt azonban múlt időben teszi, jelezve ezzel, hogy a jövő politikai küzdelmeiben nem számítanak rá. A gróf már ekkor egy veszedelmes lázítót látott Kossuthban.

⁸ SZÉCHENYI 1978, 780.

⁹ CSORBA 2010, 178–179.

¹⁰ FÓNAGY – DOBSZAY 2003, 68–70.

¹¹ SZÉCHENYI 1978, 927.

A következő három évben Széchenyi egyre elszigeteltebbnek érzi magát, s végül elkezd a kormány felé közeledni. Politikai tevékenységét nagyban meghatározta a Kossuthal kiéleződő ellentéte. Az 1843. május 14-re összehívott országgyűlés egyik legjelentősebb törvényjavaslata az lehetett volna, hogy a háziadót a nemesek a jobbággyokkal közösen viseljék, azonban ez már a megyékben, a követutasítások megszavazása során megbukott. Ebben közrejátszhattak a korteshadjáratok, illetve Széchenyi szerint Kossuth és hívei túlzott agitációja miatt vallott kudarcot a tervezet. Széchenyi júniusban publikált egy javaslatot, miszerint minden hold föld után – legyen akár nemesi, akár jobbággykézen – két ezüstgaras adót kelljen fizetni. Kossuth is támogatta a „kétgarasos tervet”, némi kiegészítéssel, melyek Széchenyi számára nem voltak elfogadhatatlanok, így a két férfi között megindult valamiféle közeledés.¹² 1844. október 28-án tartotta meg szónoklatát a felsőtábla ülésén a „kétgarasos tervről”, melyről így emlékszik meg naplójában: „*Ma van a csatám napja! – Veres nadrágban etc.!!! – KÖZÖS TEHERVISELÉS ragyogóan kiharcoltatott.*”¹³ Azonban korai volt a gróf öröme, ugyanis a két tábla között az adóösszeg nagyságára és ellenőrzésére vonatkozó vitán megbukott az országgyűlés legjelentősebb Széchenyi-kezdeményezése. A terv bukása egyben Széchenyi és Kossuth közeledésének is véget vetett. Az 1844 novemberében eloszló diéta több jelentős reformkezdeményezést is elfogadott, mint például a magyar nyelv hivatalos államnyelvvé emelése vagy a jobbággyok birtokbírhatási joga. Azonban jóval több volt azoknak a javaslatoknak a száma, amelyet nemhogy megvitatni, de még felvetni sem lehetett ezen a diétán.

A Közlekedési Bizottság elnöke

1845 augusztusában a Helytartótanács keretein belül létrehozták a Közlekedési Bizottságot, melynek vezetésére Széchenyit kérték fel. A gróf döntő fontosságot tulajdonított a reformokban az infrastruktúra fejlődésének, ezért elfogadta a felkérést, azzal a feltétellel, hogy megőrizheti politikai függetlenségét. Széchenyi első és legfontosabb feladatának a Tisza szabályozását tekintette, melytől gazdasági és politikai hasznot is remélt. A folyamszabályozás vármegyényi terület művelhetővé válását jelentette, s az így kínálkozó gazdasági előnyöktől remélte a hagyományosan ellenzéki, erősen protestáns kelet-magyarországi nemesség megnyerését. A Széchenyi-Kossuth vitát tovább mélyítette a fiumei vasút ügye. Abban mindketten egyetértettek, hogy Magyarországnak az ausztriai piac kiváltságos helyzetétől független, tengeri közlekedési kapcsolatra van szüksége. Abban is egyetértettek, hogy a végpontja Fiume városa legyen. Az eltérés abban mutatkozott meg, hogy Kossuth a vasútvonal kiindulási pontját Vukovarra képzelte el, ugyanis a város vízi úton könnyen megközelíthető. Ezzel szemben Széchenyi egy pest-fiumei vonalban gondolkodott, mely erősítené a

¹² CSORBA 2010, 246–247.

¹³ SZÉCHENYI 1978, 1056.

hazai kereskedelmet és egy egységes országos piac kialakulásának lehetőségét, ám ekkor még nem lépett fel nyilvánosan tervével.¹⁴

A Politikai programm-töredékek

A vasútvonal kérdése Széchenyi és Kossuth között újabb konfliktust eredményezett, melynek egyik következménye kettejük emberi viszonyának további romlása, a másik pedig, hogy Széchenyi közelebb sodródott a konzervatívokhoz. Szerette volna, ha a következő országgyűlésen konzervatív többség lenne, s hogy akarataról a közvéleményt meggyőzze, 1847 februárjában kiadatta *Politikai programm-töredékek* című munkáját. E munka kétségtávol Széchenyi egyik legszenvedélyesebb írása, melynek két fő célja, hogy erkölcsi tanácsokat osztogasson az ellenzéknek, illetve Kossuth népszerűségét csökkentse. Művében Kossuth szemére vetette, hogy „*midőn státusbölcseséggel hitte magát telve lenni, csak phantasiával és önhittséggel volt saturálva; ... midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag; ... midőn népeket gondolt boldogítani, zugprókátorként, szerencsétlenségünkre csak felizgatójok volt.*”¹⁵ A *Politikai programm-töredékek*ből világosan látszik a gróf azon magatartása, mely elítéli a konzervatívoknak a feudalizmust fenntartani akaró törekvéseit, de megelégszik azzal, hogy legalább az alkotmányos formák útjáról nem térnek le. A mű fogadtatása liberális részről egyértelműen kedvezőtlen volt, a konzervatívok pedig megsértődtek a nekik szánt kritikákon. Korabeli írások szerint Széchenyi népszerűségének mélypontján volt, melyet jól jelez a mű csekély hatása, ugyanis komolyabb vita nem is alakult ki körülötte.

Széchenyi követté választása

1847. szeptember 17-én V. Ferdinánd kihirdette az országgyűlés összehívását, melynek szükségességét így indokolta a meghívólevélben: „*Fenséges József cs. kir. örökös Főherceg és magyar ország nádora elhunytával..., úgy az ország boldogságának növelésére, és a köz jó gyarapítására kívánt többféle nagy fontosságú törvényes intézkedések végett folyó évi November 7-ik napjára sz. kir. Pozsony városában országgyűlés rendeltetett.*”¹⁶ József nádor természetesen a dinasztia érdekeit tartotta szem előtt közjogi feladatának végzésekor, de jóval közelebbről ismerte a magyar valóságot, mint családjának bármely tagja, ezért idegenkedett az abszolutista módszerektől s jóval kevésbé volt elzárkózó a magyar reformtervek elől. 1847. január 13-án bekövetkezett halála ezért érzékenyen érintette az ellenzékét. Széchenyi is jó viszonyt ápolt a náddal, amikor a Közlekedési Bizottság elnöke volt, az ülések ideje alatt számos alkalommal ebédelt Józsefnél. Az uralkodócsalád József utódjául fiát, Istvánt

¹⁴ MÉREI–VÖRÖS 1980, 956–957.

¹⁵ HORVÁTH 1868, 224–225.

¹⁶ MNL CSML IV-1003-a, 5271.

szerette volna, aki ellen a rendek sem tiltakoztak. Ugyanakkor Széchenyi augusztus 9-i naplóbejegyzésében a következőket írja róla: „*Megmutatták István főherceg portréját. – Beteges, haldokló vonás a szája körül! Meghökkenett. Eltemet bennünket, vagy mi temetjük el őt!*”¹⁷ Az ősszel megkezdődtek a vármegyék és a szabad királyi városok követválasztási procedúrái, melyből két egyén megválasztását országos figyelem követte. Ez a két személy Kossuth Lajos és Széchenyi István volt. Az ellenzék vezére, Batthyány Lajos gróf Pest megyében, az ellenzék vezérmegyéjében támogatta Kossuth indulását. Birtokot vásárolt neki Tinnye közelében és korteskedett mellette. Erre szükség volt, ugyanis Pest megyében kicsi volt Kossuth támogatottsága, még az ellenzékiek körében is. Batthyány fáradhatatlan munkája meghozta gyümölcsét; Kossuthot 1847. október 18-án követte választotta Pest megye 2950 szavazattal, Balla Endre főjegyző ellenében, aki 1315 szavazatot kapott.¹⁸ Így Kossuth a megye második követe lett a közfelkiáltással megválasztott Szentkirályi Móric mögött. Amint kiderült, hogy az Ellenzéki Párt vezérei Kossuthot jelölik követükül Pest megyében, Széchenyi a következőket írta naplójába: „*Választási agitációk. – Követ óhajtok lenni... mert Kossuthot megválasztják. Nem agitáltam sem ellene, sem mellette, de menni igyekszem. Ezt hiszem, érzem: méltóbb hozzám! Hogy megválasztanak-e, c'est leur affaire!* [Ez az ő dolguk.] *Nem sokat teszek sem ellene, sem érte. Szkeptikus vagyok. Ahogy esik.*”¹⁹ Széchenyi tehát feladta helyét a felsőtáblán és indult a követválasztásokon. 1847. szeptember 22-én kelt levelében Zsedényi Edének e sorokat írta: „*Egy falut adnék érte, ha bármily öreg is vagyok, most követ lehetnék. Sopronban ezt könnyen elérhetném... Saját hajlamom szerint a legszívesebben már nem mozdulnék ki a kályha mellől. Ha azonban a veszélyekre tekintek, amelyek fejünk felett tornyosodnak, s amelyeket K. Lajtsy [ti. Kossuth] ellenünk fel fog idézni, akkor nincs számomra túl nehéz helyzet és túl terhes állapot.*”²⁰ Sokan biztosak voltak benne, hogy a konzervatív többségű Sopron megyében meg fogják választani a grófot, azonban két „ismeretlen” konzervatív jelölttel szemben megbukott. Ezután Zichy Henrik javaslatára jelöltette magát Moson megyében is, ahol Albrecht főherceg (kinek birtokai közé tartozott Magyaróvár) és a győri püspök közbenjárásával választották követte Széchenyit. 1847. október 19-én így vette tudomásul az eseményeket: „*Frank [Frank Márton, Széchenyi Pál ügyvédje] hozza nekem a hírt: hogy mosoni követ vagyok! – Örülök neki, én bolond! Egyik oldalnak sem fogok tudni a javára lenni! Fent és lent egyaránt kárhoztatás.*”²¹ Az ellenzék örömét fejezte ki, hogy egy konzervatív követ helyett a nemzeti reform első megindítója foglal helyet az alsótáblán. A pártok a haza önállóságát és

¹⁷ SZÉCHENYI 1978, 1156.

¹⁸ HORVÁTH 1868, 244–245.

¹⁹ SZÉCHENYI 1978, 1170.

²⁰ KOVÁCS ET AL. 2014, 420.

²¹ SZÉCHENYI 1978, 1172.

kormányzati függetlenségét illető kérdésekben különböztek, ennek ellenére az országgyűlés első napjai teljes egyetértésben ünnepelt örömnapok voltak.

Az országgyűlés első szakasza

Az országgyűlés ünnepélyes megnyitására 1847. november 12-én került sor Pozsonyban, a primási palota dísztermében, a Habsburgok uralkodásának történetében először magyar nyelven. Apponyi főkancellár beszéde után V. Ferdinánd ezzel a pár magyar szóval nyitotta meg a diétát: „*Magyarország rendezit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatattják. Fogadják bizalommal.*”²² A következőkben a királyi előadások következtek, első körben a nádorválasztás, melynél a királyi javaslat felbontása nélkül egyhangúan nádorrá kiáltották ki István főherceget. Emellett fontos kérdés volt még a katonaellátás szabályozása; a szabad királyi városok, az egyházi rend és szabad kerületek országgyűlési szavazatának rendezése; az örökváltság megkönnyítése, valamint a Partium visszacsatolása. Széchenyi a következő magasztos szavakkal írta le a diéta megnyitását: „*Császár magyarul beszél... Napvilág gyűlik! – Mindenki lelkesedik... Sokan sírnak. – Én azt a gyönyörűséget érzem a keblemben, hogy hozzátettem a magamét egy nemzet újjászületéséhez. – Megválasztatik a NÁDOR. Felolvastatnak az előadások.*”²³ A királyi előadásokra adandó válaszfelirat elkészítésének érdekében Kossuth Lajos egy nagy beszédet mondott, mely tükrözte az ellenzék álláspontját. Szerintük a felirat mutasson rá az örökös tartományok abszolutisztikus kormányzására, illetve a régi, rendi sérelmek orvosolatlanságára. A sérelmek közül Kossuth kiemelte az adminisztrátori rendszert, valamint a horvát tartománygyűlés átszervezését. Több napos dühödt vita után a konzervatívok, vagy más nevükön kormánypártiak álláspontja végül Széchenyi megfogalmazásában került szavazásra. Ez egyetértett Kossuthtal az örökös tartományok abszolutista kormányzásának elítélésében, azonban a feliratban a fő hangsúlyt nem a sérelmekre, hanem az országgyűlés állandósítására helyezte. A gróf november 27-i naplóbejegyzése: „*Kerületi. Ülés... 'PEST VAGY MOSONY.' 23 és 26 szavazat. Nekem hárommal kevesebb. Egyáltalában nem törődtem vele. – Nyugodt vagyok.*”²⁴ Mint láthatjuk, nem sokkal ugyan, de az ellenzéki javaslat nyerte a szavazást, mely a konzervatívok konkrét vereségen túl azt engedtetten sejtetni, hogy az alsótáblának a többsége a későbbiekben az ellenzék oldalán fog szavazni. Ennek tudatában Szemere Bertalan november 29-én betérjesztette a közteherviselésre vonatkozó, míg Lónyay Gábor december 3-án az örökváltságról szóló törvényjavaslatot. December 6-án az alsótábla elfogadta a kötelező örökváltság elvét, december 9-én pedig a konzervatívok részéről Somssich Pál az ösiség megszüntetését javasolta. December közepéig folyamatosan ment a huzavona a két párt között, majd amikor már úgy tűnt, hogy

²² <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/> (Letöltés: 2018.03.28.)

²³ SZÉCHENYI 1978, 1176.

²⁴ SZÉCHENYI 1978, 1181.

a felirat inkább a konzervatív elképzeléseket tükrözi, Kossuth egy újabb hatalmas beszédében egészen szokatlan dolgot javasolt: mivel a főrendek álláspontja ellentétes az alsótáblával, ezért terjesszen be mindkét tábla külön-külön feliratot.²⁵ Ezekben a vitákban Széchenyi nem tudott részt venni, ugyanis decemberben több hétre ágyának döntötte a kanyaró, s így az első szakasz lezárultában nem játszott komoly szerepet.

Az országgyűlés második szakasza

A december 15-én megkezdődő második periódusban az ellenzék megkezdte a visszavett felirati javaslatban foglalt sérelmek tárgyalását. A kormány mindenféleképpen szeretett volna változtatni a jelenlegi állapotokon, ezért István főherceg tett egy javaslatot Kossuthnak, miszerint az ellenzék álljon el az adminisztrációs sérelmek felvételétől; s ennek fejében a kormány kész szentesíteni a közös teherviselésről, az örökváltságról és a városok rendezéséről készített törvényjavaslatokat. De Kossuth felismerte, hogyha a jelenlegi adminisztrációs rendszer fennmarad, az udvar a fent említett törvények végrehajtását saját tetszése szerint irányíthatja, így egyértelműen elutasította az ajánlatot. Azonban Kossuth háta mögött az ellenzék mérsékeltebb tagjai tovább folytatták a tárgyalásokat és egy, a törvényjavaslatot szentesítő királyi leirat fejében elejtik az adminisztrációs sérelmeket. Ez a királyi leirat meg is érkezett és február 1-jén kihirdetésre került. A királyi leirat elfogadásáról szavazásra került sor, ahol egyetlen szavazat döntött az elfogadás mellett. Kossuth nem nyugodott bele a szavazás eredményébe és sikerült elérnie, hogy a kérdést újratárgyalják. Február 12-én újbóli szavazásra került sor, ahol 13 szavazattal Kossuth eredeti javaslata győzedelmeskedett.²⁶ Kossuth helyzete győzelme ellenére sem stabilizálódott teljesen, ugyanis az országgyűlésen ekkor kezdődött a közlekedési ügyek tárgyalása.

A fiumei vasútvonal kérdése

Mint már korábban írtam, Kossuth és Széchenyi nem értettek egyet abban, hogy a Fiumében végződő vasútvonálnak hol legyen a kezdőpontja, míg Kossuth Vukováron képzelte el, addig Széchenyi Pesten. Az 1843–1844. évi országgyűlésen mindkét tábla elfogadta a Vukovár–Fiume vonalat, az uralkodó azonban nem szentesítette. A vasútvonal előmunkálatainak elvégzésére már 1844-ben Vukováriban, Fiumében és Pesten társaságok alakultak, ezek hamarosan egyesültek, s az egyesült vasúttársaság elnöke Kossuth Lajos lett. A tényleges építés azonban tőkehiány, illetve a konzervatív politikusok akadályozó tevékenysége miatt nem kezdődött meg. Utóbbit jól mutatja, hogy 1847. július 22-én Apponyi György kancellár hivatalosan szólította fel Széchenyit mint a Közlekedési Bizottság elnökét, hogy készítsen az országgyűlés elé benyújtható

²⁵ MÉREI – VÖRÖS 1980, 1211–1213.

²⁶ MÉREI – VÖRÖS 1980, 1214–1215.

közlekedési tervezetet. Széchenyi egy hónappal később azt írja levelében a kancellárnak, hogy már nincs idő részletes, támadhatatlan terv elkészítésére, s ha gyenge indítvánnyal állnak elő, félő, hogy az ellenzék kiveszi a kormány kezéből a gyeplőt.²⁷ Az 1847–1848-as országgyűlést megelőzően 47 vármegye foglalta bele követutasításába a vukovár–fiumei vasútvonal építését. Széchenyi bár nem rokonszenvezett vele, de sokáig nem is kínált más alternatívát, ezért úgy nézett ki, hogy Apponyi kénytelen lesz jóváhagyni a tervezetet. Azonban Széchenyi 1847 decemberében megbízta titkárát, Kovács Lajost, hogy dolgozzon ki egy közlekedéspolitikai koncepciót, ugyanis több éves együttműködésük alatt alaposan megismerte a gróf, főleg Pesten koncentrálódó alapelveit. A munka 1848 februárjában jelent meg *Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről* (továbbiakban *Javaslat*) címmel. A Javaslatban megjelenő ellenérvek közül a legfontosabb, hogy a vukovár–fiumei vonal nemzetiségi területen halad át, így a haszon nagy része nem a magyarokat, hanem a horvátokat illetné. Eötvös József és a centralisták támogatták Széchenyi tervezetét, ugyanis ha elutasítják a vukovár–fiumei vasutat, az a Kossuth vezette országgyűlési többség megingásához vezethet.²⁸ A vasútvonal ügyében kiválasztott követek alkották a kerületi bizottságot, mely munkáját 1848. február 16-án kezdte meg. Kossuthot február elején főképp az országgyűlés napirenden levő vitái kötötték le, a vasútvonal kérdésének fontosságára ekkor még nem figyelt fel. Időközben a sajtó megkezdte a *Javaslat* ismertetését, közvetlen célja a kerületi bizottság megnyerése, távolabbi célja az országos közvélemény átállítása volt Széchenyi javaslata mellé. A február 19-i bizottsági ülés Kossuth és Széchenyi párharcáról szólt, akik érezték, hogy egy-két szavazaton múlhat a vasútvonal ügye, ezért nem merték szavazásra vinni a dolgot, s a következő ülésre halasztották a dolgot. A következő, s egyben utolsó bizottsági ülés február 21-én volt, ahol már elkerülhetetlen volt a szavazás. „11 körülbelül velem, 3 középén, 7 ellenem. K[ossuth]: EZ SEMMI VÉGZÉS.”²⁹ írja Széchenyi a naplójában. Kossuth azért tekintette semmisnek a bizottsági ülésen történeteket, mert még a két táblának is el kellett fogadnia ahhoz, hogy felirat formájában az uralkodó elé kerüljön a javaslat. Kossuth a következő napokban megbetegedett, ezért Széchenyi kimondta a tanácskozás elhalasztását addig, míg Kossuth fel nem épül. Időközben az európai forradalmak hírei megérkeztek Magyarországra (februárban az itáliai, március első napjaiban a franciaországi), s ezek kezdik foglalkoztatni az országgyűlésen résztvevőket. Széchenyi még megpróbálta a közlekedési ügy segítségével Kossuthot és Batthyányt háttérbe szorítani, de támogatottsága már nem volt, ismét elszigetelődött. Ezekkel az eseményekkel zárul március első napjaiban az országgyűlés második szakasza. A vasútvonal krónikájához tartozik még, hogy az áprilisi törvények XXX. törvénycikkének

²⁷ KOVÁCS ET AL. 2014, 417–418.

²⁸ GERGELY 1987, 344–345.

²⁹ SZÉCHENYI 1978, 1195.

értelmében, azonnal létesítendő vasúti vonalnak a Pest–Fiume közötti szakaszt határozta meg.³⁰

Széchenyi Bécsben I.

Március 1-jén megérkezett Pozsonyba a párizsi forradalom híre. „*Mundus se expedit*”, azaz elszabadul a világ – írta Széchenyi a naplójába.³¹ A hírek hallatán az ellenzék felismerte a központi hatalom szorult helyzetét, így teljes programjuk elfogadtatását tűzték ki célul. A március 2-i kerületi ülésen Kossuth bejelentette, hogy programját másnap az országgyűlés elé terjeszti. Széchenyi ellenjavaslattal élt, miszerint fogadjanak hűséget az uralkodónak, s ettől azt remélte, ha a helyzet normalizálódik, a kormányzat hálaképpen teljesíti a követeléseiket. Azonban Kossuth március 3-án elmondta felirati javaslatát, melyben a jobbágyszabadítást, a köztelherviselést, egy felelős minisztérium felállítását, továbbá a Habsburg Birodalom örökös tartományainak alkotmányt követelt. Az alsótábla elfogadta Kossuth javaslatát, a felsőtábla tagjai sem elvetni nem merték, sem elfogadni nem akarták, szerencséjükre István nádor ekkor Bécsbe távozott, a jelenlevők így kibújtak a felirat megtárgyalása alól. A nádor magával hívta Széchenyit is Bécsbe, ahol a kormányzat vezetői tanácskoztak. Apponyi György kancellár és Széchenyi is egyetértettek abban, hogy szükség van egy teljhatalmú királyi biztosra, aki rendet tud teremteni ebben a kritikus helyzetben. Széchenyi bízott benne, hogy tekintélye és követi pozíciója alkalmassá teszi erre a feladatra, ezért március 9-én kérte a kormányzat vezetőitől, hogy ruházzák fel őt a királyi biztos hatalommal. Terve azonban nem kapott támogatást, ugyanis a kormányzat tagjai bíztak abban, hogy meg tudják fegyelmezni az alsó táblát, továbbá féltek tőle, hogy egy királyi biztos kinevezése még inkább elmérgesítené a helyzetet. A Metternich által irányított kormányzat végül úgy döntött, hogy az lesz a legcélszerűbb, ha a felsőtáblával szavaztatják le a felirati javaslatot. Ugyanakkor a felsőtábla tagjai abban reménykedtek, hogy nem nekik kell meghozni a kínos döntést, hanem az uralkodó elintézi helyettük. Míg a két fél egymásra várt, március 13-án kitört a bécsi forradalom, mely lemondásra kényszerítette a kormányzat vezetőit.³²

Széchenyi Bécsben II.

A bécsi forradalom – melynek kirobbanásában Kossuth március 3-i felirati javaslatának igen nagy szerepe volt – híre március 14-én érkezett meg Pozsonyba. Az országgyűlés felsőtáblája még ezen a napon elfogadta a felirati javaslatot. Március 15-én, a reggeli órákban – nagyjából akkor, amikor a márciusi ifjak az egyetem orvosi kara felé megindultak – az országgyűlés két táblájának küldöttsége a Ferenc Károly gőzhajón Bécsbe indult, hogy a királynak

³⁰ 1848:XXX. tc.

³¹ SZÉCHENYI 1978, 1200.

³² HERMANN 2009, 24–26.

átnyújtja a feliratot. Ezen a hajón ott volt Széchenyi István is, akinek célja továbbra is Magyarország fejlődése volt, egy erős és stabil Habsburg Birodalom keretein belül. Azonban Metternich rendszerének bukása után ráébredt, hogy a birodalom csak azonnali alkotmányos átalakulás útján menthető meg, ezért félretette ellenszenvét és támogatta Kossuthot és Batthyányt. A gróf a hajóúton egy nagyon fontos javaslatot tett: *„Én egy kéziratot javaslok... melyet a császárnak alá kell írnia. Egész egyszerűen: István az én 'alteregó'-m. Elfogadják.”*³³ Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy neveztessek ki István nádort az uralkodó teljhatalmú helyettesének. A délutáni órákban nagy ünnepléssel fogadták a magyar küldöttséget Bécsben, kiváltképp Kossuthot a március 3-i beszéde miatt. A felirati javaslatot még aznap este elvitték István nádorhoz, aki először meglepődött, de megígérte, hogy eljuttatja azt az uralkodóhoz. Másnap, március 16-án, délután egy órakor fogadta a küldöttséget és átvette a feliratot, semmitmondó válasz kíséretében. A felirat az esti órákban került a Lajos főherceg vezette Államtanács elé, akik hallani sem akartak a szöveg elfogadásáról. István nádor és Esterházy Pál herceg közbenjárása azonban meggyőzte a tanácsot, így végül engedtek a követeléseknek. Ennek ellenére, március 17-én reggel az Államtanács a király elé egy módosított szöveget juttatott el, melyben nem szerepelt Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezése, de István nádornak megadta a király helyettese címet. Ezért Kossuth és Batthyány javaslatára az immár „teljhatalmú” nádor személyesen kért engedélyt V. Ferdinándtól Batthyány kinevezésére, melyet megkapott. István azonnal kinevezte Batthyányt miniszterelnöknek, s egyben felhatalmazta, hogy minisztértársait terjessze elő. Így már a követelések teljesültek, s az országgyűlés küldöttsége a délutáni órákban visszatérhetett Pozsonyba. Még 17-én este Széchenyi küldött egy levelet bizalmasának, Tasner Antalnak, melyben elismeri bárminemű irigység nélkül Batthyány és Kossuth szerepét, továbbá megfogalmazza, hogy legőszintebben fogja őket szolgálni.³⁴

A törvényalkotások folyamata

A küldöttség visszatérte után már másnap, március 18-án megkezdte törvényalkotási tevékenységét a diéta. Egy zárt ülésen arról döntöttek – Széchenyi akarata ellenére – hogy nem költöznek Pestre, hanem Pozsonyban folytatják a munkát. Még aznap hoztak egy határozatot – Kossuth javaslata alapján – a legfontosabb teendőkről, melyek a következők voltak: felelős minisztérium megalkotásáról, a közteherviselésről, az úrbéri viszonyok megszüntetéséről, a nemzetőrség azonnali felállításáról és a sajtószabadság biztosításáról szóló törvények kidolgozása. A munkálatok gyorsaságát jól mutatja, hogy a jobbágyfelszabadításról szóló törvényeket még aznap éjfélig mindkét tábla elfogadta, így Batthyány már 19-én reggel Bécsbe utazott velük. Az országgyűlés közben folytatta munkáját és a nemzetőrségről, valamint a

³³ SZÉCHENYI 1978, 1207.

³⁴ KOVÁCS ET AL. 2014, 434.

felelős minisztérium létesítéséről szóló törvények kerültek a diéta elé. Időközben Batthyány felkérte minisztereit, köztük Széchenyit is, aki március 23-án a következőket írta naplójába: „*Batthyány Lajos odajön hozzám... Ne hagyjam cserben etc. és pont et chaussée-t [híd és út] vállaljam el. Azt mondom: Ha szükségetek van rám: igen! – Most aláírtam a halálos ítéletemet! Bizonyos, hogy kés alá kerülök!*”³⁵ A leendő miniszterelnök tehát a közlekedésügyi tárcát ajánlotta Széchenyinek, aki komoly kétségek között ugyan, de elfogadta. Mivel Batthyány nem kapott választ Bécsből a törvényekkel kapcsolatban, az időközben megszavazott felelős minisztérium létesítéséről szóló törvénnyel március 24-én ismét Bécsbe utazott. Nehéz tárgyalásokra számított, ezért magával vitte Deák Ferencet, a leendő igazságügyi minisztert. Az udvar eleinte nem engedett elképzeléseiből, azonban a pozsonyi országgyűlés ellenállása, továbbá az időközben kitört lombardiai felkelés miatt nem volt tanácsos a konfrontációt választani. Ezért március 30-án Bécsbe rendelték Batthyányt, Deákot, Széchenyit és Eötvöst.³⁶ Az első megbeszélés eredménytelen volt, így egy nappal később újra tárgyalásba kezdtek a felek. A tárgyalás eredményeként a királyi kézirat tartalmazta a felelős minisztérium felállításának engedélyét, a hadsereg ügyét pedig a nádor és a felelős kormány hatáskörébe utalta. Korábban szó esett még arról is, hogy a magyarok átvállalják az osztrák államadósság egy részét, erre azonban még az udvarhű Széchenyi is azt mondta, hogy abszurdum. Így a felek kompromisszumot kötöttek, s a közös költségeket kölcsönös egyetértés alapján a későbbiekben határozzák meg. Még ezen a napon Széchenyi megpróbálja rábeszélni Esterházy Pált, hogy fogadja el a király személye körüli – gyakorlatilag külügyi – tárcát Batthyánytól.³⁷ Esterházy végül igent mond a felkérésre. Április 2-án Batthyány Lajos benyújtja kormánya névsorát István nádornak, melyet másnap királyi jóváhagyásra terjesztenek fel. Április 5-én Esterházy megérkezik Pozsonyba, s megpróbálja meggyőzni a kormányt és az országgyűlést, hogy szavazzanak meg újoncokat a császári és királyi hadseregbe, a kormány azonban elutasítja az újoncmegajánlást. A következő napokban is folytatódik a gyors törvényalkotási folyamat, többek között Széchenyi közlekedésügyi törvényjavaslatát is tárgyalják. Április 8-án leszavazták tervezetét, rögtön ezután elküldte Batthyáynak a lemondását, azonban a leendő miniszterelnöknek sikerül megakadályoznia azt.³⁸ Az országgyűlés az utolsó javaslatot április 9-én terjesztette fel az uralkodó elé, aki egy nappal később az esti órákban gőzhajón megérkezett Pozsonyba. Április 11-én reggel a Batthyány kormány ott lévő tagjai letették az esküt, majd V. Ferdinánd az országgyűlés két táblájának együttes ülésén ünnepélyesen átadta a nádornak a szentesített törvényeket, melyek „áprilisi törvényekként” vonultak be a köztudatba. Ezzel

³⁵ SZÉCHENYI 1978, 1214.

³⁶ HERMANN 2009, 49–50.

³⁷ SZÉCHENYI 1978, 1220.

³⁸ SZÉCHENYI 1978, 1225.

véget ért az utolsó rendi országgyűlés, mely arra vállalkozott, hogy törvényes keretek között lerakja a polgári Magyarország alapjait.

Az országgyűlés bezárása után Pestre érkező Széchenyi első feladata minisztériumának megszervezése volt. Bő négy hónapos szakminiszteri tevékenységének nem sok kézzelfogható eredménye lehetett az adott körülmények között. Egy közlekedési minisztériumnak, amelynek fő feladata a korszerű infrastruktúra megteremtése, normál körülmények között is évekre lett volna szüksége. 1848 nyarán lelki eredetű betegségei felerősödtek, melyet a „délvidéki kisháború” kialakulása és a folyamatos horvát fegyverkezés jelentette fenyegetés tovább súlyosbított. Lelki-szellemi összeomlása szeptember 4-én vált egyértelművé környezete számára. A tragikus események után felmentették hivatalából és a döblingi magánszanatóriumba szállították. Az állapota idővel javult, majd megint visszaesett, s végül az 1860. április 7-éről 8-ára virradó reggelen föbe lőtte magát.

Összegzés

Széchenyi István politikai magatartásában az utolsó rendi országgyűlés 6 hónapja alatt igazi „pálfordulás” következett be. Míg 1847 októberében azért választotta magát követté, hogy ellensúlyozza Kossuth Lajos népszerűségét, addig a februári-márciusi európai és magyar forradalmi események hatására belátta, hogy Kossuth radikálisabb politikájára van szükség. A korábban már említett, Tasner Antalnak címzett márciusi levelében ezt írta: *„Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán 20 év alatt nem bírhatott volna előállítani!”*³⁹ A több évig tartó, olykor igencsak személyes hangvételű vitáik ellenére is képes volt beismerni, hogy a Kossuth által képviselt politika célravezetőbb 1848 tavaszán. Hozzá kell tennünk, hogy Széchenyi továbbra is a Habsburg Birodalom kötelékében képzelte el Magyarországot, de elfogadta és azonosult az ellenzék alkotmányos követeléseivel. Bár naplóbejegyzései alapján megállapítható, hogy több alkalommal is elbizonytalanodott döntésében, végig a magyar nemzet érdekeit tartotta szem előtt.

Források

1848:XXX. tc. = Bedő György – Kállay István (szerk.): *1847/8-ik évi Országgyűlési törvényczikkek*. Budapest : Maecenas, 1988.

MNL CSML IV-1003-a, 5271. = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár: Szeged Város Tanácsának iratai – Tanácsulési jegyzőkönyvek (1847) 5271.

³⁹ KOVÁCS ET AL. 2014, 434.

MÁRKI – BEKSICS 1898 = Márki Sándor – Beksics Gusztáv: Az utolsó rendi országgyűlés. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A modern Magyarország (1848-1896)*. Budapest : Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, 1898.; <http://mek.oszk.hu/00800/00893/html/> (Letöltés: 2018.03.28.)

Irodalom

CSORBA 2010 = Csorba László: *Széchenyi István*. Budapest : Officina Nova Könyv- és Lapkiadó Kft., 2010.

FÓNAGY – DOBSZAY 2003 = Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás (szerk.): *Széchenyi és Kossuth*. Budapest : Kossuth Kiadó, 2003.

GERGELY 1987 = Gergely András: A fiumei vasút vitája az utolsó rendi országgyűlésen. In: Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek – Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1987, 323–379.

GERGELY 2005 = Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest : Osiris, 2005.

HERMANN 2009 = Hermann Róbert (szerk.): *1848-1849 – A forradalom és szabadságharc képes története*. Debrecen : Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2009.

HORVÁTH 1868 = Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig III*. Budapest : Ráth Mór, 1868.

KOVÁCS ET AL. 2014 = Kovács Henriett – Körmendy Kinga – Mázi Béla – Oplatka András (szerk.): *„Ezt köztünk Isten áldja” – Széchenyi István válogatott levelei*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.

MÉREI – VÖRÖS 1980 = Mérei Gyula (főszerk.) – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története: 1790–1848*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980.

SZÉCHENYI 1978 = Széchenyi István: *Napló*. Budapest : Gondolat Könyvkiadó, 1978.

István Széchenyi on the 1847–1848 diet

LEVENTE DÁVID TARCZALI

In my paper I delineated the parliamentary activity of István Széchenyi (1791–1860) focused on the parliament in 1847–1848, which is the last feudal diet in the collective consciousness, but according to my point of view the revolution and its episodes overshadowed it. Széchenyi acted the most of the other diets here, because he wanted to compensate the activity of Lajos Kossuth – Széchenyi conceived Kossuth's politics will push the country into a revolution. To reach his purpose, he gave up his place in the upper chamber and elected himself as a legate in the lower house in Moson county. Széchenyi and Kossuth had several debates in the parliament, one of them was the railway line between Vukovár and Fiume. Nevertheless, in the days of the revolution Széchenyi realized that politics of Kossuth is more effective, and – testified his human magnificence – started to support his earlier opponent. Széchenyi had a great mediation on the legal framework of the revolution's episodes, and he was a minister of the first independent Hungarian government. According to these facts we can declare: Széchenyi had a significant role in the procreation of the democratic, parliamentary Hungary in the 19th century.

A magyar konzervatív sajtó az 1848-as forradalmak idején

Elutasításból elfogadás – 1848. január–március

KRIZSÁN BÁLINT

Bevezetés

A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus 1815-ben dinasztikus elvek alapján állította helyre az európai erőegyensúlyt. Megalakult a Német Szövetség, melynek tagja lett az összes német állam. Célja az volt, hogy fenntartsa a tagállamok területi épségét, külső és belső biztonságát. Ausztria megkapta Lombardiát és a Velencei Köztársaság területeit. Itáliában helyreállították a háborúk előtti állapotokat, az uralkodócsaládok visszakapták trónjukat. A politikailag széttagolt Appennini-félsziget valamennyi államában ezután a Habsburgok akarata érvényesült. Franciaországnak területekről kellett lemondania, hadisarc fizetésére kötelezték, Európától elszigetelték. A kongresszus végén Oroszország, az Osztrák Császárság és Poroszország megkötötte a Szent Szövetséget, mely egyszerre volt katonai és politikai szövetség. Célja a béke fenntartása és az állapotok konzerválása volt. A bécsi rendezés egészen 1848-ig megakadályozta a kontinens forradalmi átalakulását. 1848-ban mégis sor került különböző megmozdulásokra, melyek okaként említhető az egyre terjedő liberális és nemzeti eszméken túl egy rossz termésű év, és az emiatt kialakuló gazdasági és növekvő szociális feszültségek.

Írásom célja bemutatni, hogy a magyar konzervatív sajtó hogyan reagált az 1848-as európai forradalmi eseményekre. Az eseményeket földrajzi régióként, illetve kronologikus rendben vizsgálom 1848 januárjától a márciusi magyar forradalomig.

A Budapesti Híradó és a Nemzeti Ujság

A konzervatív-katolikus Nemzeti Ujság elődjének számító Hazai Tudósításokat (1808-tól Hazai és Külföldi Tudósítások) 1806-ban alapította Kultsár István.¹ A szerkesztő 1828-as halála után megváltozott a lap szerkezete, 1840-től pedig nevét Nemzeti Ujságra változtatták. 1845-től Liphay Sándor² (vagyonos pesti ügyvéd) lett a „lap vezére”, így a szerkesztő Illucz Oláh János³ csak alárendelt szerepet töltött be a hírlapnál. Liphay Sándor alapította a konzervatív szellemű pesti társaskört, a Gyüldét, melynek a Nemzeti Ujság lett a hivatalos lapja. A lap politikai beállítottsága középúton helyezkedett el a Budapesti Híradó által

¹ Kultsár István (1760–1828): író, szerkesztő, lapkiadó és színigazgató.

² Liphay Sándor (1793–1870): császári és királyi udvari tanácsos, ügyvéd, lapfőszerkesztő.

³ Illucz Oláh János (1817–1875): ügyvéd, királyi táblai bíró, lapszerkesztő.

képviselt hivatalos konzervatív álláspont és az ellenzék között. Azt a szárnyat képviselte, mely az ellenzékhez nagyobb mértékben akart közeledni.⁴

A Budapesti Híradó a Világ átalakulása után, 1844 nyarán indult meg Dessewffy Emil⁵ kezdeményezésére és Szenvey József⁶ szerkesztésében, aki egészen 1848. március 15-ig látta el a szerkesztői feladatokat. Ez volt az első hírlap, mely hetenként négyszer jelent meg.⁷ A Budapesti Híradó képviselte a hivatalos konzervatív álláspontot, ez volt az elsőszámú kormánypárti lap, így az ellenzék szöcsövének számító Pesti Hírlap legnagyobb ellenfele. 1848-ban a Nemzeti Újság heti négy, míg a Budapesti Híradó heti hat lapszámmal jelent meg. Mindkét újság rendszeresen közölt külföldi híreket, melyek közül kiemelt hangsúlyt kaptak az 1848-as forradalmi megmozdulások beszámolói. Az első mozgalmakra a közvetlen Habsburg uralom alatt álló Lombardiában került sor (szívarháború), ezt követték a dél-itáliai forradalmak Palermóban és Nápolyban. A legjelentősebb eseménynek azután Párizs volt a színhelye február végén.⁸

Habár a táviróhálózat már akkoriban is összekötötte Európa legjelentősebb városait, a híreket rendszerint külföldi újságokból vették át a magyar lapok, így 1–2 hét csúszással közöltek információkat a történésekről.

A Lombard-Velencei Királyság

Habár gyakorlatilag az egész félszigeten a Habsburg-dinasztia akarata érvényesült, Itáliát tekintve célszerű külön vizsgálni a közvetlenül a Habsburgok fennhatósága alá tartozó és a tőlük valamilyen formában független területeket. Így érdemes külön nagyító alá venni a közvetlen Habsburg uralom alatt álló Lombardiát és Velencét, a közvetve, de Habsburg befolyás alatt álló Nápolyt és Sziciliát, valamint Toscanát, illetve a Habsburgoktól teljesen független és velük szemben álló Szárd-Piemonti Királyságot. Következzen elsőként a Lombard-Velencei Királyság.

Az 1848-as forradalmi megmozdulások először a Habsburg Birodalom részét képező Lombard-Velencei Királyság területén jelentkeztek. 1815-ben a két olasz tartomány Lombard-Velencei Királyság néven tagolódott be a Habsburgok államába, élén pedig a lombard-velencei alkirály, 1848-ban Rainer József főherceg⁹ állt.¹⁰

⁴ KOSÁRY 1979, 770.

⁵ Dessewffy Emil (1814–1866): konzervatív magyar politikus, az MTA tagja. Az 1860-as Októberi Diploma egyik megfogalmazója.

⁶ Szenvey József (1800–1857): magyar író, hírlapíró, szerkesztő, az MTA tagja.

⁷ <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BudapestiHirado/> (Letöltés: 2018.06.09.)

⁸ BUZINKAY 1993, 53.

⁹ Rainer József főherceg (1783–1853): német-római császári herceg, osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg, II. Lipót császár fia, József nádor fiatalabb testvére, császári-királyi tábornagy, a Lombard–Velencei Királyság alkirálya.

¹⁰ URBÁN 1970, 7–8.

Milánóban újév után a lakosok fogadalmat tettek, hogy az osztrák állami dohánymonopólium elleni tiltakozásként beszüntetik a dohányzást, és ugyanezen okokból a szerencsejátékot is.¹¹ 1848. január 2-án e fogadalomból kiindulva került sor a köztereken dohányzó katonák inzultálására és bosszantására a lombard fővárosban, ami komoly összetűzéshez vezetett a nép és a katonaság között. A halálos áldozatokat is követelő összecsapások februárig folyamatosak maradtak, a fennálló hatalom rögtönítelő székeket állított fel. Márciusban pedig forradalom tört ki Milánóban és Velencében is.

A lombardiai megmozdulásokkal mindkét konzervatív magyar hírlap komolyan foglalkozott. A mozgalmat januárban mindkét lap a békezavaró és kicsapongó ifjúság számlájára írta, akik sértegetéssel és inzultálással kiprovokálták a katonaság fegyveres válaszát. Mivel a Habsburg Birodalmon belüli eseményekről volt szó, azokat ausztriai belügynek tekintették. A néhány héttel később Dél-Itáliában kibontakozó felkeléseket ettől elszigetelten kezelték, úgy vélték, „*az ausztriai kormány Olaszországban legszorosabb értelemben nemzeti volt s továbbra is az leendő*”.¹² A milánói, majd Lombardia több városára is áttérjedő eseménysorozatot rendetlenségnek, zajongásnak, utcai zavargásnak minősítették. A mozgalom terjedése mögött nem az olasz nép nemzeti törekvéseit látták, hanem egy háttérben munkálkodó szervezkedés machinációját.¹³

A későbbi nápolyi hírekkel ellentétben, a lombard-velencei hírekkel kapcsolatban minimális enyhülés sem figyelhető meg a lapok hangvételében. A Páviában és Padovában is jelentkező, békezavarokként aposztrofált tüntetések ugyanis közvetlenül a Habsburg hatalom ellen irányultak. A konzervatívok mindenféleképpen el akarták kerülni a birodalom területén esetlegesen kialakuló, tettelegességgé fajuló tömegmegmozdulásokat. Az itáliai népmozgalmakat ezért igyekeztek egy hangos kisebbség akcióiként bemutatni és értékelni. Többször hangsúlyozták, az őrzendő tömeg többségének fogalma sincs a mozgalmak valódi okairól.¹⁴

A további mozgalmaktól próbálták elrettenteni az olvasóikat. Közölték Ferdinánd császár¹⁵ milánói proklamációját, melyben az uralkodó anarchizmusnak és fanatizmusnak bélyegezte az eseményeket.¹⁶ Részletesen ismertették az Itáliában állomásozó ausztriai hadsereg állapotát és tábornoka, Joseph Wenzel Radetzky¹⁷ jellemét. A rend helyreállítását mindenekelőtt a hadseregtől várták. Negatívan értékelték az olasz nemzeti mozgalom atyját,

¹¹ Pesti Hírlap 1848. január 14. „*Külföld*” c. rovat

¹² Nemzeti Ujság 1848. február 4. „*Külföld*” c. rovat

¹³ Budapesti Híradó 1848. január 21. „*Külföld*” c. rovat

¹⁴ Budapesti Híradó 1848. február 3. „*Külföld*” c. rovat

¹⁵ II. (Bourbon) Ferdinánd: 1830 és 1859 között a Nápoly-Szicíliai Kettős Királyság uralkodója.

¹⁶ Nemzeti Ujság 1848. január 27. „*Külföld*” c. rovat

¹⁷ Joseph Wenzel Radetzky (1766–1853): csehországi gróf, osztrák császári-királyi tábornagy.

Giuseppe Mazzinit „egy Olaszországot anarchiába taszítani akaró csoport” vezetőjeként.¹⁸

A megmozdulások azonban nem maradtak abba, februárban újabb „népzendülési hullám”¹⁹ vette kezdetét. A lapok egyszer sem használták Észak-Itáliával kapcsolatban a forradalom szót, a „forrongási jelek” megnevezésnél nem mentek messzebb. A francia követkamarában ellenforradalminak nevezett ausztriai katonai fellépést a következőképpen kommentálták: „Hol van a forradalom, ha a radicalismus győzedelmének ellentéte ellenforradalomnak gyaláztatik?”²⁰ A palermói forradalom híre után a Vezúvhoz hasonlították a forrongó Itáliát, mely bármelyik pillanatban robbanhat. Innentől kezdve foglalkoztak egy esetlegesen kitörő európai háborúval, melynek megelőzése érdekében nem tartották kizártnak az ausztriai–oroszlös közös intervenciót sem.

A Nápoly-Szicíliai Királyság

A bécsi kongresszust követően Itália kilenc részre oszlott: a Lombard-Velencei Királyságra, a Szardíniai Királyságra, a Parmai, Modenai, Luccai hercegségekre, a Toscanai Nagyhercegségre, a San Marino-i Köztársaságra, a Pápai Államra, valamint a Nápoly-Szicíliai Királyságra.²¹ A Pápai Állam kivételével osztrák főhercegek uralkodtak Közép-Itália megannyi kisállamában, ráadásul a Dél-Itáliát összefogó Nápoly-Szicíliai Királyságban is a Habsburg dinasztia befolyása érvényesült.

A reformok követelése tömegmozgalmak támogatásával a Nápolyi Királyság területén is napirendre került. Január elején Palermo lakosai megfogadták, hogy január 12-ig várnak, azonban hogyha addig nem mutat II. Ferdinánd nápolyi király reformhajlandóságot, a saját kezükbe veszik az irányítást. Habár január 12-re esett az uralkodó születésnapja, így szimbolikus jelentőségű volt a dátum kijelölése, a várt reformok elmaradtak. Újévi fogadalmuknak eleget téve Palermo lakosai fegyvert fogtak, majd tizenöt napi harc után megadásra kényszerítették a város katonaságát. Győzelmük következményeként II. Ferdinánd király alkotmányt adományozott népének.²²

A palermói eseményekről természetesen mindkét lap hírt adott: a Budapesti Híradó január 28-án, míg a Nemzeti Ujság január 30-án. Ekkor a lapok halálos áldozatokkal járó zendülésről és a katonaság által szétszórt lázadókról írtak.²³ Ezt követően a Nemzeti Ujság meglehetősen hosszú ideig, több mint egy hétig nem közölt hírt a Nápolyi Királyságról. Ennek az lehet az oka, hogy nem tulajdonítottak nagy szerepet a Dél-Itáliában sorra kerülő véres összecsapásoknak, azt a törvényes hatalom elleni lázadásként értelmezték.

¹⁸ Nemzeti Ujság 1848. február 4. „Külföld” c. rovat

¹⁹ Nemzeti Ujság 1848. február 25. „Külföld” c. rovat

²⁰ Budapesti Híradó 1848. február 25. „Külföld” c. rovat

²¹ URBÁN 1970, 233.

²² KIS 1990, 57.

²³ Budapesti Híradó, 1848, január 28., Nemzeti Ujság 1848. január 30. „Külföld” c. rovat

A Budapesti Hiradó szintén úgy vélte, hogy a palermói felkelést és annak jelentőségét a különböző lapok felnagyították, január 12-én pedig csak a falragaszok által feltűzött kisebbség vett részt a lázadásban, és alakított ideiglenes kormányt.²⁴ A lap a mozgalom törvénytelenességét igyekezett eleinte kiemelni. Nem sokkal később megjelent a hírlapban a palermói csata részletes ismertetése is.²⁵ A magyar konzervatív lap február 5-én hangot adott a mozgalom vezetői és a király közötti békés közeledés feletti örömeinek: „Reméljük, az egész Szicíliára kiterjedő felkelésnek mostmár vége lesz.”²⁶ Az enyhülő hangnem másik olvasható jele, hogy a lap először ekkor titulálta forradalomnak a szicíliai történeteket. Nápoly, az ország fővárosának fellázadását csak az összes tartomány felkelése esetén tartotta valószínűnek a lap és szerkesztősege, a palermói forradalmat viszont még nem tekintették lezártnak. Beszámoltak a király engedményeiről, nevezetesen az alkotmány tervezetéről, illetve a politikai foglyok szabadon bocsátásáról.²⁷ A néhány nappal korábban örömmel fogadott békés közeledést február 6-án azonban már nem tartották kedvezőnek, úgy vélték, a megfelelő alkalmat elszalasztották a felek, ugyanis ismét zavargások törtek ki a városban.²⁸ A forrongást a konzervatív lap úgy értelmezte, hogy az elégedetlen nép félredobta a király ajándékait, és ismét zűrzavart okozott. Az alkotmányt az uralkodó ajándékaként igyekeztek bemutatni, nem pedig a mozgalom által kivívott sikerként.²⁹ Mindezek mellett január 27-ének döntő szerepet tulajdonítottak.

Január 27-e pedig valóban döntő napnak bizonyult, a felkelők győzelmet arattak a palermói katonaság felett. A két konzervatív lap tárgyilagosan számolt be a felkelők győzelméről és a belga mintájú alkotmány kihirdetéséről. Ez utóbbit viszont a Nemzeti Ujság a nép nyomásának tulajdonította, de kiemelte négy alappillérét: alkotmányos kormány, katolikus vallás, felelős minisztérium, sajtószabadság.³⁰ Miután a forradalom sikerrel lezajlott, és elérte főbb céljait, a Nápolyval kapcsolatos hírek megritkultak. A Budapesti Hiradó szerkesztői a forradalom győzelmét eleinte ideiglenesnek vélték, de az idő múlásával beletörődtek az új alkotmányba létébe. A lap hasábjain ezután Szicília Nápolyval szembeni függetlenedési törekvései kaptak leginkább helyet. Azonban a Nemzeti Ujság március elején „mindenféle kicsapongások”-ról és „leírhatatlan nyomor”-ról³¹ írt a királysággal kapcsolatosan. Ezzel a forradalom következtében kialakult helyzetre és arra igyekezett utalni, hogy a forradalmárok képtelenek fenntartani a rendet Palermo utcáin. A lap tehát továbbra is igyekezett olvasóit a forradalom ellen hangolni.

²⁴ Budapesti Hiradó 1848. január 30. „Külföld” c. rovat

²⁵ Budapesti Hiradó 1848. február 2. „Külföld” c. rovat

²⁶ Budapesti Hiradó 1848. február 5. „Külföld” c. rovat

²⁷ Nemzeti Ujság 1848. február 5. „Külföld” c. rovat

²⁸ Budapesti Hiradó 1848. február 6. „Külföld” c. rovat

²⁹ Budapesti Hiradó 1848. február 7. „Külföld” c. rovat

³⁰ Nemzeti Ujság 1848. február 13. „Külföld” c. rovat

³¹ Nemzeti Ujság 1848. március 5. „Külföld” c. rovat

A Szárd-Piemonti Királyság és Közép-Itália

Az itáliai mozgalmak azonban nem korlátozódtak a félsziget északi és déli határvidékeire. Az 1848. tavaszi mozgalmak gyökerei itt a megelőző évre nyúltak vissza.

1847. augusztus 13-án olyan esemény történt, mely fölszította az olasz nemzeti mozgalom lángját. Ugyanis osztrák csapatok szállták meg Ferrarát, ami a pápa birtokainak részét képezte. Piemont és Toscana egyből fegyveres segítséget ajánlott fel a pápának, azonban érdemben következmény nélkül maradt az osztrákok lépése. 1847. december 24-én Ausztria Modenával és Parmával is szerződést kötött, mely szerint külső támadás esetén kölcsönösen segítséget nyújtanak egymásnak, ilyen helyzetben a modenai és parmai határmenti erősségek osztrák irányítás alá kerültek. Ezek egyértelműen preventív intézkedések voltak Piemonttal szemben.³²

Az első liberális politikai lépéseket Itáliában ott tették meg, ahol talán a legkevésbé számítottak rá: a pápai udvarban. 1846. június 1-jén, XVI. Gergely halála után a liberális eszmékkel rokonszenvező és egységpárti IX. Pius került a pápai székbe. A mérsékelt, neoguelf irányzatot képviselő egyházfő 1848 januárjában hozta meg első reformintézkedéseit, melynek jelentős hatása volt Itália többi államában is. A pápa világi személyeket is magában foglaló minisztériumot nevezett ki Rómában, valamint intézkedései nyomán enyhítették a cenzúrát, és szabadon engedték a politikai foglyokat.

A Budapesti Híradó és a Nemzeti Ujság január és február folyamán rendszeresen, de a lombard-velencei és nápolyi hírekkel ellentétben kevésbé részletesen foglalkozott a közép-itáliai (főként Toscana és a Pápai Állambeli) és a szárd-piemonti eseményekkel. Míg a Nemzeti Ujság már január közepén is tudósított római hírekről, a Budapesti Híradó csak februárban kezdett el foglalkozni azokkal.

Mivel a pápa még a komoly itáliai megmozdulások előtt elindította a Pápai Állam reformfolyamatait, Rómában nem került sor véres összecsapásokra 1848 folyamán. A további reformok érdekében, illetve a katolikus egyházfő iránti szimpátiát kifejezendő előfordult, hogy fáklyás menet vonult a pápához. Ám ezek a felvonulások – ahogy a konzervatív Nemzeti Ujság is kiemelte – nem vezettek a rend megzavarásához.³³ A Budapesti Híradó nyíltan elítélte a pápa szabadelvűségét, kiemelve, hogy ők mindig szót emeltek az ellen. Ugyanebben a számban olvasható egy mondat, mely mintegy összefoglalja a konzervatívok forradalommal kapcsolatos nézeteit: *„Hogy Europa minden statusaiban nagy javításokat lehetne behozni, nem tagadjuk. [...] de országot nem érhet nagyobb átok, mint a radicalok és forradalmiak zsarnoksága...”*³⁴ A lap Rómával kapcsolatban ekkor már közelgő nyugtalanság jeleiről írt.

³² Kis 1990, 58.

³³ Nemzeti Ujság 1848. január 13. „Külföld” c. rovat

³⁴ Budapesti Híradó 1848. február 1. „Külföld” c. rovat

A nápolyi forradalom sikerének híre örömtias gyűléseket vont maga után a Pápai Állam fővárosában is, melyekről a konzervatív magyar lapok beszámoltak, de érdemben nem kommentálták azokat. A római események március 14-én érték el csúcspontjukat, amikor Pius pápa alkotmányt hirdetett a Pápai Állam számára.

A Savoyát, Piemontot és Szardíniát magában foglaló Szárd-Piemonti Királyság élén Károly Albert király³⁵ állt az 1848-as forradalmi hullám idején. Itália egyesítését megelőzően ezen királyság volt az egyetlen önálló, jelentékeny hadsereggel rendelkező olasz állam.

A magyar lapokban csak „Sardinia” néven emlegetett királyság városai közül először Genovában törtek ki zavargások 1848. január 3-án.³⁶ A „*népzavargás*” és az „*irtóztos jelenetek*”³⁷ ismertetése mellett az állam fegyverkezéséről írtak a lapok, melyek egy Ausztria elleni háború rémképét vetítették előre.³⁸ A nápolyi hírek örömtias felvonulásokat eredményeztek Piemontban is, mely örömmámor a szárd-piemonti alkotmány kihirdetése, február 8-a után csak fokozódott.³⁹ A Habsburgoktól független volt a Szárd-Piemonti Királyság, a konzervatívok mégis határozottan elítélték mozgalmait, hiszen az Osztrák Császárság elleni közvetlen fenyegetésként értelmezték azokat, s féltek azok katalizátor jellegétől.

Közép-Itália mozgalmainak másik nagy gócpontja a pápai állam mellett a Habsburg uralom alatt álló Toscanai Nagyhercegség volt. A nagyhercegség élén II. Lipót állt.⁴⁰ A régióban először Livornóban került sor megmozdulásokra, ahol január 6-án este „*a rend néhány lázadó sötétbeni munkálkodása által komolyan megzavartatott*”.⁴¹ A zavargást komoly lépésnek tekintette a Budapesti Híradó, mely a mozgalom célját a hatalom átvételében, és így a zajongók meggazdagodási vágyában vélte felfedezni. Január végén sor került egy szabadelvű bizottság felállítására, ami kiváltó okaként a nápolyi híreket nevezte meg a Budapesti Híradó.⁴² A lapok beszámoltak az alkotmány néptömeg általi követeléséről, ugyanakkor az alkotmány kihirdetését igyekeztek egyedül II. Lipót nagyherceg érdemének tulajdonítani. A toszkán alkotmányt február 17-én hirdették ki.⁴³

Az 1848-as itáliai híreket megvizsgálva kijelenthető, hogy az olasz mozgalmakat a Budapesti Híradó és a Nemzeti Ujság is egy hangos kisebbség önző akcióinak tekintette. E kisebbség célja szerintük a rend megzavarásával a hatalom átvétele, ezáltal pedig saját anyagi javaik gyarapítása volt. A Habsburg

³⁵ Károly Albert (1798–1849): A Savoyai-ház tagja, 1831-től haláláig szárd-piemonti király.

³⁶ Budapesti Híradó 1848. február 1. „*Külföld*” c. rovat

³⁷ Nemzeti Ujság 1848. február 11. „*Külföld*” c. rovat

³⁸ Budapesti Híradó 1848. január 29., Budapesti Híradó 1848. január 30. „*Külföld*” c. rovatok

³⁹ Budapesti Híradó 1848. február 15. „*Külföld*” c. rovat

⁴⁰ II. Lipót (1797–1870): osztrák nagyherceg, 1824-től 1859-ig Toscana nagyhercege.

⁴¹ Budapesti Híradó 1848. január 23. „*Külföld*” c. rovat

⁴² Budapesti Híradó 1848. február 13. „*Külföld*” c. rovat

⁴³ Budapesti Híradó 1848. február 25. „*Külföld*” c. rovat

uralom ellenében kitörő felkeléseket a törvényes hatalom elleni törvénytelen lázadasként értelmezték, amelyek ellen szerintük az ausztriai katonaság jogszerűen lépett fel. Forradalomnak egyedül a palermói megmozdulást ismerték el, de annak jogosságát is erősen megkérdőjelezték. A mozgalmak sikerességét a többség passzivitásában, félrevezetésében, vagy éppen a kisebbség meghasonlásában látták. Az okok között sorolták még fel az olasz nép tulajdonságait, a szabadság iránt érzett túlzó vágyát. Februártól számos itáliai állam hirdette ki alkotmányát. A magyar konzervatív lapok nem a néptömegek sikeres demonstrációjának, hanem az uralkodók jóindulatának tulajdonították azok életbelépését.

A februári francia forradalom

Míg a magyar liberális ellenzék számára Franciaország volt a szabadság szimbóluma, tőle várták mozgalmuk elvi támogatását, addig a konzervatívok számára egy a parlamentarizmus hibáit demonstráló államalakulat volt.

A forradalmakat elítélő hangnem a februári francia forradalom kapcsán is tetten érhető a lapokban. Az 1830-ban trónra kerülő orléans-i Lajos Fülöp⁴⁴ polgárkirálysága alkotmányos volt ugyan, ám nem volt mentes az abszolutisztikus elemektől sem. 1840-től François Guizot⁴⁵ lett a miniszterelnök, de a várt reformok ezután is elmaradtak. A francia ellenzék ezért úgynevezett „*banketthadjáratba*” kezdett 1847 második felében, amely keretein belül vacsorákat szerveztek, ahol az ellenzék neves vezetői tartottak a reformkezdeményezést népszerűsítő szónoklatokat. Az utolsó ilyen vacsorát Párizsban szerették volna megtartani február 19-én, ám a kormány betiltatta azt. Az ellenzék mégsem állt el tervétől, és február 22-re tűzte ki az utolsó reformlakomát. Az esemény napján tömegek lepték el a lakoma helyszínét, az esemény pedig forradalomná terebélyesedett. A forradalom következtében a király lemondott, ideiglenes kormány alakult, és kikiáltották a köztársaságot.⁴⁶

A februári párizsi forradalomról a Budapesti Híradó március 1-jén, míg a Nemzeti Ujság március 3-án számolt be. Mindkét lap még ugyanabban a számában biztosította olvasóit, hogy a rend és csend Párizsban tökéletesen helyreállt. Ennek kissé ellentmond, hogy a lapok a lázongók által állított barikádokról és torlaszokról írtak, melyek még álltak a „*csendes*” Párizsban. A párizsi eseményeket rendkívüli részletességgel ismertették, de a megmozdulást még ekkor sem titulálták forradalomnak, mindössze népmozgalomnak és zavargásnak. Február 25-én Párizsban kikiáltották a köztársaságot, melyet a lapok kommentár nélkül közöltek. A forradalom szót először március 9-i számában használta a párizsi eseményekkel kapcsolatban, kissé ironikusan a

⁴⁴ I. Lajos Fülöp (1773–1850): Az Orléans-i ház tagja, 1830-tól Franciaország királya, közismertebb nevén a „Polgárkirály”.

⁴⁵ François Guizot (1787–1874): francia politikus, író, történész, I. Lajos Fülöp uralkodása idején miniszterelnök.

⁴⁶ DAUTRY 1981, 389.

Nemzeti Ujság: „Esett, midőn a köztársaság kiküzdett, s esett azon pillanatban is, midőn az ünnepélyesen kihirdettetett: tehát nincs szükség juliusi vagy juniusi napra, hogy Párisban forradalmak élesztessenek.”⁴⁷

A monarchia bukását és az új államforma kikiáltását a magyar konzervatív lapok ezek után elfogadták és tudomásul vették. A köztársaság elfogadásával kapcsolatban kiemelték, hogy az mindenhol a csend megzavarása nélkül zajlott le, az egész ország beleegyezésével.⁴⁸ Franciaország helyzetéről továbbra is folyamatosan beszámoltak, az országgal kapcsolatban mindig elsősorban a nyugalmat és rendet kiemelve.

A márciusi mozgalmak

A Budapesti Híradó már januári számaiban is beszámolt az 1847. decemberi „németország” eseményekről, mely során eltörölték a belügyekre kiterjedő cenzúrát Bajorországban, valamint várakozással tekintettek a badeni tartománygyűlésre, amitől a sajtóügy megoldását remélték. Az itáliai államok alkotmányai bemutatásakor is elsősorban a sajtószabadság bevezetését és a cenzúra eltörlését emelték ki mint pozitív következményeket.

A magyar ellenzékkel elsősorban a Budapesti Híradó vívott küzdelmet hasábjain. Folyamatosan kompromisszumra szólították fel őket, ha egy-egy törvényjavaslatot nem sikerült megszavazni a pozsonyi országgyűlésen, azért őket hibáztatták. A reformok végrehajtására egyedül a kormányt tartották alkalmasnak. Ennek ellenére a pesti forradalmat meglepő módon üdvözölték – mindenekelőtt a sajtószabadságra koncentrálván. A Budapesti Híradó (mely szerkesztőt is váltott, az új szerkesztő Vida Károly⁴⁹ lett) a forradalom utáni első számát a következő mondattal indította: „*Van okunk örvendni azon, hogy a sajtó – törvényes korlátok mellett – felszabadulhat.*”⁵⁰ Majd a következő számban olvashatjuk: „*A sajtó már tettelesen szabad.*”⁵¹ Kiemelték, ők évek alatt tartották véghezvihetőnek azt, ami pár nap alatt zajlott le, s a haladás hívei voltak ők is. Mindenesetre lefektették további elveiket: „*Béke a nemzetiségek és osztályok között!*”⁵² (a forradalom ne fajuljon tetteleges erőszakká), „*Monarchia!*” (elszakadási törekvések megelőzése), „*Alkotmányos szabadság, rend és törvényesség!*”. Sőt, Kossuthra is hivatkoztak: „*Mindnyájunkat közös érzelem fűz össze!*”.

A *Nemzeti Ujság* gyökeres fordulatot tett. Közölte a Nemzeti Dalt, a 12 pontot, amiből kilencet kijelentésük szerint a lap is követelt korábban. A reformpárthoz történő csatlakozásra szólított fel mindenkit, és üdvözölte a „*méltóságos mérséklettel vitt*” forradalmat. Ennek ellenére óvatosságra intette az

⁴⁷ Nemzeti Ujság 1848. március 9. „*Külföld*” c. rovat

⁴⁸ Budapesti Híradó 1848. március 9. „*Külföld*” c. rovat

⁴⁹ Vida Károly (1819–1862): hírlapíró és szerkesztő.

⁵⁰ Budapesti Híradó 1848. március 16. „*Külföld*” c. rovat

⁵¹ Budapesti Híradó 1848. március 18. „*Külföld*” c. rovat

⁵² Budapesti Híradó 1848. március 18. „*Külföld*” c. rovat

országgyűlést, és valószínűleg a francia eseményekre utalva azt nyilvánította a legnagyobb eredménynek, hogy a „*korona a helyén maradt*”, ám a parlamentáris kormányzat mellett szállt síkra. A szabad sajtó kivívását ők is diadalünnepként aposztrofálták. Még egy javaslatot is közzétettek a megalakítandó kormány tagjaira vonatkozóan.⁵³

Összefoglalás

A vizsgált lapszámokat figyelembe véve kijelenthető, hogy a konzervatív lapok amellet, hogy erősen ellenezték az európai forradalmakat, azok nem minden vívmányát vetették el. Különösen kedves és fontos volt számukra a sajtószabadság, mely kivívását minden egyes államban őszinte örömmel és meglelégedéssel fogadták, legyen szó a német forradalmi megmozdulásokról, a francia monarchia megbuktatásáról vagy a vér nélküli magyar mozgalomról. Ez utóbbit azonban a két konzervatív lap eltérő módon fogadta. A Budapesti Hiradó óvatosságra intett, az események lassítását és a törvény követését, betartását kérte, míg a Nemzeti Ujság eszmei fordulatot téve beállt a forradalom és az ellenzék mögé, átvette a követeléseiket és a jelszavaikat. Ám ezután is a nyugalom, a rend és csend fenntartására szólítottak fel, az utcai mozgalmakat egyértelműen elutasították, mindezzel együtt a fennálló hatalom legitimitását egy pillanatra sem kérdőjelezték meg.

Források

Budapesti Hiradó 1848. február 1.; 1848. február 13.; 1848. február 15.; 1848. február 2.; 1848. február 25.; 1848. február 3.; 1848. február 5.; 1848. február 6.; 1848. február 7.; 1848. január 21.; 1848. január 23.; 1848. január 29.; 1848. január 30.; 1848. március 16.; 1848. március 18.; 1848. március 9.; 1848. január 28.

Nemzeti Ujság 1848. február 11.; 1848. február 13.; 1848. február 25.; 1848. február 4.; 1848. február 5.; 1848. január 13.; 1848. január 27.; 1848. január 30.; 1848. március 17.; 1848. március 5.; 1848. március 9.

Pesti Hirlap 1848. január 14.

Irodalom

BUZINKAY 1993 = Buzinkay Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest 1993.

DAUTRY 1981 = Dautry, Jean: *Az 1848-as francia forradalom és a köztársaság*. Budapest 1981.

⁵³ Nemzeti Ujság 1848. március 17. „*Külföld*” c. rovat

KIS 1990 = Kis Aladár: *Olaszország története 1748–1970*. Budapest 1990.

KOSÁRY 1979 = Kosáry Domokos: A Budapesti Híradó és a Nemzeti Újság. In: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I*. Budapest 1979.

URBÁN 1970 = Urbán Aladár: *Európa a forradalmak forgószeleiben 1848–1849*. Budapest 1970.

The Hungarian conservative press during the Revolutions of 1848

From rejection to acceptance –January–March 1848

BÁLINT KRIZSÁN

Taken into consideration the analyzed papers, it can be claimed that although conservative papers strongly opposed the European Revolutions, they did not deny all the achievements. Liberty of the press was especially important for them. Achieving this goal was welcome in every state including the States of Germany, Monarchy of France, and Hungary. The two Hungarian conservative papers had different attitude towards the Revolution. Budapesti Híradó was more moderate. It wanted to slow down the vehemence of the events, members insisted on respecting the legal requirements, while Nemzeti Újság started supporting the opposition and using their motto and claim. They did not question the legitimacy of the new regime, and warned people not to become even more radical.

Elkerült tragédiák

NÉMET KLAUDIO

Az 1944–1945-ös események kétségtelenül meghatározóak a vajdasági magyarság történetében. A tragédiák, kivégzések sorozatáról a kommunizmus, szocializmus idején nem lehetett beszélni, amikor ez kutatás tárgyává vált, még akkor sem mertek erről az idők nyilatkozni. Azokról a településekről nem esik szó, ahol nem volt. A tragédia feldolgozása fontos, sőt fel is kell dolgozni. A *délvidéki vérengzések* története azonban csak akkor teljes, ha az érem másik oldalát is nézzük, és nem feledjük el azokat a településeket, ahol nem történt tragédia egy-egy embernek, közösségnek vagy hadseregnek köszönhetően.

Alapvetően három csoportba oszthatjuk azokat az eseteket, amikor nem, vagy sokkal kisebb mértékű vérengzés történt. Az első ilyen csoportba azok a települések tartoznak, melyeken ugyan nem történtek csoportos kivégzések, azonban kisebb likvidálásokra sor került. A második kategóriába tartoznak azok a települések, ahol közösségi összefogás révén nem történt vérengzés, itt általában egy-egy kiemelkedő, köztiszteletnek örvendő személynek köszönhető az, hogy nem történt tragédia. A harmadik kategóriában pedig egyszerűen nem terveztek semmit, a helyi szerbeket sem fűtötte bosszúvágy, így nem történt vérengzés.

Szovjet beavatkozás

A tragédiák elkerülése kapcsán feltehetően senki nem gondolna szovjet beavatkozásra, pedig egyáltalán nem egyedi eset. Eddig összesen három olyan településről szereztem tudomást, ahol a szovjet katonák beavatkozásának köszönhető az, hogy nem lett vérengzés. Ezek Csonoplya, Törökbecse és Kupuszina. A szovjet beavatkozás azonban nem azt jelenti, hogy áldozat nélkül zajlott le a partizán bevonulás, csak annyit takar, hogy a tömeges méészárlásra nem került sor. Jól példázza ezt Csonoplya és Kupuszina esete is.

Csonoplyán a témát kutató egyik helytörténész állítása szerint a partizán magánakciók során 6–7 magyar és pár német ajkú ember is életét veszítette. Ezt az állítást több interjúalanyom is megerősítette. Azonban amikor nagyjából kétszáz magyar és német ajkú embert tereltek egy helyre, akkor a szovjetek közbe avatkoztak és nem engedték a kivégzést.¹

Hasonlóképp zajlott ez Kupuszinán, ahol a falusi férfiakat el akarták hurcolni a partizánok Isterbáczra, hogy ott kivégezzék őket, de egy Janovics János nevű kupuszinai jogász egy üzenetet küldött Herceg Janos írónak, akinek volt egy orosz tiszt ismerőse. Herceg János ehhez a tiszthez fordult, hogy segítsen. A tiszt

¹ Szlávics Károly, csonoplyai helytörténész közlése.

Bezdánál meg is állította a partizánokat, és megakadályozta a kupuszinai férfiak kivégzését, amit nem sikerült elkerülni a bezdániak körében.²

Törökbecséről egyelőre kevés adat van, annyi bizonyos, hogy ott is a szovjet katonáknak köszönhető a vérengzés elkerülése.³

Lakossági összefogás

A lakossági összefogás fő jellemzője, hogy mindig van egy ember, aki olyan nagy köztisztelőnek örvend, hogy általa elkerülhető volt a tragédia. Ebbe beleértendő Bácskossuthfalva és Bácsfeketehegy. Bácskossuthfalván egy helyi kommunista, bizonyos Zsáki József két másik társával tárgyalást kezdeményezett a partizánokkal, és a hatásos fellépés következtében a partizánok belementek abba, hogy elengedjék azokat ez embereket, akiket összegyűjtöttek.⁴ Egy részük, kb. 120–300 személy Bácskossuthfalván volt bezárva egy kocsmába. Vannak olyan információk, miszerint egy hivatali épület alatt is volt egy ilyen foglyokat őrző hely, de eddig ezt csupán egyetlen egy forrás közölte, és pontossága ennek is kérdéses. Topolyán a kaszárnýában, ahová a környékről sokakat bezártak, 22 vagy 23 bácskossuthfalvai lakost tartottak fogva.⁵ A kutatók egy része úgy véli, hogy a börtönként szolgáló topolyai kaszárnýa működtetése Zsáki Józsefhez köthető, aki később a vajdasági autonómia egyik kiemelkedő politikusa, s Tito elsőszámú magyar kommunistája volt, azonban erre nincs bizonyíték.

Bácsfeketehegyen az akkori református püspök, Ágoston Sándor hívatta be magához a falu kommunista vezető egyéniségeit, és arra kérte őket, hogy tárgyaljanak a partizánokkal, ne öljenek meg senkit. Vannak arra utaló források, hogy ugyan bántalmazások történtek, de senki sem halt meg.⁶ A bajsai eset valamelyest kilóg a sorból. A bajsai férfiak a topolyai kaszárnýába voltak bezárva. Az egyik őrről tudni kell, hogy bajsai szlovák felmenőkkel rendelkezett, aki tudta, milyen sors vár ezekre az emberekere. Az egyik este mellé zárta a lakatot és azt mondta nekik, hogy reggelre nem akarja ott látni őket.⁷

Ahol nem terveztek semmit

Eddig egy olyan településről lehet tudni, ahol a partizánok eleve nem is tervezték bárki likvidálását, ez a település Kishegyes. Hogy miért volt kivétel és ott miért nem történt úgy, ahogy sok más helyen, az még további kutatás tárgyát képezi.⁸

² Dr. Silling István közlése alapján; Szurap Adolf kéziratából.

³ Szerbhorváth György közlése szerint.

⁴ Matuska Márton amatőr történész közlése szerint.

⁵ Papp László helytörténész közlése szerint; KALAPIS 2003, 353; Nagy Tibor történész közlése szerint.

⁶ MÉSZÁROS 1995, 174.

⁷ Papp László helytörténész közlése szerint.

⁸ MÉSZÁROS 1995, 174.

Összegzés

Hét települést lehet a fentebbiek alapján kategorizálni, csoportokba sorolni. Azonban ezen települések között is vannak összefüggések:

1. A települések zöme a Vajdaság északi részén helyezkedik el. A *hideg napok* eseményétől alapvetően távol vannak.

2. A legtöbb településen a szerb lakosságot nem érte atrocitás ezeken a helyeken. Bácskossuthfalván és Bácsfeketehegyen is csak úgy lehetett meggyőzni a partizánokat, hogy helyi szlávok is kiálltak a magyar lakosság mellett, bizonygatva, hogy a településen élőket nem érte atrocitás.⁹

Három fő közös jellemzője van ezeknek a településeknek: a Vajdaság északi részén találhatóak, a szerb lakosságot nem érte atrocitás a magyar fennhatóság alatt, illetve valakinek vagy valakiknek köszönhető volt az, hogy nem történt tragédia. Több településről is sejteni lehet, hogy hasonlóképp nem történtek likvidálások, de ezek története egyelőre további kutatás tárgyát képezi.

Problémák, ellentmondások

Alapvetően több probléma is jelen van a délvidéki vérengzés eme szegmensének kutatásában.

2009-ben alakult a Magyar-szerb vegyesbizottság, melynek célja a délvidéki vérengzésben, illetve a *hideg napok* eseménysorozatban meghalt személyeknek a felkutatása, s a nevek adatbázisban történő rögzítése. Több olyan település is szerepel a listán, ahol nem volt vérengzés, s ezt az eddigi eredmények is alátámasztják.

A másik fő probléma a történet elnépiesedése. Mivel egy távoli eseményről van szó, és bő ötven évig erről nem nagyon szabadott beszélni, ezért csak egymásközt terjedhetett a tudásanyag. Emiatt olyanná váltak a történetek, mint a népmese, ki mit rakott hozzá, ki mit vett el, ezért kell objektivitással kutatni ezt a témát, mert aki tudhat még erről, az jó eséllyel még gyermek volt és egy gyermek máshogy látja a világot, mint egy felnőtt.

Források

KALAPIS 2003 = Kalapis Zoltán: *Életrajzi Kalauz III. Újvidék* 2003.

MÉSZÁROS 1995 = Mészáros Sándor: *Holtta Nyilvánítva*. Budapest 1995.

⁹ Majláth Béla elmondása alapján Bácskossuthfalván a nagy köztisztletnek örvendő horvát származású patikust, Ivan Modrcin-t (Modrcsin Iván), 1941-ben a falubeliek bántalmazásoktól védték meg többek közt.

Adatközlők

Majláth Béla, Matuska Márton, Nagy Tibor, Papp László, Dr. Silling István, Szerbhorváth György, Szlávics Károly, Szurap Adolf

Avoided tragedies

KLAUDIÓ NÉMET

The ethnic genocide that took place in Vojvodina in 1944–1945 is one of the biggest tragedy in the history of the Hungarians living there. Remembering this event is important, but we can sometimes forget about the places that avoided bloodshed. In my research the main focus is on how and why where these places able to avoid being part of a genocide.

Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás a 31. harcokcsiezred szemszögéből¹

CSÍK ÁDÁM LAJOS

Bevezetés

A hatvanas évek a 20. század egyik legmozgalmasabb és legforróbb időszaka volt. Ez volt az az évtized amikor a hidegháború keretében az űrverseny, a hatalmi vetélkedés komoly intenzitással folyt. 1968 a társadalmi változások, diáklázadások és reformfolyamatok éve volt. Ez volt az az év, amikor Alexander Dubček a CSKP² első titkára lett. Ezzel véget vetett Antonín Novotný neosztálinista vezetésének. A Csehszlovákiai változások egyszerre felülről, és alulról szerveződő reformfolyamat volt. Célkitűzése az ember arcú szocializmus megteremtése volt. Ez a folyamat gyors, a tömbön belüli progresszív reformfolyamatba csapott át. Ezen gyors, Moszkva számára veszélyesnek és kezelhetetlennek tűnő folyamatok a szocialista tömb vezetőit összekovácsolták a reformfolyamatokkal szembeni fellépésre.³ Ebbe a helyzetbe csöppent bele a Magyar Néphadsereg és a témám fókuszpontjában lévő rétsági 31. harcokcsi ezred.

A 31. harcokcsi ezred mozgósítása és a kitűzött feladatok

A csehszlovákiai bevonulással kapcsolatban a 31. harcokcsi ezred az 1968. július 27-én elrendelt mozgósítást az előre megírt mozgósítási és harcckészültségi (GYÉMÁNT, VÍZVALASZTÓ) borítékrendszerek alapján hajtotta végre. A tartalékos állomány mozgósításának gyorsaságát hadkiegészítő körzetek munkáját pozitívan jellemzik a jelentések. A tartalékosokkal kapcsolatban az ezred első körben nagy nehézségek árán tudta megoldani ruházatának biztosítását. A mozgósításkor a bevonultak alig hoztak személyes tárgyakat. Ez a későbbiekben komoly akadályt jelentett, mivel ezek pótlását csak nehezen tudták megoldani. Ezt tetézte az a tény, hogy a hirtelen bevonulással a tartalékosok mindennapi ügyei félbeszakadtak, vagy nem tudtak különböző kötelességeiknek eleget tenni. Erre a civil közigazgatási szervek, illetve a munkahelyek sem voltak felkészülve. A bevonulatási rendszer előnyei ellenére, több olyan embert is behívtak szolgálatra, akik azt fizikailag nem tudták ellátni. Később őket le kellett szerelni.⁴

Az ezred a laktanya elhagyását és a várakozási körlet elfoglalását az erről rendelkező terveknek megfelelően, szintidőn belül hajtották végre. Mivel a

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² Csehszlovákia Kommunista Pártja.

³ KUN 2008, 13–22.

⁴ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

megindulási körlet az ezred támaszpontjától viszonylag közel esett – a 8. gépkocsizó lövészadosztállyal ellentétben – nem hajtott végre nagy távolságú menetet. A várakozási körletben (VÁK) töltött idő során az álcázást nem tudták megfelelően megoldani.⁵

A tervek kidolgozását az ezred parancsnok helyettese és az ezred törzse végezte. A feladat végrehajtásának két verzióját készítették el. A két verziót az alapján dolgozták ki, hogy ütköznek-e fegyveres ellenállásba, vagy sem. A hadműveleti terv megalkotása során 1:100000 és 1:200000 méretarányú térképeket használtak fel. A bevonulás során 65 km távú harci menetet határoztak meg az ezred számára. Úgy tervezték, hogy az ezred vezeti a bevonulást, az egységek szorosan egymást követik, ellátó alakulataik a harcoló alakulatoktól elszeparáltan haladnak, illetve végbiztosítást nem szerveznek a menet számára (1–2. kép). Az ezred feladata a következő volt: *„Fő feladat: az objektumok gyors birtokbavétele, és a fegyveres erők tagjainak lefegyverzése, illetve ellenőrzés alá vétele. Az együttműködés megszervezése folyamán a fő figyelmet arra fordítottuk, hogy az egység fő feladatát, Léva város birtokbavételét, 3-4 óra alatt végre tudjuk hajtani. Ennek érdekében nagy gondot fordítottunk a híd átkelőhelyek, megsemmisítése esetén a gázló biztosítására, a felderítés és a menetbiztosítás alapos megszervezésére. Fegyveres ellenállás esetén a ellenálló góccok menet közbeni felszámolását szerveztük meg, nagyobb erejű ellenséggel való találkozás esetére pedig az ellenálló erők találkozó harcban történő szétverését határoztuk meg.”*⁶

**1. kép: A bevonulás során használt T-55 típusú harckocsi
a bevonulás során használt megkülönböztető jelzéssel**

⁵ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

⁶ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

2. kép: A bevonulás során használt Csepel gyártmányú tehergépkocsi

Ez alapján a fő feladata az előre meghatározott célobjektumok elfoglalása és biztosítása volt. A legfontosabb célpont a Léván tartózkodó Csehszlovák Néphadsereg 64. harckocsi ezredének épületeinek elfoglalása volt, emellett pedig az ott tartózkodó ezred harcképtelenné tétele is fontos feladat volt. Erre a célra különböző csoportokat hoztak létre, amelyek feladata az előre kijelölt objektumok elfoglalása és biztosítása volt.⁷

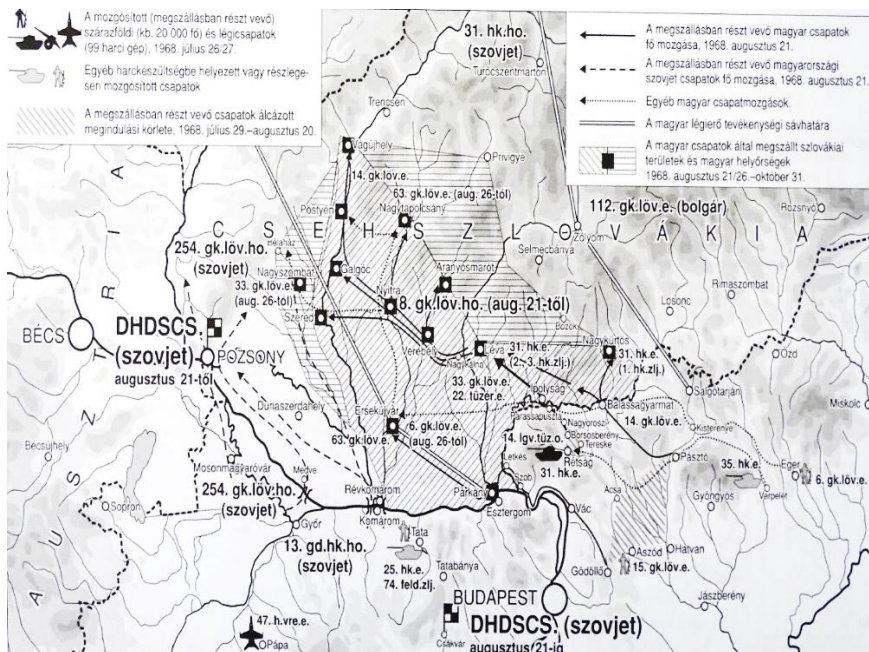
Az 1968-as hadművelet

A hadművelet nyitányaként 1968. augusztus 18-án elrendelték a 8. gl. ho. ezzel együtt a 31. hk. e. számára is a megindulási körlet elfoglalását. 19-én kiosztották a csapatoknak a festékanyagot a megkülönböztető jelzések felfestéséhez. Erre a Csehszlovák Néphadsereg ugyanolyan eszközállománnyal felszerelt alakulataitól való könnyebb megkülönböztetés érdekében volt szükség. A feladat végrehajtásával kapcsolatban Szűcs Ferenc altábornagy augusztus 18-án eligazítást tartott a 31. harckocsi ezred parancsnokának. A csapatoknál ekkor javában megkezdődött a végső felkészülés, a hadianyagok felmálházása, bepakolása, a fegyverek tisztítása és felkészítése az esetleges harcra. Ez még az utolsó pillanatokban, a határ felé tartva is folyt. Augusztus 19-én Provalov

⁷ PATAKY 2008, 79.

vezérezredes a „CS”⁸ időpontot helyi idő szerint 1968. augusztus 20. 24:00 órára határozta meg.⁹

A hadművelet során a magyar erők számára 3 menetoszlopban való előretörést határoztak meg. Az első menetoszlopban a 14. gl. e. Bozók – Nyitra – Vágújhely irányban haladt. A második menetoszlopban a 31. hk. e. 22. Tüzérezred és 93. páncéltörő tüzérosztály vezette Léva – Nagykálna, illetve Léva – Nyitra – Galóca irányt határozták meg. A harmadik menetoszlop 63. gl. e. haladt a Párkány – Érsekújvár útvonalon (1–2. térkép).¹⁰

1. térkép: A magyar csapatok gyülekezési körletei, a bevonulás során végrehajtott menet útvonala, állomásai, és a magyar erők tevékenységi körzete

⁸ A hadművelet kezdeti időpontját jelöli.

⁹ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

¹⁰ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

A lévai bevonulás fogadtatása

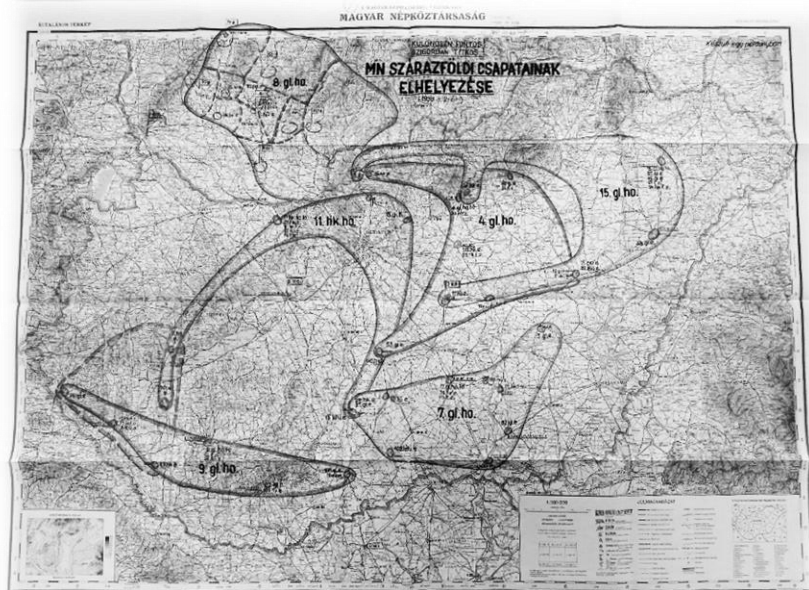
A városi belügyi szervek együttműködtek, ennek ellenére többségében udvariasan, de tartózkodóan irányultak a bevonulók felé. A helyi Népi Milícia parancsnoka a bevonulás tényét elfogadta, annak céljaival egyetértett. A Léván állomásozó csehszlovák harckocsi ezred parancsnoka a magyar harckocsi ezred parancsnok elé hajtott és tájékoztatta, hogy parancsot kapott, hogy nem állhat ellen a beérkező idegen csapatoknak. Ezen túl parancsot kapott, hogy működjön együtt a bevonulókkal. Ennek ellenére a magyar csapatok blokád alá vették a csehszlovák harckocsi ezred objektumait. 21-én a csehszlovák tisztí állomány részére tisztí gyűlést tartottak. A gyűlésen Kovács alezredes kijelentette, hogy ő a helyőrség parancsnok, kötelesek parancsait végrehajtani. A bevonulás napjának reggelén, Léván kisebb csoportok alakultak, egész nap tiltakoztak, vitatkoztak a magyar katonákkal, kérdőre vonták őket a bevonulás jogtalansága miatt. A tüntetők kijelentették, hogy Csehszlovákiában nem folyt ellenforradalom, ami az egyik hivatkozási alapja volt a bevonulásnak. A nap folyamán komolyabb atrocitás nem történt. A magyar katonák megfontoltan viselkedtek, kerültek a konfliktusokat a lakossággal. A nap folyamán tárgyalásokat kezdeményezett a 31. harckocsi ezred parancsnoka a járás valamennyi vezetőjével. A csehszlovák tárgyalófelek jogtalannak és szükségtelennek minősítették a bevonulást, az eddigi vezetőiket tekintik törvényes vezetőknek. Ennek ellenére közreműködésre hajlandók voltak a közrend, a közellátás, egészségügy zökkenőmentes üzemeltetésének kérdésében. 21-én este Kovács alezredes kijelentette, hogy ő a helyőrség parancsnoka, a csehszlovák katonák és a belügyi szervek kötelesek utasításainak engedelmeskedni, gyülekezési- és alkoholtilalmat rendelt el.¹³

A magyar megszállási körzet

A bevonulás során a 31. hk. e. más egységei 21-én a reggeli órákban elérték Nagykürtös várost. Tüntetések voltak Érsekújváron és Nyitrán, a katonák levegőbe löve tudták a lakosságot kordában tartani. A lakosság nagy része passzívan viselkedett, ami az egész magyar megszállási körzetben meghatározó volt. Augusztus 21-én az egész 8. gl. ho. teljesítette az előzetesen meghatározott célkitűzéseket, a nap végére minden nagyobb településen létrejött helyőrség (3. térkép).¹⁴

¹³ PATAKY é.n., 12–16.

¹⁴ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

3. térkép: A Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainak elhelyezkedése 1968.08.21. után

A források az augusztus 21-től kezdődő járőrözéseket a következőképp jellemzik. „A járőrözéseket a kezdeti időszakban, önálló alegységekkel hajtottuk végre, amelyek önállóan is képesek voltak harcfelelősségre. 1968. szeptember 10-től a járőrök számát feleztük tízre, feladataik megváltoztak, tevékenységük politikai jellegűvé vált. Ezért összetételük két politikailag fejlett tisztből tevődik össze. Ezek a csoportok állandó területekre hetenként egy alkalommal kerülnek kiküldésre.”¹⁵

Tehát szeptember 10-ig fegyveres kísérettel voltak megerősítve a járőr feladatokat végrehajtó csoportok. A feladat végrehajtásához az ezred kapott helikopteres támogatást is. A bevonulás során ezt hasznosítani nem tudták, de a későbbiekben felderítésben és kapcsolattartásban, illetve személyszállításban hasznát vették.¹⁶

A kezdeti időszakban a helyi lakosság a magyar csapatokkal – nemzetiségre való tekintet nélkül – elutasította a kapcsolatot. A magyar csapatok meglátása szerint,

¹⁵ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

¹⁶ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

a passzív ellenállás egyik fő fegyvereként a tüntetések szolgáltak. Ezek leszerelésére, a különféle provokációkra nem reagáltak. Ezzel kívánták elkerülni az erőszakos események kirobbanását.¹⁷

A lakosság részéről további inzultusok érték a magyar katonákat. Augusztus 22-én 12:00–13:00 között sztrájkot tartott a város lakossága. Aznap még több zavaró esemény is zajlott. Az esti órák folyamán több rendbontás is történt (jelszavak felfestése) amely során fegyverhasználat is bekövetkezett (3. kép). Ebből adódóan csehszlovák részről sérülés is keletkezett. Léván kívül Zarnvice¹⁸ településen volt tüntetés. A következő napokban újabb feliratok jelentek meg a környező települések útjain és falain.¹⁹

3. kép: A bevonulás utáni hetek, hónapok során rengeteg magyar, szlovák nyelvű felirat jelent meg a magyar alakulatok által ellenőrzött települések utcáin. Ennek egyik példája ez a kép is.

A bevonulás utáni időszakban a lakosság és a magyar katonák leginkább járőrözés során léptek érintkezésbe. Ilyenkor többnyire a lakosság helyzetéről, politikai helyzetértékeléséről, esetleges rendbontásokról, „ellenforradalmi propagandáról” tájékoztak. Általában a járőrözési utak mentén eredtek

¹⁷ PATAKY é.n., 16–19; HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ő.e. „A politikai munka irányításának, valamint az MN. Pol. Fcsf. 0010.sz. Utasítása végrehajtásának tapasztalatai” Szám: 0623/1968; HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ő.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

¹⁸ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ő.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050.

¹⁹ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ő.e. „A politikai munka irányításának, valamint az MN. Pol. Fcsf. 0010.sz. Utasítása végrehajtásának tapasztalatai” Szám: 0623/1968; HL. MN 1968 „ZALA” 56. d. 90. ő.e. „Járőrnapló” 5/12/71.

beszélgetésbe különböző helyi lakosokkal, szlovák nyelven tolmács segítségével, illetve magyarul. Megkérdezték azok véleményét, majd – annak tartalmától függetlenül – lejegyezték a járőr naplójukba.²⁰

A lakosság megnyilatkozásai aktív ellenállást nem tartalmaztak, a járőröző katonákkal szemben atrocitásokat nem követtek el. A járőrök általában a helyi lakosságon kívül a községek vezetőivel, helyi pártszervekkel, nemzeti tanácsokkal, az útvonalukba eső gyárak, termelőszövetkezetek munkásaival és vezetőivel értek szóba. A beszélgetések során nem csak a helyi történekekről, esetleges problémákról gyűjtöttek adatokat a magyar katonák, de különböző pletykákat, szóbeszégeket is megörökítettek.²¹

A megszállás lezárása, a 31. harcokosi ezred hazatérése

Augusztus során a megszállási zónában az élet lassan megindult. A mezőgazdasági munkákat folytatták, a gyárak termelése újraindult. A helyi közigazgatás a bevonuló csapatok irányítása mellett helyreállt. A közbiztonság fenntartásában is már az első napoktól részt vettek a helyi belügyi szervek. Szeptemberben már rendben megindult a közoktatás is. A magyar csapatok egyre jobban részévé váltak a hétköznapiaknak. A magyar alakulatok szeptember elejétől kezdve táboraikban megkezdtek a különféle kiképzések, foglalkozások folytatását.

A magyar vezetés már szeptembertől kezdve szorgalmazta a Csehszlovákiában tevékenykedő magyar alakulatok mielőbbi hazaszállítását. Ez azonban csak október 21–25 között, illetve a 31. hk. e. esetében csak október 31-én történt meg.²²

Források

HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „járőrnapló” 5/12/71

HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „Jelentés felterjesztése a „ZALA” gyakorlatról...” Szám: 00548/1968

HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „Jelentés a „ZALA” feladat tapasztalatairól” Szám: 0633/1968

²⁰ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö. e. „járőrnapló” 5/12/71; HL. MN 1968 „ZALA” 56. d. 90. ö.e. „Pol II füzet”.

²¹ HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „járőrnapló” 5/12/71; HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „Jelentés felterjesztése a „ZALA” gyakorlatról...” Szám: 00548/1968; HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „Jelentés a „ZALA” feladat tapasztalatairól” Szám: 0633/1968.

²² SZÁMVÉBER 2012, 21–22; PATAKY é.n., 18–19; HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ö.e. „A politikai munka irányításának, valamint az MN. Pol. Fcsf. 0010.sz. Utasítása végrehajtásának tapasztalatai” Szám: 0623/1968.

HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ő.e. „A politikai munka irányításának, valamint az MN. Pol. Fcsf. 0010.sz. Utasítása végrehajtásának tapasztalatai” Szám: 0623/1968

HL. MN 1968 „ZALA”56. d. 90. ő.e. „31. HK. EPK. Összefoglaló jelentése” Szám: 0050

Irodalom

KUN 2008 = Kun Miklós: *A "prágai tavasz" titkos története*. Budapest 2008.

PATAKY 2008 = Pataky Iván: *A vonakodó Szövetséges. A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában*. Budapest 2008.

PATAKY é.n. = Pataky Iván: „ZALA” HADGYAKORLAT A rétsági 31. harcokosi ezred részvétele Csehszlovákia 1968. évi megszállásában.; <http://docplayer.hu/1880478-Pataky-ivan-a-retsagi-31-harcokosi-ezred-resz-vetele-csehszlovakia-1968-evi-megszallasaban-az-elozmenyek.html> (Letöltés: 2018.04.26.)

SZÁMVÉBER 2012 = Számvéber Norbert: „Zala” 1968–Az MN 8. Gépkocsizó Lövészadosztály hadműveleti naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából. Szerk.: Számvéber Norbert, Solymosi József, Püedlo kiadó. Budapest 2012.

Képek forrása

1. kép: https://en.wikipedia.org/wiki/T-54/T-55#/media/File:T-55_schematic.png (Letöltés: 2018.06.13.)

2. kép: <http://www.csepel-sziget.hu/wordpress/files/teherauto/d344.htm> (Letöltés: 2018.06.13.)

3. kép: http://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/04/15/a_sosemvolt_megszallas_avagy_zala_a_felvideken (Letöltés: 2018.06.13.)

1. térkép: SZÁMVÉBER 2012.

2. térkép: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000168/pic/img000.jpg> (Letöltés: 2018.06.13.)

3. térkép: Hadtörténeti Levéltár MN „ZALA” 55-ös doboz. 89-es őrzési egység

The Entry into Czechoslovakia in 1968 from the point of view of the 31st Tank Division

ÁDÁM LAJOS CSÍK

In 1968 Czechoslovakia within the eastern bloc was taking the lead in the field of political and social reforms to develop "human-faced socialism". The political elite of the Soviet Union was seriously concerned about it, therefore during the spring and summer of 1968, continuous meetings, consultations and negotiations took place between the Warsaw "group of five" and Czechoslovakia. In spite of the negotiations the Czechoslovak leadership could not be forced to follow the instructions given by the five. That is why the Soviet leadership had made the ultimate decision, that is, to intervene Czechoslovakia, involving its allies in the military action. The purpose of my presentation is to present the preparation of the Hungarian People's Army for the military action and its role in the intervention, as well as the Army's everyday in foreign land and finally the withdrawal from Czechoslovakia. My further aim is to present the political and combat preparation of the troops involved in the operation, as well as the everyday life of the Czechoslovakian people at that time, their mood and attitude towards the Hungarian troops, relying on primary sources, from the perspective of the patrolling soldiers.

Oroszország helye a nap alatt

Az Ukrajnáért vívott geopolitikai sakkjátszma három szintjének elemzése

MOGYORÓSI RENÁTÓ MANUEL

„A Szovjetunió, mint a nemzetközi jog alanya, s mint geopolitikai realitás megszűnik létezni”¹ – tudatta a világgal az orosz és az ukrán elnök, valamint a fehérorosz parlament elnöke 1991. december 8-án. Gorbacsov december 25-i lemondásával formálisan is beszüntette működését 69 év után „A Nagy Oroszország kovácsolta frigy”: a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége.² A hidegháborút ezzel az Amerikai Egyesült Államok nyerte, így, kezdetben vetélytárs nélkül maradvá egyetlen szuperhatalomként működött tovább. A fegyverkezési versenyt elviselni képtelen, egyre inkább rogyadozó lábakon álló, éveken át agonizáló eurázsiai birodalom megszűnésével olyan hatalmi vákuum keletkezett a térségben, amelyet lassan más szereplők kezdtek el betölteni.

A szovjet kolosszus leomlásakor aligha gondolhatta volna bárki is az eufórikus pillanatokban, majd az azt követő „kis orosz szmuta”³ időszakában, hogy valaha is képes lesz újra talpra állni, és megpróbálkozik elvesztett és feladott befolyásának visszaszerzésével. Negyedszázad alatt azonban nagyon sokat változott a világ, hiszen új szereplők jelentek meg a színpadon, s ők is, mint a huszadik században a vilmosi Németország, helyet követeltek és követelnek maguknak az alatt a bizonyos nap alatt, csakúgy, mint Oroszország, aki azonban túl sok időt töltött a körön kívül.

Amíg „ki volt kapcsolva” az elitből, korábbi pozícióit mások kaparintották meg, és mérhetően kevesebb potenciállal bír a jövőre nézve, mint pl. Kína, aki az egyik csendes trónkövetelő szerepében mutatkozik, és az első számú hatalom fő kihívójává vált.⁴ Az Egyesült Államok sem lett gyengébb ellenfél, annál az asztalnál tehát igencsak nehéz feladat újfent befolyásosabb helyhez juttatnia Putyinnak Oroszországot, tudván azt, hogy már túl közel van a falhoz, és valószínű, hogy a krími annexiónál már neki is ütközött egyszer (*1. kép*).

Jelen értekezésben geopolitikai sakkjátszma alatt kizárólag az USA (és valamilyen szinten az Európai Unió), valamint az Oroszországi Föderáció közötti versengést értem, amely nulla óránál; a szovjet fejezet befejezését követően, és a jelicini nyitánnyal indult el. Vizsgálódásaim végpontja a Krím-félsziget megszállása/bekebelezése/visszacsatolása/hazatérése (a felek eltérő véleményétől függően több ellentétes kifejezés is leírja ugyanazt az aktust), amely kiváló bizonyossága annak, hogy az orosz medve visszavonhatatlanul átlépett egy olyan – nyugati szemmel nézve – fontos határvonalat, amelyre 1991-ben reálisan senki sem gondolhatott. A nagyhatalmi igények elméleti síkon való

¹ SZ. BÍRÓ 2008a, 3.

² KRAUSZ 2008, 209.

³ DEÁK 2001, 93.

⁴ LAQUEUR 2015, 171–175.

megjelenését követően, valamint a diplomáciai fegyverrel való próbálkozások után Putyin ezzel az ominózus eseménnyel végére is a tettek véres mezejére lépett.⁵

1. kép: Amit a kilencvenes években kevesen gondoltak volna. A karikatúrán Putyin személyében feltámad a Szovjetunió és visszaköveteli, amit elveszített.

A szovjet felvonás végét követően tiszta lap kezdődött az oroszok történelmében. Mit várt a világ az új Oroszországtól ezután? Milyen útkeresés jellemezte az ország külpolitikáját? Milyen irányt vett a volt Ukrán Tagköztársaság a függetlenné válást követő eufória, majd a kijózanodás után? Mi jellemezte Moszkva és Kijev kapcsolatát? Miért olyan nehéz a szakítás? Mit jelent Putyinnak Ukrajna? Miért volt fontos a korrigált orosz külpolitikai vonalnak a NATO és az EU keleti terjeszkedésének megakadályozása? Miként tekintett a Kreml a 2014-es ukrán eseményekre? Milyen lehetőségei voltak, és miért döntöttek Krím annektálása és a katonai beavatkozás mellett? Milyen szerepet játszott az orosz mentalitásban az Egyesült Államok 1991-et követő külpolitikája? Jelen tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat. Az USA és Oroszország közötti játszma jelenlegi „áldozata” – ez is csupán nézőpont kérdése! – Ukrajna, ezért e konfliktus példáján keresztül kívánom bemutatni az elmúlt negyedszázad eseményeit.

⁵ GALICZA 2014, 44.

A 2014-ben eszkalálódó kelet-ukrajnai krízis előzményeit három szinten fogom megközelíteni, és e szinteken keresztül fűzöm majd fel a felmerülő kérdésekre adandó válaszokat. Mindenképpen foglalkozni kell az orosz és az ukrán belpolitikai folyamatokkal és fordulatokkal, a korrekciós kísérletek és az irányváltások főbb okainak feltárásával, ezt követően a két állam közti kapcsolatrendszerrel, a főbb fordulópontok és jellemzőik felmérését követően meg kell fejteni azt is, hogy a konfliktus eszkalációja miért volt elkerülhetetlen. Itt meg kell jelenítenünk egy harmadik dimenziót is, ez pedig nem más, mint a már emlegetett geopolitikai szintér, a bipoláris világrendszer bukását követő amerikai kihívásokra adott orosz válaszok értelmezése, a lehetséges alternatívák felmérése.

Tanulmányomban a főbb összefüggések összefoglaló jellegű, ok-okozati viszonyokon alapuló bemutatására törekszem. A téma sokrétűsége miatt mindenképpen szükséges egy elméleti összefoglaló-bevezető, amit a későbbiekben egy-egy rész kérdés tárgyalása követhet, a most közlésre kerülő keretbe ágyazva. Nem célom tehát a jelenleg is tartó kelet-ukrajnai krízis/polgárháború⁶ megítélése, illetve elemzése, a jövőbeli kilátásokkal kapcsolatban is csak érintőlegesen foglalkozom. A tanulmány célkitűzése, hogy a helyi, a regionális és a geopolitikai dimenzió keretében felvázoljam a konfliktust megelőző negyedszázad – e munka számára – releváns eseményeit.

Tabula rasa után – a Jelcin-féle Oroszország kihívásai az évezred utolsó évtizedében

A következőkben szükséges részletesebben kitérni a kilencvenes évek eseményeire, hiszen csak ennek tükrében értelmezhetőek igazán azok a változások, amelyek az ezredforduló után bekövetkeztek. Ez volt az az elvesztegetett évtized Oroszország számára, amely során a jogelődje bukását követő hatalmi ürt folyamatosan betöltötték helyette mások. A hajdan volt dicsőséges Oroszország hatalmi palettán korábban elfoglalt helyének visszaszerzése egyrészt pont az ebben az időszakban bekövetkezett jelentős átrendeződések miatt tűnik kilátástalannak. (Másképpen pedig a várható jövőbeli tendenciák miatt, amellyel azonban egy másik tanulmány foglalkozhat a későbbiekben.)

A szovjet államkeret egyfajta továbbélését volt hivatott szolgálni a Független Államok Közösségének megalapítása az orosz-belarusz-ukrán tandem részéről, melyhez 1991. december 21-én Almatiban további kilenc egykori tagköztársaság csatlakozott.⁷ A Szovjetunió felbomlásával beállt az ún. nulla óra, kezdetét vette az önálló Oroszország jelenkori története. Nagy kérdés volt, hogy miként fog viszonyulni az új állam a szovjet örökséghez, és milyen irányt fog venni az egypólusú világrendben. Meg kellett alkotnia önmagát és viszonyrendszerét a nyugati értékekhez. Ez példa nélkülinek számított, hiszen az ország korábbi

⁶ TÁLAS 2014, 115.

⁷ SZ. BÍRÓ 2008a, 3.

történetében a nyugati modell adaptációja valójában sohasem volt sikeres a fennálló körülmények, főként az orosz különutaság miatt. A múltbéli rossz tapasztalatok azonban a kezdeti időszakban nem kerültek előtérbe, hiszen egy sikertörténetet próbáltak kreálni a döntéshozók. Az illúziókba kapaszkodó hurraoptimizmus revíziója azonban elvezetett oda, hogy megpróbálták levonni a múlt tanulságait, ezzel pedig óhatatlanul is törés keletkezett a rövid ideig egységes hatalomban, és ellentétes irányzatok hódítottak teret.

A társadalomnak egy permanens válsággal kellett megküzdnie, Deák András egyenesen a kis orosz szmuta időszakának tartja a nyolcvanas- kilencvenes éveket.⁸ Nyilvánvaló volt, hogy a kiüresedő kommunista ideológiával és a szocializmus fenntarthatatlanságával szakítani kívántak, korántsem volt azonban egyértelmű, hogy milyen irányt vegyen az ország. Adaptálja-e a nyugati piacgazdaságot és csatlakozzon a nyugathoz, vagy próbálkozzon egy sajátos, különutas politikával? A nyugati hagyományoknak a történelmi fejlődés eredményeként nem volt túl erős táptalaja, de a különutas teóriának sem voltak egyértelmű irányai, mikéntjei.⁹ Oroszország tehát kereste a helyét a megváltozott világban, különböző lehetőségeket próbált ki, melyeket a külpolitikán keresztül célszerű megvizsgálnunk. Belső és külső körülmények együttes befolyása indukálta a különböző próbálkozásokat, korrekciós kísérleteket, valamint irányváltásokat.

A fő kérdés az volt, hogy integrálódjon-e az ország a nyugati világba és tagja legyen-e az Európai Közösségnek és a NATO-nak, vagy egy önálló, civilizációs alapokon nyugvó centrumot építsenek-e ki.¹⁰ Kezdetben az atlantista tábor hangja volt erősebb, a kedvezőtlen gazdasági, társadalmi, valamint külpolitikai körülmények és fejlemények azonban elvezettek az ellentábor bázisának növekedéséhez és túlsúlyba kerüléséhez.

Az atlantista orientáció szerint törekedni kellett volna a konfrontációmentességre, a fegyveres erőszakot el kellett volna vetni a külpolitikai eszköztárból, békés egymás mellett élést vizionált. A hivatalos kozirjevi külpolitika is e jegyeket mutatta. Ezzel szemben hamarosan megjelent az eurázsiai koncepció, mely kételkedett az ifjúliberális körök azon meggyőződésében, mely fájdalommentesen és igen hamar képzelte el a piaci viszonyok megteremtését és az európai integrációhoz való csatlakozást. Nélkülözhetetlennek tartották az önálló nagyhatalmi mozgástér meglétét, amit egy külön erőcentrum létrehozásával tartottak kivitelezhetőnek, ráadásul évtizedes átmenettel számoltak, miközben szabad kezet akartak biztosítani maguknak. A két koncepció egyik legfontosabb sarokköve tehát a nyugathoz való viszonyulás kérdése volt.

Borisz Jelcin eleinte feltétlen nyugatbarát kijelentéseket tett, a kezdeti eufórikus meggyőződés azonban hamar elvezetett az első kijózanodáshoz

⁸ DEÁK 2001, 93.

⁹ DEÁK 2001, 91–92.

¹⁰ DEÁK 2001, 102.

(2. kép), ami magával hozta az Egyesült Államokat fontos szövetségesnek mondó nyilatkozatok korrigálását is. Az első éveket jellemző „nyugati romantika” időszakában a FÁK térséggel nem, az USA-val viszont annál inkább foglalkoztak a külpolitika irányítói.¹¹

2. kép: Oroszország első választott elnökének, Borisz Jelcinnek sok problémája akadt az alkohollal, amit ez a kép is illusztrál.

További törésvonalat jelentett a két fél között a volt tagköztársaságokhoz fűződő viszony. A hivatalos külpolitikai kurzus teljesen ki kívánt vonulni a térségből, és az ott kirobbanó konfliktusokba sem akart beavatkozni, az eurázsiai koncepció pártján állók ezzel szemben az orosz nagyhatalmiság zálogát látták abban, hogy képes-e kontrollt gyakorolni a térség felett Oroszország. Számukra ez a világpolitikában és a nagyhatalmak hierarchiájában elfoglalt pozícióról szólt. Véleményük szerint meg kell teremteni ebben a térségben az orosz hegemoniát, mivel ez is egyfajta pufferező zóna ugyanis, amelyre szüksége van egy önálló centrumnak. Ennek nyílt deklarálást szolgálta volna az ún. orosz „Monroe-elv”, attól tartottak ugyanis, hogy a learatatlan babérokat más szeretné majd megkaparintani. Az elv szerint az ún. közel külföldre való nyugati behatolás, vagy befolyásszerzés Oroszország ellen való fellépést jelent.¹² E meggyőződés később nyíltan meg lett sértve a színes forradalmak győzelme során.

A gyenge világgazdasági pozíció miatt a militarizmust felváltó diplomáciai fegyver hatékonysága igencsak megkérdőjelezhetővé vált, ami a kozirjevi külpolitika eszköztárát illette. A hivatalos vonal hamar felismerte maximális lehetőségeit, már 1992-ben önmagukat középhatalomnak minősítették, ami

¹¹ DEÁK 2001, 103–104.

¹² DEÁK 2001, 105–106.

magában hordozta a globális szerepre törekvő igények marginalizálódását.¹³ Oroszország csupán katonai szempontból minősült nagyhatalomnak, gazdasági lehetőségeit tekintve már 1991-ben középhatalomnak számított, 1998-ra pedig az orosz GDP gyakorlatilag megfeleződött, amit egy államcsőd is tetézett.¹⁴ A folyamatos recesszió a társadalmat is érzékenyen érintette, hiszen a középosztályt megtestesítő értelmiségi réteg jelentős mértékben visszaszorult.¹⁵

A társadalom is igen megosztott volt azzal kapcsolatban, hogy milyen keretbe ágyazva képzelik el hazájukat. Öt évvel a Szovjetunió kimúlása után még mindig a válaszadók negyedét tette ki azoknak az aránya, akik a kommunista időköt kívánták visszahozni, nagyjából ugyanennyien egy sajátos berendezkedésű államot szerettek volna teremteni, és az európai piacgazdaságon alapuló állam koncepciója is csak a megkérdozettek harmadának volt vonzó.¹⁶ A bizonytalanság tehát nem csupán az elit körében volt megfigyelhető, hanem ez leképeződött a társadalom egészére is.

Az atlantizmus megnyilatkozásaival igyekezett bizonyítani azt, hogy Oroszország nem a Szovjetunió, az örökséggel való teljes szakítást próbálták mindenáron eladni a nyugati hatalmaknak. A túlzott atlantizmus azonban, amely a szovjet birodalmi stílust kívánta felváltani, valójában pont ennek a jellemnek a visszatérését eredményezte.¹⁷ A korrekciós kísérlet egyik állomása volt, amikor a multipoláris világrend jegyében új külpolitikai irányokat is kerestek (nyitás Kína, India és Irán felé – 1996), ezeket azonban nem sikerült élettel megtölteni. E tapogatózásokkal párhuzamosan lassacskán megerősítették dominanciájukat a közel külföldön is, az egykori tagköztársaságokban. A nagyhatalmi koncepciót azonban a gazdasági visszaesés törte derékba.¹⁸

A jecini külpolitika nyugatos iránya 1993–1994 fordulóján korrekcióra kényszerült, melyet az orosz érdekek határozottabb képviselote követett, hiszen nem eshettek mindig egybe Moszkva és a Nyugat érdekei. A külpolitikai revízióban közrejátszott az is, hogy Washington nem tekintett egyenrangú partnereként Oroszországra, a nyugat nem állt ki a baltikumi orosz kisebbségek mellett a folyamatos jogsértések ismeretének ellenére sem, sőt a remélt tőkebeáramlás sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Oroszország csalódott, ezért arra kényszerült, hogy módosítsa a feltétlen nyugatbarát irányvonalat.¹⁹

A Jelcin újráválasztásával és belpolitikai átrendeződéssel tarkított, 1996–1998 között létező harmadik szakaszra az elsőnél józanabb, pragmatikusabb atlantizmus volt jellemző, melyet már nem ideológiai okok motiváltak, hanem üzleti-pénzügyi jellegűek. Ez összefüggésben állt a NATO tervezett keleti irányú terjeszkedésével, amelytől Moszkva sokáig határozottan elzárkózott. Miután

¹³ DEÁK 2001, 107–108.

¹⁴ Sz. BÍRÓ 2014b, 37.

¹⁵ DEÁK 2001, 100. Részletesen lásd: Sz. BÍRÓ 2014a, 48–54.

¹⁶ DEÁK 2001, 102.

¹⁷ DEÁK 2001, 109.

¹⁸ Sz. BÍRÓ 2014b, 38.

¹⁹ Sz. BÍRÓ 2014b, 46.

elkerülhetetlenné vált a bővítés, a Kreml változtatott álláspontján, hogy a támogatásért cserébe különböző gazdasági előnyöket harcolhasson ki magának. Ezt a váltást is tehát egyfajta külső kényszer szülte.²⁰

Újabb cezúrát jelöl az 1998-as gazdasági összeomlás, amely a nyugatos csoportok vereségét és a kurzus teljes felülvizsgálatának kényszerét hozta magával. A nyugatba vetett feltétlen hit és bizalom ezzel egy időben fokozatosan erodálódott és megrendült, amiben nagy szerepet játszott és kvázi végjátéka volt a NATO szerbiai bombázása 1999-ben.²¹

A primakovi külpolitikai kurzus felismerte az izoláltság, a szűkülő mozgástér és az eljelentéktelenedés tüneteit, célkitűzésük középpontjába ezért a status quo fenntartása állt. Ennek átértékelése, a bátrabb fellépés és az érdekérvényesítés csak a belső konszolidáció után volt elképzelhető, amely már a Putyin-érához tartozik.²²

„A holnapot építő tegnap emberei” – Ukrajna útkeresése és kudarca

Tanulmányom egyik célja, hogy az ukrainai eseményeket is hasonló megközelítéssel tekintsem át, mint az oroszországit. Érdekes összehasonlítani ugyanis a két államot azok külpolitikája alapján, illetve fontos keretet adni a későbbiekben górcső alá kerülő orosz-ukrán kapcsolatoknak is. E fejezet célja, hogy az ukrán útkeresés nehézségeit tárgyaljuk, amelynek egyenes következménye, valamint folyamatos velejárója lett az ambivalens kapcsolat Moszkvával.

Az Ukrán Tagköztársaság 1991 júliusában elfogadta az ún. Szuverenitási Deklarációt, amely még a Szovjetunió részeként határozta meg az országot, az augusztusban megszavazott Függetlenségi Nyilatkozat azonban már szakított a birodalommal. Ezt a dokumentumot a december 1-jén tartott népszavazáson is sikerült elismertetni, ahol az urnákhoz járuló lakosság több, mint 90%-a a függetlenség mellett tette le a voksát. Ukrajna ezzel úttörő szerepet játszott a Szovjetunió felbomlásában.²³

A független ukrán állam létrejötté mind 1917-ben, mind pedig 1991-ben egy birodalom felbomlásának volt köszönhető. Több hasonlóság is megfigyelhető a két esemény között, melyeknek igencsak negatív következményei voltak a jövőre nézve. Egyik alkalommal sem vették figyelembe, hogy az ukrán nacionalizmus propagálása, és az ezen alapuló államépítés az ország nemzetiségi összetételének heterogenitása miatt súlyos következményekkel járhat. Elég csak arra a 8 millió (17%) oroszra gondolni, akik a keleti, délkeleti tartományokban élnek.²⁴ Az ország nemzetiségi politikája is nagyban hozzájárult a törésvonalak elmélyüléséhez, napjainkban pedig Putyin pont a kisebbségi kártyát játssza ki az

²⁰ Sz. BÍRÓ 2014b, 51.

²¹ Sz. BÍRÓ 2014b, 55.

²² DEÁK 2001, 108–114.

²³ FEDINEC – HALÁSZ – TÓTH 2016, 37.

²⁴ JEKELCSIK 2014, 285.

ukránok ellen, és erre hivatkozva szít fegyveres konfliktust egy szuverén állam területén.

Ukrajnában is az eufórikus hangvétel volt az uralkodó a függetlenség elnyerését követően, azonban már eleve bele volt kódolva a rendszerbe annak kudarca, hiszen az egykori szovjet pártelit, színváltozását követően továbbra is kézben tartotta az irányítást. A „*tegnap embereivel*” pedig igen nehezen lehetett volna felépíteni egy nyugatos, európai holnapot.²⁵ A díszleteket lecserélték, tekintetüket kelet felől nyugatra fordították, az a bizonyos hajó azonban, amivel most az EK felé igyekeztek, ugyanolyan maradt, mint azelőtt volt, csupán a sarlót és a kalapácsot verték le róla és helyezték fel rá a hármasszigonyt.²⁶ A kezdeti időszakban végre nem hajtott reformokat azonban később sem sikerült átvinni, ami hatalmas szűklátókörűségről tesz tanúbizonyságot. Az elit nem vált képessé arra, hogy a rivalizálást félretéve az ország modernizációjára fordítsa erejét. Az Oroszországnál használt elvesztegetett évtized kifejezés itt is aktuális, sőt, többes számba is rakhatjuk, így ugyanis még életszerűbben írja le a valóságot.

A függetlenség elnyerésekor meg kellett alkotni a külpolitikai, és biztonságpolitikai irányokat is, melyek nem szakítottak egyértelműen Oroszországgal (ez nehezen is ment volna egyik napról a másikra, és nem is volt minden szempontból indokolt), de többnyire a nyugati orientáció jelenik meg ezekben. Kimondták, hogy az ország semleges, tehát egyetlen katonai tömbhöz sem tartozik, viszont a NATO-val bizonyos szintű együttműködés szükséges. Atomfegyvereit le kívánta szerelni, s megtiltotta külföldi csapatok tartózkodását az ország területén (ez sértette az orosz felet a Krím-félszigeten lévő flotta miatt). A külpolitikában kétoldalú kapcsolatok ápolására törekedtek bizonyos államokkal (ebben fontos partner lenne Oroszország is), regionális együttműködésben is érdekeltek voltak, valamint az ENSZ munkájában is részt kívántak venni.²⁷ A Független Államok Közösségére pedig a „*civilizált válás eszközeként*” tekintettek.²⁸ Pont az ukrán ellenállás volt a gátja annak, ami végül megakasztotta azt, az oroszok által kezdeményezett folyamatot, amely a FÁK-ot kvázi államok feletti szervezetté akarta tenni (3. kép).²⁹

²⁵ JEKELCSIK 2014, 239.

²⁶ JEKELCSIK 2014, 241.

²⁷ PÓTI 2002, 308.

²⁸ PÓTI 2008, 18.

²⁹ JEKELCSIK 2014, 241–242.

3. kép: Ukrajna hezitálása. Merre tartunk? Putyin a háttérben a gázcsapok elzárásával próbál nyomást gyakorolni.

Az ambiciózus terveket nemsokára valóban korrigálni kellett, amint elszállt az oroszokat is jellemző nyugati romantika időszaka. Itt sem teljesültek a nyugattal szemben támasztott kijeji elvárások és remények.³⁰ Ezt jelezte az 1994-es elnökválasztás is, ahol a függetlenséget jobban hangsúlyozó Kravcsuk lemaradt a mérsékelt oroszbarát Kucs mával szemben. A módosított politikát volt célzott fémjelezni az ún. ukrán híd szerep elgondolás, mely szerint Ukrajna Európát és Euráziát hídként összekötő önálló geopolitikai entitás. Ez azzal számolt, hogy egyik fél felé sem kell túlságosan elköteleződni. Természetesen itt is képviselve volt két főbb irányvonal, amely Moszkvában is: az európai és az eurázsiai (orosz) orientáció.³¹

Az elnökválasztást ugyan a mérsékelt orosz irányzat képviselője nyerte, 1995–1996-ban mégis egy újabb fordultnak lehetünk szemtanúi (a Kreml is ebben az időszakban lépett újra az európai útra). A politikai vezetés intenzív kapcsolatokat kezdett ápolni a nyugati hatalmakkal, teljes jogú tagként akartak csatlakozni az Európai Unióhoz, ráadásul a katonai tömbönkívüliséget is relativizálták, és a NATO felé közeledtek.³²

³⁰ JEKELCSIK 2014, 244.

³¹ PÓTI 2002, 308–309.

³² PÓTI 2002, 310–312.

A hídszerepet felváltó nyugati tapogatózás sem tartott túl sokáig, 2000-ben ugyanis ezt az irányvonalat is korrigálták. Ahogy Oroszországban, úgy Ukrajnában is megjelent a kiábrándulás és a csalódottság érzete a nyugattal szemben, nem hozta el ugyanis ez a politika a remélt felvirágzást. Látható eredmények hiányában pedig módosítani kívántak az irányvonalon. Kucsma elnök így nyilatkozott erről: „Ukrajna csalódott amiatt, hogy a Nyugat nem érez felelősséget az ország Európába való integrálásáért... Ukrajna szorosabb kapcsolatok kialakítására kényszerül Oroszországgal”.³³ Amint látjuk, valamilyen szinten a kényszer szülte, hogy a két ország között markánsabb együttműködés jöjjön létre. Ukrajna rá lett utalva Oroszországra, szüksége volt ugyanis valakire, aki támogatja. Mivel Európa „leszerepelt” Kijev szemében, valós alternatíva csak egy maradt.

Két év telt el csupán, amikor Kucsma elnök újra a nyugati hatalmak kezéért kereste, és célként jelölte meg az EU, valamint a NATO-tagságot. 2004-ben egy újabb elnöki módosító következtében kikerült a katonai doktrínából az a kitétel, mely szerint Ukrajna célja NATO és EU taggá válni. Amíg tehát Oroszország 1998 után nagyjából megállapodott, addig Ukrajna hezitálása és irányváltása gyakorlatilag követhetetlen volt. Ez a kiszámíthatatlan politizálás elvezetett odáig, hogy Brüsszel sem vette már komolyan Kijevet.

A módosító után ismét fordulat látszott bekövetkezni, mivel a narancsos forradalom révén nyugatbarát erők kerültek hatalomra. Az új irányt azonban az idő rövidsége és belső ellentmondások miatt nem lehetett keresztülvinni. Nem tett jót Ukrajna megítélésének az sem, hogy sokszor teljesen más véleményen volt az elnök, mint a miniszterelnök, és előfordult, hogy a védelmi miniszter is szembehelyezkedett felettese irányvonalával. 2007-ben a narancsos erőket képviselő Juscenko-Timosenko páros rivalizálása ismét helyzetbe hozta Janukovicsot, aki mérsékelt nyugatbarát, de fontosabb, hogy halogató politikát képviselt, 2010-ben pedig Juscenkót váltotta az elnöki székben. Az újabb keleti fordulat 2013-ban végül az ismert ukrajnai polgárháborúhoz vezetett, amelybe ő maga is belebukott.³⁴ A döntéshozók helyett végül a nép kényszerítette ki az újabb nyugati orientációt.

A terjedelmi korlátok miatt nem térhetek ki ezeknek az irányváltásoknak a részleteire, azok ugyanis egy hasonló hosszúságú tanulmányt is megtölthetnének. Ugyanúgy léteztek Ukrajnában is érdekcsoportok, különböző lobbik, és a már említett reformok meghozatala helyett az egyes oligarcha-klikkek inkább egymással rivalizáltak. Nem tudtak közös nevezőre jutni, ez pedig odáig vezetett, hogy Kijev folyamatosan egy helyben vergődött, miközben Moszkva egyre erősebbé vált, és ki is használta szomszédja gyengeségét, hogy érdekeit érvényesítse a régióban. 1991-ben is bizonyára egy sikertörténetet próbáltak megalkotni, azonban gyakorlatilag az alkotás folyamatába sem tudtak eljutni, mert minduntalan kidobták a különböző terveket, mielőtt valóban lehetett

³³ PÓTI 2008, 21–22.

³⁴ PÓTI 2008, 22–23.

volna azokból valami. Ukrajna számára tehát e két évtized káosz és kudarc volt, ami nem változott a Janukovics-érában sem, sőt, elvezetett az állam szuverenitásának és területi integritásának részleges elvesztéséhez.

Egy ambivalens viszony krónikája – Az orosz-ukrán bilaterális kapcsolatok alakulása a krími annexióig

A függetlenné váló Ukrajna korántsem volt homogén nemzetállamnak mondható, a lakosság mintegy ötödét tették ki az etnikai oroszok, akiken kívül igen sok ukrán is inkább szólalt meg orosz nyelven, mint ukránul. A politikai vezetésnek az volt a célja, hogy egységes nemzetállamot teremtsen, amely óhatatlanul is összeütközésekhez vezetett Oroszországgal. Sokáig volt kérdéses a szovjet örökség megosztása is: a hitelkihelyezések, az adósságok, a Krím-félsziget hovatarozása, Szevasztopol státusa, valamint a Fekete-tengeri flotta megosztása. Ezek a vitás kérdések igen nagy szakadékokat nyitottak az egykori két tagköztársaság között, főleg az első években, amikor mindketten nyugat felé fordították tekintetüket.³⁵

Ukrajna számára létkérdés volt, hogy biztosítsa határait, melyet bizonyos körök mind Oroszországban, mind Romániában megkérdőjeleztek. Orosz részről többször is elhangzottak olyan gondolatok, hogy az ukrán függetlenség természetellenes, átmeneti, Moszkvának kényelmetlen mind az oroszajkú lakosság, mind a „készen kapott” határok miatt (4. kép).³⁶

Érdekes, hogy a viszony akkor indult javulásnak, amikor mind Oroszország, mind Ukrajna felülvizsgálta és korrigálta a feltétlen atlantista külpolitikát. Az ukrán fordulat felértékelte Kijev szemében Moszkvát, ezt bizonyítandó sor is került néhány megállapodásra 1997–1998-ban. Barátsági, együttműködési, gazdasági és partnerségi szerződéseket kötöttek, a vitás kérdéseket pedig alapvetően az ukrán érdekeknek megfelelően, de sikeresen rendezték.³⁷ Krím Ukrajna része maradt, Szevasztopol kikötőjét Moszkvának adták bérbe, hogy továbbra is ott állomásozhasson az orosz flotta. E szerződést 20 évre kötötték, ami 2017-ben járt volna le.³⁸ Az ukrán döntéshozók részéről sokan nem kívánták ezt meghosszabbítani, hogy így csökkentsék a függést a Kremltől, az oroszoknak azonban létérdeke volt, hogy egyetlen meleg tengeri kikötőjüket megtartsák, s ezért visszautasíthatatlan ajánlatokat tettek a kijevi vezetésnek, ami megint csak egyik gyújtószikrája lett az Európa-párti megmozdulásoknak és a rezsimváltásnak.

³⁵ Sz. BÍRÓ 2008b, 10–11.

³⁶ PÓTI 2002, 314–315.

³⁷ Sz. BÍRÓ 2008b, 10–11.

³⁸ PÓTI 2008, 20.

4. kép: „Légy az enyém!” – kéri meg Kelet-Ukrajnát egy szívvel kezében, de kimeresztett karmokkal és fogakkal az orosz medve. A „vagy másé” választás ebben az interpretációban nem tűnik reálisnak.

Be kell látnunk, hogy az ukrán gazdaság, főleg az energiaellátás terén nagymértékben rá van utalva az orosz gazdaságra, utóbbi kapcsán egyenesen függésről beszélhetünk. Ennek hátránya megmutatkozott a gázcsörtékben, amikor Moszkva az energiafegyvert alkalmazva próbálta befolyásolni a kijevi politika irányát. Egy végleges nyugati fordulat ilyen körülmények között elképzelhetetlennek tűnt volna. Moszkva benyújtotta volna a számlát, és kérdéses, hogy az ukrán vezetés hogyan lett volna képes megteremteni az energetikai függetlenségét. A Kreml alkupozícióját növelte ez akkor is, amikor 2010-ben előnyös gázzal vásárolták meg további 25 évre az ukrainai flottatámaszpontok bérleti jogát. Egyértelmű, hogy Kijev a pénzügyi helyzet miatt kénytelen volt elfogadni a feltételeket, ez ugyanis végső soron mindkét fél számára előnyös volt. A kérdés az, hogy Ukrajnának valójában mennyire vált hasznára ez a hosszútávú, kelet felé történő elköteleződés.³⁹

A narancsos erők az ország függetlenségének elvesztését vizionálták, ezzel a NATO-tagság ismét lekerült a napirendről (a szervezeti tagságnak amúgy sem volt túl jelentős társadalmi támogatottsága). A megállapodás az orosz stratégiai érdekeken túl szimbolikus jellegű győzelem is volt Medvegyev számára, hiszen ezzel a Krím-félsziget felett továbbra sem tudta visszaszerezni Kijev a szuverenitását, amelyre 2017-ben került volna sor (5. kép).⁴⁰

Az oroszok mohóságának volt végső soron az is köszönhető, hogy a Moszkva-barát Janukovicst 2014-ben elsodorta a forradalom. A Putyinnal kötött megegyezés ugyan pénzügyileg jól jött volna Kijevnek, ezzel azonban kénytelen volt lemondani az EU-val kötendő társulási egyezményről, melynek hivatalos bejelentését követően megkezdődtek a rendszert végül megbuktató

³⁹ RÁCZ 2010, 62.

⁴⁰ RÁCZ 2010, 63–65.

tüntetéssorozatok.⁴¹ Putyin tehát benyújtotta a számlát az előnyös gázár-megállapodásért és a pénzügyi segítségért cserébe. Ez az ár Oroszországnak természetes volt, Kijevnek viszont már igen drága. A társadalom elveszítette tűrképességét, és különböző érdekcsoportokkal kiegészülve vérükkel fizetve akadályozták meg, hogy Putyin Moszkva irányába terelje vissza az épp Brüsszel felé tartó országot.⁴²

5. kép: Ahogy az oroszok kívánják láttatni a Krím-félsziget ügyét. Az ő interpretációjukban hazatérésről, nem pedig elcsatolásról beszélnek. A „rab” saját magát szabadította ki, Moszkva pedig mentőövet dob.

Miután olyan mértékben eszkalálódtak az ukrajnai harcok, hogy Janukovicsnak távoznia kellett, Moszkvának nem maradt más választása, minthogy – befolyása megőrzésének érdekében – mentse a menthetőt: destabilizálja az országot, és ezzel megakadályozza, vagy legalábbis lelassítsa annak európai integrációját. Kényszerhelyzet volt ugyan, mégis jól jött Moszkvának ez a helyzet, hiszen véglegesen elintézhették a Krím-ügyet, nem mellesleg stabilizálódott Putyin hatalma, és újra növekedésnek indult a népszerűségi indexe. Az megint más kérdés, hogy mennyire éri meg Oroszországnak a nemzetközi elszigetelődés, és az ellene hozott gazdasági szankciók.

⁴¹ TÁLAS 2014, 113.

⁴² Részletesen lásd: TÁLAS 2014, 113–129.

Geopolitikai dimenzió – Washington kihívása, Moszkva válasza

Végül rátérek a konfliktus geopolitikai kontextusára, a Moszkva és Washington közti sok évtizedes kötélhúzás 1991-et követő eseményeire. A vörös medve kikapcsolása után egy időre eltűnt a versengés a nemzetközi porondon. A korai atlantizmus időszakában, Moszkvában feltétlen nyugatbarát politika érvényesült, amely azonban nem találkozott a remélt fogadtatással. Az Egyesült Államok nem tekintett egyenrangú félként a szovjet utódmaradványra, ami idővel sérteni kezdte a Kreml büszkeségét, akinek kvázi a kis testvér szereppel kellett volna beérmie (ahogyan ez most megfigyelhető az orosz-kínai relációban is). Természetes, hogy Moszkva megszokta a nagy testvér szerepet, hosszútávon hogyan is fogadhatta volna el azt, hogy atyáskodjanak felette és érdekeit tiporva egyre hátrébb szorítsák? A kilencvenes és a kétezres évek nyugati részről pont erről szóltak. Az Egyesült Államok olyan kihívásokat fogalmazott meg, amire Moszkvának lépnie kellett, ha továbbra is tényező kívánt maradni. Putyin nem Jelcin volt, a gazdaság nem megfélemlődött, hanem megduplázódott, nem hitelt vettek fel, hanem hiteleztek. A kétezres évek hatalmas változásokat hozott Oroszország életében, ami kellő munícióval látta el a Kremlt, hogy a csendes hallgatás, a tudomásulvétel, a visszahúzódság, valamint a status quo őrzése helyett ők lépjenek és válaszoljanak a nyugati kihívásokra.

Melyek is voltak ezek az akciók? A kezdeti remények után több olyan esemény is történt, ami a két fél kapcsolatában a bizalmatlanságot erősítette fel. Ilyen volt a NATO boszniai beavatkozása (1995), Szerbia bombázása (1999), az iraki „hódító háború” (2003), a színes forradalmak (2003, 2004, 2005), a balti államok NATO-tagsága (2004). Moszkva ezek mögött mind a NATO keleti terjeszkedését és az orosz földek bekerítését látta. Érdekes azonban, hogy a két fél a terrorizmus elleni harcban egymásra talált, és 2001–2003 között bizalom- és reményekkel teli kapcsolat alakult ki közöttük. Tartott ez az USA iraki beavatkozásáig, valamint a grúz rózsás, az ukrán narancsos és a kirgiz tulipános forradalmakig, melyek mögött az amerikai demokráciaexportot látta Putyin. A viszony ezzel ismét elhidegült, a szembenállásnak pedig paradox módon, pont az iraki intervenció adta meg az erőforrásait, az olajárak ugyanis meredeken emelkedni kezdtek, ami megalapozta az orosz gazdaság megerősödését, a valutatartalékok feltöltését. A kilencvenes években a gazdaság állapota miatt semmilyen erőt nem volt képes felmutatni Moszkva, amivel érdekeit képes lett volna megvédeni, a 2003-at követő fellendülés azonban kellő bátorsággal és önbizalommal látta el Putyint, ezzel pedig érdekérvényesítő képessége jelentősen megnövekedett.⁴³

Az erő demonstrálásának első nagy próbája a 2008-as orosz-grúz hatnapos háború volt, amely Moszkva befolyásának növekedésével, érdekeiknek megfelelően zárult. Ezzel igen távoli perspektívába került a grúz (a megoldatlan dél-ozsét és abház probléma), és az ukrán (bizonytalan a nyugati orientáció,

⁴³ Sz. BÍRÓ 2008c, 13–14.

politikai instabilitás) NATO-tagság kérdése, melyben a megerősödött Moszkva hajthatatlannak bizonyult (6. kép). A Bush-kormányzat mindent megtett ezen országok felvételéért, de több nyugati hatalom is féltette oroszországi pozíciót, a gazdasági és politikai kapcsolatait, ezért ők sem támogatták a gyors bővítést.

6. kép: Az Egyesült Államok külpolitikáját ábrázolja orosz szemszögből az alábbi kép. Ukrajnához is bekopogtatnak, itt azonban útjukat állja az orosz medve.

Ezt tekinthetjük gyakorlatilag a Putyin-éra első két jelentős sikerének, az ezredforduló előtti és utáni washingtoni kihívásokra ezzel meg is született az orosz válasz. A színes forradalmak átgűrűző hatásaitól is tartottak a Kremlben, egyformán tartották geopolitikai offenzívának és demokráciatelepítésnek az eseményeket. Erre született meg egyfajta válaszként a *szuverén demokrácia* (2005) fogalma. Az orosz válaszokra természetesen nem maradhattak el a nyugati válaszok/próbálkozások sem: ilyen volt a Nabucco-projekt, amely az energiafegyver ellen készült, most pedig a gazdasági és politikai szankciók, melyek a kelet-ukrán válságra igyekeznek reagálni.

Moszkva célja egyértelmű: biztosítani befolyását és pozícióját a közel külföldi térségben, mindeközben egyre inkább megjelenik az a szándék, hogy fontos világpolitikai tényezőnek ismertessék el magukat.⁴⁴

Az energetika mégsem egy kiszámítható és biztos pont, mivel nagyon erősen ki van téve a rendszer az olaj- és gázárak változásának. Ami a gazdaságot megteremtette, könnyen a végét is jelentheti a „kegyelmi állapotnak”. Az orosz gazdaság hiába nőtt, közben nem modernizálódott, és továbbra sem diverzifikált a külkereskedelmi kosár. A világpiacon árak egyértelműen gátat szabnak a nagyhatalmi ambícióknak. A palaforradalom szintén arra készíti az államot, hogy próbálkozzanak valamiféle modernizációval. Az energiahordozókra

⁴⁴ VARGA 2009, 5–6.

alapozott gazdasági rendszer ugyanis nemhogy rövidtávon, de hosszútávon is kihívásokkal nézhet szembe.

A putyini rendszer pedig pontosan a gazdasági sikereken alapul, ennek lanygulása kétes következményekkel járhat. Talán pont ennek az átmeneti elvesztése is közrejátszott abban, hogy Moszkva ismét a hadszíntéren próbálja megvívni harcát Ukrajnában? Ez ennél egy jóval összetettebb történet, egy kisebb szeletet és magyarázatot azonban ebben az opcióban is megtalálhatunk. Ilyen értelemben egy ismét gyengülő hatalom kétségbeesett válaszáds próbálkozásáról is beszélhetünk az ukrán konfliktust illetően. Jelenleg itt feszül közvetlenül egymásnak a két világ, az Egyesült Államok, a NATO és az EU, valamint Oroszország.

Putyin nem engedheti el Ukrajna kezét, a 2014-es rezsímváltás után valós eshetőségnek tűnt, hogy elveszíti befolyását Moszkva ebben a posztsovjjet utódállamban is, amit nem engedhetett meg magának. Ukrajna része a pufferzónának, annak a biztonsági övezetnek, ahova nem ereszthetik be a nyugati hatalmakat, ez ugyanis teljesen szembe menne az orosz érdekekkel, és sárral tiporná annak biztonságpolitikai célkitűzéseit.

Amikor valós fenyegetést jelentett ez a forgatókönyv, a Kreml lépett: anektálta a Krímet (ezzel a belpolitikai problémákról is el kívánta terelni a figyelmet), és hathatósan közreműködött a kelet-ukrán szeparatizmus kirobbanásában, amely gyakorlatilag mára ugyanolyan befagyasztott konfliktussá vált, mint a Dnyeszter-mellék, Dél-Oszétia, Abházia és Hegyi-Karabah. Oroszország az ilyen konfliktusok fenntartásával és támogatásával képes sakkban tartani az adott államokat és valamilyen szintű befolyást gyakorolni rájuk.

Hozzá kell tennünk mindezekhez azt is, hogy az ukrainai konfliktus igen mélyen benne volt már a társadalomban, a Janukovics-Putyin megállapodás 2013 végén „csak” gyűjtőszikra volt, aminek hatására kipattant minden, ami 23 év alatt érlelődött. A konfliktus ugyanis az egyes oligarcha-klánok küzdelme is volt egyben, melyek kihasználták az állam gyenge érdekérvényesítő-képességét, hogy saját céljaiknak megfelelően alakítsák a politikát. Ebben ugyanúgy részt vettek a narancsos erők is, mint a Janukovicsot támogató oligarchacsoportok. Emellett regionális (kelet-nyugat) szembenállásról is beszélhetünk.

Ukrajnának nem sikerült negyedszázad alatt megvalósítania önmagát, az EU által hiányolt reformok meghozatalára sem került sor, rövid és erőtlen nekibuzdulásokról számolhatunk be, melyek hamar gellert kaptak a sajátos belpolitikai felállás miatt. Putyin csak szorosabbra akarta fűzni a szálakat, amit nem várt ellenállás követett. A rezsí megdöntésére senki sem számított, Moszkva lépéskényszerbe került, nem hagyhatta elveszi Ukrajnát (7. kép). Bármennyire is igazságtalannak tűnik egyesek szemében az, amit a Kreml csinál, Putyin nem tűrhet, hogy a geopolitikai sakkjátszmában egy újabb tisztet veszítsen el.

7. kép: „A cár egyedül vacsorázik”. Putyinnak felkínálják a Krímet, melyet előételként el is fogad. Vajon mi lesz majd a főétel és a desszert?

Mi várható a jövőben? Rendezhető-e békés úton az orosz-ukrán konfliktus? Egy erős nagyhatalom magabiztos támadása, vagy egy gyengülő, súlyát veszítő, fokozatosan visszaszoruló, és ezt felismerő középhatalom kétségbeesett próbálkozása volt-e az ukrainai beavatkozás? Mik az Oroszországi Föderáció jövőbeni tervei? Létezik-e még a messianisztikus küldetéstudat, és képes-e az egyre apadó erőforrásokra építve újra nagyhatalommá tenni az orosz hazát Putyin? Mennyiben van jelen ez az ambíció és mik a korlátai ennek a tervnek? Újjászületik-e az Orosz Birodalom és helyet szorít magának a nap alatt, vagy ő lesz Európa új beteg embere? E kérdések megválaszolása még a jövő zenéje.

Irodalom

DEÁK 2001 = Deák András: A birodalom után: civilizációs dilemmák a kilencvenes évek orosz külpolitikájában. In: Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. Budapest 2003, 91–122.

FEDINEC – HALÁSZ – TÓTH 2016 = Fedinec Csilla – Halász István – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest 2016.

GALICZA 2014 = Galicza György: A háború motívuma az orosz geopolitikai gondolkodásban. In: Máté Zsolt (szerk.): *Háborúk és békekötések a 18–20. századi orosz és szovjet történelemben*. Pécs 2014, 23–47.

- JEKELCSIK 2014 = Jekelcsik, Szerhij: *Ukrajna története. Egy modern nemzet születése*. Budapest 2014.
- KRAUSZ 2008 = Krausz Tamás: *A Szovjetunió története. 1914–1991*. Budapest 2008.
- LAQUEUR 2015 = Laqueur, Walter: *Putyinizmus. Oroszország és jövője a Nyugattal*. Budapest 2015.
- PÓTI 2002 = Póti László: Ukrajna: a nemzetalkotó állam. In: Kiss J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. Budapest 2003, 297–320.
- PÓTI 2008 = Póti László: A negációs stratégiától az „Ukrajna-fáradtságig”. A ukrán biztonságpolitika evolúciója (1990–2008). *Nemzet és Biztonság* 2008/6 (2008) 17–26.
- RÁCZ 2010 = Rác András: A Fekete-tengeri Flottáról szóló orosz-ukrán megállapodás margójára. *Nemzet és Biztonság* 2010/5 (2010) 59–65.
- SZ. BÍRÓ 2008a = Sz. Bíró Zoltán: A Független Államok Közössége, 1991–2008. *História* 2008/3 (2008) 2–8.
- SZ. BÍRÓ 2008b = Sz. Bíró Zoltán: Ukrajna és Oroszország. Egy kapcsolat története, 1991–2008. *História* 2008/3 (2008) 9–11.
- SZ. BÍRÓ 2008c = Sz. Bíró Zoltán: Az orosz-amerikai viszony alakulásáról. *Nemzet és Biztonság* 2008/2 (2008) 13–18.
- SZ. BÍRÓ 2014a = Sz. Bíró Zoltán: Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (I.) *Nemzet és Biztonság* 2014/3 (2014) 41–54.
- SZ. BÍRÓ 2014b = Sz. Bíró Zoltán: Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (II.) *Nemzet és Biztonság* 2014/4 (2014) 37–55.
- TÁLAS 2014 = Tálas Péter: A jelenlegi ukrán válságról. *Nemzet és Biztonság* 2014/1 (2014) 113–129.
- VARGA 2009 = Varga Gergely: Az ukrán és a grúz NATO-tagság kérdése és a magyar érdekek. *Nemzet és Biztonság* 2009/1 (2009) 3–10.

Képek forrása

1. **kép:** <https://hu.pinterest.com/pin/149392912613692281/>
(Letöltés: 2018.03.14.)
2. **kép:** <https://russianuniverse.org/2014/07/29/iron-curtain-dress-russias-letter-to-the-west/vladimir-lenin-boris-yeltsin-caricature/> (Letöltés: 2018.03.14.)
3. **kép:** <https://www.garybarker.co.uk/putin-eu-ukraine-political-cartoon.html>
(Letöltés: 2018.03.29.)
4. **kép:** <https://en.reseauinternational.net/msm-and-the-bear/>
(Letöltés: 2018.03.27.)
5. **kép:** https://www.toonpool.com/cartoons/Crimea%20and%20Ukraine_219934 (Letöltés: 2018.03.14.)
6. **kép:** <https://syrianfreepress.wordpress.com/2015/02/06/report-42009/>
(Letöltés: 2018.01.12.)
7. **kép:** <http://articles.latimes.com/2014/mar/04/nation/la-na-tt-putins-crimea-grab-20140303> (Letöltés: 2018.03.27.)

Russia's place in the sun

The examination of the three levels of the geopolitical chess game for Ukraine

RENÁTÓ MANUEL MOGYORÓSI

After the fall of the Soviet Union a new Chapter has opened in the history of Russia. What possibilities did the foreign policy of said country have? Which direction did Ukraine take after becoming independent? What characterised the Moscow-Kiev relationship? Why was it important for the corrected Russian foreign policy to block the expansion of NATO and the European Union in Eastern-Europe? What were their possibilities and why did they decide to intervene and annex Crimea? How did the foreign policy of the USA after 1991 influence the Russian mentality? This study examines the Eastern Ukrainian crisis which escalated in 2014 on three levels. It talks about the Ukrainian and Russian internal affairs, the main reasons for correction and shifts of directions, and the relations between the two countries. We also need to research why the escalation of the conflict was inevitable. We need to take a look at a third dimension here, which is geopolitical dimensions. Examining the Russian reactions to the American challenges after the fall of the bipolar system and exploring alternatives.

Nemekkel kapcsolatos szerepelvárások tükröződése szabad mesélési helyzetben

KELEMEN DÁVID

Bevezetés

A fejlődépszichológia egyik alapvető kérdése a *nature or nurture*, vagyis az öröklés vagy a környezet problémája:¹ a gyermekek fejlődését elsősorban a genetika, a veleszületett tulajdonságok befolyásolják inkább, vagy pedig a környezeti hatások. A mai modern lélektan kerüli ezt a merev elkülönítést. Hinde amellet érvel, hogy – mivel az élőlény és a környezete nem választható szét egymástól – az egyed fejlődését nem fogja megmagyarázni önmagában egyik szempont sem, hanem az öröklött tulajdonságok és a környezet interakciója lesz a döntő tényező.²

A gyermek a világ megismerését egy kompetens társ, elsősorban a szülei segítségével ismeri meg.³ A szociális referencia azt jelenti, hogy a gyermek a gondozóval való interakció során annak jelzései alapján dönt a saját érzéseiről, viselkedéséről.⁴ Ebből pedig az következik, hogy a világ megismerése során a szülő beállítódása hatással lesz a gyermek beállítódására – nem csak a világot ismeri meg a gyermek, hanem azt a módot is, ahogy viszonyulni kell a benne lévő dolgokhoz.

A férfiak és a nők sok tulajdonságukban jelentősen eltérnek egymástól,⁵ és ezek az észlelhető különbségek egyaránt fakadhatnak genetikai és nevelési, kulturális forrásból.⁶ A megszületett gyermek neme a legfontosabb kategória a szülőknek.⁷ A baba nemének ismeretében a szülők már nem „gyermeket” látnak, hanem kisfiút vagy kislányt. Szilágyi amellet érvel, hogy a szülőben igen korán (tudatosan vagy tudattalanul) kialakul egy beállítódás a gyermeke nemével kapcsolatban – ezt követően pedig szükségszerűen ez a beállítódás megnyilvánul a szülő viselkedésében, és ezáltal hat a gyermekekre.⁸ Ez pedig azt jelenti, hogy a szülő a gyermekével folytatott interakciók során – akarva vagy akaratlanul – a gyermekét a nemének megfelelő viselkedésre igyekszik tanítani.

¹ COLE – COLE 1997.

² HINDE 1987.

³ VYGOTSKY 1978.

⁴ COLE – COLE 1997.

⁵ BRIZENDINE 2010a; BRIZENDINE, 2010b.

⁶ BERECSKEI 2008; BEST – WILLIAMS 2006.

⁷ SZILÁGYI 1976.

⁸ SZILÁGYI 1976.

A nemek közti biológiai különbségek

A fiúk és a lányok biológiai értelemben nem csak egy kromoszómájukban térnek el egymástól. Már a magzati kor nyolcadik hetében sokkal több tesztoszteron hormon figyelhető meg a fiú magzat szervezetében.⁹ Ez a hormonális különbség az agyi hálózatokra is kihat, gátolja a kommunikációs központ fejlődését, és segíti a szexualitásért, illetve az agresszióért felelős agyi területek fejlődését – ebből fakadhat az is, hogy a férfiak közel hússzor agresszívebbek a nőknél.¹⁰

A nemek közti különbségek már közvetlenül a születést követően megfigyelhetők: Eaton és Enns munkája alapján az újszülött fiúk testesebbek, és magasabb az aktivitásszintjük.¹¹ Rosenberg és Sutton-Smith pedig kimutatta, hogy a fiú csecsemőknek magasabb a fájdalomküszöbük, fejlettebb az izomzatuk és az alapmetabolizmusuk is magasabb a lányokéhoz képest.¹² Már néhány napos korban kimutatható, hogy a lányokat az arcok, a fiúkat pedig a mozgó tárgyak figyelése köti le jobban,¹³ négy hónaposan pedig a lányok már jobb arcmemóriával rendelkeznek, mint fiú társaik.¹⁴

Kulturális különbségek

Természetesen a nemi különbségek magyarázatát nem tudja a biológia teljes mértékig megadni. A fejlődésre messzemenően hat az a kultúra, amelybe születik a gyermek. Bár – mint fentebb láthattuk – a gyermekek már születésüktől kezdve eltérnek egymástól, 3–4 éves korig a felnőttek nem tudják megkülönböztetni külsőre a fiúkat és a lányokat – erre csak a hajviselet és az öltözködés ad nekik támpontot.¹⁵ Ezért a fiúk és a lányok különböző bánásmódját valószínűbb, hogy a szülők elvárásai okozzák, mint a kisbabák valódi nemi eltérései. Rubin, Provezano és Lurija azonos hosszú, súlyú és Apgar-pontszámú újszülöttek jellemzését kérték a szüleiktől.¹⁶ A kontrollált változók ellenére a szülők a lánygyermeküket „kicsinek”, „szépnek”, „csinosnak”, „helyesnek”, az anyára hasonlítóknak, míg a fiúkat „nagyoknak” és az apára hasonlítóknak jellemezték. Ez az eredmény szintén arra utal, hogy a szülők a babát fiúnak vagy lánynak látják, és ennek megfelelően ruházzák fel tulajdonságokkal. Sigel úgy véli, a különböző neműek eltérő kezelése nem csak abból fakad, hogy a szülő úgy véli, hogy a fiúk és a lányok különbözőek, hanem abból is, hogy szerinte a férfiaknak és a nőknek különböző szerepet kell játszaniuk.¹⁷

⁹ BRIZENDINE 2010a.

¹⁰ BRIZENDINE 2010b.

¹¹ EATON – ENNS 1986.

¹² ROSENBERG – SUTTON-SMITH 1972.

¹³ CONNELIAN ET AL. 2000.

¹⁴ BERCZKEI 2008.

¹⁵ SZILÁGYI 1976.

¹⁶ RUBIN – PROVEZANO – LURIJA 1974.

¹⁷ SIGEL 1985.

A patriarchális társadalmakból eredő, de sok helyen még mindig meglévő jelenség, hogy a fiúgyermeknek nagyobb értéket tulajdonítanak, mint a lánynak.¹⁸ Jameson rámutat, hogy 1985-ben Dél-Koreában a fiú-lány születési arány 117:100 volt, és ennek okát abban látja, hogy a gyermek nemét megismerve a szülők hajlamosabbak voltak a lány magzatot elvetetni.¹⁹

Nemi szerepek

A nemi szerepek azon társadalmi szerepek összessége, amiket eltérő gyakorisággal játszanak a férfiak és a nők.²⁰ A gyermekek a nemüknek megfelelő szerepeket tudattalanul, automatikusan sajátítják el környezetüktől.²¹ A nemhez tartozás Szilágyi szerint a személyiség születésének egy fő tényezője, mely a nemnek megfelelő viselkedésre ösztönöz.²² Martin és munkatársai szerint a gyerekek azokra a tárgyakra, viselkedésekre és társadalmi szabályokra figyelnek jobban, amiket a saját nemükhöz asszociálnak, az ellenkező nemhez kapcsoltakat pedig kerülnek.²³ Barry, Bacon és Child 100 társadalmat vizsgálva azt találta, hogy a fiúkat inkább teljesítményre, önállóságra és függetlenségre igyekeznek nevelni, a lányokat pedig gondoskodásra, felelősségre és engedelmisségre.²⁴ A fiú már csecsemőkorban több szabadságot kap a szülőtől, mint a lány.²⁵

Martin és Fabes szerint a biológiaiailag jelen lévő különbségeket felerősítheti a szocializáció.²⁶ Ennek egyik példája lehet a fizikai aktivitás. A fiú csecsemők aktivitásszintje kicsivel nagyobb a lányokénál,²⁷ ez a különbség viszont gyermekkorra felerősödik. Fagot szerint a szülők intenzívebben bátorítják a fiúkat a fizikai aktivitásra, mint a lányokat.²⁸ A szülők korán, már a pár hónapos gyermeküknek is gender-sztereotip játékokat vesznek, jóval azelőtt, hogy a gyerekek ki tudná mutatni ezen preferenciáit.²⁹

Interakció és mesék hatása a személyiségfejlődésre

Vygotsky szerint minden új pszichológiai funkció megjelenése először egy támogató társsal való interakció folyamán jelenik meg, aki segíti a gyermek

¹⁸ SZILÁGYI 1976.

¹⁹ JAMESON 1986.

²⁰ BEST – WILLIAMS 2003.

²¹ BUDA 1991.

²² SZILÁGYI 1976.

²³ MARTIN – RUBLE – SZKRYBALO 2002.

²⁴ BARRY – BACON – CHILD 1957.

²⁵ SZILÁGYI 1976.

²⁶ MARTIN – FABES 2001.

²⁷ EATON – ENNS 1986.

²⁸ FAGOT 1978.

²⁹ LEAPER 2013.

erőfeszítéseit.³⁰ A *legközelebbi fejlődési zóna*³¹ azt a rést kívánja betölteni, ami a gyerek önmagában elvégezni képes cselekvések és a kompetens társsal folytatott interakció során elérni képes cselekedetek között húzódik. Ennek során a felnőtt érzékenyen reagál a gyermek képességeire, és az azon nem sokkal túlmutató segítségével látja csak el.

Ahogy fentebb láttuk, a szülők elvárásaikból kifolyólag (tudatosan vagy tudattalanul) másképp kezelik a fiú és a lány gyermekeket. Ez pedig a legközelebbi fejlődési zóna elméletében azt jelenti, hogy a szülők másképp segítik megkonstruálni a valóságot egy fiú, mint egy lány gyermeknek. A szociális referencia pedig magával vonja azt, hogy a világ megismerése során a gyermek átveszi a szülő beállítódását is. Mesélés során a szociális referencia által a gyermek várhatóan nem csak a történetről kap információt, hanem a szülőnek a történetről alkotott véleményéről is. Ez pedig szükségszerűen növelni fogja a biológia által már eredendően meglévő nemi különbségeket.

DeLoache szerint mikor a szülő és a gyermek közösen dolgoznak fel képeket vagy szövegeket, a szülő olyan nehézségű kérdésekkel segíti a gyermeket, amik illenek annak kompetenciájához.³² Ez az eredmény beleillik a fent leírt legközelebbi fejlődési zóna elméletébe.

A kutatás célja és a kérdőív bemutatása

Ahogy fentebb ismertettem, több kutatás foglalkozott a nemek veleszületett különbségeivel és a kultúra hatásával a nemi eltérésekre, valamint, hogy a gondozó szülői szerepei egyértelműen hatnak a gyermek nemi fejlődésére. A mesélés is egy interakció a gyermek és a szülő között DeLoache alapján.³³ Vizsgálatomban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a gyermekeknek történő szabad mesélés során milyen mértékben jelenik meg a szülő részéről a saját, a társadalmi nem szerepelvárások kivetítése és megfogalmazása, és hogy ez milyen kapcsolatban áll azzal, hogy maga a szülő milyen mértékben azonosult a társadalom által elvárt nemi szerepekkel. A szabad meséléshez szükséges szabad ingeranyagot hét, gyermekeknek készült mesés állatrajz, illetve a Heider és Simmel által alkalmazott videó szolgáltatva, melyeket később részletesen bemutatunk.³⁴

Mivel a nevelés mindig egy interakció a szülő és a gyermek között, és mivel a gyermekek biológiai neme már születésüktől fogva adott, az eltérő nevelés a szülő válasza is lehet az eltérő tulajdonságokkal rendelkező gyermekekre. Így ahhoz, hogy csak a gondozó elvárásaiból fakadó nevelési eltéréseket mérhessük, valamilyen formában mindenképp kontrollálni szeretnénk volna az egyik meghatározó lényegi eltérést, a gyermek nemét, mint változót. Vizsgálatunkban

³⁰ VYGOTSKY 1934/1987.

³¹ VYGOTSKY 1978.

³² DELOACHE 1984.

³³ DELOACHE 1984.

³⁴ HEIDER – SIMMEL 1944.

ezt egy játék baba formájában oldottuk meg, mely a nem elfogadott társadalmi jelzéseként kék vagy rózsaszín ruházatot kapott.

Azt a kérdést, hogy a szülők nemi szerepeivel történő azonosulás befolyásolja-e a mesék attribútumait szabad mesélési helyzetben, Bem³⁵ BSRI³⁶ kérdőívével vizsgáltuk. Ez a kérdőív azt igyekszik feltárni, hogy az egyén mennyire illesztette személyiségébe a biológiai neméhez fűződő elvárásokat. Bem a nőiességet és a férfiaságot két független dimenzióknak tekinti, így a 60 tételes kérdőívében 20 tulajdonság kérdez férfiasnak ítélt tulajdonságokra, és 20 nőiesnek ítéltre. Emellett 20 tétel igyekszik a szociális kíváncsiság mértékét kimutatni. Minden tulajdonság esetén egy hétfokú Likert-skálán kell megjelölnie a vizsgálatban résztvevőknek, mennyire tartja azt magára jellemzőnek.

Hipotézisek megfogalmazása

Kutatásunkhoz az alábbi hipotéziseket állítottuk fel:

- Rubin, Provezano és Lurija kutatásai³⁷ és Szilágyi alapján³⁸ azt feltételezzük, hogy a fiúnak öltöztetett babáknak történő mesélés során a vizsgálatban résztvevők kevesebb érzelmet neveznek meg, kevesebb részletet emelnek ki, azaz kevesebb színt és jelzőt használnak a mesélők, és több, akár közös cselekvést neveznek meg, emelnek ki.
- A szabad helyzetben történő mesélés során a vizsgálatban résztvevők a saját gender-preferenciáikat jelenítik meg, így a férfiak és a nők eltérően fognak mesélni a gyermeknek.

Módszer

Az adatfelvételt megelőző munkálatok

A kísérlet során felhasznált képeket a Tóparti Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola művészeti tagozatos tanulói készítették el. Feladatuk az volt, hogy olyan gyermekeknek készüljön, emberi cselekvéseket végző állatokat ábrázoló képeket rajzoljanak, amelyeken a társadalom által a biológiai nem jelzése szempontjából semleges szereplők, tárgyak és színek jelennek meg. A szereplők nemére csak az általuk végzett cselekvésnek tulajdonított társadalmi nemi szerep-illeszkedés utal (pl. focizás, sütés stb.) Az elkészült munkákból kiválasztottuk azt a hetet, amely a célnak leginkább megfelelt. A képek három kategóriába sorolhatók: tradicionális gender szerepelvárások szerint inkább fiús cselekvést bemutató (jégbokizó maci, focizó maci és süni), lányos cselekvést bemutató (sütögető cica, babázó pandák), illetve gender semlegesebb cselekvést bemutató (bevásárló süni, homokozás, bicikliző mókus). Ezen kívül a Heider és

³⁵ BEM 1974.

³⁶ Bem *Sex Role Inventory*, vagyis „Nemi Szerep Teszt”.

³⁷ RUBIN – PROVEZANO – LURIA 1974.

³⁸ SZILÁGYI 1976.

Simmel által használt,³⁹ mára klasszikussá vált videót is az ingeranyagok közé tettük.⁴⁰ Ez a videó egyrészt lehetőséget ad a szabad asszociációra, másrészt pedig egy konfliktusos, agresszív helyzetet jelenít meg, ami lehetőséget ad annak a vizsgálatára, hogy a vizsgálatban résztvevő miként kommunikál erről a szituációról a fiú vagy lány „gyermeknek”. A vizsgálatához használt játék baba 50 centiméter magas.

Vizsgálatban résztvevő személyek

A kísérlet során törekedünk arra, hogy ugyanannyi nő és férfi, ugyanannyi gyermekkel rendelkező és nem rendelkező, valamint ugyanannyi fiú, illetve lány játék babát kapó személy vegyen részt a kutatásban. A vizsgálatban résztvevőket hólabda módszerrel kerestük meg. Elsősorban ismerősök köréből hívtam személyeket a vizsgálatban történő részvételre, majd a vizsgálat végén megkértem őket, hogy ha ismernek olyan személyt, aki szívesen részt venne a kutatásban, adják meg az elérhetőségét. A vizsgálatban való részvétel feltétele volt a betöltött 18. életév, valamint felső életkori határnak azt tűztük ki, hogy a résztvevő még ne legyen nagyszülő.

A vizsgálat bemutatása

Az adatfelvétel az ELTE PPK Izabella utcai épületének oktatói szobájában történt a zavartalanság és a négy szemközti helyzet biztosításával. A vizsgálat megkezdése előtt sorsolás útján döntöttem el, hogy fiú vagy lány babát fog a résztvevő kapni.

A kísérlet a tájékoztató és a beleegyező nyilatkozat kitöltését követően a játék babával való találkozással kezdődött. Elmondtam, hogy a következő 20–30 percben azt fogjuk játszani, hogy ez az ő gyermeke, vegye kézbe, adjon neki egy nevet. Ez lehetőséget adott arra, hogy kiderüljön, a manipuláció sikeres volt-e (minden esetben az volt).

Ezt követően a számítógép elé ült a résztvevő a babával és elmondtam neki, hogy gyermekeknek készült rajzokat fog látni. Igyekezzen minél részletesebben elmesélni a gyermeknek, hogy mi történik a képeken. Tudattam, hogy 7 kép lesz, ezt követően pedig egy másfél perces videó. Időbeli megkötés nem volt, ha kérdezte valaki, mennyit kell mesélni egy képről, azt mondtam, amennyit gondol. A videóhoz azt az instrukciót adtam, hogy először nézze végig, majd egy másik dián mikor újra megjelenik a videó, nézze meg újra, ekkor viszont a videóval szinkronban, folyamatosan mesélje a babának, mi történik. Az első képről való mesélést megelőzően kezdődött a hangfelvétel.

Miután másodszor is a videó végére ért, leállítottam a hangfelvételt, majd a résztvevőt megkértem, hogy töltsön ki egy kérdőívet. Ebben először néhány személyes adatra kellett válaszolnia (életkor, iskolai végzettség stb.), ezt

³⁹ HEIDER – SIMMEL 1944.

⁴⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=VTNmLt7QX8E> (Letöltés: 2016.05.04.)

követően pedig a BSRI kérdőívet kellett kitöltenie. Végül a vizsgálattal kapcsolatos érzéseiről adhatott választ (mennyire érezte jól magát), és választania kellett egy kedvenc szint a játék babának.

A vizsgálat befejezésekor még beszélgettem a résztvevőkkel, hogy kérdéseiket megválaszoljam, esetleges kellemetlen élményeiket feloldjam. Megkérdeztem, hogy érezték magukat, valamint, hogy szerintük mit vizsgálhattam. Jelezttem feléjük, hogy valamit manipuláltam, és megkérdeztem, szerintük mi volt az. Végül megmutattam a másik színű babanadrágot, ezzel lerántva a leplet arról, hogy a kisbaba nemét változtattam vizsgálatról vizsgálatra. Ezután még igény esetén beszélgettünk pár percre, majd a kísérlet véget ért.

Az adatfelvételt követő munkálatok

Miután a vizsgálatra jelentkezők többségével sikerült felvenni az adatokat, Ginter Tamás vállalta a hanganyagok kódolásra kész állapotra formálását. Ez azt jelentette, hogy a hanganyagokat szétvágtam a képek, illetve a videó mentén. Emellett kivágtam a hanganyagokban esetleg előforduló egyértelmű utalásokat a baba nemére (pl. „*Te lány vagy, igaz?*”), és a baba nevét, ha a résztvevő az adott hanganyagban megszólította.

A hanganyagokat öt pszichológus hallgató vállalta, hogy lekódolja a korábban kialakított szempontok alapján, amelyeket a 1–3. táblázat foglal össze. Minden kódoló minden hanganyagot meghallgatott, és minden kategóriában lekódolt.⁴¹ A kategóriák közt voltak olyanok, amelyeket minden képnél (és a videónál) külön-külön kellett értékelni (globális kategóriák), valamint olyanok, amelyek egy-egy képhez (illetve a videóhoz) tartoztak csupán (lokális kategóriák). Emellett a kódolók értékelték azt is, hogy a résztvevők által a babához asszociált kedvenc szín milyen: inkább fiús vagy inkább lányos. Ezt követően a kategóriára jellemző tulajdonságok alapján választottuk az összesítésre legalkalmasabb függvényt (pl. átlag, módusz stb.), egyrészt a kódolók kódjainak egyesítéséhez, másrészt a globális kategóriák egy változóba gyűjtéséhez.

⁴¹ Néhány helyen öt helyett csak négy ember végezte el a kódolást, de az adatok döntő többségét öten kódolták le.

Szempont	Értékelés	Kódolói válaszok összefűzésének függvénye	A képek összefűzési függvénye
Lelkes, kisbabát bevonó beszédstílus ("nézd, milyen érdekes... látod?", "emlékszel?") – baba élő személyként kezelése	1: nem jellemző – 6: jellemző	Átlag	Átlag
Babával való közös cselekvésre utalás, közös tevékenységek a gyerekekkel ("majd te is kapsz egy biciklit", "még nem ehetsz ilyet, de majd...")	darabszám	Átlag	Átlag
Elhangzott jelzők száma	darabszám	Átlag	Átlag
Elhangzott színek száma	darabszám	Átlag	Átlag
Veszélyességre utalás ("Ez így nem biztonságos", "Nem higiénikus")	darabszám	Összeg	Összeg
Összeköti-e a képeket pl. egy egységes történetfolyammá ("Ezek a macik voltak az előző képen is") vagy logikai kapcsolatot teremt a képek között ("A maci és a süni most elmentek a boltból focizni")	0: nem 1: igen	Módusz	Összeg
Agresszív/passzív-agresszív megnyilvánulások vagy arra történő utalás (pl. "Nem engedik játszani", "Meg akarja őket enni")	darabszám	Összeg	Összeg
Kódoló összbemomása: Fiús-lányos mesélés – szerinted fiúnak vagy lányoknak szól a mese?	1: nagyon lányos – 6: nagyon fiús	Átlag	Átlag

1. táblázat: A kódolás során figyelembe vett és felhasznált globális kategóriák, valamint az azok összefűzésekor használt függvények

Szempont	Értékelés	Hol	Összefűzéshez használt függvény
Van-e neve a sütögető cicának	0: nem 1: igen	1. kép	módusz
Fiú vagy lány sün	0: nincs neve 1: fiú 2: lány	2. kép	módusz
A játék szabályainak, céljának, folyamatának bemutatása (<i>“azzal az ütővel viszi a korongot”, “megpróbálja a kapuba löni”, “a bíró szabálytalanságot lát”</i>)	1: nem jellemző – 6: nagyon jellemző	3. kép	átlag
Bíró említése	0: nincs említve 1: futólag 2: több mondatban	3. kép	módusz
Pandák neve	0: nincs említve 1: egy fiú, egy lány 2: két lány	5. kép	módusz
Fiú vagy lány mókus	0: nincs említve 1: fiú 2: lány	6. kép	módusz
Alakzatok nevei	0: nincsenek nemek 1: vannak nemek	Videó	Módusz
Utalás arra, hogy a nagy háromszög egyedül maradt (a viselkedése miatt)	0: nem 1: igen	Videó	Módusz

2. táblázat: A kódolás során figyelembe vett és felhasznált lokális kategóriák, valamint az azok összefűzésekor használt függvények

Szempont	Értékelés	Hol	Összefűzéshez használt függvény
Fiús vagy lányos szín	1: nagyon lányos – 6: nagyon fiús	<i>„Mit gondol, mi lehet a baba kedvenc színe?”</i>	Átlag

3. táblázat: A kódolás során figyelembe vett és felhasznált további kategóriák, valamint az azok összefűzésekor használt függvények

Eredmények

Az adatok feldolgozása

A statisztikai vizsgálatokhoz az IMB SPSS Statistics 20, valamint az RStudio 3.2.3 programokat használtam. A kódolók által számszerűsített változók összefűzéséhez használt függvények 1–3. táblázatban tekinthetők meg.

Leíró statisztikák

A kutatásban 43 személy vett részt, 22 nő és 21 férfi. Az életkori átlag 33, a szórás 14 év. A legfiatalabb résztvevő 19, a legidősebb 59 éves volt, de a résztvevők felének az életkora nem haladta meg a 26 évet. Többségében vidéki nagyvárosi (20 fő) és budapesti (19 fő) lakosok. 21 fő kapott lány babát, 22 pedig fiút.

A vizsgálatban a férfiak és nők, szülők és nem-szülők, fiú babát és lány babát kapott személyek száma az 4. táblázatból olvasható ki.

	Nem-szülő		Szülő	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Fiú baba	6	5	4	7
Lány baba	7	5	4	5

4. táblázat: A résztvevők száma nem, szülőség és a baba neme mentén

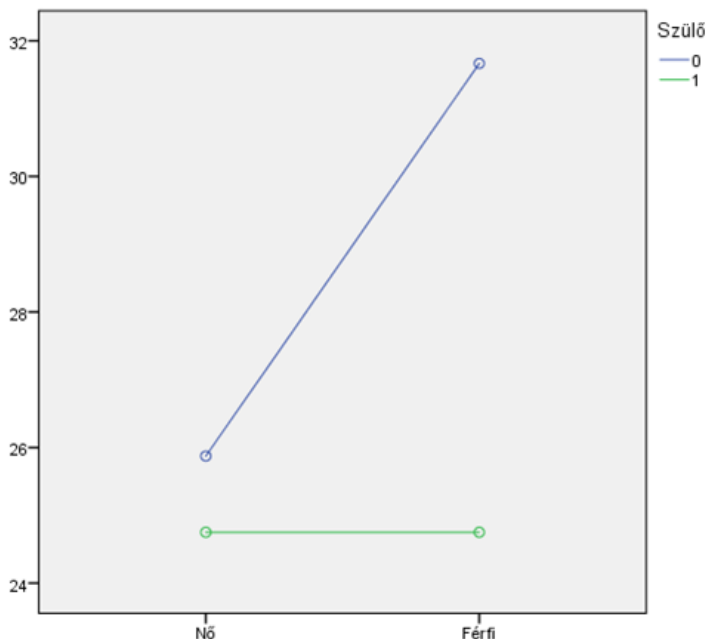
Különbségek leíró változóiban

A Mann-Whitney próba alapján a szülőknek hamarabb született meg az első gyermekük (átlagosan 24 évesen), mint amikor a nem-szülők tervezik az első gyermekük születését (átlagosan 29 éves korukra tervezik) ($N=43$; $Z = -2,722$; $p=0,006$). Tovább vizsgálva az adatokat azt kapjuk, hogy a gyermektelen férfiak későbbre tervezik az első gyermeket, viszont az édesapák és az édesanyák életkora között nem volt kimutatható szignifikáns különbség az első gyermek születésekor. A nem-szülő férfiak átlagosan 31, a nők 26 évesen szeretnék az első gyermeküket. A különbséget az 1. ábra szemlélteti.

A kódolók közötti megbízhatóságot Light útmutatásai⁴² alapján a páronkénti összehasonlításban kiszámolt Kappa értékek átlagolásával ellenőriztük, amelynek értéke az első képen látható sütőgető cica nemére vonatkozó kategóriában 0,827 – amely a közel tökéletes egyetértés intervallumába esik. Hasonlóan magas egyetértés mutatkozott az ötödik képen látható babázó pandák

⁴² LIGHT 1971.

(Kappa = 0,831) és a videó szereplőinek nemével kapcsolatban (Kappa = 0,838). Jelentős egyetértés a második képen látható bevásárló süni (Kappa = 0,781) és a hatodik képen látható bicikliző mókus (Kappa = 0,786) nemével kapcsolatosan volt megfigyelhető a tekintetben, hogy a kódolók milyen mértékben értettek egyet a hangfelvétel tartalmában.

1. ábra: Hány évesen született az első gyermeke? (Ha még nincs, a tervei szerint hány éves lesz az első gyermeke születésekor?)

A kérdőív statisztikai mutatói

A BSRI kérdőív megbízhatósági mutatóit a 5. táblázat foglalja össze.

Skála	Cronbach-apha
Férfiasság	0,883
Nőiesség	0,807
Szociális kíváncsiság	0,786

5. táblázat: a BSRI kérdőív skáláinak megbízhatósági mutatói (N=43)

Interakciós hatások

A résztvevő neme, „szülősége”, valamint a baba neme közötti páros vagy hármas interakció egy esetben volt kimutatható:

- A videóról való mesélés során a kisháromszögről beszélés mértékét a mesélő neme és, hogy szülő-e együttesen határozza meg ($N=43$; $F=4,934$; $p=0,032$). Főhatás nem volt kimutatható.

A játék baba nemének hatása

A Mann-Whitney próba eredményei alapján a következő eltérések figyelhetők meg a fiú és lány babáknak történő mesélésben:

- A babákhoz asszociált kedvenc színeket a kódolók egytől hatig értékelték (1: nagyon lányos szín – 6: nagyon fiús szín). Ez alapján a résztvevők a babáknak a baba neméhez inkább illő színt választották kedvencnek ($N=43$; $Z = -3,009$; $p=0,003$).
- A fiú babának több veszélyességre utalást mondtak a résztvevők az első képnél ($N=43$; $Z = -2,025$; $p=0,043$).
- A hetedik képről mesélés során fiú babáknak gyakrabban utaltak korábbi képekre a vizsgálatban résztvevők ($N=43$; $Z = -2,199$; $p=0,028$), mint azok, akik lány babát kaptak.

A varianciaanalízis (Univariate) alapján a fiú babát kapott vizsgálati személyek a BSRI kérdőív Férfiasság skáláján magasabb pontszámot értek el, mint azok, akik lány babát kaptak ($N=43$; $F=5,46$; $p=0,025$).

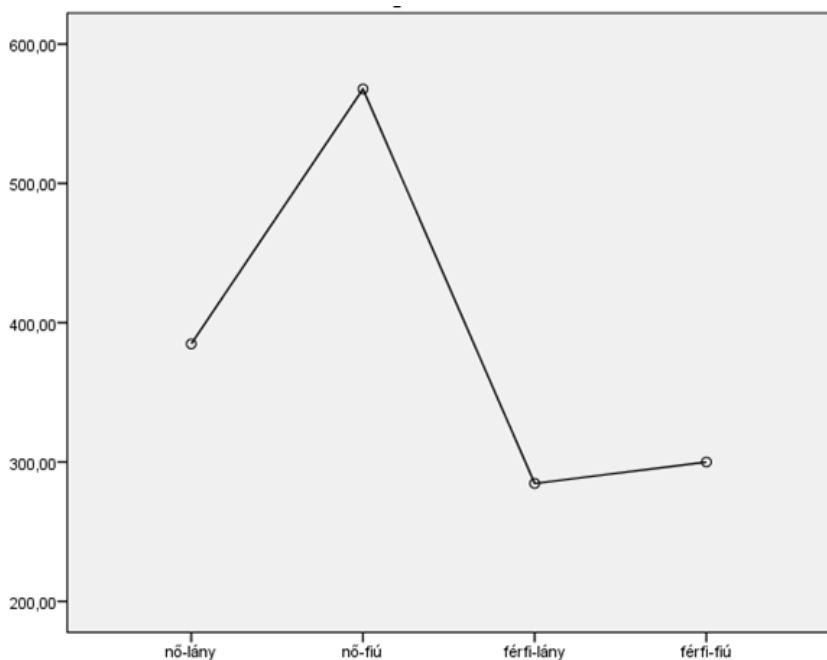
A Mann-Whitney próba alapján a független kódolók megítélése szerint a fiúnak öltöztetett babáknak tendenciózusan „fiúsabban” meséltek a résztvevők a globálisan megítélt fiús-lányos mesélés változó szerint, mint a lánynak öltöztetett babának ($N=43$; $Z = -1,689$; $p=0,091$). Ugyanebben a független mintás t-próba viszont szignifikáns eltérést mutatott ($N=43$; $t = -2,15$; $p=0,037$).

Nemek közti eltérések

A férfi és nő résztvevőktől beérkezett adatok közötti különbségek a következők voltak a Mann-Whitney próba szerint:

- A nők bevallásuk szerint jobban szeretik a kisbabákat ($N=43$; $Z = -3,082$; $p=0,002$), és a vizsgálat során is jobban érezték magukat ($N=43$; $Z = -2,074$; $p=0,038$).
- A férfiak a Férfiasság, a nők a Nőieség skálán értek el magasabb pontszámot a független mintás t-próba szerint (előbbinél $N=43$; $t = -3,017$; $p=0,004$, utóbbinál $N=43$; $t=2,692$; $p=0,011$).
- A kódolók szerint a férfiak férfiasabban, a nők nőiesebben meséltek a babának ($N=43$; $Z = -3,463$; $p=0,001$).
- A nők gyakrabban utaltak a hetedik képnél korábbi képekre, mint a férfiak ($N=43$; $Z = -1,991$; $p=0,046$).

- Minden képről szignifikánsan hosszabb ideig beszéltek a nők (a mesélési idő összegénél $N=43$; $Z = -2,272$; $p=0,023$) (2. ábra).

2. ábra: Férfiak és nők átlagos mesélési ideje fiú és lány babáknak (mp)

Emellett a Chi-négyzet próba alapján a női résztvevők hajlamosabbak voltak az első képen látható sütögető cicának nemet tulajdonítani ($N=43$; Chi-Square=12,302; $p<0,001$). A sütögető cicát minden esetben nőneműnek kategorizálták a résztvevők (pl. cicamama, cica anyuka stb.), vagy pedig nem adtak neki nemet. Valamint a férfi résztvevők gyakrabban említették a videó nézése során, hogy a nagy háromszög egyedül marad a viselkedése miatt ($N=43$; Chi-Square=22,349; $p<0,001$). A varianciaanalízis (Univariate) szerint a férfiak több agresszív utalást használtak a mesélésük során ($N=43$; $F=4,181$; $p=0,048$).

Következtetések

A kutatás alapgondolata

Kutatásunk célja az volt, hogy feltárjuk a különböző nemű gyermekekkel való eltérő bánásmódot a szülő-gyermek interakció kizárásával, ezáltal csak a szülő hozzájárulását mérni a különböző nemű gyermekek eltérő kezelésében. Emellett kíváncsiak voltunk a szülői szerep tapasztalatának és a nemi szereppel való azonosulás mértékének a hatására is.

Bár a férfiak és a nők között rengeteg veleszületett eltérés megfigyelhető, az egyéni eltéréseket eszkalálhatják a szocializáció során elvárt sémák. A genetikai kutatások alapján például a férfiak veleszületetten hajlamosabbak a szintévesztésre, mint a nők, mivel a szintévesztést X-kromoszómához kötött, recesszíven öröklődő gén okozza.⁴³ Az evolúciós pszichológia szerint míg a férfiak vadásztak, a nők gyermeket neveltek, és gyűjtögettek.⁴⁴ Ennek megfelelően a férfiaknak a térlátása lett hatékonyabb, és a nőknek logikus lenne a színjátásban előnyt élvezniük, mivel így könnyebben megtalálják az érett terméseket. Viszont ezt a genetikailag adott különbséget a társadalom is felerősítheti azáltal, hogy a lányoktól inkább várja el, hogy választékosan használja a színeket, míg a fiúktól nem.

Ahogy a szülők autót vagy babát vesznek a gyermeküknek, elképzelhető-e, hogy azért érdeklődik jobban a fiú az autó iránt, a lány a baba iránt, mert azzal vették körbe a szülei kiskorában? Elképzelhető. És ha a lányok több színt hallanak a szüleiktől, mint a fiúk, akkor az is magyarázhatja a fenti különbséget.

Az eltérő kezelés természetesen rengeteg területen megnyilvánulhat. Az viszont biztos, hogy ha kiskorban a szülők másképp segítik egy fiúnak megkonstruálni a világot, mint egy lánynak, azzal tovább növelhetik a nemek között alapvetően is meglévő eltéréseket.

A játék baba neve

A kutatás számomra talán legmeglepőbb eredménye az volt, hogy a fiúnak öltöztetett babát kapott résztvevők a BSRI kérdőív kitöltése során magasabb pontszámot értek el a férfiasság skálán, mint azok, akik lánynak öltöztetett babát kaptak. Mivel a baba neve volt a manipulált változó, kijelenthetjük, hogy a játék baba neve hatással volt a résztvevő aktuális szubjektív önképére. Bár a célunk az volt, hogy kivegyük a baba hatását a szülő-gyermek interakcióból, úgy tűnik, már egy játék baba képzelt neve is képes volt interakcióba lépni a résztvevővel, és ideiglenesen befolyásolni annak a nemi szerepekkel való azonosulását. Egy élő gyermek várhatóan még nagyobb hatással lenne a résztvevőre. A szülő énképének módosítása pedig szükségszerűen okoz eltérő viselkedést a szülő-gyermek interakcióban, ezáltal eltérő bánásmódot a különböző nemű

⁴³ HURVICH 1981.

⁴⁴ RÉVÉSZ 2016.

gyermekkel. A fenti gondolatmenet akkor tehető robosztusabbá, ha a nemi szerepazonosulást a kérdőív kitöltésével a vizsgálatról függetlenül megismételnénk – és a kétféle eredmény összehasonlításra kerülne.

A Mann-Whitney próba alapján a résztvevők a különböző neműnek öltöztetett babáknak tendenciózusan eltérően meséltek a fiús-lányos mesélés változó szerint – a fiúknak „fiúsabban”, a lányoknak „lányosabban”. A független mintás t-próba viszont szignifikáns eltérést jelzett. Egy nagyobb mintán várhatóan markánsabban megjelenének az esetleges különbségek, viszont az eredmények arra utalnak, hogy a független kódolók (akiknek nem volt tudomásuk arról, milyen színű ruha van a játék babán, akinek a mese szól) tudateltöltés kiértékelési mechanizmusok révén meg tudják sejteni a mesélés módjából, hogy milyen nemű gyermeknek szól. Ezeknek a konkrét bejósolt (pl. hangszín, mese témája stb.) további kutatások tudnák feltárni.

Nemek közti különbségek

A fiús, illetve lányos mesélésnél bár volt hatása a baba nemének, robosztusabb eredmény jött ki a mesélő neméhez kapcsoltnak. Tehát bár van hatása a baba nemének a fiús vagy lányos mesélésre, jelentősebben a mesélő neme befolyásolta azt. Ezt az eredményt viszont okozhatta az, hogy bár a kódolók a baba neméről nem tudtak, hallották a mesélő hangját, és akaratlanul torzíthattak a kódolás során ezen irányba. Ezt kiszűrni viszont csupán a mesélés legépelésével lehetne, amely során elveszne a hanghordozás, a tónus és rengeteg egyéb része a mesélésnek, amely a globális mesélés alapjául szolgál.

Az eredmények korlátjai és további kutatási lehetőségek

Bár sok érdekes eredmény született a kutatásból, figyelembe kell vennünk annak a korlátait is. A minta messze nem reprezentatív, és a kategóriák számát tekintve a 43 résztvevő nem olyan sok. A társadalomra általánosítani ezért nem lehet, csak azt mutatja, hogy érdemes lenne ezeket a különbségeket egy nagyobb lélegzetvételű kutatásban is vizsgálni. A kísérleti elrendezés előnye, hogy a manipulált változó hatásából oksági következtetéseket vonhatunk le. Viszont nagy hátránya, hogy ront az eredmények validitásán. Sajnos nem lehetünk biztosak benne, hogy valódi gyermekkel, egy szabad mesélési helyzetben ugyanígy viselkednek az emberek. Bár célunk az volt, hogy a gyermek szándékai ne legyenek hatással a résztvevőre (többek között ezért is nem élő babával dolgoztunk), egy játék baba által a helyzet művivé vált. Ennek ellenére is a vizsgálatban résztvevők több mint fele jelezte azt, hogy jól érezte magát a vizsgálat során, és közel 60%-uk inkább érezte közel magához a babát, mint távol.

A kísérleti elrendezés módosítása, a BSRI kérdőív vizsgálatról független ismételt felvétele tisztázhatná, hogy valóban a kapott játék baba neme volt-e egyértelműen átmeneti hatással a résztvevők nemi szerep azonosulására, vagy

esetleg a vizsgálati helyzet valamely más eleme (például a mesélési szituáció maga).

A kódolók globális megítélése szerint a fiú babáknak fiúsabban meséltek, mint a lány babáknak. Ezek szerint volt a mesélésben valami, ami miatt intuitívan a kódolók helyesen tudtak arra asszociálni, hogy fiúnak vagy lánynak szól a mese. Bár sok szempontból kellett kódolniuk a vizsgálatban résztvevők hanganyagait, szignifikáns eltérés a fiú és lány babáknak szóló mesék tartalmi elemei között kevés helyen volt megfigyelhető. Ebből kifolyólag valószínűsíthető, hogy van még olyan szempont, ami alapján a fiúknak és a lányoknak másképp meséltek a résztvevők (pl. intonáció, hanghordozás), így további szempontokat is érdemes lenne feltárni.

Más formában tovább lehetne vizsgálni azt, hogy az emberek milyen formában alkotnak más világot egy fiúnak, mint egy lánynak. Például kevésbé művi szituáció lehetne, ha felkérnénk a vizsgálatban résztvevőket, hogy rajzoljanak egy kisfiúnak/kislánynak, és a rajzokat kielemoznénk téma, színvilág stb. szempontjából.

A vizsgálatban résztvevők saját gyermeküknek történő mesélése előnyökkel és hátrányokkal is járna. A résztvevőnek kényelmesebb helyzetet teremtenie az ismerős szituáció, viszont ezt a populációt nehezebb volna elérni, és a szülő-gyermek interakcióban tényleges kommunikációs interakció torzító eleme ismét megjelene, amit ezen kísérleti elrendezés sikeresen kiszűrt.

Összefoglalás

Célunk a szabad mesélési helyzetben megnyilvánuló, különböző nemű gyermekek eltérő kezelésének feltárása volt.⁴⁵ Eredményeink ezt igazolva rámutatnak, hogy fiú játék babáknak fiúsabban meséltek a vizsgálatban résztvevők, mint lány játék babáknak, azonban ezen túlmutató módon a játék baba neme függvényében a fiú babát kapott résztvevők hajlamosabbak voltak inkább a férfiasnak ítélt tulajdonságok mentén magasabban értékelni önmagukat.

⁴⁵ Ezúton szeretném megköszönni Katona Nórának a kitartó és fáradhatatlan segítségét, nélküle ez a vizsgálat nem, vagy teljesen más formában jöhetett volna csak létre. Köszönettel tartozok a Tóparti Gimnázium és Művészeti Szakközépiskolának, hogy engedélyezték a kísérlet hét képének megalkotását. Továbbá köszönöm az iskola azon tanulóinak a munkáját, akik ezeket a képeket elkészítették, név szerint Akl Fanninak, Boda Annának, Fűri Kittinek, Horváth Anitának, Kaviczky Vandának, Molnár Ramónának, Németh Tamásnak, Sahinger Annának és Szabó Rékának. Bem BSRI kérdőíve Szabó Mónika segítségével került a kutatásba, ezúton is köszönöm neki, hogy eljuttatta hozzám. Köszönöm édesanyámnak, Ódor Csillának, hogy rendelkezésemre bocsájtotta a kutatásban felhasznált játék babát, és elkészítette a manipulációhoz a két különböző színű nadrágot. A hanganyagok feldolgozásában való segédkezését köszönöm Ginter Tamásnak, aki a felvett hanganyagokat részekre vágta, a bennük szereplő neveket kivágta. A kódolást Barátosi Levente, Márton Blanka, Mihalecz Imola, Peringer Edit és Zsin Ágnes végezte, nekik is köszönöm az együttműködést.

Bár a szülői tapasztalat kevés hatást mutatott a mesélésre, a férfiak és a nők is másképp kezelték a fű és lány babát több szempontból.

Irodalom

- BARRY – BACON – CHILD 1957 = Barry, H. III – Bacon, M. K. – Child, I. L.: A cross-cultural survey of some sex differences in socializations. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 55 (1957) 327–332.
- BEM 1974 = Bem, S. L.: The Measurement of Pszichological Andogynity. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 42 (1974) 155–162.
- BERECZKEI 2008 = Bereczkei T.: *Evolúciós pszichológia*. Budapest 2008.
- BEST – WILLIAMS 2006 = Best, D. L. – Williams, J. E.: A biológiai, illetve a társadalmi nemek és a kultúra. In: Anh, N. L. L. – Fülöp M. (szerk.): *Kultúra és pszichológia*. Budapest 2006, 249–283.
- BRIZENDINE 2010a = Brizendine, L.: *A férfi agy*. Budapest 2010.
- BRIZENDINE 2010b = Brizendine, L.: *A női agy*. Budapest 2010.
- BUDA 1991 = Buda B.: A nemi szerepek problémája. A nemi szerep kialakulása. A nemi identitás. In: Kósa É. – Ritoókné Ádám M. (szerk.): *Fejlődéslélektan szöveggyűjtemény pedagógia és tanár szakos hallgatók részére*. Budapest 1991, 551–573.
- COLE – COLE 1997 = Cole, M. – Cole, S. R.: *Fejlődéslélektan*. Budapest 1997.
- CONNELIAN ET AL. 2000 = Connelian, J. – Baron-Cohen, S. – Wheelwright, S. – Batki, A. – Ahluwalia, J.: Sex differences in human neonatal social perception. *Infant Behavior and Development* 23 (2000) 113–118.
- DELOACHE 1984 = DeLoache, J.: What's this? Maternal questions in joint picture book reading with toddlers. *Quarterly Newsletter of the Laboratory of Comparative Human Cognition* 6 (1984) 87–95.
- EATON – ENNS 1986 = Eaton, W. O. – Enns, L. R.: Sex differences in human motor activity level. *Psychological Bulletin* 100 (1986) 19–28.
- FAGOT 1978 = Fagot, B. I.: The influence of sex of child on parental reactions to toddler children. *Child Development* 49 (1978) 459–465.
- HEIDER – SIMMEL 1944 = Heider, F. – Simmel, M.: An experimental study in apparent behavior. *The American Journal of Psychology* 57 (1944) 243–259.
- HINDE 1987 = Hinde, R. A.: *Individuals, relationships and culture: Links between ethology and the social sciences*. Cambridge 1987.

- JAMESON 1986 = Jameson, S.: South Korean parents tip birth ratio. *Los Angeles Times* July 11, 1986 (1986) 1, 18.
- LEAPER 2013 = Leaper, C.: Gender development during childhood. In Zelazo, P. D. (ed.): *Oxford handbook of developmental psychology*. Vol. 2. New York 2013, 327–377.
- LIGHT 1971 = Light, R. J.: Measures of response agreement for qualitative data: Some generalizations and alternatives. *Psychological Bulletin* 76(5) (1971) 365–377.
- MARTIN – FABES 2001 = Martin, C. L. – Fabes, R. A.: The stability and consequences of young children's same-sex peer interactions. *Developmental Psychology* 37 (2001) 431–446.
- MARTIN – RUBLE – SZKRYBALO 2002 = Martin, C. L. – Ruble, D. N. – Szkrybalo, J.: Cognitive theories of early gender development. *Psychological Bulletin* 128 (2002) 903–933.
- ROSENBERG – SUTTON-SMITH 1972 = Rosenberg, B. G. – Sutton-Smith, B.: *Sex and identity*. New York 1972.
- RUBIN – PROVEZANO – LURIJA 1974 = Rubin, J. Z. – Provezano, F. J. – Lurija, Z.: The eye of the beholder: Parents' view on sex of newborns. *American Journal of Orthopsychiatry* 44 (1974) 512–519.
- SIGEL 1985 = Sigel, I. E.: *Parental belief systems*. Hillsdale 1985.
- SZILÁGYI 1976 = Szilágyi V.: *Nemi nevelés a családban*. Budapest 1976.
- VYGOTSKY 1934/1987 = Vygotsky, L. S.: Thinking and speech. In *The collected works of L. S. Vygotsky*. Vol. 1. *Problems of general psychology*. New York 1934/1987.
- VYGOTSKY 1978 = Vygotsky, L. S.: *Mind in society*. Cambridge 1978.

Videó

<https://www.youtube.com/watch?v=VTNmLt7QX8E> (Letöltés: 2016.05.04.)

Expression of Gender Stereotypes on Open-ended Situation of Telling Stories

DÁVID KELEMEN

When parents interact with their children, they unknowingly influence them to perceive the world according to their gender, in the same way as they expect it from themselves. The goal of our research is to explore how these processes manifest in language usage and content of tales in an open-ended situation of telling stories to a doll.

43 participants (between 19 and 59 years of age, mean 33 years, $SD = 14$ years; 22 males and 21 females; 20 were parents and 23 were non-parents) were asked to tell a story about 7 pictures each, created for children depicting animals in human life-like situations (e.g. shopping, playing soccer, building a sandcastle, etc.) and about video used by Heider and Simmel (1944) to a baby doll dressed either like boy or girl. After telling the stories the participants filled in the Bem Sex Role Inventory (BEM 1974). In line with our hypotheses the five independent coders processing the recorded stories identified significant difference between them as a function of the gender of the doll (i.e. dressed like a boy vs. a girl).

According to the independent coders, the doll's favorite color chosen by participants matched the doll's gender represented by the color of clothing. There were significant differences in the mean length of stories according to the participants' gender: women told longer stories to the doll, than men.

Parents made connections less frequently between pictures than non-parents, and there were significant differences in the way they characterized themselves on BSRI.

The above results confirmed our hypotheses that adults use different language and highlight different elements in storytelling as a function of the gender of the child (in this case the doll) highlighting the importance of the further research in order to reveal these differences more accurately.

Társas összehasonlítás az iskolai motiváció tükrében

MAKOVICS GÁBOR

Elméleti háttér

A társas összehasonlítás jelensége

Társak és összehasonlítás – két olyan tényező, amely számos fontos gondolatunkban, illetve döntésünkben megjelenik. Sokat töprengünk például azon, hogy kedvelnek-e minket az új munkahelyünkön, hogy amit éppen mondtunk, az másokban milyen hatást kelt, és hogy mit gondol rólunk a minket körülölelő szociális közeg. Összevetjük egymással a választási opciókat, mérlegelünk a lehetséges partnerek között, és akár barátainkat is összehasonlítjuk egymással, ha nézeteltérés van közöttük.

A társas összehasonlítás középpontja azonban a szelf, az önértékelés, a személyes jellemzők és azok összevetése mások tulajdonságaival, cselekedeteivel. Festinger eredeti elmélete alapján a társas összehasonlítás egy minden emberben megjelenő értékelési folyamat, aminek célja, hogy minél stabilabb, minél pontosabb képet nyerjünk önmagunkról. Ennek két fő területét ő a vélemények és a képességek másokéval való összevetésében látta, melyek abban hasonlítanak egymáshoz, hogy együttesen alakítják az emberi viselkedést. Szerinte az objektív, nem szociális alapú standard-ek a legtöbb élethelyzetben elérhetetlenek, így a bennünk keletkező, önértékelésünkre vonatkozó bizonytalanság csökkentése érdekében hajlamosabbak vagyunk arra, hogy az általunk elért eredményeket másokéval vessük össze. Az elmélet alapján tehát az objektív standard-ekkel rendelkező személyek kevésbé érdekeltek abban, hogy önmagukat társaikkal a véleményeik vagy a képességeik mentén hasonlítsák össze.¹ Ez utóbbi állítást kérdőjelezi meg Klein kutatása, melyben a résztvevő személyek az objektív értékek ismeretében is hajlottak arra, hogy mások döntéseit figyelembe vegyék, amikor egy a teljesítményüket vizsgáló feladatban való részvételre kérték meg őket.²

Festinger a társas összehasonlítást úgy írta le, mint univerzális vágyat. Ezzel összefüggésben a jelenség azonban egyénenként eltérő erősséggel, más gyakorisággal és különböző motivációktól vezérelve jelentkezhet. A kutatók 3 ilyen vezető motivációs típust határoztak meg, a szakirodalomban kialakuló konszenzus alapján. Ezek között elsőként a pontosabb önértékelés kialakítása szerepel, amely tehát a másokkal való összehasonlításon át nyújt információt saját magunkról. Ilyenkor az egyének leginkább olyan személyekkel próbálják meg összevetni saját véleményüket és képességeiket, akiket magukhoz hasonlónak találnak az éppen vizsgált faktorok mentén. Azonban nem minden viszonyítás zajlik ilyen módon. A másik kettő motivációtípust az énfelnagyítás

¹ FESTINGER 1954, 117–140.

² KLEIN 1997, 763–774.

és az önfejlesztés tényezői jelentik, melyek ennek megfelelően 2 irányt adnak a társas közegben zajló én-felmérésnek: egy lefele irányulót, amely során a nálunk gyengébben teljesítő személyekkel vetjük össze önmagunkat, és egy felfele mutatót, amely pedig az önmagunknál sikeresebbnek ítélt társainkkal való önösszehasonlítást szolgálja. Utóbbi az önértékelés céljából eredően arra irányul, hogy a társak megismerése során saját képességeinket fejleszthessük azon a téren, melyen összehasonlítjuk magunkat másokkal.³

A lefelé hasonlítás jelensége ezzel szemben az énfelnagyítás motivációját szolgálja, amely elsősorban egy önmagunkról alkotott pozitív kép fenntartását eredményezi. A folyamat akár meg is erősítheti én-értékelésünket egy olyan személlyel való összevetésen keresztül, aki nálunk gyengébb teljesítményt nyújt, vagy kevesebb szerencsével jár egy adott dologgal kapcsolatban, mint mi magunk. A lefelé hasonlítás, és így az énfelnagyítás jelensége főként olyan szituációkban léphet fel, ahol a személy szubjektív jól-léte valamilyen formában károsodik, legyen szó frusztrációról, vagy balszerencséről. Ilyenkor – mivel a helyzet nem kezelhető instrumentális úton – az enyhülést egy nálunk még kevésbé jó helyzetben lévő személlyel való összehasonlításon keresztül is elérhetjük. Azonban a lefelé hasonlítás formái nem minden személyre jellemző válaszok a negatív események hatására. Ezek is tanult kognitív stratégiaként értelmezhetők, ahogy sok más viselkedéses forma.⁴

A társas összehasonlítás irányának kialakulásakor az önbecsülés is fontos szerepet játszhat. Egyrészt az alacsony önbecsüléssel rendelkező személyek hangulati állapotát javíthatja az olyan személyekkel kapcsolatos információkról való tudás, akik kevésbé szerencsés helyzetben vannak, tehát az összehasonlítás iránya esetükben lefelé mutat. A jelenség magas önbecsüléssel rendelkező személyekről beszélve ezzel szemben akkor vehető észre, ha olyan szociális társakról szereznek információkat, akiknek nincsenek alkalmazkodási problémái – tehát ilyenkor tulajdonképpen felfelé hasonlítás zajlik.⁵

Az iskolában megjelenő társas összehasonlítás

Az iskola olyan közeget teremt a gyermekek számára, ahol a tanulás folyamatán kívül a teljesítményre, a jó eredmények elérésére is jelentős hangsúly helyeződik. Az ismeretek elsajátításának folyamata nem kizárólag egyedül, másoktól izolált módon zajlik, hanem szociális közegben, tehát a társakkal, a nevelőkkel és a szülőkkel együttesen. Így az iskola mindennapjaiban a társas összehasonlítás jelensége elengedhetetlenül megjelenik, hiszen a tanórákon való szereplés, a sportban nyújtott teljesítmény, vagy akár a dolgozatok során elért eredmények mind-mind olyan helyzeteket teremtenek, amelyek erősítik a saját képességek, teljesítmények és vélemények társakkal való összehasonlításának jellegét.⁶

³ GIBBONS – BUUNK 1999, 129–142; CORCORAN – CRUSIUS – MUSSWEILER 2011, 119–139.

⁴ WILLS 1981, 245–271.

⁵ GIBBONS – GERRARD 1989, 14–31.

⁶ FÜLÖP 2010, 48–77.

Az iskolában megfigyelhető társas jelenségek között a személyközi összevetés diákoknál tapasztalható formája is szerepel. A társas összehasonlítás megjelenésének fokozói ilyen esetben éppen azok a helyzetek, melyekben a diák bizonytalannak érzi magát, hiszen ekkor célja az, hogy a kellemetlen állapotot megszüntesse. Ehhez jó eszközt jelenthet számára a társas összehasonlítás stratégiájának alkalmazása. Egy feladatra irányuló magabiztosságunk általában akkor a legerősebb, ha a teljesítményünk nem tér el túlságosan az átlagtól, és ezzel összefüggésben akkor igényeljük kevésbé a társas összehasonlítást, ha biztosabbak vagyunk önmagunkban. Tehát azok, akiknek magabiztossága kevésbé erős, és egy feladaton belül az átlagtól eltérően teljesítenek, hajlamosabbak arra, hogy szociális környezetükön keresztül alakítsák, és pontosítsák önértékelésüket. Igaz ez főként azokra, akiknek teljesítménye az átlag alatt helyezkedik el – ők többnyire védekező összehasonlítást alkalmaznak, tehát a legrosszabb teljesítményt nyújtókkal vetik össze saját eredményeiket. Ez segít nekik abban, hogy az önmagukról alkotott pozitív képet megőrizhessék.⁷

A lefelé hasonlítás egyik negatív hatásaként elmondható, hogy az erre hajlamos személyek gyakran nem tűznek ki nehezebben elérhető célokat maguk elé, hiszen nem motiváltak arra, hogy teljesítményükön javítsanak. A felfelé hasonlítás pozitív hatása éppen ebben rejlik – akire ez jellemzőbb, motiváltabb lehet saját énjük fejlesztésére annak érdekében, hogy később jobban teljesítsen. Ennek azonban negatív hatásai is lehetnek akkor, ha valaki a jobban teljesítők eredményeit a maga szempontjából elérhetetlennek látja. Ilyenkor ugyanis a felfelé hasonlítás visszavetheti a bátorságot, és teljesítményromláshoz vezethet. Tehát az, hogy valaki a nála sikeresebbekkel veti össze magát, pozitív hatást gyakorolhat a tanulásban elért eredményeket tekintve is, de ezzel összefüggésben az attól való félelem, hogy a tanuló rosszabb teljesítményt nyújt, mint egy társa, negatív hatással járhat a tanulási folyamatra nézve.⁸

Az iskolai és a tanulási motiváció

Bár az iskolai és a tanulási motiváció fogalmi alapjainak lefektetésére irányuló próbálkozások már a harmincas évek táján is megjelentek, a területen szintézis csak a nyolcvanas-kilencvenes években tapasztalható. Az iskolai motiváció tömören az iskolában tanuló diákokkal szemben támasztott követelményeknek való megfelelés vágyát jelenti. Többet takar, mint a tanulási motiváció, hiszen benne rejlik ezen kívül az iskolában lezajló összes affektív, kognitív és konatív reakció is, melyek dinamikus folyamatokként értelmezendők.⁹

Az iskolai motiváció részletesebb megismerése érdekében Kozéki Béla elsősorban a diákok környezettel való kapcsolatát vette figyelembe, melybe főleg a szülőkre, a nevelőkre és a kortársakra vonatkozó viszony tartozik. Ez alapján, illetve az érzelmi-szociális kielégülés (affektív), az elért eredmények (kognitív)

⁷ N. KOLLÁR 2004, 324–349.

⁸ MOLLEE – KLEIN 2016, 109–115; MOLLEMAN – NAUTA – BUUNK 2007, 1163–1180.

⁹ KOZÉKI 1990, 95–124.

és az önkontroll (morális) szerepének figyelembevételével 9 iskolára vonatkozó motívumot határozott meg. A 9 motívum minden gyermek esetén a nevelés során alakul ki, integrálódáson megy keresztül, és ezáltal létrehoz egy a diákra jellemző olyan struktúrát, ami tanulásának későbbi eredményességét is meghatározza. Ez a stílus tehát nem veleszületett, hanem a szociális kapcsolatok, a társas tapasztalás révén folyamatosan épül, méghozzá az ezekre adott emocionális válaszokon keresztül. Így az életkor előre haladtával a sajátos motivációs aspektusok stabilabbá válnak, és kevesebb lesz az általános, egy korcsoportot azonos módon jellemző közös vonás. A folyamat során azonban a temperamentum által meghatározott tényezők szerepe is fontos, hiszen ezek mentén a gyermekek bizonyos megerősítésekre erősebben, másokra pedig gyengébben reagálnak.¹⁰

A tanulási motiváció ebben a keretben értelmezve a tanulási tevékenységre és a tananyag elsajátítására vonatkozó belső vágy, amely a tevékenységet irányítja. Ezt pedagógiai viszonylatból nézve három szinten értelmezhetjük: külső, belső és belsővé vált motívumok terén. Utóbbi kettő leginkább a tananyag iránt mutatott érdeklődés és a diák önmagával szemben támasztott elvárásai mentén jellemezhető. Külső motívumok esetén azonban a tanulást irányító vágy többnyire nem a feladattól és a tevékenység tárgyától függ, hiszen ekkor az ismeretek elsajátítása csak valamilyen a környezetből érkező pozitív megerősítés elérése, vagy a büntetés elkerülése érdekében zajlik. Tehát ilyenkor a tanulás nem a konkrét cél megközelítése végett történik, hanem a cél előtt meghúzódo tényezők elérése miatt. Közéki elmélete szerint a követő motivációs stílusra jellemző ilyen tényező a környezetben lévő társakkal való jó érzelmi kapcsolat kialakítása és fenntartása, melyet a dicséret, az odafordulás és az elismerés iránti vágy jellemez. Az ide sorolható ösztönzők között a már korábban is említett kapcsolatok állnak: a nevelőkkel való viszony, melyből az elismerésvágy és a bírálattól való félelem származik, a tanulótársakkal történő interakció, ami a társas kapcsolatok hatékony kialakítására irányul, illetve a szülőkkel való kapcsolat, ami pedig a támaszt nyújtó személyhez való kötődés igényét határozza meg.¹¹

A motivációs stílus a szociális kapcsolatokban, a gyermek számára fontosnak ítélt személyekkel való viszonyának milyenségében, azaz az affektív motivációkat megalapozó, követő stílusú jellegekben gyökerezik. Következésképpen az ide köthető tényezők azok, amelyek az összes többit, így a kognitív és a morális, vagyis a tanulási motiváció keretein belül értelmezett belső és a belsővé vált motívumokat is meghatározzák, így létrehozva az egyénre jellemző, sajátos iskolai motivációs stílust.¹²

Ezek alapján, habár fontos figyelembe vennünk a tanulók kognitív képességeit sikerességük szempontjából, azonban ezeken kívül a társas

¹⁰ KOZÉKI 1990, 95–124.

¹¹ RÉTHY 1995; KOZÉKI 1990, 95–124.

¹² KOZÉKI 1990, 95–124.

környezet, nevezetesen az iskola és a család hatásait is vizsgálnunk kell a tanulási motivációval kapcsolatban. A képességek szerint a tanulási motiváción keresztül befolyásolják a feladatban nyújtott aktuális teljesítményt, melyre hatással vannak a társas jelenségek, így az összehasonlítás is. Gondolata alapján a gyermek tanulási motívumrendszerét befolyásolhatja, hogy osztálytársainak milyen az iskolában nyújtott teljesítménye, és ehhez képest ő maga milyen eredményeket ér el az iskolai feladatokban.¹³

A vizsgálat célja és hipotézisei

Vizsgálatom fő célja a társas összehasonlítás iskolán belül megjelenő formájának, illetve az iskolai és az ehhez kapcsolódó tanulási motiváció jelenségének mélyebb megismerése volt. A kutatás indítatásai közt szerepelt annak bemutatása, hogy az iskolai feladatokra vonatkozó, különböző motívumokból felépülő motivációs struktúra milyen kapcsolatban állhat a társas összehasonlítás egyénre vonatkozó jellegével. Ezen belül a hangsúlyt leginkább a követő stílusra, vagyis a külső tényezők által vezérelt iskolai motiváció jelenségére fektettem, a társas összehasonlítás összefüggésében. Ennek érdekében a következő hipotézisek tesztelését hajtottam végre.

A teljesítmény hatása a társas összehasonlításra

Festinger elméletéből kiindulva világossá válik, hogy a társas összehasonlítás mértéke nagyban függ a szituációs tényezőktől – ha egy helyzetben bizonytalanabbnak érezzük magunkat, inkább hajlunk afelé, hogy képességeinket és véleményünket másokéval vessük össze, a pontosabb önértékelés elérése végett.¹⁴ Bizonytalanságot kelthet bennünk maga a versenyhelyzet, de akár az is, ha egy feladatban az átlagtól eltérő módon, gyengébben teljesítettünk, mint mások.¹⁵ Az ebből fakadó kellemetlenség érzése akár orvosolható azáltal is, ha a személy a lefelé hasonlítás mentén a nála kevésbé jó helyzetben lévő, még gyengébben teljesítő személyekkel hasonlítja össze magát, az énfelnagyítás motivációjának megfelelően.¹⁶

1. hipotézis: A gyengébben teljesítő tanulók a második felmérés során jelentősen magasabb eredményt érnek el a társas összehasonlítás lefelé hasonlító skáláján, mint az első felmérésben.

Az összehasonlítás és a követő motivációs stílus összefüggései

Kozéki elméletében a követő stílussal jellemezhető tanulók az ismeretek elsajátításakor és a követelményeknek való megfelelés során leginkább mások elismerésére, társaik elfogadására vágnak, ez ösztönzi őket az iskolai

¹³ JÓZSA 2000, 69–82.

¹⁴ FESTINGER 1954, 117–140.

¹⁵ N. KOLLÁR 2004, 324–349.

¹⁶ WILLS 1981, 245–271.

teljesítésre. Az ő szemszögükből tehát a társas közeg központi tényezőt képvisel, a vágyott elismerést és a dicséretet, vagyis a pozitív visszacsatolást pedig akár jó eredmények elérésén keresztül is megkaphatják.¹⁷ Ehhez azonban szükséges lehet az, hogy megítéljék, másokhoz képest milyen teljesítményt nyújtottak, eredményük másokéhoz viszonyítva hogyan jellemezhető, tehát össze kell vetniük a feladatokban megmutatkozó saját hatékonyságukat a többiek által elért eredményekkel. A hasonlítás irányát tekintve azt mondhatjuk, hogy a követő stílusú személyekre azért lehet jellemzőbb a felfelé hasonlítás, mert ez szükséges ahhoz, hogy a náluk jobbakat túlszárnyalhassák, és így elérjék mások elismerését.¹⁸

2. hipotézis: Az egész csoportot tekintve azok, akik motivációik terén a követő dimenzión belül érnek el magasabb pontszámot, a társas összehasonlítás felfelé hasonlítási skáláján is több pontot szereznek.

A módszer leírása

Minta és eljárás

Az adatfelvételt 2 középiskola 11. és 12. osztályos diákjainak segítségével végeztem, 4 különböző alkalommal. Életkorukat tekintve passzív beleegyező nyilatkozatokon keresztül tájékoztattam őket arról, hogy a kutatásban való részvételhez az ő saját, illetve szüleik beleegyezésére is szükség van. Emellett tudattam velük, hogy a vizsgálatban való részvétel kb. 30 percet vesz igénybe, és az adatfelvétel anonim módon zajlik. Az adatok könnyebb összeegyeztethetősége érdekében azonban megkértem őket arra, hogy hozzanak létre egy kódot monogramjuk, illetve születési hónapjuk és napjuk segítségével, és ezt írják fel a kérdőívsomag minden egyes lapjára.

Ezeket figyelembe véve a vizsgálatban résztvevő személyek száma összesen 65 volt. A kérdőívek adatainak számítógépes feldolgozása során azonban 3 tanuló kérdőívét nem lehetett felhasználni, mert hiányosan töltötték ki azokat. Így összesen 62 személy adatai kerültek további feldolgozásra, akik közt életkorukat tekintve 16 fő 17 éves, 41 fő 18 éves és 5 fő 19 éves személyt találhatunk (átlagéletkor = $17,82 \pm 0,56$ év), ami megfelel a célcsoportnak. A nemek tekintetében viszonylag kiegyenlített csoportról beszélhetünk, hiszen a vizsgálatban összesen 32 férfi és 30 nő vett részt.

Mérőeszközök

A Társas Összehasonlítási Orientáció Skála (TÖS)

A társas összehasonlítás jelenségét vizsgálva a Gibbons és Buunk által megtervezett Iowa-Hollandia Comparison Orientation Measure (INCOM) elnevezésű kérdőívből indultam ki, melynek magyar adaptációja a Társas

¹⁷ KOZÉKI 1990, 95–124.

¹⁸ FÜLÖP 2010, 48–77.

Összehasonlítási Orientáció Skála (TÖS). Az adaptáció itemszáma 13, a kérdésekre pedig ötfokú Likert-skálán kell válaszolni. A kérdőív faktorai között egy általános társas összehasonlítási, egy 3 itemet tartalmazó lefelé hasonlítási és egy szintén 3 kérdésből álló felfelé hasonlítási skála található. Az általános társas összehasonlítási tételt két látens változó alkotja, melyeket vélemény és képesség néven illethetünk, az eredeti elméletből kiindulva. Ezek összesen 7 itemet foglalnak magukba.¹⁹

Az iskolai motivációt vizsgáló kérdőív

Az iskolai motiváció felméréséhez a Kozéki és Entwistle által létrehozott iskolai motivációs kérdőívet használtam. A kérdőív hatvan állítást tartalmaz, melyeket ötfokú Likert-skálán kell értékelni. Ezen itemekből végül 10 dimenzió jön létre, melyek közül 9 darab három különböző motívumcsoportba sorolható: követő (affektív), érdeklődő (kognitív) és teljesítő (morális).

A motívumok követő típusa közé a melegség (M1), az identifikáció (M2) és a szociabilitás/affiliáció (M3) dimenziói tartoznak. A *melegség* a szülőkkel való kapcsolatot mutatja be, és az iskolában nyújtott teljesítményre vonatkozó érzelmi gondoskodás vágyát takarja. Az *identifikáció* a nevelők és a gyermek közötti kapcsolatot jellemzi, amely mögött az elfogadottság szükséglete húzódik meg. A *szociabilitás/affiliáció* fókuszában a kortársakhoz való tartozás és a társak elfogadása iránti vágy áll.

A tárgyi környezet felé mutatott érdeklődést, vagyis a kognitív tényezőket az independencia (M4), a kompetencia (M5), illetve az érdeklődés (M6) faktorok jellemzik. Az *independencia* a valóság önálló módon történő megismerésének, a saját út követésének szükségletét mutatja. A *kompetencia* faktora a tudás megszerzésére, illetve az iskolában elsajátítható készségekre vonatkozik. A közösen végzett aktív tevékenységek örömet, illetve a tananyag iránt mutatott kíváncsiságot az *érdeklődés* értékei mutatják.

Az önkontroll és a saját értékrend tényezőit a lelkiismeret (M7), a követelményteltetés (M8), illetve a felelősség (M9) mentén mutathatjuk be részletesebben. A *lelkiismeret* az önértékelést, a gyermek önmagába vetett bizalmát és a saját magával kapcsolatos elégedettségét jelenti, mely mások értékelése alapján alakul. A normák és értékek követésének szükséglete a *követelményteltetés* által látható. Végül a *felelősség* az a faktor, mely a társadalmi elvárások által meghatározott magatartás, a morális személyiség és az önintegráció szükségletét képviseli.

A kérdőív kiegészítő, tizedik motívumcsoportját a *presszióérzés* (M10) kategóriája jelenti, mely azt mutatja, hogy a diákok milyen mértékben érzik irreálisnak a szüleik és a nevelők elvárásait. Ennek túl magas értéke a többivel ellentétben a gyermekkel szemben támasztott nevelői elvárásokból eredő nyomás érzését jelentheti, ami teherként nehezedik a gyermekekre.²⁰

¹⁹ GIBBONS – BUUNK 1999, 129–142; OROSZ – SZUKICS 2012, 361–378.

²⁰ KOZÉKI – ENTWISTLE 1986, 271–292.

Memóriafeladat

Látens versenyhelyzet generálása érdekében létrehoztam egy 20 szó megjegyzésre irányuló feladatot. A cél ezzel nem a memória mérése volt, sokkal inkább egy olyan helyzet megteremtése, melyben kifejezettebbé válhat a társas összehasonlítás jelensége.

A feladatban a fiatalok 20 egyszerű magyar szót (pl. ember, szék, környezet) láthattak, azokat egyesével 5 másodpercen át kivetítve a táblára, és az volt a feladatuk, hogy az utolsó szó eltűnése után próbáljanak meg ezek közül annyit leírni, amennyire csak emlékeznek. Ezután a teljes listát egyben kivetítve arra kértem őket, hogy javítsák ki saját megoldásukat, és írják fel maguknak, illetve egy kis cetlire is, hogy hány szót sikerült helyesen eltalálniuk. A cetlikre írt pontszámokat ez után begyűjtöttem, és miközben ők az iskolai motivációs kérdőív kitöltésével foglalkoztak, addig a táblára írtam a csoport teljesítményének átlagát, illetve a legjobb, és a leggyengébb eredményt. A kérdőív kitöltésének befejeztével ismertettem az adatokat, majd megkértem a diákokat, hogy ezeket vessék össze saját eredményükkel. Végül a TÖS újabb példányának kitöltését végezték el a tanulók.

Alkalmazott statisztikai eljárások

A statisztikai elemzéseket az IBM SPSS Statistics 22 programcsomaggal végeztem. A lefelé hasonlítás skálája az első felmérés alapján megfelelő eloszlású, azonban a második felmérés során nem mutatott normál eloszlást. Ezért a két mérésből származó eredmények összevetése érdekében páros Wilcoxon-próbát végeztem. Emellett a TÖS irányt jelző dimenzióin elért pontszámok és a követő motivációs stílus vizsgálata során az eloszlásokra való tekintettel egyrészt Pearson-, másrészt pedig Spearman-féle korrelációanalízist végeztem az összefüggések feltárása érdekében. Ebben az esetben az első felmérés felfelé hasonlítási skálája mutatott a normálistól eltérő eloszlást, míg a második felmérés során ugyanez, illetve a követő stílust vizsgáló skála normális eloszlásúnak ígérkezett.

Emellett a memóriafeladatban nyújtott teljesítmény vizsgálata érdekében a csoportot 3 egységre osztottam úgy, hogy azok, akik az adott csoport átlagából annak szórását egyszer kivonva a kapott értéktől alacsonyabb pontszámot értek el, a gyengén teljesítők, azt hozzáadva az összegtől magasabb pontszámot elérve pedig a jól teljesítők csoportjába kerültek. A többi személyt, akiknek eredményei ezen két határéték, tehát az összeg és a különbség között helyezkedtek el, az átlagos teljesítményt nyújtók csoportjába soroltam. Így a gyengén teljesítők csoportjába 14-en, az átlagosak közé 36-an, míg a jól teljesítőkhöz 12-en tartoztak.

Az eredmények bemutatása

A teljesítmény hatása a társas összehasonlításra

Az első hipotézis tesztelése érdekében és az eloszlásokra való tekintettel páros Wilcoxon-próba során vettem össze a TÖS első és második felvétele kapcsán a lefelé hasonlítás skáláit, azok körében, akik saját csoportjukhoz képest gyengén teljesítettek. Az eredmények szerint nincs szignifikáns különbség a lefelé hasonlítás két felvétele között a gyengén teljesítők körében ($Z = -0,530$, $p = 0,596$).

Az összehasonlítás és a követő motivációs stílus összefüggései

A második hipotézis helyességének ellenőrzésekor az adatokból kiderül, hogy az iskolai motiváció követő faktora, és a társas összehasonlítás felfelé irányuló típusának skálája között az első esetben nem ($r_s = 0,119$, $p = 0,359$), a második felmérés során azonban mutatkozik szignifikáns összefüggés ($r = 0,263$, $p < 0,05$).

Az eredményeket közelebről tekintve, és az első hipotézist is figyelembe véve, további együttjárásokat vehetünk észre az értékeket azok körében vizsgálva, akik gyengébb teljesítményt nyújtottak az átlagnál. A vizsgált személyek száma így tehát 14. Körükben az összes változó normál eloszlást mutat, tehát Pearson-féle korrelációanalízist végeztem. Esetükben észrevehetjük, hogy jelentős összefüggés mutatható ki a TÖS felfelé hasonlítási skálája, és a követő stílust vizsgáló faktor pontszámai között, mindkét felmérés során. Emellett a lefelé hasonlítás skáláján mindkét esetben találunk jelentős, fordított irányú összefüggéseket. Hasonló korrelációk a másik két csoport, tehát az átlagosan és jól teljesítők körében nem mutathatók ki (1. táblázat).

		A követő motivációs stílus mértéke		
		Gyengén teljesítők körében	Átlagosan teljesítők körében	Jól teljesítők körében
A TÖS első felvétele során nyert eredmények	Lefelé hasonlítás	-0,595*	0,036	0,233
	Felfelé hasonlítás	0,570*	0,008	0,111
A TÖS második felvétele során nyert eredmények	Lefelé hasonlítás	-0,604*	0,051	0,352
	Felfelé hasonlítás	0,702**	0,092	0,118

Megjegyzés: * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$

1. táblázat: A társas összehasonlítás különböző irányainak vizsgálata a memóriafeladatban más-más teljesítményt nyújtó személyek körében az eredmények ismertetése előtt és után

Megvitatás

A tanulmány során az iskolai közegben megjelenő, és a teljesítményt befolyásoló, illetve a teljesítmény által befolyásolt néhány tényező szerepét és a köztük lévő kapcsolatot vizsgáltam. A társas összehasonlítás és az iskolai motiváció különböző jellegeinek ismertetésében és vizsgálatában a már bemutatott kérdőívek, illetve az azokból származó skálák nyújtottak lehetőséget. A kutatásom alapjaiként szolgáló elméletek és az azokat alátámasztó kutatási eredmények azt mutatják, hogy a téma fontos, vizsgálatát pedig érdemes elvégezni. Jelen tanulmányra éppen ezért a bemutatott elméleti háttér kiegészítő részeként, és más kutatások kiindulási alapjaként tekintek.

A vizsgálat hipotéziseinek felállítása során a már korábban ismertetett, számos elgondolásból származó kerettel dolgoztam, és feltételezéseimet ezek összekapcsolásával hoztam létre, emellett pedig a korábbi empirikus munkákból nyert eredményeket és következtetéseket is figyelembe vettem. Ennek ellenére a feltételezések közt található olyan is, melynek igazolását nem, vagy csak szűkebb keretben értelmezve tudtam elvégezni. Ezen belül olyan összefüggések is megmutakoztak, amelyekre a bemutatott szakirodalom mentén nem következtettem.

A teljesítmény hatása a társas összehasonlításra

A társas összehasonlítás teljesítménnyel kapcsolatos változásainak vizsgálata során nem mutatkoztak jelentős eltérések a lefelé hasonlítás skálája mentén, azok körében, akik a gyengén teljesítők csoportjába tartoztak. Ebből tehát az derül ki, hogy akik az átlagosnak számító eredmények alatt teljesítettek a memóriafeladatban, az első felvételhez képest nem mutattak jelentős eltérést a lefelé hasonlítás mentén a második felmérés során, miután látták saját eredményeik és a csoport átlaga, maximuma, illetve minimuma közötti eltéréseket.

Az első hipotézis létrehozása során Festinger alapelméletéből indultam ki, melynek releváns aspektusait tekintettem kiindulási alapnak. Ezek szerint egyrészt a társas összehasonlítás jellege az adott szituációs tényezőktől nagymértékben függ, másrészt pedig erőssége főleg bizonytalan helyzetekben fokozódik.²¹ A bizonytalan helyzetek az iskolai életben előforduló versenyhelyzetekre, illetve az átlagosnál gyengébb eredmény elérésekor fellépő kellemetlen érzésekre is kiterjedhetnek.²²

Hipotézisem alapján azok, akik gyengébb teljesítményt nyújtanak, emiatt bizonytalanabbak önmagukban, és ez a feladatban elért eredmények megismerése során még jobban fokozódhat. A bizonytalanság csökkentése végett, illetve az ebből származó kellemetlen érzések redukálása miatt az ilyen személyek a társas összehasonlításon keresztül javíthatnak szubjektív jól-

²¹ FESTINGER 1954, 117–140.

²² N. KOLLÁR 2004, 324–349.

létükön, méghozzá úgy, hogy olyanokhoz hasonlítják önmagukat, akik náluk is gyengébben teljesítettek.²³ A folyamat az énfelnagyítás motívumát takarja, amelynek köszönhetően az illető a továbbiakban is egy pozitív képet tarthat fenn önmagáról.²⁴

Az eredmények értelmezése során többféle magyarázatot is találhatunk arra, hogy miért nem mutatkoztak meg a hipotézisnek megfelelő változások. Egyrészt a társas összehasonlítás jellege mentén egyéni eltéréseket tapasztalhatunk, és ez a jelenség – bár mindenkire jellemző – nem mindenkinél lép fel egyenlő mértékben. Vannak olyanok, akik jobban igénylik, mások pedig kevésbé. A negatív események (mint például egy gyengébb teljesítmény elérése) nem mindenkire hatnak ugyanúgy – lesznek olyanok, akik valóban inkább hajlamosabbak a náluk kevésbé jó teljesítményt nyújtókkal való összehasonlításra, mások viszont nem ilyen módon csökkentik bizonytalanságukat.²⁵

Másrészt tekintetbe kell vennünk, hogy a gyengébb teljesítmény elérése nem minden tanuló esetén jár bizonytalansággal. A bizonytalanság, és ezen keresztül a társas összehasonlításra mutató magasabb hajlam inkább azokra jellemző, akik saját képességeikben sem teljesen biztosak – tehát magabiztosságuk nem stabil alapokon fekszik.²⁶ A felmérés során akadhattak olyanok is a gyengébben teljesítők közül, akik stabil önértékeléssel rendelkeztek, így számukra nem okozott problémát az alacsonyabb pontszám elérése.

Emellett azt is fontos kiemelni, hogy míg Festinger elméletében az objektív standard-ekkel rendelkező személyek nem igénylik a társas összehasonlítást, hiszen biztos módon el tudják magukat helyezni teljesítményük mentén mások között, addig a jelen kutatásban alkalmazott memóriafeladatban végleges, objektív módon is értelmezhető eredmények szerepeltek, ami visszavethette a társas összehasonlítás jelenségének hatásait.²⁷ Azonban egyrészt nem mindig szűnik meg az összehasonlítás jelensége az eredmények ismeretében.²⁸ Másrészt pedig habár az iskolában is érdemjegyekkel osztályozunk, ezek mégsem számítanak abszolút módon értelmezhető, szociális közegtől mentes skálaként, hiszen eredményeink felmérése során figyelembe vesszük mások teljesítményét is, hogy következtetéseket vonhassunk le a saját képességeinkkel kapcsolatban.²⁹

Az összehasonlítás és a követő motivációs stílus összefüggései

²³ FESTINGER 1954, 117–140; WILLS 1981, 245–271.

²⁴ GIBBONS – BUUNK 1999, 129–142; CORCORAN – CRUSIUS – MUSSWEILER 2011, 119–139.

²⁵ WILLS 1981, 245–271; GIBBONS – BUUNK 1999, 129–142.

²⁶ N. KOLLÁR 2004, 324–349.

²⁷ FESTINGER 1954, 117–140.

²⁸ KLEIN 1997, 763–774.

²⁹ N. KOLLÁR 2004, 324–349; JÓZSA 2000, 69–82.

A vizsgálat eredményei alapján nem láthatók jelentős összefüggések a követő iskolai motivációs stílus és a felfelé irányuló társas összehasonlítás között a kutatásban résztvevő összes személy adatait tekintve, az első felmérés során. Ezek szerint a vizsgálati alanyok közül a mások elfogadására vágyó tanulókra összességében nem jellemző az, hogy a náluk jobb teljesítményt nyújtó személyekkel hasonlítják össze saját eredményeiket annak érdekében, hogy fejlődésük és teljesítményük által kivívják mások elismerését.

A hipotézis vizsgálatát a már korábban ismertetett néhány elgondolás egymást alátámasztó és kiegészítő állításai mentén végeztem el. Közéki a követő motivációs stílus meghatározása során olyan tényezőket vett alapul, melyek a külső, társas környezet elemeinek tekinthetők, és amelyek arra ösztönzik a tanulót, hogy a feladatokat szülei, nevelői és társai elismerése végett, az elfogadás céljából teljesítse. A kihívásokban a jó eredmények elérése nagyrészt attól is függ, hogy mások miként teljesítettek, hogyan birkóztak meg a feladattal. Ez hatással van arra, hogy a tanulók miként értékelik saját eredményeiket, ami a motivációs késztetéseiket is befolyásolja.³⁰

A mások közül való kiemelkedés lehetősége, így az elfogadást és elismerést kivívó magatartás abban az esetben is erősödhet, ha az erre vágyó illető ismeri társai eredményeit, illetve tisztában van azzal, hogy milyen célokat kell kitűznie, és milyen teljesítményt kell nyújtania később ahhoz, hogy másoknál jobb eredményt érhessen el. Tehát az összehasonlítás által a személy képes elhelyezni egy képzeletbeli skálán saját képességeit a többiekéhez mérten, megfigyelheti mások stratégiáit, és adott esetben legközelebb ezen keresztül eldöntheti, min kell változtatnia ahhoz, hogy utolérje, vagy akár túl is szárnyalhassa a többieket.³¹

Az eredmények alapján ez a jelenség nem mutatkozott meg az egész csoportban, azonban mélyebb vizsgálatok, illetve az első hipotézissel való párhuzam által mutatkoztak olyan összefüggések is, melyek részben alátámasztják jelen feltételezést – még hozzá az együttjárásokat a gyengén teljesítők körében vizsgálva. Az ő esetükben a követő motivációs stílus összefüggést mutat a felfelé hasonlítás mértékével, és fordított kapcsolatot feltételez a lefelé hasonlítással. Tehát a gyengén teljesítők csoportjára jellemző, hogy a nagyobb mértékben megjelenő követő iskolai stílus, vagyis a szociális közegtől származó elismerés- és elfogadásvágy együttjár a jobb teljesítményt nyújtókkal való összehasonlítással, és a rosszabb eredményt elérőkkel való összevetés kerülésével. Ez az összefüggés a generált versenyhelyzet csoportszintű eredményeinek láttán erősödik, míg az átlagosan és jól teljesítők csoportjában egyik felmérés kapcsán sem láthatók ilyen szintű korrelációk.

Az adatok értelmezésekor tehát a feladatban nyújtott teljesítmény hatásait is figyelembe kell vennünk, hiszen ebben is megmutatkozhat, hogy az egész csoportra vonatkozó statisztikák miért nem a hipotézisnek megfelelő

³⁰ KOZÉKI 1990 95–124; FÜLÖP 2010, 48–77.

³¹ FÜLÖP 2010, 48–77.

eredményeket mutatták. Fontos kiemelni, hogy a jól és átlagosan teljesítő egyének között, akik a csoport nagyobb részét képezték, nem mutatkoztak összefüggések a társas összehasonlítás felfelé mutató skálája és a követő stílus között. Az ilyen teljesítményű személyek nem igényelték az összehasonlítást, hiszen a csoportátlagnak megfelelő, vagy annál jobb, kiemelkedőbb teljesítményt nyújtottak, ami önmagában is elégnek bizonyulhat. Egyrészt az átlagosan teljesítők esetén azért nem léphet fel bizonytalanság, mivel ők eredményeik alapján egy nagyobb csoportba tartozhatnak, ami esetükben szubjektív jó érzéshez vezethet. Ilyen, a bizonytalanságot csökkentő helyzetben pedig Festinger elméletéből kiindulva a személyek nem igénylik a társas összehasonlítást. Ugyanezen okból, illetve azért, mert jó eredményt elérve az elismerés megszerzéséhez már nincs másra szükségük, a jól teljesítők számára sem fontos az, hogy másokkal mérjék össze pontszámaikat.³²

A memóriafeladatban gyengébb teljesítményt nyújtók esetén azonban látható, hogy a követő iskolai motivációs stílussal inkább jellemezhető személyek már a feladat megoldása és kiértékelése előtt is a felfelé hasonlítást részesítik előnyben, miközben a lefelé irányuló összemérést kerülik.

Egy versenyben vagy feladatban elért gyengébb teljesítmény veszélyeztetheti az önértékelést, kiváltképp akkor, ha ez az eredmény az átlagétól nagymértékben eltér.³³ Mivel a követő motivációs stílusú személyekre leginkább a külső környezet, a társas tér van ösztönző hatással, így esetükben motiváló lehet az, hogyha elismerik, megdicsérik őket. A mások általi elismerés és a pozitív visszajelzések számukra kellemes és kielégítő következményekkel járnak, ami tehát motiválja őket arra, hogy szüleiknek örömet okozzanak, nevelőikből elismerést váltsanak ki, a velük egykorúakkal pedig megerősítésként elfogadtassák magukat.³⁴ Mivel azonban a gyengébb teljesítmény által mindezt nem érhetik el, hajlamosabbak lehetnek a társas környezet mentén megoldást keresni, hiszen számukra a külső megerősítők a legerősebb motiváló tényezők.³⁵

Amikor a nálunk rosszabb sorsú személyekkel vetjük össze magunkat, tehát lefelé hasonlítást alkalmazunk, azt leggyakrabban az énfelnagyítás érdekében tesszük.³⁶ Ez segítheti a szubjektív jól-lét állapotának elérését és fenntartását, de a társas környezetre nincs hatással, hiszen az ezt alkalmazó személyek általában nem motiváltak arra, hogy célokat tűzzenek ki maguk elé, és így jobb eredményeket elérve elismerést váltsanak ki másokból.³⁷ Ennek érdekében tehát a társas környezetre fókuszáló személyek számára az lehet a legfontosabb, hogy próbálkozásaiknak a társas környezetre is ható, elismerést kiváltó eredménye legyen, amelyhez jó eszközt nyújthat a felfelé hasonlítás jelensége. Ezen

³² FESTINGER 1954, 117–140; N. KOLLÁR 2004, 324–349.

³³ N. KOLLÁR 2004, 324–349.

³⁴ KOZÉKI 1990, 95–124.

³⁵ RÉTHY 1995

³⁶ GIBBONS – BUUNK 1999, 129–142.

³⁷ WILLS 1981, 245–271; MOLLEE – KLEIN 2016, 109–115.

keresztül számukra is elérhető célokat tűzhetnek ki maguk elé, fejlődést mutathatnak, így pedig mások elégedettségén keresztül motiváltabbak lehetnek arra, hogy megfeleljenek az iskolában támasztott követelményeknek, és jobban tanuljanak.³⁸

A felfelé hasonlításnak az önfejlesztés motivációja ellenére negatív hatásai is megmutatkozhatnak, amikor az összehasonlítást végző illető alacsony önértékeléssel rendelkezik, és számára elérhetetlen célt tűz ki maga elé. Ilyenkor a sikeres személyek eredményeinek figyelembe vétele a teljesítményt nem serkenti, hanem a bátorságot visszavetve és a félelem érzését erősítve destruktív hatással bír rá.³⁹ Tehát a követő típusú személyeknél, akik végül gyengébb teljesítményt nyújtottak a memóriafeladat során, ez a tényező is közrejátszott abban, hogy nem tudtak megjegyezni annyi szót, ami elég lett volna az átlagos, vagy akár a jó eredmény eléréséhez.

A kutatás korlátai és további lehetőségek

A vizsgálat során kiemelhető néhány tényező, melyek annak gyengeségeit és hiányosságait jelentik, vagy éppen további kutatások alapjaként szolgálhatnak. Egyrészt problémák akadtak az adatok felvétele során, ami miatt néhány kérdőív értékelhetetlennek bizonyult (pl. nem megfelelő kitöltés). Ez a gond származhat abból, hogy az egyik csoport létszáma a többihez képest magasabb volt, így az osztályteremben zajló eseményeket kevésbé lehetett kontrollálni.

Kutatásom továbbá nem tér ki azon jelenség bővebb értelmezésére, miszerint a gyengébb teljesítményt nyújtó személyek már a feladat előtt is magasabb szintű felfelé hasonlítási hajlammal adtak tanúbizonyságot, miközben a náluk rosszabb helyzetben lévőkkel való összevetést kerülték. Ez a teljesítménybeli gyengeség vajon egy a feladat előtt is fennálló szorongásból eredhet, vagy más tényezők is közrejátszanak a feltárt összefüggésben? A kapcsolat feltárása jelen dolgozatnak nem témája, így további kutatások alapjaként kezelhető.

Érdeemes tehát egyrészt olyan további személyiségjellemzők és társas jelenségek (pl. sikerorientált és kudarckerülő magatartás, optimista és pesszimista attribúciós stílus, az elvárásoknak való megfelelés vágya, a versengésre való hajlam, önbecsülés) vizsgálatát is elvégezni, melyek szerepet játszhatnak az iskolában megmutatkozó társas összehasonlítás fellépésében, így vizsgálva az iskolai társas összehasonlításból származó további következményeket. Másrészt fontos lehet figyelembe venni az életkori jellegzetességeket és a nemi eltéréseket is.

³⁸ KOZÉKI 1990, 95–124; RÉTHY 1995; MOLLEE – KLEIN 2016, 109–115.

³⁹ MOLLEMAN – NAUTA – BUUNK 2007, 1163–1180; MOLLEE – KLEIN 2016, 109–115.

Irodalom

- CORCORAN – CRUSIUS – MUSSWEILER 2011 = Corcoran, K. – Crusius, J. – Mussweiler, T.: Social comparison: Motives, standards, and mechanisms. In: Chadee, D. (ed.): *Theories in social psychology*. Oxford : Wiley-Blackwell, 2011, 119–139.
- FESTINGER 1954 = Festinger, L.: A theory of social comparison processes. *Human relations* 7(2) (1954) 117–140.
- FÜLÖP 2010 = Fülöp M.: A társas viselkedés szociálpszichológiája: társas összehasonlítás az iskolában. In: Zsolnai A. – Kasik L. (szerk.): *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai: tanulmánygyűjtemény*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010, 48–77.
- GIBBONS – BUUNK 1999 = Gibbons, F. X. – Buunk, B. P.: Individual differences in social comparison: development of a scale of social comparison orientation. *Journal of personality and social psychology* 76(1) (1999) 129–142.
- GIBBONS – GERRARD 1989 = Gibbons, F. X. – Gerrard, M.: Effects of upward and downward social comparison on mood states. *Journal of Social and Clinical Psychology* 8(1) (1989) 14–31.
- JÓZSA 2000 = Józsa K.: Az iskola és a család hatása a tanulási motivációra. *Iskolakultúra* 10(8) (2000) 69–82.
- KLEIN 1997 = Klein, W. M.: Objective standards are not enough: affective, self-evaluative, and behavioral responses to social comparison information. *Journal of personality and social psychology* 72(4) (1997) 763–774.
- KOZÉKI – ENTWISTLE 1986 = Kozéki B. – Entwistle, N. J.: Tanulási motivációk és orientációk vizsgálata magyar és skót iskoláskorúak körében. *Pszichológia* 6(2) (1986) 271–292.
- KOZÉKI 1990 = Kozéki B.: Az iskolai motiváció. In: Kürti J. (szerk.): *A nevelés-élektani kutatások aktuális kérdései*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, 95–124.
- MOLLEE – KLEIN 2016 = Mollee, J. S. – Klein, M. C.: The Effectiveness of Upward and Downward Social Comparison of Physical Activity in an Online Intervention. In: *15th International Conference on Ubiquitous Computing and 8th Communications and International Symposium on Cyberspace Safety and Security (IUCC-CSS, 2016)*. Granada, Spain, December 14–16, 2016, 109–115.

- MOLLEMAN – NAUTA – BUUNK 2007 = Molleman, E. – Nauta, A. – Buunk, B. P.: Social comparison-based thoughts in groups: Their associations with interpersonal trust and learning outcomes. *Journal of Applied Social Psychology* 37(6) (2007) 1163–1180.
- N. KOLLÁR 2004 = N. Kollár K.: Feladatvégzés csoportban, versengés és együttműködés. In: N. Kollár K. – Szabó É. (szerk.): *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest : Osiris Kiadó, 2004, 324–349.
- OROSZ – SZUKICS 2012 = Orosz G. – Szukics N. A társas összehasonlítás egyéni különbségei. *Pszichológia* 32(4) (2012) 361–378.
- RÉTHY 1995 = Réthy E.: *Tanulási motiváció*. Budapest : ELTE Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományi Tanszék, 1995.
- WILLS 1981 = Wills, T. A.: Downward comparison principles in social psychology. *Psychological bulletin* 90(2) (1981) 245–271.

Social comparison from the view of school motivation

GÁBOR MAKOVICS

The aim of this study is to examine the social phenomena in connection with the desire to meet the requirements set for students in institutions of public education – mainly in high schools. The social milieu, in which we live and the people, who are important to us (e.g. our parents, our teachers and our classmates) play important roles during the years of our studies – they can support, accept and praise us but also can be strict and censorious. Positive and negative reinforcements like these and the comparison gained by them affect our motivations and our performance in school – they play an important role in forming how hard-working we are, whether we undertake to do more tasks and homework as expected and whether we do as much during studying as much needed to get good or even excellent notes.

The aim of my research is - besides bringing an additional perspective to some aspects of the science of pedagogy – to draw attention to some beneficial and detrimental effects originating from social comparison. By exploring this process deeper and taking note of its details it is possible to build the system of feedback in such a way that fits the students' personal needs and that orientate them to success.

In order to examine social comparison, I used the Hungarian version of the questionnaire created by Gibbons and Buunk (1999), and school motivation was examined by the questionnaire created by Kozéki and Entwistle (1986). 17–19-year-old high school students participated in the study (62 people, 30 women and 32 men). According to the results of the research: (1) There are no significant changes regarding the downward comparison scale in the memory task among low-scorers, by the impact of the recognition of the group data. (2) There are no significant correlations between the follower motivation scale and the upward comparison concerning the first survey, but there is one in the second. (3) We can see correlations among low-scorers between the follower motivational scale and social comparison in both of the surveys. On the basis of these results we can say, that if the follower motivational style characterizes someone more likely, that person would rather apply upward comparison and he or she would avoid the strategy of downward comparison. I explain the results of this study along the basic theories of school motivation and social comparison, and I also take into account the results of some former researches.

A kreativitás vizsgálata gimnáziumi tanulók körében

NAGY VIOLA JÚLIA

Bevezetés

*„A képzelet a kreativitás valósága”
/Pályi András/*

Az ember világának legalapvetőbb előremozdító folyamata a kreativitás. Ősidők óta arra használta fel az ember, hogy saját életkörülményeit újítsa, könnyítse, és ezáltal érhetett el egyre magasabb szellemi szinteket is.

Napjaink társadalmában óriási szakadék van kialakulóban az új iparágak és a szükségszerűen megjelenő új szakmák gyors ütemű fejlődését kiszolgáló szakemberei, valamint a gépsorokon dolgozó, robotmunkát végző munkavállalók között. Míg a fejlődő pályán dolgozó szakemberek kreativitásuk által jutnak új eredményekre, addig pl. az általuk megalkotott új terméket egy másik ember sorozatgyártásban, szalag mellett, zéró alkotó gondolkodással gyártja le. Ám mindenki szeretne kreatívan élni, hiszen a kreativitás felpozsztí, érdekesebbé teszi, új eredményekkel gazdagítja az életet, és az alkotó folyamat, majd a végén az elkészült mű, nem kevés örömet hoz készítőjének.

Jobb életminőséget biztosít azáltal, hogy problémáinkat könnyedén megoldva, alkotó életet élve hatékonyak, sikeresnek és elégedettnek érezzük magunkat. Aki kreativitását nem nyomja el, hanem kiéli élete mindennapjaiban, hiteles eszményképe lehet embertársainak, és sikeresebb az önmegvalósítás terén.

Problémafelvetés

A közgondolkodásban elterjedt nézet, hogy a kreativitás velünk született képességeink, adottságaink közé tartozik, egyúttal ezen gondolkodás szerint számos ember nem rendelkezik vele. Hangsúlyoznom kell, hogy e nézet csak a közgondolkodó körében áll helyt. Az egyes szaktudományi – pedagógiai, pszichológiai – kutatások már bebizonyították, hogy a kreativitás bennünk szunnyadó tehetség, tanulható és fejleszthető képességünk, amelynek tényszerűségéről a tanítási gyakorlatom alatt jómagam is meggyőződhettem.

Pontosan emiatt választottam a dolgozat témájaként a kreativitás diákok körében történő vizsgálatát. Leendő pedagógusként arra törekszem, hogy a gyerekekben és fiatalokban megtaláljam és továbbfejlesszem azokat a kreatív képességeket, amelyeket a lexikális tudás növelésével nem lehet kibontakoztatni. Ez a téma nagyon komplex, ezért ez a tanulmány nem célozza meg a témát átfogó teljes rendszer kutatását és kidolgozását, de vizsgálatom által betekintést nyertem ebbe a nagyon izgalmas témakörbe, amely segíti pályám irányvonalának meghatározását.

Kreativitás

Egy igen komplex és sokrétű fogalomról van szó, melyet, ha latin eredetéből indulva – „*creo, creare, creator, creativitas*” – vizsgálunk, megkapjuk az - alkotni, szülni, nemzeni, teremteni, létrehozni – jelentéstartalmakat.¹ Mindez magába foglalja az újítás, az érték teremtésének folyamatát,² vagyis egy olyan folyamatról beszélünk, mely saját magát teremti, bontakoztatja ki, önmagában hordozva eredetét és célját.

Erika Landau szerint, a kreativitás a személyiségtulajdonságok, gondolati és gyakorlati cselekvéses képességek sajátos összerendezettsége a személyiségen belül, ami lehetővé tesz valamilyen szintű alkotást, és emellett még a viselkedésben, magatartásban is megnyilvánul. Úgy véli, a kreativitás az emberi képességek hierarchiájában az intelligencia legmagasabb fokát képviseli.³

Csikszentmihályi Mihály szerint „*a kreativitás valamiféle mentális tevékenység, bizonyos különleges személyek fejében megtörténő felismerés.*”⁴

A különböző meghatározások és saját véleményem alapján, a következőképp definiálnám a kreativitás fogalmát: a kreativitás nem más, mint egyfajta fesztelen, rugalmas, megoldáskereső gondolkodás, egyben innovatív kivitelezés. Azaz egyszer csak felbukkan az ember agyában egy kis ötlet, nem feltétlenül kell hozzá problémafelvetés, anélkül is előjöhethet bármi. Ott motoszkál az ember fejében, és egyre több részlettel gazdagodik az az alapgondolat, ami legvégül egy teljes „képpé” áll össze. Kreativitáshoz nem elég az ötletelgetés, annak meg is kell valósulnia.

Kreativitás a pedagógiában

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy milyen fontos és alapvető feladat a kreativitásra nevelés, hiszen a kreatív intelligencia, az újító, produktív gondolkodás nélkülözhetetlenné vált az egész társadalom számára. Természetesen a kreativitásra nevelésben alapvető szerepe van az iskolai oktatásnak. 1985-ben Báthory Zoltán kijelenti, hogy „*Az iskolának egész tevékenységével önálló, aktív, kezdeményező, alkotó személyiséget kell nevelnie.*”⁵ A kinyilatkoztatás üzenete napjainkban éppúgy aktuális, mint harminc évvel ezelőtt, sőt mára igen lényegi kérdéssé nőtte ki magát. „*A kreativitás fejlesztése, mint az egyik legfontosabb pedagógiai cél.*”⁶ Az alkotó képzelet és a kreativitás, azok a konstruktív elemek, amelyek hozzájárulnak az önálló alkotóképességgel bíró ember neveléséhez. A kreativitás legyen a tanulói szemlélet fejlesztésének állandó forrása, így alakulhat ki a megfelelő

¹ GYÖRKÖSY 1995, 18.

² DE BONO 2009.

³ LANDAU 1974.

⁴ CSIKSZENTMIHÁLYI 2008, 33.

⁵ BODÓCZKY 2003, 75.

⁶ BODÓCZKY 2003, 67.

ízlésnevelés és a személyes kifejezés.⁷ Ám annak ellenére, hogy a közoktatásban egyre nagyobb szerepet kap a kreativitás problémaköre, az iskolai munkák sok esetben még mindig inkább ellene dolgoznak. Ebből következik, hogy sok gyermek az iskolarendszerbe történő belépésekor kreatívabb, mint annak befejezésekor.

Napjaink pedagógiájában elterjedt az a nézet, miszerint ma már a tanítás helyett a tanulás van a hangsúly. Jómagam is úgy látom, hogy a tanulás válik dominánssá, azonban nem csak a tanulók, hanem a tanárok körében is. Egyre több tanár igyekszik behozni az 'információs technológia' gyors áramlása révén kialakult „lemaradását”, hogy minél aktuálisabbá és naprakészebbé váljon a diákok számára, vagy, hogy csak egyszerűen ne növelje a mai generációk, és a még hagyományos (frontális) módszerekkel, technikákkal tanító pedagógusok között fennálló szakadékot. Ezáltal egyre nagyobb teret kap a kreativitás, és a problémamegoldó képesség kibontakozása,⁸ ám véleményem szerint nem csak a tanulásban, hanem a tanítási módszerekben egyaránt.

Az alkotva tanulás módszere nemcsak érdekessé teszi a tanulást, de megmozgatja a gyermek fantáziáját, és ezzel a módszerrel a megtanultakat mint egy átélt kalandot raktározza el.⁹

A kreativitás fejlesztése az oktatásban /rajz órákon/

„Kreatív feladatnak csak az tekinthető, amelynek nincs »csak egyetlen jó« megoldása.”¹⁰ A kreativitásban nem létezik, nem is létezhet olyan, hogy egyetlen „helyes válasz”. A tanulók, gyakorlás révén megtanulhatják felismerni, hogy egyes válaszok, megoldások, ötletek jobbak a többtől, mert azok használhatóbbak abban az adott helyzetben, vagy szokatlanabbak, magasabb értékűek stb.¹¹ Ez a gyakorlás – a kreativitás gyakorlati alkalmazása –, a legjobb módszer arra, hogy kialakuljon a kreatív gondolkodás mentális képessége és szokása.¹² A vizuális nevelés nem része, hanem komplex eszközrendszere az oktatás-nevelés egészének,¹³ és kiemelt fontosságú feladata, a kreativitás működtetése. A közhiedelem szerint minden rajzórai gyakorlati munka egyben kreatív tevékenység. Pedig különböző iskolákban történő látogatásaim során gyakran botlottam olyan rajzórai feladatokba (színező, sablon körberajzolása, kivágása stb.), melyek inkább csak „kézügyesítő” eljárásoknak tekinthetők, mintsem szellemi erőfeszítést, problémamegoldó képességet kívánó, fejlesztő kreatív tevékenységeknek.

⁷ BÁLVÁNYOS 1995.

⁸ BODÓCKY 2003.

⁹ LELKES 1994.

¹⁰ BODÓCKY 2003, 77.

¹¹ DE BONO 2009.

¹² DE BONO 2009, 14–16.

¹³ BÁLVÁNYOS 1995.

Általános követelmény a vizuális nevelés formáin keresztül, hogy elérjük a tanulók szemléletében a valóságérzékenység és a konstruktív világlátás alapértékeit. Vagyis ne „csupasz” órákat tartsunk, s olyan gyakorlati foglalkozásokat, amelyeken a diák – jó esetben – csak a sablonos praktikumokat sajátítja el,¹⁴ hanem különböző anyagok, fogások, változatos eljárások, technikák alapos megválogatásával, ötletes feladatok, változatos képi információk segítségével hozzájáruljunk az ábrázolástechnikai érzékenységéhez, az intuíciónak kivívásához és az egyéni közlésformák megalapozásához. Az utóbbi állításokat összevetve kijelenthetjük, hogy a rajz és vizuális kultúra tantárgy *nem „készletanyag”,*¹⁵ ugyanis képes olyan lényeges képességek fejlesztésére, melyeket a fiatalok széles körben birtokolnak. Ez nem csak a vizuális képességekre, szakterületi kompetenciákra,¹⁶ hanem ugyanúgy a Nemzeti Alaptantervben leírt, valamennyi fejleszteni kívánt kulcskompetenciára¹⁷ vonatkozik.

Mindezek kibontakoztatására kiváló például a projekt-módszer, a képi asszociációk, belelátós feladat, tárgytervezés, tárgykészítés, makettezés, modellezés, újrachátrásmítás, újrafogalmazás, újrafelhasználás technikájának alkalmazása úgy, hogy közben nem mellőzzük a gyermeki agy kreatív lehetőségeit sem.

Kreativitáskutatás

A kreativitás természetét a mai napig nem sikerült pontosan, minden részletében feltárni. Abban sincs egyetértés, hogy voltaképpen mit is értünk kreativitás alatt, viszont azzal mindenki egyetért, hogy egy értékes emberi lehetőségéről, tulajdonságról van szó. Kutatói elsősorban pszichológusok, akik a gondolkodási képességek vizsgálatára hosszú évtizedekig az intelligencia-teszteket használták.¹⁸ Azonban az 1960-as években rájöttek, hogy az intelligenciatesztek egyetlen helyes választ igénylő feladatokat tartalmaznak, melyek a konvergens gondolkodás vizsgálatára alkalmasak, az alkotó divergens gondolkodására nem. Erre speciális tesztek megalkotására volt szükség, melyeknél meghatározó szerepet játszik az új megteremtésének lehetősége. Ugyanakkor a konvergens és divergens gondolkodás merev szétválasztása sem teljesen indokolt, mivel a

¹⁴ MOLNÁR 1995.

¹⁵ KÁRPÁTI 2005.

¹⁶ Észlelés, tapasztalás, megfigyelés; ismeretszerzés; térérzékelés, térbeli tájékozódás; vizuális kommunikáció; alkotás és kreativitás; problémamegoldás; önismeret, önszabályozás.

¹⁷ Anyanyelvi kommunikáció; idegen nyelvi kommunikáció; matematikai kompetencia; természettudományos kompetencia; digitális kompetencia; szociális és állampolgári kompetencia; kezdeményezőképeség és vállalkozói kompetencia; hatékony önálló tanulás; esztétikai és művészeti tudatosság és kifejezés kompetenciája.

Forrás: http://www.budapestedu.hu/data/cms149320/MK_12_66_NAT.pdf

(Letöltés: 2017.11.26.)

¹⁸ TÓTH – KIRÁLY 2006.

tesztekben nyújtott teljesítményt érdemes az intelligenciával együtt értelmezni. Az ember számtalan területen érvényesítheti kreativitását,¹⁹ azonban a teszten elért jó eredmény nem jelenti feltétlenül azt, hogy a vizsgálati személy a reális élethelyzetben is talál újfajta megoldásokat, illetve hogy alkotóként fog érvényesülni.²⁰

A kreativitás mérése

Napjainkban számos, már az interneten is megtalálható, elérhető kreativitás mérésre és fejlesztésre irányuló teszt létezik,²¹ például: *mondatbefejezés; távoli asszociációs feladat; feltételezés; képszerkesztés; hiányos ábrák; ismételt figurák stb.*

A kreativitást mérő tesztek közül azonban talán a legismertebb és legelfogadottabb a Torrance Tests of Creative Thinking (TTCT), vagyis a Torrance-körök teszt.²² A teszt egymás alá sorakoztatott egyforma, 1,8 cm átmérőjű körökből áll.²³ A vizsgált személy feladata, a körök képpé alakítása. Ez a teszt méri a gördülékenységet, a rugalmasságot, illetve az eredetiséget.

A másik leginkább ismert kreativitásteszt a J. P. Guilford által megalkotott, úgy nevezett „szokatlan használat teszt”. A vizsgálati személyeknek, minél több szokatlan felhasználási módot kell gyűjteniük megszokott tárgyakhoz. Például mi mindenre lehet felhasználni egy ceruzát a rajzoláson és az íráson kívül? E feladat megoldása során le kell küzdeni a merev, rögzült gondolati sémákat, funkcionális kötődéseket. Ez a teszt alkalmas a részképességek,²⁴ valamint a divergens gondolkodás mértékének vizsgálatára.

Saját vizsgálatomhoz a gimnáziumi tanulók kreativitás-méréséhez a Test for Creative Thinking (TCT), azaz a kreatív gondolkodástesztet, mint „*rajzfejlődés-kutatási módszer*”²⁵ alkalmaztam.

Vizsgálat bemutatása

Azért döntöttem a TCT-teszt alkalmazása mellett, mert ezt a mérési módszert találtam a legmegfelelőbbnek és leginformatívabbnak vizsgálati témám kifejtéséhez. A teszt a kreatív gondolkodás jelenségkörét olyan feladattal ragadja meg, mely az egyén hétköznapi viselkedése mentén közelíti meg a kreatív alkotói folyamathoz szükséges komponenseket.²⁶ Továbbá fontos feltétel volt az is, hogy könnyen megvalósítható legyen rajzóriai keretek között.

¹⁹ BARKÓCZI – ZÉTÉNYI 1981.

²⁰ FALUS ET AL. 2017.

²¹ FALUS ET AL. 2017; SZENTIVÁNYI 2000.

²² TÓTH – KIRÁLY 2006.

²³ KÁRPÁTI 2005.

²⁴ Guilford divergens produkciós tesztbattériája (DPT) (LANDAU 1974).

²⁵ KÁRPÁTI 2005, 71.

²⁶ TÓTH – KIRÁLY 2006.

A vizsgálat az egyéni tanítási gyakorlatom alatt tanított, érettségi előtt álló osztályokban, 89 fővel történt. Egy nem művészeti tagozatos gyakorló gimnáziumról van szó, tehát a vizsgált diákok művészeti nevelés szempontjából általánosnak tekinthetők, azaz nem részesülnek kiemelt óraszámú művészeti oktatásban. A helyi tanterv heti kétszer 45 percnyi időt határoz meg művészeti nevelésre, melynek egyik fele ének-zenére, s a másik fele vizuális nevelésre koncentrálódik. A tagozatokat tekintve különböző irányultságú – matematika-fizika, francia, biológia-kémia-fizika és angol-német – tagozatos gimnáziumi tanulók voltak közöttük. A tesztet megvalósító legfiatalabb diák 17 éves, a legidősebb 19 éves volt.

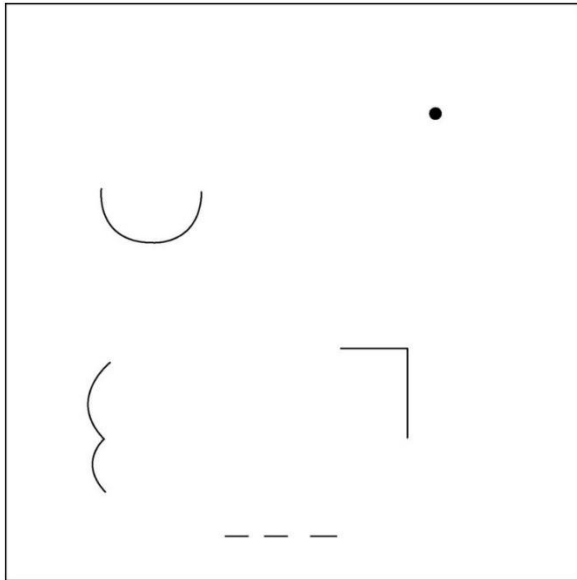
A csoportokkal mindössze nyolc alkalommal találkoztam. Ez a pár találkozás nem tette lehetővé, hogy közelebbről megismerjem a diákokat, ám tanórai viselkedésük sokat elárult róluk, melyről majd az osztályonkénti elemzésekben írok bővebben.

A diákok nem tudtak arról, hogy egy teszten dolgoznak. Szándékosan nem említettem, hogy ez egy kreatív gondolkodást mérő feladat, mert nem akartam befolyásolni a természetes hozzáállásukat. Nem lett volna szerencsés, ha megijednek, bepánikolnak, vagy esetleg ellenállást vált ki a teszt a diákokból. Mint egy óra eleji „bemelegítő”, ráhangolódo elfoglaltságként osztottam ki, ez nem volt számukra ismeretlen, hiszen korábbi órákon is tettem már hasonlót. Emiatt viszont, nagykamaszok lévén, előfordulhatott volna az is, hogy nem veszik komolyan, elbagatellizálják a feladatot. A végeredmény azonban alkalmasnak bizonyult a vizsgálatra mind a négy osztályban.

A feladatlapot kissé átszerkesztve, az utasítással együtt kapták meg (*1. kép*). A pontozási táblázatot nem tüntettem fel a korábban említett okok miatt. Maximum 15 percet kaptak az elkészítésére, melyet egy konyhai időzítő órasegítségével mértem. A diákok az elvárásnak megfelelően teljesítettek, azonban az utolsó percekig kihasználták a képírásra megadott időt, így a kiértékeléskor a sebesség kritériumát figyelmen kívül kellett hagynom.

Név:..... Osztály:.....

Előttek a papíron egy befejezetlen rajz van. A művésznak akkor kellett abbahagynia, amikor még nem tudta, mit is akar rajzolni voltaképpen. Arra kérek, hogy fejezd be ezt a rajzot. Azt rajzolhatsz, amit akarsz! Bármit rajzolsz, biztosan jó lesz. Ha befejezted a rajzodat kérek, szólj nekem, hogy beszédhessem!

1. kép: Átalakított TCT- teszt

A teszt értékelése

A tesztet a következő szempontok szerint értékeltem:²⁷

1. *Folytatás* (Continuation, Cn): a megadott képelem tudomásulvétele, folytatása vonalhúzással – *elemenként 1 pont /max. 7 pont/*
2. *Kiegészítés* (Completion, Cm): a tudomásul vett elemek továbbrajzolása, kiegészítése, megismétlése – *elemenként 1 pont /max. 7 pont/*
3. *Új elemek* (New Elements, Ne): új motívumok, új figurák, új kiegészítő elemek hozzárajzolása a már meglévő képelemekhez – *új elemenként 1 pont /max. 7 pont/*
4. *Vonalakkal létrehozott kapcsolatok* (Connections Made by Lines, Cl): a képelemek vizuális egységgé rendezése, összekapcsolása, összekötő vonalakkal – *elemenként 1 pont /max. 6 pont/*
5. *Témához Kötődő Kapcsolatok* (Connections Made by Contribute to a Theme, Cth): az alkotás tartalmilag egységessé tétele – *egységes kompozíciós elemenként 1 pont /max. 7 pont/*
6. *Körvonalat megőrző – részletfüggő* (Boundary – Breaking, Frame Dependent, Bfd): a nagy zárt négyszögön kívül elhelyezkedő, kicsi nyitott szögletes forma bevonása a kép egészébe – *a kicsi nyitott forma alakítása, tudomásulvétele 3 pont, a kép tartalmi egészéhez való csatolása /max. 6 pont/*
7. *Körvonalat megőrző – részlettől független* (Boundary – Breaking, Frame Independent, Bfi): ha kilép a nagy zárt keretet adó négyszögből, vagy arra rajzol, vagy azt felhasználva történik a képírás – *kilépés a négyszögből 1 pont, felhasználása a kép tartalmához /max.3 pont/*
8. *Perspektíva alkalmazása* (Perspective, Pe): lineáris perspektíva szabályainak alkalmazása, beépítése – *a perspektivikus ábrázolás szabályait követve/max. 6 pont/*
9. *Humoros, érzelmes megoldások* (Humor, Hu): groteszk, szatirikus, humoros elemek beépítése, karikatúra – *a kép tartalmi egységét tekintve /max. 6 pont/*
10. *Nem szokványos megoldások* (Unconventionality, Uca):
 - *különleges papírhasználat* (Uca): a papír tépése, forgatása, hajtogatása.. stb.– *papír forgatása 1 pont, tépése, vágása, gyűrése 1 pont, hátoldalra rajzolás 1 pont /max. 3 pont/*
 - *absztrakt kompozíció* (Ucb): nem szokványos elemek felhasználása, megalkotása – *elemenként 1 pont /max. 3 pont/*
 - *„mese” – összefüggő történet ábrázolása* (Ucc): a kép elmesél egy történetet, tartalmilag egységes – *képelemek tartalmi kombinációja /max. 3 pont/*

²⁷ KÁRPÁTI 2003.

- *szimbólumok és figurák kombinációja (Ucd):* felirat, beszéd – szimbólumokkal, jelekkel, szavakkal, számokkal vagy képregény-elemekkel kombinálás – *elemenként 1 pont /max. 3 pont/*

11. *Sebesség (Speed, S):* csak egy átlagos szintű rajznál (ami min. 25 pont) adható pont a sebességre –*időarányos pontozás alkalmazható: 2 perc alatt 6 pont, 4 perc alatt 5 pont stb.* Mint ahogy azt már korábban említettem, ettől a kritériumtól eltekintettem, mivel minden osztályban minden diák felhasználta a rendelkezésre álló (15 perc) időt.

Így kaptam egy összesen 67 pontból álló pontrendszert mely alapján hozzákezdhettem a tesztek kiértékeléséhez. A mért eredményeket táblázatba írtam.

A tesztpontszámok alakulása a különböző osztályokban

Az alábbiakban a négy osztály eredményeit fogom szemléltetni diagramok segítségével. Először osztályokra bontva elemzem az eredményeket. A megszerzett pontok alapján megkülönböztetek *kiváló* (50 pontérték felett), *figyelemre méltó* (40 pontérték felett), *jó* (30 pontérték felett), *átlag feletti* (25 pont felett), *átlagos* (25 pontérték) és *átlag alatti* (25 pontérték alatt) munkákat.

12. A. osztály eredményei

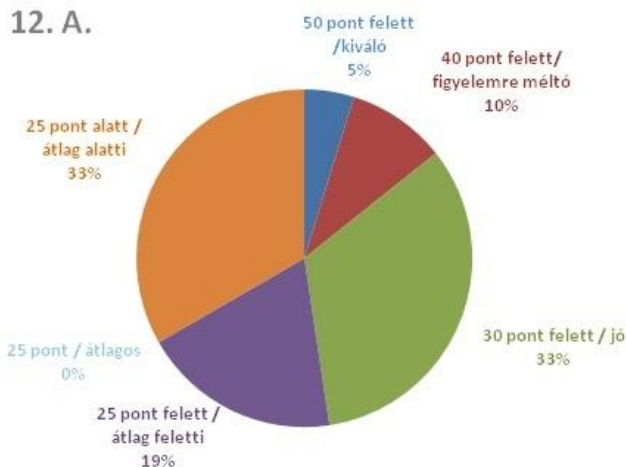
A 12. A. osztály esetében egy matematika-fizika tagozatos osztályról van szó. 21 fő töltötte ki a tesztet, melyből mindössze kettő lány, a többi mind fiú. A jó magaviselet nem erősség ebben az osztályban. Kiabálva beszélgetés, egymás fizikai bántalmazása, folytonos telefonhasználat általános jellemzőjük. Náluk szükségesnek éreztem az óraeleji ráhangoló rövid játékos feladatok bevezetését. A teszt is remekül szolgálta ezt a célt az ötödik héten. Az alapzaj elhalkulása jelezte, a fokozatos elmélyülést a feladat megoldásában.

Egy vizsgált személynek sikerült kimagaslóan magas – 50 pont feletti értéket– elérnie. Ugyanolyan nagy százalékban készültek 30 pont feletti értékek, mint 25 pont alattiak. Többségük az átlagosnak ítélt kreatív gondolkodási teljesítmény felett teljesített (*1. ábra*).

Időnként szemrevételeztem rajzaikat és arra a megállapításra jutottam, hogy a tanulók többsége igyekezett felhasználni az összes megadott képelemet. Valamint legtöbbjük úgy igyekezett ezek felhasználására, hogy tartalmilag egy egységes kompozíció alakuljon. Az ő munkáikon gyakori a térbeliség megjelenése, a perspektivikus ábrázolás alkalmazása, ha nem is pontos, axonometrikus kivitelezésben, de a szándék észlelhető. Véleményem szerint ez a reál beállítottnak köszönhető. Érdekesnek találtam, hogy a nagy zárt négyszöget ebben a csoportban próbálták meg legtöbbször beépíteni a rajzukba, vagy úgy felhasználni, hogy az az összeállítás egészéként jelenjen meg. A tesztkészítők a képkeretre erősen emlékeztető négyszög figyelmen kívül hagyását, a kötöttségeket nem tűrő alkotói fantázia, az eredetiség fontos

indikátorának tartják. A 21-ből csak 7 ember hagyta figyelmen kívül a kicsi nyitott szögletes formát, ami véleményem szerint igen jó aránynak minősül. Témákat tekintve a fél csoport humoros, szellemes vagy szürrealista komponensekkel gazdagította rajzát, sokan viszont sablonos elemekben (nap, ház, madárstb.) gondolkodtak.

A pontszámok összesítése kimutatta, hogy az osztály tagjai átlagosan (kerekítve) 30 pontot értek el, amely 45 %-os kreatív gondolkodásnak minősül, amia legjobb eredménynek számít a négy osztály teljesítményét tekintve.

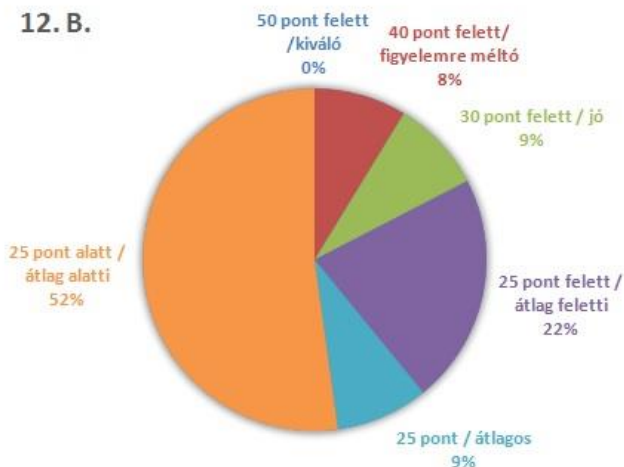
1. ábra: A 12. A. osztály eredményei

12. B. osztály eredményei

A 12. B. egy idennyelveket (angol-német) magasabb óraszámban tanuló osztály. A 37 fős osztályból 23 fővel²⁸ sikerült megoldatni a tesztet, szintén tanórai keretek között. Az osztály diákjai minden órán nagyon elevenek voltak, legtöbbször igényelték az interaktív feladatmegoldási módszereket, kiegészítő videó- és képanyagot. Az ő képeik között nem található kimagaslóan jó teljesítmény. A legmagasabb értéket mutató megoldás 41 pontos lett. A legkevésbé sikerült ábrázolás pedig 12 pontot szerzett. Több mint 50 százalékuk nem érte el az átlagos kreatív gondolkodási szintet sem. Viszont rajzi megoldásaik rendkívül eltérő skálát mutatnak mind kompozíció, tartalom, mind minőség szempontjából. Kicsivel több mint a fele a csoportnak 25 pont alatt teljesített, tehát nem érte el az átlagos rajznak minősíthető szintet sem (2. ábra). Ennek okát abban látom, hogy a lapon szereplő képelemeket nem tudták

²⁸ A nagy létszámihiány valószínűleg az őszi szünet utáni gyakori hiányzásoknak tudható be.

egységes kompozícióként kezelni, illetve legtöbbjüknek gondot okozhatott egy összefüggő tartalom leképezése. Tizennégyen nem foglalkoztak a kis nyitott négyszöggel, sőt a szagatott vonal is többükönél figyelmen kívül maradt. Túlságosan ragaszkodtak az ábrázolási konvenciókhoz, csak néhányuknál észlelhető a szokatlan és humoros kép-kiegészítési ötlet. Mindezek ellenére, osztály szinten náluk mutatkozik legnagyobb számban absztrakciós képi végeredmény. A 12. B. osztály diákjainak becsült kreatív gondolkodás átlageredménye 23,5 pont, azaz 35%.

2. ábra: A 12. B. osztály eredményei

12. D. osztály eredményei

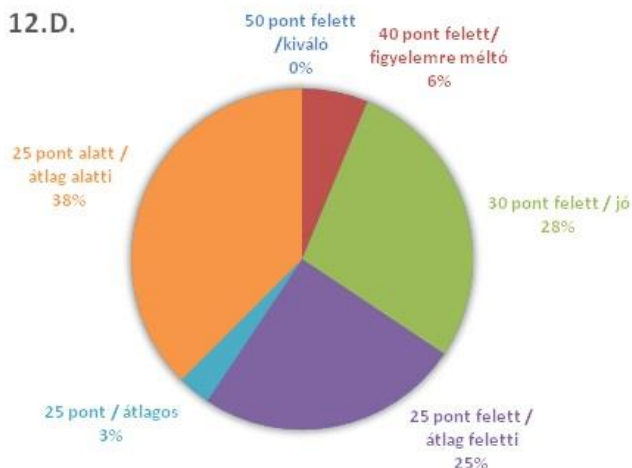
A 12. D. osztály 31 fővel járult hozzá vizsgálatomhoz. Ők a természettudományi területeken (biológia, fizika, kémia) szereztek szélesebb jártasságot gimnáziumi éveik alatt. Az osztály diákjaira általánosan jellemző a nyugodtság és érdeklődés. Alapvetően csendes, az utasításoknak eleget tevő tanulókról beszélünk, akiknek a tesztben szereplő témáik igen széles spektrumon mozognak.

Ahogy azt a diagram is mutatja, ebben az osztályban nem olyan változatosak a pontszámok. 50 pont feletti, azaz kiváló alkotás nem született, 40 pont feletti is csak kevés. A legmagasabb pontszámot elérő személy 43 pontot, míg a legalacsonyabb 17 pontot ért el (3. ábra).

Munkáikban szép számmal fellelhetőek humoros, vicces, groteszk, futurisztikus, tudományos komponensek. Több esetben dekoratív vonalhálósával kapcsolták össze a figurákat, vagy töltötték ki az üres felületeket. Rajzaik többnyire kidolgozottak, esztétikusak, amik letisztult, kiegyensúlyozott személyiségjegyre endegnek következtetni. A rajzok között akadnak nonfiguratív megoldások, azonban a többség realista ábrázolási módon

közelítette meg a feladatot. A 31 főből 19 személy – ami az osztály 61%-át jelenti – mellőzte a nagy négyzetten kívül eső kis formával való applikálást. Ez a magas arány arra készítetett, hogy többüknél rákérdezzek ennek okára. Válaszul többségében azt a feleletet kaptam, hogy: „.....*azt hittem nyomtatási hiba*”, „.....*úgy gondoltam, hogy csak a kereten belül szabad gondolkozni*”. Itt újra remekül megmutatkozik az a fajta belenevelt konvenciókhoz való ragaszkodás, ami gátolja a szabad és spontán gondolkodást.

A 12. D. osztály kreatív gondolkodási képességének százalékos teljesítménye 41 %, azaz átlagosan 27 pontot szereztek az osztály diákjai.

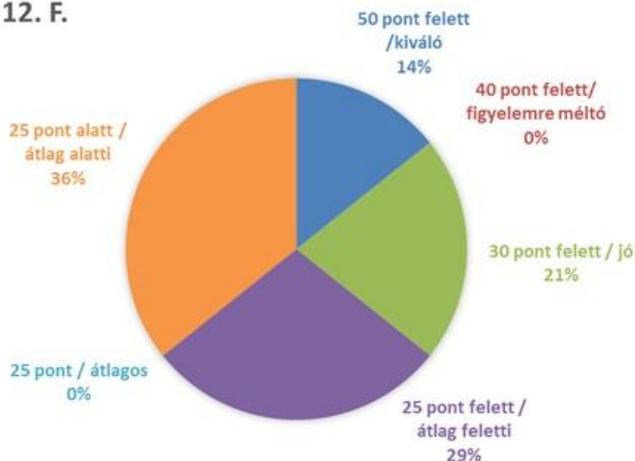
3. ábra: A 12. D. osztály eredményei

12. F. osztály eredményei

A 12. F. egy francia tagozatos fél osztály 14 fővel. Eddigi pedagógiai tevékenységeim során még sosem tapasztaltam hozzájuk hasonló példamutató csoportot. Figyelemre és irigylésre méltó az a fegyelem, érdeklődés, amit ők tanúsítanak. Emellett olyan békés légkört, hangulatot, átható harmonikusságot és idilli környezetet varázsolnak maguk köré, amelyenről egy pedagógus csak álmodhat. Nagyon hálás feladat a velük való nevelő-oktató munka.

A teszten elért eredményeik alapján a csoport tagjainak 29 átlagpontot számíthatunk, amely egy 43 %-os kreatív gondolkodási képességet jelent. Ebben az esetben viszont kissé csalóka ez az eredmény, ugyanis az ő munkáik között figyelhető meg egy igen releváns különbség a teljesítmények között. Két diák munkájának pontszáma meghaladta az 50 pontot, sőt közel 60 pontosra sikerültek (80–88 %-os teljesítmény), míg az egyikük mindössze 11,5 pontot ért el (16 %-os egyéni teljesítmény), mely az összes vizsgált tesztalany között is a legalacsonyabb pontértéknek számít (4. ábra).

12. F.

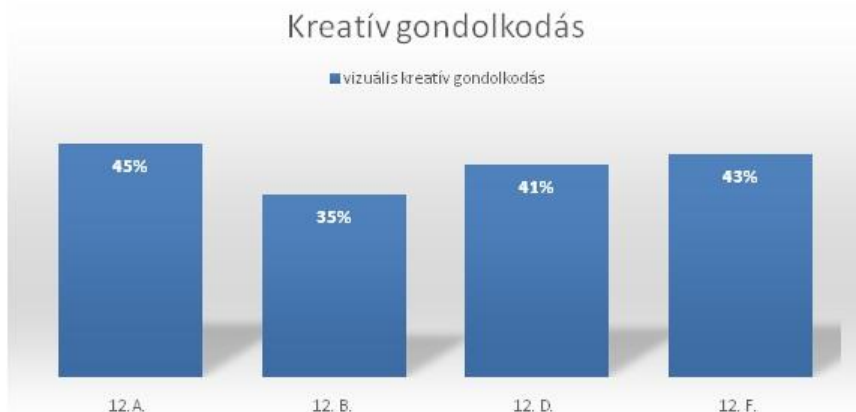
4. ábra: A 12. F. osztály eredményei

Osztályok közötti összehasonlítás

Ügyeltem arra, hogy mind a négy végzős osztályban elvégeztessém a feladatot, ugyanis érdekesnek találtam a tagozatok közötti összehasonlítást (5. ábra).

A grafikon jól szemlélteti a különböző osztályok kreatív vizuális gondolkodásának százalékban kimutatott értékeit. A négy osztály teljesítménye a különböző tagozatok ellenére sem mutat szignifikáns eltérést, egy osztály esetében figyelhető meg alacsonyabb százaléérték. Eredményeik igazolják, hogy a diákok osztályszinten körülbelül azonos kreativitással rendelkeznek. Mind a négy osztály teljesítményét összesítve, majd átlagolva 41 %-os átlagvégeredmény született. A munkák tekintetében igaz, hogy többségüknek sikerült a feladatot elfogulatlanul szemlélni, és az újítástól sem idegenkedve alkotni. De számos esetben arra a következtetésre jutottam, hogy a diákok túlzottan ragaszkodtak a –vélt, vagy maguk által konstruált – előírásokhoz, tehát konvencionális módon oldották meg a képkiegészítést. Azok a kísérleti személyek kaptak magas összpontszámot, akik minél több elemet próbáltak elérniük, továbbá tartalmilag egységes kompozíciót alkotni. A technikai jegyek minősítésekor a teszt figyeli a kompozíció egészére vonatkozó minősítő szempontokat is.²⁹Egyes esetekben feltűnő az energikusság, a kifejezőerő, a témához kapcsolódó esztétikai hatáselemek alkalmazása. Sokan ötletes és fantáziadús megoldásokat találtak.

²⁹ TÓTH – KIRÁLY 2006.

5. ábra: A kreatív vizuális gondolkodás osztályonkénti értékei

Összegzés

Kutatásom során arra voltam kíváncsi, hogy a kreativitás képességének előhívása milyen mértékben lehetséges tanórai keretek között végzett gyakorlatok révén. A vizsgálat során kiderült, hogy összetett feladat a kreatív gondolkodást megalapozó képességek feltérképezése, mivel a valódi kreatív produktum létrejöttében a személyiség többféle, egymásnak is részben ellentmondó működésmódjai és tulajdonságai vesznek részt.

A különböző tesztek, feladatok tapasztalatai világossá tették számomra, hogy az egyéni motivációtól valóban meghatározóan függ a kreatív teljesítőképesség,³⁰ de nagy örömömre megtaláltam azokat a pedagógiai módszereket, „fogásokat”, melyek alkalmazásával az együttműködésünk (tanár – diák) mérhető és értelmezhető eredményeket hozott.

A diákok felzárkóztatását minden tantárgyat tekintetbe véve a pedagógusok nagyon komolyan veszik. A kreativitást nem sorolják a tantárgyak közé, mégis, ahogy a fentebb taglaltakból kitűnik, összehasonlíthatatlan fontossággal bír egy ember egész életén keresztül. Ehhez képest a mai iskolarendszer ezt a „szakértői” kompetenciát mostohagyverekként kezeli. A téma fontossága arra ösztönöz, hogy további kutatást végezzek, s majdan a tanári, gyakorlati tapasztalataim felhasználásával olyan használható fejlesztési módszereket dolgozzak ki, amellyel a diákok felzárkóztatása ezen a téren is megvalósulhat.

³⁰ A kreativitással foglalkozó kutatók többsége megállapította, hogy a kreatív tanulás egyik elsődleges feltétele a motiváció. A motiváció is szerteágazó, komplex jelenség, amin belül az újabban EQ (emocionális quociens) rövidítéssel jelzett faktort is számottevő mértékben örökletesen meghatározottnak találták (CZEIZEL 2003).

Irodalom

- BÁLVÁNYOS1995 = Bálványos Huba: A vizuális nevelés rendszere- a NAT-tól a tanmenetek felé. In: Kárpáti Andrea (szerk.): *Bevezetés a vizuális kommunikáció tanításába*. Budapest 1995, 113–124.
- BARKÓCZI – ZÉTÉNYI 1981 = Barkóczi Ilona – Zétényi Tamás: *A kreativitás vizsgálata*. Budapest 1981.
- BODÓCZKY 2003 = Bodóczy István: *Vizuális nevelés*. Budapest 2003.
- CZEIZEL 2003 = Czeizel Endre: Legnagyobb természeti kincsünk: A tehetség. *Fizikai Szemle* 11 (2003) 398.; <http://epa.oszk.hu/00300/00342/00165/czeizel0311.html> (Letöltés: 2017.11.04.)
- CSÍKSZENTMIHÁLYI 2008 = Csíkszentmihályi Mihály: *Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Budapest 2008.
- DE BONO 2009 = De Bono, Edward: *A kreatív elme: 62 gyakorlat a kreativitás növelésére*. Budapest 2009.
- FALUS ET AL. 2017 = Falus Iván – Tóth Istvánné Környei Márta – Bábosik István – Réthy Endréné – Szabolcs Éva – Nahalka István – Csapó Benő – Mayer Miklósné Nádasdi Mária: *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe.*; http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_531_pedagogia/ch09s03.html (Letöltés: 2017.11.26.)
- GYÖRKÖSY 1995 = Györkösy Alajos (szerk.): *Magyar-latin kéziszótár*. Budapest 1995.
- KÁRPÁTI 2003 = Kárpáti Andrea: Mélni a mérhetetlent: Teljesítményértékelés a vizuális nevelésben. *Iskolakultúra* 8 (2003) 95–106.; http://epa.oszk.hu/00000/00011/00073/pdf/iskolakultura_EPA00011_2003_08_095-106.pdf (Letöltés: 2017.10.27.)
- KÁRPÁTI 2005 = Kárpáti Andrea: *A kamaszok vizuális nyelve*. Budapest 2005.
- LANDAU 1974 = Landau, Erika: *A kreativitás pszichológiája*. Budapest 1974.
- LELKES 1994 = Lelkes Éva: *Én így tanítok: a kreativitás szerepe a nevelésben*. Szolnok 1994.
- MOLNÁR 1995 = Molnár V. József: A Nap arca. In: Kárpáti Andrea (szerk.): *Vizuális képességek fejlődése*. Budapest 1995, 366–381.
- SZENTIVÁNYI 2000 = Szentiványi Tibor: A kreativitás fejlesztése játsszással és játékok segítségével. *Új Pedagógiai Szemle* 7–8 (2000); <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00040/2000-07-ta-Szentivanyi-Kreativitas.html> (Letöltés:2017.11.04.)

TÓTH – KIRÁLY 2006 = Tóth László – Király Zoltán: Új módszer a kreativitás megállapítására: A Tóth-féle kreativitásbecslő skála (TKBS). *Magyar Pedagógia* 106. évf. 4. sz. (2006) 287–311.

Examination of Creativity among Secondary School Students

VIOLA JÚLIA NAGY

It is a widespread public opinion that creativity is one of our innate abilities and skills, and many people do not tend to have it. I must emphasize that this view is only held in the mind of the public. Certain academic studies - pedagogical and psychological - have proven that creativity is a dormant talent, which is learnable and developable ability within us, about which I myself have been convinced during my teaching practice.

That is exactly the reason why I have chosen the examination of creativity among secondary school children as the subject of my study. As a prospective teacher, I strive to find and develop the creative skills in children and young people that cannot be facilitated by teaching only lexical knowledge.

A kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltség együttes fejlesztésének lehetősége biológiaórán¹

SZIVÓS ÁDÁM – NAGY LÁSZLÓNÉ

Bevezetés

A kritikai gondolkodás a természettudományos gondolkodás egyik összetevője, fejlesztése a biológia tanításának is fontos célja. Ennek ellenére az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) által kiadott kísérleti biológia-tankönyvek elemzése azt mutatja, hogy a tankönyvekből hiányoznak a kritikai gondolkodási készségeket fejlesztő feladatok.² A kritikai gondolkodás fejlesztésére a biológia tantárgy keretében számos témakör alkalmas, de különösen sok lehetőséget kínál Az ember szervezete és egészsége témakör, amelynek keretében a diákok egészségműveltsége is fejleszthető. Ez utóbbi ugyancsak fontos, hiszen nemzetközi összehasonlításban a magyar lakosság több mint fele elégtelen vagy problémás (összességében korlátozott) egészségműveltségi kompetenciával rendelkezik.³ Különösen igaz ez a szájhigiénia területére: az emberek orális egészségügyi állapota rossz, a megfelelő szájhigiénéjával kapcsolatos ismereteik hiányosak, és bár tudják, hogy rendszeresen részt kellene venniük a fogászati szűrővizsgálatokon, sokan csak akkor keresik fel fogorvosukat, ha már baj van.⁴ 2017 tavaszán online kérdőív segítségével felmértük az egyetemisták fogászati egészségműveltségének szintjét és azt találtuk, hogy 67%-uknak nehéz megítélnie a médiából szerzett fogászati információk hitelességét, 52%-uk pedig nem tudja megítélni a lehetséges fogászati kezelések előnyeit és hátrányait.

A tanulmányban értelmezzük a kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltség fogalmát és egymással való kapcsolatukat. Továbbá ismertetjük a fogászati ismeretek megjelenését a központi tantervekben és a kísérleti tankönyvekben. Végül bemutatjuk, hogyan lehet tanórai keretek között együttesen fejleszteni a kritikai gondolkodást és a fogászati egészségműveltséget.

A kritikai gondolkodás értelmezése

Az utóbbi évtizedekben számos próbálkozás történt a kritikai gondolkodás értelmezésére. Ennis (1962) szerint a kritikai gondolkodás az a folyamat, amely során az egyén meghozza a kritikán alapuló helyes állításokat. Christ (1997) a kritikai gondolkodást tervszerű, irányított döntésnek nevezi, amely magában

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatásával készült.

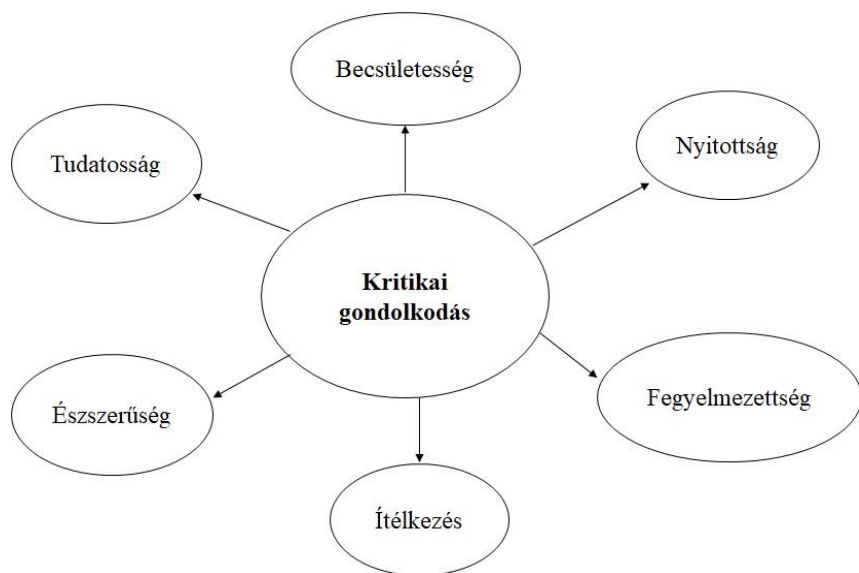
² NAGY LÁSZLÓNÉ – KISSNÉ GERA 2017.

³ KOLTAI – KUN 2016.

⁴ GERA – GYÖRFI 2016.

foglalja az interpretációt, az analízist, az értékelést és a következtetést.⁵ Tóth megfogalmazása szerint a kritikai gondolkodás az, amikor a mások által elmondottakat vagy leírtakat abból a szempontból értékeljük, hogy igaznak fogadjuk-e el vagy sem.⁶ Facione és munkatársai (1996) elképzelése szerint a kritikai gondolkodás folyamata hat kognitív műveletet (értelmezés, elemzés, értékelés, következtetés, magyarázat, önszabályozás) foglal magába, amelyek hierarchikusan követik egymást.⁷ A különböző értelmezésekben közös elemként jelenik meg az értékelés mint kognitív művelet.

A kritikai gondolkodást különféle képességek bonyolult kombinációja teszi lehetővé (*l. ábra*). Ezek közül háromnál (észszerűség, nyitottság, ítélkezés) az értékelés mint kognitív művelet kiemelkedő jelentőségű. Az észszerűség azt jelenti, hogy észérvekre támaszkodunk, illetve azt, hogy bizonyítékok nélkül nem fogadunk el semmit. A nyitottság során más értelmezésekre is nyitottak vagyunk, és készek vagyunk a dolgok átértékelésére. Az ítélkezés pedig annak a folyamata, hogy mérlegeljük a bizonyítékok súlyát, illetve helyet adunk más felvetéseknek.⁸

1. ábra: A kritikai gondolkodás jellemzői

⁵ ENNIS 1962; CHRIST 1997, idézi MOLNÁR 2002.

⁶ TÓTH 2007.

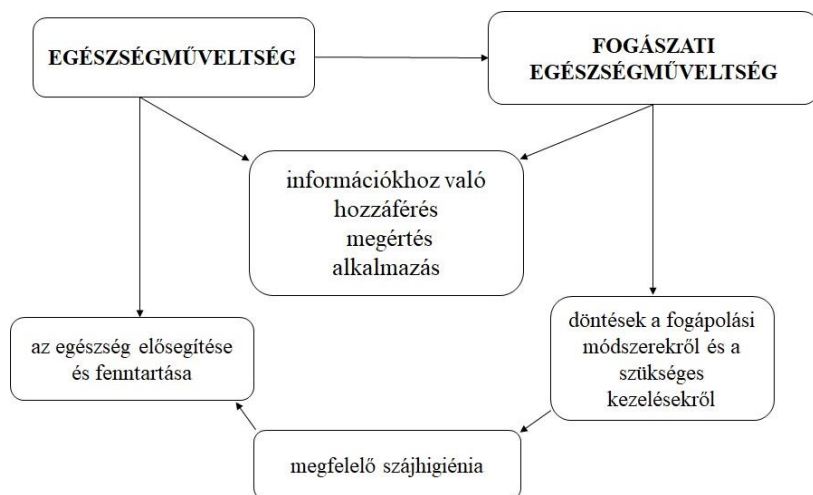
⁷ FACIONE – FACIONE – GIANCARLO 1996, idézi MOLNÁR 2002.

⁸ ENNIS 1962; CHRIST 1997, idézi MOLNÁR 2002.

A kritikai gondolkodás a magasabb rendű gondolkodási képességek közé tartozik. Fejlesztése kiemelkedő jelentőségű minden tanuló számára, tekintet nélkül a társadalomban betöltött jövőbeli szerepére. Ma az információforrások nagy része könnyen elérhető mindenki számára, de az információ mennyisége jelentősen megnőtt. Ez megköveteli – többek között – a tanulók kritikai gondolkodási készségeinek fejlesztését, amely szükséges az ismeretlen szituációk elemzéséhez.⁹

A fogászati egészségműveltség értelmezése

A fogászati egészségműveltség az egészségműveltség egyik speciális területe (2. ábra). Meghatározza, hogy az egyén fogászati információkhoz való hozzáférése, megértése, azok alkalmazása milyen szinten valósul meg, és ezek alapján milyen döntéseket képes hozni a fogászati módszerekről és a szükséges kezelésekről.¹⁰ A megfelelő döntéshozatal hozzájárul az egészséges szájhygiénia kialakulásához, ami az általános egészségi állapot szempontjából kiemelkedő jelentőségű.

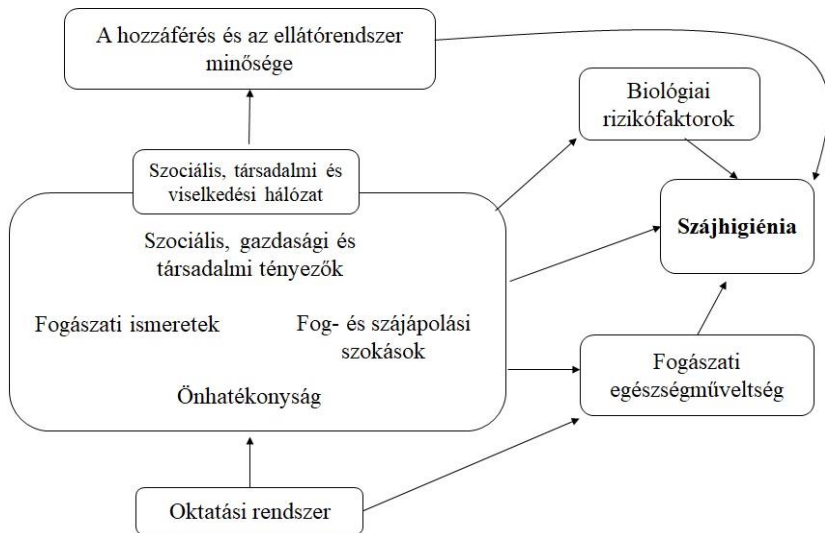
2. ábra: A fogászati egészségműveltség értelmezése

A megfelelő szájhygiénia kialakulását számos tényező befolyásolja (3. ábra). A szociális, társadalmi és viselkedési hálózatba tartoznak a szociális, gazdasági és társadalmi tényezők (pl. a fizetés), a fogászati ismeretek, a fogmosási szokások és az önhatékonyság. A hozzáférés és az ellátórendszer minősége fedi le az egészségügyi rendszerrel kapcsolatos tényezőket (pl. van-e körzeti fogorvos az

⁹ ADEY – CSAPÓ 2012.

¹⁰ BRIDGES ET AL. 2014; CSIZMADIA 2016.

egyén lakóhelyén, mennyire tud eligazodni az egészségügyi rendszerben stb.). A szájhigiénét a biológiai rizikófaktorokon túl a fogászati egészségműveltség is befolyásolja, aminek fejlettségében meghatározó szerepe van az oktatásnak, ezért elmondható, hogy az oktatás közvetve befolyásolja a megfelelő szájhigiénia kialakulását.¹¹

3. ábra: A megfelelő szájhigiénia kialakulását befolyásoló tényezők

Sorensen és munkatársai (2012) megalkották az egészségműveltség integrált modelljét (4. ábra), ami igaz a fogászati egészségműveltségre is. A modell szerint az egészségműveltség négy kompetenciát igényel: a hozzáférést (egészséginformációk kérése, keresése, azokhoz való hozzájutás), az értelmezést (a kapott egészséginformáció értelmezése), az értékelést (az egészséginformáció kritikus értékelése) és az alkalmazást (az információ kommunikálása és döntéshozatal egészségünk érdekében). Ezek a kompetenciák lehetővé teszik, hogy az egyén eligazodjon az egészségügyi ellátás, a prevenció (betegségmegelőzés) és az egészségfejlesztés területén.¹²

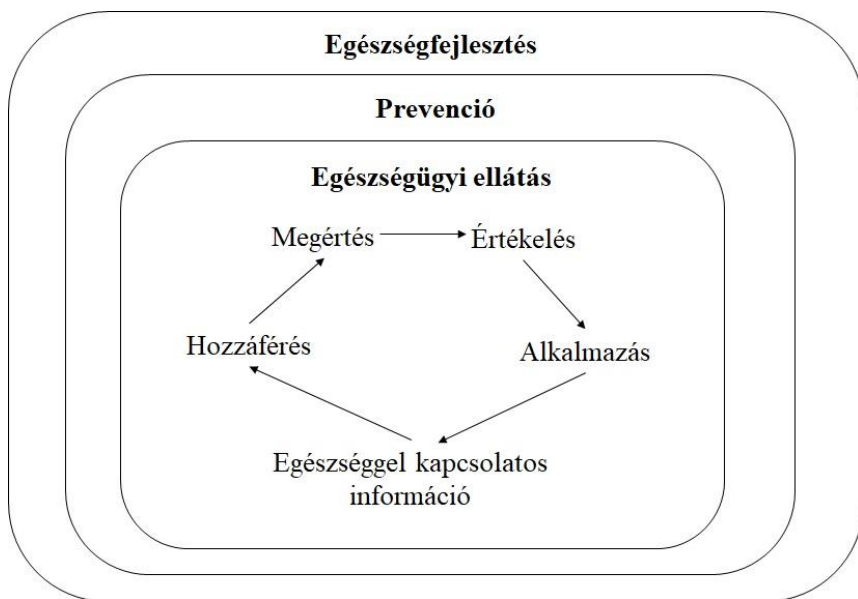
A külföldi szakirodalom tanulmányozása során azt találtuk, hogy a fogászati egészségműveltség kutatásában négy irány figyelhető meg. Az egyik az elméleti kutatások iránya, amely során a kutatók meghatározzák a fogászati egészségműveltség fogalmát, területeit és befolyásoló tényezőit.¹³ A második irány a fogászati egészségműveltség szintje és a fogápolási szokások közötti

¹¹ NIELSEN-BOHLMAN – PANZER – KINDING 2004; CSIZMADIA 2016.

¹² SORENSEN ET AL. 2012, idézi CSIZMADIA 2016.

¹³ HOROWITZ – KLEINMAN 2012; ISMAIL 2013.

összefüggések feltérképezését célozza meg.¹⁴ A harmadik kutatási irányban a kutatók a fogászati egészségműveltség és a státusz közötti összefüggéseket vizsgálják az egyén szintjén.¹⁵ Végül pedig olyan kutatások is vannak, amelyek a szülő fogászati egészségműveltsége és a gyermek fogászati státusza közötti kapcsolatokat térképezik fel.¹⁶ Az empirikus kutatásokban közös, hogy a fogászati egészségműveltség szintjét különböző mérőeszközökkel mérik. Ezek közül a leggyakrabban alkalmazott a REALD-30 (Rapid Estimation of Adult Literacy in Dentistry) teszt, ami harminc fogászati szakszó felismerésére irányul. A válaszadónak a szavakat hangosan kell felolvasnia, helyes válasz esetén 1, helytelenül pedig 0 pont jár. Ez 0–30 összpontszámot eredményez, ahol 0 a legalacsonyabb, 30 a legmagasabb szintű egészségműveltség. A kapott pontszám szoros összefüggésben van a fogászati egészségműveltséggel és így a fogászati státusszal is.¹⁷

4. ábra: Az egészségműveltség integrált modellje

¹⁴ BLAGGANA ET AL. 2016; SISTANI ET AL. 2017.

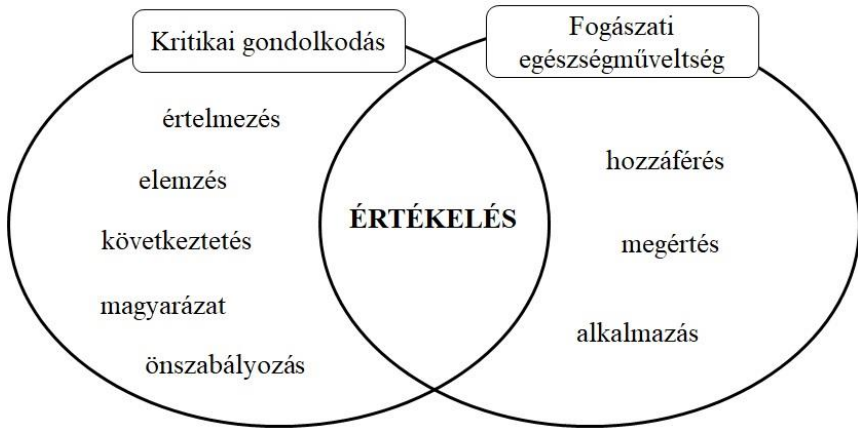
¹⁵ UENO ET AL. 2013.

¹⁶ BRIDGES ET AL. 2014.

¹⁷ NAGY LÁSZLÓNÉ ET AL. 2015.

A kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltség együttes fejlesztésének lehetősége biológiaórán

A kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltség együttes fejlesztésének alapja az, hogy mindkettő kognitív műveletei között megjelenik az értékelés (5. ábra).

5. ábra: A kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltség kognitív műveletei

Az egészségfejlesztés egyik lehetséges színtere az iskola, aminek számos előnye van. Egyrészt a célcsoport koncentráltan elérhető, ami azt jelenti, hogy a tanulók iskolaidőben az iskolában tartózkodnak. Ebből következik, hogy idejük jelentős részét távol töltik a családi környezettől. Ebben az életkorban a személyiségfejlődés még nem zárult le, vagyis ha kialakult egy rossz szokás (akár a szülők miatt), az még korrigálható az iskolában. Ahhoz, hogy az iskolai egészségfejlesztés sikeres legyen, csak egy viszonylag szűk, felsőfokú szakképzettséggel rendelkező csoport (a pedagógusok) egészségmagatartását és -kultúráját kell megváltoztatni. Társadalmi szempontból is előnyös az iskolai egészségfejlesztés, hiszen a társadalmi szereplők számára a gyermekek egészségének megóvása a saját egészségük fejlesztésénél is nagyobb motivációt jelent.¹⁸

A kritikai gondolkodás a Nemzeti alaptantervben (Nat) is megjelenik mint fejlesztendő képesség.¹⁹ A természettudományokkal kapcsolatos részekben a kulcskompetenciák (Természettudományos és technikai kompetencia, Digitális kompetencia, A hatékony, önálló tanulás) és a műveltségi területek (Ember és

¹⁸ JÁROMI – VITRAI 2017.

¹⁹ NEMZETI ALAPTANTERV 2012.

természet, Életvitel és gyakorlat) között is helyet kap a kritikai gondolkodás fejlesztésének igénye.

A fogászati ismeretek az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet által kiadott kerettantervekben és tankönyvekben három tantárgy keretében, öt évfolyamon jelennek meg (1. táblázat). A környezetismeret tantárgy keretében a diákok megtanulják a helyes fogmosás mozdulatait, illetve azt, hogy a fogmosás a napi rutin része. Magasabb évfolyamokon megjelennek az anatómiai ismeretek (fog részei), illetve egyes fogászati megbetegedések (fogszuvasodás, fogkő stb.).²⁰ A biológia érettségi követelményrendszer alapján a vizsgázónak fel kell tudnia ismerni a fog részeit, a részek funkcióit, értenie kell a fogképletet. Ismertetnie kell a száj higiéniáját, a szájápolás szabályait és jelentőségét, illetve ismernie kell a tápcsatorna megbetegedéseinek kialakulását elősegítő kockázati tényezőket (pl. nem megfelelő szájápolás/szájhigiéné).²¹

Tantárgy	Évf.	Kerettantervek	Kísérleti tankönyvek
<i>Környezetismeret</i>	1.	Az alapos rágás és étkezés utáni fogmosás	Fogkefehasználat: mozdulatok, sorrend
	3.	A testápolás módjai (pl. fogmosás)	Hogyan kezdjük a napot? (fésülködés, fogmosás stb.)
<i>Term. ism</i>	6.	A táplálkozás legfontosabb szervei	A fog részei, fogszuvasodás, fogszabályozás
<i>Biológia</i>	8.	A tápcsatorna részei; A rendszeres szűrővizsgálatok jelentősége	A fog részei, fogtípusok
	11.	A tápcsatorna részei	A fog részei; A fogkő fogalma, a fogszuvasodás és a táplálkozás kapcsolata

1. táblázat: A fogászati ismeretek megjelenése az OFI által kiadott kerettantervekben és kísérleti tankönyvekben

²⁰ OFI ÁLTAL KIADOTT KERETTANTERVEK 2012.

²¹ BIOLÓGIA ÉRETTSÉGI KÖVETELMÉNYEK 2015.

Az OFI által kiadott kísérleti tankönyveket elemezve azt tapasztaltuk, hogy a tankönyvekben hiányosak a fogászati ismeretek. Nem esik szó a megfelelő fogkrém kiválasztásának a jelentőségéről: a fogkrémekben megtalálható fluorid a fogszuvasodás megelőzésében kiemelkedő jelentőségű. A fogkefén és a fogkrémen kívül egyik tankönyv sem mutat be egyéb fogápolási eszközöket (pl. fogselyem, fogköztisztító stb.), illetve nem említi meg a fogkefecsere szabályait. Nem került be a tananyagba a fogágybetegség fogalma, megelőzése, pedig ma már a magyar lakosság egyik népbetegségéről van szó. A tankönyvek nem mutatják be a fogképletet, pedig érettségi követelmény, illetve csak 1. évfolyamon kerül elő a helyes fogmosás technikája.²²

A kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltséget együttesen fejlesztő feladatok kidolgozásánál előtérbe kell helyezni azokat, amelyek hétköznapi szituációkat szimulálnak, illetve azokat, amelyek szövegértésre épülnek. Ez azért is fontos, mert a lakosság jelentős része az egészségét illetően az internetről tájékozódik, hiszen könnyen elérhető, nem kell az orvossal megosztani az általuk kényesnek vélt problémákat. Az interneten számos tévhit található, amit a diákok hiteles forrásnak tartanak. Az értékelés mint kognitív művelet fejlesztése a tévhitek kiszűrésében, a rossz szokások felismerésében fontos, a feladatok kidolgozásánál ennek a műveletnek a fejlesztését kell szem előtt tartani.

Összegzés

A kritikai gondolkodás a természettudományos gondolkodás egyik összetevője, és befolyásolja az egészségműveltség szintjét. Az egészségműveltség egyik speciális területe a fogászati egészségműveltség, amelynek fejlettségi szintje meghatározza az egyén szájhygiéniáját, általános egészségi állapotát. Az Ember és természet műveltségi terület (azon belül a Biológia és egészségtan részműveltségi terület; a környezetismeret, természetismeret és biológia tantárgy) kiemelt feladata a kritikai gondolkodás és az egészségműveltség fejlesztése. A közoktatást szabályozó központi dokumentumokban (kerettantervek, érettségi követelmények), kísérleti tankönyvekben hiányosak a fogászati ismeretek. Az értékelés a kritikai gondolkodás és a fogászati egészségműveltség közös eleme, együttes fejlesztésüknél ezt a kognitív műveletet kell figyelembe venni.

²² LÉNÁRTNÉ PÓTA – TÓTH 2016; BUZÁSI – NÉDER 2015; KROPOG ET AL. 2016; KROPOG 2016; MOLNÁR – MÁNDICS 2016.

Irodalom

- ADEY – CSAPÓ 2012 = Adey, P. – Csapó B.: A természettudományos gondolkodás fejlesztése és értékelése. In: Csapó B. – Szabó G. (szerk.): *Tartalmi keretek a természettudomány diagnosztikus értékeléséhez*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012, 17–59.
- BLAGGANA ET AL. 2016 = Blaggana, A. – Grover, V. – Anjali – Kapoor, A. – Blaggana, V. – Tanwar, R. – Kaur, H. – Haneet, R. K.: Oral Health Knowledge, Attitudes and Practice Behaviour among Secondary School Children in Chandigarh. *Journal of Clinical & Diagnostic Research* 10 (2016) 1–6.
- BRIDGES ET AL. 2014 = Bridges, S. – Parthasarathy, D. – Wong, H. – Yiu, C. – Au, T. K. – McGrath, C.: The relationship between caregiver functional oral health literacy and child oral health status. *Patient Education and Counseling* 94 (2014) 411–416.
- BUZÁSI – NÉDER 2015 = Buzási É. és Néder K.: *Környezetismeret 3. Tankönyv*. Budapest : Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015.
- CHRIST 1997 = Christ, W. G.: *Media Education Assessment Handbook*. Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1997.
- CSIZMADIA 2016 = Csizmadia L.: Az egészségműveltség definíciói. *Egészségfejlesztés* 57 (2016) 41–44.
- ENNIS 1962 = Ennis, R. H.: A concept of critical thinking. *Harvard Educational Review* 32 (1962) 81–111.
- FACIONE – FACIONE – GIANCARLO 1996 = Facione, P. A. – Facione, N. C. – Giancarlo, C. A.: *The California Critical Thinking Dispositions Inventory: Test Manual*. Milbrae : California Academic Press, 1996.
- GERA – GYÖRFI 2016 = Gera I. – Györfi A.: A magyar lakosság orális egészségügyi ismeretei és szájhigiéniai szokásai egy kérdőíves reprezentatív felmérés alapján. *Magyar Fogorvos* 26 (2016) 92–98.
- HOROWITZ – KLEINMAN 2012 = Horowitz, A. M. – Kleinman, D.: Oral health literacy: a pathway to reducing oral health disparities in Maryland. *Journal of Public Health Dentistry* 72 (2012) 26–30.
- ISMAIL 2013 = Ismail, A.: Statement of the problem – Why is oral health important and what role does health literacy play in the etiology of dental/oral diseases? In: Institute Of Medicine (ed.): *Oral health literacy: Workshop summary*. Washington D. C. 2013, 15–25.
- JÁROMI – VITRAI 2017 = Járomi É. – Vitrai J.: Az iskolai egészségfejlesztés hazai és nemzetközi szemléletének bemutatása. *Egészségfejlesztés* 58 (2017) 36–48.

- KOLTAI – KUN 2016 = Koltai J. – Kun E.: A magyarországi egészségértés nemzetközi összehasonlításban. *Egészségfejlesztés* 57 (2016) 3–20.
- KROPOG ET AL. 2016 = Kropog E. – Láng Gy. – Mándics D. – Molnár K. – Ütőné Visi J.: *Természetismeret 6. Tankönyv*. Budapest : Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016.
- KROPOG 2016 = Kropog E.: *Biológia 8. Tankönyv*. Budapest : Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016.
- LÉNÁRTNÉ PÓTA – TÓTH 2016 = Lénártné Póta E. – Tóth E.: *Környezetismeret 1. Tankönyv*. Budapest : Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016.
- MOLNÁR – MÁNDICS 2016 = Molnár K. – Mándics D.: *Biológia 11. Tankönyv*. Budapest : Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016.
- MOLNÁR 2002 = Molnár L.: A kritikai gondolkodás. In: Csapó B. (szerk.): *Az iskolai műveltség*. Budapest : Osiris Kiadó, 2002, 217–237.
- NAGY LÁSZLÓNÉ – KISSNÉ GERA 2017 = Nagy Lászlóné – Kissné Gera Á.: Gondolkodásfejlesztő feladatok a környezetismeret-, természetismeret-tankönyvek biológia részeiben és a biológia-tankönyvekben. In: D. Molnár É. – Vigh T. (szerk.): *XV. Pedagógiai Értékelési Konferencia, Program – előadás-összefoglalók*. Szeged 2017, 16.
- NAGY LÁSZLÓNÉ ET AL. 2015 = Nagy Lászlóné – Korom E. – Hódi Á. – B. Németh M.: Az egészségműveltség online mérése. In: Zsolnai A. – Csapó B. (szerk.): *Online diagnosztikus mérések az iskola kezdő szakaszában*. Budapest : Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015, 147–177.
- NIELSEN-BOHLMAN – PANZER – KINDING 2004 = Nielsen-Bohlman, L. – Panzer, A. M. – Kinding, D. A.: *Health Literacy: A Prescription to End Confusion*. Washington D. C. : National Academic Press, 2004.
- SISTANI ET AL. 2017 = Sistani, M. M. – Virtanen, J. I. – Yazdani, R. – Murtomaa, H.: Association of oral health behavior and the use of dental services with oral health literacy among adults in Tehran, Iran. *European Journal of Dentistry* 11 (2017) 162–167.
- SORENSEN ET AL. 2012 = Sorensen, K. – Van den Broucke, S. – Fullam, J. – Doyle, G. – Pelikan, J. – Slonska, Z. – Brand, H.: Health literacy and public health: A systematic review and integration of definitions and models. *BMC Public Health* 80 (2012) 1471–2458.
- TÓTH 2007 = Tóth L.: *Kritikai olvasás és kritikai gondolkodás. A fejlesztés alapjai*. Budapest : Pedellus Tankönyvkiadó, 2007.

UENO ET AL. 2013 = Ueno, M. – Takeuchi, S. – Oshiro, A. – Kawaguchi, Y.: Relationship between oral health literacy and oral health behaviors and clinical status in Japanese adults. *Journal of Dental Sciences* 8 (2013) 170–176.

Jogszabályok

BIOLÓGIA ÉRETTSÉGI KÖVETELMÉNYEK 2015 = 1. melléklet a 33/2015. (VI. 24.) EMMI rendelethez; https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2017/biologia_vk_2017.pdf (Letöltés: 2017.10.18.)

NEMZETI ALAPTANTERV 2012 = A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról *Magyar Közlöny* 66 (2012); http://www.budapestedu.hu/data/cms149320/MK_12_66_NAT.pdf (Letöltés: 2017.10.18.)

OFI ÁLTAL KIADOTT KERETTANTERVEK 2012 = 51/2012. (XII. 21.) számú EMMI rendelet – a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről. *Magyar Közlöny* 177 (2012)

The possibility of joint development of critical thinking and oral health literacy in Biology classes

ÁDÁM SZIVÓS – LÁSZLÓNÉ NAGY

Critical thinking is one of the essential elements of scientific thinking. However, the analysis of Biology textbooks highlighted the lack of those tasks which improve critical thinking. Numerous biological topics are suitable for this purpose, especially the topic of the human anatomy and health. The development of students' health literacy is also possible within the confines of such topics. One of the specific areas of health literacy is the oral health literacy, whose state of development has an influence on oral hygiene and general health condition. Researches show that the oral hygienic condition of Hungarian population is maleficent; more than half of them have restricted health literacy. On that measure, the improvement of oral health literacy is also a task with significant importance. The joint development of critical thinking and oral health literacy is likely to happen on Biology classes, whose basis is that their common element is the evaluation as cognitive operation. The insufficiency of dental knowledge, which was the result of the analysis of Biology textbooks, must be taken into consideration during the creation of developing tasks.

A populizmus elemei a Jobbik politikájában

HIRTH ZSÓFIA

Bevezetés

Jelen tanulmány a politikai hatalomból, annak megszerzéséből, megtartásából, és az ezek mentén szerveződő érdekekből indul ki,¹ amiben azt mutatom be, hogyan sikerült az ifjúsági közösséggként induló pártnak bejutnia az országgyűlésbe, majd a második legnagyobb politikai erővé válnia. Ismertetem együtt, milyen stratégiai okok húzódtak meg az irányváltás és mérsékeltté váló kommunikáció hátterében: milyen indíttatásból változtatott irányt a párt a szélsőjobboldali-radikális pólustól a centrum felé 2014-től kezdődően? Melyek voltak azok a politikai folyamatok, okok és társadalmi hatások, amelyek a taktikaváltás mellett döntöttek? Mi eredményezte azt, hogy Vona Gábor, a Jobbik elnöke kiskutyákkal fényképeztette magát, a szélsőséges, elsősorban rasszista és antiszemita töltetű retorika mérséklődni kezdett, valamint több radikális elképzelés lekerült a napirendről, olyan témáknak teret adva, amelyekkel a párt álláspontja szerint nagyobb választói bázist lehet megszólítani. Hipotézisem szerint a Jobbik megerősödésének hátterében a populista felfogás áll, amely alapvetően egy retorikai-kommunikációs fogás és annak kifejezése, mely egyben egyfajta igazodást jelent a választópolgárok általános elvárásaihoz, a közhangulathoz és a változó politikai viszonyokhoz.

Kutatásmódszertan

A Jobbik mérséklődésének értelmezéséhez a választók felé irányuló kommunikációjára fókuszáltam: az országgyűlési és Európa Parlamenti választási kampányokra, és összességében a tömegkommunikációs kapcsolataira. Azért választottam ezt az irányt, mert a választókkal való közvetlen és közvetett kapcsolattartás az egyik legmarkánsabb eleme a politikának, a politikusnak, hiszen ebben a környezetben ismerhetik meg igazán a politikust a választók, akinek az a célja, hogy támogatásukat megnyerje, és az ehhez megfelelő képet alakítsa ki magáról, emellett parlamenten kívül markánsabban fogalmaz a politikus, hogy bekerülhessen a hírekbe.²

A populizmusnak számos meghatározása létezik: könyvek, tanulmányok és cikkek százai foglalkoznak a témával. Magyarországon Antal Attila, Bozóki András és Győri Péter a populizmus kiemelt kutatói. Külföldön Cas Mudde, Margaret Cannovan, Paul Taggart és Ernesto Laclau foglalkoznak mélyrehatóan

¹ MACHIAVELLI 2017.

² NOVÁK 2017.

a témával. A magyar populistákat, akik szorosan kapcsolódnak a népi írókhoz, Papp István: *A magyar népi mozgalom története* című könyvéből ismertem meg.

Mindezek között a legautentikusabb forrásként a Jobbik politikusaival, Farkas Gergellyel, Novák Előddel és Staudt Gáborral készített interjúk szolgáltak.

A populizmus fogalma

A populizmus definiálása rendkívül nehéz feladat, hiszen többféle megközelítés létezik. A kutatók között a szó meghatározásával kapcsolatban sincsenek egységes definíciók. Nem könnyű megválaszolni a kérdést: egy ideológiáról, egy eszméről, esetleg egy politikai mentalitásról, retorikáról van-e szó?

Papp István könyvében röviden bemutatja a fogalom történeti hátterét is. Kutatása alapján a fogalom már a Római Birodalomban jelen volt, amikor a köztársaság hanyatlásakor egy testvérpár, Gaius és Tiberius Gracchus földosztással akarta megszerezni a római polgárok jelentős részének támogatását a hatalomért vívott küzdelemben. A *populus* szó, amelyből a fogalmat eredeztetik, a klasszikus latinban népet jelentett. A populizmus azonban csak később, a modern tömegtársadalmak korában öltött igazán testet, amikor a politika már nem csak a szűk körű politikai elit kezében volt, és a falvakban, kisvárosokban élő népesség már nem ettől függetlenül élte a napjait. Miután az isten általi kiválasztás vagy a születési jog nem számított többé a hatalmat legitimáló elvnek, a politikusok inkább csak a nép támogatásával gyakorolhatták a hatalmat. A legitimációs kényszer, a nép támogatásának igazolása és bizonyítása állandó kihívást jelentett és jelent a modern politikusok számára.³

Horváth Gyula a latin-amerikai populizmust vizsgálta, aki a falvakból frissen városba jött munkások szemszögéből mutatja be, milyen idegenek voltak számukra a hagyományos pártok, a sokszor érthetetlen nyelvezetük. Latin-Amerikában ennek reakciójaként születtek meg a populista pártok, karizmatikus vezetőkkel az élen, akik felismerve és kihasználva ezt a problémát, megszólították a tömeget az ehhez igazodó retorikával és demagógiával.⁴

Bozóki András úgy gondolja, minden demokráciában van valamennyi populizmus, mert a demokrácia a népakaratról szól. Egyben rámutat a „*populista politikusokra, akik a nép véleményezett érdekeit – népszerűségük növelése érdekében – más politikai alapelvek elé helyezik*”.⁵ Győri Péter tovább boncolgatja ezt a jelenséget. Szerinte „*populista az, aki a szegények érdekében a gazdagokat akarja sarcolni, éppúgy mint az, aki a magas adók, azon belül is a »kis ember« adója révén fenntartott jóléti állam kihasználása ellen szítja a hangulatot; populista az, aki a legelesettebb csoportok ellen uszít, valamint az is, aki éppen ezekre a szavazókra apellál és az ő támogatásukat kéri.*”⁶

³ PAPP 2012.

⁴ HORVÁTH 1996.

⁵ BOZÓKI 2003, 14.

⁶ GYŐRI 2008, 15.

David van Reybrouck szerint a populizmus olyan stílus, amellyel időről időre minden politikus él, egy retorikai fogás, amely a meggyőzésre apellál és nem a valóság kibontására és magyarázatára.⁷ Azonban pusztán retorikai fogásnak nem lehet nevezni, mivel több gyakorlati megnyilvánulása is van. Ilyenek a képviseleti demokrácia klasszikus plebiszcitárius eljárásai, mint a nemzeti konzultáció és a népszavazás, amivel gyakran élt és él a Fidesz, emellett a Jobbik is tartott nemzeti konzultációt, illetve indítványozott többször népszavazást bizonyos politikai/társadalmi kérdésekben.

A populizmus néhány elemében konszenzuális megegyezés van a kutatók között. Ezek a klasszikus szocialista követelések, a kistulajdon védelme, a kisemberek jogainak hangsúlyozása az elittel szemben, az anti-establishment attitűd, valamint a politikus, mint a „hétköznapi ember” megjelenítése. A kutatás során ezen elemek megjelenését kerestem a Jobbik politikájában, középpontba helyezve az utcai politizálást és a kampányokat.

A megerősödés

A Jobbik megerősödésének egyik fontos mérföldköve a 2009-es európai parlamenti választások voltak. A voksoláson szerzett 15%-os eredmény igazolta a párt vitathatatlan megerősödését.⁸

A 2009-es Marian Cozma gyilkosság⁹ elemi erővel rázta meg a társadalmat, és így az eddigiekhez hasonlóan, a politikai napirendet is. A média is kiemelten foglalkozott a hírről, aminek köszönhetően a közvélemény fókuszába került a kérdés. A cigánykérdés könnyű értelmezhetősége miatt a politikailag inaktív választókhoz is eljutottak az ezzel kapcsolatos hírek.¹⁰ A társadalom nagyrészt erős cigányellenes attitűd jellemezte,¹¹ ez pedig kedvező volt a Jobbik számára; a 2009-es EP-választási kampány kulcskérdése a kisebbség problémája köré épült. A téma relevanciája, valamint a társadalom cigányellenes predispozíciója miatt sikerült széles tömegeket megszólítani, így fordítva saját előnyére a témát. A párt 2009-es EP-választási programjának több pontjában fellelhető a populizmus. Alapjaiban antiglobalista hangvételben íródott, a program maga is többször bírálja a globalizmust, emellett a globális helyett a magyar érdekek képviselését hangsúlyozza. Megjelenik a programban a hazai és az uniós politikai elit bírálata, akik csak a saját profitszerzésükre törekednek a magyar emberek kárára. A program feleleveníti a rendszerváltás utáni gazdasági romlást is, amelynek fő okaként a multinacionális cégek betelepülését jelöli meg. A

⁷ VAN REYBROUCK 2010.

⁸ BODA – KÖRÖSÉNYI 2012.

⁹ 2009. február 8-án egy kocsmai konfliktus után cigány származású fiatalok szíven szúrták Marian Cozma, román válogatott kézilabdázót, aki belehalt a sérüléseibe. Az elkövetők származása nagy hatással volt az ügy társadalmi megítélésére, ennek következményeként néhány településen gyilkosságig fajult a feszültség.

¹⁰ KARÁCSONY – RÓNA 2010.

¹¹ Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet: Utóítélet. 2009. június 26.

mezőgazdaság tekintetében a nagyüzemű, iparszerű termelés helyett a családi gazdaságokat támogatja. Ismét profithajásznak titulálja az elitet, akikkel szemben a gazdákat, a falusi embereket támogatná. A politikai elitet továbbá korrupt, bűnöző csoportnak jeleníti meg.

Míg a 2009-es EP-választás kampányának kulcstémája a cigánykérdés volt, addig a 2010-es országgyűlési választási programban az anti-establishment¹² attitűdöt meglóvalgó politikusbűnözés kifejezés került előkelő helyre.¹³ A Jobbik 2010-es országgyűlési választási programja „*Radikális változás*” címmel került kiadásra. A párt kampánya sikeres volt: a Jobbik, megduplázva a szavazatszámát, 2010-ben 17%-os eredménnyel bejutott a parlamentbe.

Vona Gábor fontosabb beszédeinek elemzése

A következő beszédek bemutatásának segítségével elemzem, milyen stratégiák rajzolódtak ki a párt kampányát illetően, milyen üzeneteket, milyen eszközökkel próbált és próbál eljuttatni a választóihoz, egyúttal bemutatom a beszédek részeinek hasonlóságait és eltéréseit. Az üzenetek alatt azt értem, hogy milyen ígéreteket közvetít Vona Gábor és pártja a választói felé, valamint milyen diskurzust próbál kialakítani a potenciális választói között. Eszköznek tekintem azokat a retorikai elemeket, amelyek az üzenetek eljuttatását segítik a választók felé. Mérséklődésként értékeltem a sovíniszta-nacionalista retorika háttérbe szorulását, továbbá ha a korábbi szélsőséges témákról – mint a cigánykérdés – visszafogottabban, vagy egyáltalán nem beszélt a politikus, csak legfeljebb utalt rá.

Olyan beszédek kerültek kiválasztásra, amelyek a választási kampányok időszakában hangzottak el, így két március 15-ei beszédet (2010, 2014), illetve Vona Gábor 2018. évi évadnyitó beszédét emeltem ki. Mivel a március 15-ei beszédek általánosságban a választások előtt három héttel hangzanak el, vízválasztónak számítanak, ezért tartottam fontosnak bevonni őket az elemzésbe.

Vona Gábor beszéde 2010. március 15-én

Vona Gábor 2010. március 15-ei, tudatosan megírt beszédéről¹⁴ egyértelműen érezhető, mi célt szolgál: megnyerni az (kis) emberek támogatását az országgyűlésbe kerüléshez. Beszéde kezdetén rögtön Kolompár Orbánt, az Országos Cigány Önkormányzat elnökét illeti kritikával és szarkasztikus megjegyzésekkel, amit a közönség elégedetten fogad. A bevezető után a pártelnök monológja ünnepi beszéd helyett kampánybeszédbe csap át, melynek fő építőeleme az önbeteljesítő jóslat elméletén alapszik, vagyis azt erősíti a hallgatóságban, hogy a Jobbik a második legnagyobb ellenzéki pártként – noha

¹² Politikafilozófiai eszme, mely a politikai, társadalmi és gazdasági konvenciókkal áll szembe.

¹³ BÍRÓ – RÓNA 2010.

¹⁴ VONA 2010.

akkor még nem volt bent az országgyűlésben – meg fogja buktatni az autokráciát, majd ezt követően elszámoltatja a korábbi „bűnösöket” a nép javára, a nép nevében. Vona Gábor mintegy forradalmi erőként igyekszik ábrázolni pártját, az egyetlen tiszta és feddhetetlen politikai erőként, aki igazságot szolgáltat, mi több, életfogytiglanra ítéli azokat, akik „megkárosították a magyar nemzetet”.¹⁵ Előnyére válik, hogy pártja még nem volt az országgyűlésben, nem tapad hozzá semmilyen korrupciós vagy közéleti botrány, tehát más, mint a korábbi elit, nem véletlenül említi egy lapon a Fideszt és az MSZP-t Fidesz-MSZP koalícióként. Beszéde további részében végig szembeállítja a népet a politikai elittel, akinek az oldalán van a hatalom, a pénz, a média és a fegyveres testületek. Emellett használja a „magunkfajta” és a „magukfajta” kifejezéseket egy nemzeti radikális retorikába csomagolva. Értelmezése szerint „magunkfajta” az a külföldi mezőgazdasági vállalkozó, aki felsőfokú magyar nyelvvizsgát tesz le a Magyar Gárda bizottsága előtt, 10 éve igazoltan Magyarországon él, majd a mezőgazdasági vizsga beugrójaként fel tudja sorolni egy perc alatt az Árpád-házi királyokat évszám szerint, visszafelé, és ha ez sikerült, Morvai Krisztina köztársasági elnöktől megkapja a pecsétet, ami bizonyítja hogy „magunkfajta”. A beszédben még több populista megnyilvánulás is hallható, nevezetesen, amikor Vona Gábor azt ígéri, nem azt fogja nézni, mit szól ehhez az Európai Unió, Brüsszel, Washington és Tel-Aviv, hanem azt, hogy a magyar emberek mit fognak szólni.¹⁶

Összességében Vona Gábor azt az üzenetet próbálja eljuttatni a választók felé, hogy a Jobbik a Fidesz egyetlen potenciális vetélytársaként meg fogja buktatni a kormányt. Pártja nincs bent az országgyűlésben, ez azonban egy szó erejéig sem hangzik el, ám a hatalmi pozíció elnyerését biztosnak állítja be. Az önbeteljesítő jóslat alapján fontos kialakítani a választóban azt az érzetet, hogy szavazata nem lesz elvesztegetett, hiszen gyakran megfigyelhető, hogy a választó, bár változást akar, nem megy el szavazni, mert a közvélemény-kutatásokban szereplő bizonyos pártok felülreprezentáltsága, illetve a média és egyéb diskurzusok miatt azt a következtetést vonja le, hogy a verseny már eldőlt, nem érdemes másik pártot választani. Azonban, ha egy párt meg tudja győzni az erejéről, legyen az reális vagy hamis, nagyobb hajlandósággal fejezi ki az akaratát, abban a hitben, hogy az érvényesülni is fog. Az üzenet eszközei pedig az ígérek, vagyis a tabunak számító témák napirendre tűzése, az elszámoltatás és igazságszolgáltatás.

Ez volt a Jobbik stratégiája a 2010-es országgyűlési választások előtt: megbüntetni a politikai elitet, elvenni tőle a hatalmat, és visszaadni a népnek.

¹⁵ VONA 2010.

¹⁶ VONA 2010.

Vona Gábor beszéde 2014. március 15-én

A pártelnök négy évvel későbbi beszéde¹⁷ már sokkal inkább magán hordozza az ünnepi beszéd tulajdonságainak jegyeit, mintsem a kampánybeszédét, de természetesen itt is komoly kampánystratégiai elemek húzódnak meg beszédének hátterében, számos populista elem felhasználásával. Vona Gábor a Fideszt a gazdagok pártjaként aposztrofálja, így az Orbán kormányt pedig a gazdagok kormányának. Velük szemben állnak a magyar emberek, „*akik most is rabságban élnek*”,¹⁸ az államadósság, amit a korábbi és a jelenlegi politikai elit halmozott fel, valójában a nép adóssága és terhe. Az Európai Unió bírálata továbbra is megjelenik, de visszafogottabban. A pártelnök az „*egyoldalú, nyugati kifosztottságunkra*”¹⁹ hívja fel a figyelmet, amit a keményen dolgozó magyar emberek szenvedtek el, mert az Uniónak „*szüksége volt az olcsó munkaerőre, a lerabolandó piacokra és szeméttelre.*” Röviden megfogalmazva a képletet: „*Az uniós diplomaták a magyarokba törlik a lábukat.*”²⁰

A cigányság kérdése továbbra is jelen van, ám ismételten egy mérsékeltebb megfogalmazásban, azon belül is csak a magyar demográfiai válság kapcsán. Vona Gábor a végén hozzáteszi, a probléma bőrszíntől független, mely kijelentés korábban nem volt jellemző, tehát az enyhülést mutatja, hogy nem konkrétan a cigányságot skatulyázza be. A későbbiek szempontjából érdemes megemlíteni, hogy a rendőröket is kritikával illeti. Elszámoltatást továbbra is ígér, ám nem olyan radikálisan mint 2010-ben (életfogytiglani börtön), hanem az ügynöklisták nyilvánosságra hozatalával, a mentelmi jog megvonásával és a dupla büntetés eszközeivel.

A beszéd fő üzenete ismét a kormányváltás, s mint a rendszerváltást befejező pártként kéri a nép támogatását, hogy végleg „*eltakarítsa a romokat.*”²¹

Vona Gábor 2018. évi évadnyitó beszéde

A pártelnök 2018-as évadnyitó beszéde²² merőben különbözik a korábbiaktól. A korábbi szélsőséges témákról mint az antiszemitizmus, euroszepticismus és a kemény retorziók háttérbe szorultak. A témák mérséklődtek, néhány el is tűnt. Egy mondat erejéig szó esik a korrupció felszámoltatásáról és az eddigi politikai elit elszámoltatásáról, viszont életfogytiglani börtönbüntetés nélkül. Burkoltan ugyan, de megjelenik a cigánykérdés is, mikor arról beszél, még mindig vannak Magyarországon olyan települések, ahol rossz a közbiztonság, s az emberek nem mernek kimenni az utcára. Ennek kapcsán említi meg a rendőrséget, akit ezúttal nem kritikával illet, hanem azt ígéri, hogy a Jobbik kormányra kerülése után

¹⁷ VONA 2014.

¹⁸ VONA 2014.

¹⁹ VONA 2014.

²⁰ VONA 2014.

²¹ VONA 2014.

²² VONA 2018a.

minden egyenruhást meg fog becsülni, kiváltképp a rendőrséget. Csendőrségről már nem esik szó. Megemlíti a migránsválságot, ám amíg korábban a párt minden nemzetközi egyezményt felrúgott volna, most ezek betartásával, de határozott védelmet ígér az országnak. Ezen a ponton egy régi szembeállítás jelenik meg, mégpedig Rogán Antal, az offshore cégek és a letelepedési kötvények alakjában, amit a magyar embereknek kell majd visszafizetniük, ám a párt nem a néptől, hanem a politikai elitől fogja ezt a visszafizetést elvárni.

Ahogy Farkas Gergely elmondta, a 2018-as országgyűlési választási kampány, és így a beszéd középpontja is a bérunió ötlete lett, mert „*abból minden levezethető*”: nyugdíj, egészségügy, munkahelyek, tisztességes bérek stb.,²³ és Vona Gábor is ebben a szellemiségben beszél az éwertékelő hátralévő részében ezekről a kérdésekről. A fő üzenet pedig a „*legerősebb ellenzékiként*” ismételtlen a kormányváltás ígérete.²⁴

Vona Gábor beszéde 2018. március 15-én

Vona Gábor beszéde²⁵ az önbeteljesítő jóslat logikájára épül, ezért nevezi többször Orbán Viktort „*leköszönő miniszterelnöknek*”. A beszéd további része bővelkedik a populizmus tipikus elemeiben, mindezt a szokásos iróniával és humorral fűszerezve adja elő, így próbálva megnyerni magának a hallgatóságot és a választókat. Kezdve azzal, hogy Vona azt állítja, visszatérünk a feudalizmusba, és felhasználva az utóbbi idők botrányait, ahol a nagyurak (ami szintén jelentős tudatos megfogalmazás) „*helikopterrel közlekednek, rénszarvasokra vadásznak Skandináviában, mindent ellopnak törvénytelenül, kokaintól részegednek le Ibiza-n, és lassan az első éjszaka jogát is követelni fogják*”²⁶ – ezzel utalva Orbán Viktor várpalotai viccelődésére. Beszédében a politikai elit és az „egyszerű ember” (nép) szembeállítását jeleníti meg.

A szokásos témák is helyet kapnak a 12 pontban, mint a „*kíméletlen elszámoltatás*”, bérlakásépítés, devizahitelek, valamint szót emel a multinacionális tőke nagy adókedvezményeinek megszüntetése mellett a kis- és középvállalkozások javára.²⁷ Utóbbi ismételtlen egy populisták követelés (vagy ígéret), egyfajta igazságtétel a „*kis ember*” javára.

A párt mérséklődése a beszédben is leképeződik. Mérséklődést mutat többek között az, hogy a pártelnök nem bírálja markánsan az Európai Uniót, mint korábbi beszédeiben, helyette úgy fogalmaz, olyan erős, igazságos Európát akar, ahol a magyarok magyarként lehetnek *európaiak*. Az Unió erős kritikája, a kilépés követelése tehát eltűnt, az pedig, hogy a magyarokat egyben európainak nevezi, amit azelőtt soha, egyértelmű mérséklődés. Mindebből az is látható, hogy a mérséklődéssel párhuzamosan a nacionalista elemek és a nemzeti érdekek

²³ FARKAS 2017

²⁴ VONA 2018a.

²⁵ VONA 2018b.

²⁶ VONA 2018b.

²⁷ VONA 2018b.

hangsúlyozása is háttérbe szorult. Néhány nacionalista elem továbbra is megmaradt, pl. amikor Vona Gábor kijelenti, hogy nem akar többé magyar ember ellen harcolni, megemlíti a határon túli magyarokat, illetve amikor a képviselőjelöltek esküt tesznek a Szent Koronára.

Mindezek alapján a beszéd célközönsége már nem a radikális szavazók csoportja, hanem egy szélesebb, a politikából kiábrándult választói réteg. Ezt jelzi az is, hogy Vona kijelenti (és először fogalmaz így): nem kell a *tisztességes* baloldali és jobboldali emberekkel harcolni.

Összegzés

Hipotézisemet – miszerint a Jobbik nagyrészt a populista felfogásnak köszönhetette megerősödését – igazolja, hogy milyen témák kaptak kitüntetett szerepet a párt retorikájában és kampányában, hogy mennyire tudatos volt a szervezeti erő kiépítése, illetve az is, hogy az országgyűlésbe kerülés után mely témákat tűzte napirendre. A társadalom fokozódó cigányellenes attitűdjét kihasználva a néppárti fordulatig a „*cigánybűnözés*” problémája politikája szerves részévé vált. A Magyar Gárda felállításával sikeresen biztosította a médiafelületet, így az állampolgárok értesülhettek a párt létezéséről, a meglévő társadalmi feszültségek miatt pedig kedvező fogadtatásban részesültek. Emiatt vált a 2009-es európai parlamenti választások kampányának kulcstémájává a „*cigánybűnözés*”. Az alapjaiban euroskeptikus program rámutatott a brüsszeli elit által „*kizsákmányolt kisember*” helyzetére, amelyre egyszerű, ám nehezen megvalósítható megoldásokat kínáltak. Így érthető el a Jobbik az áttörést, amikor a sikeres és tudatos kampánynak köszönhetően 16%-al bejutott az Európai Parlamentbe. A nemzeti radikális, populista retorika csak 2012-ig volt elég, ekkor elkezdett a párt népszerűsége stagnálni. Általános jellemző a szélsőjobboldali pártoknál, hogy a szélsőséges politizálással elnyert radikális szavazói réteg csak a parlamenti küszöb átlépéséhez elegendő, a kormányra kerüléshez azonban nagyobb támogatói kör létrehozására van szükség, ezért szakítani kell szélsőséges megnyilvánulásokkal, de legalábbis vissza kell szorítani azokat. A Jobbik 2013–2014-ben kezdett el középre húzni, néppárti fordulatot véve. Az antiszemita, cigányellenes retorika háttérbe szorult, helyükre olyan témák kerültek, amelyekkel kapcsolatban általános elégedetlenség tapasztalható, pl. oktatás, korupció, egészségügy. Az irányváltást nem minden vezető támogatta, ezért a 2016. évi tisztújító kongresszuson változások történtek az elnökségben. Vona Gábor megváltotta a radikálisabb irányvonalat képviselő párttagok alelnöki indulását, Novák Elődöt pedig később kizárták. A fordulat mégsem tekinthető a néppártosodás legitimációjának, ugyanis helyükre hasonlóan radikális politikusok kerültek, Janiczak Dávid, Toroczka László, Z. Kárpáti Dániel és Sneider Tamás.

A Jobbik helyzetét mindvégig nehezítette a kormánypárt hasonlóan populista politikája, különösen a 2015-ös migrációs válság idején. Mivel a Fidesz eredményesen tematizálta a témát, hogy visszaszerezze a lemorzsolódott

szavazókat, a Jobbiknak nem maradt tere, amit az éppen végzett arculatváltás nehezített, hiszen egy markánsan bevándorlásellenes politika komoly hitelvesztéssel járt volna, ráadásul a Fidesz szélsőséges retorikájára már nem lehetett rálicitálni. A párt továbbra is próbálta elnyerni a szavazók többségét, de az erre irányuló kezdeményezéseit a kormány sorra visszaverte, majd később megvalósította. Ilyen volt a népszavazás az áttelepítési kvótáról, amit kezdetben a Jobbik szorgalmazott, majd a sikertelen népszavazás után az alaptörvény-módosítás, ami mellett először ugyancsak az ellenzéki párt foglalt állást. Az alaptörvény-módosításnál előnyre tehetett volna szert, amennyiben eléri a letelepedési kötvények befoglalását, ám ezt a Fidesz elutasította. A sikertelen szavazás után a Jobbik benyújtotta ugyanezt a javaslatot, egyetlen szó megváltoztatásával, amit a kormánypárt elvetett. Mindezek után a 2018-as országgyűlési választásokon a kormányváltó erővé válás erősen kérdéssé vált. A Fidesz támogatottsága mindvégig magas volt, a baloldal olykor túl is szárnyalta a Jobbikot, a kormányra kerüléshez pedig 800 ezer szavazót kellett volna megszerezniük a Fidesztől, amire igen kevés esély volt.

Források és irodalom

BÍRÓ NAGY – RÓNA 2012 = Bíró Nagy András – Róna Dániel: Tudatos radikalizmus. A Jobbikútja a parlamentbe, 2003–2010. In: *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest 2011.

BODA – KÖRÖSÉNYI 2012 = Boda Zsolt – Körösenyi András: *Van irány – Trendek a magyar politikában*. Budapest 2012.

BOZÓKI 2003 = Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon*. Budapest 2003.

FARKAS 2017 = Farkas Gergely interjú, 2017

GYÖRI 2008 = Györi Péter: *Populizmus és kormányzás*. Budapest 2008.

HORVÁTH 1996 = Horváth Gyula: A peronizmus. Szeged, 1996

KARÁCSONY – RÓNA 2010 = Karácsony Gergely – Róna Dániel: A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle* 19. szám (2010) 94–123.

MACHIAVELLI 2017 = Machiavelli, Niccolo: *A fejedelem*. (Helikon zsebkönyvek 4) Budapest 2017.

NOVÁK 2017 = Novák Előd interjú, 2017.

PAPP 2012 = Papp István: *A magyar népi mozgalom története: 1920–1990*. Budapest 2012.

VAN REYBROCUK 2010 = David Van Reybrocuk: *A populizmus védelmében*. Budapest 2010.

Internetes források

Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet: Utóítélet. 2009. június 26.
<http://median.hu/object.769a35e4-f0f5-45b6-9779-1eb537c7f894.ivy>
(Letöltés: 2018.03.02.)

VONA 2010 = Vona Gábor 2010. március 15-ei beszéde
<https://www.youtube.com/watch?v=-vJYniAkkU8> (Letöltés: 2018.03.02.)

VONA 2014 = Vona Gábor 2014. március 15-ei beszéde
http://indavideo.hu/video/Budapest_2014_marcius_15_Talpra_magyar_Eso_ben_is_ezrek_a_Jobbik_megemlekezesen_2_2 (Letöltés: 2018.03.02.)

VONA 2018a = Vona Gábor 2018. évi évadnyitó beszéde
<https://www.youtube.com/watch?v=qxIJ6LBiH8Y> (Letöltés: 2018.03.02.)

VONA 2018b = Vona Gábor 2018. március 15-ei beszéde
<https://www.youtube.com/watch?v=Jzci7ZOignM> (Letöltés: 2018.03.15.)

The elements of populism of the Jobbik's policy

ZSÓFIA HIRTH

The essay reflects to the Jobbik Magyarországért Mozgalom, on 2013, when the extremely right side part turned to be catch all part and also research what could be the sequels.

The essay studies why did change the part his way. Which were those politics processions, causes and societal effects what make the part to change the tactics. Why happened, that Vona Gábor, the president of Jobbik took a photo of him with puppies and the extremely, racist, anti-semitic rhetoric got reduced and more radical theories removed from the agenda. New theories appeared on the agenda, what can catch wider voters, as the Jobbik thinks.

My hypothesis is the conception is the populism, what means rhetorical-communicational turning. In the essay I carefully introduce the populism and after I present how does it work in practice.

A kelet-németországi területek konvergenciája a 2017-es választások tükrében

BANOS BENJÁMIN

Előzmények

Bevezetésképpen szeretném bemutatni Németország történetét nagyvonalakban 1945 és 1990 között. A második világháború – a nagy háborúhoz hasonlóan – nem kedvezett Németországnak, sőt még nagyobb csapást kellett elszenvednie. A hitleri berendezkedés elég mély sebet okozott a társadalomnak. A háború utáni rendezéskor, még nem is létezett, mint önálló szuverenitás, többszörösen megszállt és feldarabolt háborús bűnös volt.

1949-ben jön létre a két Németország: a Német Szövetségi Köztársaság 12 nyugati tartománnyal és amerikai, angol, francia megszállási övezettel; illetve a Német Demokratikus Köztársaság 5 keleti tartománnyal szovjet uralom alatt. Az NSZK is csak 1955 májusában nyerte vissza a szövetségesek által engedélyezett korlátozott szuverenitását, de az enyhülési folyamatok „*benne voltak levegőben*”, hiszen a nyugati országrészt ezzel egyidejűleg fel is vették a NATO-ba. Ezzel párhuzamosan az NDK a Varsói Szerződés tagállamává vált, majd az 1961 augusztusától felállított berlini fal teljesen elvágtta egymástól a két területet. A két országrész az okkupáció után teljesen más utat kezdett el bejárni: míg nyugaton a kapitalista modell és demokratikus berendezkedés legjobb formáját próbálták meghonosítani, illetve a társadalmat ehhez hozzászoktatni, addig keleten a többi poszt-szocialista országhoz hasonlóan a szovjet gazdasági modellel erőszakolták rá ezen társadalmakra és sikerült lezüllesztetni közel a kelet-közép-európai országok fejlettségi szintjére.¹

Helmut Kohl² német kancellár remekül felismerte, hogy Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár hajlik az újraegyesítés gondolatára. Ugyanez a helyzet nem mondható el az Egyesült Királyságról és Franciaországról, akiknek vezetői megpróbálták az újraegyesítést megakadályozni. 1990. október 3-án meg is történik a két ország egyesítése, Helmut Kohl, mint az „*egyesítés atyja*” bevonult a német históriába. Jogi szempontból a nyugati állam annektálta az NDK-t, így az egyesült német állam gyakorlatilag megegyezik az NSZK-val: hivatalos neve ugyanúgy *Bundesrepublik Deutschland*, jelképei, jellegzetességei is nagyrészt az egykori Nyugat-Németországgal egyeznek meg.

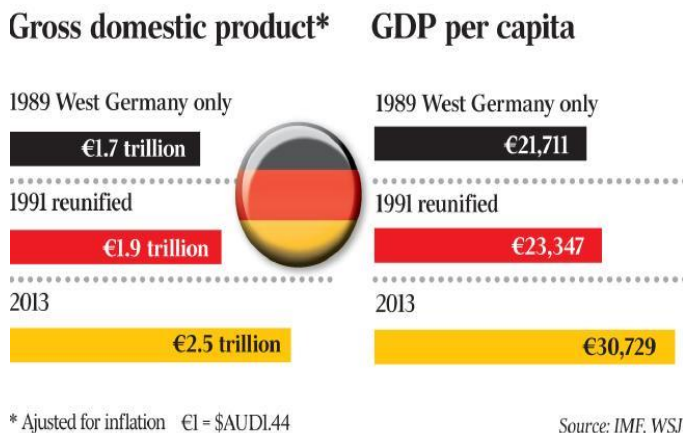
Általános és német specifikus gazdasági mutatók

A gazdasági nehézségek főként abból fakadtak, hogy az NDK a többi szovjet típusú gazdasági modellt alkalmazó országhoz képest nagyon alacsony termelékenységi mutatóval rendelkezett, és a gazdasági szerkezet is

¹ WINKLER 2005.

² Helmut Kohl (1930–2017), a leghosszabb ideig hivatalban lévő kancellár.

egészségtelen képet mutatott: hatalmas mamutvállalatok gyenge teljesítménnyel. Ezzel szemben a nyugati világban elkezdődött a világkereskedelem liberalizálás, s míg ebből Kelet-Európa kimaradt, addig az NSZK Nyugat-Európa fő motorjává vált, valamint Japánnal karöltve az újjáépítésre kapott pénzekből olyan teljesítményt produkáltak, hogy mind fejlettségben, mind pedig termelékenységben az USA hegemon szerepét „veszélyeztették”.

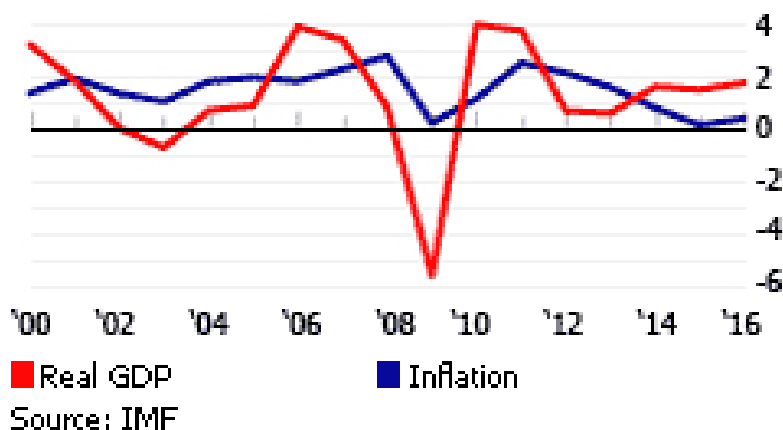
1. ábra

Az újraegyesítés következtében a német egy főre eső GDP 23.300 euró volt (ebből az NSZK több mint 21.000 eurót tett ki!), 2013-ban ugyanez a mutató már 30.000 felett járt (1. ábra). De érdemes az adatokat – mint minden esetben – cizelláltabban elemezni, ugyanis a legfejlettebb régió (Hamburg) és a legkevésbé fejlett (Mecklenburg-Vorpommern) közötti különbségnél a szorzó mértéke majdnem két és félszeres, sőt Mecklenburg-Vorpommern egy főre jutó bruttó hazai termék adata az átlagtól is 10.000 euró/fő elmarad. Ezen adatokat elemezve nem túl meglepő, hogy a kohéziós források túlnyomó része ezekbe a tartományokba áramlik: Mecklenburg-Vorpommern, Thüringen, Sachsen-Anhalt, Brandenburg, Sachsen.

A német árszínvonal hagyományosan nagyon alacsony (2. ábra), ami történelmi okokra vezethető vissza. A német köztudatban a mai napig él az a – véleményem szerint hibás – elgondolás, hogy Adolf Hitler a hiperinfláció következtében jutott hatalomra. Gazdaságtörténészek már bebizonyították, hogy az 1929-es Nagy Világválság ortodox-konzervatív kezelése nyomán kialakult deflációs nyomás volt az a gazdasági ok, amiért ez megtörténhetett (ha már gazdasági okokat keresünk). Ebből kifolyólag a német inflációt féken kell tartani, mert ezzel akár választást is el lehet bukni. E berögzült és hibás német álláspont a 2008 őszi kirobbant pénzügyi válságkezelésében is megmutatkozott: az Európai Unióban sokkal inkább elhúzódott a válság, melynek álláspontom

szerint egyik oka, hogy az European Central Bank (EKB)³ a Deutsche Bank mintájára működött, és nem rendelkezett a végső hitelező és korlátlan pénzkibocsátás funkciójával. A 2008-as pénzügyi válság idején is inkább deflációs nyomás fenyegetett és nem az elszabaduló infláció, mivel a növekvő munkanélküliség és lecsökkent termelékenység miatt nem is lehetett gyorsuló inflációra számítani. Ezzel szemben a Federal Reserve (FED)⁴ felvállalta a Lehmann-Brothers csődje után a végső hitelező és korlátlan pénzkibocsátó szerepet. Míg a FED középpontjában az árfolyam stabilitásának a biztosítása áll, addig az EKB-nak a fentebb említett okokból az árszínvonal megőrzése a fő funkciója. Az Unióban a válság okaként a szuverén adósság megrögződését szokták említeni, miközben megoldásként a nagy adósságokat próbálták egyazon időben szinkronba igazítani, azonban ez nem feltétlenül bizonyult megfelelő lépésnek. Habár így rövid távon javulhat az egyensúly, de ha mindenki egyszerre megtakarít és adósságot redukál (a legfőbb komplikáció, hogy nem koordináltan történtek meg a korrekciók), akkor abból zsugorodás lesz és megállíthatatlan lefelé tartó spirál alakul ki. Ha valamelyik ország megtakarít, akkor egy másik országnak ugyanannyival többet is kell költenie, hogy ne következzen be recesszió. Ma már elmondható, hogy az Unió gyors eredményeket ígérő „gyógykezelése” nem hozta a várt eredményeket, és csak elmélyítette a visszaesést.

Real GDP Growth & Inflation (%)

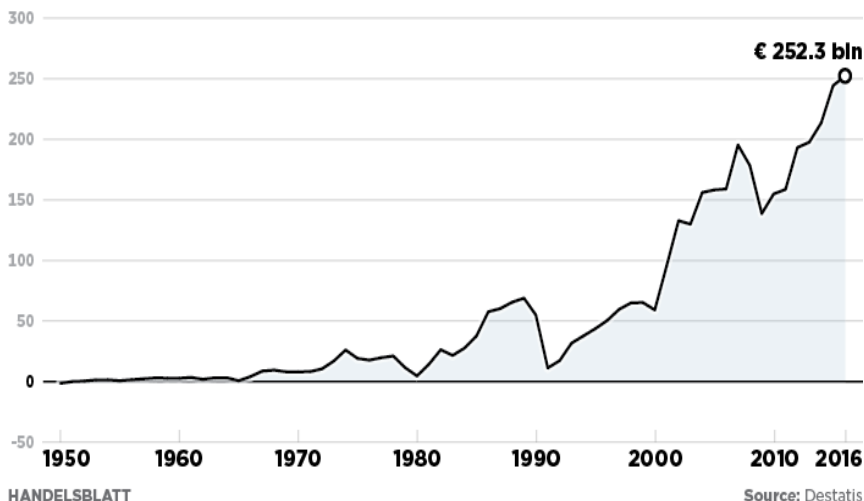
2. ábra

³ Európai Központi Bank.

⁴ Az Amerikai Egyesült Államok központi bankja.

Germany's Surging Trade Balance

Yearly trade balance, in € bln

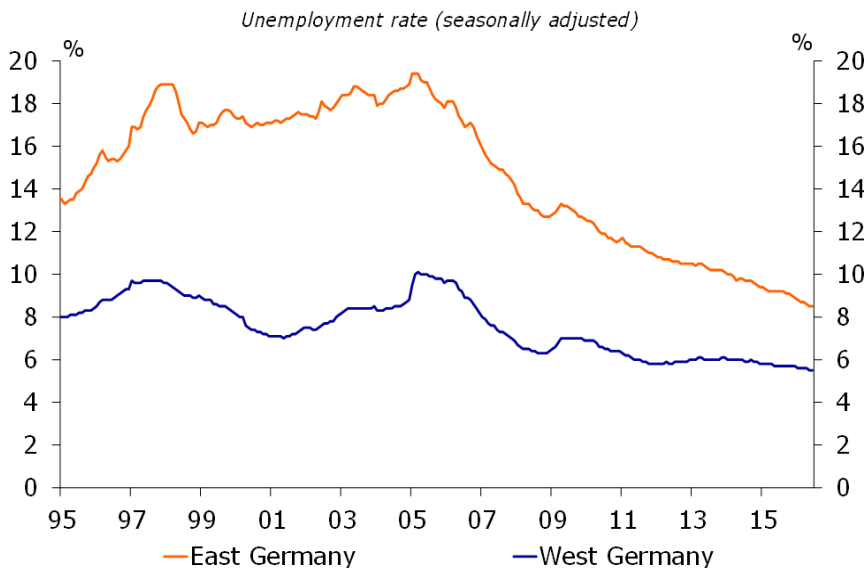

3. ábra

Donald Trump amerikai elnök Kína után Németországot is megvádolta a devizamanipulációval. Németország költségvetése óriási szüficcittel rendelkezik, ami Európa gyengébb gazdaságaira nézve kedvezőtlen hatású. Olyannyira magas Németország exportbevétele, hogy (arányaiban) még Kínáénál is nagyobb, miközben a német gazdaság alig harmada a kínainak. Tankönyvi modell szerint: a többletbevétel hatására a valutának erősödnie kellene, aminek hatására az export ár-versenyképessége csökken, azonban nemzeti valuta hiányában ez nem tud megvalósulni. Hiába használ eurót az ország, az eurózóna exportteljesítménye jóval kisebb, mint a német gazdaság export-produktivitása. Az euró gyengeségéhez az EKB túlzottan laza monetáris politikája is nagyban hozzájárul, a kvázi alulértékelt valután a németek sokat nyerne. Azonban ez nem a Trump által említett, színpalak mögött történő mesterkedés következtében következhet be, hanem, azoknak a strukturális reformoknak köszönhető elsősorban, amit Németország a '90-es években hajtott végre – és ezt a konjunkturális helyzetet Németország ki is használja. Ennek ékes bizonyítéka, hogy ez a kereskedelmi többlet már a 2000-es évektől megfigyelhető (3. ábra), nem napjaink következménye!⁵ Az euró használatának ez az egyik legnagyobb problémája, ugyanis a monetáris unión belül csak nominális szinten szűnik meg az árfolyamkockázat, vagyis a tagállamok fejlettségbeli és makrogazdasági

⁵ Az első német szüfficit államháztartás 2002-ben következett be. A kellő ismeret hiánya vezethet oda minket, ha elfogadjuk, hogy ezt az ún. „mestertervet” a németek majd másfél évtizeden keresztül öltötték ki és valósították meg.

eltérései felerősíthetik a reálárfolyamokban – azaz, az inflációval korrigált „nemzeti” árfolyamokban – a különbségeket. Ha például egy tagországban magasabb az infláció, azonban a termelékenysége nagyságrendekkel kisebb mint Németországban, akkor az adott „nemzeti” euró reálértéken szükségszerűen felértékelődik, így tovább rontva az adott ország külpiaai versenyképességét. Ellenben ennek pont az ellenkezője történik a „német” euróval, tovább növeli a német gazdaság egyébként is erős versenyképességét.⁶

4. ábra

A munkanélküliségi adatokat elemezve, mint sok más mutató esetében, a volt NDK területei jóval alulteljesítettek, de a fiskális ösztönzők és a kohéziós források révén nagy volumenű javulás tapasztalható. A friss adatok szerint a nyugati és keleti tartományok munkanélküliségi rátái között kb. 2% eltérés mutatkozik (4. ábra).⁷ Ezenkívül még megemlíthető egy nagyon fontos makrogazdasági mutató, a Credit Default Swap (CDS)⁸, azaz az országkockázati indexszám. Az 5. ábra jól példázza nekünk a német 10 éves állampapírok hozamait, hogy mennyire olcsón lehet a német államot finanszírozni. A diagram ellenpéldaként szemlélteti Görögország negatív precedensét. Ezenfelül, hogy

⁶ DOBOZI 2017.

⁷ Minél kisebb a mutató, egyre nagyobb eredményességet jelez országonként.

⁸ Magyarul CDS-felárnak, illetve országkockázati mutatónak is nevezik. A mutatószám fogalmáról bővebben lásd: <https://elemzeskozpont.hu/cds-jelentese-fogalma-cds-felar-grafikon-magyarorszag> (Letöltés: 2018.03.12.)

tovább érzékeltessem, hogy mennyire etalon ez a német adat: Magyarország és az USA esetében ez az érték 2–3% között mozog.

5. ábra

Az Unió kohéziós források felhasználásának tapasztalatai

a, korábbi periódusok

Általánosságban elmondható a kohéziós periódusok elemzésénél, hogy volt egy uniós célmeghatározás és annál egy sokkal precízebb német prioritás. A 2007–2013 periódus eredményei a következők voltak: 88000 munkahely teremtése; 6500 új vállalkozás és új vállalat támogatása; 5900 projekt támogatása a megújuló energia területén. Ezenkívül az Európai Szociális Alap számos intézkedés pénzügyi eszközeit biztosítja, mint például foglalkoztatási készség növelésére irányuló lépések, valamint a fiatal munkavállalók és a tartós munkanélküliek képzéseinek támogatása. Mindezek hozzájárulnak a szegénység leküzdéséhez Németországban, és ezek elősegítik a nemek közötti egyenlőséget is. Összesen több mint 4,3 millió ember vett részt az ESZA intézkedéseiben. A fentebb leírt okok miatt a kohéziós források a keleti tartományokban áramoltak/áramlanak a mai napig, és megállapítom, hogy az alapokból történő pénzfelhasználás a felzárkózást segítette.

b, 2014–2020

Uniók célok: intelligens, fenntartható és befogadó növekedés elérése; összpontosítás az eredményekre; a finanszírozás hatásainak maximalizálása. 2014–2020 között Németország közel 32 operatív programot alkotott meg az EU kohéziós politikája szerint. A regionális operatív programok 15 regionális támogatást kapnak az Európai Regionális Fejlesztési Alaptól (ERFA). 15 regionális program kap támogatást az ESZA-ból. Alsó-Szászországban egy operatív program részesül finanszírozásban az ERFA-ból és az ESZA-ból.

A 2014–2020 közötti időszakra Németország 19,2 milliárd eurót kap: 9,7 milliárd euró az átmeneti régiók számára (Brandenburg, Bréma, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen /Leipzig kivételével/, Sachsen-Anhalt, Thüringen, Lüneburg). 8,6 milliárd euró a fejlett régiók számára (Baden-Württemberg, Bayern, Berlin, Hamburg, Hessen, Niedersachsen /Lüneburg kivételével/, Nordrhein, Rheinland-Pfalz, Saarland, Schleswig-Holstein; Leipzig). 0,9 milliárd euró egyéb területekre. Ebből az ESZA 7,5 milliárd eurót biztosít.

Uniók prioritások: 1. Kutatás, a technológiai fejlesztés erősítése; 2. Az információs és kommunikációs technológiák hozzáférhetőségének terjesztése, valamint minőségi javulás; 3. KKV-k versenyképességének javítása; 4. Alacsony szén-dioxid kibocsátású gazdasági modellre való áttérés támogatása; 5. Éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás; 6. Környezetvédelem; 7. Fenntartható közlekedés előmozdítása; 8. Munkaerő mobilitásának támogatása; 9. Szegénység és diszkrimináció elleni küzdelem; 10. Befektetés az oktatásba (élethosszig tartó tanulás); 11. Közigazgatás hatékonyságának javítása.⁹

Német prioritások: Németországban a kohéziós politikát nagyrészt a szövetségi államok szintjén valósítják meg a regionális operatív programok részeként. Emiatt az egyes programok különböző célokat kezelnek, hogy megfeleljenek a különböző regionális feltételeknek. A kutatás, a technológiai fejlesztés és az innováció erősítése; KKV-k versenyképességének növelése; a CO₂-kibocsátás csökkentésének támogatása a gazdaság minden ágazatában;¹⁰ a munkaerő-piaci lehetőségek kihasználása, a társadalmi befogadás növelése és az oktatási eredmények javítása. Az ország fő prioritása közül kettőt emelnék ki: a

⁹ Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA 1-4.), Európai Szociális Alap (ESZA 8-11, 1-4.), Kohéziós Alap (4-7, 11.)

¹⁰ Érdemes kiemelni az uniós kohéziós forrásokból megvalósuló zöld-beruházásokat: az Energy Bunker egy helyi erőmű lesz Hamburgban, Wilhelmsburgban. A villamosenergia-termelést a napenergia, a biogáz, a faforgács és a környező ipari üzem hulladékhője biztosítja. A végleges formában az Energy Bunker mintegy 22500 megawattóra hőmennyiséget és 3000 megawatt óra villamos energiát képes termelni. Ez megfelel 3000 háztartás fűtési igényeinek és 1000 háztartás villamosenergia-szükségletének. Összesen „Energy Bunker” 95%-os CO₂ megtakarítást eredményez a hagyományos hőtermeléshez képest. Teljes költség: 9,8 millió EUR (ERFA hozzájárulás: 3,1 millió EUR); „Metabolon Leppe-Deponie”. Anyag-átalakításra, a fenntartható erőforrás-hatékonyságra és a helyszíni környezetvédelmi technológiák és technikák fejlesztésére összpontosít. Az egykori hulladéklerakó helyet biztosított a Bergisch Energiapiari Kompetencia Központ számára is, amely lehetővé teszi az energetikai, energiahatékonysági és klímavédelmi szereplők közötti hálózatiépítést. Teljes költség: 14,6 millió EUR (ERFA hozzájárulás: 7,3 millió EUR).

kkv-k szerepének hangsúlyozása. Ez is főképp a történelmi hagyományokra nyúlik vissza, a két világháború között a freiburgi közgazdaságtani iskola¹¹ ténykedésére, ahol ezt az ún. ordoliberalis gazdasági modellt¹² kitalálták, majd az adenauri korszakban ennek a sémának volt köszönhető a „*német gazdasági csoda*”, amely a kkv-k jelentős szerepén nyugodott.¹³ Érdemes kihangsúlyozni, hogy Németország nem Anglia vagy az Egyesült Államok, ahol a GDP-t főképp a nagy monopol vállalatok húzzák fel. Az üvegházhatású gázok csökkentésében ez az ország élen jár, és a hagyományosnak számító atomenergia függőségtől is szabadulni szeretne, minek következtében a világ legbiztonságosabbnak számító atomerőműveit is leszerelték. Egyes vélemények szerint a megújuló energiákra való áttérés hatalmas költségei miatt ez elhamarkodott volt. Az Uniónak nincs egységes energiapolitikája, Franciaország nem hajlandó felfüggeszteni saját atomerőműveinek működtetését, s ha az Unió két vezető hatalma ennyire ellentétes álláspontot képvisel egy szakpolitika területén, akkor sejthető, hogy ennek a közös szabályozására még jó ideig várni kell.

A 2017-es választások elemzése

Összefoglalásként elmondható, hogy a keleti tartományok felzárkóztatása a mai napig tartó folyamat, hiszen még a Kohl által indított szociális paktum is érvényben van. Azonban a '90-es évek szintjéhez képest, amikor az NDK területei termelékenységben és bérekben is kb. a nyugati országrész értékeinek 40%-át érte el, már javult a helyzet, mivel ezek a mutatók ma már 80%-on és 75%-on állnak. A legoptimálisabb becslések szerint a keleti régióknak még két évtizedre van szüksége ahhoz, hogy a nyugati mutatókkal azonos szintet produkáljon, azonban ezek a tartományok az Unió 14. leggazdagabb térségének számítanak és GDP-ben Spanyolország és Olaszország szintjén állnak. Levonhatjuk a konzekvenciát, miszerint ez sokkal közelebb van a sikerhez, mint a kudarc állapotához. Természetesen ez nem (csupán) a kohéziós alapoknak köszönhető, hanem sokkal inkább a fiskális ösztönzőknek, amelyeknek köszönhetően 1990 óta 2000 milliárd euró érkezett ebbe a térségbe, amelyből mintegy 1500 milliárd euró szociális kiadásokra folyt el, valamint 500 milliárd eurót fordítottak infrastrukturális beruházásokra. Az országot a kelet-nyugat szembenállása helyett a közeljövőben sokkal inkább az észak-dél ellentéte fogja sújtani.¹⁴

¹¹ <http://www.magyardiplo.hu/index.php/200-le-monde-diplomatique/2015/2015-augusztus/1935-ordo-liberalizmus-a-nemet-europa-ideologia-alapjai> (Letöltés: 2018.03.13.)

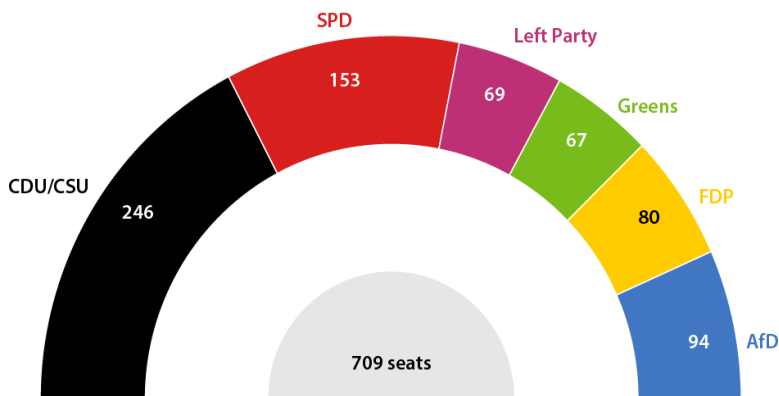
¹² TÓTH 2010.

¹³ BOD 2014, 1–47

¹⁴ Dél javára, pont fordítva, mint ahogyan azt Olaszországban már láthatjuk.

Az AFD¹⁵ megerősödésének számos oka van, melyek a teljesség igénye nélkül a következők: elitistává vált a demokrácia; felemás eredmények a keleti tartományokban; elhibázott menekült/migrációs politika. A demokráciák kiüresedésére kiváló prototípus, mikor egyre több populista párt jelenik meg a szintéren, vagy mikor a politikai elit elefántcsonttornyokban kitűnő elméleteket, ország-vezetési struktúrát, gazdaságpolitikát stb. konstruál, de ezek nem nagyon találhatnak a szavazóbázissal közös metszéspontot, és így apolitikussá válik a társadalom nagy része. A nagykoalíciók történetében – mely Magyarországon szinte elképzelhetetlen aspektus – jól látszik, hogy a mainstream politikai erők között nagyon csekély különbség mutatkozik meg, Nyugat-Európában a mérsékelt jobb- és baloldal nagyon közel került egymáshoz a politikai koordináta-rendszerben. Az AFD parlamentbe kerülésével megszűnik a törvényhozásban az eddigi bal-balközép többség, amit egy jobboldali vált fel. A túlságosan elhúzódoó koalíciós egyezkedések már előre vetítik, hogy a német politika ezentúl konfrontatívabbá és instabilabbá válik. Ezzel a német politika és vélhetően az európai szintér is egy új korszak előtt áll.

German election results, 2017 (Distribution of seats in parliament)

Source: Federal Returning Officer

6. ábra

¹⁵ A 6. ábra megmutatja a pártok mandátumait a Bundestagban. Valamint a 7–8. ábra bemutatja, hogy az AFD mely térségben milyen reprezentáltságot mutat a szövetségi választások eredményének tükrében. A diagramok kirajzolják, hogy az AFD a nyugati tartományokban szinte nem is létező párt.

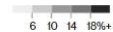
AfD second vote share in 2017

Unemployed

Foreign-born population

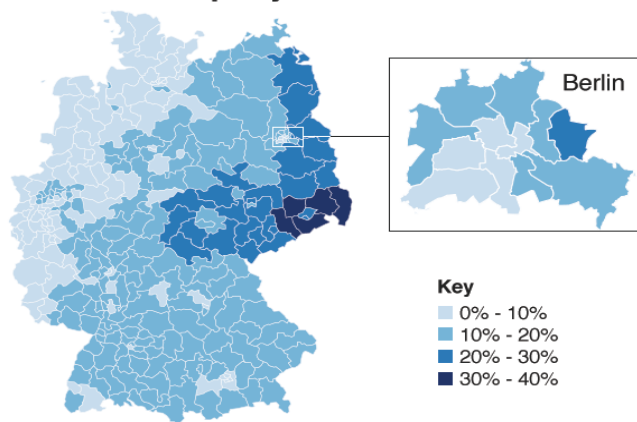

The AfD came third in parts of the Ruhr Valley, including Gelsenkirchen and Recklinghausen, former hubs of coal and steel production. Meanwhile, it remains strongest in eastern Germany, including in Angela Merkel's home state of Mecklenburg-West Pomerania, where unemployment can sometimes reach double digits.

The AfD performed best in the state of Saxony, in the districts surrounding Dresden, hometown of the party's chairwoman Frauke Petry. As it happens, these areas had some of the lowest foreigners in the country, though the party did post double-digit national party vote shares in more immigrant-dense areas such as around Stuttgart.

7. ábra

AfD vote share: party list

Source: German federal returning officer

BBC

8. ábra

A pártok szavazóbázisa és a jövedelmek összefüggéseit vizsgáló kutatás kimutatta, hogy az AfD-re szavazók nettó átlagkeresete elmarad a többi pártra

voksolókéttól.¹⁶ A keleti részek kevésbé sikeres konvergenciája annyiban járulhatott hozzá az AFD megerősödéséhez, hogy a mainstream pártok nem tudták ezeket a szavazókat becsatornázni a saját táborukba, illetve a fiskális ösztönzőket – amivel a nyugat kárpótolni szeretne volna az NDK lakosait – nem strukturális reformokra használták fel. A jelentős összegből kisebb részt infrastrukturális beruházásokra, de túlnyomó részét jóléti kiadásokra fordították. Vannak olyan települések az említett térségben, amelyek az adott tartományi ösztönzők nélkül életképtelenek lennének, s egyedül nem képesek ellátni a terület feladatait, kielégíteni a lakosság igényeit. A gyógyszerhez hozzászokott a beteg szervezete – ironikusan fogalmazva.

Ezután kiemelem Ralf Dahrendorf nagyon híres elméletét, ami szintén szoros összefüggést mutat a keleti tartományok konvergenciájának helyzetével. Dahrendorf szerint a demokratikus folyamat nagyon időigényes művelet, meg is különböztet három részfolyamatot, s kimondja, hogy a politikai rendszerváltáshoz elégséges 6 hónap, a gazdasági rendszerváltáshoz 6 év, azonban, hogy ezeket a változásokat a társadalmi-kulturális folyamatok is lekövelessék, ahhoz 60 év szükséges. Ennek a 60 évnek jelenleg körülbelül a felénél tartunk. Hasonló álláspontra jutott Holger Lengfeld is, a Lipcsei Egyetem szociológusprofesszora, aki azt mondja: *„az AFD szavazóit nem gazdasági értelemben, hanem kulturális szempontból hagyták figyelmen kívül.”*¹⁷ A professzor további magyarázatot is ad, hogy ezen szavazók ebben az új globális, pluralista világban idegenül mozognak; elvárják, hogy a jelenleginél egy erősebb állam megvédje őket a menekültválságtól és a kultúrában is több homogenitást várnának el, főleg a kereszténység vs. iszlám szempontjából; valamint a tradicionális társadalmi berendezkedést pártolják, így elítélik az egyneműek házasságát.¹⁸ Jelenleg ott tartunk, hogy az AFD-t megpróbálják karanténba zární, mely kontraproduktív lehet, mivel a pártnak újabb muníciót szolgáltat a további offenzívára. Most még nem látjuk annak a lehetőségét, hogy az AFD esetleg mikor válhat egy kooperatív formációvá, bár jelenleg a többi parlamenti párt nem lenne partner ehhez a fordulathoz.

Továbbra sem tudjuk, hogyan alakulnak a koalíciós tárgyalások és milyen kormány teheti le az esküt, de azt kijelenthetjük, hogy az időhúzás sem Merkelnek, sem Németországnak, sem pedig Európának nem segít. Ezekkel a gondolatokkal fejeztem be előadásomat a Móra Ferenc Szakkollégium által 2017 végén rendezett konferencián. Akkoriban a Jamaica-koalíció alakulgatásáról szólt a fáma, de nagyon hamar hamuvá váltak azok az elképzelések, amelyek szerint a most megalakult¹⁹ kormánynál is jóval erőtlenebb képet mutatott volna

¹⁶ MOLNÁR 2017.

¹⁷ <http://www.sueddeutsche.de/kultur/abgehaengte-bevoelkerungsgruppen-afd-waehler-sind-nicht-wirtschaftlich-sondern-kulturell-abgehaengt-1.3675805> (Letöltés: 2018.03.16.)

¹⁸ <http://www.sueddeutsche.de/kultur/abgehaengte-bevoelkerungsgruppen-afd-waehler-sind-nicht-wirtschaftlich-sondern-kulturell-abgehaengt-1.3675805> (Letöltés: 2018.03.16.)

¹⁹ 2018. március 14-én hivatalosan is megalakult Merkel negyedik kormánya, a 709 fő Bundestagban mindössze 364 képviselő szavazta meg a kancellár kinevezését.

magáról Németország, ha létrejött volna ez a színes formáció. Példátlan kormányalakítási procedúrán van túl Európa vezető motorja, és a procedurális „szentesítés” is megtörtént, elkezdheti működését a zsinórban a harmadik nagykoalíció és negyedik Merkel-kormány. Ugyanis a CDU párttagsága már február végén elfogadta a koalíciós szerződéseket, a SPD tagság pedig február 20. és március 2-a között voksolt a dokumentumról.²⁰ Az európai integráció siker- és fejlődéstörténete arra mutat rá, hogy ennek folytatásához elengedhetetlenül fontos a német-francia tengely harmonikus működése. Franciaországban hosszú idő óta újra reformerők kerültek hatalomra, nekik német támogatás is szükségeltetik. Ellenben Macronnak ambiciózus és nagyratörő reformjavaslatai vannak, amelyek a mag-Európa megerősítését célozzák meg. Míg ez önálló költségvetéssel rendelkező integrációmélyítés, addig a német álláspont eléggé ambivalens. Az integráció mélyítés kéz a kézben jár az EU egységének megtartásával, ami feltételezi, hogy a periféria-országokat nem hagyják magukra. Berlin terveihez sem elég csupán Párizs támogatása, hanem a tagállamok többségének is velük kell majd menetelniük.

Németország prosperálása az Európai Uniónak és térségünknek is kiemelt prioritása, ami nem szimplán gazdasági, hanem biztonságpolitikai nézőpontból is fontos. Németország az Európai Unió fő motorja, stabilitása mind az Unió, mind pedig térségünk szempontjából óriási jelentőséggel bír. Az EU egy sor olyan változás előtt áll, amelyek egy erős, stabil német kormány nélkül megvalósíthatatlanok. Létrejön-e az európai hadsereg? Mennyire őrizhető meg az euró stabilitása? Mi lesz a kétsebességes Európával? Németország eltökélt abban, hogy Európát meg kell erősíteni, az EU-ra építi a jövőjét, és abban is van realitás, hogy támogatja, hogy az eurózóna legyen az unió centruma.²¹ Ezek mind olyan folyamatok, amelyek a német kormány hivatalba lépése után valamilyen formában ki fognak kristályosodni. Hogy mégis mekkora lehetőség ez, és ugyanakkor mekkora felelősséggel jár az, hogy Európát e rendkívüli ország vezeti, azt a következő kissingeri mondat jól példázza: „*az Egyesített Németország Európának túl nagy, a világnak pedig túl kicsi*”.

<http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/angela-merkel-zum-vierten-mal-zur-kanzlerin-gewaehlt-15493445.html> (Letöltés: 2018.03.16.)

²⁰ Az elfogadott német koalíciós szerződés: <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf> (Letöltve: 2018.03.13.)

²¹ A kialakult körülményekről bővebben: <http://biztonsagpolitika.hu/egyeb/gyenge-labakon-allo-nagykoalicio-merkel-szeke-megingott> (Letöltve: 2018.03.13.)

Irodalom

BOD 2014 = Bod Péter Ákos: *Bevezetés a gazdaságpolitikába*. Budapest 2014.

TÓTH 2010 = Tóth Tihamér: Az ordoliberalis iskola palackpostája – a piactgazdaság eszméje egykor és ma. *Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica* 73/1-64 (2010) 877–889. Internetes elérés: http://acta.bibl.u-szeged.hu/7485/1/juridpol_073_877-889.pdf (Letöltés: 2018.03.13.)

WINKLER 2005 = Winkler, Heinrich August: *Németország története*. II. kötet. Budapest 2005.

Internetes források

DOBOZI 2017 = Dobozi István: Kell-e az euró Magyarországnak. https://mno.hu/velemeney/kell-e-az-euro-magyarorszag-nak-2413436?utm_source=feed&utm_medium=rss&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201803
https://mno.hu/velemeney/kell-e-az-euro-magyarorszag-nak-2413436?utm_source=feed&utm_medium=rss&utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201803 (Letöltés: 2018.03.16.)

<http://alapblog.hu/nemet-gazdasagi-csoda-ii-25-evvel-1989-november-9-e-utan/>
<http://alapblog.hu/nemet-gazdasagi-csoda-ii-25-evvel-1989-november-9-e-utan/> (Letöltés: 2018.03.16.)

<http://biztonsagpolitika.hu/egyeb/gyenge-labakon-allo-nagykoalicio-merkel-szeke-megingott>
<http://biztonsagpolitika.hu/egyeb/gyenge-labakon-allo-nagykoalicio-merkel-szeke-megingott> (Letöltés: 2018.03.16.)

http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/factsheets/2009/european-cohesion-policy-2007-2013-in-germany-priorities-and-impact-of-cohesion-policy-in-the-member-states
http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/factsheets/2009/european-cohesion-policy-2007-2013-in-germany-priorities-and-impact-of-cohesion-policy-in-the-member-states (Letöltés: 2018.03.16.)

http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/country2009/de_en.pdf
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/country2009/de_en.pdf (Letöltés: 2018.03.16.)

<http://kitekinto.hu/europa/2012/03/22/kelet-es-nyugat-nemetorszag-egy-veget-nem-er-parharc>
<http://kitekinto.hu/europa/2012/03/22/kelet-es-nyugat-nemetorszag-egy-veget-nem-er-parharc> (Letöltés: 2018.03.16.)

<http://kitekinto.hu/europa/2012/08/01/nemetorszag-keleti-felen-az-orok-felzarkozo-tartomanyok>
<http://kitekinto.hu/europa/2012/08/01/nemetorszag-keleti-felen-az-orok-felzarkozo-tartomanyok> (Letöltés: 2018.03.16.)

<http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/angela-merkel-zum-vierten-mal-zur-kanzlerin-gewaehlt-15493445.html>
<http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/angela-merkel-zum-vierten-mal-zur-kanzlerin-gewaehlt-15493445.html>
(Letöltés: 2018.03.16.)

<http://www.magyardiplo.hu/index.php/200-le-monde-diplomatique/2015/2015-augusztus/1935-ordo-liberalizmus-a-nemet-europa-ideologia-alapjai>; <http://www.magyardiplo.hu/index.php/200-le-monde-diplomatique/2015/2015-augusztus/1935-ordo-liberalizmus-a-nemet-europa-ideologia-alapjai> (Letöltés: 2018.03.16.)

<http://www.markit.com/Commentary/Get/15042015-Economics-Markets-price-in-greater-chance-of-Greek-government-default>
<http://www.markit.com/Commentary/Get/15042015-Economics-Markets-price-in-greater-chance-of-Greek-government-default> (Letöltés: 2018.03.16.)

<http://www.sueddeutsche.de/kultur/abgehaengte-bevoelkerungsgruppen-afd-waehler-sind-nicht-wirtschaftlich-sondern-kulturell-abgehaengt-1.3675805>;
<http://www.sueddeutsche.de/kultur/abgehaengte-bevoelkerungsgruppen-afd-waehler-sind-nicht-wirtschaftlich-sondern-kulturell-abgehaengt-1.3675805>
(Letöltés: 2018.03.16.)

<https://data.worldbank.org/country/germany>
<https://data.worldbank.org/country/germany> (Letöltés: 2018.03.16.)

<https://elemzeskozpont.hu/cds-jelentese-fogalma-cds-felar-grafikon-magyarorszag>; <https://elemzeskozpont.hu/cds-jelentese-fogalma-cds-felar-grafikon-magyarorszag> (Letöltés: 2018.03.16.)

<https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf>;
<https://www.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf>
(Letöltés: 2018.03.16.)

IMF adatbázis

Mik a jövőbeni német Európa-politika várható kilátásai? KKI-tanulmánykötet
http://kki.hu/assets/upload/19_KKI_4_1_DEU_20171213.pdf; http://kki.hu/assets/upload/19_KKI_4_1_DEU_20171213.pdf (Letöltés: 2018.03.16.)

MOLNÁR 2017 = Molnár Tamás Levente: *Németország egy történelmi fordulópont kezdetén – a 2017-es német szövetségi választások elemzése*, KKI-elemzés 2017/19. http://kki.hu/assets/upload/19_KKI-elemzes_DEU_Molnar_20171012.pdf (Letöltés: 2018.03.16.)

Képek forrása

- 1. ábra:** IMF, WSI (Letöltés: 2017.11.20.)
- 2. ábra:** IMF (Letöltés: 2017.11.20.)
- 3. ábra:** <https://global.handelsblatt.com/finance/why-germanys-surplus-is-so-huge-752529> (Letöltés: 2017.11.20.)
- 4. ábra:** <https://economics.rabobank.com/publications/2016/july/germany-short-sighted-fiscal-policy-could-backfire/> (Letöltés: 2017.11.20.)
- 5. ábra:** <https://ihsmarkit.com/research-analysis/15042015-Economics-Markets-price-in-greater-chance-of-Greek-government-default.html> (Letöltés: 2017.11.20.)
- 6. ábra:** <https://dailybrief.oxan.com/Analysis/DB224666/German-election-result-point-to-three-party-coalition> (Letöltés: 2017.11.20.)
- 7. ábra:** <https://www.bloomberg.com/graphics/2017-germany-post-election-analysis/> (Letöltés: 2017.11.20.)
- 8. ábra:** <http://www.bbc.com/news/world-europe-37274201> (Letöltés: 2017.11.20.)

The convergence of the eastern part of Germany in the context of the 2017 German federal elections

BENJÁMIN BANOS

In my study I am looking for answers for whether the convergence of the former German Democratic Republic (East-Germany before the German reunification) is a success story or not and for how the results of this convergence affected the developments of the 2017 federal elections. I am focusing especially on the rise of the party called „Alternative für Deutschland” (AFD) which is, in my view, a complex issue and cannot be attributed to a single factor. To shed light on the process of the convergence, I am going to introduce some basic economic indicators of the German economy, and a few of its particular features, with the help of German economic history. In my study, I am going to justify that the convergence- although still relying on ongoing fiscal incentives- indeed has been successful, and I am going to identify the reasons behind the birth of AFD and for its surprisingly strong election results in light of this convergence. For both of these developments, I am going to apply the theory of Ralf Dahrendorf. I am also going to discuss the forming of the new German government, and the handling of the migration crisis.

A kémkedés megítélése, és büntetőjogi természete a rendszerváltást követő évtizedekben, különös tekintettel a rehabilitációs jogi és politikai relevanciáira

SÜLI SZABINA MERCÉDESZ

Bevezetés

A bipoláris világrend végével a politikatudományban is fordulat következett be. Korábban homállyal, titkolózással fedett kérdések váltak a tudományos megismerés célpontjaivá. A hatalmi viszonyok fellazulásával a lehetőségek száma megnőtt, ami „zöld utat adott” a kíváncsiskodó szemeknek.

Mivel Kelet-Európa politikai struktúrájának kiemelt szereplői voltak az erőszakszervek, köztük a titkosszolgálatok, a régi rendszer ügyeinek rehabilitálásában ezen intézmények vizsgálata kiemelt figyelmet kapott.

A rendszerváltás engedett némi betekintést a szolgálatok működésébe, ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a megismerés sohasem lehet teljes. A nemzetbiztonsági szolgálatok működésének ugyanis egyik alapvető jellemzője a titkos információgyűjtés.¹ Bár elmondható, hogy a demokratikus rendszerekben több, a diktatórikusabbakban kevesebb információ övezi ezen szervek működését, de hatékony működésük szempontjából elengedhetetlen, hogy „kíváncsiak maradjunk”.²

A titkosszolgálatok kutatásának feléledése, viszonylagos előtérbe kerülése mindig valamilyen nagy politikai megrázkódtatáshoz, rezsimváltáshoz köthető. Ilyenkor az újdonsült politikai vezetők, az elit, az elődök kétes ügyeinek kitergetésével, s legtöbbször annak korrump, gonosz vonásainak felfokozásával kívánnak legitimációt nyerni saját tevékenységükhöz.³

Valamennyi volt szovjet blokkhoz tartozó országban a hidegháború lezártaival bekövetkező rendszerváltás a titkosszolgálatok esetén is komoly változásokat hozott. Ügynöklisták kerültek nyilvánosságra, perek indultak az érintettek ellen, illetve a teljes intézményrendszeri struktúra átalakult. Botrányos ügyek előkerülése megbolygatta ugyan a közvéleményt, de valamilyen szempontból hozzájárult az újonnan születő rendszer alapköveinek letételéhez.

Magyarország esetén valamivel másabbnak tűnik a helyzet.⁴ Ellenzéki politikusok szájából esetenként hallani elszámoltatásról, ügynöklisták nyilvánosságra hozataláról,⁵ s pártprogramokba is előszeretettel fűzik ezt a szándékukat. Másrészt, a régi rendszer ellenségeinek, az úgynevezett „NATO-kémeknek” rehabilitációs igényei is előkerülnek az újságok címlapján, de ezek

¹ SZÜCS – Solti 2014, 74.

² Révész 2012, 15.

³ Révész 2012, 15–16.

⁴ Beneдек 2015, 145.

⁵ pl.: http://mandiner.hu/cikk/20170309_fricz_tamas_ugynoklistakkal_dobaloznak (Letöltés: 2018.06.13.)

általában nem mutatnak túl a szavakkal való eszeveszett csatározás, a választópolgárok saját táborba való „édesgetésének”, a lapszámok eladási mutatóinak javításának szintjén.

A kormány és a szolgálatok kommunikációs stratégiái a szolgálatokkal kapcsolatban hiányosságokat mutatnak, vagy nem is léteznek. A jelenleg is hatályos 1995. évi CXXV. tv., a nemzetbiztonsági törvény bizonyos szintű nyitottságra kötelezi a szolgálatokat, így a törvényben meghatározott tevékenységeik bárki számára megismerhetők, ugyanakkor a konkrét napi ügyek, operatív tevékenységek nem nyilvánosak, sőt államtitkok is lehetnek.⁶ „*A speciális szolgálatok működésének lényegét, tevékenységük tartalmát, metódusát illetően a mélyebb ismeretek birtoklása egy jól meghatározható személyi kör privilégiuma.*”⁷ A névleges „hanyagságuk” következtében, illetve természetükből adódóan (legjelentősebb érv) információs vákuum keletkezett.

A magyar médiumok ebben a viszonyrendszerben primer befolyásoló erőt jelentenek. A rendszerváltást követően kisebb-nagyobb, a titkosszolgálatokat érintő ügyek kapcsán sokszor olvasni összeesküvés-elméletekről, miszerint a szolgálatok munkatársai öncélúan, illetve a politikai hatalom érdekeit kiszolgálva tevékenykednek. A szolgálatok köré szőtt „misztikus légkör”, s az így generált kiemelt érdeklődés a botránykeltéshez biztos talajt szolgáltat. Ezen gyakorlatnak viszont súlyos ára van hosszútávon, többek között károsan befolyásolja a szolgálatok valódi tevékenységének elfogadását, megismerését, csökkenti a szervezet iránti társadalmi bizalmat, miközben a sajtó csak addig foglalkozik az adott ügygel, míg az eset piacképesnek bizonyul.⁸

Összességében megfigyelhető, hogy bár a titkosszolgálatok munkáját nagykörű érdeklődés övezi, ennek ellenére – korábbi próbálkozásokat leszámítva – bizonyos kérdésekben nem sikerült igazságot tenni. A közvéleménynek ez a fajta „meddősége” pedig megakadályoz mindenféle előrelépést a múlttal való el-/leszámolás ügyében.

Az általam vizsgált téma is tipikusan nagy médiaérdeklődésnek „örvendhet”. A témában megnyilvánuló sajtóorgánumokról általánosan elmondható, hogy egyoldalúan, kizárólag érzelmi alapon közelítenek a problémához. Tanulmányomban igyekszem szakítani ezzel a gyakorlattal, és kizárólag szakmailag releváns szempontok figyelembevételével kívánok válaszokat találni arra a kérdésre, hogy mi lehet az oka a látszólagos „döntésképtelenségnek”, s kifejezetten annak, hogy a Népköztársaság elleni kémkedés bűne a rendszerváltással nem semmisült meg.

⁶ BESENYŐ 2009, 196–204.

⁷ IZSA 2009, 5.

⁸ RÉVÉSZ 2012, 141–145.

Ügyek a sajtó tükrében

A szocialista Magyarország ellen kémkedő ügynökök megítélése a mai napig megosztja a közvéleményt. A Janus-arcú érintetteket egyesek hazaárulóknak, mások hősöknek tartják.

Ami tény: az EU- és NATO-tag Magyar Köztársaság a kémkedésért 1963 után elítélteket gyakorlatilag mindmáig ugyanúgy ítéli meg, mint az idegen megszállás alatt volt Magyar Népköztársaság.

Jelen tanulmányomban az érintettek megítélésének permanenciájának, időtállásának okát vizsgálom. A továbbiakban pedig három konkrét, ismertebb eset bemutatásával kívánom felvázolni a problémakört, elsősorban a sajtó tükrében.

Rimner Gábor

Mind közül talán a legismertebb esettel kezdeném. Rimner Gábor története bejárta a hazai- és világsajtót, ismertségét – úgy vélem – példátlan kitartásának köszönheti.

A ma 63 éves férfit 12 évi fegyházra ítélték 1981-ben kémkedésért. Rimner annak idején édesapja külföldi megbízása révén Szudánba költözött családjával, ahol saját elmondása szerint meggyőződésből és fiatalos lendületből lett 18 évesen az amerikai Defence Intelligence Agency (DIA) kiképzett ügynöke. 17 évesen azzal a kéréssel fordult a Kartumba akkreditált amerikai kulturális attaséhoz, hogy segítsen neki stockholmi ösztöndíját kaliforniaira cserélni, illetve ott egyetemi felvételhez jutni. A diplomata viszont felismerve Rimner kommunistaellenes szellemét, meggyőzte, hogy Magyarországra visszatérve tehet a legtöbbet a hazájáért. A DIA görögországi bázisán képezték ki, s legfőbb feladatának a szovjet csapatokról való információgyűjtést jelölték ki.

Magyarországi tevékenységét 1973-ban kezdte, 1980 őszétől figyelték, végül 1981-ben bukkott le. 9 évet töltött a Kozma utcai fegyházban, majd 1990 tavaszán „negyedeléssel” szabadult.

Allítása szerint szabadulását követően (tehát a rendszerváltás után) is „utánanyúltak” és kirúgatták első munkahelyéről, egy elegáns fővárosi étteremből. Ráadásul szabadulásakor csak főbüntetésétől mentesült, teljes körű állampolgári jogait csak 2002-ben nyerhette vissza. Öt kezelmi kérvényt nyújtott be a köztársasági elnöknek (Göncz Árpádhoz, Mádl Ferenchez, Sólyom Lászlóhoz, Áder Jánoshoz), eredménytelenül. Elmondása szerint kérvényeinek célja nem vagyonának, hanem becsületének visszaszerzése volt. 2007-ben a POFOSZ (Politikai Foglyok Szövetsége) Hazáért Érdemrenddel tüntette ki, de még azóta sem rehabilitálták.⁹ Egy vele készült riportban említi: becslése szerint

⁹ http://indavideo.hu/search/text/Rimner?channel_constraint=undefined (Letöltés: 2018. 06.13.); https://mno.hu/migr_1834/kemek-akik-szerettek-minket-792279 (Letöltés: 2018. 06.13.)

kétszáz-háromszázra volt tehető azok száma, akik a CIA-nak kémkedtek a kommunista Magyarországon, és nem buktak le.¹⁰

Halmi Zoltán

Halmi egyike volt annak a négy rabnak, akik 1990. szeptember 7-én egyéni kegyelemben részesültek.

1951 és 1967 között az Államvédelmi Hatóság, majd fegyelmi úton történő leszereléséig a hazai hírszerzés alkalmazásában állt, 1974-ben a bogotai magyar főkonzulátus kereskedelmi titkáráként került kapcsolatba a CIA-val. *„Attól a mocsoktól, ami másfél évtized alatt ÁVH-sként és hírszerzőként rám tapadt, így akartam megszabadulni.”* – magyarázta lépését a HVG-nek.¹¹

1976-ban hazatért, s ezt követően a Magyar Kereskedelmi Kamara alkalmazásában álló „exügynök” 1981-ben bukott le; első fokon életfogytig tartó, másodfokon 15 évi szabadságvesztésre ítélték.

Halmi 1992-ben ítélete semmissé nyilvánítását kérte a Budapesti Katonai Bíróságtól, ám beadványát elutasították. Halmi Zoltán 1999. január 31-én hunyt el, halálának oka szívinfarktus. Hirtelen bekövetkezett haláláról több összeesküvés-elmélet született, közülük talán a legismertebb Rimner elbeszéléséből derül ki.

Rimner Gábor 1999. január 30-án barátaival egy étteremben vacsorázott, mikor evés közben rosszul lett. Másnap kivizsgáltatta magát, közölték vele, hogy szívinfarktuson esett át. Még ezen a napon értesült Halmi Zoltán haláláról, megdöbbenésére a halál oka szintén szívroham volt. A tragédia előtt tíz nappal ketten vettek részt egy tévéfelvételen. Rimner elmondása szerint az adás előtt odament hozzájuk egy hölgy, és kávéval kínálta őket, amit mindketten elfogadtak. A furcsa haláleset kapcsán akkor a Magyar Hírlapnak egy neve elhallgatását kérő toxikológus elmondta: léteznek olyan úgynevezett „mikropelletek” (apró kapszulák), amelyek csak a gyomorba kerülés után napokkal kezdenek oldódni, és könnyűszerrel idézhetnek elő akár szívrohamot is.¹²

Belovai István

A férfi 1958-ban kezdte katonai pályafutását a Budapesti Őrezrednél. A sorkatonai szolgálat letöltését követően a seregnél maradt. 1962 nyarán került a Katonai Hírszerző Szolgálatához, ahol aztán a Mélységi Felderítő és Diverziós Századhoz osztották be. Egy szívizomgyulladás miatt azonban mégsem lett belőle ejtőernyős felderítő, 1963-ban a Tájékoztató Szolgálatnál kapott

¹⁰ <http://faktor.hu/faktor-kemkedos-idoket-elunk-interju-rimner-gabor-volt-cia-kemmel> (Letöltés: 2018.06.13.)

¹¹ <http://hvg.hu/itthon/20050316kemugyek> (Letöltés: 2018.06.13.)

¹² <http://hirhatar.com/tovabbra-sem-segitenek-a-meg-eletben-levo-szabadsagharcosokon> (Letöltés: 2018.06.13.)

megbízást, és mivel beszélt olaszul, speciálisan az olasz arcvonalra küldték, feladata pedig a területéről érkező jelentések elemzése és értékelése volt. Később megtanult angolul is, így 1975 nyarától már az amerikai vonalon teljesített szolgálatot.

Ebben az évben egy igen magas hírszerzési értékű szigorúan titkos anyag került az asztalára. A dokumentum a 7. Amerikai Hadsereg Állandó Működési Szabályzata volt. Ekkor ismerte meg a Magyar Katonai Hírszerzés „Hóvirág” (1980-tól „Havasi Gyopár”) fedőnevű ügynökének adatait. Akkor csak annyit tudott, hogy egy jól szervezett kémbanda az USA Európában állomásozó V. hadtestéről közölt napi információkat a magyar hírszerzésnek, rajtuk keresztül pedig a szovjeteknek. Évekkel később derült csak ki, hogy a hadtest 8. gépesített hadosztályának titkos irodáján szolgálatot teljesítő amerikai őrmester, Clyde Lee Conrad és társai kémkedtek a magyaroknak, akiknek ezt a magyarok – Belovai információi szerint – dollármilliókkal honorálták.

A Conradék által Budapestre eljuttatott jelentések pontosan tartalmazták az V. hadtest védelmi sávjába telepített atomaknazár teljes dokumentációját. Szerepeltek a telepítési koordináták, az aknák robbanási határértékei és egyéb fontos műszaki információk. A szovjetek kezére jutottak a NATO fegyveres erők kozmikus szigorúan titkos hadműveleti tervei is. Ez azt jelentette, hogy egy esetleges háborúban a szovjet csapatok gond nélkül hatoltak volna át az aknazáron és hajtottak volna végre manővereket. A NATO védekezési lehetősége pedig a minimálisra csökkent volna.

Belovai későbbi érvelése¹³ szerint ennek belátása után 1978-ban úgy döntött, hogy Magyarország védelme érdekében is, s hogy elébe menjen egy lehetséges atomháború kitörésének, értesíti Conrad tevékenységéről az amerikai kormányt. Az amerikaiak értesítése Magyarországról lehetetlen feladat volt, így egyetlen lehetőség maradt, külföldön próbálkozik.

Erre 1982 őszén kerülhetett sor, amikor családjával megérkezett Londonba, ahol katonai és légügyiattasé-helyettesként kezdte meg diplomáciai szolgálatát. Belovai István Londonban egy diplomáciai fogadáson talált alkalmat rá, hogy kapcsolatba kerüljön az USA légügyi és katonai helyettes attaséjával, és átadta „Hóvirág” anyagait. Szerinte vele egyidőben más is tájékoztatta a CIA-t Conradékról. Az amerikaiak ezek alapján buktatták le Clyde Lee Conraddal – ő volt Hóvirág.

Belovait végül 1985. július 10-én, szerdán tartóztatták le. Éppen egy, a CIA által részére küldött csomagot (szaknyelven konténert) akart magához venni Kelenföldön, mikor a belügyi elhárítás letartóztatta. Belovai szerint lebukását árulásnak köszönhette. 1985 márciusában ugyanis Aldrich Hazel Ames, magas beosztásban lévő CIA-ügynök átállt a KGB-hez, s közölte, hogy a CIA hol helyezett el konténert egy magyar emberének.

Az elsőfokú tárgyaláson a katonai ügyész halált kért a vádlottra. Végül az 1986 januárjában zajló másodfokú tárgyaláson életfogytig tartó

¹³ BELOVAI 1998, 69.

fegyházbüntetésre, teljes vagyonekobzásra és pénzbüntetésre ítélte a hadbíróóság. Több mint öt évig volt politikai elítélt a Kozma utcai börtönben.

Göncz Árpád köztársasági elnök 1990-ben kegyelemben részesítette (Halmi Zoltánnal egyetemben), büntetésének hátralévő részét pedig öt év próbaidőre felfüggesztette. Belovai ezt követően az Egyesült Államokban telepedett le, ahol kitüntették.

Belovait 2000-ben Mádl Ferenc ismét kegyelemben részesítette és eltörölte a büntetett előlethez fűződő hátrányokat.

Belovai István kapcsán elengedhetetlennek tartom megemlíteni Mozsik Imre: *Washingtoni emberünk – Hírszerző voltam Amerikában* című, 1995-ben kiadott könyvét, melyben részletesen számol be többek közt Belovai esetéről.¹⁴ Belovai 3 évet vár a válaszáddal, majd 1998-ban megjelent 600 oldalas monográfiája.¹⁵ Történetét a Mozsik által leírtakra való „felelés” konstruálja. Kettejük polémiaja nagyon érdekes végeredményt produkál, „kötelező” olvasmány mindkét munka azok számára, akik érdeklődnek a téma iránt.

Lehetséges okok felderítése

Mint ahogy a legtöbb dolog kapcsán elmondható, ebben az esetben sincs egyetlen koherens megoldás. A tanulmányom további részében a problémakört éppen ezért a lehető legtöbb szemszögből kívánom megvizsgálni, a legtökéletesebb választást megcélozva.

Kiindulópontként Hende Csaba – volt hadügyminiszter – Belovai Istvánnak címzett, 2000. június 26-án kelt válaszelevelét választottam. A továbbiakban a levél tartalmának ismertetésével igyekszem feltárni az igazságszolgáltatás álláspontját a témában.

Ezen levélben Hende utal a címzett szándékára, vagyis a teljes rehabilitációra, majd kifejti miért nem jogosult rá az érintett.

Jogi szempont

„Önnel szemben a Legfelsőbb Bíróság 1986. január 13. napján jogerőre emelkedett határozatával, az 1978. évi IV. törvény (Btk.) 147. §-ának (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bekezdésének a) és b) pontja szerint minősülő, államtitok tekintetében és kémszervezet tagjaként elkövetett kémkedés büntette miatt életfogytig tartó fegyházban végrehajtható szabadságvesztést, 10 évi közügyektől eltiltást és teljes vagyonekobzást szabott ki.” írja levelében Hende.¹⁶

Az említett jogszabály kimondja; *„Aki idegen hatalom vagy idegen szervezet részére a Magyar Köztársaság ellen hírszerző tevékenységet végez, büntetett követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

¹⁴ MOZSIK 1995.

¹⁵ BELOVAI 1998.

¹⁶ HENDE 2000.

(2) Aki az (1) bekezdésben meghatározott kémkedést Szigorúan titkos! minősítésű nemzeti adat vagy nemzetközi szerződésben e minősítésű adatnak megfelelően külföldi minősített adat kiszolgáltatásával követi el, öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”¹⁷

Ezen Btk.-ban szereplő jogszabály alapján ítélték el Belovai Istvánt, és társait. Ezt részleteiben módosította az 1989. évi XXV. törvény, majd az 1993. évi XVII. tv. anélkül, hogy a kémkedés törvényi tényállását módosította volna. A módosító rendelkezések inkább a törvényi tényállás egyes elemeinek a pontosítására irányultak.

A továbbiakban jogi és köznap értelemben is kifejti a rehabilitáció fogalmát, melyről összegezve megállapítja; *„rehabilitáció annak jár, akit törvénytelenül, illetve jogellenesen ítélték el, továbbá annak is, akinek elítélését utóbb semmissé nyilvánítottak”*, majd ezen értelmezés szerint igyekszik bebizonyítani, hogy alaptalan a kérelem.

A levél egyik központi eleme a semmisségi törvények ismertetése. Ezen törvények az 1989 utáni események alakulásában, és a rendszer stabilitásában játszottak fontos szerepet.

Mint ahogyan a részletes ismertetés is szemlélteti, a kémkedést a jogalkotók nem tekintették politikai jellegű bűncselekménynek, hiszen *egyik semmisségi törvény sem vonatkozik rá.*

Az 1988.évtől kiadott 4 közkegyelmi rendelkezés (1988. évi XX. tvr., 1989. évi XXXVII. tv., 1990. évi XXXIX. tv., és az 1991. évi V. tv.), noha mindegyike szabályozza az állam elleni bűncselekményt, a kémkedést nem érinti.

Hende indoklásába füzi, hogy „kifelejtése” a semmisségi törvényekből, és a közkegyelmi rendelkezésekből a kémkedés bűncselekményének jogi természetéből adódik. A kémkedés bűncselekményének törvényi tényállása tehát ideológiai indoktól független. *„A kémkedésre vonatkozó büntetőjogi rendelkezés nem az államcélakat, hanem a mindenkori államot magát védi.”¹⁸* A jog szempontjából érdemtelen részlet, hogy a tevékenység a rendszerváltás előtt vagy után valósult meg.

A miniszter kiemeli továbbá, hogy jogilag irrelevánsnak tart minden olyan kritikát, miszerint az 1989 előtti kémkedés szükségszerűen az akkori hatalmi berendezkedés ellen irányult, így jelenleg nem hogy veszélyt nem jelent a társadalomra, sőt történelmi távlatban ellentétes előjelet is kap. Erre jogtörténeti példaként hozza a Kúria egyik 1922-ben hozott ítéletét, miszerint elköveti az állam elleni bűncselekményt az, aki 1919-ben azért csatlakozik a román megszálló hadsereghez, mert ezáltal *„a vörös uralom letörésében akart részt venni”*.¹⁹

¹⁷ 1978. évi IV. tv. 147. §

¹⁸ HENDE 2000.

¹⁹ HENDE 2000.

A jogi szempontok áttekintéséhez fontos megemlíteni az ELTE Állam-és Jogtudományi Karának *Az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó rendelkezések módosításáról* (1990) készített tanulmányát. Ezen tanulmányon keresztül feltárható a jogalkotó szándéka a rendszerváltást követően. Az írás bevezetésében a Btk. rendelkezéseinek sürgős módosítását szorgalmazza, mivel „a hazánkban eddig végbement, napjainkban végbemenő és a jövőben várható politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok sajátossága, hogy szétfeszítik a hatályos alkotmány [1946.évi I. tv.] kereteit”.²⁰ A büntetőeljárás keretek módosítása tehát nem várhatta meg az új alkotmány megszületését, legfőképpen az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó szabályok megreformálása tűnt szükségszerűen halaszthatatlannak. Ugyanakkor előrebocsájtják, hogy a sürgős reform csupán a hatályos szabályozás kritikájára és módosítására nyújt lehetőséget, az új alkotmány elfogadása után kerülhet majd sor átfogó újraszabályozásra. Ennek oka az akkori „két alkotmány közti állapot”²¹, hiszen a büntető jogi szabályozás nem indulhatott ki a szovjet mintájú alkotmány interpretációjából, ugyanakkor tekintettel kellett lennie az újonnan körvonalazódó politikai-, társadalmi-, gazdasági körülményekre, de mégsem vehette figyelembe azokat a tervezett jogintézményeket, melyek még nem is léteztek. Végül az akkor még csak tervezett alkotmány szellemében vizsgálta felül a meglévő szabályozást.²²

A jogi szempontok közé sorolhatók még a semmiségi törvények megalkotásának körülményei, melyekről Kahler Frigyes 2002-es munkájában írt.²³ A munka Dr. Horváth György veszprémi bíró 1989. június 11-én kelt, Dr. Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszternek címzett levelével indít.²⁴

Az igazságügyi miniszternek címzett levél egyértelműen jelzi az igazságszolgáltatásban, a rendszerváltás évében már megfogalmazódó *igazságtételi szándékot*. Ezen szándékhoz kapcsolódott be az 1988-ban kezdődő semmiségi törvények megalkotásának folyamata. A munkából egyértelműen kivehető a politikum és a szakmai oldal között húzódó érdeellentét. A tényfeltáró bizottság feladatait meghatározó tervezetben a bizottság céljaként a következőket fogalmazták meg: „A társadalmi és politikai megújulás és kibontakozás, a kormányzat hitelének erősítése szükségessé teszi, hogy a szocialista társadalom négy évtizedét elemző munka keretében sor kerüljön azoknak a büntető ügyeknek a felülvizsgálatára, amelyekről nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy koncepciós elemeket tartalmaznak.”²⁵ Fontos itt hangsúlyozni, a tervezet nem tartalmazta, hogy a vizsgálat milyen években keletkezett és milyen bűncselekmények miatt folytatott büntető ügyekre

²⁰ GYÖRGYI ET AL. 1990, 7.

²¹ GYÖRGYI ET AL. 1990, 4–13.

²² GYÖRGYI ET AL. 1990.

²³ KAHLER 2002.

²⁴ KAHLER 2002, 8–11.

²⁵ KAHLER 2005, 42.

terjedjen ki, a bizottság koncepciójában a „szocialista társadalom négy évtizede”²⁶ szerepelt. A kormányhatározatban ezzel szemben, a vizsgált időintervallum végét jelző időpontként 1963 szerepelt, gátat verve az azután keletkezett döntések felülvizsgálatára vonatkozóan. A törvényalkotási folyamat politikai meghatározottságát jelzi még, hogy a bizottságot a Minisztertanács kérte fel.²⁷

Jogi szempontból tehát a rehabilitáció igénye alaptalan. Sem a semmisségi törvények, sem a közkegyelmi rendelkezések és módosításai nem érintik a kémkedést, az ideológiai szempontok pedig kiesnek a szabályozás alól, lényegében az ebben a kérdésben hozott ítéletek jogilag teljes mértékben legitimnek tekinthetők.

A jövőre nézve jogi szempontból egyetlen lehetőség tűnik relevánsnak, annak megállapítása, hogy a szóban forgó bűncselekmények nem veszélyesek továbbra is a társadalomra. De ennek a folyamatnak az elindításához politikai akarat is szükséges.

Politikai vonatkozások

A titkosszolgálatok vizsgálatának feléledése mindig valamilyen nagy politikai megrázkódtatáshoz, rezsimváltáshoz köthető. Ebben a tekintetben az új hatalom, mint igazságszótó tetszeleg.

A rendszerváltás kapcsán teljesen jogosan hasonlóra számítnak, de ezzel szemben Magyarország az egyetlen olyan post-kommunista állam, amely nem fedte fel az ügynökök listáját, aktáit. Szándék szavakban létezik, tettek nem követik.

A Dunagate-botrány óta tudjuk, hogy az iratok majd 70%-át megsemmisítették a rendszerváltáskor.²⁸ Ehhez számos legenda fűződik, melyek jelen kutatás szempontjából nem relevánsak most. Ami viszont ebből következik, hogy a korszakra vonatkozó teljes adatállomány nem létezik, és nem is rekonstruálható.²⁹

Az 1970-es években a kommunista állambiztonsági szervek a korábbi papíralapú kartonok tartalmának egy részét elkezdtek mágnesszalagokra táplálni. 2017 márciusában ezen anyagokat nyilvánosságra hozták, melyből kiderült, hogy a korábbi feltételezések ellenére a szalagok neveken, címeiken kívül nem tartalmazzák konkrét tevékenységek leiratait, jelentéseket. A projektet végrehajtó NEB elnöke, Kiss Réka a vele készült riportban³⁰ szintén hangsúlyozza, hogy a feltárt anyagok a nevek tekintetében sem tekinthetők

²⁶ KAHLER 2005, 42–45.

²⁷ KAHLER 2005.

²⁸ BENEDEK 2015, 147.

²⁹ http://www.rev.hu/ords/f?p=600%3A2%3A%3A%3A%3A%3AP2_PAGE_URI%3Atanulmányok%2Frendszervaltas%2Frmj_oslo_hu (Letöltés: 2018.06.13.); RÉVÉSZ 2006.

³⁰ <http://www.origo.hu/itthon/20170316-a-nemzeti-emlekezet-bizottsag-elnok-szerint-csak-felrevisz-az-ugynoklista.html> (Letöltés: 2018.06.13.)

teljesnek, tehát a rendszerváltás időszakára nézve nem tartalmazzák a teljes hálózati nyilvántartást, egyrészt a számítógépes adatbázis készítésekor a kizárt, meghalt ügynökök adatait egyszerűen kihagyták belőle, másrészt egyértelműen dokumentálható,³¹ hogy rendszeresen töröltek adatokat.

A BM Csoportfőnökség III/III ügynöklistájának nyilvánosságra hozatala nagy előrelépést jelentett. A kedélyek lecsillapítása az információk „meglebegtetésével” valamilyen szinten megtörtént, de közel sem volt kielégítő. A hiányos dokumentációs-állomány, és az a tény, hogy a Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában továbbra is vannak szigorúan titkos, nem kutatható anyagok, melyek feltárásáról a titokgazda rendelkezik, megakasztja az előző rendszer ügyeinek teljes vizsgálatát, feltárását, de legfőképp lezárását. A fentebb említett NEB (Nemzeti Emlékezet Bizottsága) csupán javaslattevői joggal bír, és minden további anyagok nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban támasztott igény érvényét veszti a titkok örékei akarataival szemben.

A nagy kérdőjel, mely mindebből kirajzolódik arra irányul, mi vezérli a titokgazdát titkainak megtartásában, és kit takar egyáltalán a „titok őre” megnevezés?

A '90-es évektől számos ellenzéki párt állította, hogy érdekében áll az elszámoltatás, az ügynöklisták nyilvánosságra hozatala, vagy éppen a rehabilitáció, de egyik politikai erő sem vitte végig az ügyet. Belovai könyvéből kiolvasható az SZDSZ részéről egy erős lobbitevékenység. Kőszeg Ferenc parlamenti képviselő pl. így nyilatkozott 1990-ben az Esti Hírlapnak „...*a magyar hírszerzés nagyrészt a szovjet társszervezet fióktézménye volt. Aki a szovjet hírszerzésnek dolgozott nem árulta el a hazát? Nem, hiszen egy szisztéma részeként dolgozott. De mégis különös aránytalanság, hogy akik a birodalom érdekében kémkedtek, hazafiás cselekedetet hajtottak végre, most is megbecsülés övezi őket: ezredek, vezérőrnagyok. Belovai, pedig a fegyházban ül, mert – úgy mond – ártott a hazájának, veszélyeztette az európai biztonsági rendszert.*”³² Ezen túlmenően más politikai erő nemigen foglalt állást a kérdésben.

Az Antall-kormány a társadalmi nyomás, és a leköszönő Németh-kormány ígéretét teljesítve, általános amnesztiát rendelt el 1990. június 16-án, azonban a közkegyelem – a Németh-kormány semmisségi törvényéhez hasonlóan – a kémkedésért elítélteket nem érintette.

Az ügymenet természetlensége minden bizonnyal abból adódik, hogy a jelenlegi politikai színtér szereplői közül nagyon sokan részesei voltak a „hálózati gépezetnek”. Így tehát konszenzus alapján mindenki hallgat, senkinek nem áll érdekében előéletének felfedése.

³¹ <http://www.hirado.hu/2017/03/12/ugynoklista-meg-89-90-ben-is-toroltek-adatokat-a-magnesszalagokrol/> (Letöltés 2018.06.13.)

³² BELOVAI 1998, 508.

A korábban említett NEB elnökével, Kiss Rékával készített riportban³³ az elnök hangsúlyozza, hogy hatalmas szakadék tátong a beszerző és beszerzett szerepének megítélése között. Az előző rendszert jellemző permanens ellenségkép, a veszélyeztetettség érzetének fenntartása, és a fék nélkül működő szervezettel kiegészült kétoldalú félelem szinte kikerülhetetlenné tette a beszerzést. Illetve a Medgyessy-botrány ráébresztette az akkori közvéleményt arra, hogy a szolgálatokkal együttműködő személyek nem mindegyike „ügynök”, s így megítélésük is árnyaltabb, nem lehet reflex-szerű. Ez valamilyen szinten igazolást ad, felmenti az érintetteket, de a közvélemény sajnos nem ilyen megbocsátó, a tapasztalat ellenére a gyakorlat mégis a „reflex” maradt.

Az elszámoltatás kérdése határozottan *zéró összegű játszma*. Huzamosabb időre megrekesztené az állam működését, és rengeteg „áldozata” lenne. A hatalom felismerve ezt a tényt, válaszóhoz érve, tudatosan döntött úgy, vállalja a hallgatását övező kritikákat, a botránykeltést, a sárdobálást, miközben megszakítás nélkül működik tovább.

Titkosszolgálat szempontja

A titkosszolgálatok vezetői gyakran érvelnek azzal – jogosan –, hogy a múlt ügyeinek feltárása, a „NATO-kémek” ügyeinek újratárgyalása, a rehabilitálás aktusa demoralizálná a jelenlegi magyar felderítést, bomlasztaná a társadalmi bizalmat, és rontaná a harci szellemet. Ez a félelem pedig attól válik valóssá, hogy a szolgálatok személyi állományának 40–60%-át ma is az előző rendszerből áthagyományozott személyek adják.³⁴

Ahhoz viszont, hogy ezt megértsük, el kell játszani a gondolattal, mi lett volna, ha másképp alakul.

Az Antall-kormánynak hatalomra jutása után igen hamar több kihívással kellett szembenéznie a titkosszolgálatokkal kapcsolatosan. Az egyik a titkosszolgálatok eredményessége és a demokratikus ellenőrzés közötti egyensúly megtalálásában, a másik kihívás pedig a bipoláris világrend végével megjelenő posztbiztonsági kihívásokban³⁵ (szervezett bűnözés, terrorizmus, drog-csempészet, illegális migráció stb.) jelentkezett. Ebben a helyzetben a kormány válaszóhoz érkezett. Felvállalja-e, hogy a Németh-kormány alatt a volt állambiztonságból létrehozott szolgálatokat továbbműködteti, és gyorsan reagál az újfajta kihívásokra – melyek globális, regionális szinten és az ország belső életében egyaránt jelentkeztek –, vagy feloszlatja a szolgálatokat, majd teljesen újakat hoz létre új személyi állománnyal.

A volt szocialista országok többségében a második utat választották. Ennek előnye, hogy az új szervezet a megszakadt folytonosság miatt semmiképpen sem hozható kapcsolatba a múlt rendszerrel, elkerülhetők az ezzel kapcsolatos

³³ <http://www.origo.hu/itthon/20170316-a-nemzeti-emlekezet-bizottsag-elnoke-szerint-csak-felrevisz-a-ugynoklista.html> (Letöltés: 2018.06.13.)

³⁴ RÉVÉSZ 2012, 15.

³⁵ NÉMETH – VARGA 2002, 5–7; RÉVÉSZ 2012, 236–251.

botrányok, a zsarolhatóság. Hátránya azonban jelentős, mivel az alapoktól kell felépíteni egy új szervezetet, kialakítani a struktúrát, kinevelni új titkosszolgálati szakembereket. Még külföldi segítséggel is évekig tarthat a folyamat.

A megoldást illetően a pártok véleménye megosztott volt. Az MDF és a többi kormánypárt az első utat támogatták, míg főleg az SZDSZ részéről lehetett ellenhangokat hallani ezzel kapcsolatban.

Végül a második elképzelés valósult meg, azonban annyiban kompromisszumos megoldás született, hogy 1990 augusztusában-szeptemberében, majd az IH és NH esetében 1991 decemberében új vezetőket állítottak a szervezetek élére, és több embert elbocsátottak.

A rövid „közjáték” után, amelyet a Dunagate-botrány jelentett, követve a nyugati példát, a demokratikus ellenőrzés megoldására az 1990-es választásokat követően megszületett az 1990. évi X. tv., melynek révén az Országgyűlésben megalakult a Nemzetbiztonsági Bizottság, illetve létrehozták a Titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszteri posztot. De lényegi előrelépést az 1995-ös Nemzetbiztonsági tv. hozott csak igazán, mely igyekezett megteremteni a Magyar Köztársaság számára egy magabiztosan, és hatékonyan működő, ugyanakkor az állampolgárok jogait figyelembe vevő és tiszteletben tartó nemzetbiztonsági struktúra kereteit.

Összességében elmondható, hogy egy gyorsreakciót követelő helyzetben a gyorsabb, talán a könnyebb utat választotta az akkor aktuális hatalom. Utólag könnyebb bölcsőbbnek lenni, de egy biztos: mindkét út egyaránt bírt előnnyel és hátránnyal.

Ügymenet sajátosságának koncepciója

A hírszerzés az ideológiai és politikai harc speciális területe volt a szocializmus évtizedeiben. A társadalom egészét behálózta, félelmet keltett, melyet a propaganda eszközével igyekeztek enyhíteni, valamilyen ellenségkép felé háritani.

A kémpercek egyik funkcióját éppen a diktatúrát igazoló ellenségkép kialakításában kereshetjük. A koncepciók percek leggyakrabban emlegetett vádja éppen az „imperialista kém” volt, mely segítségével az éppen útban lévő személyt távolították el.

A totális ellenségkép koncepciójában az „imperialisták ügynökei” az állam ellen, a társadalom ellen, az egyszerű ember ellen vétett, s vált a Magyar Népköztársaság árulójává.

A társadalom ezen veszedelmes elemei ellen nem lehetett helye „jogászkodásnak”, jogállami büntetőgyakorlatnak.

A büntetőjoggal való visszaélés, a koncepciók percek szovjet példa szerinti alkalmazása, és a büntetőjogi fogalmak politikai fogalmakkal való helyettesítése Magyarország szovjet megszállásával egyidejűleg vette kezdetét³⁶. A kihirdetett

³⁶ KAHLER 2005, 11–13.

törvény védte az alapjogokat, de a garanciák semmit sem jelentettek a hatalom szolgálatába hajtott büntetőgyakorlat számára.

Kahler Frigyes *Jogállam és diktatúra* című könyvében foglalkozik a koncepciós perek általánosnak tekinthető tendenciáival. Itt leírja, hogy az eljárás legtöbb esetben pártmegbízás alapján ment végbe. A bizonyítás eszközeit tekintve technikai, emberi erőforrásokat nem sajnálva igyekeztek rábizonyítani az érintettre bűnösségét.³⁷

A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában* foglalt előírásokkal szemben – melyet Magyarország 1976 óta nemzetközi szerződésben vállal – az ún. „NATO-kémek” ügyében az ítéletet nem a nyilvánosság előtt hirdették ki, hanem *zárt ajtók mögött*, illetve az érintettek letartóztatásukat követően nem kérhettek fel szabadon ügyvédet önmaguk képviselőjére, hanem egy előre megírt listáról választhatták védőjüket. A listán pedig ún. „duplanullás ügyvédek” voltak, akikben megbízott a rezsim. Későbbi beszámolókból kiderül, hogy a védőügyvédek nem az érintett számára legenyhébb büntetést elnyerésében voltak motiváltak, hanem további kérdéseket szegeztek ügyfelükhöz, faggatták őket, mégpedig azzal a céllal, hogy minél több mindent bizonyíthassanak rájuk.³⁸

Belovai beszámolójából kiderül, a letartóztatását követően a gyanúsítottat számos módon próbálták megtörni, megalázní, hogy minél hamarabb értékes vallomáshoz jussanak. Ahhoz, hogy minél több információt szerezzenek, a cellákat bekamerázták, lehallgató-készülékkel szerelték fel, illetve cellatársként beszerveztek egy úgynevezett „téglát”, aki a saját büntetőügyének előrébbvitelére céljából rendszeresen jelentett. A bizonyítási eljárás célja nem az igazság keresése és megtalálása, hanem egy kvázi vallomás megszerzése volt, bármilyen eszközzel. A rendőrök továbbá az eljárás során elkötelezett személyeket alkalmaztak hatósági tanúként, ügyvédként, ügyészként, népi ülnökként, orvosként. A jegyzőkönyvbe kerülő adatok *önkéntes szelekciós* folyamaton mentek keresztül, csak a rendőrök által használhatónak vélt információk kerültek végül bele, illetve maguk is előszeretettel egészítették ki azt. A tárgyalási szakban felvett jegyzőkönyvi anyag szintén ilyen szűrőn ment keresztül.³⁹ Az imént felsoroltak csupán egy részét képezik azoknak a visszaéléseknek, amelyek az ilyen típusú ügyeket rendszerint jellemezték.

Összességében elmondható tehát, hogy a nagyszámú jelenleg is hatályos jogszabályok alapján ítélték el őket, az eljárás részleteiből mégis egy jogi és erkölcsi értelemben is *kétes ügymenet* rajzolódik ki. Szinte az összes érintett ügyében koncepciós perben jártak el, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt elvek egyértelmű megsértésével. Az ilyen jellegű perek újratárgyalása, jogorvoslata viszont, mivel az akkori jogszabályok jelenleg

³⁷ KAHLER 2002.

³⁸ KAHLER 2005, 9–65.

³⁹ BELOVAI 1998, 359–411.

is hatályosak – az ítélet tehát a rendszerváltás utáni jogrendben is legitim –, értelmetlen vállalkozásnak tűnik.

Konklúzió

A sajtó, a politika, a közvélemény szívesen gyárt dichotómiákat az elé kerülő témakörök kapcsán; mindig van jó és gonosz, ugyanakkor a tanulmány végére be kell látnom, erre az ügyre nem létezik generális megoldás.

Magyarország esetén sajátos helyzettel találkozunk. Közép-Európában szinte az összes posztkommunista államban már évekkel ezelőtt rendezték azoknak a politikai elítélteknek, üldözötteknek a sorsát, akiket a jelenlegi szövetséges NATO-tagállamok javára végzett hírszerzés vagy annak feltételezése miatt elítéltek. Lengyelországban Rychard Kuklinski ezredes, Romániában Ion Mihai Pacepa tábornokot, a hírhedt Securitate Egyesült Államokba emigrált tábornokát is rehabilitálták.

A történelmi válaszut előtt az aktuális hatalom úgy döntött, nem oszlatja fel a titkosszolgálati állományt, a múlt ügyeit pedig nem lebegteti. Ez akkor gyors reakcióképességet eredményezett a bipoláris világrend megszűnésével jelentkező új kihívásokra, de hosszútávon egy feszült, és sok szempontból meddő helyzetet generált.

A feszült helyzet a társadalom és a titkosszolgálatok között tátongó bizalmi szakadékból adódik, melyet csupán elmélyít a média botránykeltő-gyakorlata. A továbbiakban a feszültség mérséklése, a hatékonyabb működés, és a biztonságérzet megteremtése érdekében elengedhetetlen az egységes titkosszolgálati kommunikációs-stratégia kidolgozása, az információs vákuum feloszlata.

Az érintettek bűne a rendszerváltás, a NATO- és EU-csatlakozás után már nem tekinthető veszélyesnek a társadalomra nézve, ugyanakkor nem kétséges, a perújrafelvétel, az ügyek és iratok leporolása, nyilvánosságra hozatala sokakat – több száz politikust, ügyészt és hadbíró – kellemetlen helyzetbe hozhatna⁴⁰. Ebből adódóan nem gyülekezik a rehabilitáció kérdése mögött politikai akarat, amely elindíthatná a koncepciók perek újratárgyalásához hasonló folyamatot. Márpedig a jog számára az ideológiai tényező irreleváns, így kellő jogalkotói beavatkozás nélkül nem várható előrelépés, a hatályos jogszabályok változatlansága miatt nincs helye fellebbezésnek sem. Kérdéses azonban, hogy a jelenlegi jogi szabályozás a titkosszolgálatok tekintetében meddig képes megfelelő kereteket biztosítani a nemzetközi környezet változásainak, és kielégíteni az időközben felmerülő igényeket.

Olybá tűnik, hogy belső készletéből csak évtizedek múltán, egy esetleges generációs megújulás bekövetkeztével várható előrelépés az ügyben. Továbbá felmerülő kérdés, hogy ezzel együtt bekövetkezik-e valaha eo ipso a múlttal való

⁴⁰ SZEMENYEI 2014.

teljes leszámolás, a korábbi ügyek nyilvánosságra hozatala, vagy ennek elmulasztása örökérvényű, visszafordíthatatlan következményekkel járt.

A vizsgálatom folyamán feltárt információk alapján azt gondolom, hogy a téma körül kialakult viták természetlenek bizonyulnak, és leginkább konzerválják – olykor elmélyítik – a szolgálatok és a társadalom közti szakadékat. Meglátásom szerint a hatékony működés szempontjából legideálisabb megoldást a problémakörön való felülemelkedés, és a továbblépés jelentené.

Irodalom

BELOVAI 1998 = Belovai István: *Fedőneve: Scorpion*. Budapest 1998.

BENEDEK 2015 = Benedek Márta: A nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenysége a nyilvánosság tükrében az elmúlt évtizedben. *Szakmai Szemle* 2015/3 (2015) 137–162.

BESENYŐ 2009 = Besenyő János: A nemzetbiztonsági szolgálatok honlapjának elemzése. *Szakmai Szemle* 2009/2 (2009) 196–204.

DEZSŐ 2005 = Dezső András: Felkutattuk a kémkedésért elítélteket (dokumentumok) *HVG* 2005. március 17.; http://hvg.hu/itthon/20050316_kemugyek (Letöltés: 2017.12.02.)

FRICZ TAMÁS 2017 = Fricz Tamás: Ügynöklistákkal dobálóznak. *Mandiner* 2017.március 9.; http://mandiner.hu/cikk/20170309_fricz_tamas_ugynoklistakkal_dobaloznak (Letöltés: 2018.06.13.)

GYÖRGYI ET AL. 1990 = Dr. Györgyi Kálmán – Dr. Kónya Imréné – Dr. Margitán Éva: *Az állam elleni bűncselekményekre vonatkozó rendelkezések módosításáról. A jogi felelősség-és szankciórendszer elméleti alapjai*. Budapest 1990.

HECKER 2017 = Hecker Flórián: Nincs olyan, hogy teljes ügynöklista. *Origo* 2017. március 17.; <http://www.origo.hu/itthon/20170316-a-nemzeti-emlekezet-bizottsag-elnoke-szerint-csak-felrevisz-az-ugynoklista.html> (Letöltés: 2018.06.13.)

HENDE 2000 = Hende Csaba egykori hadügyminiszter 2000. június 26-ai dátummal kelt Belovai Istvánnak címzett válaszelevele.

IZSA 2009 = Izsa Jenő: *A titkosszolgálatok tevékenységének általános jellemzői, ellenőrzésük és irányításuk kérdései*. *Szakmai Szemle* 2009/2 (2009) 5–19.; http://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/szsz/2009_2_szam.pdf (Letöltés: 2017.12.02.)

KAHLER 2002 = Kahler Frigyes: *A semmisségi törvények*. (Büntetőjogi tanulmányok III.) Budapest 2002.

- RÉVÉSZ 2010 = Révész Béla: Az állambiztonság a nemzetbiztonságban: a titkos szolgálati átalakulás. *De iurisprudentia et iure publico – Jog-és politikatudományi folyóirat* IV.évf. 3–4.szám (2010) 1–16.; <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2010-3-10.pdf> (Letöltés: 2017.12.02.)
- RÉVÉSZ 2012 = Révész Béla: Források a titkosszolgálatok politológiai vizsgálatához. JatePress Szeged,2012.
- Semmisségi törvények (1989. évi XXXVI. tv.; 1990. évi XXVI. tv.; 1990. évi XXVIII. tv.; 1992. évi XV. tv.; 2000. évi. CXXX. törvény)
- SZEMÁN 2016= Szemán László: Nem értem, mit vétettem én a hazámnak. *Magyar Nemzet* 2016. április 9.; <https://mno.hu/belfold/nem-ertem-mit-vettem-en-a-hazamnak-1336766> (Letöltés: 2017.12.02.)
- SZEMENYEI 2014 = Szemenyei-Kiss Tamás: A hatalomváltás legtitkosabb aktája. *Hírhatár* 2014. december 30.
- SZÜCS – SOLTÍ 2014 = Szűcs Péter – dr.Solti István: A magyar nemzetbiztonsági szféra és a nyilvánosság. *Nemzetbiztonsági Szemle* 2014/2 (2014) 72–92.; http://epa.oszk.hu/02500/02538/00003/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2014_02_072-092.pdf (Letöltés: 2017.12.02.)
- TÓTH 2002 = Tóth Szabolcs Töhötöm: Kémek akik szerettek minket. *Magyar Nemzet* 2002. június 22.; https://mno.hu/migr_1834/kemek-akik-szerettek-minket-792279 (Letöltés: 2017.12.02.)

**The perception and criminal character of espionage in the decades after
the change of regime, with special regard to the legal and political
relevance of rehabilitation**

SÜLI SZABINA MERCÉDESZ

The revival of monitoring in reference to intelligence services is always a matter of great political shock or change of regime. In most cases the new political elite's tool for self-legitimizing is to expose the forebears of the predecessors, reviving its corrupt, evil cruel traits. In this regard the new power appears as the 'warrior of justice', as the 'byword of moral good'.

Related to the change of system, – quite rightly –, we expect something similar. However in the case of Hungary the general practise seems more different. Besides of the success libertine scandal of Hungarian press, and the voter-bait practise of political opposition, we can declare that Hungary is the only one post-communist state where the reckoning of the ambiguous cases of the previous system have not happened yet.

In my discourse I'm searching the answers for one exact questions: *The change of regime why has not given az opposite meaning for the assessment of „NATO-spies” and the rehabilitation in their case why could not have happened?* After presentating some well-known press-up stories, I attempt to answer my question by considering the aspects of law, policy, secret services and the characteristic of specific legal treatment.

Kiberbiztonsági kihívások a 21. században

CSUTAK ZSOLT

Napjainkban a 21. század ipari forradalma zajlik, ahol a digitális adatok és a számítógépes rendszerek virtuális világa elsődleges realitássá vált több milliárd ember számára, ugyanakkor posztmodern világunkra jellemző aszimmetrikus módon a világ lakosságának másik harmada még elektromos áramhoz és ivóvízhez sem jut, nemhogy a világháló nyújtotta szolgáltatások előnyét vagy hátrányait élvezhetné. Az emberiség, a fejlett Nyugati világ vezetésével létrehozta a valaha alkotott legkomplexebb rendszert, az internetes kiber világot. Az okos számítógépes rendszerek alkotta internet, illetve kiber világ negyedszázad alatt rohamtempóban meghódította a világot és átvette az irányítást életünk számtalan szegmense felett, annak minden pozitív és negatív hozadékával egyetemben. Mint minden technológiai újítás, technikai találmány a történelem során, az internetes kiber világ és a mesterséges intelligencia szolgáltatásai is felhasználhatóak jó és rossz célra egyaránt. Ebben a közegben, sajnálatos, ellenben az emberi természetnek megfelelő módon a virtuális polgárok és szervezetek nemcsak a tudomány és a civilizáció előmozdításán dolgoznak, hanem pusztító és igen ártalmas kiber eszközök, illetve szolgáltatások is eluralkodtak, amelyek elhárítása, kiiktatása még egy ideig komoly fejtörést és kihívást okoz minden felhasználó számára.

Alapvetések

*„Iesz majd egy világméretű számítógépes könyvtár,
amelyhez bárki bárholnan csatlakozhat”
/Isaac Asimov, 1964/*

A tech-világ trend-diktáló magazinjának számító Wired magazin 2014. júliusi számában megjelent Joris Toonders cikke szerint a 21. század újabb ipari forradalmának korában az új világ olaja nem más, mint az adat.¹ A holland web marketing szakértő nagyon találó megállapítása — Mark Getty² internet guru elhíresült *bon mot*-jának parafrázisaként — a 21. századot leíró metaforák mesterpéldája lehetne, hiszen amennyiben körbetekintünk a dolgok/tárgyak internete uralta posztmodern világunkban, mindenfelé információ-felhőkbe burkolózó embereket és adatokat feldolgozó okos kütyüket láthatunk. Az előbb említett dolgok internete – avagy *Internet of Things* (továbbiakban IoT) – a 2017-es állapotok alapján közel 25 milliárd okos eszköz web-alapú összekapcsoltságát jelenti az önvezető elektromos autóktól, az önjáró 4-es metróon, az automata teherhajókon keresztül az okos szemüvegekig, továbbá ez a szám a megbízható trendkövető előrejelzések szerint 2025-re elérheti a döbbenetes 75 milliárd

¹ TOONDERS 2014.

² Marc Getty, a híres Getty Images vállalat alapítója szerint a 21. század olaja a szellemi tulajdon védelme (GETTY 2000).

interneten összekapcsolt okos eszközt is.³ Rögtön adódik a jogos kérdés, miszerint ki vagy mi képes felügyelni, irányítani illetve biztonságos ember-barát működést biztosítani e milliárdnyi okos eszköz számára egy olyan fékezhetetlenül fejlődő számítógépek uralta világban, ahol a web-alapú bűncselekmények és visszaélések száma 2015-ben az USA-ban és az Egyesült Királyságban⁴ már letaszította trónjáról a szervezett bűnözést és a drokkereskedelmet?

E rövid terjedelmű dolgozat keretei között kísérletet teszünk ilyen és ehhez hasonló kérdések végig gondolására, felvetésére, amelyek tulajdonképpen a nemzetközi rendszer globális biztonságérzetével és meghatározó szakirányú felfogásával foglalkoznak. Lehetőségeink szerint a következő átfogó kérdéseket szeretnénk körbejárni, megvizsgálni: hol tart az emberiség a számítógép-alapú vagy kiber társadalom és gazdaság tekintetében; milyen fő veszélyforrások, kiberbiztonsági kockázatok, kihívások léteznek és fejlődhetnek ki a jövőben; illetve a lendületesen fejlődő mesterséges intelligencia (továbbiakban MI) milyen optimista vagy talán disztópikus forgatókönyveket rejthet az emberiség számára?

Mielőtt belevágnánk a lehetséges válasz-kísérletek taglalásába, fontosnak tartjuk meghatározni a sokat használt, ellenben annál nehezebben megragadható *kiber* és *kibertér* fogalom tartalmi jelentését és használatának kontextusát. Az angol *cyber* megfelelőjeként a magyar nyelv is honosította a görög eredetű *kiber* kifejezést,⁵ amely köznapi használatban tulajdonképpen nem egyéb, mint egy tudományos-fantasztikus irodalomból származó *metafora*, amelyet a híres kanadai-amerikai író, William Gibson használt először 1982-ben a számítógép-alapú hálózatok és az ember interaktív virtuális kapcsolatrendszerének leírására.⁶ Napjainkra ez a szimbolikus vagy metaforikus tér szélesebben digitalizálódott világunk másodlagos valóságává vált, sőt, mondhatjuk, hogy az utóbbi évtizedek Z és alfa-generációi számára inkább már az elsődleges realitás tapasztalatát nyújtja, annak minden elképzelhető előnyével és tragikomikus hátrányával együtt. A későbbiekben még szeretnénk behatóbban foglalkozni az emberi mértékkel már szinte követheetlen sebességgel alakuló, fejlődő kibervilág kihívásaival, illetve a számítógép-alapú mesterséges intelligencia lehetséges forgatókönyveivel és potenciális veszélyforrásaival, a dolgozat terjedelmi keretein belül.

Gibson, akárcsak művelt természettudós és neves sci-fi író társai, mint Clarke, Vinge, vagy legfőképp Isaac Asimov, a számítógépek uralta világról

³ STATISTA 1. 2018.

⁴ THE TELEGRAPH 2017.

⁵ *Kübertér* – görögül hajó kormányosa (Kis 1809, 142), átértelmezve az információ irányításának, kormányzásának készségére utalva.

⁶ Gibson 1982-ben megjelent *Burning Chrome* c. novellájában utal erre az összefüggésre, habár a sci-fi brit nagymestere Arthur C. Clarke 1956-os *Város és a Csillagok című* regényében már használt teljesen hasonló leírást, de nem ezzel a kifejezéssel, hanem „virtuális mátrix” illetve a „virtuális valóság” használatával. Lásd GIBSON 2018.

alkotott elképzeléseiket, illetve a számítástechnika alapját képező adat, információ-feldolgozás, áramlás és rendszerbe szervezés ötletét, természetesen a *kibernetika* nevű új tudományágból merítették, amely a II. világháborút követően forradalmasította a matematika, számítástechnika irányvonalát, és egyben a megváltozott paradigmájú világról szóló filozófiai gondolkodást is. Norbert Wiener 1948-ban közzétett *Cybernetics* c. műve útjára indította a 20–21. század új alaptudományát, amelyben sajátosan ötvözte a természettudományos matematikai éleslátását, illetve mestere, a híres angol matematikus-filozófus, Bertrand Russell mély bölcséleti hatását. Ezen a ponton fontos lehet megjegyeznünk, hogy a II. világháború idején és különösképpen az azt követő hidegháború évtizedeiben, szinte minden jelentős tudományos-műszaki felfedezésnek vagy áttörésnek kapcsolódnia kellett a haditechnikához, illetve a gyakorlatiasabb katonai stratégiákhoz, – egyrészt biztonságpolitikai, másrészt az elérhető pénzügyi és humán erőforrások szempontjából – úgy az Egyesült Államokban, mint a Szovjetunió globális érdekszférájában egyaránt. Természetesen ez alól nem volt kivétel az atom-, vagy kvantumfizika és a kibernetika új tudománya, vagyis Wiener sem, aki többek között a légvédelmi rendszerek működési optimalizálásának számításain is dolgozott Amerikában.⁷ A híres Manhattan terv, a SAGE program és az ős-internetet jelentő ARPANET szintén kapcsolódási pontokkal rendelkezhet ehhez a témához és a kibernetika tudományágához, az okos hálózatok, az ember és a számítógép interakciójának úttörő momentumainak leírásával. Jól látható, hogy a kiber elnevezés és a Wiener-féle kibernetika a fogalmi kölcsönzésen túl is rokonítható eszmeiségű, hiszen a kibernetika tudományából, illetve az általa kialakuló újabb tudományágak – mint a játék-, rendszer- és hálózatelmélet elképzelései és alapvetései – tartalmilag is összekapcsolhatóak. Az említett, új paradigmát képviselő kibernetikai tudományágakban felettébb komoly hozzájárulással büszkélkedhetünk magyar tudós gondolkodóink részéről, hiszen gondoljunk csak Neumann Jánosra, Erdős Pálra, von Bertalanffyra, Hunfalvy Jánosra, vagy újabban az erdélyi származású harvardi-budapesti kutató fizikusra, Barabási Albert-Lászlóra, a hálózatok új tudományának vezető kutatójára. Barabási, felhasználva elődjei nagyszerű halmaz- és játékelméleti alapjait, bostoni kutatócsoportjával megpróbálta lemodellezni az emberiség által valaha létrehozott legnagyobb, legösszetettebb és legdinamikusabban fejlődő hálózati rendszert, vagyis az internetet.⁸ Megállapításai szerint az internetes hálózat-topológia is hasonló szabályszerűséget mutat, mint a legtöbb ember alkotta óriáyszervezet: kapcsolódási csomópontok és redundáns hálózatok giga-hálózata, akárcsak a mikrokozmosz a makrokozmosz tükörképe. E hálózat-modell segítségével sokkal könnyebben megérthető és áttekinthető a világháló működése és kapcsolódási algoritmusai, amely nyilvánvalóan már rég túlnőtte

⁷ WIENER 2018.

⁸ BARABÁSI 2013.

eredeti 1970-es évekbeli ARPANET-es⁹ alkotóinak legvakmerőbb elképzeléseit is. Kifejezetten izgalmas és érdekesítő fejlemény Barabási szerint is, hogy híres magyar írónk, Karinthy Frigyes nem túl közismert „hat lépés távolság szabály” elmélete¹⁰ újból bizonyítást nyert az internet és a közösségi hálózatok működésének vizsgálata során.¹¹

Ismert közhelyszerű kijelentés szerint, az Amerikából induló információs szupersztráda, vagy internet az utóbbi három évtizedben meghódította az egész világot, amely ugyanakkor sajnálatosan egy torz, hamis tükörképet mutat nagyon egyenetlen és aránytalan módon fejlődő világunkról, ahol a közel 8 milliárd földlakó fele egyáltalán nem használ számítógépet és nincs internet hozzáférése,¹² sőt, kb. 1,5 milliárd emberhez a villanyáram sem jutott még el. A hadtudomány új kedvenc kifejezésével élve, *aszimmetrikus*, mondhatni párhuzamos tér-idősíkú világokban él az emberiség nagy része, ha például összehasonlítjuk a kaliforniai Szilikon-völgy magasan képzett lakóit az afrikai megaváros Lagos szeméttelépén élő milliókkal vagy akár Indonézia, Kongó, Brazília dzsungel-lakóinak életmódjával, amely sem tudomány-technológiai, sem antropológiai szempontból nem sokat változott az utóbbi évezredben. A világ egyik fele már nem tudja elképzelni hétköznapi életét az internet virtuális valósága és a zsebében lapuló több ezer alkalmazást nyújtó okos eszközök nélkül, amely ugyanakkor nem kevés veszélyforrást is jelent életükre. A számítógépes rendszerek és az azokat összekötő optikai és tengeralatti kábelek globális hálózata segítségével megvalósult az Isaac Asimov által 1964-ben vizionált globális számítógépes információs adatbázis és tudáskönyvtár,¹³ az önvezető autókkal és a mesterséges intelligencia hétköznapi alkalmazásával együtt. A döbbenetes mértékű napi kb. 15 Yottabyte adatforgalmat¹⁴ generáló számítógépes világháló eléréséhez csupán két dologra van szüksége egy potenciális felhasználónak: web-kapcsolatú számítógépre vagy okos eszközre (*hardware*) és a kezeléshez szükséges alap készségekre, ún. digitális írástudásra (*software skill*). A világ legnagyobb közkönyvtáraként is működő washingtoni Kongresszusi Könyvtár 15 millió önálló könyves állományának többszörösét kitevő napi globális internetes adatforgalom figyelésére, ellenőrzésére, szűrésére gyakorlatilag nincs lehetőség vagy mód, csak regionális vagy országos szinten – lásd É-Korea esetét vagy a Nagy Kínai Tűzfalat. Az internet és a rajta futó

⁹ ARPANET – vagyis *Advanced Research Project Agency's Network*, az amerikai Haditengerészet tudományos kutató ügynöksége, a DARPA által létrehozott egyetemi és katonai számítógépes hálózat az USA keleti és nyugati parti számítógépközpontjai között. 1969-től 1983-ig létezett, amikor különvált és létrejött a polgári hálózat, az ős-internet és a katonai hálózat, a MILNET.

¹⁰ Karinthy írta 1929-ben a *Láncszemek* c. novellájában látnoki módon, miszerint bárkit ismerhetünk a világban, hiszen ismerőseink kapcsolatrendszere exponenciálisan behálózhatja az egész világot. A globális internet *DNS Root Node* csomópontjai illetve a közösségi háló világhíres celebjei is ugyanígy viselkednek tulajdonképpen, amint Barabási A. László bebizonyította 70 évvel később.

¹¹ BARABÁSI 2013, 34–45.

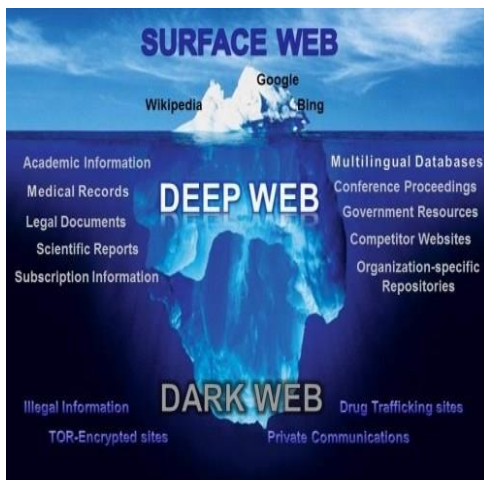
¹² STATISTA 2. 2018.

¹³ ASIMOV 1964.

¹⁴ STATISTA 3. 2018.

népszerű kezelőprogram a *worldwide web* (világháló) atyjai, nevezetesen Vinton Cerf és Tim Berners-Lee sokáig megvalósulni látták nagy álmukat, hogy létrejöhetett a gondolatok, és a tudásmegosztás világméretű szabad, semleges és korlátlan fóruma. Ám a 21. század elején bekövetkezett radikális internetes átalakulások, a közösségi hálózatok mindent elsőprő ereje, a hamis hírek, áltudományos sarlatánságok özöne – nem beszélve a kiberbűnözés, kiberseregek, trollok és zsarolóvírusok elterjedéséről – csúnyán szétzúzták és beárménykolták az alapítóatyák jóhiszemű idealista elképелéseit.¹⁵

Az internet világa mindössze bő három évtized alatt létrehozta a több száz milliárd dollár forgalmat bonyolító web alapú kereskedelmet, a globális adathalász és kereső szoftvereket, digitális oktatási platformokat és a világ népességének harmadát elérő közösségi hálózatokat, amelyek napjainkra az elsődleges információforrásokká és véleményformáló, vagy akár forradalom-előkészítő tényezőkké váltak emberek százmillióinak életében. Természetesen a napos oldal mellett ugyancsak megjelent az online kibertér alvilága, a TOR¹⁶ programmal elérhető mély web (*deep web*), és annak a legvisszataszítóbb, illegális bűntanyája, a sötét web (*dark web*), amelynek oldalain, az elemzések szerint mintegy 80%-ban gyomorforgató *hardcore* pedofil tartalmak, továbbá drog-, fegyver- és emberi szervkereskedelem, vagy felforgató politikai agitáció, állam- és társadalomellenes terror-propaganda zajlik (*1. kép*).¹⁷

1.kép: A web népszerű modellje

¹⁵ BERNERS – LEE 2017.

¹⁶ *The Onion Router (TOR)* – (a hagyma 3x titkosítású 2. generációs elosztó program) az amerikai tengerészgyalogság kutatólaboratóriuma által 1997-ben kifejlesztett, és ma már az *Electronic Frontier Foundation* által kezelt nyílt forrás-kódú szoftver a mély webes platformok, tartalmak eléréséhez.

¹⁷ CHEN 2012 – alapos feltáró tudományos elemzés a mély webről.

A Szingularitás hajnalán

A tudományos elméletet a napi valóság gyakorlatába vetítve, a 21. századi okos tárgyak internetes világhálózatának témája, továbbá a mesterséges intelligenciát hordozó ember-nélküli okos eszközök hadászati vagy polgári alkalmazásának kérdésköre igencsak komoly vitatéma a világ vezető hatalmai, illetve a politikai és a tudományos közvélemény számára egyaránt. Ezen a ponton különösen tetten érhető témaválasztásunk interdiszciplináris jellege és társadalmi fontossága, hiszen a kibertér és az összekapcsolt okos eszközök sokasága a modern társadalmi és gazdasági létünk minden szegmensét meghatározza és áthatja, következésképpen a kibertérben zajló folyamatok, jelenségek, lehetőségek és veszélyforrások biztonságpolitikai, gazdaságpolitikai és sok más egyéb vonatkozással bírnak. Ebből a nézőpontból elutasítandó és nehezen érthető a természettudósok és számítástechnikai szakemberek gyakori nehezítése az egyéb tudományterületek képviselői irányába – vagy különösebben a hadtudományi és biztonságpolitikai szakértők felé, – hiszen a kibertérben zajló számítógép-alapú történések már évtizedek óta nem csupán a rendszerfelügyelő mérnökök, új alkalmazásokat kialakító szoftverfejlesztő vagy károkozó programok vírus-irtásával foglalkozó kiberbiztonsági szakemberek szakmai privilégiumát képezik.

A társadalmi, gazdasági és katonai vonatkozások tekintetében a kibertér és a mesterséges intelligencia fejlődése hadtudományi, közgazdaságtani és nem utolsósorban filozófiai probléma is egyben, hacsak pusztán azokra az egyszerű, ellenben megválaszolatlan kérdésekre gondolunk, hogy az emberiség javára vagy inkább kárára válik a virtuális világ eszközeinek általános használata? Mi történik majd az emberiséggel, amennyiben bekövetkezik az MI *szingularitása*, azaz egyszerűen fogalmazva, az emberi elme és a mesterséges elme egy szintre kerülése? Vajon igaza lesz a számítógép-tervező matematikus Neumann Jánosnak, illetve sci-fi írással is foglalkozó kollégájának, Vernor Vinge-nek, akik már az 1950-es években a technológiai és számítógépes forradalmi paradigmaváltásról – technológiai szingularitásról – értekeztek, amely ha bekövetkezik, várhatóan a 21. század közepe táján, akkor az emberiség által ismert történelem véget érhet?¹⁸ E kérdések a hideg háború éveiben még nem váltottak ki túl nagy intellektuális vagy biztonságpolitikai érdeklődést, többnyire túl elméletinek, hipotetikusnak, illetve fantasztikusnak tartották a problémafelvetést. Nem úgy, mint napjainkban, amikor már a mesterséges intelligencia és a kibertér gazdasági, tudományos, valamint katonai, politikai fontossága megkerülhetetlen tényezővé vált. Gondoljunk csak az IBM Watson-jára, a Google DeepMind-jára, az Apple Siri-jére, a hírhedt kiber troll seregekre, a világhíres Sophie-ra az első – szaúd-arábiai – humanoid robot állampolgárra (2. kép), nem is beszélve a takarító, felszolgáló, segítő japán háztartási robotokról, valamint az amerikai gyilkos drón repülőgépekről, harci robotkutyákról és mini-robotaknakeresők seregéről. Itt érdemes megjegyeznünk,

¹⁸ VINGE 1993.

hogy a Sophie-hoz hasonlóan a közeljövőben tömegesen előállított értelmes robotok, kiborgok léte nem várt jogi, nyelvészeti és filozófiai kérdéseket is felvet. Nevezetesen, hogy milyen jogokkal, státussal bír majd egy intelligens robot, illetve milyen névmással, jelzővel lehet vagy kell majd őt/azt illetni? Az MI és a robot-munkaerő elterjedésének munkaerő-piaci és szociálpszichológiai hatásairól még talán korai következtetéseket levonni, mindenesetre nagyon drasztikus következményekkel és feszültségekkel fog járni a 21. század társadalmában, egy újabb okos eszköz-pusztító, gépromboló *neoluddita*¹⁹ mozgalom kibontakozásának esélyeivel. A robotika és az MI társadalmi, munkaerő-piaci következményeiről számos és sokféle elképzelés született már, Martin Ford szerint az általános alapjövedelem bevezetése az állampolgárok számára megoldást jelenthetne a közeljövőben az általános társadalmi feszültséget generáló helyzet feloldására.²⁰

2. kép: Sophie, az első igazi humanoid robot

A mesterséges intelligencia és a szingularitás témakörének talán legismertebb képviselője és internetes guruja, az amerikai Ray Kurtzweil szerint – aki amúgy a Google műszaki igazgatója és a Szilikon-völgybéli Szingularitás Egyetem²¹ társ-alapítója is egyben – a jelenlegi fejlődési trendeket tekintetbe véve 2029-re várható, amikor az első MI-eszköz sikeresen teljesíti a híres Turing-tesztet.²² Továbbá 2045-re ez már tömegesen is bekövetkezhet, ami egyenértékű lesz a technológiai MI-áttöréssel, vagyis a sokat említett szingularitással, s annak egyelőre még beláthatatlan következményeivel.²³

¹⁹ Az 1810-es évek angol textilipari gyári munkás géprombolók modern megfelelői, az okos robotok ellen lázadva munkahelyeik védelmében.

²⁰ FORD 2017.

²¹ Lásd *Singularity University (Szingularitás Egyeteme)* honlapját: <https://su.org/about/> (Letöltés: 2018.03.01.)

²² Alan Turing, a híres angol kódfejtő matematikus, 1950-ben megalkotta az ember-gép 5 perces kérdés-alapú intelligencia-tesztjét.

²³ FUTURE SOCIETY 2017.

A humán elvészése miatt jogosan aggodalmaskodó, többnyire konzervatív gondolkodók szerint az emberiség önpusztító módon veszélyes és etikátlan kísérletbe kezdett, amikor tulajdonképpen önmagunkat akarjuk lélektelen, ellenben nagyon intelligens, tökéletes gépekben reprodukálni, újratereíteni.²⁴ Létre kívánjuk hozni a tökéletes egydimenziós mű-embert, amely lélektelen mechanikus módon gondolkodva végrehajtja parancsainkat az asimovi robotika alaptörvényei szerint, de rögtön adódik a kérdés, hogy mi történik, ha – akarva-akaratlanul – porszem vagy programozási logikai hiba (szakszóval *bug*) kerül a vezérlőprogramba, az MI-rendszerbe, és mondhatni prométheuszi módon, a tökéletes gép-ember az alkotója ellen fordul? Habár e felvetés jelenleg még túl hipotetikusnak tűnhet, ellenben az öntanuló gépek és az MI robbanás-szerű exponenciális fejlődésével a probléma valószínűsége és realitása egyre növekszik. Gondolhatjuk, hogy a kibertérben történő folyamatokkal és a potenciális MI-alapú veszélyforrásokkal maguk a tervezők, és a jövőbe látó filozófus-mérnökök lehetnek leginkább tisztában. Ezt a felvetést látszik erősíteni az a nyílt levél is, amit 2015 júliusában 26 ország 120 kimagasló globális tech-cég vezetője, főmérnöke, szoftverfejlesztője közzétett – köztük Elon Musk, a Space X-Teslától és Mustafa Suleymannal, az Alphabet, a Google-t is birtokló anyacég elnökével – a világ vezetői és az ENSZ részére címezve az önjáró, ember-nélküli gyilkos robotok és MI-hordozó pusztító eszközök betiltása érdekében.²⁵ Ismerve a vérzivataros emberi történelmet és az immanensen bennünk lévő teremtet és pusztító hajlamot, a fenti számítógépes guruk és MI-fejlesztő cégvezetők rettentő veszélyt és jövőbeli konfliktus-forrást látnak ezen eszközök hadászati fejlesztésében és tömeges alkalmazásában, különösképpen emberek ellen. Nyilvánvalóan a versengő államok, és legfőképp a terrorista csoportok minden létező, beszerezhető eszközt hajlandóak fegyverként felhasználni céljaik elérése, érdekeik érvényesítése érdekében, vállalva a kockázatát, hogy az új halálos okos eszköz akár saját pusztulásukat is eredményezheti, amint azt szemléletesen bemutatja a Terminátor 5 című világhírű film Arnold Schwarzenegger és az öntudatra ébredő *Skynet* harcában. Sajnálatos módon, ez az igencsak disztópikus forgatókönyv már nem csupán a valóságtól elrugaszkodott sci-fi filmek világába tartozik, hanem, amint már sokan – Neumann János, Vernor Vinge vagy Molnár Tamás mellett – közvetve utaltak rá, a holnaputáni valóságunk egyik lehetséges verziója. Ezért mindenképp szükséges és fontos döntés lenne az emberiség politikai és technológiai vezetői részéről a megfelelő technológiai óvintézkedések, elővigyázatos jogi és egyéb lépések foganatosítása a mesterséges intelligencia és a milliárdnyi összekapcsolt okos eszköz ellenőrzése, irányítása és kizárólag békés célú felhasználása érdekében. Természetesen nemcsak a kifinomult gondolkodású filozófusok és a humanitást is értékelő, megszállott kiber szakértők, hanem a döntéshozó

²⁴ Lásd Molnár Tamás amerikai magyar konzervatív filozófus jövőbe mutató *Lélek és Gép* c. esszéjét (MOLNÁR 2000, 194–199).

²⁵ Angol eredetiben *UAK: unmanned autonomous killer robots* (GIBBS 2017).

politikusok, és a világ-trendekre odafigyelő államfők is érzékelik az idők változását, valamint az új ipari forradalom kihívásait, ezért nem meglepő, hogy Vladimir Putyin, az Orosz Föderáció elnöke 2017 októberében Szocsimban a 14. Valdaj nemzetközi üzleti fórumon a kibontakozó új világrendről tartott előadásában kifejtette, hogy az az ország fogja uralni és irányítani a globális folyamatokat a 21. században, amelyik képes maximálisan kihasználni és irányítani a mesterséges intelligenciát.²⁶

A globális versengés és geopolitikai érdekszféra-konfliktus felfűzhető a Kína, Egyesült Államok, Oroszország és az Európai Unió főtengelyre, amely leginkább a fentebb hangoztatott békés célú és tudományos elvekkel ellentétben az új MI-alapú technológiák hadászati, kibervédelmi és gazdasági előnyszerzés céljából való hasznosításában mutatkozik meg. Az MI-kutatás-fejlesztésbe fektetett humán és pénzügyi tőke polgári és kormányzati célú felhasználása igencsak éles versengést mutat elsősorban a robotika, kibernetika és MI-kutatásban úttörő Egyesült Államokban a szilikon-völgyi agytrösztök, és kutatóközpontok, valamint a NASA és a hadügyminisztérium első számú kutató-fejlesztő ügynöksége, a híres-neves DARPA²⁷ között. Az orosz és kínai MI-kutatás elsősorban hadászati, védelmi célú tudományos kutatóműhelyekben zajlik, míg Európában sajátos módon többnyire kisebb önálló, koordinálatlan egyetemi kutatócsoportok végzik ezt a fontos tudományos kutató-fejlesztő tevékenységet, jócskán elmaradva az amerikai társaiktól. A fél milliárd lakossal rendelkező Európai Unió, amely deklarálta 2020-ra a világ legfejlettebb tudás-alapú társadalmát szeretné létrehozni (sajnos egyre kevesebb eséllyel), az Európai Kutatási Övezet (*European Research Area*) és a SPARC robotika-fejlesztési programjában,²⁸ a 7 éves pénzügyi ciklusban évente mindössze 11 milliárd eurót szán interdiszciplináris tudományos kutatásra, amiből kb. 2 milliárd euró jut a mesterséges intelligenciát célzó projektekre. Mindeközben a 340 milliós lélekszámú, ellenben nagyon innovatív és kevésbé bürokratikus Egyesült Államokban évente 180–250 milliárd dollárt költenek állami és magán vállalkozói forrásokból ugyanerre a kiemelt tudományos-technológiai területre, amit az Országos Tudományos és Műszaki Tanács (NSTC) 2016 májusában létrehozott Hálózat és Információs Technológiák Kutatás-Fejlesztési Albizottsága (NITRDSC) koordinál.²⁹ Európában a legtöbb egy főre jutó MI-alkalmazást használó vagy kutató cég érdekes módon az EU-n kívüli államban, ugyanakkor a legnagyobb európai tudományos központnak, a CERN-nek is helyet adó Svájcban található.³⁰

A feltörekvő Kínában a 2015-ös évvel kezdődően évente 7–10 milliárd dollárnyi keretösszeget fordítanak MI-alapú kutatás-fejlesztési projektekre, de a valóságban a hadászati célú titkos projektekkal kiegészülve ez a keretszám jóval

²⁶ VALDAJ 2017.

²⁷ *Defense Advanced Research Projects' Agency* – Fejlett Védelmi Kutatási Projektek Ügynöksége.

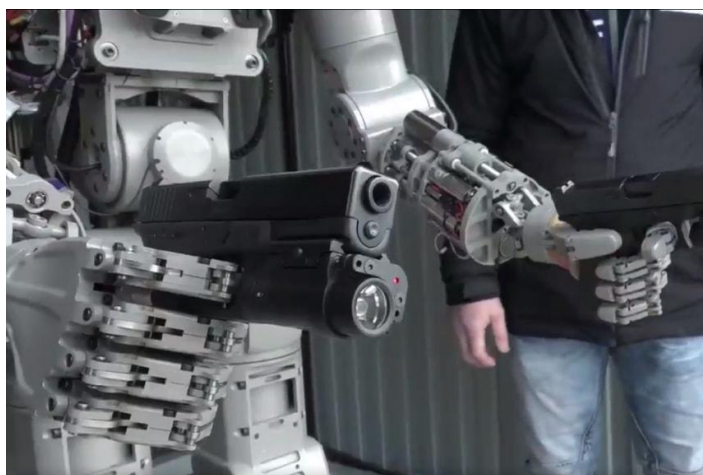
²⁸ EC 2014.

²⁹ NSTC NITRC 2016.

³⁰ CITY AI 2017.

magasabb lehet. Kína kinyilvánított ambiciózus célja, hogy 2030-ra az Egyesült Államokat megelőzve a világ vezető MI-kutató és -alkalmazó országa legyen, ezért Peking mellett létrehozzák Ázsia legnagyobb, 55 hektáros MI kutatóbázisát 2,2 milliárd dollárból,³¹ ahol elsősorban a gépi tanulási (*deep/machine learning*) folyamatokat, felhő szolgáltatásokat (*cloud computing*) és nagybani adatelemzést (*big data*) fogják kutatni, fejleszteni több tízezer válogatott szakemberrel.

Az új okos technológiák hadászati célú felhasználását vizsgáló szakemberek, valamint a kiberbiztonsággal foglalkozók érdeklődését is igencsak izgatja a nagyfokú orosz titkolózás ebben a tekintetben, hiszen nyilvánosan csak a Yandex nevű internetes óriás-cég kutatócsoportja és a Kazanyi Állami Tudományegyetem Gépi Tudatosság Kutatólaboratóriuma foglalkozik tudományos jellegű MI kutatással Oroszországban. Ahogy Elon Musk, az úttörő technológiák világszerte ismert magánvállalkozója megjegyezte,³² a nagyon fejlett és kifinomult technológiákat alkalmazó orosz hadiipart ismeretében, gyanakvásra és aggodalomra adhat okot – különösen Putyin elnök célzott kijelentéseinek fényében –, hogy az orosz MI-kutatásról nem sok megbízható információval rendelkezünk. Mindez arra enged következtetni, hogy valójában az oroszok gőzerővel folytatnak ezirányú titkos fejlesztéseket, kutatásokat. Erre példa a büszkén bemutatott híressé vált FEDOR robot,³³ amely nemcsak autót, de akár az új orosz űrkompot is képes lesz elvezetni, azonban sajátosan orosz módra, mintegy Terminator-szerűen pisztollyal a kezében jelent meg 2017-ben (3.kép).

3. kép: FEDOR – az első orosz robot

³¹ CYRANOSKI 2018.

³² MUSK 2017.

³³ FEDOR 2017.

Nyilvánvaló stratégiai okokból egyetlen nagyhatalom sem engedheti meg magának, hogy lemaradjon a fentiekhez hasonló, forradalmian új technológiák és korszerű nem-konvencionális fegyvernemek kifejlesztéséből és gyakorlati alkalmazásából.

Sokak szerint a globális méretű világháború már 2007. április 27-én elkezdődött az Észtország elleni összehangolt túlterheléses botnet kiber támadással,³⁴ amelyet a szakírók már csak *Web War I*-nak vagyis Első Kiberháborúnak neveznek.³⁵ A közel egy héten keresztül zajló kiber támadás a kis 1,5 millió lakosú, ellenben a legdigitalizáltabb európai államnak számító balti ország életét teljesen megbénította, leállítva a távközlési, banki, valamint közlekedési informatikai rendszereket. A „szovjet bronz-katona éjszakáját” követő példátlan erejű, demonstratív kibertámadás-sorozat digitális lábnyomai oroszországi szerverekhez vezettek, habár természetesen az orosz kormányzat mindenféle érintettséget és beavatkozást hevesen és indulatosan tagadott a szomszédos parányi EU-s és NATO-tagállammal szemben.

Az utóbbi évtizedben nagyon elszaporodtak a hasonló jellegű, de kisebb intenzitású kibertámadások a világban, és nem túlzás kijelenteni, hogy tulajdonképpen egy „mindenki mindenki ellen” jellegű háború zajlik a kibertérben. Államok és óriás üzleti társaságok próbálnak előnyös pozíciókat, lehetőségeket kiharcolni saját maguk részére a kibertér szabályok és határok nélküli harcmezéjén. Talán ezért is mondta Toomas H. Ilves volt észt elnök kiberbiztonságot is érintő beszédében, hogy az európai döntéshozó politikusok még mindig nem nagyon értik, vagy nem akarják tudomásul venni a kibertér biztonságpolitikai, gazdasági és katonai jelentőségét, például az amerikaikkal vagy oroszokkal ellentétben.³⁶ A digitalizáció gyors előretörése előtti korban szocializálódott politikai és katonai, illetve hírszerzési döntéshozók hajlamosak lebecsülni, vagy nem megfelelő súllyal és fontossággal kezelni a kiber és MI-alapú technológiákat, alkalmazásokat, aminek nagyon komoly és akár tragikus következményei is lehetnek. Elég, ha csak az örült norvég tömeggyilkos Breivikre, vagy a párizsi Bataclan-klubban vérontást rendező belga terroristákra gondolunk, akik mindannyian a többszereplős online stratégiai harci játékok³⁷ belső, zárt, titkosított kommunikációs csatornáin keresztül egyeztetették akcióikat, illetve könnyedén szerezték be illegálisan lőfegyvereiket.³⁸

³⁴ DDOS-attack avagy túlterheléses parancsmegtagadáson alapuló kibertámadás több tíz vagy százezer számítógép (zombi-gépek) összehangolt másodlagos háttér-irányításával egy célpont ellen.

³⁵ WW I 2007.

³⁶ SCHULTZ 2017.

³⁷ Massive Multi-Player Online Battle Arena, First Person Shooter, Role Play Games mint LoL, WoW, WoT.

³⁸ KIS-BENEDEK 2016, 150.

Összegzés

Napóleon, a modern történelem egyik legnagyobb hadvezére is felismerte, hogy az eszmék és a szellem erejét nem szabad alábecsülni, mert hosszú távon legyőzik a kardot is, s később még ehhez hozzátette, hogy tulajdonképpen a háború oroszlánrészt információból áll.³⁹ Mindkét gondolat – különösképpen két évszázad távlatából – szembeütő relevanciával rendelkezik és kimagasló helyzetfelismerésről, intellektuális éleslátásról tesz tanúbizonyságot, amelyek meghatározóak lehetnek egy ország vagy haderő sikeressége szempontjából. Napjainkban a kardnál erősebb eszme az évezredek óta újragondolt vallásos hit feltámadásában, és a lehengerlő tudományos technikai felfedezések formájában jelentkezik. Az információ pedig a bennünket körülvevő fizikai, és immár virtuális valóságból származó adatok, jelzések összessége. A modern számítógép-alapú technológiák meghatározzák életünket és minél jobban kötődünk hozzájuk, annál inkább sérülékennyé, kiszolgáltatottabbá teszik a civilizációnkat és a globális gazdaságot egyaránt. Olyan új kommunikációs eszközök és csatornák jöttek létre, amelyekre az emberiség nem igazán tudott felkészülni egy-két emberöltő rövid időszávjá alatt, miként hasonló módon az információs technológiák szélesebb fejlődésével sem képesek lépést tartani az információ-biztonságot szolgáló elhárító, védekező technikák és alkalmazások. Ez a biztonsági és információs rés (*security and intelligence gap*) a felhasználó szándékától függően komoly előnyt vagy éppen hátrányt jelent akár egy nagy szuverén állam, egy multinacionális, stratégiai gerinc-hálózatot működtető vállalat, vagy egy kiber fegyvernemhez tartozó katonai egység számára, amelynek pusztító hatását már megtapasztalhatták az észak, grúzok vagy dél-koreaiak az országuk ellen indított 2007-es, 2008-as, illetve a 2009-es összehangolt kibertámadás-sorozat idején.

4. kép: Robot jövő?

³⁹ CITATUM 2018.

Aszimmetrikus világunk súlypontja visszafordíthatatlanul eltolódni látszik a virtuális kiber világ irányába, annak minden pozitív és negatív hozadékával egyetemben, és láthatóan ezt a folyamatot megállítani már nem, csupán lassítani lehet. A kibernetika, robotika és mesterséges intelligencia új felfedezései sokkal jobbra, élhetőbbé és könnyebbé tehetik az emberek millióinak életét. Ugyanakkor mindezek a folyamatok ártó szándékú, rövidlátó, önző célú vezetők és csoportosulások kezében akár egész civilizációnk vesztét is okozhatják. Az infokommunikációs és MI-kutató szakemberek, valamint a döntéshozók a megfelelő szakértelemmel és a régi bölcssek megfontolt óvatosságának (*prudencia*) és mértékletességének alkalmazásával az emberiség javára fordíthatják a páratlanul új forradalmi technológiákat. Csupán az ósrégi filozofikus senecai kérdést kell felidézünk és folyamatosan megválaszolnunk, hogy *cui prodest, cui bono*? Valójában, kinek használ és kinek jó a sok új műszaki eszköz, robot és kiber alkalmazás (*4.kép*)?

Ezekre a kérdésekre a jövő történései és társadalmi folyamatai fognak remélhetőleg hamarosan válaszokat adni.

Irodalom

BARABÁSI 2013 = Barabási A. L.: *Behálózva – a hálózatok új tudománya*. Budapest 2013.

CHEN 2012 = Chen, Hsinchun: *Dark Web – exploring and data mining the dark side of the web*. New York 2012.

FORD 2017 = Ford, M.: *Robotok kora*. (HVG Könyvek) Budapest 2017.

KAPLAN 2016 = Kaplan, J.: *Artificial Intelligence*. New York 2016.

KIS 1809 = Kis J.: *A régi görögök erköltseinek és szokásainak vagy vallásbéli, polgári, hadi és házi rendtartásainak leírása Eschenburg szerint*. Pozsony 1809. (Google e-könyv verzió)

KIS-BENEDEK 2017 = Kis-Benedek J.: *Dzsihadizmus, Radikalizmus, Terrorizmus*. Budapest 2017.

KURTZWEIL 2005 = Kurtzweil, R.: *Singularity is Near*. New York 2005.

MOLNÁR 2000 = Molnár T.: *Lélek és Gép*. Budapest 2000.

Internetes források

ASIMOV 1964 = Asimov, I.: „Visit to the world fair of 2014.” *The New York Times* 1964.10.14.; <http://www.nytimes.com/books/97/03/23/lifetimes/asi-v-fair.html> (Letöltés: 2018.03.02.)

- BERNERS-LEE 2017 = Berners-Lee, T.: „The system is failing” *The Guardian* 2017.11.15.; <https://www.theguardian.com/technology/2017/nov/15/tim-berners-lee-world-wide-web-net-neutrality> (Letöltés: 2018.01.29.)
- CITATUM 2018 = *Bonaparte Napoleon idézetek*. https://www.citatum.hu/szerzo/Bonaparte_Napoleon (Letöltés: 2018.03.02.)
- CITY AI 2017 = ”The European AI Landscape” *Medium City AI*. 2017.07.31.; <https://medium.com/cityai/the-european-artificial-intelligence-landscape-more-than-400-ai-companies-build-in-europe-bd17a3d499b> (Letöltés: 2018.03.05.)
- CYRANOSKI 2018 = Cyranoski, D.: „China enters the battle for AI talent” *Nature* 2018.01.15.; <https://www.nature.com/articles/d41586-018-00604-6> (Letöltés: 2018.03.07.)
- EC 2014 = „Making the most of robotics and AI in Europe” *Európai Bizottság Andrus Ansip biztos blogja*. https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/ansip/blog/making-most-robotics-and-artificial-intelligence-europe_en (Letöltés: 2018.03.07.)
- FEDOR 2017 = Final Experimental Demonstration Object Research; <http://www.newsweek.com/us-could-lose-russia-china-war-artificial-intelligence-726603>; <http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/terminator-robot-fedor-guns-russia-shooting-dmitry-rogozin-a7684406.html> (Letöltés: 2018.02.28.)
- FUTURE SOCIETY 2017 = <https://futurism.com/kurzweil-claims-that-the-singularity-will-happen-by-2045/> (Letöltés: 2018.02.22.)
- GETTY 2000 = Getty, M.: „Blood and Oil” *Newsweek* 2000.03.04. (2000) 68o.
- GIBBS 2017 = Gibbs, S.: „Elon Musk leads 116 experts calling for outright ban of killer robots” *The Guardian* 2017.08.20.; <https://www.theguardian.com/technology/2017/aug/20/elon-musk-killer-robots-experts-outright-ban-lethal-autonomous-weapons-war> (Letöltés: 2018.03.10.)
- GIBSON 2018 = <http://www.technovelgy.com/ct/content.asp?Bnum=53> (Letöltés: 2018.02.25.)
- MUSK 2017 = https://twitter.com/elonmusk/status/904638455761612800?ref_src=twsrc%5Etfw&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.bloomberg.com%2Fview%2Farticles%2F2017-09-05%2Ftake-elon-musk-seriously-on-the-russian-ai-threat&tfw_site=bopinion (Letöltés: 2018.03.01.)
- NSTC NITRC 2016 = https://www.nitrd.gov/news/national_ai_rd_strategic_plan.aspx (Letöltés: 2018.02.28.)

- SCHULTZ 2017 = Schultz, T.: 'A Decade after „Web War 1”' *The Atlantic Council* 2017.04.26.; <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/a-decade-after-web-war-1-former-estonian-president-blasts-eu-cyber-inertia> (Letöltés: 2018.03.02.)
- STATISTA 1. 2018 = <https://www.statista.com/statistics/471264/iot-number-of-connected-devices-worldwide/> (Letöltés: 2018.01.28.)
- STATISTA 2. 2018 = <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/> (Letöltés: 2018.02.25.)
- STATISTA 3. 2018 = <https://www.statista.com/statistics/267202/global-data-volume-of-consumer-ip-traffic/> (Letöltés: 2018.01.26.)
- THE TELEGRAPH 2017 = „Fraud and cyber crime” *The Telegraph* 2017.01.19.; <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/01/19/fraud-cyber-crime-now-counts-common-offences/> (Letöltés: 2018.01.29.)
- TOONDERS 2014 = Toonders, J.: „Data is the new oil of the digital economy” *Wired* 2014. July; <https://www.wired.com/insights/2014/07/data-new-oil-digital-economy/> (Letöltés: 2018.01.25.)
- VALDAJ 2017 = <http://en.kremlin.ru/events/president/news/55882> (Letöltés: 2018.02.22.)
- VINGE 1993 = Vinge, V.: Technological Singularity. *Whole Earth Review* 1993. Winter; http://cmm.cenart.gob.mx/delanda/textos/tech_sing.pdf (Letöltés: 2018.02.26.)
- W.W. I. 2007 = „On Web War I.”; <https://www.dailydot.com/layer8/web-war-cyberattack-russia-estonia/> (Letöltés: 2018.03.08.)
- WIENER 2018 = *Norbert Wiener – Wikipédia szócikk*; https://hu.wikipedia.org/wiki/Norbert_Wiener (Letöltés: 2018.01.19)

Képek forrása

1. kép: Wikipedia.commons
2. kép: Reuters
3. kép: Advanced Research Fund/Newsweek
4. kép: Yahoo Flickr!

Cyber security challenges in the 21st century

ZSOLT CSUTAK

Nowadays, a new industrial revolution of the 21st century is taking place with the computerized virtual cyber-world turning into primary reality for billions of people, all the same almost a quarter of the world's population has basically no access to electricity or daily fresh water, not to mention the missing benefits or drawbacks of web-based services. The human race, with the leadership of the highly developed Western powers, has created the most complex system or network ever developed in history: the cyber world of the internet. This smart computerized virtual world, basically has taken over the control of many parts of our lives within the relatively short time of a quarter of a century, with all its bright and dark consequences. Similarly to all the technical inventions and technological innovations through human history, the internet-based cyber-world as well as the artificial intelligence might have their positive and negative usage and impacts, too. In this virtual medium, the human users and organisations – sadly yet understandably – act according to the basic human features, namely they tend to use the new applications, softwares and gadgets for various purposes: for promoting science and civilization as well as for creating new destructive cyber weapons and services. This latter, evidently causes serious headaches and challenges for all the cyber security experts and common users worldwide with unpredictable consequences, for the time being.

Válság utáni kihívások az államadósság-finanszírozásban Közép-Európa országaiiban

TÓTH BALÁZS

Bevezetés

Egy állam adósságportfóliója jellemzően az adott nemzetgazdaság legnagyobb és legkomplexebb portfóliója, így annak megfelelő menedzselése kulcsfontosságú feladat. A tanulmányomban bemutatom, hogy milyen eredményeket értek el az államadósság-finanszírozási stratégiák a négy Visegrádi országban, valamint Szlovéniában. Ezen országok esetében poszt szocialista országokról beszélhetünk, valamint mindegyikük 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, illetve ezeken túlmenően is számos hasonlóságot mutatnak, így ezen államok összehasonlításának van létjogosultsága. Először pár gondolatot keresztül ismertetem az államadósság-kezeléssel kapcsolatos főbb elvárásokat, majd bemutatom az államadósság-finanszírozásra ható nemzetközi és egyedi tényezőket, valamint az azokhoz történő alkalmazkodásokat, a 2008–2016-os periódust vizsgálva. Mivel az adósságkezelők elsődleges feladata a költségek és kockázatok mentén történő optimalizáció, fontos bemutatni, hogy a vizsgált időhorizonton ezek hogyan alakultak. A tanulmány záró egységében pedig összefoglalom a főbb megállapításokat, következtetéseket.

A kutatás során szekunder adatokból dolgoztam, melyeknek forrásait elsősorban az államadósság-kezelő szervek jelentéseinek köre alkotta, viszont emellett nemzetközi szervek (például Európai Központi Bank,¹ Eurostat,² OECD³) adatgyűjtéseit is felhasználtam.

Az államadósság kezeléssel kapcsolatos általános elvárások

Az államadósság-kezelés az a tevékenység, mely során létrehoznak és végrehajtanak egy olyan stratégiát, amely elősegíti azt, hogy az állam finanszírozási igénye a lehető legalacsonyabb közép- és hosszú távú költségek mellett valósuljon meg túlzott kockázatvállalás nélkül. Az adósságkezelési stratégia az a terv, amely segítségével megvalósítják az adósságkezeléssel kapcsolatos célokat. A finanszírozási források költségei és kockázatai között egy ellentétes irányú kapcsolat figyelhető meg, az államadósság-portfólió költségeinek csökkenésekor, annak kockázatosságának növelése mellett

¹ ECB 2017.

² EUROSTAT 2017.

³ OECD 2017.

valósítható meg. Az államadósság-kezelés során e két tényező mellett kell optimalizálni a finanszírozásra használt eszközök állományát.⁴

Az államadósság költségei két tényezőből tevődnek össze, egyik a várható költségek, melyet jellemzően a közép- és hosszú távon mért adósságszolgálatlaltal azonosítanak. A másik pedig a potenciális reálgazdasági költségek, amelyek olyan szituációkból eredhetnek melyek során az állam nem képes eleget tenni az adósságából eredő kötelezettségeinek. Az államadósság-portfóliók esetében a legjelentősebb kockázatok a piaci kockázattal kapcsolatosak, amely magába foglalja a kamatláb-, a devizaárfolyam-, a refinanszírozási-, a likviditási-, az elszámolási és a működési kockázatot. Ezen a témán belül különös figyelmet szentelnek a külső sérülékenységeknek, mely abból ered, hogy az állam az adósságát jellemzően nem csak belföldi forrásokból finanszírozza. A kockázatok mérésére különböző adósság-indikátorokat alkalmaznak, amelyek segítségével megállapítható, hogy eltérő közép távú forгатókönyvek mellett mennyire fenntartható az adott adósság-portfólió.

Az államadósság-kezelő működésének nagy fokú transzparenciával kell rendelkeznie, illetve jellemzően jelentős adatszolgáltatási kötelezettségeket írnak elő számára. Tájékoztatást kell nyújtania a kint lévő állami adósságinstrumentumok állományának nagyságáról, azoknak formájáról, lejárataról, denomináltságáról, valamint a kamatozásukról. Mindemellett hatékonyan kell együttműködnie a fiskális és monetáris hatóságokkal is, továbbá a piaccal való kommunikáció is fontos eredményességet befolyásoló tényező. Egy jól működő, hatékony hazai állampapírpiac a kockázatok és költségek csökkenésének irányába hat hosszú távon, ezért folyamatosan nyomon kell követni az állampapírpiaci folyamatok alakulását. Abban az esetben, ha egy állam nem rendelkezik megfelelő belső piaccal, akkor a hazai piacon a befektetők körében nem alakul ki folyamatos kereskedés a hosszabb lejáratú adósságinstrumentumokkal, így az állam hosszú távú forrásait többnyire külföldi devizában kénytelen bevonni, amely a költségeit és a kockázatait is növeli. A megfelelő állampapírpiac kialakításához természetesen jelentős szabályozói, piacszerzési és monitoring feladatokat is el kell látnia az adósságkezelő intézménynek.

A vizsgált államok államadósság-kezelésére ható tényezők

A válság és az azt követő piaci zavarok természetesen az államadósság-kezelő intézmények munkáját is nagy mértékben megnehezítették. A befektetők befektetési horizontja csökkent, ami következtében az elérhető források megrövidültek, valamint a befektetők kockázat averziója is erősödött, ami a kockázati prémiumok emelkedése felé hatott. A válság nem csak a meglévő adósság finanszírozását nehezítette meg, további probléma volt az is, hogy ezen turbulens időszakban az államháztartás adóssága is emelkedett. A subprime

⁴ IMF 2014.

válság után pedig az európai szuverén adósságválságok nehezítették meg az adósságkezelői feladatokat, ugyanis a nemfizetési kockázat emelkedésével csak magasabb költségek mellett volt lehetséges az állam adósságát finanszírozni. Az időszak alatt szintén jelentős tényezőnek tekinthető a régió dollárban denominált államkötvényei iránt emelkedő kereslet, amely lehetőséget nyújtott a devizaadósság diverzifikálására, valamint a finanszírozási költségek leszorítására. Mindemellett az általános piaci hozamok csökkenése is növelte az adósságkezelők mozgásterét.

Magyarország esetében a válság rávilágított arra, hogy a korábbi finanszírozási szerkezet nem fenntartható, így az önfinanszírozás felé történt elmozdulás. A magyar állampapírpiacon működése sem működött folyamatosan zavartalanul. A külső sérülékenységre és a devizakockázat mérséklése 2014 tavaszától kezdve még hangsúlyosabbá vált, az Államadósság Kezelő Központ (ÁKK) tevékenységei mellett a Magyar Nemzeti Bank (MNB) Önfinszírozási programja is elősegítette az említett kockázatok mérséklését.⁵ Továbbá a lakossági államadósság-finszírozásban betöltött szerepének növelése is stratégiai cél lett.

A cseh államadósság-kezelés során eltérő jellegű kihívások jelentkeztek. Az euróban denominált cseh államkötvények meglehetősen népszerűek voltak a vizsgált időszakban, így ezek kibocsátásával alacsonyabb költségek mellett volt finanszírozható a cseh államadósság, viszont így a deklarált célrendszert megszegve, a tolerálhatónál magasabb devizakockázatot vállalt az adósságkezelői tevékenységeket ellátó cseh pénzügyminisztérium. Emellett fontos tényező volt a nyugat-európaihoz képest elmaradottnak számító állampapírpiacon fejlesztése is.⁶

Lengyelország időszak eleji stratégiaalkotása során fontos motívum volt az Euró-zónához való csatlakozás szem előtt tartása, így emiatt az államadósság-finszírozás során a zloty mellett az euró finanszírozás szerepe volt kulcsfontosságú. Államadósság-kezelői szempontból szintén felügyelni kellett az állami garanciavállalásokra.⁷

Szlovákia 2009-ben csatlakozott az Euró-zónához, az ehhez való alkalmazkodás az adósságkezelés szempontjából sem tekinthető mellékesnek. A szlovák állampapírok megfelelő pozicionálása, a hozamgörbe menedzselése és a befektetői kör diverzifikálása végig megmaradt főcélként az adósságinstrumentumok kibocsátása során.⁸

A válság Szlovéniát érintette a legsúlyosabban, a bankrendszer jelentős veszteségeket szenvedett el, és külföldi anyabankok híján a bankokat az államnak kellett feltökésítenie, ami jelentősen megnövelte az államadósságot. Mindezek mellett különböző állami garanciavállalások is nehezítették az

⁵ KOLOZSI – HOFFMANN 2016.

⁶ Ministry of Finance (MOF) CZ 2011.

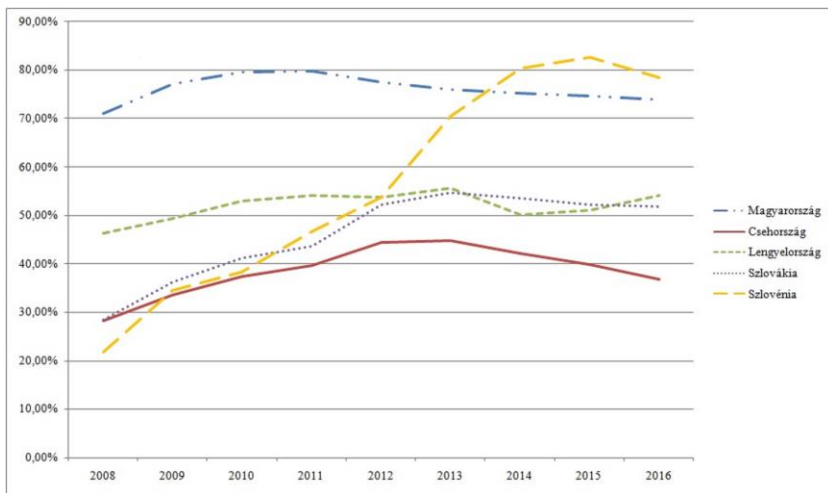
⁷ MOF PL 2006.

⁸ Agentúra Pre Riadenie Dhlů A Likvidity (ARDAL) 2014.

adósságkezelést, mindez még egy politikai válsaggal is kiegészült. A megnövekvő forrásigényt az eddig mellőzött külföldi- és devizaforrásokkal lehetett kielégíteni.

Az adósságkezelés eredményessége

Általánosságban megállapítható, hogy a nemzeti adósságkezelő intézmények többnyire megfeleltek a saját maguk által deklarált céljaiknak, elvárásainak, viszont ezek eltérőek voltak. A költség-kockázat optimalizálás, az állampapírpiaç fejlesztése, a befektetói kör diverzifikálása közös motívumoknak tekinthetők, de mint ahogy az előző bekezdésekben is taglaltam, több egyedi problémára is reflektálniuk kellett az általános piaci turbulenciákhoz való alkalmazkodás mellett. Az egyes stratégiabéli eltérések annak is köszönhetőek, hogy a vizsgált országok eltérő GDP arányos adósságállományokkal rendelkeznek (1. ábra).

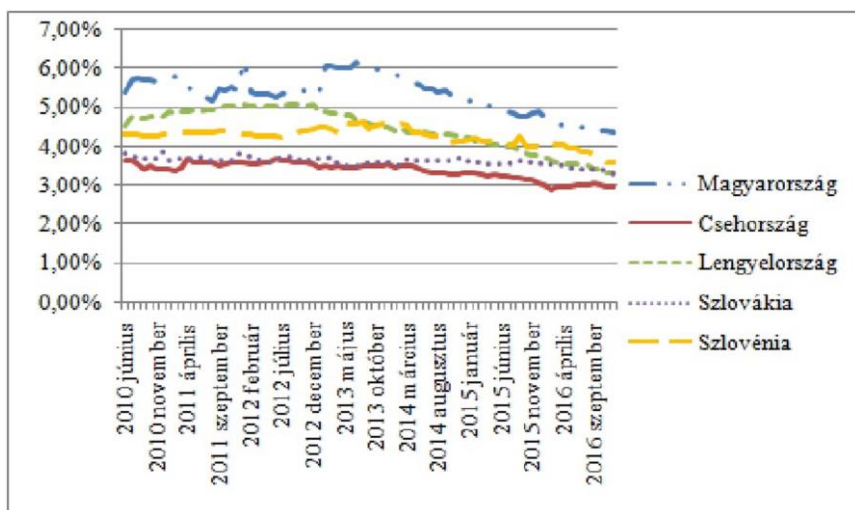

1. ábra: a GDP-arányos adósság alakulása

Az összehasonlíthatóság miatt a vizsgált országok eredményeit egy közös referencia-mutató rendszerben értékelem. Az adósságportfóliók költségeinek alakulását két mutató segítségével, a forgalomban levő államkötvények átlagos hozamával és a GDP-arányos adósságszolgálat segítségével mutatom be, míg a kockázati oldalról ismertetem a kamat-, a megújítási- és a devizakockázat változásait, továbbá kitérek a külső sérülékenység módosulásaira. Ezen túl a bemutatott kockázatok és a nemfizetési kockázatot számszerűsítő CDS-felárak kapcsolatára is kitérek.

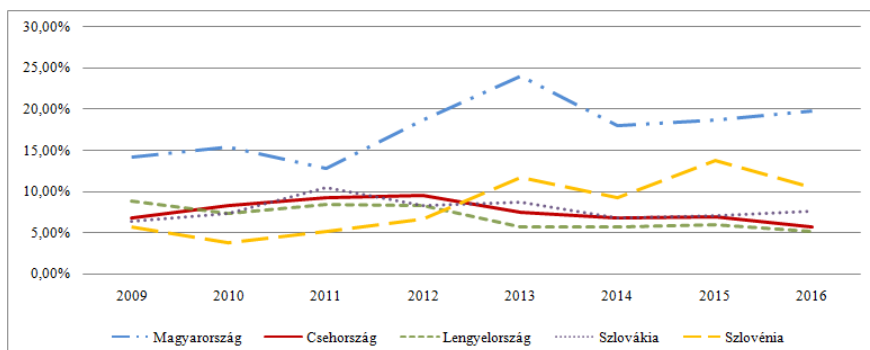
A forgalomban levő állampapírok hozamait vizsgálva (2. ábra) megállapítható, hogy a vizsgált időszakban Magyarország rendelkezett a

legmagasabb költségű adósságportfólióval, míg Csehország a legalacsonyabb hozamok mellett tudta finanszírozni az államadósságát. Az állampapírok hozamai 2013-tól kezdve minden ország esetében csökkentek, mindez összhangban áll a nemzetközi hozamkörnyezet változásaival. A hozamszint mellett a különböző államok hozamai közt megfigyelhető különbségek is mérséklődtek. Itt mindenképp meg kell jegyezni, hogy a szóban forgó kamatok értéke nem tekinthető ekvivalensnek a teljes adósságportfólió költségével, viszont következtetések levonására megfelelő adatokat szolgáltat, hiszen a vizsgált országokban javarészt állampapírok kibocsátásával finanszírozzák az államadósságot.

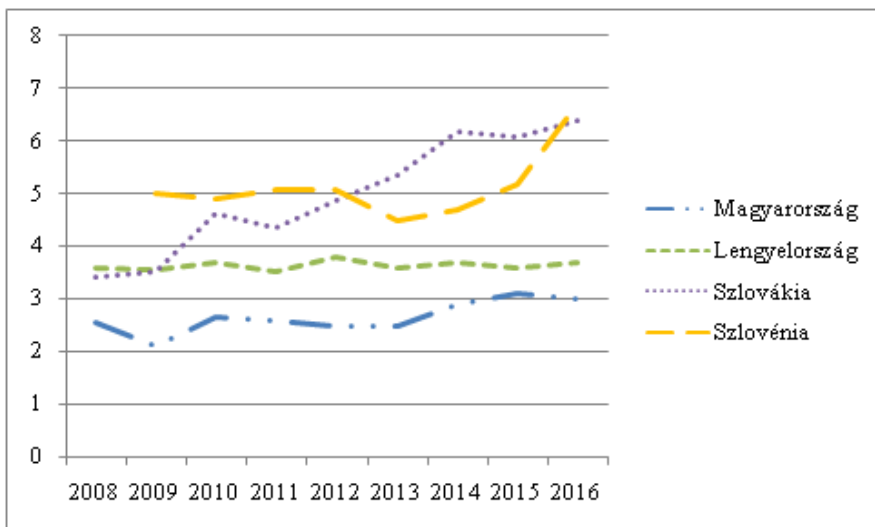
2. ábra: a forgalomban levő állampapírok átlagos kamata

A GDP arányos adósságszolgálatot (az egy éven belül esedékes tőke- és kamatfizetési kötelezettségeket) vizsgálva (3. ábra) szintén az állapítható meg, hogy Magyarország rendelkezik a legkedvezőtlenebb visszafizetési kötelezettségekkel. Ez a kiemelkedő érték annak is köszönhető, hogy 2013-ig a legmagasabb GDP-arányos adósságállománnyal rendelkezett, igaz Szlovénia a megugró adósságállományát is alacsonyabb adósságszolgálat mellett tudta finanszírozni, ami annak köszönhető, hogy jellemzően hosszabb lejáratú kötvényeket bocsátott ki, valamint a kötvénycserékkel, kötvény-visszavásárlásokkal is ezen irányba érték el változásokat. A cseh, a szlovák és a lengyel adósságállomány többnyire hasonló nagyságrenddel rendelkezett a 2008–2016-os periódusban.

3. ábra a GDP arányos adósságszolgálat alakulása

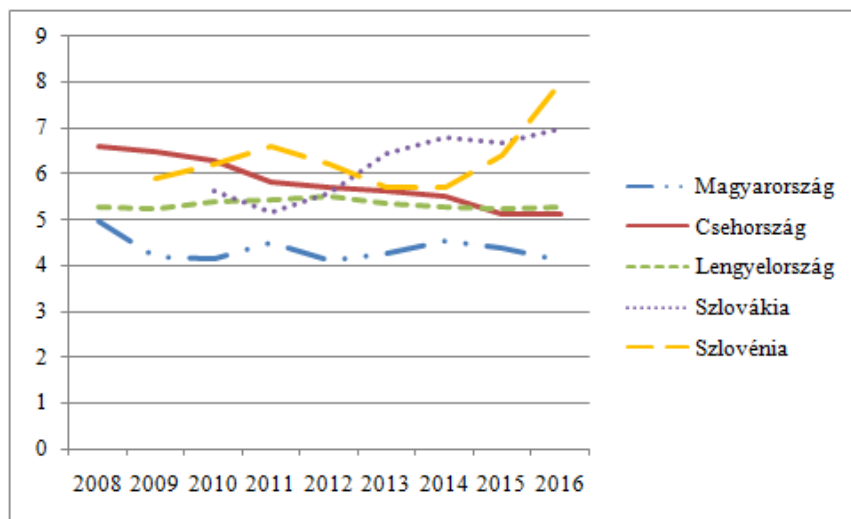
A kamatkockázatot vizsgálva (4. ábra) az állapítható meg, hogy Magyarország rendelkezik a legkockázatosabb adósságállománnyal, igaz kis mértékű javulás figyelhető meg e tekintetben. Szlovákia és Szlovénia rendelkezett a legkedvezőbb mutatóval. Csehország esetében nem állt rendelkezésemre átlagidőre vonatkozó konzisztens adatsor, ugyanis a cseh pénzügyminisztérium egy reflexáláshoz kapcsolódó mutató segítségével méri a kamatkockázatot. Ezen mutató esetében egy lassú ütemű kedvezőtlen irányú változás figyelhető meg.

4. ábra: az adósságportfóliók átlagidejének alakulása

Az adósságportfóliók megújítási kockázatát szemügyre véve (5. ábra) szintén a szlovák és szlovén adósságállomány esetében javulás figyelhető meg, igaz

Szlovéniánál nem meglepő módon megmutatkoznak a különböző zavarok hatásai is. Csehország esetében folyamatosan romlott a referenciamutató értéke, míg Lengyelországnál nem figyelhető meg jelentősebb változás.

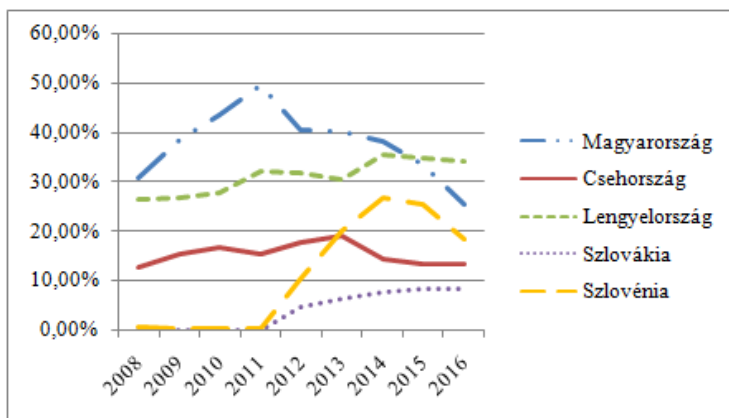

5. ábra: az adósságportfóliók átlagos futamidejének alakulása

A devizakockázat alakulása esetében már jóval több változás figyelhető meg mint az előző bekezdésekben (6. ábra). Magyarország nagy mértékben tudta mérsékelni a devizaadósságát, a csökkenés üteme 2014-től, a központi bank Önfinanszírozási programjának kezdetétől erősödött fel. Az Önfinanszírozási Program kezdete előtti kedvező változások az IMF és az Európai Bizottság által nyújtott források visszafizetése miatt következtek be. Lengyelország tartósan felülmaradt az általuk referencia-értéknek tekintett 30%-os szinthez képest, továbbá a 2014-es nyugdíjpénztári átalakítás is a devizaforrások arányának növekedésének irányába hatott, ugyanis a magánnyugdíj pénztárak államosításakor hazai fizetőeszközben denominált kötvényeket vontak be.⁹ Szlovénia és Szlovákia esetében 2012-től kezdve egyre jelentősebb szerepre tesznek szert a devizaforrások, míg Csehország esetében 2013-ig többnyire növekedés, utána pedig csökkenés figyelhető meg. A devizaarány-emelkedés a korona euróval szembeni leértékelődésének is köszönhető volt. Említést érdemel az, hogy habár az általuk tolerálhatónál magasabb devizakockázatot vállaltak, összességében még sem hordozott az adósság-portfólió túlzott mértékű devizakockázatot. A devizaforrásokkal kapcsolatos vizsgálódások során ki kell térni a korábban említett dollárban denominált kötvények iránti keresletre is. Ezt a keresletet Lengyelország nem használta ki teljes mértékben, ugyanis ügyeltek

⁹ MoF PL 2014.

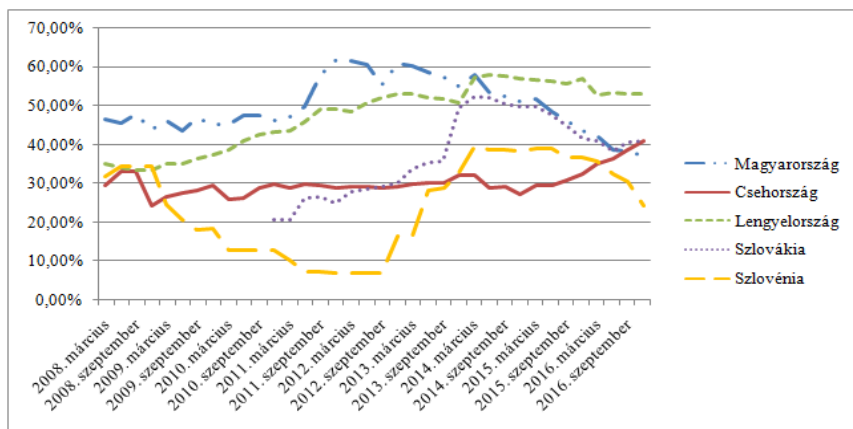
arra, hogy a devizaforrásokon belül az euró maradjon a domináns fizetőeszköz. Itt felvetődhet az a kérdés, hogy ez mennyire volt célravezető, hiszen Euró-övezethez való csatlakozás nem valósult meg, viszont a megemelkedett dollár-kereslettel akár kamatmegtakarítást is realizálhatott volna a lengyel kibocsátó. Szlovénia a devizaforrásait dollárban vonta be, valamint az is kijelenthető, hogy a dollárforrások Szlovákia esetében is számottevőek voltak, továbbá a magyar államadósság-finanszírozásban pedig a legjelentősebb devizává vált a szóban forgó fizetőeszköz.

6. ábra: a devizaforrások arányának alakulása

Magyarország a külső sérülékenység mérséklése terén is jelentős eredményeket ért el, a külföldi szereplők finanszírozásban betöltött szerepét sikerült 40% alá csökkenteni (7. ábra). Ez a korábban is említett törekvések eredményének tudható be. Lengyelország esetében a vizsgált időszak alatt folyamatosan emelkedett a külföldi finanszírozás jelentősége. Külön említést érdemel Szlovákia esetében a szóban forgó arányszám 2013-as ugrása, ami leginkább annak köszönhető, hogy a szlovák államkötvények meglehetősen népszerűvé váltak a befektetők körében, ugyanis az Euró-zóna magállamai által kibocsátott államkötvényektől magasabb hozamokat biztosítottak, viszont nem jelentkeztek olyan kockázatok mint az Euró-zóna periférikus államai esetében.¹⁰ Emellett a különböző államkötvény-visszavásárlások is e irányba hatottak. Csehország esetében nem figyelhetőek meg jelentős változások 2015-ig, ezt követően emelkedni kezdett a nem rezidensek államadósság-finanszírozásban betöltött szerepe. Szlovénia esetében ezen mutató esetében is megfigyelhetőek a jelentős költségvetési hiány hatásai, amelynek finanszírozásához, már külföldi forrásokat is igénybe kellett venni.

¹⁰ ARDAL 2014.

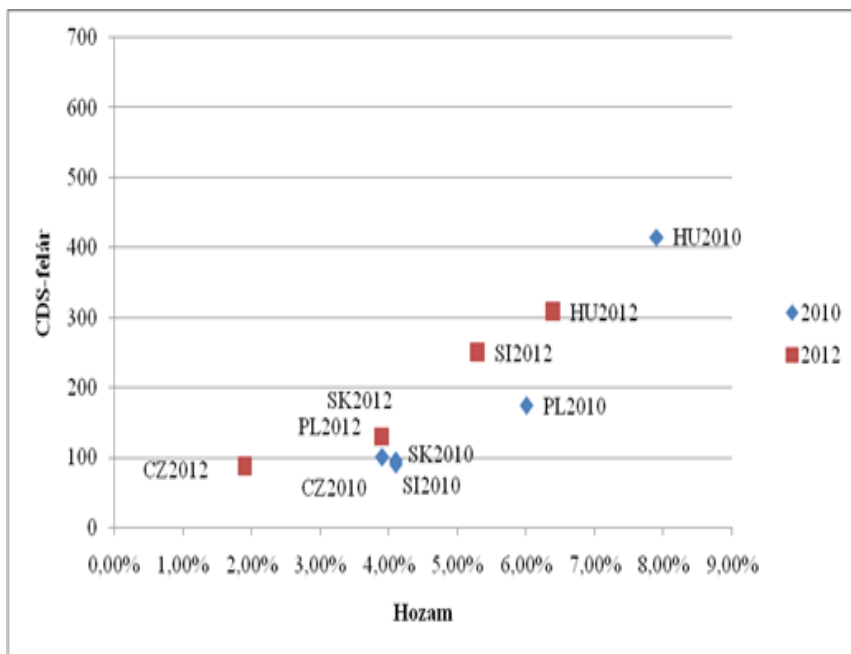

7. ábra a külföldiek államadósság finanszírozásban betöltött szerepének alakulása

Szlovákiánál a nagy mértékű külső sérülékenység emelkedés (ami egyébként a többi vizsgált mutató biztonságos értékével társult) amiatt alakult ki, mert a szlovák államadósság-finanszírozó instrumentumok népszerűvé váltak a befektetők széles körénél, mivel kedvező kockázat-hozam kombinációt biztosított a számukra. Mindezek mellett felmerül a kérdés, hogy Magyarország esetében a tudatos önfinanszírozás mennyire egészülhetett ki esetleg azzal, hogy a magyar állampapírok népszerűségüket veszítették?

A felvázolt gondolat vizsgálatához az egyes 10 éves államkötvények hozamait és költségeit közös koordináta rendszerben ábrázoltam, és a következtetés levonása érdekében két időpontban vizsgáltam. Feltételezve, hogy a befektetők-portfólió átrendezése nem költségmentes, illetve azt, hogy ennek a tevékenységnek van egy átfutási ideje, a vizsgált időpontokat úgy jelöltem ki, hogy azok a jelentősebb változásokat néhány hónappal megelőző viszonyokat mutassák be. Ezért választásom 2010 és 2012 év végére esett.

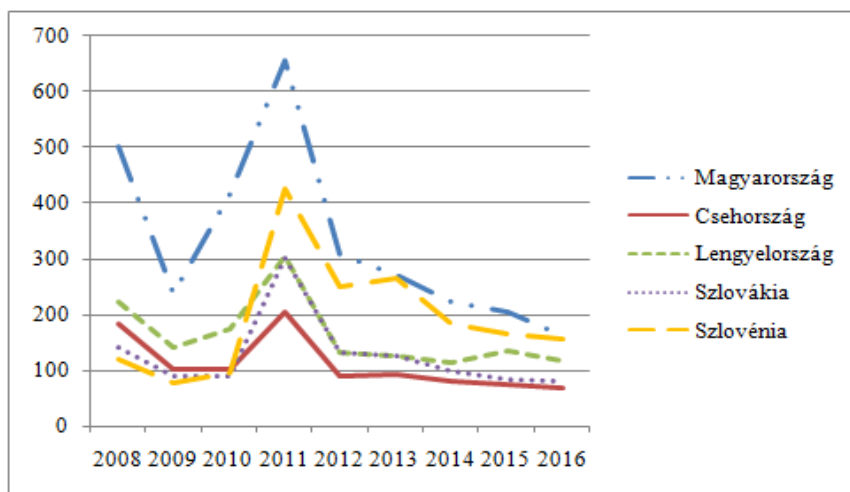
Az 8. ábrán kirajzolódik, hogy mindkét esetben a magyar államkötvény rendelkezett a legmagasabb kockázati felárral és a legmagasabb hozammal is, így egyik esetben sem figyelhető meg olyan jelenség, hogy a magyar államkötvények hozamai hasonló kockázatú instrumentumok hozamai alatti hozamot biztosítottak volna, vagy azonos hozam mellett magasabb kockázattal jártak volna. 2012-re mind a hozam, és mind a kockázata is csökkent, ez többnyire jellemző is volt a vizsgált kötvényekre. Szlovénia teljesen ellentétes mozgást mutatott be, miközben a szlovák államkötvények hozamai úgy csökkentek, hogy azok kockázati felárai emelkedtek. Mindezeket figyelembe véve kijelenthető, hogy nincs egyértelműen kimutatható kapcsolat a külföldi befektetők államkötvény-vásárlásai és a felvázolt kockázat-hozam reláció között.

8. ábra: a vizsgált állampapírok hozamainak és kockázatainak alakulása

Emellett a magyar államkötvényekről más közép-európai kötvényekre való kereslet áttérő hatás azért is elvetendő, mert 2014 után csak Csehországban emelkedik a külföldi befektetők államadósság-finanszírozó szerepe, míg Szlovénia és Szlovákia esetében szintén csökkenés figyelhető meg. Természetesen az is elképzelhető, hogy a gondolatmenetet indító szlovák államkötvények helyzetét nem a visegrádi országok és Szlovénia relációjában, hanem az Euró-zóna fejlettebb államai kötvényeivel kellene együtt vizsgálni, viszont ez már kívül esik ezen kutatás keretein.

Az említett kockázati felár a nemfizetési kockázatot számszerűsíti, jellemzően átfogó kockázati referenciamutatóként szokták használni a vonatkozó elemzésekben. Összevetve a korábbi diagramokkal, megállapítható, hogy a CDS-felár nagy mértékben együtt mozog a többi kockázatot számszerűsítő mutatóval. A mellékelt ábrán (9. ábra) megfigyelhetőek mind a gazdasági válság (2008-as értékek), mind a szuverén adósságválságok hatásai (2011-es értékek), hiszen ezek hatására növekedett a kötvények kockázati felára is. Szintén felfedezhető az is, hogy Szlovénia esetében a válság következményei 2013-ban csúcsosodtak ki, ami szintén hatással volt a piac megítélésére. A cseh, a lengyel és a szlovák CDS-felárak meglehetősen együtt mozogtak a vizsgált időszak alatt.

9. ábra: a 10 éves államkötvények CDS felárainak alakulása

Összegzés

Általánosságban kijelenthető, hogy a nemzeti adósságkezelők a saját célrendszerüknek megfelelően cselekedtek, célkitűzéseiknek többnyire megfeleltek, viszont az is megállapítható, hogy olykor eredményes a piaci kondíciókhoz igazodva felülmúlni a sokszor évekkal korábban deklarált célokat. Mindenképp kiemelendő, hogy Magyarország jelentős eredményeket ért el a külső sérülékenységi és a devizakockázat csökkentésének terén, viszont még több tényező is maradt, amely mentén még van lehetőség a fejlődésre. Szlovénia esete is egyedülállónak tekinthető a vizsgált országok között, hiszen biztonságos adósságszerkezet mellett tudta biztosítani a megugró államadósságát. Ezen nagy mértékben segítettek a különböző nyílt piaci műveletek, amelyekről általánosságban is kijelenthető, hogy eredményesebbé tehetik az adósságkezelő munkáját. Összevetve az egyes kockázatok mérő mutatókat, megállapítható, hogy a CDS-felár egy jó átfogó kockázati mérőszámnak tekinthető, amely a közös, nemzetközi tényezőkkel is összhangban mozog. Mindezek mellett a jövőbe tekintve azt is kijelenthetjük, hogy a jelenlegi alacsony hozamkörnyezet lehetőséget biztosíthat az adósságkezelő intézmények számára, hogy biztonságosabb irányba módosíthassák az adósságportfóliójukat.

Irodalom

- ARDAL 2014 = *Government Debt Management Strategy for the years 2015 to 2018*. Agentúra pre riadenie dhlu alikvidity. Pozsony 2014.; https://www.ardal.sk/_img/Documents/en/About%20us/Debt%20management%20Strategy/SRS_D_2015_2018_EN.pdf (Letöltés: 2017.08.14.)
- ECB = *Government Finance Statistics*. Frankfurt am Main 2017.; <http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=bbn58> (Letöltés: 2017.12.29.)
- EUROSTAT = *General government gross debt- annual data*. Brüsszel 2008–2018.; <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=teina225&plugin=1> (Letöltés: 2018.02.28.)
- IMF 2014 = *Revised Guidelines for Public Debt Management*. Washington 2014.; <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/040114.pdf> (Letöltés: 2017.09.24.)
- KOLOZSI–HOFFMANN 2016 = Kolozsi P. – Hoffmann M.: A külső sérülékenység csökkentése monetáris politikai eszközökkel. *Pénzügyi Szemle* 2016/1 (2016) 9–34.
- MoF CZ 2011 = *Funding and Debt Management Strategy 2012*. Prága 2011, <http://www.mfcr.cz/en/themes/state-debt/publications-and-presentations/funding-and-debt-management-strategy/2011/funding-debt-management-strategy-2011-11697>, (Letöltés: 2017.08.14.)
- MoF PL 2006 = *The Public Finance Sector Debt Management Strategy in the years 2007–2009*. Varsó 2006.; <http://www.mf.gov.pl/documents/766655/1d58879f-4f5d-4940-9690-eba2dd50ccab> (Letöltés: 2017.11.17.)
- MoF PL 2014 = *Information on the transfer of part of open pension funds' assets to Social Insurance Institution*. Varsó 2014.; <http://www.mf.gov.pl/documents/766655/3194565/Information+on+the+transfer+to+Social+Insurance+Institution+%28ZUS%29+.pdf> (Letöltés: 2017.08.14.)
- OECD = *Long-term interest rates*. Párizs 2017.; <https://data.oecd.org/interest/long-term-interest-rates.htm> (Letöltés: 2017.12.02.)

Képek forrása

1. **ábra:** saját szerkesztés, Eurostat adatai alapján
2. **ábra:** saját szerkesztés, ECB adatai alapján
3. **ábra:** saját szerkesztés, ECB adatai alapján
4. **ábra:** Saját szerkesztés, nemzeti adósságkezelők adatai alapján
5. **ábra:** saját szerkesztés, nemzeti adósságkezelők adatai alapján
6. **ábra:** saját szerkesztés, nemzeti adósságkezelők adatai alapján
7. **ábra:** saját szerkesztés, nemzeti adósságkezelők adatai alapján
8. **ábra:** saját szerkesztés, OECD és a nemzeti adósságkezelők adatai alapján
9. **ábra:** saját szerkesztés, nemzeti adósságkezelők adatai alapján

Post-crisis challenges in the government debt management in the Central European countries

BALÁZS TÓTH

In my study I examined which factors affected the government debt management strategies of Hungary, the Czech Republic, Poland, Slovakia and Slovenia during the 2008–2016 period. The subprime crisis and the European Sovereign debt crisis had huge impact on the international bond markets. The government debt management agencies had to adapt to the dynamically changing environment, while they had to create strategies which help them solve their unique problems as well. Because of the differences between the strategies, I chose several strategy-neutral indicators which could enable me to compare the results of the actions of the national government debt managers. These indicators measure the cost of debt portfolios (average nominal yields on the government bonds, and debt servicing cost) and the risks (interest rate-, refinancing-, currency risk and external vulnerability) of the mentioned debt portfolios, while I try to find correlation between different factors. According to the results we can see that Hungary lowered their currency risk, and external vulnerability, while Slovenia was able to refinance their rapidly growing government debt without increasing the risks of the debt portfolio. After the examination of the different factors, the CDS prices appear to be correct indices to measure the global risk level of the government bonds.

Az elektromos autók számának előrejelzése globális szinten

CSÍKI OTTÓ

Bevezető

A 2015-ben kirobbant Volkswagen „dízelbotrány” óta újra előtérbe került világszinten is a gépjárművek károsanyag kibocsátásának visszaszorítása, így a fogyasztók is egyre több elektromos autót (e-autót) vásárolnak. A botrány előtt az e-autók eladása világszinten átlagosan 2,61%-kal nőtt, míg 2015 utolsó három hónapjában, a „dízelbotrány” után már 9,66%-kal.¹ Egyre több állami támogatást is kaptak az e-autó vásárlók, mivel pozitív externáliás hatást váltanak ki, így ez is egy oka a számuk növekedésének, ami várhatóan a jövőben is fennmarad.

Az elektromos autók a *fenntartható mobilitás kulcsszereplői* lesznek a jövőben, mivel lokálisan nem bocsátanak ki annyi károsanyagot, mint a belsőégésű motorral szerelt autók.² A szállítmányozásban használatos energia 95%-a kőolaj származékok elégetéséből keletkezik, az elektromos autók (és egyéb elektromos szállítmányozási eszközök) terjedése ennek csökkentésében segítene, ami az üvegházhatású gázok (főleg CO₂) csökkenését is eredményezni fogja.³ Az elektromos autók azonban az üvegházhatású gázokat annak függvényében képesek csökkenteni, hogy az akkumulátorokhoz szükséges áram *milyen energiaforrásból van előállítva*.⁴ Például Európában a jelenlegi energiaforrások használata mellett az elektromos autók széleskörű elterjedése az üvegházhatású gázok 50–60%-át, legfeljebb 65%-át tüntetné el.⁵ Kaliforniában ez az arány nagyobb mint 70%, hiszen ott az előállított áram főleg megújuló energiaforrásokból van előállítva.⁶ Ugyanez igaz Ausztriára is, mivel a megújuló energiaforrások jelentős forrásai az ország energiaszükségletének.⁷ Azonban azokban az országokban, ahol magas a szén felhasználásának mértéke az elektromos áram előállításához, az elektromos autók rontanának a helyzetet.⁸ Tehát az e-autó abban az esetben áldás, ha a töltéshez szükséges áram megújuló energiaforrásból származik, különben inkább átok, mivel növeli az üvegházhatású gázok kibocsátását.

Az e-autók gyors terjedése a *technológia ugrásszerű fejlődése* nélkül nem tud megvalósulni, mivel a fosszilis tüzelőanyagok energiasűrűsége sokkal nagyobb

¹ <http://carsalesbase.com/> (Letöltés: 2018.03.06.)

² HELMERS – MARX 2012, 2–15.

³ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90.

⁴ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90.

⁵ BCG 2010; BUEKERS – VAN HOLDERBEKE – BIERKENS – PANIS 2014, 26–38; EURELECTRIC 2008.

⁶ KENDALL 2008.

⁷ KENDALL 2008.

⁸ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90.

az akkumulátorok energiasűrűségénél.⁹ A kisebb energiasűrűség következménye a kisebb hatótáv és a kisebb elérhető végsebesség (a belsőégésű motoros autókhoz képest), ami elég nagy hátráltató erő az elektromos mobilitás terjedésében. Az akkumulátorok energiasűrűsége szerencsére növekvő tendenciát mutat, áruk pedig folyamatosan csökken.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy a jövőben mindenesetre az e-autók terjedésére lehet számítani.

Az e-autók gyártása, valamint a belsőégésű motorok kiszorulása jelenleg az egyik legégetőbb kérdés az iparágban, ezért úgy vélem, hogy a kutatásom gyakorlati szempontból is fontos és aktuális kérdéseket dolgoz fel.

Több kutatási kérdés is felmerülhet az e-autók terjedésével kapcsolatosan, keresleti és kínálati oldalról. Keresleti oldalról legfőképp a nyilvános töltőhálózat nem megfelelő kiépítettsége szab határt az e-autók terjedésének. Erre példa Norvégia, ugyanis 2017 szeptemberében arra kérték a lakosokat, hogy csak akkor vásároljanak e-autót, ha tudják saját otthonukban tölteni, mert túl magasra nőtt a töltőpontok kihasználtsága.¹¹ Kínálati oldalról a gyártási kapacitásokat valamint az e-autók akkumulátoraihoz szükséges lítium mennyiségét szükséges elemezni. Az eredeti dolgozatban¹² minden kérdésre adott válasz kifejtésére volt lehetőségem, de jelen tanulmányban, a terjedelem korlátozása miatt csak arra a kérdésre adok választ, hogy hány elektromos autó lesz a világon a következő évtizedben.¹³

A kutatási kérdések gyakorlati relevanciáját az is alátámasztja, hogy az autóipar elérkezett a legnagyobb fordulóponthoz az első automobil elkészítése óta, ezért az e-autók elterjedését érdemes a kutatásokban is figyelemmel kísérni.

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy várhatóan *hány elektromos autó lesz a világon a jövőben 2030-ig?* A kérdés megválaszolásának érdekében több tanulmány előrejelzését is felhasználtam, azonban ezek szórása nagy (15 milliótól akár 210 millió e-autóig is terjednek az előrejelzések 2030-ra vonatkozóan). Az e-autók számának előrejelzését a *Monte Carlo sztochasztikus szimulációs módszerrel* végeztem el. A gyakorlat első lépésében egy világszintű piacelemzést készítettem az elektromos autók állományáról és eladásairól, a legnagyobb e-autóval rendelkező 12 országra lebontva, majd előrejeleztem azok számát is, válaszolva a kutatási kérdésemre.

⁹ KING 2007.

¹⁰ KROMER – HEYWOOD 2007; KLOESS – HAAS 2009; STATISTA 2017b; <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

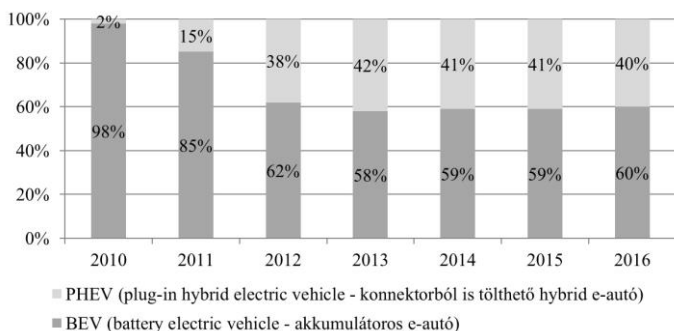
¹¹ http://totalcar.hu/magazin/hirek/2017/09/21/norvegiaban_annyira_sok lett_a_villanya_uto_hogy_nem_birjak_toltovel/ (Letöltés: 2018.03.06.)

¹² CSÍKI 2018.

¹³ Az eredeti tanulmányban a Monte Carlo szimuláció alapján a jövőben szükséges töltőpontok számát is előrejeleztem, a legnagyobb e-autó gyártók kapacitásbővítésének várható időpontját is meghatároztam, valamint az akkumulátorokhoz szükséges lítium keresletét is előrejeleztem, figyelve a kereslet-kínálat közötti eltérésekre.

Az elektromos autók gyártásának és elterjedésének főbb elméleti vonatkozásai

Első lépésben az *elektromos autók típusait* vizsgáltam meg annak érdekében, hogy meg tudjam határozni azt, hogy mely típusú e-autók terjedésének vizsgálatára fektetem a hangsúlyt. A teljesen elektromos (battery electric vehicle – BEV) és a konnektorból is tölthető hybrid elektromos autók (plug-in hybrid electric vehicle – PHEV) terjedésének elemzését választottam, mivel ezeket a típusokat lehet külső áramforrásból is tölteni (azaz nem csak a belsőégésű motor tölti generátorként az akkumulátorokat).¹⁴ Tehát az elemzés során csakis a BEV és a PHEV autókra koncentrálok, mert csak ehhez a két típushoz csatlakoztatható külső töltő, és értelemszerűen ezektől a típusoktól függ a töltőpontok kihasználtsága is.

1. ábra: BEV és PHEV megoszlásának alakulása világszinten, 2010–2016 (%)

2010-ben a PHEV-k nem voltak nagyon elterjedtek, az összes elektromos autónak csupán 2%-a volt PHEV (1. ábra).¹⁵ Azonban az arányuk egyre növekedett, lévén, hogy praktikusak, mivel ha lemerül az akkumulátor, a belsőégésű motor beindul és energiát termel az akkumulátorok számára, vagy önmagában hajtja a kerekeket, így az autó – egy ideig – mozgásképes marad a lemerült akkumulátorok ellenére, valamint külső energiaforrásból is tölthetőek. 2013-ra a PHEV-k aránya 42%-ra nőtt, de ez az arány 2016-ig szinte változatlan maradt.¹⁶

Az e-autót mint terméket is megvizsgáltam, a *termékéletciklus-görbe* segítségével. Az e-autók, Norvégia kivételével, szinte minden országban az *innováció szakaszában* vannak, piaci részesedésük alig 1–2%-os.

¹⁴ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90; <https://villanyautosok.hu/elektromos-auto/> (Letöltés: 2018.03.06.); <https://energia.con-hungaria.com/szerepvallas/energiaujutakon/e-mint-elektromos-auto/e-auto-tipusok> (Letöltés: 2018.03.06.)

¹⁵ IEA 2017.

¹⁶ IEA 2017.

Kutatásom során az *e-autók terjedését befolyásoló tényezőket is feltártam*. A négy legfontosabb tényező a következő: az e-autók ára, az e-autók hatótávja, a „zöld-gondolkodás” térnyerése és az állami támogatások igénybevehetősége. Az e-autók hatótávja a jövőben egyre nagyobb lesz, áruk várhatóan továbbra is csökkenni fog és az állami támogatások pedig tovább fognak élni.¹⁷ Továbbá az emberek környezettudatos magatartása egyre erősebb, ahogy azt a „dízelbotrány” hatása is mutatja, hiszen a gázolajos autók egyre kisebb számban kerülnek értékesítésre, lévén, hogy szennyezőbbek, mint a benzines és főleg elektromos társaik.

Az elektromos autók térnyerését, ahogy már említettem, az állami támogatások is befolyásolják. Az *e-autót vásárlók pozitív externáliás hatást váltanak ki*, tehát azzal, hogy e-autót vásárolnak egy olyan társadalmi hasznot is előállítanak, amit az e-autó tulajdonosnak nem térít meg senki. Ez egy piaci kudarc, amit az államok a támogatásokkal próbálnak orvosolni.

Az elektromos autók helyzete a termékéletciklus-görbén

Az elektromos autók még nagyon innovatív terméknek minősülnek, annak ellenére hogy egyre több e-autót látunk az utakon. A legnagyobb e-autó piacokon is csak az *innováció szakaszában* vannak az elektromos autók, hiszen a *piaci részesedésük alacsony* (2. ábra).¹⁸

2016-ban az egyedüli kivétel Norvégia volt, ugyanis az elektromos autók piaci részesedése itt elérte a 28,8%-ot, ami a világon a legmagasabb értéknek számít.¹⁹ *Norvégia az egyetlen ország, ahol az e-autók a növekedés szakaszában vannak*. Az e-autók száma Norvégiában annyira nagy, hogy a töltőhálózat olyan mértékben túlterhelt lett (az egy töltőre eső autók száma igen magas lett), hogy a norvég állam arra kérte a lakosokat, hogy csak akkor vásároljanak e-autót, ha képesek azt otthon tölteni.²⁰ Természetesen ez az állapot csak átmeneti, amíg a töltőhálózatot nem bővítik.

Izland, habár nem a legnagyobb e-autó piac (lévén, hogy kevés lakosa van), a második helyen áll az e-autók piaci részesedését tekintve: Izlandon az autók 8,0%-a elektromos.²¹ A *gyors elfogadók kategóriába* tartozik még néhány ország, ahol az e-autók piaci részesedése 1,0% fölött van, ezek az országok a

¹⁷ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.); STATISTA 2017b; KLOESS – HAAS 2009; KROMER – HEYWOOD 2007.

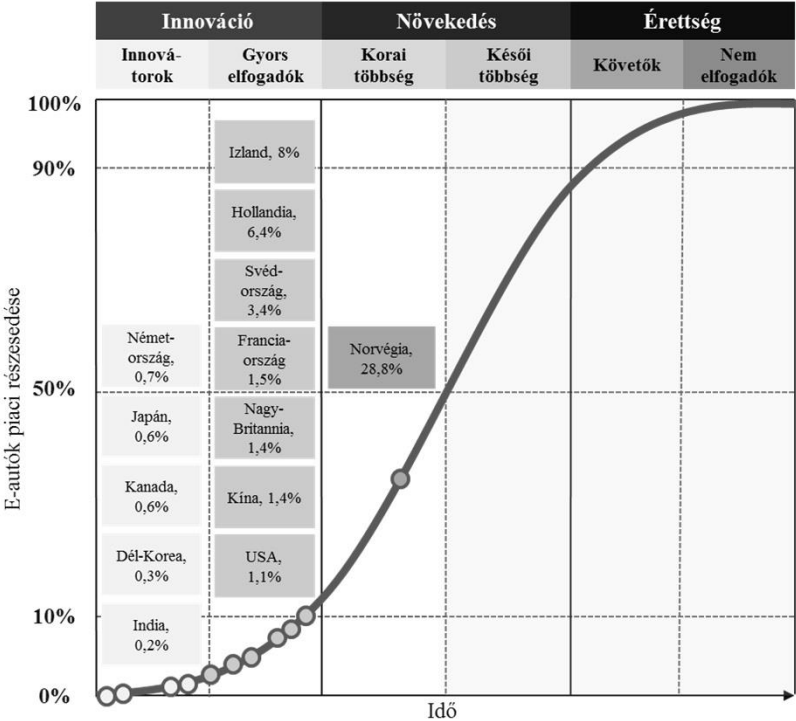
¹⁸ IEA 2017; STATISTA 2017a; <https://cleantechnica.com/2017/10/02/electric-vehicles-report-part-1-electric-vehicles-going-mainstream/> (Letöltés: 2018.03.06.)

¹⁹ IEA 2017.

²⁰ http://totalcar.hu/magazin/hirek/2017/09/21/norvegiaban_annyira_sok lett_a_villanya_uto_hogy_nem_birjak_toltovel/ (Letöltés: 2018.03.06.)

²¹ <https://cleantechnica.com/2017/10/02/electric-vehicles-report-part-1-electric-vehicles-going-mainstream/> (Letöltés: 2018.03.06.)

következők: Hollandia (6,4%), Svédország (3,4%), Franciaország (1,5%), Nagy-Britannia (1,4%), Kína (1,4%) és az USA (1,1%).²²

2. ábra: Az elektromos autók helyzete a termékéletciklus-görbén 2016-ban

Az *innovátorok* kategóriába azok az országok tartoznak, ahol az e-autók piaci részesedése 0,0% és 1,0% között van. Ezek az országok jelenleg a következők: Németország (0,7%), Japán (0,6%), Kanada (0,6%), Dél-Korea (0,3%) és India (0,2%), valamint azok az országok, ahol az e-autók száma és penetrációja elhanyagolható (2. ábra).²³

A magas piaci részesedés nem mindig mutatja meg az e-autók piacának nagyságát, hiszen Norvégiában az e-autók piaci részesedése annak ellenére, hogy nagyon magas, nem ebben az országban található a legtöbb e-autó. Norvégiában

²² IEA 2017; <https://cleantechnica.com/2017/10/02/electric-vehicles-report-part-1-electric-vehicles-going-mainstream/> (Letöltés: 2018.03.06.)

²³ IEA 2017; <https://cleantechnica.com/2017/10/02/electric-vehicles-report-part-1-electric-vehicles-going-mainstream/> (Letöltés: 2018.03.06.)

összesen 133 ezer e-autó gurul az utakon, míg például Japánban 151 ezer (0,6%-os piaci részesedéssel), Kínában pedig 648 ezer (1,4%-os piaci penetrációval).²⁴

Mivel a legtöbb országban a közeli vagy távoli jövőben az e-autók elérik a *növekedés szakaszát*, az eladások várhatóan nagyon gyorsan, *exponenciálisan fognak növekedni*. Ez három fő dolgot fog eredményezni:

- a gyártóknak szükségük lesz kapacitásbővítésre (például több gyártósorra, esetleg új létesítményekre, gyárak telepítésére),
- több töltőállomás létesítése lesz szükséges,
- több lítiumot kell kitermelni (ami nem biztos, hogy elég lesz az akkumulátorokhoz vagy csak nem fogják tudni olyan ütemben kitermelni, mint ahogy a kereslet felmerül és növekszik).²⁵

A historikus adatokat szemlélve az látható, hogy az e-autó eladások meglehetősen gyorsan növekednek (ez a tendencia a jövőben sem fog változni), azonban a jövőbeli eladások mennyiségére vonatkozó előrejelzések magas bizonytalanságot mutatnak, mivel szórásuk nagy.

Az elektromos autók főbb jellemzői és azok alakulása

Az elektromos autók széleskörű elterjedését azok ára és hatótávja határozza meg a leginkább. Az e-autók száma a jövőben az előrejelzések szerint növekedni fog. Ez annak köszönhető, hogy az *akkumulátorok átlagára folyamatosan csökken*, ezzel együtt az e-autó is elérhetőbbé válik.²⁶ 2016-ban egy átlagos e-autó ára 36,8 ezer euró volt, egy belsőégésű motoros autó pedig átlagosan 23,7 ezer euróba került (3. ábra).²⁷ Várhatóan 2024 lesz az utolsó olyan év, amikor az e-autó drágább lesz „hagyományos” társánál. 2025-ben egy e-autó ára várhatóan 24,1 ezer euró lesz, míg egy belsőégésű motoros autóért 24,8 ezer eurót kell majd fizetni. 2030-ra az e-autó már több mint 4 ezer euróval lesz olcsóbb hagyományos társánál.²⁸

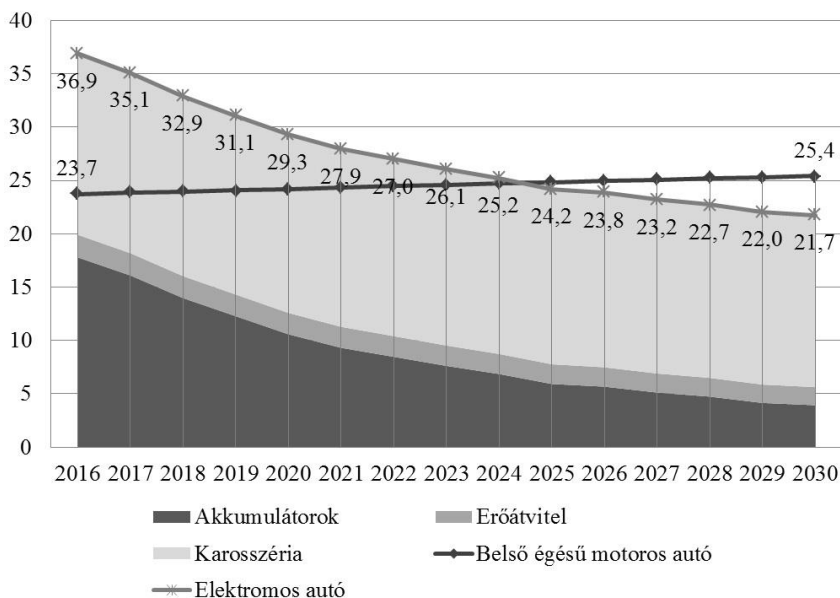
²⁴ IEA 2017.

²⁵ DEUTSCHE BANK 2016.

²⁶ STATISTA 2017b; KROMER – HEYWOOD 2007; KLOESS – HAAS 2009; <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

²⁷ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

²⁸ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

3. ábra: Elektromos autó árának összetétele és hasonlítása egy átlagos belsőégésű motoros autó árához, 2016–2030 (ezer EUR)

Mivel az *akkumulátorok ára egyre csökken*, így az autó teljes árában egyre kisebb arányban lesz jelen ezek értéke. 2016-ban egy e-autó árának 48%-át az akkumulátorok adták, 6%-át az erőátviteli rendszerek és 46%-át a karosszéria,²⁹ tehát 2016-ban a legdrágább tétel az akkumulátor volt. 2025-re az akkumulátor a végső ár 25%-át fogja adni csak, 2030-ra pedig csak a 8%-át, ha az akkumulátorok árának csökkenése az elmúlt időszakhoz hasonló csökkenést fog mutatni a továbbiakban is.

Az akkumulátorok ára kWh-ként 2010-ben még közel 850 euró volt, majd 2016-ra 228 euróra csökkent. 2025-re várhatóan 92 euró lesz egy 1 kWh-ás akkumulátor átlagára, ez 2030-ra akár 61 euróra is csökkenhet.³⁰ A csökkenés mértéke túlzás nélkül exponenciális ütemet követ az előrejelzés szerint.³¹

Az akkumulátorok átlagárának csökkenése mellett az *energiasűrűségük növekedése* is várható, ami a *hatótáv növekedését fogja eredményezni*. Az

²⁹ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

³⁰ STATISTA 2017b; KROMER–HEYWOOD 2007; KLOESS–HAAS 2009; <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

³¹ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

energiasűrűség és az akkumulátorral megtehető maximális távolság meglehetősen arányosak egymással. 2016-ban 112 kWh/kg volt az akkumulátorok átlagos energiasűrűsége (tehát egyes gyártók ennél jobbat is elő tudtak állítani), de ez 2025-re 156-ra fog növekedni, majd 2030-ra 182-ra. Ez jelentős hatótáv növekedést is fog eredményezni (2016-hoz képest 2025-re kb. +40%, 2030-ra +62%; a jelenlegi hatótávok 200–500 km között mozognak, de a 250–350 km hatótáv a jellemző érték).³²

Összegezve, a jövőben az akkumulátorok árának csökkenése miatt az elektromos autó árának csökkenése is várható, sőt 2025-től az e-autók várhatóan olcsóbbak lesznek, mint a „hagyományos”, belsőégésű motoros autók. Ezen kívül az akkumulátorok energiasűrűségének növekedése is várható, ami a hatótáv növekedését fogja okozni. Ez a két hatás mindenképpen jelentős lesz az e-mobilitás terjedésére.

Az elektromos autók pozitív externáliás hatása

A környezetszennyezés csökkentésére irányuló intézkedések egyre nagyobb hangsúlyt kapnak napjainkban. Lévéen, hogy a légszennyezés egyik nagy okozói a személygépjárművek, világszerte számos ország tűzte ki céljául, hogy az autók károsanyag kibocsátási szintjét csökkenti.³³ Erre több megoldás is született és használatos a gyakorlatban, ezek közül az *elektromos autók terjedésének támogatása* az externáliás hatások kezelése szempontjából különösen érdekes.

Az elektromos autók terjedését egyrészt a kormányzatok azért támogatják, hogy a környezetszennyezés mértékét csökkentsék, s ezáltal a környezetszennyezés negatív externáliás hatását próbálják enyhíteni. Jelen esetben a negatív externália okozói (a belsőégésű motoros autók tulajdonosai) nem fizetnek eleget azért, hogy autójukkal szennyezik a levegőt. Az externália elszenvedője a Föld teljes lakossága, hiszen a globális felmelegedés mindenkit érint. Másrészt a kormányzatok azért támogatják az elektromos autók vásárlását, mert azok igen erős *pozitív externáliás hatással bírnak* (lokálisan nem szennyezik a környezetet). Azért szükségesek állami szubvenciók az elektromos autók terjedéséhez, mert ezek ára manapság 40–50%-al nagyobb,³⁴ mint egy „hagyományos” autóé, valamint az elektromos autó tulajdonosa a létrehozott *többlethaszon egy részét nem is realizálja*, így túl magasnak érzékeli az árat. Ez egy *piaci kudarc*, amelyet a kormányzatok támogatások révén kell orvosoljanak.³⁵ Ilyen támogatásokra példa (Németországban), hogy az e-autó tulajdonosai 10 éven át adókedvezményben részesülnek, pontosabban az útdíj fizetése alól mentesülnek, külön parkolóhelyet létesítenek az e-autók számára

³² <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

³³ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90.

³⁴ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

³⁵ JAFFE – NEWELL – STAVINS 2005.

továbbá ingyen vagy jelentősebb árengedmény mellett parkolhatnak a fizetős övezetekben. Ezeken kívül a német kormány költségvetésének egy részét arra fordítja, hogy minden elektromos autót vásárló egyén 5000 eurós támogatásban részesülhessen.³⁶

A túl magas ár azonban nem csupán az elektromos autó tényleges árára értendő. A jelenlegi e-autók hatótávja túl alacsony, így a tulajdonosok egy *jelentős kényelmi helyzetről is le kell mondjanak* a folyamatos töltés miatt. A probléma kezelésének érdekében, szintén a németországi intézkedéseket használva példaként, egyre több töltőállomást létesítenek. Németországban a jelenlegi 5 ezer töltőállomás számát 2020-ra a német kormány 70 ezerre szeretné növelni, a 100 gyorsöltő számát pedig 7100-ra.³⁷ De nem csak Németországban, hanem Kínában is rengeteg gyorsöltőállomást telepítettek az elmúlt években, valamint a többi nagy e-autó piacon is.³⁸ Az erre fordított pénzüsszeggel szintén a *pozitív externália okozóit próbálják támogatni* az egyes országok.

A legtöbb országban *anyag*i ösztönzőket használnak az e-autók terjedését elősegítendő. Voltaképpen az anyagi ösztönzők szinte minden országban jelen vannak, de ezeken kívül még további ösztönzőket is használnak, például az ingyen parkolást, ingyen feltöltést, tiltott területekre való behajtási engedélyt, buszsávok használatának engedélyét, adókedvezményt, regisztrációs díj csökkentését stb.³⁹

Ausztriában például az autók adója CO₂ kibocsátás alapján van meghatározva, így az elektromos autók szinte adómentesek. Dániában az e-autók teljesen adóteher nélkül tarthatóak fenn. Franciaországban, Németországban, Norvégiában, Portugáliában, Svédországban, az USA-ban és Japánban is adókedvezmény van az e-autókra. Ezen kívül néhány ország az adókedvezménynél direkter módon, azaz közvetlen anyagi juttatásokkal (pénzügyi támogatás e-autó tulajdonosoknak, e-autók árának egy részét az állam fizeti stb.) próbálja az e-autók penetrációját növelni. Németországon kívül, például Belgiumban és Spanyolországban az e-autó árának 15%-át az állam finanszírozza; Kínában az e-autót vásárlók pedig 8800 eurót kapnak, támogatásképpen.⁴⁰

Az e-autók vásárlásának támogatása ugyanakkor az autóiipari szereplők közötti versenyt torzítja. Ennek értelmében az elektromos autók iránti kereslet az állami beavatkozások hatására nőni fog, míg a hagyományos belsőégésű motorokkal szerelt autók eladása csökkenni fog. Ezek az ösztönzések pontosan ezt szeretnék elérni. Ezen intézkedések mellett számtalan érv szól (környezetszennyezés csökkentése, az e-autók pozitív externáliás hatásának

³⁶ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90.

³⁷ <http://www.origo.hu/kornyezet/20160118-e-auto-zold-rendszam-adokedvezmeny-elektromos-hajtas-elektromos-toltoallomasok-tamogatas.html> (Letöltés: 2018.03.06.)

³⁸ IEA 2017.

³⁹ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90; STATISTA 2017b; IEA 2017.

⁴⁰ HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009, 56–90.; STATISTA 2017b.

kezelése, a levegő szennyezésének csökkenése következtében magasabb általános emberi egészségi szint stb.), ugyanakkor ellene nagyon kevés kifogás emelhető. Az egyik ilyen, hogy az autógyártás technológiai fejlődését ezen szubvenciók erőteljesen meg fogják határozni, mivel a kereslet az e-autók iránt növekedni fog, így elfojtódik az Ottó- és Diesel-motorok további fejlesztése (erre példa a Toyota, amely már egyre kisebb mértékben fejleszt Diesel-motorokat, az Ottó-motorok pedig csak a hybrid koncepció megvalósításához szükségesek, azért fejlesztik még őket).

Az elektromos autót vásárlók számára kínált kedvezmények egyértelműen az e-autók terjedését fogják eredményezni. A kezdeményezés viszont nem elegendő, a nagyon környezettudatos országokban már fontolgatják a belsőégésű motoros autók forgalomba helyezésének tiltását, aminek révén az elérni kívánt hatás maximális lesz.

A kutatás módszertana

Ezen tanulmány keretein belül ara a kérdésre keresem a választ, hogy várhatóan hány e-autó lesz a világon a jövőben, világ szinten 2030-ban? Első lépésben tehát a kutatási kérdésemre válaszolva, az *elektromos autók számát* jeleztem előre. Ez nem egyszerű feladat, mivel a már létező előrejelzések nagyon különböző eredményeket mutatnak. Az elektromos autók számát számos tényező befolyásolja, amelyeknek egy része ismert (például az e-autók ára), másik része nem ismert pontosan (mennyi állami támogatást fognak nyújtani az e-autót vásárlók számára), és végül a fennmaradó része nem is számszerűsíthető (egyéb előnyök e-autót vásárlók számára, például a buszsáv használatának engedélye; „zöld” gondolkodás elterjedésének mértéke stb.). Ebben az esetben a regressziós modell a nehezen számszerűsíthető és sok esetben bizonytalan adatok mellett nem biztos, hogy kielégítő eredményt adott volna. Így választásom a *Monte Carlo sztochasztikus szimulációs módszerre* esett, ami a magas bizonytalanságú esetekben jól alkalmazható. A szimuláció során olyan véletlen számokat generáltam, amelyek normális eloszlást követnek, átlaguk az egyes előrejelzések súlyozott átlaga és szórása egyszerűen csak a már meglévő előrejelzések szórása. Mivel a szórás igen nagy volt, néhány esetben az értékek negatívak voltak. Ezért egy további korlátozást is bevezettem és csak akkor vettem figyelembe egy generált véletlen számot, ha az pozitív volt, hiszen a világon összes e-autók száma nem lehet negatív, így ezeket nullával helyettesítettem. Összesen 5000 szimulációt futtattam le, minden évre külön-külön (2018-tól 2030-ig).

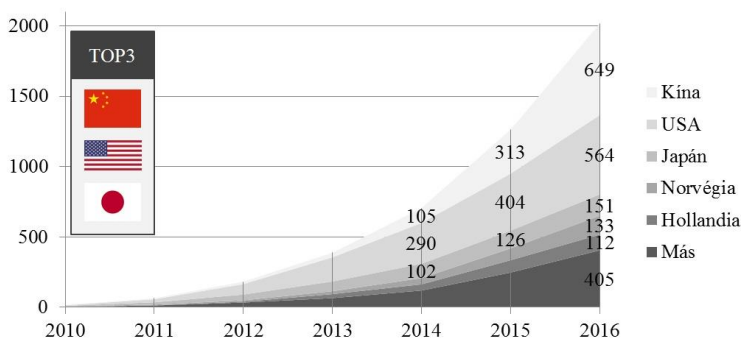
Az elektromos autók piacának elemzése és számuknak előrejelzése

Az elektromos autók piacelemzése során első lépésben az elektromos autók állományát elemeztem historikusan (BEV és PHEV kategóriákat külön-külön is, a legnagyobb e-autó piaccal rendelkező országok esetében). Ezután a piaci részesedésük alakulását vizsgáltam meg, mivel ez megmutatja, hogy az állományuk növekedése milyen mértékben jelenti elterjedtségüket az összes

típusú (például belsőégésű motoros) autókhoz képest. Végül az elektromos autók jövőbeli számát jeleztem előre, a Monte Carlo sztochasztikus szimuláció segítségével.

Elektromos autók számának alakulása világszinten és a legfontosabb piacokon

Az elektromos autók száma a világon 2005 és 2016 között exponenciálisan növekedett. Az elektromos autó mint termék a legtöbb országban még a termékélelciklus-görbe innováció szakaszában van, ezért lehetséges az, hogy az elektromos autók számának növekedése igen gyors.

4. ábra: Elektromos autók számának alakulása országonként, 2010–2016 (ezer db)

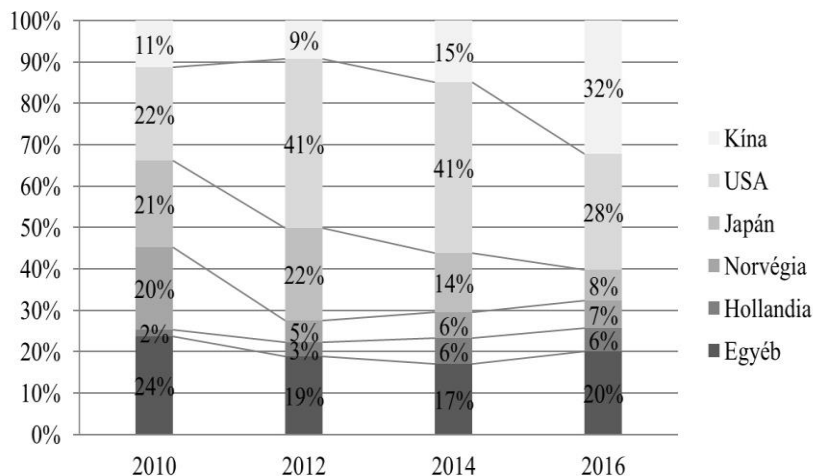
2016-ban a világon 2,01 millió e-autó volt (4. ábra).⁴¹ Ennek jelentős része két országban került regisztrálásra: Kínában és az USA-ban. 2016-ban Kínában 648 ezer e-autó volt (a világ összes e-autójának 32,21%-a) és 563 ezer e-autó volt az USA-ban (a világ összes e-autójának 27,99%-a) (4. és 5. ábra).⁴² Tehát az elektromos mobilitás két legjelentősebb piaca Kína és az USA (legfőképp a nagy népesség miatt). Azonban van még néhány ország, amely szintén fontos piac az e-autók számára, ezek a következők: Japán, Norvégia és Hollandia, valamint Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Svédország, Kanada, Dél-Korea és India. Az összes többi országban 2016-ban 405 ezer e-autó volt, ami a világ összes e-autójának csupán 20,1%-a.⁴³

Az e-autók eladása Kínában növekszik a leggyorsabban, 2010-ben a Föld összes e-autójának 11,4%-a volt Kínában, 2016-ra ez az arány 32,2%-ra növekedett (5. ábra).

⁴¹ IEA 2017.

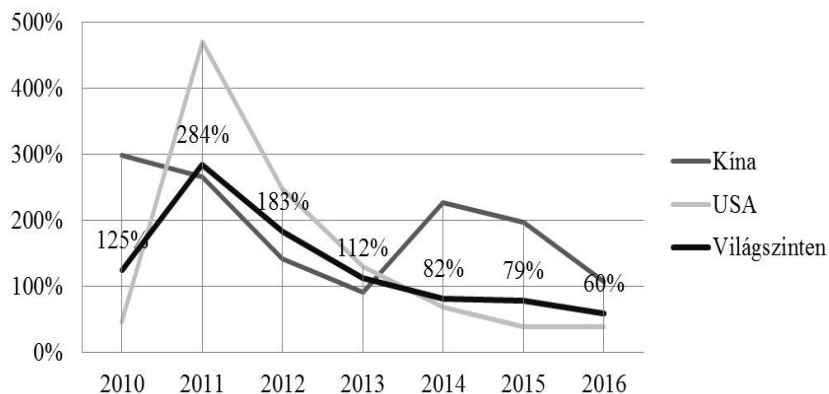
⁴² IEA 2017.

⁴³ IEA 2017.

5. ábra: A világ összes e-autójának megoszlása az országok között, 2010–2016 (%)

Az e-autók eladásának üteme azonban lassul, ahogy egyre több elektromos jármű kerül forgalomba (6. ábra). Világszinten az e-autók eladásának növekedése 2011 óta folyamatosan csökken, hiszen 2011-ben az eladások növekedése 283%-os volt, de ez 2016-ra 60%-ra csökkent. A két legnagyobb e-autó piacon, az USA-ban és Kínában hasonló az eladások dinamikája. Viszont Kínában 2014-ben volt egy hatalmas eladásnövekedés, de ezután újra csökkenő tendencia figyelhető meg.

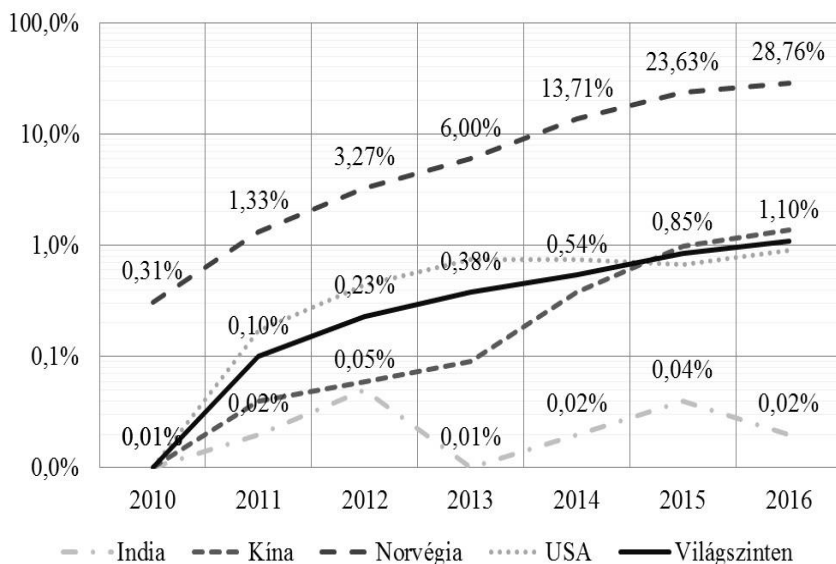

6. ábra: Elektromos autók eladásának változása az előző évhez képest világszinten, Kínában és az USA-ban, 2010–2016 (%)

Elektromos autók piaci részesedésének alakulása világszinten és a legfontosabb piacokon

Az elektromos autók piaci részesedése 2016-ban a legtöbb országban a 2%-ot sem érte el. Az e-autó eladások habár gyorsan növekednek, a piaci részesedésük még mindig nagyon alacsony.

Az első helyen Norvégia áll, ugyanis ott 2016-ban az e-autók piaci részesedése 28,76% volt, ami kimagasló érték a többi országhoz viszonyítva.⁴⁴ Viszont ez a kiugró érték amellet, hogy figyelemre méltó, problémát is okozott az ország villanyautósainak. A túl sok e-autó miatt a nyilvános töltők nagyon túlterheltek lettek, így az e-autók töltése a várakozások miatt korántsem volt gyors (az egy töltőre eső e-autók száma nagyon magas lett, csaknem elérte a 20 e-autó/töltő arányt, ami az ideális 10-hez képest csaknem kétszer több).⁴⁵ A töltőpontok túlterheltsége miatt a norvég állam arra kérte a lakosokat, hogy csak akkor vásároljanak elektromos autót, ha tudják biztosítani azt, hogy otthonukban töltsék fel azokat, amíg nem bővül a töltőpontok hálózata.

7. ábra: Elektromos autók piaci részesedésének alakulása világszinten, Kínában, az USA-ban, Norvégiában és Indiában, 2010–2016 (%)

⁴⁴ IEA 2017; <http://www.world-nuclear.org/information-library/non-power-nuclear-applications/transport/electricity-and-cars.aspx> (Letöltés: 2018.03.06.)

⁴⁵ http://totalcar.hu/magazin/hirek/2017/09/21/norvegiaban_annyira_sok lett_a_villanya_uto_hogy_nem_birjak_toltovel/ (Letöltés: 2018.03.06.)

Világszinten 2010-ben az e-autók piaci részesedése 0,01% volt, ami 2016-ra 110-szer nagyobb lett, így ebben az évben az e-autók piaci részesedése 1,10%-ra nőtt, ami még mindig nagyon kevés. Világszinten a legnagyobb e-autó piacok közül a legalacsonyabb e-autó penetrációval bíró ország India: itt az e-autók piaci részesedése sosem volt több 0,05%-nál, 2016-ban pedig csak 0,02% volt (7. ábra).⁴⁶ Az első helyen Norvégia áll, itt már 2010-ben 0,31%-os volt az e-autók piaci részesedése, ami 2016-ban 28,76%-ra nőtt. A két legfontosabb e-autó piacon (Kínában és az USA-ban) az e-autók piaci részesedése hasonló, 2016-ban Kínában 1,37%, az USA-ban pedig 0,91% volt (7. ábra).⁴⁷

Az elektromos autók számának előrejelzése

Többféle előrejelzés is létezik, amely az elektromos autók számát vetíti előre, azonban ezek szórása nagyon nagy. A historikus adatok alapján 2030-ban 15 millió e-autó lesz a világon, azonban az International Energy Agency, Beyond 2°C Scenario (IEA B2DS) előrejelzése alapján 210 millió e-autó lesz 2030-ban.⁴⁸ Ugyancsak az International Energy Agency egy másik előrejelzése szerint (2°C Scenario – IEA 2DS) szerint 2030-ban 160 millió e-autó lesz összesen a Földön. Szintén az IEA egy harmadik előrejelzése szerint 58 millió e-autó fogja az utakat róni 2030-ban.⁴⁹ Talán az utóbbi, a Reference Technology Scenario (IEA RTS) a legmegbízhatóbb előrejelzés, mivel ez figyelembe veszi a rendelkezésre álló erőforrásokat, a mostani technológiai állást valamint annak fejlődését és ezek szerint számítja ki, hogy hány e-autó lehet a Földön.⁵⁰ A másik két előrejelzés azt mutatja meg, hogy hány e-autó kellene, hogy a globális felmelegedés ne haladja meg az átlagos 2°C-ot, vagy még ennél is sokkal alacsonyabb legyen (IEA 2DS és B2DS előrejelzései). Ezek az előrejelzések *nagy technológiai fejlődést feltételeznek*, de arra alapozzák a fejlődés lehetőségét, hogy a magas szintű dekarbonizációra már ki vannak fejlesztve ezek a technológiák, csak nem mindig költséghatékonyak.⁵¹ A Párizsi Egyezmény szerinti előrejelzés azt mutatja meg, hogy hány e-autó lenne, ha minden ország tartaná magát a megállapodásokhoz és az előírtak szerint csökkentené a CO₂ kibocsátását.⁵²

A magas bizonytalanság miatt készítettem egy Monte Carlo szimulációt, amivel az e-autók számát előre tudtam jelezni. A MC szimuláció alapadatai, az

⁴⁶ IEA 2017; <http://www.world-nuclear.org/information-library/non-power-nuclear-applications/transport/electricity-and-cars.aspx> (Letöltés: 2018.03.06.)

⁴⁷ IEA 2017; <http://www.world-nuclear.org/information-library/non-power-nuclear-applications/transport/electricity-and-cars.aspx> (Letöltés: 2018.03.06.)

⁴⁸ IEA 2017.

⁴⁹ IEA 2017.

⁵⁰ <https://www.iea.org/etp2017/summary/> (Letöltés: 2018.03.06.)

⁵¹ <https://www.iea.org/etp/etpmodel/> (Letöltés: 2018.03.06.)

⁵² <https://www.iea.org/etp2017/summary/> (Letöltés: 2018.03.06.)

egyes előrejelzések és a Monte Carlo szimuláció évenkénti átlagai az 1. táblázatban láthatóak.

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Historikusan	3	3	4	5	5	6	7	8	9	10	11	12	14	15
IEA RTS	3	5	7	9	12	14	17	20	24	30	35	41	49	58
Párizsi Egyezmény	5	9	14	20	26	32	39	46	54	64	75	88	101	115
IEA 2DS	6	11	17	24	32	41	51	61	72	85	100	119	138	160
IEA B2DS	7	13	20	28	37	47	59	73	90	110	133	157	183	210
Súlyozott átlag	3	5	8	10	13	16	19	23	27	34	40	46	55	65
Szórás	2	4	6	9	12	16	20	24	30	36	44	52	61	70
MIN	3	3	4	5	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
MAX	7	13	20	28	37	47	59	73	90	110	133	157	183	210

1. táblázat: Monte Carlo szimuláció alapadatai (millió e-autó)

A MC szimulációhoz első lépésben a súlyozott átlagot határoztam meg. A súlyok értékét úgy határoztam meg, hogy összegük 1 legyen, azaz minden előrejelzést egy bizonyos százalékban vettem figyelembe, így a következőképp kaptam meg a súlyozott átlagot:

$$\text{Súlyozott átlag} = \frac{\sum w_i \cdot x_{i,t}}{\sum w_i} = \frac{90\% \cdot \text{RTD} + 2,5\% \cdot \text{H} + 2,5\% \cdot \text{PE} + 2,5\% \cdot \text{2DS} + 2,5\% \cdot \text{B2DS}}{1}, \text{ ahol}$$

w_i – i előrejelzés súlya,

$x_{i,t}$ – i előrejelzés (e-autók száma a világon), t időpontra (évre),

$\sum w_i$ – a súlyok összege

RTD – International Energy Agency, Reference Technology Scenario szerinti előrejelzés,

H – Historikus adatok alapján számolt előrejelzés,

PE – Párizsi Egyezmény alapján számolt előrejelzés,

2DS – International Energy Agency, 2°C Scenario szerinti előrejelzés,

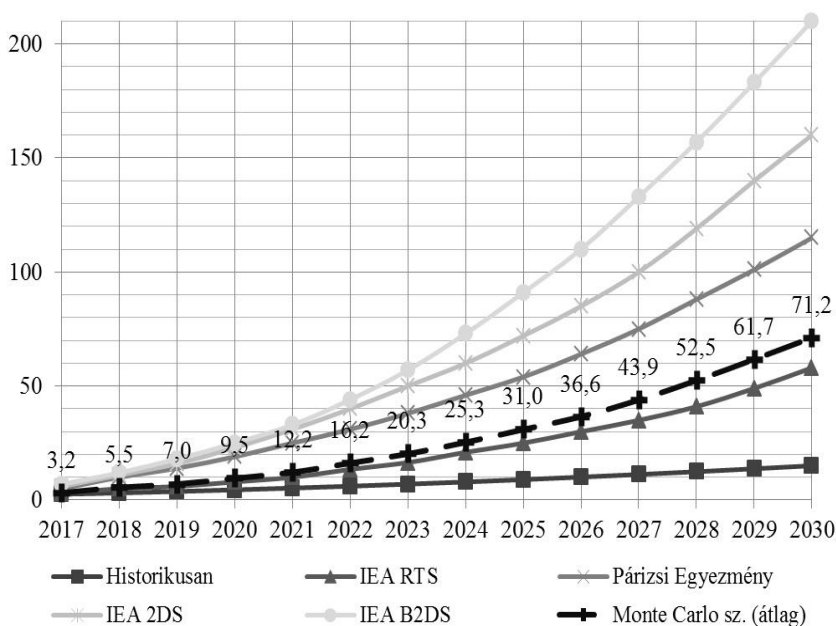
B2DS – International Energy Agency, Beyond 2°C Scenario szerinti előrejelzés.

Az IEA RTS előrejelzést azért vettem a legnagyobb súllyal figyelembe, mert ez az egyetlen előrejelzés, amelyik számításba veszi az erőforrások rendelkezésre álló és kitermelhető mennyiségét, valamint a technológia fejlődését is. A többi előrejelzést csak kis súllyal vettem számításba, hiszen az az országok közötti megállapodásokra épít (az e-autók számát vagy a CO₂ kibocsátást illetően), aminek betartására nincs semmi garancia (ahogy ezt a Párizsi Egyezmény eddigi fejleményei is mutatják, így ezt az előrejelzést is csak 2,5%-os súllyal vettem

figyelembe, ahogy a többi előrejelzést is). Azonban ezek a megállapodások valamilyen szinten biztosan hatással lesznek az e-autók terjedésére, ezért vettem őket (kis mértékben) figyelembe.

Ezután a szórást határoztam meg, amit egyszerűen csak az összes előrejelzés szórásaként definiáltam.

A Monte Carlo szimuláció évenkénti átlagai a 8. ábrán láthatóak, összehasonlítva az egyes előrejelzések értékeivel. Mivel a súlyozott átlag számításánál az IEA RTS előrejelzést vettem a legnagyobb mértékben figyelembe, így a szimulációk évenkénti átlaga is ehhez van a legközelebb (8. ábra).

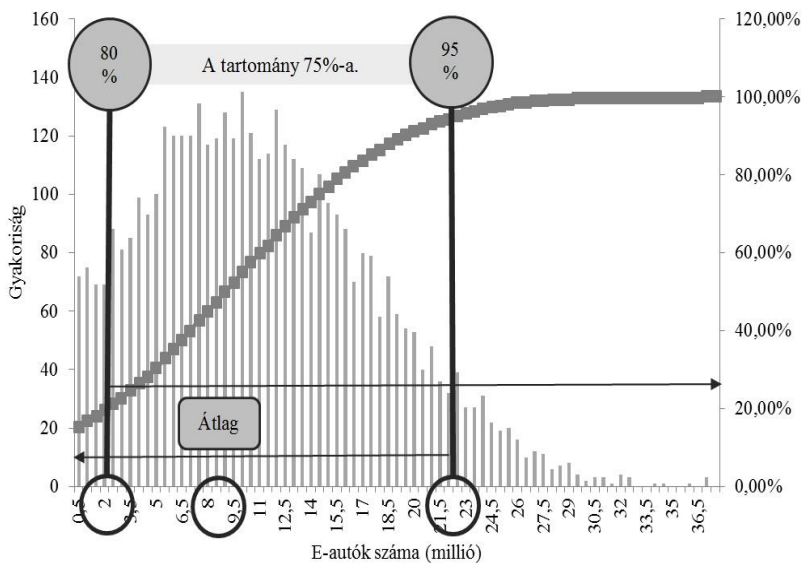

8. ábra: Monte Carlo szimuláció évenkénti átlagainak összevetése az előrejelzésekkel, 2017–2030 (millió e-autó)

A Monte Carlo szimuláció alapján előállított adatok átlaga fog a legnagyobb eséllyel bekövetkezni. Az adatokat tovább vizsgálva megállapítható az is, hogy hány e-autónál lesz valamilyen eséllyel több vagy kevesebb.

Mivel bevezettem azt a feltételt is, hogy a generált számokat csak akkor veszem figyelembe, ha pozitívak, ellenkező esetben 0-ként használom fel őket, viszonylag sok 0-ás eredmény jött ki. Így az alsó határt, vagyis azt, hogy milyen eséllyel lesz több, mint „x” e-autó nem tudtam 95%-os pontossággal meghatározni, mint a felső határt.

A Monte Carlo szimuláció eredményeiből két küszöbértéket jelöltem ki. A 9. ábrán szemléltetett felső határ azt mutatja meg, hogy 95% eséllyel hány e-autónál lesz kevesebb, az alsó pedig azt, hogy 80% eséllyel hány e-autónál lesz több 2020-ban. Az esetek 75%-a ezen két érték, azaz 2020-ban 2,0 és 22,5 millió autó közé esik (9. ábra). Az átlag 9 millió. A 0-ás eredmények a szimuláció 13,8%-át adják.

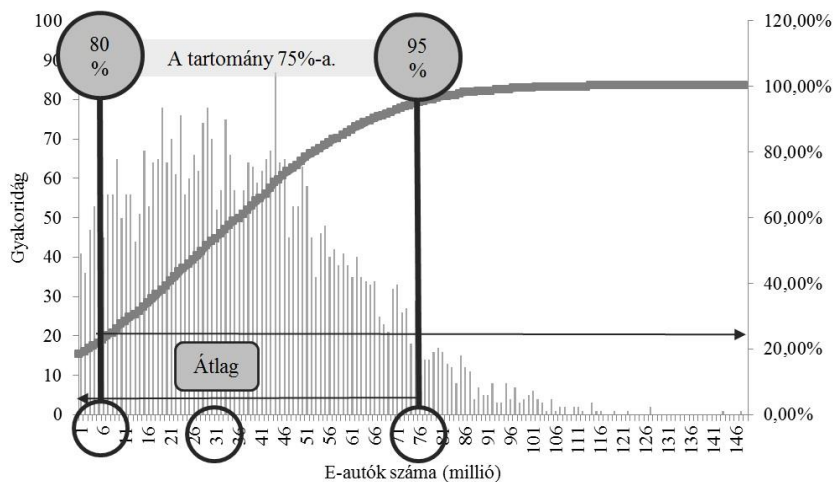

9. ábra: A Monte Carlo szimuláció eredménye 2020-ra (millió e-autó)

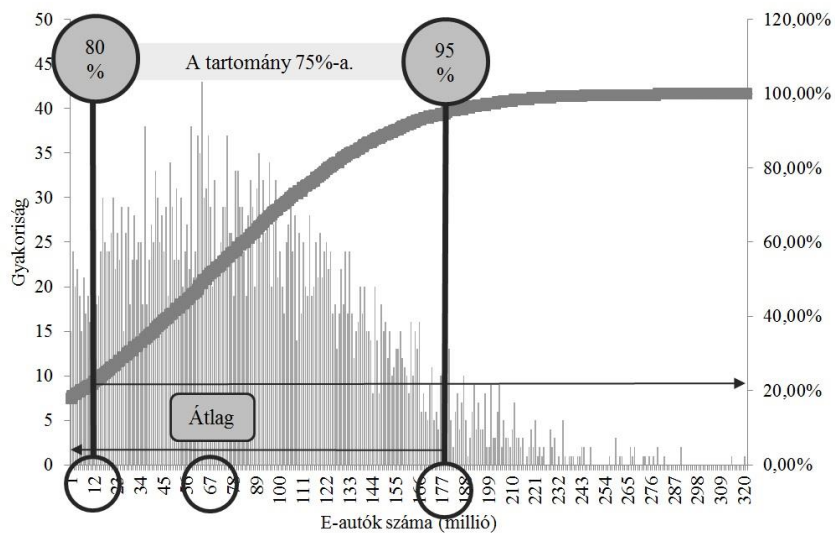
2025-re a szimuláció átlaga szerint 29 millió elektromos autó lesz összesen a világon, 95%-os eséllyel 76 milliónál kevesebb lesz és 80%-os valószínűséggel lesz több mint 3 millió (10. ábra), tehát az értékek 75%-a 3 és 76 millió közé esnek. A 2025-re számolt szimulációban a 0-ás eredmények az értékek 17,3%-át adják.

2030-ra a szimuláció átlaga szerint 65 millió e-autó lesz a világon. 95% annak a valószínűsége, hogy 179 milliónál kevesebb, illetve 80% az esélye annak, hogy több mint 6 millió e-autó lesz a Földön 2030-ra (11. ábra). A szimuláció értékeinek 17,8%-a lett 0.

A szimuláció eredményei, évenkénti bontásban a 2. táblázatban láthatóak, több küszöbérték esetében is. 100%-os esély van arra, hogy az e-autók száma minden évben nagyobb lesz 0-nál, mivel a negatív számokra korlátozást vezettem be. Az átlag a legvalószínűbben bekövetkező érték, 50% a valószínűsége annak, hogy ennél több e-autó lesz a világon (2. táblázat). A szimuláció eredményeit grafikusán a 12. ábra szemlélteti.

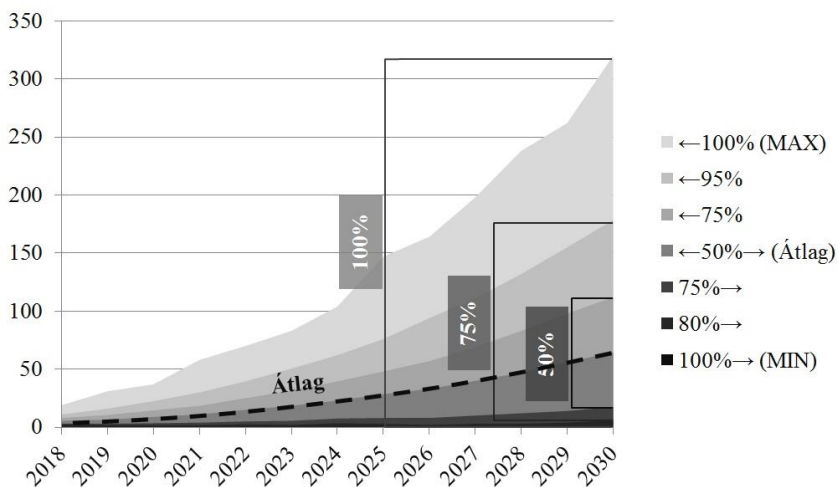
10. ábra: A Mone Carlo szimuláció eredménye 2025-re (millió e-autó)

11. ábra: A Mone Carlo szimuláció eredménye 2030-ra (millió e-autó)

	100%→ (MIN)	80%→	75%→	←50%→ (Átlag)	←75%	←95%	←100% (MAX)
2018	0,0	2,5	3,0	5,5	8,0	11,0	19,0
2019	0,0	2,0	3,0	6,5	10,5	16,0	31,0
2020	0,0	2,0	3,5	9,0	14,5	22,5	37,0
2021	0,0	2,0	4,0	11,0	18,5	30,0	58,0
2022	0,0	2,5	5,0	15,0	25,0	39,5	70,0
2023	0,0	2,0	5,5	18,5	31,5	50,5	83,0
2024	0,0	3,5	7,5	23,0	39,5	62,0	104,0
2025	0,0	3,0	8,0	28,5	48,0	76,0	147,0
2026	0,0	2,0	8,0	33,0	57,0	94,0	164,0
2027	0,0	3,0	10,0	40,0	69,0	111,0	198,0
2028	0,0	3,0	12,0	47,0	83,0	132,0	238,0
2029	0,0	4,0	14,0	56,0	98,0	155,0	262,0
2030	0,0	6,0	17,5	64,5	112,0	178,5	320,0
Tartomány	25%		50%			25%	
	20%	75%					5%
	100%						

2. táblázat: A Monte Carlo szimuláció évenkénti eredményei

12. ábra: A Monte Carlo szimuláció évenkénti eredményei

Következtetés

A környezetünk minősége túlzás nélkül az elektromos autók elterjedésétől függ, hiszen az e-autók – amennyiben a töltésükhöz használt energia megújuló – nagy mértékben tudják csökkenteni az üveházhatású gázok kibocsátását. Azonban az e-autók terjedése sok tényezőtől függ (ár, hatótáv, töltési idő, állami támogatások stb.). Ezen tényezők változása egyelőre az e-autók terjedését segíti elő, mivel áruk egyre csökken, hatótávjuk folyamatosan nő, a töltési idő sem túl hosszú, valamint az egyes országok egyre több ösztönzővel segítik az elektromos mobilitás terjedését. A „dízelbotrány” óta pedig egyre környezettudatosabbak az autót vásárlók és ha tehetik, e-autót (is) vásárolnak.

Elemzésem elsősorban arra a kérdésre adott választ, hogy *hány e-autó lesz a világon*. A Monte Carlo szimuláció eredményeképpen kijelenthetem, hogy számuk egyre növekedni fog, 2025-ben nagy valószínűséggel több mint 30 millió, 2030-ban pedig több mint 70 millió e-autó lesz a világon. 95%-os valószínűséggel állíthatom azt, hogy 2030-ra az IEA B2DS szerinti 210 millió e-autó állomány nem fog megvalósulni, hiszen elég nagy az esélye annak, hogy 180 millió e-autó sem lesz a Földön 2030-ban. Ez a nagy mértékű e-autó terjedés természetesen új töltőpontok létrehozását vonja maga után, valamint az e-autó gyártók szempontjából a közeljövőben kapacitásbővítésre is szükség lesz. Korábbi (részletesebb) tanulmányom alapján a Monte Carlo szimuláció szerint a jövőben valószínűleg lítium hiány is fel fog lépni, ami 2023-tól válhat igazán súlyossá.⁵³

Összegzésképpen elmondható, hogy az autóiipar talán ebben az időszakban megy át a legnagyobb változáson az első autómobil feltalálása óta, de egyelőre úgy tűnik, hogy az e-autók megfelelő ütemben terjednek. Egyre több gyártó áll a kezdeményezés mellé, és dob piacra BEV vagy PHEV modellt (is).

Irodalom

BCG 2010 = BCG: *Batteries for Electric Cars*. The Boston Consulting Group (BCG) 2010.

BUEKERS – VAN HOLDERBEKE – BIERKENS – PANIS 2014 = Buekers, J. – Van Holderbeke, M. – Bierkens, J. – Panis, L.: Health and environmental benefits related to electric vehicle introduction in EU countries. *Transportation Research Part D: Transport and Environment* 33 (2014) 26–38.

CsíKI 2018 = Csíki Ottó: Az elektromos autók gyártásának és elterjedésének kihívásai a következő évtizedben. (ETDK dolgozat) Kolozsvár: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 2018.

⁵³ CsíKI 2018.

- EURELECTRIC 2008 = Eurelectric: *Electric vehicles – the future of transport in Europe*. Brüsszel 2008.
- HACKER – HARTHAN – MATTHES – ZIMMER 2009 = Hacker, F. – Harthan, R. – Matthes, F. – Zimmer, W.: Environmental impacts and impact on the electricity market of a large scale introduction of electric cars in Europe – Critical review of literature. *ETC/ACC technical paper 4* (2017) 56–90.
- HELMERS – MARX 2012 = Helmers, E. – Marx, P.: Electric cars: technical characteristics and environmental impacts. *Environmental Sciences Europe* 24(14) (2012) 2–15.
- JAFFE – NEWELL – STAVINS 2005 = Jaffe, A. – Newell, R. – Stavins, R.: A tale of two market failures: Technology and environmental policy. *Ecological economics* 54(3) (2005) 164–174.
- KENDALL 2008 = Kendall, G.: *Plugged in – the end of the oil age*. Brüsszel 2008.
- KING 2007 = King, J.: *The King Review of low-carbon cars. Part 1: the potential for CO2 reduction*. London 2007.
- KLOESS – HAAS 2009 = Kloess, M. – Haas, R.: *The road towards electric mobility - an energy economic view on hybrid and electric vehicle technologies and the influence of policies on the diffusion*. Vienna 2009.
- KROMER – HEYWOOD 2007 = Kromer, M. – Heywood, J.: *Electric powertrains – opportunities and challenges in the U.S. light-duty vehicle fleet*. Cambridge 2007.
- STATISTA 2017a = Statista: *Electric vehicles worldwide*. Hamburg 2017.
- STATISTA 2017b = Statista: *eMobility*. Hamburg 2017.

Internetes forrás

- DEUTSCHE BANK 2016 = Deutsche Bank: *Welcome to the Lithium-ion age* (2016) <http://www.belmontresources.com/LithiumReport.pdf> (Letöltés: 2018.03.06.)
- E-autók: alapvető típusok* (2017) <https://energia.eon-hungaria.com/szerep-vallalas/energiaujutakon/e-mint-elektromos-auto/e-auto-tipusok> (Letöltés: 2018.03.06.)
- Electric vehicles report: part 1 – Electric vehicles are going mainstream* (2017) <https://cleantechnica.com/2017/10/02/electric-vehicles-report-part-1-electric-vehicles-going-mainstream/> (Letöltés: 2018.03.06.)
- Electricity and cars* (2018) <http://www.world-nuclear.org/information-library/non-power-nuclear-applications/transport/electricity-and-cars.aspx> (Letöltés: 2018.03.06.)

- Elektromos autó* (2018) <https://villanyautosok.hu/elektromos-auto/> (Letöltés: 2018.03.06.)
- Energy technology perspective* (2017) <https://www.iea.org/etp2017/summary/> (Letöltés: 2018.03.06.)
- Energy technology perspectives – analytical approach* (2017) <https://www.iea.org/etp/etpmodel/> (Letöltés: 2018.03.06.)
- European car sales analysis* (2017) <http://carsalesbase.com/> (Letöltés: 2018.03.06.)
- IEA 2017 = International Energy Agency (IEA): *Global EV Outlook 2017 – Two million and counting*. IEA (International Energy Agency), 2017. <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/GlobalEVOutlook2017.pdf> (Letöltés: 2018.03.06.)
- Norvégiában annyira sok lett a villanyautó, hogy nem bírják töltővel* (2017) http://totalcar.hu/magazin/hirek/2017/09/21/norvegiaban_annyira_sok_lett_a_villanyauto_hogy_nem_birjak_toltovel/ (Letöltés: 2018.03.06.)
- Ötezer eurót kap, ha e-autót vásárol* (2016) <http://www.origo.hu/kornyezet/20160118-e-auto-zold-rendszam-adokedvezmeny-elektromos-hajtas-elektromos-toltoallomasok-tamogatas.html> (Letöltés: 2018.03.06.)
- The electric car revolution now faces its biggest test* (2017) <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-24/the-electric-car-revolution-tesla-began-faces-its-biggest-test> (Letöltés: 2018.03.06.)

A forecasting study of the number of electric cars on a global level

OTTÓ CSÍKI

After the recent emission scandals, the restriction of harmful emissions of cars came to the forefront again. It is expected that in the future a sustainable mobility of the world will be based on electric cars (e-cars), because these cars do not have harmful emissions on local level, and the same is true at the global level, if the energy for cars is made from renewable energy sources. The production of e-cars and the displacement of the cars with internal combustion engine are the most important current challenges within the automotive industry. Thus, this paper deals with an actual and practically relevant issue. The main objective of this paper is to forecast the number of e-cars in the world until 2030. The Monte Carlo stochastic simulation method is used to reach this objective using and combining data from existing forecasts. The result of the simulation shows that the number of e-cars will increase in the future: in 2025 we expect more than 30 million e-cars worldwide, the same number being forecasted to exceed 70 million by 2030.

Felelős kiadó:
Kovács Attila

Kiadó:
Szegedi Tudományegyetem
Móra Ferenc Szakkollégium
6726 Szeged, Közép fasor 31–33.

Nyomdai munkálatok:
Innovariant Nyomdaipari Kft.
6750 Algyő, Ipartelep, Külterület 4.

Felelős vezető:
Drágán György
ISSN 2064-809X